

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

VEPRIMTARIA ATDHETARE
E HASAN PRISHTINËS

(konferencë shkencore – 13–14 tetor 2012)

- 4 -

Shkup, 2012

Boton:
INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E KULTURORE TË
SHQIPTARËVE – SHKUP

Vëllimi 4 – 2012

Biblioteka: **SCUPI**

Kryeredaktor:
Dr. Zeqirija Ibrahimini

Këshilli redaktues:
Dr. Shetfjet Zekolli
Dr. Sefer Tahiri
Dr. Mixhait Pollozhani
Mr. Hidajete Azizi
Mr. Besnik Emmini

Sekretar i redaksisë:
Agron Salih

Redaktor teknik:
Naser Fera

Copyright© ITSHKSH, 2012
Të gjitha të drejtat janë të rezervuara për botuesin.

978–608–4653–06–6
www.itsh.edu.mk

Ky libër u shtyp me ndihmën e Komunës së Çairit

INSTITUTI I TRASHËGIMISË SHPIRTËRORE E
KULTURORE TË SHQIPTARËVE – SHKUP

VEPRIMTARIA ATDHETARE
E HASAN PRISHTINËS

(konferencë shkencore – 13–14 tetor 2012)

- 4 -

SHKUP

Shkup, 2012

TRYEZA E LËNDËS:

<i>Hyrje</i>	9
Beqir Meta <i>Përpyekjet e Hasan Prishtinës për mbrojtjen e popullsisë</i>	13
Jusuf Bajraktari <i>Roli i Hasan Prishtinës në Kuvendin e Junikut</i>	25
Hysen Kordha <i>Liberal–demokrati dhe reformisti Hasan Prishtina</i>	33
Vllado Popovski <i>Hasan Prishtina dhe lëvizja çlirimtare maqedonase</i>	45
Anton Pançev <i>Hasan Prishtina dhe lidhjet shqiptaro–bullgare</i>	53
Xheladin Shala <i>Hasan Prishtina – personaliteti më i denjë kombëtar</i>	61
Ibrahim Gashi <i>Hasan Prishtina, ideologu i pavarësisë së Shqipërisë</i>	73
Nebi Dervishi <i>Ekzekutimi i Hasan Prishtinës – atentat politik</i>	79
Blerim Reka <i>Filosofia diplomatike e Hasan Prishtinës</i>	91

Naim Halimi	
<i>Hasan Prishtina, udhëheqësi i kryengritjes.....</i>	103
Bujar Dugolli	
<i>Reflektimi politik i Hasan Prishtinës.....</i>	117
Fejzulla Shabani	
<i>Kontributi diplomatik i Hasan Prishtinës.....</i>	127
Frashër Demaj	
<i>14 pikat e Hasan Prishtinës.....</i>	143
Sylë Ukshini	
<i>Hasan Prishtina, udhëheqësi i kryengritjes së vitit 1912.....</i>	171
Lush Culaj	
<i>Hasan Prishtina – anëtar aktiv i Komitetit të Kosovës.....</i>	215
Rudina Mita	
<i>Roli i Hasan Prishtinës në dhjetor 1921 – mars 1922.....</i>	233
Fehmi Pushkolli	
<i>Gjenealogjia e familjes së Hasan Prishtinës.....</i>	251
Skender Asani dhe Isak Sherifi	
<i>Veprimtaria arsimore, politike e diplomatike.....</i>	263
Hysen Matoshi	
<i>Figura e Hasan Prishtinës në letërsinë shqipe.....</i>	269
Bedri Tahiri	
<i>Hasan Prishtina – truri i lëvizjes kombëtare shqiptare.....</i>	275

Zeqirja Rexhepi	
<i>Raportet midis fuqive të mëdha dhe Hasan Prishtina.....</i>	299
Qerim Lita	
<i>Veprimtaria politike, ushtarake e diplomatike.....</i>	315
Mehmet Prishtina,	
<i>Relacionet diplomatike të Hasan Prishtinës.....</i>	329
Sefer Tahiri	
<i>Retorika e Hasan Prishtinës.....</i>	335
Marenglen Verli	
<i>Rreth veprimtarisë diplomatike të Hasan Prishtinës.....</i>	345
Avzi Mustafa	
<i>Kontributi i Hasan Prishtinës për gjuhë të zyrtarizuar.....</i>	379
Qemal Murati	
<i>Reflektimet e Hasan Prishtinës për gjuhën.....</i>	389
Vebi Xhemaili	
<i>Hasan Prishtina – një jetë për Shqipërinë Etnike.....</i>	397
Xheladin Zymberaj dhe Elsev Brina	
<i>Kontributi i Hasan Prishtinës për alfabetin.....</i>	443
Zeqirija Ibrahimi	
<i>Hasan Prishtina – vizionari që pengoi planet serbe.....</i>	449
Ilir Zylfiu	
<i>Veprimtaria kombëtare e Idriz Seferit.....</i>	461

Naim Musliu	
<i>Hasan Prishtina, pishtar i arsimit kombëtar.....</i>	479
Besnik Emini	
<i>Gazeta “Politika” mbi vrasjen e Hasan Prishtinës.....</i>	485
Izaim Murtezani	
<i>Hasan Prishtina – mes këngës dhe historisë.....</i>	499
Mixhait Pollozhani	
<i>Figura e Hasan Prishtinës në artin figurativ.....</i>	527
Sevdail Demiri	
<i>Reflektimi i ideve të Hasan Prishtinës.....</i>	545
Fitim Rifati	
<i>Hasan Prishtina sipas memoareve të disa bashkëkohësve.....</i>	551

HYRJE

Të rralla janë personalitetet politike dhe atdhetare të historisë së re të shqiptarëve, siç është Hasan Prishtina(1873– 1933). Bëhet fjalë për veprimtar të madh, politikan dhe deputet, diplomat, ideolog, prijës, luftëtar dhe arsindashës me vizione të qarta e subline për ardhmërinë e kombit shqiptar, atdhetar që asnjëherë nuk bëri kompromis për çështjen shqiptare dhe që e ndërkombëtarizoi atë në përmasa planetare. Ndaj kësaj figure markante shqiptare kanë pasur respekt jo vetëm shqiptarët, por edhe të huajt.

Veprimtaria dhe përkushtimi kombëtar i Hasan bej Prishtinës është zhvilluar në shumë dimensionë, por qëllimi ka qenë gjithmonë vetëm një: shqiptarët të realizojnë ëndrrat e tyre historike, andaj me të drejtë ai konsiderohet si truri i lëvizjes kombëtare shqiptare dhe figura qendrore e saj.

Hasan Prishtina për asnjë çast nuk pushoi së punuari për çështjen kombëtare. Ai luftonte në beteja e fronte por edhe ishte veprimtar i madh i arsimit shqip.

Historiografia shqiptare është e njëzëshme se Hasan Prishtina është i pakontestueshëm në dimensionin kombëtar, ndërsa emri i tij mbetet i pastër si loti përgjatë gjithë veprimtarisë në horizontin shqiptar.

Duke konstatuar këtë fakt shkencor, Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve–Shkup organizoi konferencën shkencore me temën boshte “Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës”, që u mbajt në Shkup, në kuadër të manifestimeve për 100 vjetorin e flamurit dhe shtetit shqiptar.

Konferenca shkencore “Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës” u organizua më 13 dhe 14 tetor të vitit 2012 me ndihmën e Komunës së Çairit dhe pinjollit të Hasan Prishtinës, Mehmet Prishtina.

Konferenca shkencore kishte karakter kombëtar e ndërkombëtar dhe shënoi rezultate të arritura shkencore. Në kuadër të punimeve të saj dyditore studiuesit e njohur nga hapësira shqiptare por edhe shtetet e tjera, me kumtesat dhe referimet e tyre dhanë një kontribut të çmuar në ndriçimin e figurës së atdhetarit të shquar Hasan Prishtina.

Konferenca shkencore pati interesime të gjera: në të u paraqitën 40 referime nga studiues të njohur të fushave të ndryshme të hapësirave mbarëkombëtare e rajonale, të cilët e vështruan figurën shumëdimensionale të Hasan Prishtinës nga këndvështrime të gjera e të thella: historike, politike, diplomatike, filozofike, pedagogjike, gjuhësore, letrare, të artit etj., me fakte e me shikime të reja domethënëse.

Na gëzon fakti që për herë të parë, në një konferencë të tillë shkencore mbarëkombëtare si kjo, morën pjesë edhe studiues të tjerë: maqedonas (Vllado Popovski), bullgar (Anton Pançev) e slloven (Vasilka Sancin), të cilët prezantuan rolin e Hasan Prishtinës në bashkëpunimin midis lëvizjeve shqiptare dhe maqedonase, bashkëpunimin shqiptaro–bullgar, si dhe projektimet e Hasan Prishtinës në kontekstin juridik–ndërkombëtar.

Në dimensionin e institucioneve shkencore dhe arsimore janë të përfshira të gjitha universitetet më të rëndësishme të shqiptarëve dhe institutet shkencore në Shkup, Kosovë dhe Shqipëri.

Me kontributet e tilla interdisiplinare, i ngrihet dhe një përmendore tjetër shkencore këtij personaliteti të veçantë dhe lahet një borxh i vogël ndaj tij.

Kjo konferencë shkencore jo vetëm plotësoi dhe rifreskoi mendimin shkencor për Hasan Prishtinën ndërmjet studiuesve të hapësirës mbarëkombëtare, por krijoi dhe ura të reja bashkëpunimi me studiues të arealit maqedonas, bullgar e slloven, të cilët afirmuan se në Ballkanin shpeshherë të trazuar nga luftëra e konflikte tragjike, për pushtime territore, kombet e këtyre hapësirave kanë ditur dhe të komunikojnë e të bashkëpunonin ndërmjet tyre – e do të dinë të komunikojnë edhe në të ardhmen.

Referimet që u prezantuan në këtë kuvendim, me profesionalizëm dhe objektivitet intelektual të mirëfilltë shkencor, shënojnë një arritje të re e të rëndësishme cilësore e sasiore të diskutimeve rreth figurës poliedrike të Hasan Prishtinës, dhe meritojnë konsideratën më të lartë. Konferenca e sotme, duke qenë përkujtimore, me kumtesat dhe diskutimet që u zhvilluan është pa dyshim edhe shkencore.

Nuk pretendojmë se me këtë simpozium do të themi gjithçka për Hasan Prishtinën, por është vetëm një nisje, por kontribut serioz shkencor për të ndriçuar këtë personalitet, ndërsa gjurmime mbi të duhet t'i vazhdojnë gjeneratat e reja.

Këshilli organizues
i konferencës shkencore
“Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës”

*BEQIR META**Instituti i Historisë në Tiranë*

PËRPJEKJET E HASAN PRISHTINËS PËR MBROJTJEN E POPULLSISË SHQIPTARE NË LIDHJEN E KOMBEVE

Jugosllavia ndoqi një politikë asimiluese dhe shkombëtarizuese kundër shqiptarëve që jetonin në territoret e aneksuara prej saj. Për të dhënë një tablo sa më të paanshme të këtyre politikave po ju referohemi vetëm burimeve diplomatike britanike.

Në shtator të vitit 1923, Ministri britanik në Durrës, P. Eyres informonte Lordin Curzon se “gjatë vitit 1921, siç kam pasur rastin të informoj shkëlqesinë tuaj, trajtimi i shqiptarëve të Kosovës prej qeverisë jugosllave karakterizohej nga brutaliteti dhe egërsia ekstreme. Më vonë, kur marrëdhëniet midis Shqipërisë dhe Jugosllavisë u përmirësuan, këto barbarizma janë ndaluar, duke i lënë kosovarët të qetë. Por megjithëkëtë, kohët e fundit unë jam i detyruar të njoftoj një ripërtëritje të këtyre keqtrajtimeve, të cilat duket se kanë për objekt asimilimin e elementit mysliman, qoftë nëpërmjet dëbimit ose nëpërmjet vrasjeve.”¹ Ai relatonte edhe për plagosjen me armë të deputetit shqiptar Ferhat Draga, megjithëse ai kishte qenë i shoqëruar nga dy xhandarë të cilët nuk bënë asgjë për ti ndaluar agresorët.

Në shkurt të vitit 1924 Hasan Bej Prishtina, në emër të Komitetit Shqiptaro– Maqedonas për Maqedoninë dhe Kosovën, i dërgoi një letër Lordit Curzon, në të cilën theksonte se

¹ FO 371/8526 P Eyres nga Durrësi për Lordin Curzon, 2 shtator 1923.

një milion shqiptarë në Jugosllavi po keqtrajtoheshin në çdo drejtim, po grabiteshin, shumë ishin vrarë, atyre po u krijoheshin vështirësi të shumta në çdo sferë të jetës, me qëllim që të braktisnin tokën e tyre. Populli shqiptar po detyrohej nëpërmjet metodave të një terrorizmi gjakatar të largohet nga vatrën e të parëve të tij. Ai i kërkonte qeverisë britanike që të mbronte jetën dhe ekzistencën e kërcënuar të një milion shqiptarëve në Jugosllavi nga tirania serbe.²

Të njëjtën gjë bëri edhe shoqëria *“Dëshira”*, e cila i kërkoj Lidhjes së Kombeve mbrojtjen e shqiptarëve të Jugosllavisë nga dhuna serbe.³ Ndërsa qeveria shqiptare protestoi kundër vrasjes së 23 shqiptarëve në rajonin e Vuçiternit. Mehmet Konica, pasi e informonte se qeveria shqiptare e kishte paraqitur çështjen në Lidhjen e Kombeve, kërkonte edhe mbështetjen britanike për të ndaluar dhunën dhe keqbërjet serbe.⁴ Kjo çështje iu referua E. Drummondit dhe Colban u interesua privatisht në Ministrinë e Jashtme jugosllave, e cila iu përgjigj se personat në fjalë ishin vrarë në luftime me trupat jugosllave. Në fund të vitit 1924 gjendja e shqiptarëve në Jugosllavi vijonte të përkeqësohej. Bedri Pejani, në emër të Komitetit të Bashkuar të Irredentistëve Shqiptarë, i deklaroi përfaqësuesit britanik, Selby se represioni kundër shqiptarëve ishte rritur dhe qeveria jugosllave po e vononte përgjigjen e saj për Këshillin e LK, me qëllim që Këshilli të mos mund ta shqyrtonte çështjen në takimin e tij të dhjetorit. Ai nënvizoi se rezultati i kësaj vonese do të ishte shkatërrimtar. Pejani tha se ai dhe

² FO 371/9961 Letër e Hasan Prishtinës për Lordin Curzon, Vienë, 20 Shkurt 1924

³ Po aty, Letër e shoqërisë *“Dëshira”*, Sofje 7 Dhjetor 1923

⁴ Po aty, Letër e Mehmet Konicës drejtuar James Ramsay MacDonald – Kryeministër dhe Sekretar Shteti për çështjet e jashtme të Britanisë së Madhe, 28 Mars 1924

bashkëpatriotët e tij kishin më se tre vjet që po përpiqeshin në Konferencën e Paqes dhe pranë LK për njohjen e të drejtave të minoriteteve për shqiptarët por, deri në këtë kohë, përpjekjet e tyre nuk kishin pasur sukses. Popullsia shqiptare gjendej në dëshpërim pasi regjimi i Pashiçit po përdorte metodat më brutale kundër saj. Ai paralajmëroi se, nëse LK dhe qeveria britanike nuk merrnin masat e duhura për të mbrojtur shqiptarët, qeveria e Beogradit do të përfitonte nga shtyrja e shqyrtimit të kësaj çështje në takimin e ardhshëm të Këshillit në muajin mars, për t'i dëbuar shqiptarët nga trojet e tyre, duke e vënë kështu Lidhjen e Kombeve para faktit të kryer.

Pejani i dorëzoi përfaqësuesit britanik një kopje të një peticioni dërguar Presidentit të Këshillit të LK nga Komiteti i Bashkuar i Shqiptarëve Irredentë më 26 Shtator 1924, i nënshkruar nga Bajram Curri, Hasan Prishtina dhe ai vetë, në të cilin pasqyroheshin fakte të shumta mbi persekutimin e popullsisë shqiptare në Jugosllavi, si: organizimi i bandave të armatosura që terrorizonin popullsinë shqiptare; kryerjen e masakrave periodike me pretekstin e kapjes së komitëve; kolonizimin e fshatrave shqiptare me kolonë serbë, malazezë dhe rusë; grabitja e pasurive përmes ligjeve; presioni për t'i detyruar shqiptarët të emigronin masivisht nga Kosova; mohimi i lirive kushtetuese nga kushtetuta serbe; diskriminimi i thellë nga drejtësia serbe etj. Të gjitha këto veprime ishin në kundërshtim të plotë me Traktatin e San-Germainit, të 10 Shtatorit 1919, midis Fuqive Aleate dhe shtetit serbo-kroato-sllloven.⁵

⁵ FO 371/9961 Procesverbal i bisedës midis Selby dhe Bedri Pejani, 10 Dhjetor 1924 dhe kopja e memorandumit të përfaqësuesve të Komiteteve të Bashkuara të Shqiptarëve Irredentë dërguar Presidentit të LK , 26 shtator 1924.

Këshilli i LK nuk mori asnjë masë në sesionin e dhjetorit por vetëm njoftoi anëtarët e tij për memorandumin e lartpërmendur që i ishte adresuar LK.⁶

Më 15 mars 1927 Hasan Prishtina i drejtoi një protestë sekretarit të Përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve *sër Erik Drummond*, për gjendjen në Kosovë, ku i vinte në pah se “Gjendja e dëshpëruar që jetojnë në Jugosllavi më shtrengon t’i drejtohem sërish Lidhjes së Kombeve me lutjen që të merren masa të tjera për të ndihmuar një popull të shtypur e të torturuar”.

Hasan Prishtina, në fund, kërkonte nga Lidhja e Kombeve që ajo të dërgonte një komision në Jugosllavi që “të shqyrtojë në vend gjendjen e pakicës shqiptare atje”, por kjo kërkesë nuk do të plotësohej. Shkak kryesor ishte se “Lidhja e Kombeve ishte nën ndikimin e Fuqive që kishin krijuar Jugosllavinë dhe nuk i shihte me simpati kërkesat e shqiptarëve. Përfaqësuesi i qeverisë jugosllave kishte miqësi me sekretarin e Përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve, *sër Erik Drummondin*, dhe prej tij, qysh më herët, kishte marrë garanci se pas petitionit të Hasan Prishtinës “nuk do të merrej kurrfarë hapi”⁷.

Në të vërtetë, Erik Drummond, më 15 prill 1927 e informoi Hasan Prishtinën se memorandum i tij “nuk mund të merrej në shqyrtim, nga shkaku se pohimet ishin me karakter shumë të përgjithshëm”⁸.

Kjo përgjigje e sekretarit të Përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve dërguar Hasan Prishtinës nuk i pëlqeu përfaqësuesit të qeverisë jugosllave në Lidhjen e Kombeve, andaj ky u ankua tek drejtori i sektorit për minoritetet Colban. As

⁶ Po aty, Notë e LK për anëtarët e Këshillit, 11 Dhjetor 1924

⁷ DAS SIP, F-15, Pov. Vr.96, Ženevo, 22, v.1927.

⁸ Po aty, Pov. 339, d.12.

Colban nuk i kushtoi asnjë rëndësi memorandumit të Hasan Prishtinës, kurse përgjigjen e sekretarit të Përgjithshëm e quajti “si një formalitet më të zakonshëm, pa kurrfarë vlere”⁹. Mirëpo, përfaqësuesi i qeverisë jugosllave në Lidhjen e Kombeve i vuri në pah Colbanit se një formalitet i tillë mund të mos ketë rëndësi për njerëzit seriozë, por për ata “të tipit çfarë është Hasan beu ajo do të thotë tepër shumë posaçërisht nga shkaku se përgjigjen e ka nënshkruar personalisht Sekretari i Përgjithshëm”¹⁰.

Që mjerimi i Lidhjes së Kombeve dukej sheshazi, e provon fakti se vetë Colbani e quajti gabim nënshkrimin e Sekretarit të Përgjithshëm për përgjigjen që iu dha Hasan Prishtinës lidhur me memorandumimin e datës 15 mars 1927, duke theksuar se përgjigjen duhej ta kishte nënshkruar zëvendësi i Sekretarit të Përgjithshëm”¹¹.

Frikën që shfaqti përfaqësuesi i Jugosllavisë e vërtetoi Hasan Prishtina. Duke u nisur nga përgjigjja e Sekretarit të Përgjithshëm, Hasan Prishtina vendosi që t’i dërgonte një peticion të ri Lidhjes së Kombeve, me të dhëna të plota për zullumet, vrasjet e djegiet në viset shqiptare në Jugosllavi. Këtë dokument organet diplomatike, policore e ushtarake të Jugosllavisë e pritën me shqetësim dhe ato u vunë në lëvizje për ta bërë të paefektshëm¹². Madje, siç mund të dëshmohet me të dhëna arkivore e publicistike, qeveria jugosllave bëri përpjekje ta blinte Hasan Prishtinën ose, së fundi, ta komprometonte para qarqeve patriotike shqiptare dhe opinionit demokratik botëror.

⁹ Po aty, Pov. Br.144, Ženevo, 22, v.1927.

¹⁰ Po aty.

¹¹ Po aty, Ženevo, 21, v.1927.

¹² Po aty.

Aktiviteti politik i Hasan Prishtinës në Gjenevë u ndoq me kujdesin më të madh nga diplomacia jugosllave. Qeveria jugosllave kishte arritur të sabotonte diskutimin e memorandumit të vitit 1927 në Lidhjen e Kombeve. Mirëpo, meqë Hasani as nuk ishte tërhequr, Këshilli i Lidhjes së Kombeve do të detyrohej të merrte në shqyrtim memorandumin e datës 15 mars 1927, i cili ishte plotësuar dhe detajuar në gusht të këtij viti. Tekstin e *Memorandumit të gushtit* qeveria jugosllave e kishte njohur të paktën para datës 31 gusht 1927¹³, dhe i kishte vënë vetes për detyrë t'i kundërshtonte pohimet e Hasan Prishtinës para Këshillit të Lidhjes së Kombeve.

E tërë kjo mund të mësohet prej burimeve diplomatike jugosllave dhe pikërisht nga udhëzimet e Ministrit të Punëve të Jashtme për Delegacionin mbretëror në Lidhjen e Kombeve. Në udhëzimin e datës 13 mars 1929 MPJ i shkruante delegacionit të Jugosllavisë në Gjenevë se, lidhur me *Letrën* e Hasan Prishtinës, dërguar Këshillit të Lidhjes së Kombeve duhet t'i keni në dijeni të dhënat për shqiptarët¹⁴.

Megjithatë, edhe Hasan Prishtina ndërmori atë që mund të ndërmerre vetëm një personalitet e refugjat autoritar dhe me aftësi të mëdha diplomatike. Pas shumë peripecive arriti që memorandumin ta vinte në rendin e ditës së punës së Lidhjes së Kombeve. Ky dokument, i cili tashti mbante datën e 5 prillit 1929, paraqiste memorandumin e gushtit të vitit 1927, me disa thjeshtësime dhe plotësime për ngjarjet që kishin të bënin me vitin 1928 dhe 1929. Ky memorandum, krahasuar me memorandumin e vitit 1927,¹⁵ ishte i shkruar me një ton

¹³ DAS SIP, Pov. br. 8092, Beograd, 31.VIII.1927.

¹⁴ DAS SIP, Pov. br. 2109, d.2, Beograd, 13.III.1929.

¹⁵ Po aty, F-15, d.12, Pov. br. 339, Beć, u Avgustu 1927 godine.

më të matur, më pajtues ndaj Lidhjes së Kombeve, ishin dhënë disa detaje për zullumet dhe vrasjet, por ishte edhe më i matur dhe pa fyerje aq të rënda ndaj qeverisë jugosllave.

Kështu, në urdhëresën telegrafike të K.Kumanud-it, ministër pa portofol e përfaqësues i MPJ të Jugosllavisë, më 24 prill 1929, “për delegacionin e Serbisë në Shoqatën e Popujve”, thuhej: “Të njoftohet sekretari i Përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve, Sir James Erik Drummond, se nuk mund të pranohet peticioni i Hasan Prishtinës, nga që Hasan Prishtina, “për shkak të punës tradhtare të tij, gjatë kohës së okupimit (austro-hungarez), ka qenë i detyruar të lëshojë vendin përnjëherë pas çlirimit. Hasan Prishtina prej atëherë gjatë tërë kohës e ka vazhduar punën kundër shtetit tonë dhe ky peticion nuk është asgjë tjetër, por një akt i propagandës dhe i insinuatave kundër vendit tonë.”¹⁶.

Në shtator 1929 Komiteti i të Treve shqyrtoi peticionin e Hasan Prishtinës për persekutimin e popullsisë shqiptare nga qeveria jugosllave. Qeveria jugosllave iu përgjigj Këshillit të LK se ky peticion ishte i papranueshëm duke u justifikuar se Hasan Prishtina kishte qenë një revolucionar dhe irredentist i angazhuar në aktivitete subversive kundër Jugosllavisë. Qeveria jugosllave deklaroi gjithashtu se ky peticion ishte në kundërshtim me parimin e përcaktuar në pikën 1 të rezolutës së Këshillit të 5 shtatorit 1923, e cila theksonte se peticionet nuk duheshin paraqitur në formën e një kërkesë dhe për ndarjen e marrëdhënieve politike midis minoritetit dhe shtetit në të cilin ai bën pjesë.

Me gjithë këtë, qeveria jugosllave i paraqiti një memorandum Këshillit të LK më 21 gusht 1929 në të cilin kundërshtoheshin

¹⁶ DAS SIP, Pov. br. 3840, d.3, Beograd, 24.IV.1929, Ženevo, PNo. 327, 25.IV.1929.

akuzat e H Prishtinës për shtypjen e minoritetit shqiptar në Jugosllavi dhe deklarohet se në Jugosllavi ekzistonte një numër i madh shkollash me klasa të veçanta për fëmijët shqiptarë.¹⁷

Komiteti i LK vendosi që, në bazë të karakterit të përgjithshëm dhe jo të qartë të akuzave që ishin bërë në peticion dhe duke pasur parasysh personalitetin dhe qëndrimin e autorit të këtij peticioni, si dhe duke marrë në konsideratë përgjigjen “e detajuar dhe të kënaqshme” të qeverisë serbo-kroato-slllovene, nuk duhej ndërmarrë asnjë veprim lidhur me këtë çështje. Komisioni vuri në dyshim vetëm një çështje: Në përgjigjen jugosllave jepeshin statistika mbi numrin e shkollave me “klasa speciale” për fëmijët shqiptarë, por nuk ishte e qartë që këto klasa speciale u ofronin plotësisht lehtësitë e përcaktuara nga traktati i minoriteteve dhe, pasi i shkroi përfaqësuesit serbo-kroato-sllloven, Drejtori i Seksionit të Minoriteteve mori garanci se këto shkolla ishin në përputhje me këto standarde.¹⁸

Meqë Delegacioni i Përhershëm Jugosllav në Lidhjen e Kombeve nuk pranoi asnjë ankesë të Hasan Prishtinës, Lidhja e Kombeve ngriti një komision të përbërë prej përfaqësuesit të Britanisë së Madhe, Persisë dhe të Finlandës. Nga raporti i këtij komisioni, i datës 29 dhjetor 1929, shihet se Lidhja e Kombeve ishte nën kontrollin e Fuqive të Mëdha dhe ndiqte vijën e interesave të tyre politike¹⁹. Kjo mund të shihet qartë edhe nga përgjigjja që i dërgonte përfaqësuesi i ministrit për

¹⁷ FO 371/13711, Shënime të Forin Ofisit, 5 dhjetor 1929; Memorandum i Balfour për Forin Ofisin, 5 dhjetor 1929 rreth veprimeve të kryera nga Këshilli i LK lidhur me memorandumun e H. Prishtinës.

¹⁸ FO 371/13711, Delegacioni britanik në Gjenevë, Rekord i takimit të Komitetit të Minoriteteve mbajtur në Gjenevë më 18 shtator 1929

¹⁹ Hasan Prishtina. Dokumente, 186 shën. (nën 1).

Punë të Jashtme të Jugosllavisë, K.Kumanudi – përfaqësuesit të Jugosllavisë në Gjenevë, Ilia Shumenkoviçit, më 3 janar 1930, lidhur me vendimin e Komisionit të Lidhjes së Kombeve për shqyrtimin e memorandumit të Hasan Prishtinës. Në këtë dokument, ndër të tjera, thuhej se interpretimit e mendimit të Komitetit të të Treve për shkollat shqiptare në Jugosllavi t'i jepen përgjigje në kuadrin e vërejtjeve të mia me këtë shkresë:

“ 1) Se në viset e Mbretërisë së Jugosllavisë ku jetojnë shqiptarët në një numër të mjaftueshëm për të pasur mundësi që të merren parasysh si pakicë kombëtare, kurrë nuk ka pasur kurrfarë shkollash shqiptare. Përpos një numri të vogël të shkollave serbe, në ato vise përgjithësisht nuk ka pasur kurrfarë shkollash. Në një masë shumë të kufizuar ka ekzistuar njëfarë lloji i mësimit religjioz, të cilin e kanë dhënë vetë hoxhallarët. Ai përbëhej kryesisht nga i mësuari përmendsh të disa lutjeve në gjuhën arabe²⁰.

2) Se Mbretëria e Jugosllavisë, duke i marrë ato vende, nuk ka gjetur asnjë shkollë shqipe dhe kurrfarë personeli arsimor²¹.

3) Se ato vise, deri në përfshirjen e tyre në Mbretërinë e Jugosllavisë, ishin më të prapambeturat në Evropë, pa komunikacion, pa siguri publike, pa kurrfarë institucionesh sanitare, kulturore, ekonomike dhe arsimore;

4) Se te popullsia shqiptare e atjeshme nuk ka pasur kurrfarë shprehje për shkollim, as aspirata për të, as që ajo popullsia,

²⁰ Kjo nuk është e saktë. Në Kosovë dhe në Maqedoni nga viti 1908–1909 kanë funksionuar dhjetëra shkolla shqipe me disa qindra nxënës. Shih edhe M.Pirraku, *Kulturno prosvetni pokret Albanaca u Jugoslaviji 1919–1941*, JIČ, 1–4 1978.

²¹ As kjo e dhënë nuk ishte e saktë dhe këtë e hedh poshtë edhe aktiviteti arsimor i Hasan Prishtinës.

madje edhe në masën më të vogël, e ka parë si të nevojshëm shkollimin. Ajo ishte nevojë, aq më pak, nga që gjuha shqipe si gjuhë letrare, përgjithësisht askund nuk ka ekzistuar, pse nuk kishte as libra as gazeta në atë gjuhë dhe nga kjo edhe dobia eventuale nga arsimimi në këtë gjuhë do të ishte minimale ose thënë saktësisht, nuk do të kishte kurrfarë vlere²². Aspirata për shkollim është shfaqur vetëm tek elementi serb i cili, me vuajtje të rënda, ka arritur të hapë një numër të vogël të shkollave serbe, të cilat i ka mbajtur vetë.”

Hasan Prishtina, natyrisht, nuk u pajtua me një përgjigje kaq poshtëruese e armiqësore pa fund kundër ekzistencës kombëtare të popullsisë shqiptare në Kosovë, Maqedoni dhe Mal të Zi. Dhe, si “ish-kryeministër shqiptar” e “si përfaqësues i shqiptarëve që jetonin në territorin e Mbretërisë së Jugosllavisë dhe në emrin e tyre”, gjithnjë duke u lidhur në memorandumun e datës 15 mars 1927, me datën 18 mars 1930 iu drejtua Komitetit për Minoritetet të Lidhjes së Kombeve, se “qeveria mbretërore jugosllave ka deklaruar se ankesat tona janë të pabazuara, se shqiptarët në Jugosllavi gëzojnë liri të plotë, kanë shkolla dhe ushtrojnë të drejtat politike. Këto deklarata nuk i përgjigjen aspak fakteve”. Përkundrazi, e vërteta është se në tërë Jugosllavinë nuk ka asnjë shkollë shqiptare, se elementi shqiptar kudo në vendin e sipërpërmendur është i shtypur dhe se shqiptarët janë zhveshur bile nga pronat e tyre që u janë shpërndarë serbëve, malazezëve dhe rusëve”. Në fund kërkonte nga *Komiteti* që të dërgonte në viset shqiptare në Jugosllavi një komision hetues për gjendjen e vërtetë. Hasan Prishtina shkruante i dëshpëruar se

²² Kjo ishte një paraqitje e shtrembër e së vërtetës. Shih gjerësisht, M.Pirraku, *Kultura kombëtare shqiptare deri në Lidhjen e Prizrenit*, Prishtinë, 1989.

“një pakicë prej një milion vetash kërkon ndihmë në luftën për ekzistencën kombëtare²³”.

Mirëpo, meqë Hasan Prishtina e forcoi edhe më shumë mendimin se Lidhja e Kombeve nuk do t'i shqyrtonte kërkesat e memorandumëve vendosi të ndiqte një strategji politike të re, e cila do t'i mundësonte çvlerësimin e insinuatave dhe të mashtrimeve me dredhi në përgjigjen e qeverisë jugosllave, për çështjet që shtrinin memorandumet e tij dhe do të vërtetonte njësinë ekzistuese të bashkimit vëllazëror e kombëtar midis shqiptarëve myslimanë e të krishterë të Kosovës. Sa vinte dhe rreth vetes forconte radhët me disa personalitete shqiptare të krishterë, partizanë të ideve dhe të programeve luftarake e çlirimtare të tij. Së bashku me këto personalitete ai hartoi një memorandum ose, më drejt, një përgjigje për Lidhjen e Kombeve lidhur me përgjigjen e qeverisë jugosllave për memorandumet e Hasan Prishtinës të viteve 1927–1930.

Këtë dokument, me të dhëna të hollësishme për gjendjen në viset shqiptare në Jugosllavi, e nënshkruan tre priftërinj autoritarë, patriotë dhe të njohur në qarqet kishtarë në Jugosllavi dhe më gjerë: Don Jovan Bisaku nga Prizreni, prift në famullinë e Becit, Don Stefan Kurti nga Prizreni, prift në famullinë e Novosellës dhe Don Luigj Gashi nga Shkupi, prift në famullinë e Smaçit. Këta tre priftërinj patriotë, për ta kryer këtë detyrë patriotike dhe mbi të gjitha humanitare, ikën nga Kosova dhe iu bashkuan Hasan Prishtinës dhe luftëtarëve të tjerë për të drejtat njerëzore e kombëtare të shqiptarëve në Jugosllavi. Kështu, më 5 maj 1930 ata i dorëzuan Sekretarit të Përgjithshëm të LK dokumentin e quajtur *Petition* të përcjellë me një shkresë, ku, ndër të tjera, thuhej se “ne, të

²³ Hasan Prishtina, *Dokumente*, 186–187.

nënshkruarit, që të tre misionarë të “Propaganda Fide”, shtetas të Jugosllavisë me prejardhje shqiptare, “kemi nderin në emër të banorëve shqiptarë në Jugosllavi t’ua paraqesim Juve këtë petition, për gjendjen e pakicës dhe lusim hirësinë Tuaj t’i njoftoni anëtarët e Lidhjes së Kombeve.”

Ky petition i nënshkruar prej tre priftërinjve patriotë mbyllej me konstatimin se ata kishin përmendur vetëm një numër të vogël shembujsh e argumentesh “përkrah ekzistimit të mijëra të tjerëve”. Mirëpo, Lidhja e Kombeve e injoroi edhe këtë argumentim të plotë të të dhënave të memorandumëve të Hasan Prishtinës. Ish–Jugosllavia si krijesë e Fuqive të Antantës kishte gjithnjë mbrojtjen e tyre. Duke pasur për qëllim t’i imponohej kryesuesit të shoqatës së kombeve, me autoritetin e tij edhe si burrë shteti, Hasan Prishtina e përfundonte memorandumin e datës 10 janar 1931 me kërkesën që Lidhja e Kombeve të formonte “një komision të paanshëm, i cili të shkonte në Jugosllavi e të hetonte në vend gjendjen e minoriteteve shqiptare dhe t’i paraqiste një raport LK”²⁴.

Si përfundim do të theksonim se përpjekjet e Hasan Prishtinës në LK ndeshën në kundërshtimin e qarqeve politike të Fuqive të Mëdha për arsye të politikave që ata ndiqnin ndaj çështjes kombëtare në atë kohë. Por sidoqoftë përpjekjet e tij lanë gjurmë dhe shënonin fillimin e parashtrimit të të drejtave njerëzore të shqiptarëve të Kosovës në organizmat ndërkombëtare.

²⁴ Hasan Prishtina, *Dokumente*, f. 190.

JUSUF BAJRAKTARI

Instituti i Historisë–Prishtinë

ROLI I HASAN PRISHTINËS NË KUVENDIN E JUNIKUT

Uroj përzemërsisht Institutin për Trashëgimi Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup, në krye me z. Shefqet Zekollin, për organizimin e këtij evenimenti të rëndësishëm me rastin e shënimit të 100–vjetorit të shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë. Ky akt i përkujtimit të veprës patriotike të njëjës ndër figurat më emblematike të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare – Hasan Prishtinës, nuk ka vetëm vlera simbolike e përkujtimore, por para së gjithash është edhe një përpjekje serioze që në rrafshin shkencor të afirmohen vlerat historike nga aspekti kombëtar dhe ndërkombëtar, si dhe përpjekjet e shqiptarëve për të fituar pavarësinë në një nga kohët më delikate të rrjedhave politike në Ballkan e më gjerë.

Viti 1912 është padyshim një vit i shënuar dhe i veçantë në historinë e popullit shqiptar. Në këtë vit u zhvilluan ngjarje të rëndësishme siç janë konsolidimi i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, mbajtja e kuvendeve të përfaqësuesve të shtresave dhe të viseve shqiptare si dhe organizimi i Kryengritjes së Përgjithshme në shkallë kombëtare, e cila rezultoi me aktin madhor të shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë, më 28 Nëntor 1912. Të gjitha këto ngjarje njëherit kanë luajtur rol me rëndësi në përpjekjet e pareshtura të popullit tonë për liri e pavarësi kombëtare.

Hasan Prishtina, njëri ndër figurat kryesore të kësaj periudhe, në mbledhjen e 11 janarit 1912 të Parlamentit Osman, kishte

deklaruar se nëse vazhdohet politika antishqiptare e qeverisë së turqve të ri, ai do të jetë ndër të parët që do të organizojë kryengritjen në malet e Kosovës dhe kështu flaka e saj do të përhapej gjithandej viseve shqiptare.¹

Kuvendi i Taksimit i cili simbolizon lidhjen e Ismail Qemalit me Hasan Prishtinën si dy udhëheqësit më të shquar të Lëvizjes, mandej Kuvendi i Katër Bajraqeve të Malësisë së Gjakovës (i 21 prillit), themelimi i Federatës Panshqiptare “Vatra” në Boston të SHBA-ve (më 28 prill), formimi i Komitetit Qendror për koordinimin e Lëvizjes në Nicë të Francës, i kryesuar nga Luigi Gurakuqi do t’i paraprijnë thirrjes së Kuvendit të Junikut si pika kulmore e organizimit të shqiptareve për realizimin e projektit për autonominë e Shqipërisë.

Kuvendi që u mbajt në Junik nga 21–25 maj 1912, është padyshim një nga aktet më madhore të organizimit politik të shqiptarëve ku Hasan Prishtina u shqua si një lider i fuqishëm, me vizion të qartë për bashkimin e të gjitha viseve shqiptare nën flamurin e Kryengritjes së Përgjithshme, si e vetnja rrugë për çlirimin përfundimtar nga Perandoria Osmane dhe për shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë. Arritja e 250 delegatëve – përfaqësues elitarë të shoqërisë shqiptare të asaj kohe nga të gjitha viset e Vilajetit të Kosovës, nga Sanxhaku i Dibrës, Shkodrës, Jeni–Pazarit, Sjenicës, Beranës, si dhe disa përfaqësuesve nga krahinat e Jugut,² është akt i shprehjes së besimit të plotë në vlerat patriotike të Hasan Prishtinës dhe të figurave të tjera të Lëvizjes në Kosovë. Në Junik, si një vend me tradita të larta për organizimin e veprimtarive atdhetare të përfaqë-

¹ Hasan Prishtina, Një shkrutim kujtimesh mbi Kryengritjen Shqiptare të vitit 1912, Shkodër, 1921, f.28.

² Historia e popullit shqiptar II, Tiranë, 2002, f. 470.

suesve të shquar të Lëvizjes Shqiptare u debatua për mënyrën e avancimit të saj dhe u morën vendime për fatet e atdheut. Duhet të thuhet se Kuvendi i Junikut i cili shënon një ngritje cilësore të përfaqësimit të shqiptarëve, që nga koha e Lidhjes së Prizrenit dhe e Lidhjes së Pejës, nuk ishte vetëm një akt formal, por gjithsesi një kuvend përfaqësuesish shumë të rëndësishëm që hapen një perspektivë të re në rrugën e bashkimit të kombit tonë, nën platformën e kryengritjes së armatosur kundër pushtetit osman.³ Vlerat kombëtare të këtij Kuvendi, meritojnë admirimin tonë duke u bërë homazh vendimeve historike të tij.

Delegatët e Kuvendit me vetëdije të lartë patriotike, me gjithë divergjencat që kishin, arritën të gjejnë rrugën e bashkimit të forcave në interes të vendit dhe të çlirimit nga vargoit e robërisë. Prandaj, më të drejtë mund të thuhet se Kuvendi i Junikut nuk është një ngjarje e rastësishme në një kohë vendimtare të rrjedhave të historisë, por është produkt i rrethanave shoqërore, i pjekurisë së lëvizjes politike të kohës, e cila i dha vulë bashkimit të shqiptarëve në përpjekjet për liri e pavarësi kombëtare nga i cili duhet mësuar.

Kuvendi i Junikut me debatet e zjarrra midis delegatëve do të jetë guri i provës së bashkimit të forcave në shkallë kombëtare, në mënyrë që të jetësohet Marrëveshja e Taksimit për realizimin e autonomisë së Shqipërisë. Pikërisht, vendimet e këtij Kuvendi mbi platformën kombëtare bënë të mundur ngritjen e cilësisë së organizimit duke u shndërruar në promotor të shpërthimit të Kryengritjes së Përgjithshme. Prandaj, na duket i natyrshëm vlerësimi i Hamit Kokolarit kur thotë: "Kosova jo vetëm përgatiti, por u bë vatër kryesore e

³ Dr. Jusuf Bajraktari, **Relacionet e Isa Boletinit me Bajram Currin**; Edicioni: Isa Boletini dhe koha e tij, Prishtinë, 1998, f. 42–43.

ngjarjeve të mëdha të historisë që sollën krijimin e shtetit shqiptar dhe të lirisë kombëtare”.⁴ Përfundimi me sukses i punimeve të Kuvendit, pavarësisht përpjekjeve për përçarje, ishte një arritje e madhe e patriotëve siç ishin: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Isa Boletini, Sali Hida— i deleguari special i Isamil Qemalit, dhe pasuesve të kësaj linje si Bjaram Daklani, Zeqir Halili, Bajram Mani, Zefi i Vogël, Zog Avdyli, Ali Binaku, e të tjerë prijës popullor,⁵ të cilët gëzuan mikpritjen dhe përkrahjen e burrave të Junikut si Sali Bjaraktari, Avdyll Hoxha, Beqë Hajdari e shumë personaliteteve tjera të rrethinës, të Rekës e të Malësisë.

Kuvendi mbylli punimet më 25 Maj me mitingun e madh që u organizua te “Verrat e Gjotes”. Hasan Prishtina lexoi kërkesat e miratuara prej 6 pikash të cilat nga pjesëmarrësit u përshëndeten me ovacione frenetike. Kërkesat që miratoi Kuvendi ishin: Caktimi i kufijve të Shqipërisë; Krijimi i një administrate shqiptare; Përdorimi i flamurit kombëtar; Njohja e shqipes si gjuhë zyrtare; Guvernatori i përgjithshëm i Shqipërisë të zgjidhet nga pasardhës të familjeve të njohura të vendit dhe Plotësimi i këtyre kërkesave të garantohet nga Fuqitë e Mëdha.⁶ Kërkesa e fundit legjitimonte të drejtën për autonominë e Shqipërisë në aspektin ndërkombëtar.

Në harmoni me vendimet e Kuvendit të Junikut, kah fundi i majit të vitit 1912, kryengritja kishte marrë përmasa të gjëra sidomos në Malësinë e Gjakovës, në Has, në Rekë dhe në vet qytetin e Gjakovës, për të vazhduar me një shtrirje të

⁴ Hamit Kokolari, “Kosova djep i shqiptarizmit”, Tiranë, 1934.

⁵ Historia e popullit shqiptar II, Tiranë, 2002, f. 468; Zekeria Cana, Udhëheqës i shquar i Lëvizjes Kombëtare e Demokratike, Rilindja, Prishtinë, 13.8.1983, f.13.

⁶ Aktet e Rilindjes Kombëtare Shqiptare, Tiranë, 1978, dok. 155, f. 240; Historia e popullit shqiptar II, Tiranë, 2002, f. 470–471.

shpejtë në mbarë Kosovën. Kudo në këto anë lidhej besa e burrave, bëhej pajtimi i gjaqeve për të mirën e atdheut, duke përcjell kushtrimin për kryengritje. Në një thirrje të lëshuar nga “Krerët e Kryengritjes së Kosovës” thuhej: “Theroret që i japim përditë, vetëm për fatbardhësinë e të dashunit atdhe të mos na quhen si hajna e si kusarë, po të vdesin si luftëtarë të lirisë”.⁷

Në muajt korrik–gusht 1912 kryengritja ishte shtrirë pothuajse në të gjitha trevat shqiptare, që nga Mitrovica në veri e deri te Çamëria në jug. Pasuan bisedimet shqiptaro–osmane dhe Memorandumi i 14 pikave që Hasan Prishtina i paraqiti në emër të kryengritësve shqiptarë.

Ngjarjet zhvilloheshin me shpejtësi të madhe. Porta e Lartë nuk përgjigjej në kërkesat e kryengritësve. Forcat shqiptare nga Ferizaji marshuan drejt Shkupit dhe me 12 gusht 1912 shtinë në dorë qendrën e Vilajetit të Kosovës. Çlirimi i Shkupit përbënte një fitore të rëndësishme e cila përgatiti terrenin për shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë rreth 3 muaj e gjysmë më vonë.

Pavarësisht zhvillimeve dramatike dhe pasojave të rënda që pësuan viset shqiptare gjatë vjeshtës së vonë nga invazioni i aleatëve ballkanikë, Kuvendi i Junikut dhe kontributi i Hasan Prishtinës në përgatitjen dhe zhvillimin e Kryengritjes së Përgjithshme me 1912, shënon kulmin e avancimit politik dhe ushtarak të shqiptarëve në rrafshin kombëtar.

Gazeta “Liri e Shqipërisë”, duke i vlerësuar punimet e Kuvendit të Junikut dhe vendimet që u sollën, shkruante se në Lëvizjen Kombëtare nuk ishte “diftue kurr një atdhetarsinë

⁷ Nevila Nika, Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjet shqiptare (1910–1912), Prishtinë, 2003, f. 235.

kaq i kthjelltë, si për pjesëmarrjen e figurave më të shquara, si për vendimet që ishin sjell aty”.⁸

Të frymëzuara nga vendimet e këtij Kuvendi në emër të “Vëllezërve shqiptar” dhe “Organizatës Kombëtare Shqiptare”, veprimtarë të shquar si Nikoll Ivanaj dhe Simon Dodaj iu drejtuan Fuqive të Mëdha me një thirrje ku midis tjerash, shkruanin se “ringjallja e atdheut tonë, bashkimi dhe liria janë një ideal shumë më i lartë, se të gjitha fetë që i vëllazërojnë dhe i frymëzojnë shqiptarët”.⁹ Besoj që edhe sot pas 100 vjetësh ne si shqiptarë do të duhej mësuar dhe respektuar mesazhin largpamës të patriotëve tanë.

Zëri i fuqishëm i Hasan Prishtinës dhe kontributi që dha ai në Kuvendin e Junikut, me vendimet dhe mesazhet e veta për bashkim në shërbim të kauzës kombëtare janë shembull i shkëlqyer në historinë e popullit shqiptar.

Fitorja e Kryengritjes së shqiptarëve në Vilajetin e Kosovës në verën e vitit 1912, e cila u përhap me furinë e një zjarri të madh, shqetësoj shtetet ballkanike për mundësinë e krijimit e një shteti shqiptar.¹⁰ Meqë Aleanca në mes vendeve të Ballkanit ishte lidhur që më parë, Mali i Zi me 8 tetor 1912 i shpalli luftë Turqisë. Ky akt simbolik shënoi edhe fillimin e luftërave ballkanike. Siç dihet këto luftëra do të sjellin

⁸ Gazeta “Liri e Shqipërisë” shkruante se Ismail Qemali, Fuad Toptani dhe Luigj Gurakuqi qysh me 25 maj 1912 u kishin shkruar shqiptarëve të Egjiptit se Hasan Prishtina ka marr burrërisht flamurin në dorë bashkë me shumë shokë të tjerë në Kryengritjen e Kosovës për të shpëtuar Shqipërinë nga rreziku i copëtimit prej shteteve ballkanike.

⁹ Nevila Nika, v.c., f. 237–240.

¹⁰ Ilir Ikonomi, Pavarësia – Udhëtimi i paharruar i Ismail Qemalit, Tiranë, 2012, f. 22.

ndryshime dramatike në Ballkan dhe një fat tragjik për shqiptarët e Kosovës.¹¹

Patrioti Hasan Prishtina si ideologu dhe frymëzuesi kryesor i Kryengritjes së vitit 1912, nuk do të ndalet së vepruari deri në vdekje (1933) si në aspektin politik, diplomatik por edhe në atë praktik, në organizimin e kryengritjeve të armatosura për çlirimin dhe bashkimin e viseve shqiptare në një shtet të përbashkët me emrin Shqipëri.

¹¹ Po aty, f.47.

HYSEN KORDHA,

Qendra e Encklopedisë Shqiptare – Tiranë

LIBERAL-DEMOKRATI DHE REFORMISTI HASAN PRISHTINA

*(Kontributi i Hasan Prishtinës për fuqizimin,
konsolidimin dhe demokratizimin e shtetit të pavarur
shqiptar gjatë periudhës 1921–1924)*

Përkujtimi dhe "të mbajturit mend i akteve të mëdhenj të patriotizmës—shkruan Lumo Skëndo (Mit—at Frashëri) është një lumturi si dhe një detyrë"¹. Unë ndihem i lumtur që në këtë konferencë shkencore kushtuar veprimtarisë atdhetare të Hasan Prishtinës, emblemë e shqiptarizmit dhe njëri nga apostujt e patriotizmës, të kumtoj për veprimtarinë e tij, ndaj falënderoj nga zemra komisionin organizator të kësaj veprimtarie të rëndësishme shkencore për nderin që më bënë.. Hasan Prishtina ishte një ndër bijtë dhe protagonistët më besnik dhe më të vendosur të idealeve të një epoke të madhe dhe të lavdishme historike, i epokës së Rilindjes kombëtare shqiptare. Ai lindi, u edukua dhe u mbryjt në një mjedis dhe në gji të një populli vullplotë patriotizmi dhe shqiptarizmi. Hasani i përkiste brezit të rilindësve që punoi me përkushtim dhe veproi me ndjenjë të lartë përgjegjësie dhe vetëdije kombëtare për realizimin e strategjisë politike të asaj epoke. Duke karakterizuar rolin e tij në procesin historik kombëtar shqiptar gazeta italiane "il nuovo paese" e cilësoi "protagonist

¹=Lumo Skëndo, Problemet e Shqipërisë Indipendente=Revista "Për-pjekja" Viti II nr.3 Tiranë qershor 1995 faqe 95

ngjarjesh të stuhishme"² Madje në vitet e fundit të dhjetvjeçarit të parë të shek XX dhe dy vitet e parat dhjetvjeçarit të dytë ai ishte ndër ideatorët, organizatorët dhe drejtuesit kryesor politik të lëvizjes kombëtare shqiptare në mbarë trojet shqiptare dhe i kryengritjeve të mëdha shqiptare antiotomane të viteve 1910–1911 (sidomos të Kryengritjes së përgjithshme antiotomane të vitit 1912) që u kurorëzuan me Shpalljen e Pavarësisë dhe krijimin e shtetit të pavarur shqiptar 100 vjetorin e të cilës e kremtojmë në këtë vit.

Në kumtimin tim do të ndalem shkurtimisht, aq sa lejojnë caqet e një kumtese të limituar në kohë, në disa aspekte kryesore të veprimtarisë politike të H.Prishtinës gjatë viteve 1921–1924, **me fokus kryesor kontributet e tij për fuqizimin, konsolidimin, demokratizimin dhe oksidentalizimin e Shtetit Shqiptar.**

Dihet se Kongresi i Lushnjes 1920 me vendimet e tij historike, rimëkëmbi shtetin e pavarur Shqiptar krijoi organet e larta të piramidës shtetërore (Këshillin e Lartë, Këshillin Kombëtar dhe Qeverinë), konstituoï shtetin e pavarur shqiptar, i dha fund ksenokracisë—(qeverisjes së vendit nga të huajt), pushteti dhe qeverisja e vendit kaloi në dorën e shqiptarëve, pra vetqeverisje. Këto ngjarje me vlera epokale shënuan një kthesë historike për Shqipërinë dhe kombin shqiptar. Thelbi i përmbytjes dhe i drejtimit të procesit historiko–politik ishte fuqizimi, konsolidimi, dhe demokratizimi i shtetit. " Kongresi i Lushnjes vuri gurët e parë në themelet e shtetit....Menjëherë pas Kongresit filloi veprimtaria shtetërore nga organet e zgjedhura prej tij. Ky ishte vetëm një fillim, ishte faza embrionale e shtetit të ri. Mbi themelet e hedhura

²=Hasan Prishtina–Dokumente–Përgatitur nga Kujtim Nuro dhe Nezir Bato, Drejtorja e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit Tiranë 1982, faqe 156

në Lushnje duhej ngritur një administratë në të gjitha nivelet dhe me të gjitha degët e saj, që do të mbulonin të gjitha fushat e jetës së shoqërisë"³

Hasan Prishtina e ndjeu dhe e kuptoi si rrallëkush përm-bajtjen e procesit të ri historiko-politik që filloj me Kongresin e Lushnjes. Ai kuptoi edhe nevojat e tendencat e zhvillimeve të reja të periudhës historike kur shteti i pavarur shqiptar i rimëkëmbur do të organizohej, administrohej dhe qeverisej nga vet shqiptarët mbi bazën e Statutit të Lushnjes. Përmbushja e detyrave historike që diktonte para shqiptarëve nevoja e zhvillimi i vendit dhe i shtetit ishte kërkesa themelore e kohës, imperativi historik. Hasan Prishtina ishte i vetëdijshëm se kjo realizohej vetëm nëpërmjet zbatimit të një vargu reformash të gjera e të thella në tërë fushat e veprimtarisë e të jetës politiko-shoqërore.

Hasan Prishtina si një ndër personalitetet më të shquara të lëvizjes kombëtare shqiptare, i cili para 1912-tës krahas Ismail Qemalit etj kishte pasur fatin, nderin dhe përgjegjësinë kombëtare të përfaqësonte shqiptarët si deputet i tyre në parlamentin otoman⁴, menjëherë pas Kongresit të Lushnjes u zgjodh deputet i Drinit në të parin parlament pluralist shqiptar që doli nga zgjedhjet e para parlamentare në historinë e shqiptarëve. Studiuesi Blerim Reka ka vënë në dukje se "**në zgjedhjet e para parlamentare në Shqipëri, votat i mbledhi patriotizmi dhe jo partitizmi..(ato)..dëshmuar për disponimin e qartë e të plotë patriotik të votuesve shqiptarë**"⁵ Krijini i

³==Arben Puto-"Shqipëria Politike 1912-1939", Botimet Toena, Tiranë 2009, 314 faqe

⁴==Hasan Prishtina=Dokumente=përgatitur nga Kujtim Nuro dhe Nezir Bato, Drejtorja e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, Tiranë 1982, faqe 7

⁵==Blerim Reka,Shqipëria ndërmjet Republikës e Monarkisë: 66 vjet nga zgjedhjet e para parlamenmtare, Gazeta "Rilindja", datë 26 qershor 1997

parlamentit të parë pluralist shqiptar në historinë e Shqipërisë shënoi fillimin e parlamentarizmit në Shqipëri dhe ishte njëherazi Institucionalizim i Unitetit Politik Shtetëror dhe i Demokracisë Parlamentare shqiptare⁶. Parlamenti, (deputet i të cilit ishte dhe Hasan Prishtina) "përbënte organin më të lartë të përfaqësimit dhe të ruajtjes së sovranitetit të popullit, që kishte të drejtën, detyrimin dhe përgjegjësinë e shprehjes së vullnetit politik të tij. Për herë të parë shteti dhe populli shqiptar kishin organin më të lartë ligjvënës të tyre. Mbledhja e parlamentit të parë shqiptar shënoi një sukses tjetër të rëndësishëm të shqiptarëve në rrugën e luftës politike dhe të përpjekjeve të tyre për ndërtimin, forcimin e konsolidimin e shtetit të saporimëkëmbur shqiptar dhe të organizmave e të organeve shtetërore të nevojshme dhe të domosdoshme për funksionimin e përfaqësimit të tij dhe për vendosjen e rendit kushtetues në vend"⁷. Në këtë proces dha kontributet e tij Hasan Prishtina si deputet i zgjedhur nga populli.

Veprimtaria parlamentare e Hasan Prishtinës në parlamentin e parë shqiptar përbën një nga faqet më të ndritura të jetës së tij politike. Ai e shfrytëzoi tribunën e parlamentit për të paraqitur konceptet dhe alternativat e tij për një varg reformash në interes të shtetit dhe të popullit shqiptar. Nga tribuna e parlamentit ai kërkoi hapjen, shtimin e shkollave dhe të arsimit shqip sepse ai ishte ndër ata intelektual vizionar, lider e personalitete politike që e kuptonte dhe e vlerësonte rolin e arsimit e të shkollës shqipe, "**Arësimi asht shpirti i një**

⁶==Hysen Kordha=Parlamenti Shqiptar–Institucionalizim i Unitetit Politik Shtetëror dhe i Demokracisë Parlamentare Shqiptare". Studime Historike" 1–2/2000 faqe 133

⁷== Po aty, faqe 133

kombi"⁸ theksoi ai gjatë një diskutimi në seancën parlamentare të 1 qershorit 1921. Zhvillimi historiko–shoqëror vërtetoi, se "gjallërimi i arsimit e shkollës shqipe ka qënë ndër faktorët kryesorë që Kosova mbeti entitet kombëtar kompakt në kohën e Jugosllavisë"⁹

Hasan Prishtina nuk u pajtua asnjëherë dhe dënoi vendimet e Konferencës së Ambasadorëve në Londër më 1912–1913 dhe padrejtësinë historike që kreu ajo ndaj trojeve etnike dhe popullsisë shqiptare. Në jetën e tij nuk reshti asnjë çast pa u përpjekur për korigjimin e asaj padrejtësie historike. E shprehur fuqishëm edhe në tribunën e parlamentit. Si deputet i kushtoi vëmendje të posaçme çështjes së mbrojtjes së të drejtave kombëtare të shqiptarëve që ndodheshin jashtë kufijve të shtetit Shqiptar dhe kudo në botë¹⁰, denoncoi masakrat e serbëve dhe grekëve ndaj shqiptarëve dhe propozoi masa konkrete që duhet të merrte parlamenti shqiptar për mbrojtjen e tyre¹¹ etj. "Kemi marrë informata se dyzet mijë shqiptarë nga popullsia e sanxhakut të Prevezës e të Çamërisë, që flasin gjuhë amtare, – i shkruante H. Prishtina një personi, – do t'i nënshtrohen shkëmbimit. ..merrni masa për t'i përjashtuar nga shkëmbimi e për të mos i pranuar në Turqi myslimanët shqiptarë, mbasi janë shqiptarë nga origjina"¹² (Ishte fjala për Traktatin e Lozanës të korrikut 1923 që i dha fund luftës turko–greke për Anadollin. Një nga dispozitat e Traktatit parashikonte shkëmbimin e popullsisë turke dhe asaj greke brenda kufijve të Turqisë. Ky vendim vinte në pikëpyetje

⁸==Hasan Prishtina=Dokumente=, vepër e përmëndur, faqe 111

⁹==Arben Puto–"Lufta Italo–Greke. Diktatorë e Kuislingë", Botimet Toena, Tiranë 2011 faqe 153.

¹⁰== Hasan Prishtina=Dokumente=, vepër e përmëndur, faqe 110

¹¹== Po aty, faqe 111

¹²== Po aty, faqe 161

latin e popullsisë myslimane të Çamërisë, që sipas kriterëve të njohura greke, mund të përfshihej në shkëmbim si turke dhe të dëbohej nga vatrat e saj të moçme"¹³it. Hasan Prishtina bëri ç'ishte e mundur për ndalimin e shpërnguljes së popullsisë shqiptare të Çamërisë nga trojet e veta stërgjyshore.

Tipari themelor i karakterit të Hasan Prishtinës ishte veprimtaria, angazhimi i plotë për realizimin e idealeve, dëshirave dhe vullnetit politik të kombit të vet. Ai nuk ishte soditës pasiv ngjarjesh, fenomenesh e dukurish historike e politike, por njeri i veprimit konkret në shërbim të idealeve më të mira të kombit shqiptar. Analist i mprehtë intuitiv situatash të ndërlikuara, dhe vizionar i së ardhmes politike e shoqërore përparimtare. Forca dhe thellësia e analizës së situatave politike dhe gjyqimi e vlerësimi i tyre në shtratin e interesave kombëtare ishin karakteristika themelore të mendimit dhe e veprimit politik të Hasan Prishtinës. Mbi atë bazë ai përcaktonte qendrimet dhe veprimet e veta politike

Mendoj se një shprehje tjetër e kontributeve të shquara të Hasan Prishtinës për t'i shërbyer fuqizimit dhe konsolidimit të shtetit të pavarur shqiptar, ishte roli i tij në krizat politike qeveritare të njëpasnjëshme të dhjetorit 1921 në Shqipëri. Shpirti atdhetar, i palëkundur e i paepur i Hasan Prishtinës për t'i shërbyer në çdo rrethanë e me çdo mënyrë kombit e vendit dhe bindjet e patundura liberal-demokrate të tij mënjanuan gjakderdhjen midis shqiptarëve në ato çaste konfliktesh shumë të acaruara midis forcash politike të ndryshme, që e sollën vëndin në shtate tepër kritike për popullin dhe shtetin e pavarur shqiptar. Hasan Prishtina për hir të interesave të vendit e të popullit në 7 dhjetor 1921"për të mos e lënë vëndin në atë

¹³==Arben Puto-Shqipëria politike 1912-1939, botimet toena, Tiranë 2009,faqe 339

anarki që kishin krijuar dy kriza qeveritare njëna mbas tjetrës "pranoi postin e Kryeministrit të Shqipërisë, që i ngarkoi Këshilli i Lartë, dhe krijoi një ndër qeveritë më demokratike të vendit. Por shpejt ai ndjeu dhe e kuptoi se forca politike të caktuara për të mbajtur pushtetin për interesa personale krijuan një situatë të rrezikshme, prandaj për të mënjeluar medoemos thellimin dhe rëndimin e krizës politike që mund të çonte në konflikte të armatosura e gjakderdhje Hasan Prishtina bashkë me kabinetin e tij më 12 dhjetor 1921 dha dorëheqjen në interes të stabilitetit të vendit.

Ndonëse ishte i vetëdijshëm se detyra e kryeministrit dhe krijimi i qeverisë prej tij u kryen në përputhje të plotë me parimet kushtetuese të Statutit të Lushnjes, pra u kryen në rrugë konstitucionale, legale, e megjithatë Hasan Prishtina duke marrë parasysh situatën, për hir të interesave të vendit e të popullit dha dorëheqjen duke evituar gjakderdhjen, sikurse e pohon vetë në aktin e shpalljes së saj. Rreth këtyre fakteve historike ka pasur dhe ende ka interpretime të ndryshme.

Për gjykimin e vlerësimin e një ngjarjeje apo personi (në rastin konkret për qendrimin dhe veprimet e Hasan Prishtinës në atë moment historiko-politik që kalonte vendi dhe shteti Shqiptar) le t'i referohemi parimit që ka shpallur qysh më 1902 i madhi Faik Konica, i cili që atëhere ka thënë: "**Për të gjykuar mirë një njeri që ka marrë pjesë në histori, duhet t'a gjykojmë jo sipas mendimeve të kohës së sotme, por pas kohës që ai u rrit, u suall dhe rrojti**"¹⁴. Pra parimi dhe mesazhi që jep Faik Konica është fare i qartë. Ngjarjet, fenomenet dhe figurat historike duhen gjykuar e vlerësuar në kohë dhe hapësirë. Ato nuk mund dhe nuk duhen gjykuar e vlerësuar

¹⁴==Kristo Frashëri, "Kush ishte Faik Konica", Revista "Nëntori", 1/1991, faqe 79

me mentalitetin e sotëm, sepse kështu modernizohet dhe shtrëmbërohet historia. E theksuam këtë detaj, sepse mendimi i sotëm ndryshon nga ai i kohës kur ka ndodhur ngjarja, fenomeni apo kur ka jetuar dhe vepruar personaliteti apo figura historike¹⁵. Mendojmë se duke u mbështetur dhe zbatuar me rigorozitet parimin e shpallur nga Faik Konica gjykohet e vlerësohet me drejtësi, me objektivitet dhe zbulohet e vërteta historike.

Le t'a shqyrtojmë dhe gjykojmë ngjarjen mbi bazën e parimeve dhe kriterëve të mësipërme. Detyrën e lartë të Kryeministrit ia ngarkuan, sipas parimeve kushtetuese. Për hir të emergjencës që diktonte momenti politik kritik ai e pranoi detyrën dhe po mbi bazën e parimeve konstitucionale veproi menjëherë duke krijuar qeverinë. Duke shpjeguar shkakun e vërtetë që e detyroi të pranonte postin e kryeministrit rrjedhimisht edhe "detyrën e formimit të Kabinetit, vetë Hasan Prishtina (sikurse e theksuam pak më lart) deklaroi se "e pranova vetëm për të mos lënë vendin në atë anarki që kishin krijuar dy kriza njana mbas tjetrës"¹⁶.

Kabineti i tij Hasan Prishtinës përbëhej nga elementë përparimtarë me bindje politike të liberal-demokrate, dhe patriotë të sprovuar në Lëvizjen kombëtare shqiptare, të vendosur për zbatimin e vendimeve të Kongresit të Lushnjes, si "Fan Noli, Hoxha Kadriu dhe Luigi Gurakuqi"¹⁷. Fryma e bashkëpunimit dhe e bashkimit të forcave politike që dominoi në kohën e Kongresit të Lushnjes, kur qeveria përqëndroi

¹⁵==Av. Hysen Myshketa, "Kujtime e Shënime pak edhe si Historike", Përgatitën për botim: As.Prof.Dr. Hysen Kordha & Dr. Sali Hidri. Botuar në "ACUSTICA" LECCE (ITALI), Tetor 1999, faqe I (50)

¹⁶==Po aty, faqe 120

¹⁷==Arben Puto, "Shqipëria Politike 1912–1939", Botimet Toena, Tiranë 2009, faqe 321

vëmëndjen tek zgjidhja e problemeve të brendëshme, forcat politike u ndanë. U përvijuan dy grupime të mëdha, forcat përparimtare liberal–demokrate, (një nga liderët më të shquar të të cilave ishte Hasan Prishtina) që kërkonin zbatimin e reformave demokratike në të gjitha sferat e jetës e të veprimtarisë së vendit dhe përballë tyre ishin forcat konservatore.

Kundërshtarë të Hasan Prishtinës dhe të qeverisë së tij, ishin konservatorët për qëllimet e interesat e tyre apo më keq akoma ndoshta edhe për interesa jashtë shqiptare, përhapën "tezën" se kabineti i H.P. ishte "ilegal", për rrjedhojë sipas logjikës së tyre duhej rrëzuar, për të sjellë në vend të tij një kabinet "legal" dhe për këtë qëllim nxitën lëvizje kundër qeverisë. Në realitet sikurse e theksuam Kabineti i Hasan Prishtinës u formua në përputhje të plotë me vendimet dhe aktet kushtetuese (Statutin e Lushnjes) pra ishte legal. Madje vetë Hasan Prishtina ka pohuar se **"Qeveria ime, sado që kishte drejtësinë në anën e saj edhe ligjën edhe mjaft fuqi në dorë tue marrë parasysh nderin dhe interesin e atdheut, në vend të ndjek e të zanë e të burgosja ata që ngritën krye kundër shtetit..që tronditën themelet e shtetit tue e prur në buzë të varrit, (qeveria e eme–H.K.) e gjeti ma të arsyeshme të jap dorëheqjen tue vajtue hallin e atdheut të dashur deri sa t'a shpëtojë perëndia e vullneti i kombit"**¹⁸

Pohimi i mësipërm i Hasan Prishtinës dëshmon qartazi se edhe në ato momente të rënda, ai veproi me maturi dhe si kurdoherë mbi gjithçka, vuri interesat e popullit dhe të vendit. Pra ky qëndrim i tij ishte një fakt tjetër që provonte përgjegjshmërinë historike, vetëdijen e lartë politike dhe ndërgjegjshmërinë e pacënuar për t'i shërbyer në çdo rrethanë

¹⁸==Hasan Prishtina–Dokumente– Vepër e përmendur...faqe 128

dhe me çdo kosto Atdheut, vendit e kombit të tij. **"Dëshira e qëllimi është të mos derdhet gjak vëllezërisht"**¹⁹, theksonte ai. Ky ishte ishte ndër parimet kryesore liberal–demokrate që përcaktonte qëndrimet e tij për t'i dhënë përparësi zgjidhjes së problemeve me rrugë paqësore, demokratike, konstitucionale, pa dhunë. Vetë e ka pohuar se i përkiste rrymës liberale e demokratike²⁰

Gjatë viteve 1922–1923 Hasan Prishtina pavarësisht rrethana–ve shumë të vështira që u krijuan për veprimtarinë legale të tij, sidomos pas dështimit të Lëvizjes së Marsit 1922 kur për shkak të ndjekjeve eurvejimeve u detyrua të kalonte në ilegalitet, u shqua si një nga personalitetet e drejtuesit e opozitës liberal–demokrate në Shqipëri, që udhëhiqte lëvizjen për reforma demokratike të cilat synonin krijimin e shtetit demokratik e ligjor në vend, çështje që ai e konsideronte kusht themelor dhe të domosdoshëm për konsolidimin e shtetit dhe të gjithë veprimtarisë shtetërore e shoqërore. **"Për mirëvajtjen e shërbimit të shtetit,—theksonte Hasan Prishtina,— unë propozoj dhe insistoј të sigurohet mbretërimi i ligjës më çdo anë të atdheut e t'i jepet fund njëherë e përgjithmonë influencave personale"**²¹. Këtë detyrë ai e kërkonte t'a realizonte dhe t'a siguronte parlamenti, **"mbretërimin e ligjës në çdo anë të atdheut"**, theksonte ai duhet t'a sigurojë parlamenti"²²

Devizën e jetës së tij së cilës i mbeti besnik konsequent deri në frymën e fundit ai e kishte shpallur hapur dhe botërisht kur deklaroi: **" Unë kam një rrugë të caktueme paramejet: atë kam**

¹⁹==Po aty, faqe 158

²⁰== o aty

²¹==Po aty,.faqe 129

²²==Po aty, faqe 130

shkelë dhe atë do të shkelë deri në vdekje—rrugën e independencës ma të plotë të tanë Shqipnisë..... Mue në idenë teme patriotike nuk ka mujtë as do të mundë me më shtrue ari i të tanë botës, por as mënia e të tanë armiqvet. Ka me më shtrue vetëm vdekja".²³ Kështu ndodhi. Dhe këtë e provoi gjithë jeta e tij heroike dhe lavdishme, mesazhet e të cilës kanë qënë e janë burim fymëzimi për brezat.

²³==Po aty, faqe 176

VLLADO POPOVSKI

Universiteti "Shën Cirili e Metodi" – Shkup

HASAN PRISHTINA DHE LËVIZJA ÇLIRIMTARE MAQEDONASE

Hasan Prishtina paraqet njërën ndër figurat më të mëdha të mjedisit liberal dhe revolucionar kombëtar shqiptar. Si intelektual dhe politikan gjatë kohës së regjimit të turqve të rinj është ngritur në rolin e tribunit të luftës së shqiptarëve për të drejta kombëtare politike. I mishëruar me interesat e popullit të vet, i vetëdijshëm për luftën e tij disadekadëshe për ruajtjen e gjuhës, kulturës dhe traditave të tij, deri në sakrificim, i lidhur ngushtë me atdheun, Hasan Prishtina, njëjtë si edhe rilindësit e mëdhenj shqiptarë të kalibrit të vëllezërve Frashëri dhe të plejadës së luftëtarëve të tjerë të brezave të mëparshëm, nuk ka mundur të lejojë shkatërrimin e Shqipërisë dhe shtypjen e shqiptarëve nga regjimi i turqve të rinj. Ky regjim, sipas fjalëve të bashkëlufëtëtarit të tij Ismail Qemali, është vënë në rolin e përmbushësit të ideve bizare të partisë së turqve të rinj për zhdukjen apo fshirjen e prejardhjes së popujve dhe kulturave të tyre, duke krijuar kategorinë artificiale "Otomanët". Hasan Prishtina rezistencën e tij kombëtare dhe revolucionare e manifestoi në vitin 1909, atëherë kur regjimi i turqve të rinj e tregoi fytyrën e tij të vërtetë përmes përleshjes brutale me forcat kombëtare të shqiptarëve dhe të popujve tjerë joturq. Deri atëherë Hasan Prishtina, si edhe përfaqësuesit e tjerë të bashkësive joturke të zgjedhura në Parlamentin otoman, ka shpresuar se do të respektohen kërkesat kombëtare të shqiptarëve në fushën e arsimit, alfabetit dhe kulturës dhe se do të

respektohen kërkesat lokale për zhvillim ekonomik dhe vetëadministrim, me çka do të ruhej karakteri i komunitetit shqiptar, paralelisht me lojalitetin e tij ndaj shtetit të përbashkët. Megjithatë pas fushatave të paskrupullta të Mehmet Xhavit Pashës dhe veçanërisht pas atyre të Shefket Torgut Pashës, në të cilat janë bërë të dukshme qëllimet shoviniste dhe despotike të regjimit të turqve të rinj, Hasan Prishtina është vënë në krye të rezistencës së shqiptarëve kundër politikës së ashpër të Perandorisë Osmane ndaj popullit të tij¹. Duke i mbrojtur interesat e tij dhe duke kuptuar se ata nuk mund të mbrohen nga regjimi i turqve të rinj, Hasan Prishtina, bashkë me grupin udhëheqës patriotik–kombëtar të shqiptarëve (Ismail Qemali, Luigj Gurakuqi, Nexhip Draga, Mufid beu Libohova, Surja beu Vlora etj), është përcaktuar për kryengritje shqiptare². Është përcaktuar për përkushtim të plotë të tij në luftën shqiptare për ruajtjen e popullit shqiptar dhe tokës shqiptare, si nga turqizimi dhe eksploatimi, ashtu edhe nga copëtimi i së njëjtës nga shtetet ballkanike, të cilat edhe më herët (nga kriza lindore në vitet tetëdhjeta) i kanë treguar orekset e tyre gllabëruese³. Në atë kohë ai i ka kushtuar rëndësi edhe

¹ Shiko: Ramiz Abdyli, *Lëvizja Çlirimtare Shqiptare, 1908–1910*, Shkup 2002, t. 1; Vllahov Dimitar, *Kujtime*, Shkup, 1970; Senkeviç I.G. *Освободительное движение албанского народа в 1905–1912 гг.*, Moskë 1959.

² Shiko: Ramiz Abdyli, *Lëvizja Çlirimtare Shqiptare, 1908–1910*, Shkup 2003, t. 2; Senkeviç I.G. *Освободительное движение албанского народа в 1905–1912 гг.*, Moskë 1959; Popovski Vllado, *Lëvizja Çlirimtare Shqiptare (1830–1912)*, Sveti Nikollë, 2012.

³ Shiko: Frashëri Kristo, *Historia e Shqipërisë*, Tiranë, 2005 (e përkthyer në maqednisht nga Instituti i Historisë Nacionale–Shkup); Senkeviç I.G. *Албания в период Восточного кризиса (1875–1881)*, Moskë 1965; Dimevski Sllavko, *Lidhja e Prizrenit sipas raporteve të konzujve të huaj*, Gllasnik, Instituti i Historisë Nacionale, 1975 numri 3.

bashkëpunimit me maqedonasit dhe me organizatat e tyre, duke i respektuar faktet e jetës dhe interesat e të dy popujve në traditën e tyre të gjatë të gërshtimit, në të mirë dhe në të keqe. Hasan Prishtina e ka ditur se shqiptarët dhe maqedonasit kanë bashkëpunuar që nga gjysma e shekullit XIX, e veçanërisht nga kriza e madhe lindore e deri në kohën aktuale⁴, dhe se dy popujt dhe dy vendet kanë qenë në rrezik të njëjtë, si nga ana e regjimit përjashtues turk, ashtu edhe nga shtetet ballkanike. Atij i është dukur gati se e sigurt se edhe Maqedonia, si dhe Shqipëria nga këto shtete janë projektuar si shtete për ndarje. Në bazë të kësaj, por edhe në bazë të marrëdhënieve miqësore dhe lidhjeve ndaj maqedonasve dhe ndaj organizatave dhe liderëve të tyre, Hasan Prishtina ka ofruar bashkëpunim që në fillim të marrëdhënieve kritike me regjimin e turqve të rinj⁵. Hasan Prishtina e ka njohur mirë bashkëpunimin me lëvizjen shqiptare, e udhëhequr nga gjenerata e tij që nga vitet 1905–1906, nga koha e komiteteve për lirinë e Shqipërisë, e veçanërisht nga periudha e xhonturqve të rinj përmes shembujve të bashkëpunimit me sandanistët⁶, dhe me VMRO–në e rrethit revolucionar të Shkupit dhe Manastirit për të cilën ai ka ditur të bëhet nismëtar. Hasan Prishtina e ka ditur vendimin e Kongresit të Elbasanit të vitit

⁴ Shiko: Senkeviç I.G., vepra të cituara; Galkin I.S., *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской Турции в 1905–1912 гг.*, Moskë 1960; *Dokumente për luftën e popullit maqedonas për mëvetësi dhe për shtet kombëtar*, Shkup 1981, т. 1; *Dokumente të Arkivit të Vjenës, 1879–1903*, Shkup 1995; *Konzujt britanikë në Maqedoni, 1797–1915*, Shkup 2002.

⁵ Galkin I.S., vepra e cituar; Ramiz Abdyli veprat e cituara.

⁶ Galkin I.S., vepra e cituar; *Освободителните борби на българското население във Македония и Тракия след Берлинския конгрес, София 1981.*

1909, me të cilën është konfirmuar nevoja e bashkëpunimit me maqedonasit kundër rreziqeve dhe armiqve të përbashkët⁷. Në bazë të këtyre traditave të bashkëpunimit bashkë me gjendjen aktuale dhe rrezikun e dy popujve dhe dy vendeve, Hasan Prishtina, pas vendimit të marrë për kryengritje nga ana e udhëheqësve politikë shqiptarë, u është drejtuar maqedonasve përmes kolegut të tij, deputet në Kuvend, Todor Pavlov nga Shkupi: së bashku të çohen në kryengritje dhe të formojnë shtetin e përbashkët shqiptaro–maqedonas ose maqedonaso–shqiptar⁸. Ndaj kësaj thirrje, megjithatë, Organizata Revolucionare Maqedonase, në krye me Todor Aleksandrov, në cilit subjekt politik i ka takuar edhe Todor Pavlovi, nuk është përgjigjur pozitivisht. Shkaku i këtij qëndrimi të VMRO–së është fakti që ajo, si organizatë maqedonase më masive dhe më e fuqishme, është përcaktuar për bashkëngjitjen e Maqedonisë ndaj Bullgarisë, duke konsideruar se ai opion ka qenë më real dhe më i pranueshëm, duke hequr dorë nga autonomia e Maqedonisë si politikë tradicionale e Organizatës Revolucionare Maqedonase.⁹ Pas këtij momenti Lëvizja Çlirimtare Shqiptare është orientuar në kuadër të forcave dhe qëllimeve të saj. Lëvizja e këtillë gjatë vitit 1912 ka pasur suksese që t'i bashkojë dhe orientojë të gjitha forcat kombëtare ndaj një qëllimi të vetëm: ndaj luftës për lirinë dhe autonominë e Shqipërisë. Duke dhënë sakrifica të mëdha, kjo lëvizje ka pasur sukses të ndërkombëtarizojë çështjen shqiptare dhe ta vendos si çështje për zgjidhje para forcave të mëdha

⁷ Shiko: Bart Peter, *Shqiptarët*, Beograd 2001; Senkevoç I.G, veprat e cituara; *Краткая история Албании*, Moskë 2002; Ramiz Abdyl, *Lëvizja çlirimtare shqiptare, 1908–1910*, Shkup 2003, t. 2.

⁸ Ramiz Abdyl, *Lëvizja çlirimtare shqiptare, 1908–1910*, Shkup 2003, t. 2.

⁹ Shiko: Dobrinov Deço, *Mbreti i fundit i maleve*, София 2002.

evropiane. Ata përmes Konferencës së ambasadorëve në Londër, e kanë verifikuar të drejtën e shtetësisë së popullit shqiptar dhe më 29 korrik të vitit 1913 e kanë krijuar shtetin e pavarur shqiptar.¹⁰ Megjithatë forcat e mëdha nuk kanë qenë faktori dominant në marrëdhëniet politike ndërkombëtare nëse “masa” nuk do të ishte sipas interesave të tyre dhe interesave të favoritëve të tyre. Sipas kësaj logjike, shteti shqiptar nuk përfshiu terriore të caktuara kompakte, siç ishte për shembull territori i Kosovës, përkatësisht nuk e përfshiu rajonin e lëvizjes më të fuqishme kryengritëse të drejtuesit të saj, Hasan Prishtina. Veçanërisht në këtë mënyrë, Kosova mbeti çështja më neurgjike dhe konfliktuoze e skenës politike shqiptare, e cila edhe më tej i mbante në lëvizje grupet e armatosura shqiptare, duke i lidhur edhe motivet jetësore dhe përpjekjet e Hasan Prishtinës, për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë si shtet.

Në të njëjtën kohë (në vitin 1913) Lëvizja Çlirimtare Maqedonase e ka përjetuar katastrofën e saj me atë që e gjithë Maqedonia është ndarë midis tri shteteve ballkanike. Shkalla e shuarjes së çështjes maqedonase dhe të disfatës së idesë për Maqedoninë është në përpjesëtim të drejt me ndarjen dhe kundërshtimet e forcave kombëtare maqedonase, organizatat e të cilave nuk kanë treguar aftësi, në atë kohë të rëndësishme, t’i ndajnë interesat maqedonase, të bashkohen rreth një qëllimi dhe të sakrifikohen për autonominë e Maqedonisë, siç u bë nga ana e TMRO—së gjatë kryengritjes së Ilindenit. Në këto rrethana, sërish janë krijuar parakushte dhe interes për bashkëpunim midis Lëvizjes Çlirimtare Shqiptare, veçanërisht

¹⁰ Shiko: Bart Peter, veprat e cituara; Todoroska Katerina, Lidhjet politike dhe kulturore midis Maqedonasve dhe Shqiptarëve, 1903–1913, dokumente, Shkup 2003.

në relacion me lëvizjen kosovare në krye të së cilës u gjend Hasan Prishtina, si personalitet me rol të madh, Në këtë drejtim kanë qenë edhe kontaktet dhe bashkëpunimi që i kanë trasuar Jane Sandanski, Aleksandar Protogerov¹¹ dhe Ivan Mihajlllov¹², me atë që dy të fundit kanë arritur rezultate më të mëdha, duke vendosur çështjen kryesore dhe problemin më të madh midis dy lëvizjeve: çështjen dhe problemin e kufijve midis Kosovës dhe Shqipërisë nga njëra anë dhe Maqedonisë nga ana tjetër. Duke e zgjidhur këtë çështje janë krijuar të gjitha kushtet për bashkëpunim të ngushtë, të afërt dhe miqësor midis Organizatës Revolucionare Maqedonase dhe Organizatës Revolucionare Kosovare (midis VMRO-së dhe Komitetit të Kosovës) dhe midis VMRO-së dhe shtetit shqiptar. Meritë më të madhe për tejkalimin e problemit të përmendur dhe angazhim më të sigurtë dhe më konstant për raporte të afërta (“vëllazërore”) midis atyre organizatave, nga pala shqiptare ka pasur Hasan Prishtina. Përveç kësaj, deri në fund të jetës së vet, në të gjitha takimet ndërkombëtare me personalitete politike dhe shtetërore e ka mbështetur luftën maqedonase për shtet të pavarur, duke theksuar se Maqedonia e pavarur dhe e lirë është me rëndësi të madhe për shtetin e (për-bashkët) shqiptar.¹³ Në fakt, në nëntor dhe në dhjetor të vitit 1912, pas shqyrtimeve dhe negociatave të gjera dhe me ndikimin e madh dhe autoritativ të Hasan Prishtinës, midis palës maqedonase dhe shqiptare (kosovare) është firmosur protokolli i njohur si Protokolli i Tiranës, sipas vendit ku ai

¹¹ Dokumente diplomatike italiane për Maqedoninë, 1918–1924, Shkup 2001, t. 1, libri 1.

¹² Shiko: Mihajlllov Ivan, Kujtime (botim fototip), t. 1–3.

¹³ Dokumente diplomatike italiane për Maqedoninë, 1925–1927, Shkup 2005, t. 1, libri 2.

është krijuar dhe firmosur. Me këtë protokoll janë saktësuar kufijtë e shtetit të ardhshëm apo të projektuar maqedonas me shtetin e ardhshëm (të bashkuar shqiptar, me përfshirjen e Kosovës dhe Çamërisë). Sipas protokollit kufijtë ndaj Kosovës dhe Shqipërisë janë ata që edhe sot Republika e Maqedonisë i ka me shtetet e njëjta. Këtë radhë protokollin nga pala shqiptare e kanë firmosur Rexhep Mitrovica, kosovar dhe ministër aktual i qeverisë shqiptare dhe Bedri Pejani, i njohur si revolucionar dhe arsimdashës, ndërsa nga organizatat maqedonase, Aleksandar Protegerov, anëtar i Komitetit qendror të VMRO-së dhe Filip Atanasov, anëtar i Komitetit qendror të MFO-së. Pas arritjes së marrëveshjes respektive, në prag të firmosjes Ahmet Zogu, personaliteti më i fuqishëm i qeverisë shqiptare, në shtëpinë e Rexhep Mitrovicës ka thirrur 25 personalitete më me autoritet të jetës politike shqiptare midis të cilëve edhe Hasan Prishtinën, Hoxhë Kadriun, Sejfi Fllamasin, Avni Rrustemin, Jashar Erebarën, Zija Dibrën, Bajram Currin e të tjerë.¹⁴ Më vonë Hasan Prishtina, në kushte të bashkëpunimit të zgjeruar të Komitetit të Kosovës, përveç me VMRO-në, dhe me lëvizjen kroate, personalisht ka firmosur Marrëveshje me te cilën ka parashikuar bashkëpunim dhe aksion të përbashkët kundër pretendimeve panserbe dhe hegjemoniste, ndërsa për lirin e të gjitha nacionaliteteve, me ç'rast sërish janë konfirmuar kufizimet e tokave, përfaqësuesit e të cilëve e kanë firmosur Marrëveshjen respektive.¹⁵ Edhe kësaj radhe, si edhe pas vitit 1921, janë përsëritur zgjidhjet e njëjta për kufijtë midis Kosovës dhe Shqipërisë nga njëra anë dhe Maqedonisë nga ana tjetër.

¹⁴ Shiko: Mihajlov Ivan, kujtime (botim fototip), t. 1–2.

¹⁵ Shiko: Mihajlov Ivan, kujtime (botim fototip), t. 3

Në mënyrë të përgjithshme mund të konstatohet se Hasan Prishtina, si tribun i madh shqiptar dhe si njëri nga udhëheqësit më meritore për lirinë dhe pavarësinë e popullit shqiptar dhe për shtetësinë shqiptare, ka qenë mik i maqedonasve dhe i Maqedonisë, por edhe mbështetës i singertë i lirisë së Maqedonisë dhe i pavarësisë së projektuar të shtetësisë maqedonase.

ANTON PANÇEV,

Universiteti "Shën Kliment Ohridski" – Sofje

HASAN PRISHTINA DHE LIDHJET SHQIPTARO–BULLGARE

Abstrakt:

Në kumtesën time do të shqyrtoj veprimtarinë e shqiptarit të madh Hasan Bej Prishtina nga pikëpamja e marrëdhënieve shqiptaro–bullgare. Në këtë hulumtim bazohem kryesisht mbi arkivat dhe burimet bullgare në të cilat ka njëft informata për patriotin e shquar shqiptar dhe për lidhjet e tij me revolucionarët bullgarë. Do të ndalem në momentet më kryesore të veprimtarisë së Hasan Prishtinës, të cilën e lidhim edhe me Bullgarinë. Strategu i luftës nacional–çlirimtare ka kuptuar mirë se shqiptarët kanë pasur nevojë për një aleat të sigurtë për ta rrëzuar pushtetin e huaj. Për këtë arsye, Hasan Prishtina ka qenë ihtar i miqësisë shqiptaro–bullgare që në kohën kur ishte deputet i parlamentit Osman. Edhe më vonë, në kryengritjet shqiptare kundër robërisë osmane dhe asaj serbe, Hasan Prishtina ka kërkuar bashkëpunim të ngushtë me popullatën bullgare të Maqedonisë si edhe me qeveritë bullgare për t'u përballur me sfidat para kombeve tanë. Deri në vrasjen e tij, Hasan Prishtina ka bërë plane konkrete dhe ka zhvilluar aktivitete të ndryshme për forcimin e bashkëpunimit midis shqiptarëve dhe bullgarëve. Sipas revolucionarit dhe diplomatit bullgar Todor Pavlov, Hasan Prishtina ka qenë: "Një ndihmës i flaktë i marrëveshjeve shqiptaro–bullgare që kur ishte deputet në parlamentin Osman...ai ishte njeriu i parë që deklaroi përpara tri viteve se e ardhmja e Ballkanit

është mes dy racave – asaj bullgare dhe shqiptare ... ideali i tij i madh ishte dhe mbetej çlirimi i Kosovës dhe marrja e autonomisë së Maqedonisë me anë të afrimeve të ngushta dhe veprime të përbashkëta me Bullgarët”.

Në këtë kumtesë prezantohet shkurtimisht veprimtaria e patriotit të madh shqiptar Hasan Bej Prishtina, nga pikëpamja e marrëdhënieve bullgaro–shqiptare. Lidhjet e Hasan Prishtinës me revolucionarët dhe liderët bullgarë kanë një histori të gjatë dhe janë simptomatike për kontaktet shqiptaro–bullgare në dekadat e para të shekullit XX. Hasan Prishtina, si lider kombëtar shqiptar, politikan dhe një prej krerëve të Lëvizjes Çlirimtare ka kuptuar mirë se Lëvizja shqiptare si një shtet i ardhshëm shqiptar i pa mbrojtur ka nevojë për aleat midis vendeve ballkanike në fushën e politikës së jashtme. Hasan Prishtina ka qenë përkrahës i aleancës shqiptaro–bullgare që në kohën kur ishte deputet i parlamentit Osman në vitet 1908–1910¹. Por, në këtë periudhë politikanët bullgarë kanë pasur qëllime të tjera politike dhe nuk kanë pranuar kërkesat për bashkëpunim. Për këtë arsye, në vitet 1909–1910, Lëvizja Shqiptare ka mbetur në periferinë e politikës bullgare. Në këto vite politika e jashtme bullgare ka përkrahur reformat në Perandorinë Osmane dhe pushteti bullgar ka pasur shpresa se gjendja e popujve do të zhvillohej përmes veprimtarisë së xhonturqve. Pavarësisht nga politika zyrtare, në shtypin dhe në publikun bullgar ka pasur njaft simpati ndaj çështjes shqiptare dhe sidomos për kryengritjet kundër pushtuesit osman të organizuara edhe nga Hasan Prishtina. P.sh., liderët bullgarë

¹ Елджров, Светлозар. Българите в Албания 1913-1919. С., 2000, с. 12.

në Maqedoni i janë përgjigjur propozimit të Hasan Prishtinës për veprime të përbashkëta në vjeshtë të vitit 1911 se e kanë pëlqyer kauzën shqiptare, por nuk kanë qenë në gjendje të japin mbështetje dhe i kanë këshilluar shqiptarët t'i ruajnë forcat e veta për një moment më të përshtatshëm. Përmes Komitetit Revolucionar Bullgar në Shkup qeveria e Geshovit në vjeshtë të vitit 1911 ka bërë përpjekje që të ushtronte ndikim për shtyrjen e kryengritjes së madhe shqiptare të planifikuar për pranverën e viti 1912². Planet për zhvillimin e bashkëpunimit mes shqiptarëve dhe bullgarëve u ringjallën pas pushtimit të Maqedonisë nga forcat serbe në Luftën e Parë Ballkanike. Kjo ide u mbrojt fuqishëm nga fakti se Serbia, Greqia dhe Mali i Zi, në hyrje të Luftës Ballkanike të viteve 1912–1913 morën padrejtësisht shumë nga tokat etnike shqiptare dhe bullgare dhe kanë bërë spastrim të ashpër kundër popullatës së tyre. Fillimisht, pala bullgare ka bërë përpjekje për rregullimin paqësor të konfliktit. Por, terrori dhe pretendimet serbe dhe greke për mosrespektimin e parimit etnik kanë shkaktuar Luftën e Dytë Ballkanike. Këto ngjarje kanë provokuar përafrimin midis shqiptarëve dhe bullgarëve. Hasan Prishtina ka luajtur rol të madh për bashkëpunimin shqiptaro–bullgar në këtë periudhë. Revolucionarët bullgarë e kanë konsideruar Hasan Prishtinën si përkrahës më të flaktë të luftërave bullgare në Maqedoni³. Në prill të vitit 1913 VMRO–ja ka autorizuar Petër Çaulev dhe Todor Pavlov të bisedonin me anën shqiptare.

² Първанова, Зорка. Между неосъществения Хюриет и неизбежната война. С, 2002, с. 263-264.

³ Елдъров, Св. Вер. e përм., f. 12.

Marrëveshje konkrete nuk janë arritur⁴, por negociatat kanë vazhduar dhe në vigjilje të Luftës së Dytë Ballkanike, revolucionari i madh bullgar Jane Sandanski, është dërguar nga qeveria bullgare në Shqipëri, për të siguruar përkrahjen e prijësve të saj, por mospërputhjet për qëllimet e kryengritjes kanë mbetur⁵. Represaliet serbe dhe egërsia e jashtëzakonshme kundër popullsisë shqiptare dhe bullgare në Kosovë dhe në Maqedoni, kanë çuar deri në rihapjen e përgatitjeve për kryengritje të armatosur. Kryengritja e shtatorit të vitit 1913 nuk ka pasur sukses, por luftëtarët shqiptarë dhe bullgarë kanë treguar një qëndresë heroike. Edhe pas shtypjes së kryengritjes Hasan Prishtina ka ndihmuar kontaktet dhe bashkëveprimin shqiptaro–bullgar. Ai ka organizuar dy takime midis emisarëve bullgarë Pavel Hristov dhe Tërpo Popovski me Esad Beun në fund të nëntorit të vitit 1913 për të biseduar rreth thellimit të bashkëpunimit⁶. Në fillim të vitit 1914 Hasan Prishtina ka kërkuar ndërmjetësimin e VMRO–së për lidhje midis patriotëve shqiptarë dhe përfaqësuesve të lëvizjes turke për krijimin e një aleance shqiptaro–bullgaro–turke⁷.

Lufta e Parë Botërore ka ndërprerë kontaktet midis Hasan Prishtinës dhe prijësve bullgarë. Padrejtësitë e reja ndaj popullatës shqiptare dhe asaj bullgare pas Traktateve të

⁴ Георгиев, В. Охридското въстание през погледа на неговия главнокомандващ Петър Чаулев. В: Известия на държавните архиви, кн. 72, с. 169.

⁵ Абрашев, П. Дневник. С., 1995, с. 263, 297, 302.

⁶ Елдъров, Св. Вep. e përм., f. 13-14.

⁷ Letër nga Pavel Hristov deri kolonel Al. Protogerov, major P. Dërvingov dhe dr. G. Nikolov për veprimin e tyre në Shqipëri, 16 mars 1914. Në: Китанов, Валентин. Аспекти на политическите отношения на ВМОРО с Турция 1903-1914. Благоевград, 2009, с. 363.

Versajës kanë stimuluar qëndresën e re. VMRO-ja bullgare ka mëkëmbur strukturat e saj në Maqedoninë e robëruar dhe qëllimi kryesor i organizatës ka qenë të forconte lidhjet me Lëvizjen Çlirimtare Shqiptare. Gjatë nëntorit të vitit 1920 u arrit të vendosej në mënyrë formale bashkëpunimi i ardhshëm midis tyre. Nga ana e VMRO-së marrëveshja u nënshkrua nga Al. Protogerovi⁸ dhe dr. Atanasov. Ajo thekson: “Organizata revolucionare e Maqedonisë dhe bullgarët e robëruar të Maqedonisë dhe Organizata Revolucionare Shqiptare dhe shqiptarët e Kosovës e të Maqedonisë do të kenë si qëllim luftën për çlirimin e Maqedonisë dhe kufijtë etnografik dhe gjeografik për çlirimin e shqiptarëve të Kosovës dhe të Çamërisë”⁹. Kjo marrëveshje ka përcaktuar kufirin mes Maqedonisë dhe Shqipërisë. Për Dibrën parashikohej zgjedhje popullore, rezultati do të vendoste se kujt do ti takonte qyteti¹⁰. Sipas disa autorëve më 1 dhjetor të vitit 1921 u arrit marrëveshja dhe u firmos protokollin për luftë të përbashkët të bullgarëve dhe shqiptarëve kundër robëruesve serb në Maqedoni. Nga ana bullgare Protokollin e kanë firmosur Aleksandër Protogerov dhe Filip Atanasov dhe nga shqiptarët Hasan Bej Prishtina dhe katër bashkëpunues të tij¹¹. Sipas disa të tjerëve bëhej fjalë për formalizimin e marrëveshjes së nëntorit të vitit 1920¹².

⁸ Nga ana e shqiptarëve marrëveshja u nënshkrua nga Hasan Prishtina, Hoxha Kadriu, Bedri Pejani dhe Sejfi Vlamasi.

⁹ Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. С., 1983, с. 116-117.

¹⁰ По ату.

¹¹ Василев, В. Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения. С., 1991, с. 115.

¹² Палешутски, К. Вер. е perm., f. 116-117.

Pastaj ka një periudhë dhjetëvjeçare kur kontaktet janë të ngrira, për arsye të ndryshme. Gjatë prillit të 1933 në Bankja pranë rrethinave të Sofjes u organizua një takim dyditor mes Ivan Mihajlovit dhe Hasan Bej Prishtinës, si kryetar i Komitetit Revolucionar të Kosovës dhe ish-kryeministër i Shqipërisë. Ivan Mihailovi dhe Hasan Bej Prishtina përgatisin një projekt të plotë për një bashkim të ardhshëm VMRO, Komiteti i Kosovës dhe Lëvizja Kroate Kombëtare me në krye Ante Pavleviqin. Projekti u firmos më 14 prill të vitit 1933¹³. Me saktësi janë të qartësuara çështjet territoriale dhe ato mes dy vendeve. Sipas Hasan Bej Prishtinës nëse në të ardhmen Maqedonia do të bashkohet me Bullgarinë, shqiptarët do të këmbëngulin që në ato zona ku shfaqet elementi shqiptar ti bashkëngjiten Shqipërisë. Në rast se krijohet shteti i pavarur maqedonas, ato rajone do të qëndrojnë në këtë shtet.

Me vrasjen e Hasan Prishtinës gjatë muajit gusht, në të njëjtin vit në Selanik u vendos fundi, jo vetëm i jetës së patriotit dhe qeveritarit të ndritshëm shqiptar, por edhe i planeve konkrete për bashkëveprime shqiptaro-bullgare.

Për përfundim do t'i citoj fjalët e Todor Pavlovit nga vera e vitit 1913 që në vend të parë në listën e shqiptarëve bullgarofil qëndronte pa diskutim dhe Hasan Bej Prishtina, lideri i rezistencës shqiptare në Kosovë, deputet në parlamentin osman pas vitit 1908, drejtuesi i kryengritjes së madhe shqiptare gjatë verës së vitit 1912, në karakterin e të cilit, sipas Todor Pavlovit, rreth shumë meritave të padiskutuara mund të shkëpusim këtë tekst: "Një ndihmës i flaktë i marrëveshjeve shqiptaro-bullgare që kur ishte deputet në parlamentin Osman...ai ishte njeriu i parë që deklaroi përpara tri viteve se

¹³ Македонија. Документи и материали. С., 1978, с. 196.

e ardhmja e Ballkanit është mes dy racave – asaj bullgare dhe shqiptareideali i tij i madh ishte dhe mbetej çlirimi i Kosovës dhe marrja e autonomisë së Maqedonisë me anë të afrimeve të ngushta dhe veprimeve të përbashkëta me bullgaret”¹⁴

Bibliografi:

Абрашев, П. Дневник. С., 1995.

АВИИ, поп. 4/111, к. 60, бр. 12/70, ф. 5.

Василев, В. Правителството на БЗНС, ВМОРО и българо-югославските отношения. С., 1991.

Георгиев, В. Охридското въстание през погледа на неговия главнокомандващ Петър Чаулев. В: Известия на държавните архиви, кн. 72, с. 169.

Елдъров, Светлозар. Българите в Албания 1913-1919. С., 2000.

Китанов, Валентин. Аспекти на политическите отношения на ВМОРО с Турция 1903-1914. Благоевград, 2009.

Македония. Документи и материали. С., 1978.

Палешутски, К. Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918-1941. С., 1983.

¹⁴ Елдъров, Св. Вер. е рѣм., f. 12.

Политика, бр. 5464, 12. VII. 1923 и бр. 5474, 22. VII. 1923.

Политика, бр. 5474, 22. VII. 1923.

Първанова, Зорка. Между неосъществения Хюриет и неизбежната война. С., 2002.

*XHELADIN SHALA**Instituti Albanologjik – Prishtinë*

HASAN PRISHTINA – PERSONALITET MË I DENJË KOMBËTAR

Kosova dhe Shqipëria në përgjithësi ndër shekuj kanë nxjerrë personalitete me namë kombëtar, të cilët në çdo periudhë kritike të historisë i kanë prirë me dinjitet këtij populli, pa marrë parasysh sakrificat, me qëllim që ta ruajnë identitetin dhe krenarinë kombëtare shqiptare. Andaj, me të drejtë konstatojmë se njëri ndër ato figura që rrezatoi më së shumti në këtë tokë të begatshme, padyshim ishte Hasan Prishtina nga Vushtrria e Kosovës.

Në histori thuhet se personaliteti i luftës së drejtë nuk thyhet. Kështu që, heroi i vërtetë kurrë nuk përkulet dhe asnjëherë nuk sprapset. Ai gjithnjë hapëron përpara. I tillë ishte Hasan Prishtina, i cili me një guxim të pashoq veproi me mish e shpirt për çështjen kombëtare dhe asnjëherë nuk u ndalë para sfidave të kohës.

Ne si historian e kemi për detyrë që ta ruajmë dashurinë dhe nderimin për të tilla figura si Hasan Prishtina, që luftoi dhe që dha çdo gjë prej vetes, dijen, guximin, tërë pasurinë, madje edhe jetën, për lirinë dhe pavarësinë e plotë kombëtare. Kështu që, ai nuk pati çfarë të jap më tepër për Atdheun e vërtetë.

Nga ne kërkohet që gjithnjë ti shërbejmë me ndërgjegje historisë sonë kombëtare. Gjithashtu, e kemi për obligim që të shkruajmë e t'i përkujtojmë kurdoherë personalitetet e tilla të rëndësishme historike, që me tërë qenien dhe gjakun e derdhur ranë për tokën e shtrenjtë shqiptare.

Pra, figura më e pasur në boshtin kombëtar, që dinte me maturi dhe guxim ti mbrojë interesat shqiptare, që sakrifikonte pasurinë e tij dhe nuk pranonte që askush t'ia diktojë veprimet e tij, mbetet pikërisht Hasan Prishtina.¹

Vërtet, Hasan Prishtina me penë dhe armë në dorë shkroi faqe të lavdishme të historisë së popullit tonë. Në histori thuhet se është nder i madh për një popull që di t'i nderojë dhe ti vlerësojë ngjarjet dhe personalitetet e veta meritore historike, meqë populli pa figura të mëdha – është një popull si i pa kokë. Njëkohësisht, është edhe detyrë e obligim moral që figurat e njohura të studiohen, të hulumtohen dhe të vihen në pah bëmët e tyre, qoftë me laps, qoftë me pushkë. Pa dyshim, Hasan Prishtina e meriton nderimin tonë, duke e paraqitur realisht për ti bërë shërbim të mirë historisë sonë – për të kaluarën, të sotmen dhe të ardhmen.

Atdhetari i devotshëm, Hasan Prishtina, ishte plotësisht i vetëdijshëm se lufta me armë në dorë ishte e vetmja rrugë për realizimin e autonomisë dhe pavarësisë së Shqipërisë. Ai ndër të parët e kuptoi se themelet e Perandorisë Osmane ishin lëkundur dhe shihej qartë se kishte kaluar koha e pritjeve që nga Kongresi i Berlinit e këndej.

Në mesin e zërave më të fuqishëm kundër ekspeditave shkatërruese të Xhavit Pashës e të lagjes së tij antishqiptare, pa mëdyshje do të dallohet zëri i personalitetit madhor të kombit shqiptar, ai i Hasan Prishtinës, i cili nga viti 1909 do të vihet pa hezitim me tërë qenien në shërbim të çështjes kombëtare deri në fund të jetës. Madje, në Parlamentin e Perandorisë Osmane, Hasan Prishtina haptas u kërcënua me ngritjen e popullit në kryengritje, duke bërë me dije se “një ndër të parët që do të marr në dorë flamurin e kryengritjes, ndoshta i

¹ Revista “Shenja”, gusht 2012, Shkup, 30

pari ndër të parët, do të jem unë”, gjë që iu përmbajt me përpikmëri maksimës së tij të famëshme: “Dhe, para së gjithash, ruhuni nga mallkimi i historisë dhe mos harroni atë kur të jepni vendimin tuaj”.² Kështu, Hasan Prishtina “për më shumë se tre vjet ishte i pranishëm në Parlamentin e Perandorisë Osmane, jo se u konsiderua, por vërtet ishte deputeti më kombëtar, më demokrat, më kryengritës, më burri”.³ Andaj, gjatë viteve 1909–1912 do të shpërthejnë një varg kryengritjesh shqiptare, gjë që do të kulmonin me Kryengritjen e Madhe Shqiptare në Kosovë në verë të vitit 1912, ku nga shumë mendimtar u quajt edhe Revolucioni shqiptar, me Hasan Prishtinën si udhëheqës shembullor i saj.

Barra të cilën e kishte marrë përsipër Hasan Prishtina që nga Mbledhja e Taksimit më 12 janar 1912 ishte tepër e rëndë dhe me përgjegjësi të madhe. Në atë mbledhje u ndanë detyrat e qarta. Hasan Prishtina u caktua që i pari ta filloj Kryengritjen e Përgjithshme në Kosovë, ndërsa të tjerët në pjesë tjera të Shqipërisë. Në fund Hasan Prishtina do të deklaroi para të besuarve: “Jam i bindun, se të gjithë jeni të ndershëm; por, po ju deklaroj edhe njëherë q’i, ku të dalë le të dalë, unë kam për të kenë në mal kur ka me tingllu çasti i kryengritjes. Për këtë kam vu peng përpara fjalën t’eme të nderes. Ju lutem pra, mos me më lanë vetëm, pse jeni betue edhe Ju”.⁴ Mirëpo,

² Hasan Prishtina, *Dokumente 1908–1934*, Tiranë 1983, 52–53; dr.Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990, 58–59; Ajet Haxhiu, Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës, Tiranë 1964, 50–52

³ Dr.Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990, 95; Dr.Xheladin Shala, *Marrëdhëniet shqiptaro–serbe 1912–1918*, Prishtinë 1989, 35

⁴ Hasan Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh për Kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*, Tiranë 1995, 8; Ajet Haxhiu, Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës, Tiranë 1964, 52; Dr.Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990, 101

çka ndodhi më pastaj. Asnjëri nuk mbeti besnik deri në fund. Madje, disa më vonë iu bënë kundërshtar, ndërsa njëri u bë armik i Hasan Prishtinës. Në Mbledhjen e Taksimit prezent ishin: Ismail Qemali, Aziz pashë Vrioni, Myfid Libohova, Esat pashë Toptani, Syrja bej Vlora dhe kuptohet Hasan Prishtina. Pra, duhet thënë shkoqur: i vetmi Hasan Prishtina i zbatoi pikë për pikë vendimet e Mbledhjes së Taksimit – të Besëlidhjes Shqiptare.

Kryengritja e Përgjithshme Shqiptare në krye me Hasan Prishtinën në verë të vitit 1912, ia dridhi themelet e pushtetit osman në pjesën evropiane. Kështu, thuhej se sikur të realizohej ideja e Hasan Prishtinës për autonomi të katër Vilajeteve shqiptare në kuadër të Perandorisë Osmane, mbase edhe fati i Shqipërisë nuk do të ishte ky që mbeti me Shpalljen e pavarësisë së 28 Nëntorit 1912, ku më tepër se gjysma e tokave shqiptare mbeti jashtë kufijve.⁵ Mirëpo, armiqt e popullit shqiptar deklarorin se në interesin tonë të përgjithshëm (sllavo–grek), është që Porta e Lartë në asnjë mënyrë të mos lëshojë pe para kërkesave politike të shqiptarëve. Kjo kuptohet nga biseda e Spallajkoviqit me Geshovin në verë të vitit 1912, ku haptas deklarorin se “Porta po lëshon shumë pe para shqiptarëve”.⁶ Kështu që, Lufta e Parë Ballkanike që ishte vazhdim i kryengritjeve shqiptare (1909–1910–1911–1912), i dha goditje fatale idesë për krijimin e Shqipërisë në kufijtë etnikë dhe si e tillë nuk lejoi zgjidhjen e drejtë e të qëndrueshme të çështjes shqiptare, për çka i solli dëme të pallogaritshme që pasojat mbetën deri në ditët e sotme. Andaj, askund dhe asnjë popull i liridashës në Evropë nuk i janë shkelur të drejtat, ashtu siç u veprua ndaj shqiptarëve në ndarjen përgjysmë të tyre,

⁵ Revista “Shenja”, gusht 2012, Shkup, 30

⁶ Po aty, 28–29

nga një ndarje e pa natyrshme dhe nga masakrat e panumërta të pushtuesve agresiv serbo-malazezo-grek në të gjitha anët e vijës tokësore të kufirit të mallkuar shqiptaro-shqiptar.

Së këndejmi, Hasan Prishtina jetoi e veproi në një periudhë historike vërtet të vështirë dhe fatale për më tepër se gjysmën e kombit nga kryqëzata antishqiptare, gjë që Hasan Prishtina me bashkëluftëtarët e vet ishin viktimat të një kohe. Andaj, Hasan Prishtina me angazhimin, trimërinë, vendosmërinë, atdhedashurinë dhe sakrificën e ka merituar një tretman dhe respekt më të madh në gjysmën e Shqipërisë së pavarur. Vetëm pesë ditë iu lejua të ishte Kryeministër i asaj Shqipërie nga 7 deri më 12 dhjetor 1921, kur dihet se çfarë rrugë përshkoi Hasan Prishtina, i cili kurrë nuk kërkoi koncesione për t'u pasuruar vet. Megjithëse, armiqtë e veriut të kombit tonë i premtuan pasuri marramendëse vetëm të shmangej nga rruga e vërtetë kombëtare, por që ai i refuzoi me përbuzje të gjitha benificionet vetëm për vehte. Ai, tërë pasurinë që e fitoi me dije e djersë e la në shërbim të atdheut, duke e mbajtur fjalën e dhënë para kombit dhe para botës së qytetëruar e liridashëse, se do të luftoj deri në vdekje për çështjen e shenjtë kombëtare.

Hasan Prishtina për kohën kur jetoi e veproi u konsiderua si një personalitet i mirëfilltë kombëtar, demokrat i vërtetë dhe kryengritës. Njëkohësisht, ai ishte një intelektual i kalibrit të rrallë. Po e përmendim vetëm faktin se ai njohu, madje 9 gjuhë të huaja.

Por, duhet theksuar se veprimtaria kombëtare e Hasan Prishtinës ishte mishëruar në mënyrë natyrore me fatin historik të popullit shqiptar nën ish-Jugosllavi dhe më gjerë në Greqi në vitet 1912-1933. Thënë shkurt, Hasan Prishtina është biri më i çmuar dhe më i shtrenjtë i këtij populli, jo

vetëm i Vushtrrisë me rrethinë, Kosovës, por edhe më gjerë në hapsirën mbarë shqiptare.

Andaj, është fakt i pamohueshëm se periudha prej vitit 1877, nga dëbimi me dhunë të paparë të mbi 300.000 shqiptarëve nga Sanxhaku i Nishit, si pjesë e Vilajetit të Kosovës, deri në fillim të shekullit XXI është një episodë e tragjedisë më të madhe të Kosovës etnike e historike, meqë nga ish-Vilajeti i Kosovës, i cili kishte rreth 44.000 km² para Kongresit të Berlinit, mbeti sot vetëm 1/4 e tij me rreth 11.000 km². Ajo që i ka ngjarë Kosovës gjatë kësaj periudhe më të errët në histori nga Serbia me satelitët e saj jugor, nuk gjen shembull për trajtim mizor në Evropë dhe më gjerë. Për rrjedhojë të kësaj politike antishqiptare pësoi edhe personaliteti mendjendritur e i pathyeshëm në idealet e veta mbarëkombëtare – Hasan Prishtina. Pra, fati e deshi që ai të rridhte nga ky territor i pafat dhe fatal, i cili u godit pamëshirshëm nga pansllavizmi, gjë që kurrë nuk iu lejua dhe nuk iu ofrua një vend i merituar këtij personaliteti madhështor të popullit tonë.

Hasan Prishtina në Parlamentin shqiptar në fillim të viteve 20 të shekullit të kaluar ka paraqitur fakte tronditëse dhe konkrete për masakrat serbe në Kosovë. Ai kërkonte me këmbëngulje që deputetët e Parlamentit shqiptar të jenë protagonistët rreth çështjes shqiptare në Kosovë. Kështu që, deputetët shqiptar në krye me Hasan Prishtinën ishin për angazhim të drejtëpërdrejtë të gjysmë shtetit shqiptar për të bërë përpjekje me qëllim që të bëhej më e ndjeshme diplomacia evropiane e kohës.⁷

Çështja shqiptare në Kosovë do të shënojë veç ngritje dhe afirmim në piadestalet më të larta në historinë diplomatike ndërkombëtare, sidomos me Peticionet që i dërgon Hasan

⁷ Mero Baze, Shqipëria dhe lufta në Kosovë, Tiranë 1998, 35–36

Prishtina Shoqatës së Kombeve në Gjenevë në vitet 1917, 1929 dhe 1930.⁸

Mendohej se në periudhën e ngritjes së gjysmë shtetit shqiptar të 1913–s, së paku deri në fillim të viteve 30 të shekullit XX, Hasan Prishtina do të ishte më i përshtatshmi, më i afti, më diplomati, me respektin dhe namin më të madh kombëtar e ndërkombëtar për ta drejtuar gjysmë shtetin e njohur shqiptar⁹ në Konferencën e Londrës, që sivjet po e festojmë 100 Vjetorin e Shpalljes së Pavarësisë, por realisht, po e festojmë një shekull të përgjysmimit të kombit shqiptar.

Duhet theksuar se për një çerek shekulli, nuk kishte asnjë ngjarje politike, diplomatike, kulturore, arsimore dhe lëvizje e kryengritje kombëtare në trevat shqiptare, në të cilën të mos ketë dorë, apo të mos luante rol me rëndësi, përfaqësuesi më i denjë dhe i pathyeshëm – Hasan Prishtina, megjithëse pjesën më të madhe të viteve 1912–1933 e kaloi në ilegalitet në Malësi të rrethit të Shkodrës e Gjakovës, gjatë viteve 1921–1924 dhe në emigrim 1925–1933 në Austri, Itali, Turqi, Francë, Bullgari, Greqi etj.

Hasan Prishtina ishte pesë herë i dënuar me vdekje në mungesë: nga xhon turqit, nga Serbia, nga Esat pashë Toptani dhe nga regjimi monarkist i Zogut, një fenomen i rrallë në histori. Motoja e Hasan Prishtinës ishte: “Unë kam një rrugë të caktueme para mejet, atë kam shkel dhe atë do të shkel deri në vdekje, rrugën e independencës ma të plotë të tanë

⁸ Dr.Hakif Bajrami, Kosova njëzet shekuj të identitetit të saj, Prishtinë 2001, 118

⁹ Dr.Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990, 258; Prof.dr.Xheladin Shala, Çështja shqiptare dhe diplomacia serbe 1912–1913, Prishtinë 2006, 179–180

Shqipnis!”,¹⁰ mendim që fare nuk shprehej nga personalitetet tjera.

Zaten, ajo që i bëri Fuqitë e Mëdha të dinin për Kosovën dhe Shqipërinë në përgjithësi, ishin diskutimet dhe polemikat në Parlamentin e Perandorisë Osmane dhe rezistenca me armë kundër pushtuesve osman e atyre sllavo–ortodoks.

Pra, Hasan Prishtina kurrë nuk i dha lak idesë mbarëkombëtare gjatë tërë kohës së veprimtarisë politike e diplomatike, ishte i pakrahasueshëm, me shembëlltyrën e vet të krenarisë kombëtare, konsekuent në kundërshtimin e çdo pushtuesi dhe regjimi antishqiptar: si pushtuesve osman 1908–1912, pushtuesve serbo–malazez 1912–1915, austro–hungarez dhe atyre bullgar 1916–1918, kundërshtar i rreptë sidomos i Mbretërisë SKS–s, por edhe kundër regjimit monarkist në Shqipëri. Të gjithë këta ishin pengesë në rrugën e tij prej atdhetari të pathyeshëm, i cili kaloi nëpër shumë peripeti e sprova si askush tjetër.

Hasan Prishtina u betua se do ti rri me nderë përballë historisë deri në fund të jetës, gjë që kaloi nëpër shumë katrahura. Dhe, vërtet, Kosova gjithmonë e ka hapur gjoksin për sakrificë, me qëllim të vetëm: të jetë e lirë, sovranë në tokën e stërlashtë të Dardanisë. Burrat si Hasan Prishtina, kurrë nuk kanë ndenjur duarkryq, por gjithnjë e kanë shprehur se Kosova është tokë shqiptare.

Me të drejtë do të konstatohet se memorandumet që do të dalin nga pena e Hasan Prishtinës, si dhe ato të konceptuara e të redaktuara prej tij, të dërguara Lidhjes së Kombeve, asocioneve të saj dhe opinionit demokratik evropian e botëror,

¹⁰ Hasan Prishtina, *Dokumente 1908–1934*, Tiranë 1983, 176; Hasan Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh për Kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*, Tiranë 1995, 39

janë dokumentet më të rëndësishme të historisë së diplomacisë kombëtare shqiptare, të një juristi të diplomuar i kohës, i apasionuar në zanatin e vet, gjë që në asnjë kohë, kundërshtarët nuk kanë mundur t’ia hidhnin me argumente.

Përpjekjet dhe sakrificat e popullit shqiptar të Kosovës në krye me ideologun e shquar Hasan Prishtinën, nuk pushuan as në kohët më të vështira të periudhës së barbarisë të Serbisë së parë dhe të dytë, siç e ka quajtur populli ynë sundimin gjatë viteve 1912 – 1915, përkatësisht 1918 – 1941.

Thuhet që historia me asnjë çmim nuk duhet ti mbes borxh këtij kolosi – Hasan Prishtinës, kur dihet se historikisht, gjysëm shteti shqiptar, sa herë ka nisur ndonjë aksion për Kosovën, më shumë ka bashkëpunuar me Beogradin se sa me Prishtinën – konstaton publicisti i njohur shqiptar Mero Baze. A.Zogu ishte ndërtuesi i parë i shtetit serioz shqiptar, gjë që ishte në të njëjtën kohë edhe “arkitekti i parë”, i ndarjes së çështjes shqiptare në Kosovë nga çështja apo problemi i shtetit shqiptar.¹¹

Vështirë mund të përshkruhet karakteri i tij prej personaliteti madhor të kombit shqiptar nëse nuk e marrim për bazë thënien e tij lapidare: “Nderin t’em si njeri e si shqiptar e çmojë, e tham me kreni, nuk e le të përlyhet me llumin e shpifjeve. Mue n’iden t’eme patriotike nuk kam mujtë as nuk do të muej me më shtruve ari i të tanë botës, por as mënia e të tanë anniqvet!”¹² Pra, atëbotë populli shqiptar nuk kishte dhe nuk njihte asnjë personalitet më të vendosur, më dinjitoz dhe më sakrifikes për çështjen shqiptare se sa Hasan

¹¹ Mero Baze, Shqipëria dhe lufta në Kosovë, Tiranë 1998, 39, 94

¹² Hasan Prishtina, Dokumente 1908–1934, Tiranë 1983, 176; Ora e Shqipnies, 6 korrik 1928, Vjenë; Ajet Haxhiu, Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës, Tiranë 1964, 10

Prishtina, i cili rrugën e tij kombëtare e përfundoi ashtu siç u betua. Ai nuk kurseu asgjë për Shqipërinë etnike dhe i takon atij brezi të artë që nuk kurseu as pasurinë, as gjakun dhe as më të shtrenjtën në këtë botë – jetën.

Hasan Prishtina nuk i pranoi kurrë vendimet absurde e makabre të Kongresit të Berlinit 1878, të Konferencës së Londrës së 1913–s dhe vendimet e Paqes së Versajës 1919–1920. Padyshim, Hasan Prishtina fill e mbarim ka frymuar e punuar çilter kombëtarisht.

Populli që i nderon dhe i kujton me respekt ata që dhanë më të shtrejtën në këtë botë – jetën, ai popull ka ardhmëri të sigurtë të jetës dinjitoze–shtetërore. Atdhetarët ishin të vetëdijshëm si Hasan Prishtina që, tokën e shenjtë shqiptare të Kosovës nga armiqtë vetëm gjaku e mbron. Prandaj, si çdo popull historik që krenohet me atdhetarët dhe dëshmorët e vet, edhe ne krenohemi dhe gjithmonë për jetë e mot do ti përkujtojmë me pietet, si në këtë rast kryeheroin tonë Hasan Prishtinën dhe të gjithë të rënë në altarin e lirisë.

Për Hasan Prishtinën mbi të gjitha qëndronte interesi i Atdheut, andaj historia dhe atdheu i kanë shumë borxh këtij kolosi. Ndërkaq, ai të gjitha një për një i lau, pa harruar dhe pa lënë asgjë peng. Vërtet, Hasan Prishtina ishte kryeprotagonist i akteve më dramatike të historisë tonë kombëtare.¹³

Edhe tani e tutje duhet të punojmë shumë më tepër në të gjitha aspektet që e bëjnë shtetin sovran pas Shpalljes së Pavarësisë më 17 shkurt 2008 të kësaj Kosove të stërcunguar, meqë është njohur vetëm trangu i saj, ndërsa të gjitha degët përreth saj janë të banuara me shqiptar. Megjithatë,

¹³ Hasan Prishtina, Nji shkurtim kujtimesh mbi Kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, Tiranë 1995, 41

mendojmë se po fillon një epokë e re e me perspektivë për kombin shqiptar.

Personalitetet historike, të cilat i kanë shërbyer dhe i kanë kontribuar çështjes kombëtare, sikundër ishte Hasan Prishtina, janë themel i fortë për ta njohur historinë, e si i tillë, do të shërbejë si frymëzim për brezat e tashëm dhe të ardhshëm, me qëllim që me ngulm t'i përkushtohemi fuqizimit të zgjidhjes përfundimtare të çështjes sonë kombëtare.

Pa asnjë dyshim themi se Hasan Prishtina la gjurmë të pashlyera për shumë breza në historinë e popullit tonë. Ai ishte zëdhënësi më i denjë i ndërgjegjës kombëtare dhe përçuesi më shembullor i krenarisë dhe i levizjes patriotike shqiptare. Kështu që, vërtet u bë udhëheqësi më i vendosur dhe më i lavdishëm i luftës çlirimtare në tri dekadat e para të shekullit XX. Për një çerek shekulli nuk pushoi për asnjë moment.

Hasan Prishtina ishte dhe vazhdon të jetë aktual edhe në ditët e sotme me veprimet dhe porositë e tij, nga të cilat mund të nxjerrim shumë mësim për të ardhmen e kombit tonë, se si duhet luftuar e sakrifikuar çdo gjë për Atdheun e vërtetë. Padyshim, Hasan Prishtina, është personaliteti numër një kombëtar në Shqipërinë Veri-Lindore – ish Vilajeti i Kosovës me 32.900 km². Ndërsa nani dhe burrëria e tij i kaloi kufijtë etnik shqiptar.

Kurse, ëndrra e popullit shqiptar të ish-Vilajetit të Kosovës për bashkim me Shqipërinë nuk u shua asnjëherë, ashtu siç veproi e ëndërroi Hasan Prishtina me bashkëluftëtarët e vet më të devotshëm, meqë bashkimi kombëtar paraqet idealin më të lartë të historisë së popullit tonë. Padyshim mund të themi se rruga e trasuar nga ai do të vazhdojë në forma të ndryshme për bashkimin e kombit shqiptar të ndarë në katër-pesë shtete dhe nuk do të pushojë pa realizimin e idealeve të

shumë brezave deri në ribashkimin e kombit shqiptar, për çka e shkriu jetën ideologu e personaliteti i mirënjohur mbarëkombëtar – Hasan Prishtina. Kështu që, asnjë pjesë e popullit tonë kurrë nuk ka pasur dhe nuk do të ketë qetësi e rehati pa u realizuar ideali i Hasan Prishtinës dhe i të gjithë atdhetarëve shqiptar – ribashkimi i kombit tonë në përgjithësi, në një shtet unik kombëtar.

Të përfundojmë se Hasan Prishtina është një personalitet qendror kombëtar me integritet të pacënueshëm, pasi që me veprimtarinë e begatshme politike e diplomatike u bë personalitet i pavdekshëm, gjë që ishte përfaqësuesi më i denjë kombëtar që pati ndonjëherë populli shqiptar. Padyshim, Hasan Prishtina është krenaria më e madhe kombëtare për Kosovën dhe më gjerë.

Ai, vërtet, nuk e kishte shoqin në kohën kur veproi e jetoj, sidomos në çerekun e fundit të jetës 1908–1933, por gjithashtu e ofroi edhe modelin e pavdekshëm të atdhedashurisë për të gjitha brezat që vijnë.

IBRAHIM GASHI

Universiteti i Prishtinës

HASAN PRISHTINA, IDEOLOGU I PAVARËSISË SË SHQIPËRISË

*(Më rastin e 100 vjetorit të Kryengritjës së Përgjithshme
Shqiptare (qershor–gusht 1912))*

Kryengritja e përgjithshme shqiptare (qershor–gusht 1912) përben ngjarjen vendimtare që e përcaktoi prespektiven e levizjës për pavarësinë e Shqipërisë. Ndoshta asnjëherë nuk është thenë dhe argumentuar në masën e merituar ky fakt.

Fillimi i Kryengritjës së përgjithshme shqiptare (pas Kuvendit të Junikut (21–25 maj 1912), përben kthesen e madhe në levizjen për pavarësinë e Shqipërisë, e cila në frymen e saj konspirative kishte filluar në Stamboll, në Takimin e fshehtë të Taksimit (12 janar 1912), në organizim të Ismail Qemalit dhe Hasan Prishtinës, e ku asistuan figurat më influente të Lëvizjes Kombëtare dhe ku u morën detyrat e para konkrete për organizimin e kryengritjes. Ideologu i levizjës së armatosur kundër masave shtypëse të qeverisë xhonturke, deputeti i Prishtinës, shkelqësia e tij Hasan Prishtina, pas shperndarjes së Parlamentit osman, siç do të shprehet, kishte vendosur që vet të kthehej në Kosovë, e cila do të ishte zemra e kryengritjes, ndërsa Ismail Qemali do të shkonte në Evropë, për të krijuar mbështetje, armë dhe para për kryengritjen. Lidhja ndërmjet tyre ishte vendosur të mbahej përmes konsulatës britanike në Shkup.

Më të mbërritur në Shkup (prill 1912) Hasan Prishtina vuri kontakt me konsulin britanik atje dhe në takimin e parë që

pati më te deklaroi: *“Na shqiptarët, për me i dhanë fund mizoris tyrke në Shqypni si dhe pengimeve që po na behen në çështje t’afabetit e kultures s’onë kombëtare, kemi zgjedhë si të vetmin mjet shpetimi me ba një levizjet’armatosun kundra sundimit tyrk”*. Pas disa ditësh konsulli e njoftoi Hasan Prishtinën se Anglia *“nuk ka interes nder çashtjet Ballkanike”* dhe se *“nuk është as kundra as pro një kryengritje të shqiptarëve”*. Për të njëjtin takim flet edhe vicekonsulli britanik në Shkup, Pekami, i cili e priti Hasan Prishtinën në një vizitë në fund të prillit 1912. Sipas tij, lideri i kryengritjes shqiptare e kishte njoftuar atë se *“kryengritja e përgjithshme në Shqipëri ishte e pashmangshme. Shqiptarët po kërkojnë anulimin e zgjedhjeve në gjithë Turqinë dhe në qoftë se dështojnë në këtë ata do të kërkojnë autonomi të plotë për Shqipërinë”*. *“Kur i shtrova pytjen për formen e kësaj “autonomie të plotë” ai u përgjigj se aspirojnë krijimin e një republike shqiptare lidhjet e së cilës do të jenë vetem nominale më Portën”*. Ditët midis 5 dhe 20 maj Hasan Prishtina i kaloi duke kontaktuar të gjithë krerët e krahinave të Kosovës dhe të Malësisë së madhe dhe duke i njoftuar ata me vendimet e Mbledhjes së Taksimit. Fillimi i suksesshem i kryengritjes, pas Kuvendit të Junikut 21–25 maj 1912, çlirimi i Pejës, dhe i Gjakovës dhe rrethimi i Prishtinës nga ana e kryengritësve, si dhe hyrja pa luftë dhe marrja e qytetit, janë veprimet më të suksesshme ushtarake të drejtuara nga Hasan Prishtina. Luftëtari dhe diplomati më i spikatur i çështjes kombëtare këto veprime arriti t’i materializoi skajshmerisht suksesshem. *“Marrja e Prishtinës, do të shprehej ai në kujtimet e tij, na lëshonte n’dorë krejt Vilajetin e Kosovës. Në Stamboll filloi me mbretënie një frigë aq e madhe sa shkaktoi dorheqjen e Said Pashës kryeminister i kabinetit xhonturk. Në vend të tij e formoi kabinetin e Tyrkis*

Qemal Pasha i njoftun si ma i madhi annik i Xhemietit". (Hasan Prishtina, Dokumente, f. 85). Korrespondenti i "The Times", nga Selaniku do të shkruaj: "*Hasan Prishtina, i cili ishte shpallur si udhëheqësi gjeneral i kryengritjes, kishte hyrë në Prishtinë me një forcë prej 25.000 vetësh dhe përmes linjave telegrafike të komunikimit kishte vendosur kontakte me krerë të tjerë të kryengritjes nga vise të ndryshme. Ai u kishte bërë thirrje Abdyl Beut në Tiranë dhe Aqif Pashës në Elbasan që të zbatonin instruksionet që ai do t'u dërgonte dhe ta informonin atë për gjendjen atje*". (The Times, London, July 23, 1912). Historiani francez Serge Mâtais, do të shkruaj më vonë: "*Sukseset e kryengritjes së shqiptarëve të Kosovës e detyruan kabinetin e ri qeveritar në Stamboll që të hynte në bisedime me Hasan Prishtinën*" (S. Matais, Histori e Shqiptarëve...,f.269). Më të ardhur në pushtet Kabineti i ri i Gazi Muftar Pashes, me Qemal Pashën kryetar të Këshillit të Ministrave paralajmëroi se do të dergoi një komision të udhëhequr nga Ibrahim Pasha, ish guvernator dhe komandant i Tarabuluzit dhe në përbërje Ali Danish Prishtina, Ministër i Punëve të Mbrendshme dhe Sylejman Pash Kolonjën, senator.

Komisioni, sipas burimeve të huja konsullore, arriti në Prishtinë me 27 qershor 1912, ndërsa më 1 korrik mësohet se i filloi bisedimet me delegacionin shqiptar të prirë nga Hasan Prishtina. Bisedimet ishin të vështira. Hasan Prishtina arriti që nga pozicioni i fituesit në fushë të luftës të shtroi kërkesa me frymë të qartë pavarësishte, që ishin në përputhje me lartësinë e fitoreve në fushë të betejës. Ato përmblihdhëshin, siç do të shprehej vet Hasan Prishtina,:

a) *Të njihen zyrtarisht kufijt e Shqipnis*

b) *Autoritetet civile dhe ushtarake të kenë komisin Shqyptare*

c) Ushtria shqiptare të sherbej në Shqypni e të jet komanda prej oficerve shqyphtar

ç) Veprimet zyrtare në Shqipni të behën në gjuhë shqipe.

Ibrahim Pasha këto kërkesa i gjykoi si shumë të renda. Sipas tij këto përbenin hapin e parë drejt shkeputjes nga Perandoria Osmane.

Burimet e huaja diplomatike dhe shtypi i kohës bëjnë të ditur se Hasan Prishtina u detyrua t'i modifikoi kërkesat e lartëpërmendura dhe të hartoi një listë tashmë të njohur të 14 pikave të tij, në të cilat me gjysmë zëri u kërkuu autonomia e Shqipërisë.

Ato qenë: Vendosija e një sistemi special të administratës dhe të drejtësisë sipas nevojave të vendit; Kryerja e shërbimit ushtarak në Shqipëri, me përjashtim në kohë të luftës;

Emërimi i nëpunësve qeveritarë të zot dhe të ndershëm që dinin gjuhën dhe zakonet e vendit; Krijimi i *sulltanijeve* (liceve) në sanxhaqe me 30.000 banorë e më lart, me shqipen në program të arsimit; Krijimi i medreseve (shkolla më mesim fetar mysliman); Ruajtja e adeteve e zakoneve të Islamit; Mësimi i shqipes në shkolla të çdo niveli; Liri e plotë për të çelur shkolla private; Ndërtimin e rrugëve dhe organizim të *nahijeve* (komunave); Ndëshkim përpara gjykatores së lartë të Haki Pashës dhe Said Pashës (kryevezirët e rrëzuar); Amnisti e përgjithshme; Kthimi i armëve të konfiskuara: Pagesa e dëmshperblimeve për pronat e demtuara dhe Krijimi i nahijeve shtesë.

Qeveria e re e Gazi Muftar Pashës nuk u tregua e gatshme të plotësoi këto kërkesa. Kryengritësit shqiptar marshuan në drejtim të Shkupit. Hyrja triumfale e kryengritësve në Shkup, riktheu në tavolinën e bisedimeve delegacionin osman, por negociatat përfundimtare të zhvilluara me Ibrahim Pashën atje

nuk shënuan kurorëzimin me sukses të kryengritjes. Bisedimet ndërmjet dy palëve u zhvilluan nga 15 deri më 17 gusht. Në këto bisedime vendimtare për rrjedhën e mëvonshme të ngjarjeve, siç bëjnë të ditur shumë burime të kohës, krerët shqiptarë ishin të ndarë tashmë në tri fraksione: Grupin më të madh numerikisht e përbënin *të moderuarit*, të prirë nga Mehmet Pasha, Seit Zejnulla beu, Xhemajl Beu, Jahja Efen-diu, Sali Pasha dhe të tjerë, të cilët ndiqnin një program për një aleancë liberale me *itilifatistët* dhe kërkonin zbatimin e kushtetutës; Grupi i dytë, *tradicionalistët*, të prirë nga Riza bej Kryeziu, Isa Boletini, Bajram Curri, Idriz Seferi etj., prireshin në drejtim të kundërt dhe kërkonin rikthimin e rendit parakonstitucional dhe rifronësimin e Sulltan Abdyl Hamidit; Grupin e tretë e përbënin *autonomistët* me Hasan bej Prishtinën, Nexhip bej Dragën dhe vëllanë e tij Fuat Be-un, krerët e ardhur nga Vilajeti i Shkodrës: Abdi bej Toptani, Fazli Beu, Mustafë Asimi, Marka Gjoni, Riza Dani, si dhe krerë të Shqipërisë së Jugut me Ismail Qemalin (i cili nuk ndodhej në Shkup), të cilët ndiqnin qëllimin e një autonomie të plotë në kuadrin e Perandorisë Osmane, mbase si hap të fundit drejt pavarësisë. Në këtë trializëm prirjesh të aktorëve kryesor të kryengritjes s'do mendë se pranimi i programit të 14 pikave, të Hasan Prishtinës, mbase edhe jo i plot, ishte maksimumi i asaj që mund të dilte nga agjenda e bisedimeve. Në fund, leximi i vemendshëm i fakteve të sipër përmendura s'do mend se nxjerr një përfundim të qartë. Hasan Prishtina ishte dhe mbetet lideri, mbase i vetëm, në mesin e liderëve të kohës, që shpалosi idenë e pavarësisë dhe që më veprimin e tij ushtarak dhe diplomatik kishte vizionin e sendertimit të këtij projekti. Ai e kishte kuptuar qartë se momentumi për këtë ekzistonte, por vizioni i tij si duket, shkonte përtej synimeve

dhe interesave te pjeses tjetër të lidershipit të kohës. Përball një disponimi të tillë të shumicës së krerëve të kohës për të ruajtur edhe me tej lidhjet me Portën projekti i Hasan Prishtinës për pavarësi nuk u jetësua. Edhe disa zëra të diplomatëve të huaj se shqiptarët mund të shpallnin mëvetësinë e tyre në Shkup dolen të pasakta.

*NEBI DERVISHI**Universiteti Shtetëror i Tetovës*

EKZEKUTIMI I HASAN PRISHTINËS – ATENTAT POLITIK

Personaliteti poliedrik i përmasave mbarëkombëtare,¹ Hasan bej Prishina, hyri në rrugën e shkollimit, të diturisë e të kulturës në vendlindje (Vushtri, 1873), e vazhdoi në gjimnazin e Selanikut dhe e përfundoi në fakultetin e drejtësisë së Stanbollit. Shkëlqen për zgjuarsi e zell në mësim, zotroi për mrekulli nëntë (9) gjuhë të huaja dhe u thellua në studimin e literaturës historike.² Biografinë e Hasan Prishtinës e ka skalitur një komb i tërë, veçanërisht gjysëm–Shqipëria kosovare e martirizuar për gati një shekull nga kryqëzatat sllave. Hasan Prishtina zgjidhet 3 herë deputet i Prishtinës (1908–1912) në Parlamentin Osman; ishte udhëheqës i parë ushtarak i Kryengritjes së Përgjithshme të armatosur (1912); ministër në Qeverinë e Përkohshme të Vlorës (1912); anëtar më aktiv i Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës”; strateg i lëvizjes çlirimtare të Kosovës (1914–1918); kryesues i delegacionit të Kosovës në Konferencën e Paqes (Paris) 1919; organizator i Kongresit të Lushnjës (1920); deputet i Dibrës në parlamentin e parë shqiptar; kryeministër i një ndër qeverive më demokratike; kundërshtar i reaksionit të brendshëm proserb e progrek dhe drejtues i Lëvizjes Nacional Çlirimtare, e i luftës

¹ Dr. Vangjel Kasapi, “Hasan Prishtina personalitet i përmasave mbarëkombëtare”, gazeta “Rilindja”, dt.15.08.1998, Prishtinë.

² Hasan Prishtina, “Një shkurtim kujtimesh për kryengritjen e 1912”, gazeta “Fakti”, Shkup, 17–22.06.1998, fq.10.

së çetave të Kosovës kundër sundimit serb (1922–1923); pjesëmarrës i zellshëm i Revolucionit demokratik borgjez (qershor 1924); hartues i protestave në Lidhjen e Kombeve (1924) ndaj barbarive që ushtronte ushtria dhe çetnikët serb në Kosovë. Nga vitet 1925–1933 vepron në mërgim (Itali, Greqi, Austri, Francë, etj.).³

Në brendinë e kësaj rrjedhje vigane rritet edhe figura e mbushur me dimensionet e një udhëheqësi e strategu të madhë. Një populli me histori mbi 3000 vjeçare, i duhej ribashkimi shpirtëror, territorial, shtetformësia, pavorsia e patjetërsueshme dhe qytetërimi evropian, të cilat e prekën pa masë, dhe për të cilat luftoi pa u kursyer deri në fund të jetës së tij, Hasan Prishtinën. Ai mori përgjegjësinë dhe nisi rrugën më të mundshme, e më të vështirë, atë të luftës. Si politikan diplomat, e strateg ai veçohet në plejadën e personaliteteve të kombit, që i dhanë nder Shqipërisë, si: Isa Boletini, Haxhi Zeka, Ismail Qemali, Hoxh Kadriu, Luigj Gurakuqi, Fan Noli, etj.) dhe ndahet katërcipërishtë me strategjinë e krerëve antishqiptarë.⁴ Ai qëndroi gjer në agoni si parashikues, ideator, organizator dhe udhëheqës i mbi 30 viteve (1902–1933) luftë në Kosovë. Personaliteti i shquar në historinë shqiptare, stuhia e maleve të Kosovës, siç do ta quante Hasan Prishtinën, një studjues e biograf⁵, është kryestrateg i një Kosove – legjendë heroizmi që nuk mund të bësh paralelizëm me ndonjë figurë tjetër: katër atentate me armë; dy herë i burgosur nga serbët e bullgarët; gjashtë herë i dënuar me vdekje nga Stambolli, Beogradi dhe sejmenët e tyre në Shqipëri, tre dënime me

³ Dr. Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë, 1985.

⁴ Eugen Shehu, “Stuhija e Maleve të Kosovës–Personaliteti i shquar, Hasan Prishtina”, gazeta “Fakti”, Shkup, dt.27.02.1999, fq.15.

⁵ Po aty.

vdekje nga regjimi Monarkist shqiptar. Dhe kjo përndjekje njëzët e ca vjeçare e përqëndruar mbi një potencial prijësor ushtarako-politik, si Hasan Prishtina, finalizohet më 13 gusht 1933, në Selanik.⁶

Pas përmbysjes së qeverisë së Nolit, më 1924, edhe Hasani sikur shumë patriot të kësaj kohe, aktivitetin e vet e zhvilloi jashtë atdheut, sidomos në Austri. Sikur të gjithë emigrantët shqiptarë, ashtu edhe Hasan Prishtina, përveç se ishin të ndjekur ai edhe përcillej nga organet policore të Austrisë. Nga dokumentet austriake mbi emigrantët shqiptarë në Vjenë (1927–1933), të botuara në Vjetorin XXIII, nga autori Faik Mehmeti⁷, nxorrem disa shënime që flasin për këtë atdhetarë dhe figurë të ndritur të kombit shqiptar, sidomos për disa tentime të më hershme për të vrarë, që inicioheshin nga pushteti i Ahmet Zogut.

Në një njohtim zyrtar të Drjetorisë së policisë në Vienë⁸ të datës 3 shkurt 1928, drejtuar zyrës federale, thuhet se një ditë më parë, kjo drejtori ia ka tërhequr vërejtjen Konsullatës Shqiptare në Vienë se një shtetas shqiptar i quajtur Kruja ka kërkuar të bisedojë me konsullin shqiptar Catin Saraçi. Bëhet me dije se Kruja në një kafënë “Stad-park” disa emigrantëve shqiptarë u ka treguar se në Vienë ka ardhur me detyrë të bëjë atentat ndaj Hasan bej Prishtinës.

Hetimet e zhvilluara tregojnë se ky shtetas shqiptarë i quajtur Kruja, ishte Ibrahim Lika, xhandar i dikurshëm, i cili më vonë u mor edhe me profesionin e kafexhiut. Ibrahim Lika

⁶ Arben Llala, “Hasan Prishtina, dhe pabesia ndaj tij në Selanik– Një tradhëti që nuk mund të harrohet kurrë”, në gazetën “Fakti”, 20.08.2005, 4.

⁷ Faik Mehmeti, “Dokumente austriake (1927–1933) mbi emigrantët shqiptarë në Vienë, në Vjetari i Arkivit të Kosovës”, Prishtinë, nr. XXIII, 1992.

⁸ Po aty.

derisa po kthehej në hotelin “RIVA”, arrestohet dhe i dorëzohet policisë. Në hetuesi ky pranon se për vrasjen e Hasan Prishtinës i është ofruar një shpërblim i madh, për çka ishte pritur edhe te Ahmet Zogu, mbret i Shqipërisë. Si shpërblim merrë nga dora e Gani Bej Kryeziut 30 napoleona ari dhe një revolver.

Me këtë rast ky njohtohet se në botën e jashtme për të likuiduar disa emigrant shqiptarë janë dërguar edhe nja 5–6 individë të tjerë.

Mirëpo, Ibrahim Lika (Kruaja) pohon se detyrën që e kishte marrë, nuk kishte ndërmend ta zbatonte. Si dëshmi e këtij pohimi është e dhëna se si revolen e kishte hudhur në det. Siç bëhet e ditur, Ibrahim Lika më 6 mars 1928, dëbohet nga Austria, për të udhëtuar në Jugosllavi, i përcjellë nga një civil i policisë.

Zyra federale e punëve të jashtme në Vienë njohtonte edhe për një plan të ri atentati kundër Hasan Prishtinës. Në një shkresë tejet sekrete thuhet: “Kamë nderin t’ju lajmëroj se sot një nënpunës i kuesturës së këtushme mbretërore ishte në bisedë dhe në besë më ka treguar se një nënshtetas shqiptar i quajtur Islam Tabaku, i cili jeton në Bari, ka për qëllim që brenda 8–14 ditë të udhëtojë për në Vienë dhe atje të vras Hasan bej Prishtinën⁹.

Duke pasur parasysh se jeta e tij kërcënohej gjithnjë e më shumë nga njerëz të paguar për ta vrarë, Hasan Prishtina ndërron vendbanimet. Në një dokument të 3 majit 1931 shihet se Hasani atëbotë ishte duke banuar në Mynih, në rrugën “Herzog Rudolfstrasse”, nr. 24. Bashkëshortja e tij, e cila jetonte në Vienë, kishte paraqitur kërkesë që Hasani të kthehet dhe t’i lejohet qëndrimi për pak ditë në Vienë. Më

⁹ Po aty.

vonë (më 1931) Hasani për një kohë jetoi në Paris, por here pas here kthehej në Vienë.

Drjetoria federale e policisë në Vienë informon Federatën (Ministrinë) e Punëve të Jashtme, më 17 gusht 1933, se katër ditë më parë, pra më 13 gusht, në Selanik është vrarë ish-kryeministri shqiptar Hasan bej Prishtina. Atentatori është Hysen Tolia, i cili është privuar nga liria edhe gjendet në burg. Për vrasjen e Hasan Prishtinës shkruan edhe gazeta e kë-tushme vieneze. Sipas këtij dokumenti, të bazuar në deklarata-tën e Hysen Toles, ky ka shtënë me revole në Hasan Prish-tinën, për shkaqe të hakmarrjes, meqë i vëllai i tij, së bashku me disa shqiptarë, qënkan ekzekutuar me urdhërin e Hasan Prishtinës. Duke u bazuar në shkrimet (lajmet) e disa gazetave, Hasan bej Prishtinën e ka vrarë Hysen Tolia Ibrahim, sepse ky (Hasan Prishtina) paska përgatirur atentat kundër Ahmet Zogut, dhe se pas atentatit kundër mbretit Zog në Vienë ai me kërkesën e Drejtorisë Federale të Policisë lëshon Austrinë, për të shkuar pastaj në Francë dhe Turqi.

Në këtë dokument jepet edhe njëherë një pasqyrë më e qartë për atentatorin. Me këtë rast thuhet se atentatori quhet Hysen Ibrahim Çelo, tregëtar, i lindur më 15 qershor 1896, në Resnjë të Shqipërisë. I autorizuar nga Shqipëria, më 11 korrik 1933 nga Budapesti arrin në Vienë. Çelo ka deklaruar se vrasjen e Hasan bej Prishtinës e bëri për shkak se i kishte borxh një shumë të madhe parash¹⁰.

Një gjë e tillë duket se nuk qëndron edhe nuk është e saktë, sepse Hasan Prishtina nuk ka mundur t'i ketë borxhë askujt,

¹⁰ Po aty.

sepse ai tërë pasurinë që e kishte e shkriu për të mirën kombëtare shqiptare¹¹.

Vrasja e atdhetarit Hasan Prishtinës në Selanik të Greqisë nga një emigrant pothuajse i panjohur, Ibrahim Çelo, jo vetëm, që tronditi gjithë opinionin mbarëshqiptar, por edhe hodhi hije të forta dyshimi mbi autorsinë e vërtetë apo urdhëruesin e kësaj vrasjeje, vetë Naltëmadhërinë e tij, Ahmet Zogu. Ky dyshim vinte jo sepse autori Ibrahim Çelo deklaroi një gjë të tillë, në organet e policisë greke, por sepse mënyra dhe ekzekutimi i vrasjes ishte pothuajse i njëjtë si vrasja e Gurakuqit më 2 mars 1925 në Bari të Italisë. Atentatori, ashtu si edhe në rastin e Gurakuqit, ishte një i njohur i viktimës dhe të dy martirët e lirisë shqiptare kanë qenë viktimat të pabesisë së vrasësve¹².

Gazeta greke “Të reja nga Maqedonia”, më 14 gusht 1933, përshkruan momentet e vrasjes së atdhetarit Hasan Prishtina si vijon: “Vrasja u krye në orën 2 mbas dite më datë 13 gusht 1933. Në rrugë Cimisqi u pa një zotri i moshuar i mbajtur mirë dhe me tipare simpatike, të ecte përkrah e të fjaloste me një person të veshur mirë, i gjallë, sa e tradhtonte dhe toni i zërit. Arritën në kryqëzimin e rrugës Cimisqi – Vogaxhiku dhe po drejtoheshin për tek Bakallkane “V” dhe në largësi dy

¹¹ Mr. Skender Asani, “Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës në Shkup” – në mbrojtje të gjuhës shqipe, në gazetën “Fakti”, dt. 11–12 gushti 2006, f. 20; Gani Ratkoceri, “100 vjetori i Normales së Elbasanit dhe kryengritja e shqiptarëve – Atdhetari Hasan Prishtina”, në gazetën “Koha”, dt. 03–07. XII.2009; Dr. Vebi Xhemaili, Kryengritjet shqiptare dhe represialet serbe në Pollog, në gazetën “Fakti”, dt. 14–20. XI.2005.

¹² Arben Llalla, “Zbulohet misteri i vrasjes dhe pasuria e Hasan Prishtinës, në Selanik, në gazetën “Koha”, dt. 25.08.2008, f. 10–11; Fatos Baxhaku, “Pse u vra Hasan Prishtina”, “Fakti”, 14.09.1994; Shefki Popva, “Si u vra Hasan Prishtina?”, në “Rilindja”, 14.08.1996.

hapa nga kinkaleria e invalidit J. Janopullo. Njeriu me pamje të zymtë nxorri rrufeshëm revolen e markës “SMITH” dhe shtiu kundër bashkëbiseduesit, i cili ishte Hasan bej Prishtina, që ra në trotuar. Kalimtarët e mbledhur nga të dy të shtënat, panë vrasësin të turret me mizori të parrëfyer mbi viktimën dhe t’i zbrazë edhe tre plumba të tjerë, dy në krahëror dhe të tretën në kokë, si e shtënë vdekjeprurëse, për të qenë i sigurtë për përfundimin e aktit të vrasjes.¹³ Siç kuptohet nga përshkrimi i gazetës, ajo duket që ishte një vrasje e porositur, pasi vrasësi në mënyrë makabre nuk ndalet as kur viktimë ishte i shtrirë përdhe, por e qëllon në kokë për t’u siguruar se ka kryer “misionin” gjer në fund. Mirëpo ajo që e përforcon më shumë bindjet se Hasan Prishtina ka rënë viktimë e ambicjeve të Mbretit Zog për të përforcuar pozitat e tij sunduese janë rrethanat ndërkombëtare dhe koha kur u realizua vrasja¹⁴.

Hasan Prishtina, ishte një nga krijuesit e Pavarsisë së Shqipërisë, udhëheqës i kryengritjes së viseve shqiptare¹⁵ ose Kryengritjes së Shtatorit 1913 kundër pushtimit të tyre nga ushtria serbe, restaurues i pavarsisë së Shqipërisë në vitin 1920 dhe kryeministër i një qeverie shqiptare në 1922. Ishte një nga përkrahësit më të flaktë të përfshirjes së Shqipërisë në

¹³ Kastriot Dervishi, Shtypi grek për vrasjen e Hasan Prishtinës– Ibrahim Çelo me pistoletë 5 herë”, dt. 17 maj 2003, në gazetën “Fakti”.

¹⁴ Dr. Naim Halimi, “Pse u vra Hasan Prishtina”, në gazetën “Koha”, dt.13 gusht, 2012, f. 14; “Si u vra Hasan Prishtina”, në gazetën “Koha”, 14 gusht 1912; “Si u vra Hasan Prishtina” në Shqipmedia”, dt. 9 maj 2008.

¹⁵ Diskutimet e Nexhip Dragës, Hasan Prishtinës e Ismail Qemalit lidhur me çështjen shqiptare në parlamentin osman (1910–1912), (Dokumente), në “Rilindja javore”, dt. 28 maj–04 qershor 1995; “Përmbledhje dokumentash – Hasan Prishtina”, Prishtinë 1983.

problemën kosovar dhe realizimin e një politike më aktive të Shqipërisë për të realizuar bashkimin kombëtar¹⁶.

Pra, Hasan Prishtina ishte një prej burrave më të njohur të Kosovës. Që prej aktiviteti patriotik në pralamentin e Stambollit 1908, kishin rrjedhur shumë ujra. Që prej asaj kohe kishte parë të kalonin para tijë shumë njerëz, politikanë, luftëtarë, fshatarë të thjeshtë, diplomat të huaj...

Vetëm disa muaj para se të vritej, në Selanik, Hasan Prishtina duket se nuk kishte asnjë dyshim, edhe ai do të kishte fatin e njerëzve të shquar të Shqipërisë, pra atë më tragjikën.

Më 1928, Ahmet Zogu "Mbreti i shqipëtarëve" e kishte deklaruar atë si një tradhëtar të kombit, si një njeri pra, që meritonte dënimin me vdekje. Një nga njerëzit që ndikoi aq shumë në bërjen e Shqipërisë, ishte dënuar me vdekje nga pasardhësit e tij politik. Më shumë se një histori personale e kreut kosovar, ky është një refren që do të dëgjohet shumë shpesh në jetën politike të Shqipërisë në fund të shekullit XX dhe fillim të shekullit XXI.

Ja përse jeta dhe fundi i tij mund të jenë më shumë se një histori e thjeshtë spiunazhi. Një shembull se si i trajton ky vend njerëzit të cilët i shërbejnë me devotshmëri e sakrificë sublime deri në vdekje¹⁷.

Pra, në vitin 1928, Mbreti Zog e dënoi me vdekje Hasan Prishtinën. Në këtë vit, Zogu ndodhej në një periudhë të cilën nuk ka arritur ta kuptonte as vetë fare mirë. Nga njëra

¹⁶ Eugen Shehu, Personalitete të shquara – Hasan Prishtina, në gazetën "Fakti", 27. 02.1999, f. 15; Dr. Vangjell Kasapi, "Personalitet poliedrik i përmasave mbarëkombëtare, në gazetën "Rilindja", 15.08.1998.

¹⁷ Bedri Tahiri, Populli Hasan Prishtinën e mbajti në mendje e në zemër, në gazetën "Koha", 4 shtator 2012, f. 16; Fatos Baxhaku, "Pse u vra Hasan Prishtina", – Plani i bashkimit të Shqipërisë me Kosovën dhe atentati i Selanikut", në gazetën "Fakti", 14.09.1999.

anë duhej të kënaçte ambicjet politike të Beogradit, që e ndihmoi “për rikthimin e Legalitetit më 1924”, por nga ana tjetër duhej të ishte i matur, me njerëzit të cilët i ndihmuan të bëhej mbreti i parë i shqiptarëve në kohët moderne, pra me Musolinin dhe me njerëzit e tij. E tërë historia që do të vazhdojë më pas, e mbushur shumë herë me ngjarje enigmatike dhe ende të paspjeguara, ka të bëjë pikërisht me këtë pozicion delikat të Zogut. Në këtë lëmsh të ngatërruar politik, ku shpesh – madje edhe fuqishëm ngatërroheshin interesat angleze disa prej historive më të komplikuar të dekadave të fundit të shqiptarëve, ato të vrasjeve të mëdha. E njëra prej tyre është vrasja e Hasan Prishtinës¹⁸.

Vrasja e Hasan Prishtinës ka ndodhur më 13 gusht 1933¹⁹, në orën 2 mbas dite, në Selanik, ku i vrari kishte shkuar tek i vëllai i tij Ymeri, i cili njihej si pronar i madh tokash dhe tregëtar. Sipas gazetës greke “Lajme nga Maqedonia”²⁰, e datës 14 gusht, “në orën 02 50 mbasdite, oficeri i policisë Sotiriu kishte marrë në pyetje vrasësin Ibrahim Çelo, shqiptar nga Resnja. Vrasësi kishte pranuar se aktin e kishte kryer nisur nga motive politike”. Sipas tij i vrari ishte komit dhe bashkëpunonte me komitetet bullgaro–maqedonase, me qëllim vrasjen e mbretit të Shqipërisë Ahmet Zogun. Sipas tij Hasan Prishtina e kishte detyruar për t’u bërë kryetar i bandës e cila do të realizonte vrasjen. Duke i premtuar shpërblim para dhe pas aktit të planifikuar. Ky i fundit e kishte kundërshtuar një gjë të tillë. Më pas Hasan Prishtina e kishte njohtuar të vinte

¹⁸ Po aty.

¹⁹ Arben Llala, “Hasan Prishtina u vra më 13 gusht apo 14 gusht 1933”, në gazetën “Lajm”, 13 gusht 2012; Dr. Naim Halimi, Pse u vra Hasan Prishtina?, në “Koha”, 13 gusht, 2012

²⁰ Kastriot Dervishi, Shtypi grek për vrasjen e Hasan Prishtinës, 17 mja 2003, në gazetën “Fakti”, f.21.

në Selanik, se do t'i ngarkonte një punë e cila do bënte 5 mij drahmi në muaj. Vetëm 14 ditë para vrasjes ata ishin takuar dhe vrasësit i ishte thënë se tashmë kishte ardhur koha të bëhej vrasja patriotike kundër Zogut dhe ministrave të tij. Kjo ishte “puna” për të cilën e kishte thirrur. Pasi Çelo nuk kishte pranuar duke i kërkuar Prishtinës të rimbante premtimin, ky i fundit i ishte përgjigjur: “Nuk të solla këtu të jap para për sytë e bukur, ose shko në Bullgari të marrësh 10 komitë e të vrasësh Zogun, ose ik prej këndeje. Pas kësaj Çelo është revoltuar dhe e ka goditur menjëherë Prishtinën, duke e skuqur rrugën ku po bisedonin deri në atë moment, shkruante gazeta “Demokratia” e datës 26.08.1933²¹.

Ndërsa Hasan Prishtina do të varrosej në mënyrë madhështore, me qivurin e mbuluar me flamurin shqiptar nga patriotë të ardhur nga anë e mbanë botës, vrasësi Ibrahim Çelo do të vritej në sallën e gjyqit. Pra si ç’do vrasje politike, enigmat nuk munguan.

Disa akuzojnë Zogun, dhe pse jo, përse Hasan Prishtina duhet legjitimuar dhe pastruar nga ç’do përgjegjësi. Si organizator i disa atentateve ndaj tij e kishte mbushur kupën...

Megjithatë kjo alibi me kalimin e viteve ka ardhur duke u fashitur dhe ja përse. Që kur ndodhi vrasja, avokati i Çelos, J. Marçellos në vrasjen e Hasan Prishtinës shihte gishtin e Jugosllavisë. Siç dihet, Italia kishte kohë që nxiste dhe financonte iredentistët kosovar²² dhe bullgaro-maqedonas kundër Mbretërisë Jugosllave. Diplomacija e saj shikonte tek Hasan Prishtina një nga krerët e Komitetit të Kosovës i cili kishte kohë që i shtyrë nga ajo vetë po përpiqej të nënshkruante me

²¹ Po aty, Baxhaku, ”Pse u vra Hasan Prishtina”, “Fakti”, 14.09 1999.

²² Dr. Iber Hoti, Hasan Prishtina sipas Mustafa Krujës, në “Rilindja”, dt. 10–11 maj 1995, faqe 12.

Ivan Mihajlovin, kreun e revolucionarëve bullgarë, një planë bashkëpunimi, dhe bashkarishtë të nisin aksione me karakter guerilo–luftarak për përmbushjen e aspiratave të tyre. Shfaqja e një rreziku potencial përpara Jugosllavëve i shtyu ato të eliminonin Hasan Prishtinën. Një pistë e tillë trajtohet dhe nga gazeta greke “Tofos” e Selanikut, nr 7557, e datës 18.08.1933.²³

Vrasja e Hasan bej Prishtinës është karakteristike se prodhoi e bëri përshtypje të madhe në Beograd. Të gjitha gazetat e kohës dhe të gjitha partitë politike nuk e lëshuan rastin të theksonin se në personin e të vrarit u zhduk një nga armiqtë më me rëndësi të politikës serbe në Shqipëri bile edhe një prijës i rrezikshëm i shqiptarëve të jugut.

Drama e Selanikut dëshmon se presionet e jashtme për ndryshimin e sotëm në Shqipëri, arritën në një pikë të mprehtë. Italia nga perëndimi dhe Jugosllavija nga lindja e verilindja me gjithë fuqinë e tyre shtrëngojnë jetën e brendshme të Shqipërisë.²⁴

Ndjenja e papërmbajtur e kënaqësisë për këtë vrasje, domosdo nuk është e mjaftueshme për të treguar se këtë e ka organizuan serbët. Të paktën pikpamja zyrtare pretendon, sipas atyre që u shkruan, se direkt ose indirekt ka pjesë edhe “Bela Ruka”. Në kulisa flitet shumë. Dhe megjithëse hetimet mund të hedhin dritë mbi gjëra të habitshme, përsëri Beogradi është i qetë. Askush nuk do të mundohet të shkoqis se ç’janë gatuar

²³ Kastriot Dervishi, Shtypi grek për vrasjen e Hasan Prishtinës, 17 maj 2003, në gazetën “Fakti”.

²⁴ Eugen Shehu, Stuhia e maleve të Kosovës – Hasan Prishtina, në gazetën “Fakti”, 27.02.1995, f. 15;

Fatos Baxhaku, “Pse u vra Hasan Prishtina”, “Fakti”, 14.09 1999. ; Arben Llalla, Zbulohet misteri i vrasjes dhe pasuria e Hasan Prishtinës në Selanik, 28 gusht 2008, në gazetën “Koha”, faqe 10.

rreth kësaj vrasjeje. Drama e Selanikut është nga ato drama misterioze që mbyten në koridoret e errëta të ministrive të jashtme ose janë objekt i marrëveshjeve të fshehta dhe të intrigave të pazbuluara. Shumë kanë për të shkruar për Ibrahim Çelon, por askush nuk ka për t'a zbuluar dorën misterioze e cila i dha revolverin.²⁵ Askush s'ka për ta ditur kurrë nëse oborri i Tiranës e lajkatosi apo Beogradi e fantazoi.

²⁵ Po aty.

BLERIM REKA

Universiteti i Evropës Juglindore në Tetovë

FILOSOFIA DIPLOMATIKE E HASAN PRISHTINËS: NGA SHTETË–FORMIMI KONFORM VETËVENDOSJES, DREJT INTEGRIMEVE RAJONALE

Hyrje

Në historinë e re politike shqiptare, sot, 100 vjet nga pavarësimi i Shqipërisë, ska se ti mos përmendet njëri nga arkitektët kryesor të kësaj ngjarjeje: atdhetari, intelektual, politikani dhe patrioti i madhë shqiptar Hasan Prishtina.

Në qarkun kohor mbi njëqindvjeçar, historia politike shqiptare njih dy platforma politike kombetare:

“Shqiperia; ç’ ka qenë, ç’ është dhe ç’ do të bëhet” të të madhit Sami Frashëri; dhe “4”; përkatësisht, 14 pikat” e Hasan Prishtinës.

Atë që më heret e kishte filluar Sami Frashëri me doktrinën e tij komb–krijuese; e kishte vazhduar Hasan Prishtina me platformën e tij shtet–krijuese.

Nëse Sami Frashëri, mbetet ndër më të merituarit për orientimin ideologjik për Prizrenin e vitit 1878; Hasan Prishtina mbase ishte trasuesi i rrugës së pavarësisë së Vlorës (1912).

Siç do të përpiqem ta shpjegoj në këtë kumtesë, personaliteti i tij mbetet nyja e një procesi shtetë–formues: i filluar në Prizren në vitin 1878; i vazhduar në Manastir 1908; dhe në Junik e në Shkup 1912; duke kulmuar në Vlorë në vitin 1912.

Në këtë njëshekull, tri prej katër ngjarjeve madhore që i paraprinë pavarësisë së Shqipërisë, kishin ndodhur jashta kufijve shtetëror të Shqipërisë së sotme politike.

Vlora (e 1912), ishte vetëm finalja e Prizrenit (të 1878), të Manastirit (të 1908) dhe të Shkupit, (të 1912).

Andaj ishte kontributi i jashtezakonshem i ideologut shtet-formues shqiptar Hasan Prishtines, për atë që: një komb në Prizren; një gjuhë në Manastir; një ushtri çlirimtare në Shkup, logjiksht kishin prodhuar një shtet të pavarur në Vlorë.

Këto tri platforma kombëtare: politike, kulturore dhe ushtarake; ska se si të mos rezultojnë në cakun logjik në një platformë shtetërore.

100 vjetori i pavarësisë së Shqipërisë është një rast i mirë jo vetëm për të festuar por edhe për të reflektuar shkencërisht lidhur shekullin e kaluar.

Në këtë histori politike të re shqiptare figura dhe profili i Hasan Prishtinës mbetet emblamatik, kurse çdo analize serioze pa rolin dhe kontributin e tij e paimagjinueshme.

Një shekull nga pavarësimi, më në fund po diskutohet në një forum të këtillë shkencor, jeta dhe vepra e arkitektit kryesor të kësaj ngjarjeje, i cili, duhet pranuar me keqardhje, me dekada ishte anashkaluar si nga historiografia, ashtu edhe nga politika shqiptare.

Siç do të përpiqem ta shpjegoj në këtë kumtesë, personaliteti i tij mbase mbetet nyja e një procesi shtet-formues të shqiptarëve, konform të drejtës për vetëvendosje, madje 7 vite para se ai si një parim i së drejtës ndërkombëtare të proklamohet nga Presidenti Amerikan Wudro Wilson. Mirëpo, Hasan Prishtina, dallohet edhe me një largëpamësi tjetër, dukur që atëherë para kohës kur jetoi me vizionet e tij për integritet rajonal në Ballkan.

Kjo në thelb edhe ishte filsofia shtetë—formuese dhe integru-ese rajonale e vizionarit Hasan Prishtina.

1. Konteksti gjeo-politik i kohës kur veproi Hasan Prishtina

Cili ishte konteksti gjeopolitik në kohën kur veproi Hasan Prishtina dhe si dukej atëher Ballkani?

Pa përgjigjen në këtë pyetje, nuk mund të analizohet filsofia shtetë—kirjuese e Hasan Prishtinës dhe as të shihen pasojat e pamundësisë së jetësimit të ides së tij për bashkimin shtetëror kombëtar dhe as ajo për integrimin rajonal të shqiptarëve me fqinjët.

Si në fillim të shekullit XX, ashtu edhe në fillim të shekullit XXI, Ballkanin, ende po e rëndon hija e dendur e historisë.

Historia ishte dhe mbeti një, pa marrë parasysh tentimet për rishkrimin e saj gjeo-politik.

Gjeografia, përkohësisht ndryshohej, por jo edhe historia. Kufijtë ndërroreshin dhe ata pastaj fiksoheshin si “të pandryshueshëm”. Por as kufinj të, sikur edhe asgjë në këtë botë, nuk janë të përhershëm.

Populli që ka jetuar bashkë me shekuj, ndodhë që përkohësisht edhe të ndahet, së paku gjeografikisht, por jo edhe historikisht. Kjo në rastin e shqiptarëve të Ballkanit provohet bindshëm me faktin se edhe sot si para 100 viteve, shqiptaret kudo që jetojnë kufizohen me veteveten.

Ky fakt historiko—gjeografik kishte qenë i qarta që atëherë, për një vizionar si Hasan Prishtina.

Ai pra jetoi dhe veproi në një kontekst gjeopolitik të shekullit të kaluar, i cili në Ballkan ishte shekull i luftërave ciklike; i kufijve të rinj shtetëror dhe i tragjedive të vjetra njerëzore, ku historia e vjetër, zëvendësohej nga gjeografia e re. Sidomos pas luftërave ballkanike, ku fqinjët e trojeve shqiptare kishin push-

tuar toakt shqiptare— paraprakisht të çliruara në krzengritjen e madhe çlirimtare shqiptare të panverë—verë 1912.

Andaj si pasojë e këtyre luftërave pushtuese ballkanike, ku me shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë me 28 nëntor 1912, u shpëtua çka kishte mbetur pa pushtuar nga katër vilajetet shqiptare, gjeografia e Vlorës, kishte shtetëzuar vetëm një pjesë të kombit shqiptar. Gjeografia e Londrës (1913), kishte sanksionuar mbetjen e pjesës tjetër të kombit shqiptar; sikur që këtë e kishte bërë me vone edhe gjeografia e Versajës, (1919); edhe gjeografia e Jaltë— San Franciskos, (1944—1945); edhe ajo e Helsinikit, (1975).

Ky, pra ishte shekulli shqiptar: 1912—2012— ai i përplasjes së historisë me gjeografinë— dhe si rrjedhojë i mbetjes së hapur të çështjes shqiptare.

Për shqiptarët, ishte ky një shekull luftërash de—kolonizuese, apo përpjekjesh njëshekullore të pjesës së kolonizuar të kombit shqiptar, për të korigjuar gjeografitë e imponuara pushtuese. Apo siç do ta quajnë me të drejtë analizat e huaja “një shekull dhune”¹, ku pësuesi më i madh ishte kombi shqiptar.

Deri në vitin 2008, vetëm shqiptarëve, pra u ishte ndaluar të ndryshonin gjeografinë, ndonëse këtë, evropianët e kishin bërë vazhdimisht, duke ndryshuar regjimet kufitare, që ata vetë i kishin proklamuar, si “të pa—ndryshueshme”.

Po atë shekull, gjeografitë e reja në Evropë, kishin zëvendësuar njëra— tjetrën, edhepse gjithnjë thuhej se “kufijtë evropian nuk mund të ndryshojnë”.

¹ Sipas analizës së “Time”, (October 2012); përkthyer në shqip nga e përditshmja “Zhurnal”, (11.11.2012, fq.15); Ngjashëm shih dhe autorë maqedonas si: Vlado Popovski, apo Dimitar Mirčev; Димитар Мирчев: “Трета балканска Војна”, (Дневник, 12.10.2012, с.15)

Keshtu, ishin ndryshuar edhe kufijtë evropian të vendosur në: Konferencën e Londrës; edhe ata të Versajës; edhe ata të Jaltës; sikur edhe “kufijtë e pa- ndryshueshëm” të Helsnikit Prandaj, ne vitin 2008, gjeografia e Prishtinës, e korigjoi gjeografinë e Londrës (1913).

2. Vizioni largëpamës i Hasan Prishtinës si paraprijës i parimit të vetëvendosjes dhe filosofisë integruese rajonale

Jo rastësisht dhashë kontekstin gjeopolitik evropian dhe ballkanik të shekullit të kaluar, në mënyrë që të kuptohet më lehtë platforma politike dhe kombëtare e Hasan Prishtinës e para një shekulli.

Pa hyre në analizën biografike të Hasan Prishtinës, do të mundohem që të analizoj nga aspekti i së drejtës ndërkombëtare, vetëm profilin politik dhe shtet-formues të kësaj figure poliendrike shqiptare.²

Dhe ate në tri rafshe:

1. Filosofia shtet-formuese e Hasan Prishtinës;
2. Hasan Prishtina si pararendës i parimit për vetëvendosjen e kombeve dhe

² Për këtë shih më tepër: Shkelzen Gashi: “Hasan Prishtina: A Brief Memoir of the Albanian Rebellion of 1912”, (Rokullia, Prishtina, 2010); Deri më tash burimet arkivore udhëzonin se prapa këtij atentati qëndronte Ahmet Zogu, ndërkaq që dokumentet diplomatike italiane të zbuluara së voni nga Shoqata e Historianëve Shqiptar të Maqedonisë, dëshmojnë se Italia kishte punuar shumë për afrimin e këtyre dy figurave politike kombëtare. Shih më tepër: Skender Asani, Mehmet Prishtina, Sefer Tahiri: “Hasan Prishtina, Figura më emblamatike e lëvizjes kombëtare shqiptare”; Përmbledhje dokumentesh diplomatike”, (dorëshkrim, Instituti për Trashëgimi Kulturore Shqiptare, Shkup dhe Shoqata e Historianëve Shqiptar në Maqedoni, Shkup, 2012)

3. Filozofia integruese rajonale e Hasan Prishtinës në raport me fqinjët.

Siç u tha paraprakisht, filozofia e tij politike ishte vazhdimësi e platformës politike të Sami Frashërit të madh. Apo thënë shkurt vazhdimi i procesit të filluar të komb–krijimit në shtet–krijim. Siç do të shihet nga shtjellimet në vijim, ai që në vitin 1912, pra plotë shtatë vite para se në suaza ndër-kombëtare të zyrtarizohej parimi i vetëvendosjes së kombeve, në platformën e tij negociuese me preandorinë osmane, të 4, përkatësisht 14 pikave do të formulonte para portës kërkesat e qarta politike që sot janë elemente qoftë të vetëvendosjes së brendshme (*internal self-determination*), apo të vetëvendosjes së jashtme, (*external self-determination*).³

Dilema e atëhershme e Hasan Prishtinës, në fillim të shekulli të kaluar ishte si të unifikohej kombi shqipëtar në një sovranitet shtetëror, (apo formula: pse dy a më shumë shtete shqiptare, kur mundet vetëm një?)

Hasan Prishtina, i vetëdijshëm për limitet gjeopolitike të kohës për të jetësuar platformën e tij themelore– bashkimi shtetëror i shqiptarëve në një sovranitet; fillimisht ballancoi me modelin e autonomisë së katër vilajeteve. Jo pse kishte ndonjë dashuri aq të madhe otomane. Por, para se gjithash pse ishte real–politik, duke peshuar se vetëm nën një ombrellë të tillë mbrojtëse do të mund të ruante të pandarë substancën unike kombëtare dhe ti shmangej skenarit ndarës të trungut

³ Shih më tepër: Blerim Reka:” E drejta e Vetëvendosjes– dimensionin juridiko–ndërkombëtar i problemit të Kosovës”, (Shkup, 1996); Poashtu shih edhe: Esat Stavileci, Blerim Reka, Arsim Bajrami:” Kosova– Political, International Legal and Constitutional Arguments”, (Kosova Law Review, Prishtinë, 1996).

kombëtar— që fatëkeqësisht, më vonë, ishte realizuar me luftërat ballkanike.

Andaj, “14 pikat”⁴ e tij, ishin platforma negociatore me Perandorinë më të fuqishme të asaj kohe, mjeshhtërsisht e hartuar, duke pasur parasysh kontesktin historik, kur hyhej në këto negociata:

- së pari, po negociohej me një perandori pesë—shekullore;
- se dyti, në prag të zhvillimeve kërcnuese nga fqinjët që po përgatiteshin, që të pushtonin trojet shqiptare.

Në fakt “14 pikat” e tij erdhën si rrjedhijë e rrefuzimit nga ana e kryenegociatorit turk Ibrahim Pashës⁵ së “4 pikave” të para të Haan Prishtinës e të cilat ishin në të vërtetë 4 pikat e vetëvendosjes kombëtare për shqiptarët si:

1. NJOHJA ZYRTARE E KUFIJVE TË SHQIPËRISË
2. KOMBËSIA SHQIPTARE E AUTORITETEVE CIVILE DHE USHTARAKE
3. SHËRBI MI USHTARAK NË SHQIPËRI DHE KOMANDIMI NGA OFICER SHQIPTAR, dhe
4. GJUHA SHQIPE SI GJUHE ZYRTARE.

⁴ Zeqirija Ibrahim: “Hasan Prishtina— Vizionari që pengoi planet serbe”, (Shenja, Shkup, nr.16, Gusht 2012, fq: 27–30).

⁵ A kishte paradoks më të madhë, që atëbotë, për fatin e kombit dhe të shtetit të ardhshëm shqiptar negocionin, si dy palë kundërshtare përfaqësuesit e të njëjtit komb shqiptar? Hasan Prishtina, në këto negociata përfaqësonte interesat e kombit shqiptar në përpjekjet e tij për shtetë—krijim të shtetit shqiptar, kurse pala tjetër negociatore që përfaqësonte Perandorinë Osmane, përfaqësohej nga delegacioni tre—anëtarësh, por që të gjithë shqiptar nga vilajetet e ndryshme shqiptare. Kryesuesi i delegacionit negociator osman Ibrahim Pasha ishte nga Manastiri, Ali Danush Prishtina nga Prishtina kurse Sulejman Pashe Kolonja nga Kolonja! (Shih për këtë më shumë: kujtimet e Hasan Prishtinës: “Mbi Kryengritjen Shqiptare të vjetit 1912”, botuar në fejttonin e gazetës Koha, Shkup, (06–11.10.2012, fq.14–15).

Vetëm pa rrefuzimit të këtyre 4 pikave të para, nga Stambolli (që në fakt ishin platformë për vetëvendosje kombëtare), Hasan Prishtina i kishte modifikuar ato në 14 pikat e mëvonshme.

Të mos harrojmë se ishte fjala për një proces të vështirë negociator dhe për negociata asimetrike të dy palëve të pabarabarta negociuese dhe para se gjithash negociata me fuqinë kryesore evropianë të kohës apo perandorinë pesë-shekullore.

Pos Hasan Prishtinës, jo një politikan tjetër i Ballkanit, ishte në atë kohë në pozitë të 'i printe negociatave me përfaqësuesin e perandorisë më të madhe të kohës.

Po të analizohen sot 4 dhe 14 pikat e Hasan Prishtinës nga aspekti i së drejtës ndërkombëtare, del se Hasan Prishtina i parapriu 7 vite më heret; 14 pikave të Wudro Wilsonit, që siç dihet inauguruan parimin ndërkombëtar të vetëvendosjes pas përfundimit të luftës së parë botërore. Përmbajtja e 14 pikave të tij dhe sidomos përmbajtja e 4 pikave të para të tij, nuk ishte gjë tjetër por përmbajtja e asaj që sot përcaktohet nga dokumentet juridiko-ndërkombëtare që rregullojnë të dejtën e vetëvendosjes së kombeve.⁶

⁶ Kjo mund të dëshmohet qartë nga një analize komparative të 14, përkatësisht 4 pikave të Hasan Prishtinës me dokumentet e mëvonshme juridiko-ndërkombëtare që rregullonin të drejtën e vetëvendosjes. Bie fjala, pot të krahasohen dokumentet e Hasan Prishtinës, me dokumentin e parë që proklamoi këtë parim universal të së drejtës ndërkombëtare: "14 pikat" e Presidentit Amerikan Wudro Wilson, paraqitur në Konferencën Paqesore në Versaj të Parisit, (1919); poashtu dhe në dokumentet e mëvonshme të OKB-së, si; Karta e OKB-së (1945); Konventa (Pakti) për të drejtat civile dhe politike të OKB, (1966), (art.1.). Për këtë shih më tepër: Blerim Reka: "E Drejta e Vetëvendosjes- dimensionin juridiko-ndërkombëtar I problemit të Kosovës", (Shkup, 1996).

Pra si politikan largëpamës, Hasan Prishtina, nuk tërhiqte hapin e fundit në fillim, por si negociator i zhdërvjelltë, shkonte me strategjinë negociatore: step by step, me qëllim që të nixirte nga pala tjetër negociatore maksimumin.

Vetëm kur këto negociata nuk kishin sjell në qëllimin e aspiruar, Hasan Prishtina do të ndryshonte platformën politike në drejtim të shtet–formimit kombëtar, në një Shqiperi sovrane e të bashkuar.

Vizionariteti i Hasan Prishtinës, shihet edhe në fushën e integriteteve rajonale.

Ai, duke parë qysh se para një shekulli, se kjo krize lindore vështirë do të zgjidhej me modelet klasike atëher të ofruara, kishte dalë me projektin e federatës shqiptaro–maqedonase (si pasuese e idesë së vitit 1877 të Jusuf Ali Beut për: “Lidhjen Shqiptaro– Maqedonase”, 1877) dhe atë për dy arsye:

- E para, për të ofruar një *modus vivendi* federal midis dy kombeve fqinje; me çka do të parandaloheshin spiratja e ardhme për ri–përcaktime territoriale dhe terheqje kufinjsh të ri; dhe
- E dyta, që përmes krijimit të kësaj federate horizontale, (me aderimin e mundshëm edhe të koratëve) të krijohej një transferzale gjeopolitike horizontale, e cila do të ndërprente vertikalen: Beograd– Athinë.

Paralelisht me shtyrjen përpara të platformës së tij shtet–formuese shqiptare, si real–politik që ishte, (që rrespektonte realitetet gjeopolitike në terren), ai kishte negociuar, pra, me liderët e atëhershëm të VMRO, idenë për Federatën Shqiptaro– Maqedonase dhe atë për së paku 2 qëllime:

1. Që të unifikonte, sa ishte e mundur më shumë trugun shqiptar brenda një ombrelle federale;

2. Që kjo federatë horizontale ballkanike, të priste vertikalen Beograd– Athinë, dhe me te dhe vijën strategjike ruse: Danub– Moravë– Vardar– Selanik.

Po të ishte jetësuar ky projekt i tij largëpamës federal shqiptaro–maqedonas⁷, zhvillimet gjeopoltike në rajon do të kishin marrë kahe krejtësisht tjetër; në Ballkan, nuk do të kishte luftëra, as tragjedi nerezore dhe as ri–shkrim permanent hartash gjeografike.

Fatëkeqësisht, aleanca serbo–greke (e ndihmuar edhe nga fuqite kryesore) nuk lejoi jetësimin e këtij projekti vizionar gjeopolitik të Hasan Prishtinës.

Më vonë, zhvillimet morrën kahen tjetër– krejtësisht të kundërt dhe tragjike: gjenocide, dëbime te popullatave autoktone shperngulje të dhunshme dhe vendosjen e kufijve artifical pushtues në Ballkan.

Kështu Hasan Prishtina, pos qe del si ideolog politik i bashkimit kombëtar, ai një shekull më parë, doli edhe me idenë e integritimeve rajonale, pra, të filosofisë së lidhjes dhe pajtimit me fqinjët, që si ide prijëtare, do të inaugurohet pikërisht me përfundimin e Luftës së Dytë Botërore, nga Shumani dhe Monea: pajtim dhe integrim, (*reconciliation and integration*),

⁷ Kete marrveshje/ protokoll, 4– pikesh e kishin nenshkruar, ne Tirane ne vitin 1920: Protogerov dhe Atanasov, (nga pala maqedonase); dhe Hasan bej Prishtina, Hoxhe Kadria, Bedri Pejani dhe Sejfi Vllamasi, (nga pala shqiptare). Sipas kesaj marreveshje palet ishin pajtuar per clirimin e Maqedonise dhe te Kosoves dhe te Camerise; Do te percaktoheshin qarte kufijte midis Shqiperise dhe Maqedonise: ne Kanairi, kuota 500, mali Sharr duke arritur ne kufirin actual (1920) serbo–shqiptar; Ohri, Struga dhe Resnje do te mbeten ne kuader te Maqedonise bullgare; Dibra, do ti takojë shtetit per te cilin do te deklaroheshin qtetaret e saj ne plebishit; Shih me teper: Albert Kotini: “Gara e Hasan Prishtines dhe Ahmet Zogut: “Kush do ta vriste me pare tjetrin?”, (Arena, Shkup, 30.04.2010, fq: 27.

si platformë për krijimin e asaj, që sot njihet si union evropian.⁸ Kriterin e sotëm politik të Kopenhagës: marrëdhënie të mira fqinjësore; Hasan Prishtina e kishte inauguruar qysh atëherë, në konceptin e tij federal shqiptaro–maqedonas. Ai, që atëher e kishte kuptuar se në shekullin në vijim, nuk do të mund të ndërtohej një Ballkan i qetë, stabil dhe në paqe, pa marrëdhënie të mira ndër–fqinjësore. Idetë e mëvonshme si: Beneluxi, modeli i Vishegradit, SEEFTA, Pakti i Stabilitetit për EJT, BAFTA, CEFTA, Beneluksi Ballkanik, apo ALMA-KOS, ishin vetëm modalitete të një ideje burimore dhe aq largëpamëse për integritet rajonale ballkanike, që ishte shpalosur nga Hasan Prishtina.

Përfundime

1. Hasan Prishtina mbetet ideatori i shtetë–krijimit modern shqiptar. Nëse Sami Frashërit, i takojnë meritat për komb–krijimin shqiptar, Hasan Prishtinës ato për shtetë–krijimin shqiptar. Platformën për unifikim kombëtar të Sami Frashërit nga Prizreni i viti 1878, e kishte vazhduar Hasan Prishtina me platformën e unifikimit kulturor në Manastir (1908), ushtarak në Junik– Shkup (1912) e cila logjikisht kishte kulminuar me atë të pavarësisht shtetëror në Vlorë (1912). Ai mbetet arkitekti i formulës një komb, një gjuhë, një ushtri dhe një shtet shqiptar.
2. Mirëpo Hasan Prishtina do të mbetet i shënuar në histori edhe si ideator i dy koncepteve inovative diplomatike të drejtës për vetëvendosje, (të inauguruar me “4”, përkatësisht “14 pikat” e tij) shtatë vite para se presidenti ame-

⁸ Blerim Reka: “The Geopolitics and the Techniques of EU Enlargement”, (Aspect. Brussels, 2010)

rikan Wudro Wilson të shpaloste “14 pikat” e parimit ndërkombëtar të vetëvendosjes së kombeve.

3. Poashtu me idenë e tij për federatën shqipatro–maqedonase ai i parapriu koncepteve për integrime rajonale, që pas Luftës së Dytë Botërore do të shpaloseshin nga Shumani e Monea në atë që njihje si ide evropiane pajtim dhe integrim.
4. Hasan Prishtina ishte para kohës kur jetoi. Së paku një shekull. Andaj jo pa arësye filozofia e tij politike e para një shekulli mbetet aktuale edhe sot.

NAIM HALIMI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të
Shqiptarëve – Shkup*

HASAN PRISHTINA, UDHËHEQËSI I KRYENGRITJES KOMBËTARE TË KOSOVËS PËR PAVARËSINË E SHQIPËRISË

Hasan Prishtina në shkallë kombëtare arriti nga familja drenicake e Polacit në Vushtri të Kosovës, nga edukata që morri këtu si fëmijë, si dhe nga shkollimi fillorë i mesëm e i lartë në vendlindje, në Selanik e në Stamboll, me vlera shkencore fetare, orjentale e evropiane si dhe nga komunikimi i lirshëm në 9-të gjuhë të huaja.

Këto vlera kombëtare, intelektuale e profesionale i mundësuan Hasanit të punësohet si juristë e të angazhohet në modernizimin e administratës osmane sipas standardeve demokratike evropiane, ku u njohtë mirë me punët shtetërore, me ligjet, me të drejtat dhe me padrejtësitë që i bëheshin popujve jo osman e në veçanti popullit shqiptarë 3 milionë, në Shtetin Osman 33 milionë.

Ndjenjat e atdhedashurisë, patriotizmit dhe krenarisë kombëtare që i fitoi nga porositë e Rilindasve tanë i forcoi edhe më tepër gjatë kontakteve që pati me atdhetarët shqiptarë në Stamboll, e sidomos me veprimtarët e organizatës demokratike, shqiptaro-turke “Bashkim e Përparim” e cila punonte kryesisht në emigracion ilegalishtë. Me idetë e tij, përparimtare, demokratike e atdhetare, Hasan Prishtina së shpejti do të bëhet i njohur dhe i dashur për popullin, për qarqet e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, të cilët e propozuan për deputet

në Parlamentin Osman nga Vilajeti i Kosovës, më sakt nga Prishtina, ku edhe fitoi bindshëm nga populli i tij, shqiptarë (në vjeshtë të vitit 1908). Nga kjo kohë Hasani mbanë mbiemrin Prishtiana, ndërkaqë, se sa ishte burrëruar me karakterin liridashës të popullit të tij, do ta tregojë si deputet në Parlament me luftën politike e diplomatike që do ta bëjë.

Hapi i parë i tij, në shërbimë të atdheut që përgatitja e Revolucionit xhonturk (1908), shpirt i të cilit qenë shqiptarët dhe Shqipëria, pikërisht Kuvendi i Ferizajt ku u mbledhën 20 mijë burra shqiptarë të armatosur të cilët e kërcnuan Portën dhe e detyruan Sulltan Abdylhamidin ta kthejë Kushtetutën e (1876) e cila ishte më e mirë për shtetin (Perandorisë Osmane) dhe për popullin e saj (miletin), sepse siguronte më shumë liri, vëllazërim, barazi e drejtësi.

Këto të drejta shqiptarët i shfrytëzuan pa humbur kohë, i hapën "Klubet e Bashkimit" të cilat në programet e veta kishin jo vetëm zhvillimin e kulturës dhe të arsimit kombëtarë por edhe punët e shtetit, pavarësinë e Shqipërisë. Klube të tilla u hapën anë e këndë trojeve shqiptare. Në kuadër të tyre u hapën shkolla edhe në Kosovë. Për nevojat e shkollave u botuan libra të për botimin e librave u themeluan shtypshkronja, u themlua abeti i gjuhës shqipe në Kongresin e Manastirit, në Elbasan u hapë Normalja për përgatitjen e mësuesve, në të cilën vetëm nga Kosova Hasan Prishtina çoi atje, për ti shkolluar mbi 60 nxënës, në Shkup u botua gazeta "Shkupi" dhe u bënë shumë punë tjera me vlera kombëtare.

Të gjitha këto suksese u arritën në luftë me reaktionin xhonturk, sepse turqit e ri porsa erdhën në pushtet i harruan të mirat e shqiptarëve, përkrahjen dhe premtimet, u bënë nacionalistë e shovendistë, armiqë të shqiptarëve. Armiqësinë ndaj shqiptarëve e rritën edhe më tepër kurë në radhët e tyre

depërtuan spiunë rusë,slavë e orthodoxë,të Ballkanit e të Rusisë,sodomos të Serbisë të cilët bënë gjithçka vetëm shqiptarët të mosë fitojnë as gjë nga të drejtat që ju takonin,madje duke ju propozuar atyre t'ua marrin edhe ato pakë të drejta që kishin fituar,duke organizuar edhe ekspedita ushtarake ndëshkuese e vrastare e duke la në gjakë Kosovën.

Hasan Prishtina me deputetë shqiptarë,të vijës kombëtare sidomos me ata të Kosovës,u mundua disa herë ta bindë parlamentin dhe qeverinë e Perandorisë,se shqiptarët nuk ishin fajtorë,nuk ishin armiq të tyre,i këshillonte ata, ti hapnin sytë e ti shohin fajtorët e vërtetë,Rusinë dhe aleat e saj në Ballkanë,Aleancën Ballkanike të cilët punonin për shkatërrimin e Perandorinë Osmane dhe pushtimin e Shqipërisë,por nuk pati suksesë.

Megjithatë,Hasan Prishtina nuk hoqi dorë nga kërkesat kombëtare të shqiptarëve. Ai,në Parlament përposë kërkesave për liritë kombëtare do të angazhohet edhe për gjendjen ekonomike e sociale të vëllezërve të tij kosovarë.Madje për të mirën e tyre e të atdheut,Shqipërisë, thirri në Shkup një Kuvend(4 nëntor 1911)me prijës të njohur të popullit,në të cilin u diskutua gjendja e rëndë,në pragë të Luftës Ballkanike dhe masat që duhej ndërmarrë për tu çliruar Shqipëria nga Turqia e për tu mbrojtur nga Serbia.Konzulli i Vienës, në këtë kohë, informonte se”në këtë Kongresë,deputetët shqiptarë kanë dashtë të vendoset autonomia e Shqipërisë”.Mirpo ç’do përpjekje të shqiptarëve në këtë anë,e ç’vlersonte diplomacia ruse dhe e shteteve ballkanike si dhe politika xhonturke e verbuar prej tyre.¹

¹ .Ajet Haxhiu,Hasan Prishtina,Tiranë,1964.Kujtim Nuro-Nezir Bato, Hasan Prishtina përmbledhje dokumentesh 1908-1934,Tiranë,1983.Hasan Prishtina, Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit

Rreziku që i kanosej shqiptërve dhe Shqipërisë nga verbëria e xhonturqëve të Turqisë, e orekseve pushtuese të Rusisë dhe e qeverive ballkanike të nxitura prej tyre, e detyruan Hasan Prishtinën të marë hapin tjetër në rrugën e lirisë kombëtare, atë të kryengritjes së përgjithshme shqiptare e cila dotë fillonte nga ai, më parë në Kosovë e do të përhapej pastaj në gjithë Shqipërinë, nga e cila më parë do të shpallej Autonomia e pastaj Pavarsia e Shqipërisë. Këtë mendim Hasan Prishtina (pasi e kishte forcuar edhe nga Austro-Hungaria) e bëri të njohur gjatë diskutimit në Parlamentin e Turqisë (11 janar 1912), ndërsa e vendosi një ditë pasë (12 janar 1912), në Mbledhjen e “Taksimit” në Stamboll, në prezencë të veprimtarëve të shquar shqiptarë të katër vilajeteve të kryesuar nga Ismail Qemali, ku u ndanë edhe detyrat. Hasan Prishtina mori detyrë organizimin dhe udhëheqjen e kryengritjes në Kosovë.

Si u vendosë, ashtu veproi Hasan Prishtina. Ai, për gazetën “Ora e Shqipërisë” në këtë kohë, do të deklarojë: “Në vendë të një kolltuku me turp në Stamboll preferova kryengritjen me nderë në malet e Kosovës”. Pasi kërkoi në Stamboll aleat me kurdë e arabë dhe në Shkup me bullgarë, maqedonë e anglezë, dhe këtu pasi shiti pasurinë që kishte për nevojat e kryengritjes, shkoi në Kosovë e u vendosë në Drenicë në

1912, Botimi i dytë, Bari, 1925, 15–30, 35–40, 45–60. „Beogradske novine, Beograd, 10.7.1908, 1–2; 14.7.1908, 2; 16.8.1909; 3.1.1910. Lufta për çlirim kombëtarë në vitet 1878–1912, Kujtime veteranësh, Tiranë, 1962. „Vardar, Shkup, 28.10.1908; 29.9.1909, 3; 8.4.1910. „Shkupi, Shkup, 8.10.1911, 1; 15.10.1911, 1; 27.1.1912, 1; 20.2.1912, 2; 1.3.1912, 2. Tahir Abdyl, Hasan Prishtina, Prishtinë, 1990, 14–25, 30–50, 54–65, 75–90. Prof Dr. Hysni Myzyri, Lufta e shqiptarëve të Maqedonisë për shkollën shqipe gjatë viteve 1908–1912, në „Shqiptarët e Maqedonisë, Shkup, 1992, 290–310. Sabri Maxhuni–Novosella, Kuvendi i Taksimit dhe Luftërat çlirimtare shqiptare 1912–1998/99, Prishtinë, 2012, 5–22.

mesin e kryengritësve,(5 maj 1912)dhe e filloi punën për të cilën kishte shkuar.Ahmet Delinë e Prekazit(shokë,njeri të besuar, korier)me shokë e angazhoi ta njohtojë parinë e Kosovës për kryengritjen që duhej të organizohej e të fillonte në Kosovës dhe i porositi ata, ti zgjedhin e ti nisinë përfaqësuesit e tyre për në Kuvendin e Junikut ku do të bëhej Beslidhja shqiptareve për kryengritje.Kuvendi i Beslidhjes u mbajtë në Junik(21–25 maj 1912)të malsisë së Gjakovës,në prani të 250 delegatëve nga vise të ndryshme të shqiptarëve të cilët në bazë të vendimeve të mbledhjes në Taksim,u miratuan 12 kërkesat e kryengritësve të cilat ju dërguan Stambollit për ti plotsuar, në mesin e të cilave edhe: të sigurohej tërsia e viseve shqiptare,autonomia e Shqipërisë,flamuri kombëtar,një qeveritar shqiptar,nëpunësit shqiptar,shkollat shqipe,shqipja gjuhë zyrtare në Shqipëri etj.

Nga ky Kuvend e tutje,në bazë të këtyre Vendimeve,të gjitha kërkesat e kryengritësve që do të bëhen në Kosovë do të formulohen nga Hasan Prishtina dhe do të gjenin përkrahje e do të publikohen në gazetën “Shkupi”në Shkup,zëdhënëse e kryengritjes kombëtare të Kosovës të udhëhequr nga Hasan Prishtina.

Urdhëri i Hasan Prishtinës për të filluar kryengritja u përhapë shpejtë sepse e gjeti Kosovën të përgatitur.Kryengritja që filloi në malsinë e Gjakovës nën udhëheqëjen e Bajram Currit u shtri me shpejtësi në rrethin e Mitrovicës nga Isë Boletini dhe Idriz Seferi në Karadak.Kryengritësit e këtyre tri zonave me forca të përbashkëta (30 mijë kryengritës shqiptarë, përballë 60 mijë ushtarëve turkë)e çliruan Kosovën dhe hynë në Prishtinë,ku filluan bisedimet për realizim e kërkesave të kryengritësve në mesë Hasan Prishtinës në emër të Shqipërisë dhe Ibrahim Pashës në emër të Turqisë(25 korrik–9 gusht

1912)në rrethana tejet të vështira ku shqiptarëve nuk i kërrcnohej rreziku vetëm prej ushtrisë turke,por edhe nga shtetet fqinje të Ballkanit(Aleanca Ballkniqe),e cila ishte gati të hedhej në luftë për t'ia rrëmbyer popullit shqiptar fitoren mbi Turqinë.²

Serbia për ti përçarë udhëheqësit e kryengritjes kishte lëshuar shuma të mëdha parash por në xhepin e Hasan Prishtinës nuk mundë të hynte asnjë dinar i huaj.Ai,qyshë në fillim të bisedimeve kishte shtruar para komisionit kërkesat që mund të përmbledheshin në katër pika:”1)Të njihen zyrtarisht kufijt e Shqipnis,2)Autoritetet civile e ushtarake të kenë komisin shqiptare,3)Ushtria shqiptare të shërbej në Shqypni e të jetë komanda prej oficerëve shqiptar dhe,4)Veprimet zyrtare në Shqipëni të bahen në gjuhën shqipe”.Gjatë bisedimeve në Prishtinë,Hasan Prishtinës i shkuan në përkrahje menjëherë edhe prijësit kryesdor të kryengritjes:Bajram Curri,Mehmt Pash Deralla nga Tetova, Isë Boletini dhe Idriz Seferi. Bisedimet u zhvilluan në situat të tendosur dhe u ndërpre në më 29 korrik 1912,nga shtabi kryengritës me në krye Hasan Prishtinën,duke i kushtëzuar ato se mundë të vazhdonin nëse brënda 48 orëve qeveria turke e shpërndanë parlamentin dhe e formonë qeverinë e re.Shtypi serbë që i përcjellte me vëmendje kryengritësi shqiptarë në këtë kohë do të konstatoj”

² .Historia e Shqipërisë II,1984,465–466.HHST,A,PA,A, Shkup, 21.1.1912, nr.11; Shkup, 1.5.1912, nr.50; DASSIP,PP, Prishtinë, 6/ 19.5.1912, nr.568.Hasan Prishtina,Nji shkurtim kujtimesh.,7–21.Z. Cana, Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908–1912,Prishtinë,1979,204–205.Sabri Maxhuni–Novosella,vepër e përm.,135–155.H. Prishtina, Dokumente,25–45.,Shkupi,, Shkup, 15.5.1912;2.7.1912;16.7.1912. „Politika,, Beograd, 11.7.1912;12.7.1912;13.7.1912;20.7.1912. „Koha,, Korçë, 9,7,1912.Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare,përgatit nga S.Pollo, S.Pulaha,Tiranë,1978,dok.151,234–235.

Hasan beu ka deklaruar se do të formoj parlament shqiptarë në se Sulltani nuk e shpërndanë menjëherë Parlamentin në Stamboll,sepse shqiptarët nuk do të marrin pjesë në parlamentin që është vegël e xhonturqe”.

Në këto rrethana, kurë qeveria turke e vononte përgjigjen, ndërsa Prishtina vlonte nga kryengritësit(sipas disa të dhënave në Prishtinë e rrethinë, kishte rreth 50.000 kryengritës)për të dalë nga situata e krijuar ku ndikonte negativisht edhe Serbia,Hasan Prishtina mori një vendim të arsyeshëm,nga Prishtina qëndrën e kryengritjes e shpërnguli dhe e vendosi në Ferizaj,në qytetin historik të Kuvendeve shqiptare,për të forcuar edhe më tepër unitetin në mesë krerëve të popullit shqiptarë e për ti bërë më për së afërmi presion Sulltanit në pranimin e kërkesave.Ky veprim politiko–strategjikë i dha edhe rezultatet e pritura.Më 5 gusht u shpërnda parlamenti ndërsa formimi i qeverisë së re iu besua Qamil Pashës.

Rënia e qeverisë, Hasan Prishtinës i mundësoi të shtojë edhe kërkesa të reja që i kërkonte koha.Tani, nga Kuvendi shqiptarë në Ferizaj arriti Qeverisë Turke t’ia imponoj kërkesat historike:14 pikat e Hasan Prishtinës.Ato,ishin:”1.Me përdorue në Shqypni nëpunës të praktikuem që dinë gjuhën e zakonet e vendit;2.Me ba shërbimin ushtrak vetë më Shqypni e Maqedoni,përgjashta kohës së luftës;3.Me ba e me zbatue ligj tue u bazue në ligjet e maleve(xhebal)për disa krahina në të cilat asht forcue me fakte se nuk mund të nxirret kurnji fryt prej organizimit të drejtësis;4.Me i dhanë shqiptarve armët e nevojshme moderne,menyra e të damit të cilavet do ti përkiste Qeveris.(Do tu bajshin nder vende të rëndësishëm depozita armësh të cilat,në rast të nevojës,do të mund ti mershin shqiptarët);5.Me themelue e me hap shkolla në të gjitha prefekturat e qendrave të Kosovës,të Manastirit,të

Shkodrës e të Janinës qi numrojnë ka një popullsi ma se 300.000 frymësh; Me hap edhe shkolla bujqësie si të Salanikut,mbasi vendi me krejt kuptimin asht një vend bujqësie;si edhe me shti në program të mësimëve gjuhën e vendit;6.Me hap shkolla t'heologjike moderne në vende ku asht nevoja;7.Me ken i lirshëm në Shqypni të hapunit e te themeluemit te shkollave private;8.Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare,qytetse e gjimnaze;9.Me i dhanë randësi të posaçme tregtis,bujqësis e punëve botore si dhe me plotsue e me perhapë udhet e hekurit;10.Me vu në veprim organizimin e krahinave;11. Me u kujdesue me ruajt ma fort se përpara zakonet e tradicionet komtare;12.Me ç'pallë amnestin (faljen e përgjithshme),pa vështruar klasë e racë për të gjitha othomanët që kanë marë pjesë në kryengritje,për komandantat,oficerat,nepunësit e ushtarët që kanë lanë ushtritë e vendet e veta si dhe për të liruemit e t'ikunit prej burgut në kohën e kryengritjes;13.Me u dhan çdamim,mbas çnimit të vërtet,prej Qeveris Turke për të gjitha ata shpija që u prishën ma para e nuk u ka dhanë të zotve çdamimi si edhe për ata që u prishën se edhe per ata që u prishën e u rrënuan kësaj here;14.Me i marë në gjyq të naltë pjestarët e kabineteve të Haki e të Sait Pashës”.³

³ .Hasan Prishtina,Nji shkurtim kujtimesh,32–40.,Politika,, Beograd, 16.7.1912; 17.7.1912,18.7.1912;20.7.1912.Sh.Rahimi,Vilajeti i Kosovës, Prishtinë 1969,56–60.Dr.Tahir Abdyli,Hasn Prishtina,Prishtinë,1990,129–135.H.Prishtina,Dokumente.,65–70.Z.Cana,Politika e Serbisë ndaj Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1908–1912,në,,Gjurmime Albanologjike,, IV, Prishtinë,1976,100–115.Historia e shqipërisë II,Tiranë,1984,460–480. Niko Koleci,Kryengritja e përgjithshme shqiptare kundër sundimit turk në vitin 1912,Tiranë,1962,70–80.Sabri Maxhuni–Novosella,vep.e përm., 250–260.B.Hrabak,Arbanashki ustanci 1912,në,,Vranjski Gllasnik,, XI, Vranjë, 1975, 215–230.

Hasan Prishtina, memorandum in ia dërgoi Ibrahim Pashës në Prishtinë më 9 gusht 1912. Si njohës i mirë i situatës politike dhe diplomatike Hasan Prishtina e dinte mirë se Ibrahim Pasha kishte pozitë më të fortë prandaj veptoi me vendosmëri të përzier me kërcnime. Memorandum in e kërkesave ia la Ibrahim Pashës së bashku me porosinë se nëse "nuk merret përgjigje deri nesër në drekë, me tërë turmën e armatosur do të lëshohet në Shkup", duke e nisë për Shkup 20 % të efektivit luftarakë që e pati në Prishtinë.

Përderisa Hasan Prishtina gjëndeje në shumë fronte: kundër propagandës xhonturke, propagandës shoveniste të qarqeve ballkanike, kundër injorancës e bajraktarizmit të krerëve popullorë mercenar të shitur, për të mirën e popullit shqiptarë dhe të Shqipërisë që po lindëte nga Hasan Prishtina me bashkluftarë, i thrriste pa pra, trimërisht, mençurisht, qart, robespierre, të gjithë udhëheqësit shqiptarë që të vinin në Vilajetin e Kosovës, në Shkup, ku do të vendosej fati i Shqipërisë së ardhëshme (planifikonte Shpalljen e Pavarsisë së Shqipërisë në katër vilajetet shqiptare) e të mos presënin gjë nga Turqia sepse ajo, ma nuk mundë të vendoste për fatin e vet e lere më për popullin shqiptarë, sepse politikën e mbrendëshme dhe të jashtëme të saj e diktonin Fuqitë e Mëdha (Rusia e Franca e sulmonin, ndërsa Austro-Hungaria, Italia, Gjermania dhe Anglia e mbronin, sepse edhe këta ishin të rrezikuar nga pansllavizmi) mu ato fuqi që asaj dhe popullit shqiptarë ia përgatisnin një varrë të ri.

Në pritje të këtyre përgjigjeve dhe të atyre që Hasan Prishtina ia kishte dërguar Sulltanit nëpërmjet Ibrahim Pashës (shqiptarë nga Manastiri), grupe kryengritësish hynë në Shkup, në qendrën e Vilajetit të Kosovës. Ndër njësitë e para që hynë në Shkup, më 12 gusht 1912, ishte ajo e Bajram

Deklanit nga rrethi i Gjakovës. Ky njësit në Shkup, hyri me flamur kombëtar shqiptar të shpalosur, kurse trimi Haxhi Abdullahu, duke mbajtur në”dor bajrakun e Shqipnis, hyni në klubin e ushtrisë duke ju thanë oficerëve—dilni përjashta klubit se boll naj keni rjep likurën pesqind vjet, e sot o ardh ditë e jona”. Në këtë deklaratë shkurt e qartë është përmbledhë, programi politik i Kryengritjes Komblëtare të Kosovës të vitit 1912, e udhëhequr nga Hasan Prishtina.⁴

Më 13 gusht në Shkup erdhi edhe Hasan Prishtina, duke ruajtur dhe shprehë unitetin luftarak të kryengritësve shqiptarë dhe duke deklaruar atë para opinionit vendas e të hauj. Gazeta “Shkupi” siç kemi thënë edhe më parë, që ishte zëdhënëse e Kryengritjes së Kosovës, i fton bashkatdhetarët shqiptarë me këto fjalë” tash po t’kini dëshir e të mos jeni mallku pei atneve që do vinë mas ne, dhe t’urpnohemi pei atyneve që na i lan këtë emër e nder e cila quhet Shqipëri, pa lodhën t’punojm për dritën e emnit t’Shqipnis” Kjo thirrje ishte dëshmia më e fortë se Hasan Prishtina dhe Shtabi i përgjithshëm i drejtuar prej tij, nuk kishte dhe nuk hiqte dorë nga programi i Autonomisë deri në shkëputje të Shqipërisë e të Shpalljes së Pavarsisë.

Shkupin në duart e kryengritësve, ato ditë, gazeta “Vardar” e përshkruante” Shkupi sot (17.8.1912) duket një llogor ushtarak i madh. Udhët janë plotë shqiptarë të armatosur me plisat e tyre

⁴ „, Vardar, Shkup, nr. 60, 5.8.1912. Shih I. Hamer, Historija turskog (osmanskog) carstva, Zagreb, 1979, 505–535. „Politika,, Beograd, 30.7.1912; 31.7.1912. „Shkupi,, Shkup, 30.8.1912, Hasan Prishtina, Dokumente, 65–70. T. Abdyl, vepër e përm., 135–146. Dr. Naim Halimi, Lëvizja kombëtare shqiptare në trevën e Karadakut 1908–1912, Kumanovë, 2001, 247–256. DASSIP, A, PA, Prishtinë, 23.7/5.1912, N–S. 1108. Sabri Maxhuni–Novosella, vep. përm. 160–175. DASSIP, PP, Shkup, 6/ 13.8.1912; 2/15.8.1912. „Gllas Naroda,, Shkup, nr. 36.4/17.8.1912.

të bardhë dhe me pushkë prej të së cilëve kurrë nuk ndahen. Krahës tyre ka plot ushtarë të tjerë që po vijnë në Shkup. Shqiptarët i kanë liruar më tepër se 1.000 të burgosur në Shkup dhe Kumanovë. Në vendë të policisë dhe xhandarmërisë Shkupin e ruajnë shqiptarët. Ata, gjatë tër dritës dhe natën shkojnë kryq e tërthuar nëpër rrugë dhe mbajnë paqen dhe rendin, e që është shumë më mirë se sa është pritur. Shkupi është krejtësisht në duartë e shqiptarëve”.

Në këtë kohë, në të vërtetë në Shkup kishte hiç më pakë se 25–30.000 kryengritës, luftarë të udhëhequr prej Bajram Deklanit (2000), Bajram Currit e Halim bej Gjakovës (5.000), Riza bej Kryeziut (7.000), Sali agë Gjilanit (2.000), Halim bej Tetovës (2.000) Shani bej e Islam Spahiut nga Luma (4.000), Isë Boletinit e Menduh beut nga Shkupi (3.000), Qerim beut e Bahri beut nga Peja (2.000) e Ahmet beut nga Kumanova (1.000). Më 18 gusht, në Shkup hyri delegacioni nga Vilajeti i Shkodrës: Avdi bej Toptani, Marka Gjoni, Riza Dani, Mane bej Lezha e Mustafë Asimi me 100 luftarë. Ky numër i madhë i kryengritësve dhe kjo qëndresë e fortë e Hasan Prishtinës e shtyni qeverinë turke të shpallte se i pranonë kërkesat shqiptare me dy modifikime të pa rëndësishme.

Qeveria turke opinionit ia bëri të njohur pranimin e kërkesave shqiptare më 18 gusht 1912. Qarqet politike e diplomatike të Shteteve të Ballkanit e sidomos Serbia, këto i pritën si disfat e Turqisë para shqiptarëve, duke i nxit shqiptarët që të shkojnë në luftë deri në Selanik (Riza bej Gjakovën e Isë Boletinin) për ta liruar Sulltan Hamidin, për ti akuzuar pastajë para botës se ata po e mbrojnë Turqinë, në faktë Serbia donte ti shoh shqiptarët sa më të dëmtuar në luftë me turqit me qëllim që ata në një të ardhme të afërt të mosë munden me e pengue depërtimin (pushtimin) e ushtrisë

serbe në Kosovë dhe në vise tjera të banuara me shqiptarë,në Shqipëri.⁵

Hasan Prishtina me patriotët tjerë kosovarë rreth tij,pas shpalljes së qeverisë se i pranonte kërkesat shqiptare,në pa mundësi që të bëjë më tepër,urdhëroi shpërndarjen e kryengritësve,në faktë kthimin e kryengritësve nëpër vendet e tyre për ta mbrojtë Atdheun nga pushtuesit e ri,Aleanca Ballkanike e cila kishte bërë të gjitha përgatitjet e duhura për pushtimin e shqiptarëve dhe Shqipërisë.Shiquar realisht,në rrethana politike aktuale kombëtare e ndërkombëtare,Hasan Prishtina nuk mund të bënte më shumë se ç'kishte bërë.Punën më të mirë të shqiptarëve Shpalljen e Pavarsisë së Shqipërisë në Shkup,e penguan Ruso-Serbo-Grekët dhe bashkëpunëtorët e tyre,lakej.Tani,pasë kësaj situate,Hasan Prishtina kishte marrë për detyrë të shpëtonte atë që mundë të shpëtonte-ruajtjen e jetës së luftarëve të tij për një kryengritje tjetër,të re dhe të përgatitur më mirë kundër pushtuesve të vjetër e të ri,nga e cila në rrëthana më të mira do të çlirohej Shqipëria dhe do të Shpallej Pavarsia.

Ndonëse, Kryengritja kombëtare shqiptare e Kosovës,nën udhëheqëjen e Hasan Prishtinës,(prej 5 majit deri më 18 gusht 1912,)nuk e arriti qëllimin kryesor që kishte,ta Shpallë Pavarsinë e Shqipërisë në Shkup, 100 ditë e tundi deri në themel pushtetin xhonturkë në Ballkanë dhe më gjërë duke treguar se shqiptarët me një organizim të mirë mund ta fitonin

⁵ „,Shkupi,,Shkup,3.8.1912,1;30.8.1912,2;19.9.1912;Hasan Prishtina, Dokumente,,67-69.,,Liri e Shqipnisë,, Sofje, nr.51, 5.8.1912. „Vardar,, Shkup, nr.6,5.8.1912,3.T.Abdyli,Isa Boletini,tribuni popullor i bashkëjetesës,,Kosova,,15,Prishtinë,1986,57-65.Z.Cana,Social-demokracia serbe dhe çështja shqiptare;Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908-1912.S.Pollo,Shpallja e Pavarsisë së Shqipërisë,Mbi Lëvizjen Kombëtare Shqiptare,Tiranë 1962,69.

jo vetëm Autonominë por edhe Pavarsinë e Shqipërisë. Madje sipas tij, pranimi i 12 nga 14 kërkesat, shikuar në perspektivën historike, ishte bazë e fortë mbi të cilën do të ngritej Pavarsia e Shqipërisë Etnike dhe se siç pohonte vet ai “kjo kryengritje na ka mësue shumë të vërteta të ithta e na ka dhënë eksperiencë të madhe dhe se”vetëm lufta ballkanike u ba shkak që kjo nder e famë t’i mbetet Vlorës e jo Kosovës”.

Megjithatë, kjo Kryengritje i hapi rrugën Pavarsisë së Shqipërisë, ndonëse nuk ndodhi në Shkup në vendin dhe kohën e duhur, do të ndodhë disa muaj më vonë, më 28 Nëntor 1912 në Vlorë nën udhëheqëjen e Ismail Qemalit, bashkëmendimtarit dhe bashkëveprimtarit të Hasan Prishtinës, ndërsa Hasan Prishtina, i gjetur në burgun e Beogradit, u gëzua, nuk u demoralizua, nuk u frigësua, nuk u mposht dhe gjatë gjithë jetës së tij, punoi e shkriu pasurinë dhe e dha jetën për Shqipërinë.

BUJAR DUGOLLI

Universiteti i Prishtinës

REFLEKTIMI POLITIK I HASAN PRISHTINËS, GJATË VITEVE 1907–1912

Zhvillimet politike në Vilajetin e Kosovës, në fillim të shekullit XX morën një kahe pozitive, edhe për lirinë dhe autonominë e shqiptarëve. Hasan Prishtina ishte njeriu më i duhur për t'u vënë në ballë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Ai ishte vizionar, i cili pa shumë mirë se fundi i Perandorisë Osmane nuk ishte i largët. Duke qenë njeri i shkolluar, njohës i mirë i politikës dhe diplomacisë ndërkombëtare, Hasan Prishtina, i demaskoi planet sllave për pushtimin e territoreve shqiptare në Ballkanit. Vitet 1907 – 1912 ishin vite me zhvillime të shumta politike në hapësirën shqiptare, të ndarë në katër vilajete, por në kuadër të Perandorisë Osmane. Hasan Prishtina reflektoi politikisht në disa momente kthese për shqiptarët. Mbështetja për ngadhënjimin e Revolucionit Xhonturk ishte një moment kthese në aspektin e reflektimit politik të Hasan Prishtinës. Ai shpresonte se reformat e premtuara nga xhonturqit do t'i sillnin liritë e pritura prej vitesh për shqiptarët. Njëkohësisht shpresonte se ngadhënjimi i xhonturqve do ta modernizonte Perandorinë Osmane, për ta bërë një shtet më funksional në trendët e zhvillimeve evropiane. Kuvendi i Ferizajt, i mbajtur në korrikun e vitit 1908 dhe platforma politike që e hartoi Hasan Prishtina, në emër të shqiptarëve, ishte shtytje shumë e rëndësishme për ndërrimet që u bënë në shtetin osman. Ky vizion politik i Hasan Prishtinës hapi një perspektivë të re për shqiptarët në

Perandorinë Osmane. Roli i tyre u forcua, ata u bënë pjesë e parlamentit osman, të shumë komisioneve qeveritare. Ndërkaq, pas kësaj kohe filluan të hapeshin shkollat shqipe, të unifikohesh alfabeti i shqipes dhe u bënë disa zhvillime progresive. Hasan Prishtina reflektoi pozitivisht në raport me shtetin osman, duke u munduar që të drejtat e shqiptareve në Ballkan tani t'i kërkonte përmes gjuhës politike dhe diplomatike në kryeqendrën e Perandorisë Osmane, Stambollin. Ne parlamentin osman ai ishte zë i vërtetë, jo vetëm i Vilajetit të Kosovës, por edhe i shqiptareve në përgjithësi.

Në raport me gjendjen brenda hapësirës shqiptare ai reflektoi politikisht si një njeri i zgjuar me virtyte të larta.

Duke i njohur mirë prapaskenat e politikës së disa vendeve ballkanike, ai iu kundërvu planeve dhe projekteve serbo-greke, të hartuara kundër shqiptarëve.

Plani grek i quajtur “Megaloidea” dhe ai serb “Naçertania”, të vitit 1844, ishin projekte thellësisht antishqiptare, pas të cilëve vinte edhe programi i Gjuro Popoviq –Daniçarit “Stara Serbia”, që drejtohej kundër Lidhjes Shqiptare të Prizrenit. Më 1885, Milutin Garashanin, i biri i Ilia Garashaninit hartoi programin me titull “Udhëzime për mbajtjen e ndikimit në Maqedoni dhe Serbi të Vjetër”. Në këtë frymë u hartua edhe programi i Nikolla Pashiqit me titull “Çka dëshiron Serbia”, në bazë të të cilit u zhvillua edhe Lufta e Parë Ballkanike.

Shtati serb që nga koha e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit bëri fushatë kundër internacionalizimit të çështjes kombëtare shqiptare nëpër botë. Ata përmes programeve dhe platformave të tyre bënë të pamundurën që brenda territorit shqiptar të instalonin shërbime dhe agjentura, të cilat kishin mision të qartë destabilizimin e gjendjes në trojet dhe përcarjen brenda shqiptarëve.

Hasan Prishtina i njihte mirë planet pushtuese të shteteve fqinje ndaj territoreve shqiptare. Për t'iu bërë ballë këtyre dëshirave të sëmura ai ndërmori aktivitete të ndryshme, si ne planin e brendshëm, ashtu edhe në atë ndërkombëtar. Në planin e brendshëm ai ndërmori një aktivitet të gjerë unifikues të faktorit shqiptar, me qëllim të përgatitjes për kryengritje çlirimtare dhe për përmirësim e imazhit të shqiptarëve në botë.

Personalitete të përmasave të Hasan Prishtinës në Kosovën e viteve 1907 – 1912 nuk kishte. Disa nga ata që shquheshin për aftësitë politike nuk e kishin guximin politik për të vepruar, ndërsa një numër i konsiderueshëm i luftëtarëve, përderisa e kishin guximin për të luftuar dhe vepruar, nuk kishin aftësi intelektuale për t'i artikuluar drejt kërkesat e shqiptareve dhe përballjen me politikat ekspansioniste ballkanike. Propaganda serbe përhapte të pavërteta në kancelaritë ndërkombëtare, duke bërë sulme të vazhdueshme ndaj shtetit osman se gjoja shqiptarët po bënë krime të ndryshme ndaj pakicës serbe në Vilajetin e Kosovës dhe se shteti osman nuk po ndërmernte asgjë për t'i mbrojtur pakicat. Këto plane serbe goditnin në dy drejtime: në njërën anë goditnin politikën e shtetit osman dhe në anën tjetër Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, e cila nga 1878 e tutje përpiqej të krijonte një autonomi për shqiptarët.

Megenëse Drenica ishte vendlindja e të parëve të tij, Hasan Prishtina përkrahjen popullore e mori pikërisht në Drenicë. Hasan Prishtina reflektoi për vendin e tij, duke u angazhuar, që më 4 korrik 1907 në Polac, ku organizo kuvendin “Besa e Polacit”, i cili do të jetë një forcim i besës shqiptare dhe goditje e komitëve serbë, të cilët përpiqeshin t'i zbatonin projektet e tyre për destabilizimin e shqiptarëve dhe rendin shtetëror osman në Vilajetin e Kosovës.

Kuvendi shqiptar që filloi në vitin 1907, i njohur si “Besa e Polacit” ishte reflektim i zgjuar politik i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare dhe ideologut të kësaj lëvizjeje Hasan Prishtina. Reflektimi i tij politik goditi në radhë të parë propagandën serbe kundër “viktinizimit” të serbëve lokalë në disa enklava të Kosovës, si dhe ndërprerjen e hasmërive dhe konflikteve brendashqiptare, të cilat i inkurajonte dhe sponsorizonte politika serbe, duke aplikuar metodat tradicionale të pushtimit “përçaj e sundo”. Përçarja brendashqiptare ishte një e keqe që i ndodhte kombit shqiptar dhe si rezultat i tyre Lëvizja Kombëtare Shqiptare kishte dështuar në disa përpjekje historike nga Lidhja e Prizrenit, Lidhja e Pejës, e më tutje deri në ngjarjet e fillimit të shekullit XX.

Kuvendi i Polacit, që u organizua, me nismën e Hasan Prishtinës, kishte karakter kombëtar, ideja e të cilit ishte që vendimet e tij të përhapeshin në gjithë Vilajetin e Kosovës. Në këtë kuvend të nderit kombëtar, nëpërmjet besës shqiptare ishte vendosur për një veprim politik dhe kombëtar, të shtrirë në shumë rrafshë, në dobi të çështjes kombëtare dhe të arritjes së objektivit të lirisë.

Në Kuvendin e Polacit ishte vendosur që:

1. Askush nuk guxon të shkaktojë zullume, deri në Shën Mitrin e ardhshëm;
2. Kush e vret dikë, do t'i digjet çdo pasuri që e posedon. Nëse vrasësi kundërshton dhe mbrohet me të afërmit, ose përmes fisit, ekzekutimin e gjyqit të Besës do ta ndihmojë pushteti. Ndërsa, ata që do ta mbrojnë ose do ta skajojnë vrasësin, do të konsiderohen si bashkëpjesëmarrës dhe atyre nuk do t'u lejohet për tri vite t'i punojnë pronat e veta;
3. Kush e vjedhë ose e dëmton pronën e huaj, do të dënohet sikur vrasës;

4. Kush i ngucë në rrugë udhëtarët, qoftë turq ose shqiptarë, do t'i digjen ndërtesat që i ka;
5. Kush e torturon rajën, do të konsiderohet si vrasës dhe, gjithashtu, do të dënohet;
6. Tatimet e reja askush mos t'i paguajë. Ai që i paguan, të konsiderohet si tradhtar;
7. Kush vjedhë, do t'i paguajë të dëmtuarit dyfishin e gjësendeve të vjedhura;
8. Zullumqarët e njohur, që e kanë dëmtuar tokën e huaj, të dënohen nga gjyqi mbretëror, pasi që ai kontest më parë ka kaluar në kompetencë të gjyqit të shtetit.

Nëse dëmtuesit, nga kjo ditë, bëjnë edhe më të voglin dëm, atyre do t'u digjet, pa asnjë marrje në pyetje, tërë pasuria, posa i zoti i pronës së dëmtuar dhe çausi, t'ia dorëzojnë Besës faktet për dëmet e bëra.¹

Besa të ngjashme, me karakter kombëtar, pas kësaj ngjarjeje në Drenicë, do të lidhen edhe në Rrafshin e Kosovës, në Sanxhakun e Prizrenit dhe të Pejës. Të gjitha kuvendet e Besës, e kishin shtruar çështjen e kanosjes së një rreziku të ri të shqiptarëve që u vinte nga serbët.

Po në gusht të vitit 1907 shqiptarët në Kosovë iu kundërvunë agjenturave serbe, që kishin hyrë në vilajet për të destabilizuar situatën, por shqiptarët me në krye Hasan Prishtinën iu kundërpërgjigjën me organizimin e kuvendit "Besa–Besë", të mbajtur në Prizren, në Xhaminë e Mehmed Pashës, ku kishin marrin pjesë rreth 500 personalitete shqiptare. Në këtë kuvend u mor vendimi për formimin e grupeve të para ushtarake shqiptare, që do të ruanin kufirin me Serbinë, si dhe ndonjëherë t'i kundërpërgjigjeshin aksioneve të komandantit

¹ Milan Rakić, Konsulska pisma 1905–1911, Beograd, 1983 f. 126. d. 27,

Osman Shemsi Pasha, i cili përdorte metoda agresive ndaj popullatës vendore.²

Nga viti 1907 deri në maj të vitit 1912 shqiptaret u faktorizuan politikisht, si asnjëherë më parë, si brenda shtetit osman, ashtu edhe jashtë tij, ndërkaq rolin prijës në këtë faktorizim e kishin dy figurat më të shquara të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare – Hasan Prishtina në Vilajetin e Kosovës dhe Ismajl Qemajli në pjesën e Shqipërisë bregdetare.

Nën organizimin e Hasan Prishtinës, në Ferizaj më 5–23 korrik 1908 mbahet kuvendi (tubim) i 30 mijë shqiptarëve. Ky tubim la gjurmë në historinë kombëtare, duke ndikuar në ndërrimin e rrjedhave politike në Perandorinë Osmane.

Hasan Prishtina, së bashku me një grup shqiptarësh nga viset e ndryshme të Vilajetit të Kosovës mori pjesë në Kongresin e Manastirit, të mbajtur më 14–22 nëntor 1908. Pas kongresit Hasan Prishtina do të angazhohet dhe do të kontribuojë në çështjen e arsimit shqip. Ai, bashke me Nexhip Dragën ndihmuan në hapjen e shkollave shqipe në vise të ndryshme të Kosovës. Shkollat fetare të quajtura “mejtepe”, shndërroheshin në shkolla ku mësohej dhe shkruhej gjuha shqipe.

Një rol të veçantë Hasan Prishtina do ta ketë edhe në Kongresin e Elbasanit, më 2–8 shtator 1909, në të cilin shfaqti mendimin politik, duke ideuar shtrirjen e Shqipërisë Etnike, si dhe synimet për zhvillimin e arsimit shqip në gjithë hapësirën shqiptare.

Ishte koha e përgatitjes së kryengritjes së vitit 1910, kur Zeqir Brecaj kishte sjellë në Kosovë një letër nga Hasan Prishtina dhe Ismajl Qemali, në të cilën ishte i skicuar plani i kryengritjes. Në bazë të këtij plani Isa Boletini do të ngarkohej me organizimin e kryengritjes. Sipas këtij plani ai do të ndih-

² DASIP B, PO) K. 19 – 1908 – “Albanska kretanja”.

mohej nga Idriz Seferi, Ahmet Delia dhe Bajram Selaci, por edhe patriotët nga rrethet e tjera të Vilajetit të Kosovës.³

Me nismën e Hasan Prishtinës, më 21–25 maj 1910 do të mbahet Kuvendi i Junikut, në të cilin morën pjesë 250 delegatë nga Vilajeti i Kosovës, si dhe nga sanxhakët e Dibrës, Shkodrës dhe të Elbasanit, ishin gjithashtu disa përfaqësues nga krahinat e Jugut.⁴ Me përpjekjet e Hasan Prishtinës, që u mbështet nga Bajram Curri, Isa Boletini dhe të tjerë, kuvendi arriti të paralizonte qëndrimet e elementeve turkomane, të cilët kishin depërtuar në radhët e pjesëmarrësve dhe po kështu të neutralizonte edhe lëkundjet e krahut të moderuar. Në këtë kuvend do të shpalosen kërkesat për autonomi të shqiptarëve, hartues i të cilave ishte Hasan Prishtina. Më 30 qershor 1912, qendra e organizimit kryengritjes për Vilajetin e Kosovës do të bëhet Prishtina, ku numri i kryengritësve kishte arritur në rreth 30 mijë. Komandën e kryengritjes e kishte Hasan Prishtina, i cili aktivitetin e forcave të armatosura e kishte ndarë në bazë të rajoneve.⁵

Forcat kryengritëse të komanduara nga Hasan Prishtina e Bajram Curri, të cilat e çliruan Shkupin, për të ta lëvizur më tej çështjen kombëtare, pikërisht në Shkup do të themelojnë organizata “Shpëtimi”, e cila si një organizatë politike gjithë-shqiptare do të drejtohet nga: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Salih Gjuka, Nexhip Draga, etj. Organizata “Shpëtimi”, nga 14 shtatori e deri në fillim të nëntorit të vitit 1912 do të

³ A.K. Deklaratë e Hys Popovës më 1973 për Kuvendin e Popovës dhe kryengritjen e Kulinës; Deklaratë e Qazim Bajgorës, në Mitrovicë, më 1974.

⁴ DASIP PO, K.22 dokumenti i 22.V.1912; Sh. Rrahimi, Vilajeti i Kosovës, p. 173.

⁵ Dokumenti o spolnoj politici kraljevinoj serbiji... K.V.S.1 Beograd, 1984, d. 257.

shtrihej në të gjitha qendrat administrative të Kosovës dhe u angazhua në përgatitjen e popullit për mbrojtje nga invazioni serb, në tërë hapësirën e vilajetit të Kosovës.

Reflektimi tjetër politik i Hasan Prishtinës ishte në raport me politikën shtetërore të xhonturqve, në raport me shqiptarët. Edhe pse shqiptarët u përfaqësuan në parlamentin osman, me ç'rast kishin nisur t'u njiheshin edhe të drejta, sa i përket gjuhës dhe shkollave, prapëseprapë politika xhonturke filloi të vepronte në dëm të çështjes shqiptare, duke mos e njohur të drejtën kombëtare shqiptare, pra duke mos e njohur kombin, por as të drejtat shqiptare. Zëri i Hasan Prishtinës në parlamentin osman kundër qeverisë xhonturke ishte ndër më të fuqishmit dhe ishte zë i arsyes që u bë realitet më vonë, sepse mohimi i të drejtave të shqiptarëve, bashkëpunimi i xhonturqve me serbët në dëm të interesave shqiptare ndikuan edhe në shkatërrimin e shtetit osman në Evropë. Fundi i vitit 1912 dhe lufta e parë ballkanike e dëshmoi në praktike se politika xhonturke e çoi në humnerë shtetin osman, duke sakrifikuar dhe persekutuar disa popuj të Ballkanit, posaçërisht shqiptarët.

Me 8 shtator shpërtheu lufta e parë ballkanike. Shqiptarët në Vilajetin e Kosovës po i bënin ballë çetave serbe dhe taktikave dinake të kryeministrit serb të asaj kohe, Nikolla Pashiq, ndërsa forcat osmane po zbeheshin dhe kishin humbur fuqinë e tyre. Forcat serbe e kishin për detyrë prioritare ta ndalnin Hasan Prishtinën dhe kështu e arrestuan në Shkup. Burgosja e tij ishte një humbje e madhe për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare në Vilajetin e Kosovës. Serbia e realizoi planin e vet pushtues shumë lehtë, pas eliminimit, nga skena, të njërit nga politikanët dhe diplomatët më të shquar të shqiptarëve në shekullin XX.

Pavarësisht kësaj Hasan Prishtina, edhe pas lirimit nga burgu serb, do të vazhdojë veprimtarinë e tij kombëtare, derisa do të vritet në pabesi nga dora tradhtare më 1933, në Selanik, por duke lënë pas një histori të pashlyer në breza të tëra për çështjen kombëtare shqiptarë.

*FEJZULLA SHABANI**Universiteti Shtetëror i Tetovës*

KONTRIBUTI DIPLOMATIK I HASAN PRISHTINËS DERI NË SHPALLJEN E PAVARËSISË

Rrethanat politiko–ushtarake që filluan në Ballkan në fillim të shek.XX, do të jenë faktorë determinant në ndryshimet gjeopolitike dhe gjeostrategjike, nga shkaku se shtetet ballkanike së bashku me Rusinë kishin ardhur në përfundim se janë krijuar të gjitha parakushtet për shkatërimin e Perandorisë Osmane, dhe krijimin e një realiteti të ri në Ballkan. Për të realizuar qëllimet e veta popujt sllav ballkanik, e kishin shumë të qartë se duhet me të gjitha mjetet të pengojnë në fillim aktivitetet dhe organizimin e popullit shqiptarë në luftë për krijimin e shtetit të pavarur që mund të del si rezultat i rrethanave të reja të krijuara në Ballkan në njërën anë dhe në anën tjetër mbështetjen që mund ta kenë nga Fuqitë tjera e sidomos nga Viena dhe Roma, të cilët do të pengojnë realizimin e planeve të shteteve sllave në Ballkan duke mbështetur krijimin e Shtetit Shqiptarë.

Në këto raporte të reja diplomatiko–ushtarake të krijuara në Ballkan, nuk do të mungojë edhe aktiviteti diplomatik i figurave kryesore të lëvizjes kombëtare shqiptare, i cili aktivitet do të jetë i kombinuar edhe me pregaditjen dhe organizimin e popullatës shqiptare për kryengritje të armatosur me cka në bazë të dokumentave të kohës shihet qartë se lufta e popullit shqiptarë në fazën e fundit të rilindjes kombtare të vitit 1908–1912, do të jetë periudha më e rëndë por edhe më

e lavdishme e kombit tonë nga shkaku se tërë aktiviteti diplomatiko-ushtarak do të kurorëzohet me shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë.

Duke nisur nga këto rrethana të krijuara në këtë periudhë, një nga personalitetet kryesore të lëvizjes kombëtare të viteve 1908–1912 si në planin ushtarak, por edhe në atë politik padyshim ka qenë figura e Hasan Prishtinës, i cili në bazë të dokumentave që po dalin në dritë, cdo herë është duke u pasuruar vakumi që ka egzistuar mbi rolin e tij në këtë periudhë. Duke nisur nga të gjitha parametrat shkencore dhe dokumentuese, në këtë temë do të tentoj që të shtjelloj rolin e tij në tri rrafsh kryesore edhe atë: kontributin e tij në fazën e parë të viteve 1908–1910 që lidhet kryesisht me aktivitetin arsimor dhe kulturor, faza e dytë është aktiviteti i tij diplomatik dhe faza e tretë ka të bëjë me organizimin e kryengritjes së vitit 1912, në të cilën ka qenë organizatori kryesor, por gjithashtu kjo periudhë e tij ndërlidhet edhe me aktivitetin diplomatik, nga shkaku se hartoi kërkesat politike në emër të popullit shqiptarë dërguar qeverisë osmane si dhe bisedimet që po i zhvillonte me pushtetin osman rreth kërkesave shqiptare. Periudha e parë e aktivitetit politik të Hasan Prishtinës që është zhvilluar gjatë viteve 1908–1910, periudhë që e nxori në sipërfaqe të lëvizjes kombëtare shqiptare në luftë për krijimin e shtetit shqiptarë, karakterizohet me lëvizjen politike dhe kulturore të aktivitetit të tij. Së pari ai që pas përfundimit të revolucionit të turqve të rinjë, filloi aktivitetin e vet në luftë për mbrojtjen e të drejtave të kombit shqiptarë së pari në rrafshin arsimor duke kërkuar nga pushteti i ri xhon turk hapjen e shkollave në gjuhën shqipe, e më vonë këtë aktivitet ai e zgjeron edhe në rrafshin diplomatik duke u zgjedhur deputet në parlamentin osman së bashku me shumë patriotë

tjerë si Ismail Qemali, Nexhip Dragën të cilët do të jenë zëdhënësit më të mëdhenj në kërkesat për të drejtat e kombit shqiptarë si dhe në mbrojtjen e gjuhës dhe kulturës shqiptare. Sic potencuam, një pjesë të aktivitetit të vet kombëtar në periudhën e viteve 1908–1910, ai do i'a kushtonte çështjes së arsimit shqip, e me këtë në bazë të dokumentave del qartë se Hasan Prishitina do të jetë një nga figurat më kryesore të formimit të klubeve shqiptare, hapjen e shkollave shqipe, mbrojtjen e alfabetit latin shqip të miratuar në Kongresin e Manastirit, dhe se të gjitha këto aktivitete i bënte duke i mbrojtur edhe në parlamentin osman ku nga ky institucion kërkonte që gjuha dhe shkollat shqipe të funksionojnë në të gjitha vendbanimet shqiptare, duke mos pasur pengesa nga pushteti osman. Përpjekjet e tij për shkollën shqipe përbënë një krah të luftës së tij të përgjithshme për lirinë kombëtare shqiptare. Në periudhën e një propagande të fuqishme të pushtetit osman, shovenizmit të shteteve ballkanike, kundër bashkimit kombëtar, shkollave dhe alfabetit shqip, Hasan Prishitina do të jetë frymëzuesi më i madh i ideologjisë kombëtare duke luftuar me të gjitha mjetet, së bashku me patriotët tjerë në mbrojtjen e çështjes shqiptare.

Duke parë se si po zhvillohen punët në pushtetin osman edhe pas revolucionit të turqive të rinj dhe vecanërisht programit politik të qeverisë së Qamil Pashës, i cili program edhe mëtej ishte rrezik për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, në këto rrethana u shtrua detyrë kryesore para patriotëve shqiptarë, mbrojtja e interesave shqiptare¹. Për këtë qëllim, me iniciativë të Hasan Prishtinës, Ismail Qemalit dhe patriotëve tjerë më 13 shtator 1908 u organizua tubimi legal në Stamboll për

¹ Tahir Abdyli, "Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e Demokratike Shqiptare, 1908–1933", Prishtinë 1990, f.30

themelimin e Komitetit Qëndror i Klubeve “Bashkimi” me seli në Stamboll². Ky komitet në fakt paraqet një organizim politik të shqiptarëve nga shkaku se në pikat e miratuara potencohet: “Të punojmë në zgjimin e ndërgjegjes kombëtare dhe në arsimimin e shqiptarëve, por edhe të siguronte përparimin shoqëror kombëtar dhe tërësinë tokësore të Shqipërisë”³. Nga kjo mund të konkludohet se ky klub në fakt synonte krijimin e një trupi politik dhe administrativ për qeverisjen e shtetit të ardhshëm shqiptarë.

Përvec qëndrimit anti shqiptarë në lidhje me shkollat dhe gjuhën shqipe të pushtetit osman edhe shteteve ballkanike sllave do të fillojnë propagandën e tyre duke potencuar se lejimi i hapjes së shkollave shqipe me alfabet latin është një rrezik për shtetet ballkanike, për arsye se me këtë fillon lufta politike dhe ushtarake e shqiptarëve për krijimin e shtetit shqiptarë. Por edhe përkundër këtyre propagandave dhe pengesave nga ana e pushtetit osman, Hasan Prishtina, pas Kongresit të Elbasanit të vitit 1909, filloi betejën për alfabetin kombëtar, si dhe për hapjen e shkollave shqipe, për këtë qëllim kërkoi nga Klubi Qëndror i Stambollit që të fillojë me hapjen e shkollave shqipe të ndihmuara financiarisht nga vet shqiptarët, ndërsa ai vetë u zotua se në muaj do të jep nga 5% të pagës për mbajtjen e shkollave dhe këtë e kërkonte edhe nga deputetët dhe patriotët tjerë shqiptarë që tregon se sa qenë i përkushtuar në hapjen e shkollave shqipe⁴. Hasan Prishtina së bashku me deputetët kombëtar në këtë periudhë, një kontribut të vecantë dhanë në mbrojtjen e alfabetit latin

² Beogradske novine nr.237.28.VIII. 1908

³ Po aty, 18.IX. 1908

⁴ Hasan Prishtin .Përmbledhje Dokumentash 1908–1934, Tiranë 1983 dok. Nr.5 3. XII.1909

në parlamentin osman, nga shkaku se një grup tjetër deputetësh mbështetnin alfabetin arab që ishte një rrezik për shkollat dhe gjuhën shqipe. Për këtë qëllim Hasan Prishtina doli në mbrojtje të alfabetit latin, dhe në një mbledhje që thiri me deputetët tjerë, numri i tyre ishte 12, që ishin për alfabetin latin dhe me këmbënguljen e tyre pushteti osman kinse më 23 janar 1910 shpalli neutralitet, por në fakt vazhdoi edhe më tej me propagandën për tu mbështetur alfabeti arab⁵.

Aktiviteti patriotik arsimor i Hasan Prishtinës së bashku me Nexhip Dragën do të jetë një frymëzim i mirë edhe për atdhetarët tjerë si në vend ashtu edhe jashtë, për këtë qëllim Josif Bageri do të potenconte: “atdhetarët si Hasan Prishtina dhe Nexhip Draga njaft mirë po e shëndrisin kombin tonë dhe shqiptarët kishin të drejtë kur zgjodhën këto të dy në parlamentin osman për ti mbrojtur interesat kombëtare”⁶.

Duke parë aktivitetin që po e zhvillonin patriotët në krye me Hasan Prishtinën, qeveria osmane më 5 shtator të vitit 1910 solli vendim për mbylljen e shkollave shqipe, ku mësimi zhvillohej me alfabetin latin. Ky vendim solli revolt në të gjitha viset shqiptare por edhe te patriotët shqiptarë e sidomos te Hasan Prishtina i cili përvec kundërshtimit të këtij vendimi, në Parlamentin osman ai vendosi që të vizitojë trevat e Kosovës për të ju dhënë mbështetje klubeve shqiptare që edhe mëtej të luftojnë në mbrojtjen e shkollave shqipe me alfabet latin. Për situatën e re të krijuar në lidhje me shkollat shqipe ka qenë e interesuar edhe qeveria serbe e kjo vërehet edhe nga raporti i Spiro N. Risticit i cili në mes tjerave shkruan: “Në Vilajetin e Kosovës, falë aktivitetit të Hasan Prishtinës klubet shqiptare janë për alfabetin latin, për këtë qëllim më 6

⁵ Muhamet Piraku, Mitingu i alfabetit në Shkup, Fjala, nr.8. 1968

⁶ Shqypja e Shqypnisë, nr.20, 9.IV.1910

shkurt 1910 Valiu i Shkupit dha urdhër me të cilin ndalohej mësimi në gjuhën shqipe, deri sa të zgjidhej problemi i përdorimit të alfabetit latin ose arab⁷. Lufta për mbrojtjen e shkollave shqipe vazhdoi edhe gjatë vitit 1911, ndërsa Hasan Prishtina në diskutimin e tij në parlamentin osman më 2 maj 1911 kërkoi haptazi që të hapet një shkollë e mesme bujqësore në gjuhën shqipe⁸. Në luftën për mbrojtjen e shkollave shqipe gjatë vitit 1911 u dallua Komiteti shqiptarë i Shkupit. Në krye të këtij Komiteti gjindej Hasan Prishtina. Sipas raportit të Risticit të datës 19.VI.1911 ai shkruan se: “shqiptarët mbajtën një mbledhje në Shkup ku u debatua për situatën e re të krijuar në lidhje me shkollat shqipe, ku në mes tjerave është potencuar se lufta duhet të vazhdojë dhe se qeveria osmane patjetër do të jetë e detyruar që të lejojë përsëri funksionimin e shkollave shqipe me alfabet latin”⁹. Mund të kunkludojmë se kontributi i Hasan Prishtinës në lidhje me mbrojtjen e gjuhës, alfabetit dhe shkollave shqipe ka qenë një nga prioritetet e tija në periudhën e parë të veprimtarisë së tij politike, nga shkaku se ngjarjet që po zhvillohen në periudhën e viteve 1909–1911 ishin aktivitete të koordinuara edhe me diplomacinë dhe rezistencën e shqiptarëve, e cila kurorëzohet me kryengritjen e vitit 1912 ku Hasan Prishtina do të jetë figura kryesore e gjithë kësaj lëvizje. Përveç aktivitetit për mbrojtjen e gjuhës dhe shkollave shqipe, pas zgjedhjes së tij për deputet në parlamentin osman, ishte edhe lufta politike dhe aktiviteti i tij diplomatik në mbrojtjen dhe zgjedhjen e çështjes shqiptare. Për ti realizuar këto

⁷ Arkivi I Maqedonisë, Raport i Risticit dërguar qeverisë serbe më 24.I.1910

⁸ Përblledhje Dokumentash. Dok nr. 48–49

⁹ A.M.Rport i Risticit dërguar qeverisë serbe më 22 VI.1911

objektiva kombëtare, Komiteti Qendror i Organizatës “Bashkimi” më 12 dhjetor 1908 proklamoi programin e punës së deputetëve, të cilët kishin për obligim njohjen e kombësisë shqiptare si që u bë me kombësitë tjera. Duke parë situatën që po zhvillohej në dëm të ineresave shqiptare, Hasan Prishtina, Idriz Seferi, Isa Boletini, Bajram Curi, Ferit Draga dhe shumë patriotë tjerë më 14 dhe 15 korrik të vitit 1908 organizuan Kuvendin e Ferizajit në të cilin kuvend pjesmarësit u shprehën hapur kundër reformave që ndikonin në coptimin e tokave shqiptare. Në mes tjerash u diskutua edhe për masat që duhej të mireshin për mbrojtjen e tokave shqiptare nga ndonjë invazion i jashtëm¹⁰. Me këtë tregohet qartë se pas Tubimit të Ferizajit, atdhetarët ishin të gatshëm të sakrifikojnë cdo gjë që është në mbrojtje të interesave shqiptare, dhe në këtë drejtim me tërë potencialin e tij, Hasan Prishtina do të bëhet figura kryesore në luftën diplomatike–ushtarake në mbrojtjen e çështjes kombëtare. Aktiviteti politik i Hasan Prishtinës gjatë viteve 1909–1911 do të jetë përqëndruar kryesisht në mbrojtjen e shqiptarëve si dhe duke kërkuar nga pushteti osman që të ndërpres sjelljen mizore të ushtrisë osmane ndaj popullatës shqiptare të cilët kërkonin të drejtat e tyre. Të gjitha këto aktivitete ai i më së tepërmi i zhvilloi në parlamentin osman ku ishte figura më kryesore shqiptare si dhe diskutimet e tija në të shumtën e rasteve do të jenë me ton kërcënues ndaj veprimeve që po i zhvillonte pushteti osman kundër popullit shqiptarë.

Kështu më 21 mars të vitit 1910 ai do të mbajë një fjalim diplomatik në parlamentin osman duke zhvilluar një polemikë me ministrin e punëve të brendshme dhe deputetëve tjerë

¹⁰ Xheladin Shala “Ngjarjet dhe Peronalitetet Historike”, Prishtinë 2009, f.52

osmanë duke potencuar: “është ndjenjë njerzore dhe humane të mbrohen vlerat dhe e drejta e cdo populli prandaj kërkoj edhe mbrojtjen e të drejtave të popullit tim”¹¹. Gjithashtu më 4 prill të vitit 1910 në debatin që kishte në parlament, i’u drejtua Valiut të Kosovës, Hali Beut: “në Shqipëri midis ushtrisë turke dhe shqiptarëve po derdhet gjak, prandaj kërkoj që në parlament të vijë kryeministri për të dhënë spjegime”¹². Pasi pushteti osman nuk jepte sqarime për sjelljen e ushtrisë turke, gjatë vitit 1910 kemi kryengritjen shqiptare, e cila kryengritje ishte një sinjal i fortë për pushtetin osman se shqiptarët kanë vendosur që edhe me armë të mbrojnë të drejtat e tyre. Kjo kryengritje nuk shihej me sy të mirë nga pushteti sërbo-malazez të cilët frigoheshin që të mos mer përmasa më të gjëra dhe prandaj mundoheshin që nëpërmjet mercenarëve të tyre të kenë ndikim në radhët e kryengritësve. Është me rëndësi të potencohet se lëvizjet kryengritse të shqiptarëve që filluan gjatë vitit 1910 aspak nuk kishin mbështetjen e Fuqive të Mëdha të cilët edhe mëtej mendonin të ruajnë status-quon në Ballkan, prandaj cdo përpjekje diplomatike e Hasan Prishtinës në këtë fazë ishte e pasukseshme. Duke parë situatën që po mbretëronte në teritoret shqiptare, pas ekspeditës ushtarke të Xhavit Pashës, Hasan Prishtina në fund të vitit 1910 do të jetë më aktiv në parlamentin osman duke kërkuar nga pushteti osman përgjegjësi për sjelljen barbare të ushtrisë osmane. Me këtë rast ai më 7 dhjetor 1910 duke polemizuar me kryeministrin Haki Pashën, potencoi se shkaktarë për situatën në tokat shqiptare është administrimi i keq, dhe se ky administrim solli deri te kryengritja shqiptare, duke përfunduar diskutimin ai kërkoj shpërndarjen e kabinetit, i cili kabinet

¹¹ Hasan Prishtina, Përbledhje Dokumentash, nr. 31.

¹² Po aty dok. 35–36

vendin e vet e drejton në shkatrim, për shkak se nuk është situatë që përcjell aktivitetet e shteteve ballkanike që po pregaditen për ta shkatëruar këtë shtet, por lufton me të gjitha mjetet kundër kërkesave të drejta të popullit shqiptarë¹³. Me këtë diskutim Hasan Prishtina u bë figura kryesore e mbrojtjes së shqiptarëve në parlamentin osman, prandaj për ta penguar në aktivitetet e mëtejshme, gjyqi ushtarak i Gjakovës e dënoi me vdekje së bashku me Aqif pashë Elbasanin, por edhe ky tentim i pushtetit osman nuk dha rezultat, përkundrazi edhe mëtej vazhdoi aktivitetin në luftën për mbrojtjen e popullit shqiptarë¹⁴.

Gjatë vitit 1911 lufta e popullit shqiptar për krijimin e shtetit të tyre edhe mëtej po merte përmasa edhe më të mëdha, dhe se rezistenca e shqiptarëve nuk u ndërpre, por vazhdoi me kryengritjen shqiptare në Malësinë e mbiShkodrës. Në të njëjtën periudhë u intensifikuan edhe më tepër përpjekjet diplomatike të patriotëve shqiptarë në atë mënyrë që Hasan Prishtina së bashku me Ismail Qemalin vazhduan edhe më tepër dhe pas luftës italo-turke me qëllim që të kërkohej nga Fuqitë e Mëdha një mbështetje reale në kërkesat e shqiptarëve të cilët kërkojnë krijimin e shtetit të tyre, nga shkak se egzistimi i Perandorisë Osmane është e pamundur dhe shkatrimi i saj është në prag, prandaj shqiptarët duhet të mbështeten në kërkesat e tyre legjitime.

Gjysma e dytë e vitit 1911 shënonte një periudhë të bujshme diplomatike të Hasan Prishtinës për shkak të situatës që po mbretronte në Ballkan si dhe interesimin permanent të pushtetit serb që sa më tepër të ketë ndikim në lëvizjen kombëtare shqiptare e kjo vërehet edhe nga takimi që ka pasur Hasan

¹³ Hasan Prishtina, Dokumente të cituara nr.15.7.XII.1910

¹⁴ Tahir Abdyli vep. Cit. f.49

Prishtina me Proticin, ky i fundit u interesua për marëdhëniet e shqiptarve me xhonturqit si dhe qëndrimin që do të mbanin shqiptarët nëqoftëse Stambolli nuk do të miratonte kërkesat për autonomi. Nga ana tjetër Hasan Prishtina iu përgjigj: “se në “arnautluk” nuk do të ketë kurrë qetësi derisa qeveria e Stambollit mos i përbushte së paku kërkesat minimale të shqiptarve”¹⁵. Në bisedën e metejshme Protici pyeti se kërkesat e shqiptarve kanë të bëjnë me njohjen e autonomisë shqiptare, Hasan Prishtina në mënyrë diplomatike u përgjigj nga shkaku se dëshironte të menjanojë Proticin nga qëllimet e kërkesave shqiptare duke thënë se hë për hë shqiptarët heqin dorë nga kërkesat për autonomi. Në fund të bisedës, Protici doli te çështja e mardhënieve sërbo-shqiptare dhe i propozoi Hasan Prishtinës që të kenë edhe një takim për të këmbyer mendime, por nuk mori përgjigje të prere¹⁶. Nga kjo bisedë mund të konkludohet se sa është dhe do të jetë interesimi i politikës sërbe për të pasur nën kontroll çështjen shqiptare, por në këtë provokim nuk kanë rënë udhëheqësit e lëvizjes kombëtare e sidomos aftësia diplomatike e Hasan Prishtinës. Duke parë se si po zhvillohet situata në fund të vitit 1911, e sidomos pas luftës së Tripolit, Hasan Prishtina së bashku me patriotët tjerë filluan të përshpejtojnë aktivitetet politike në rafshin kombëtar, dhe për këtë qëllim me nismën e tij dhe të Nexhip Dragës në fillim të tetorit të vitit 1911 u thirr mbledhja e Shkupit ku morën pjesë deputetët shqiptarë, krejt e njohur dhe përfaqësues të të gjitha vendet të Vilajetit të Kosovës. Në mbledhje u diskutuan dy çështje kryesore: çështja e autonomisë së Shqipërisë dhe masat e nevojshme që

¹⁵ Zekeria Cana, “Politika e Sërbisë Kundrejt Çështjes Shqipëtare 1903–1913”, Prishtinë 2006.f.118

¹⁶ Po vep. Cit. f.118

do të mireshin për organizimin e mbrojtjes së vendit. Në këtë mbledhje u vendos që me shpejtësi të veprohej për armatimin e popullatës¹⁷. Për këtë qëllim Hasan Prishtina më 9 tetor i dërgoi një telegram Vezirit të madh dhe ministrit të luftës, ku kërkonte në emër të shqiptarëve armë, dhe nëqoftëse vjen një vendim negativ nga qeveria e Stambollit, atëherë kjo do të konsiderohet për shqiptarët si armiq të popullit shqiptarë, dhe kjo do ju jepte shqiptarëve të drejtë që në të ardhmen të marin qëndrim duke mbrojtur interesat kombëtare¹⁸. Nga ana tjetër Hasan Prishtina me një grup deputetësh kërkonte nga qeveria e Stambollit, pikërisht nga Sait Pasha që shqiptarëve të ju kthehen armët që ishin marë gjatë vitit 1910, por përgjigja e tij ishte negative me arsyetimin se kundër kësaj është ambasada e Austro-Hungarisë, dhe protesta që po bënte qeveria serbe¹⁹.

Është e pamundur që në një punim të përshkruhet i tërë aktiviteti i tij diplomatik dhe ushtarak brenda kësaj periudhe, por në bazë të dokumentave do të tentoj që të sjell disa aktivitete më kryesore gjatë kësaj periudhe.

Që nga fundi i vitit 1911, e sidomos në janar të vitit 1912, Hasan Prishtina së bashku me Ismail Qemalin do të jenë figurat kryesore, ndërsa Hasan Prishtina me diskutimin e tij që e kishte më 11 janar të vitit 1912 paralajmëroi pushtetin osman se nëqoftëse nuk do të zbatoheshin reformat në tokat shqiptare, populli shqiptarë është i gatshëm të fillojë një kryengritje të përgjithshme²⁰. Nga ana tjetër Veziri i Madh

¹⁷ Hasan Prishtina , Dokumente nr.23. f.49

¹⁸ Z.Cana vep.cit.f.124

¹⁹ Po aty

²⁰ Frashër Demaj, “Britania e Madhe dhe çështja Shqiptare 1875–1913”, Prishtinë,f.211

dhe ministri i brendshëm do të akuzonin Hasan Prishtinën se dëshiron ti vë zjarrin Perandorisë. Ndërsa Hasan Prishtina do të deklaronte: “Nëqoftëse pushteti osman vazhdon me këtë politikë ndaj shqiptarëve, do të jem i pari që do të rëmbej flamurin e kryengritjes shqiptare”²¹. Pas këtyre debateve të ashpra u pa se rrugë tjetër nuk egziston, prandaj më 12 janar 1912 u mbajtë mbledhja në lagjen Taksim të Stambollit, në të cilën mbledhje u ndajtën detyrat, ku Ismail Qemali do të fillonte rrugën diplomatike, ndërsa Hasan Prishtina mori për obligim që të shkojë në Kosovë dhe të fillojë pregaditjet për kryengritje²². Gjithashtu është me rëndësi të potencohet se Hasan Prishtina në fazën e parë do të zhvillojë edhe aktivitet diplomatik duke tentuar që të mer mbështetje nga Fuqitë e Mëdha e sidomos nga Viena dhe Londra, por edhe nga shtetet ballkanike. Së pari ai pati takim me kryekonzulin austro-hungarez në Selanik i cili i raporton kontit Erentlit në Vienë në lidhje me takimin që ka pasur me Hasan Prishtinën më 5 janar 1912, ku potencon: “Duke u kthyer për në Stamboll, pata dy biseda shumë interesante dhe kofidenciale me Hasan Prishtinën i cili më njohtoi se pushteti osman nuk ka gadishmëri që të plotësojë kërkesat tona, dhe se shqiptarët kanë vendosur që me një kryengritje të përgjithshme ti realizojnë këto kërkesa, prandaj nga kjo rrugë nuk ka kthim mbrapa”²³. Duke parë seriozitetin e Hasan Prishinës dhe patriotëve tjerë edhe shefi i diplomacisë Vienneze, Berhtoldi do të udhëzojë përfaqësuesin e Vienës në Janinë që të ketë kujdes gjatë

²¹ Po aty vep e cit. e. 212

²² Hasan Prishtina “Dokumente, Kujtime të Hasan Prishtinës për kryengritjen e përgjithshme antiosmane të vitit 1912” dok. Nr.43,f.70

²³ Hasan Prishtina, Dokumente,nr 24,e,50–51, Raport i kryekonzulit austro-hungarez në Selanik dërguar kontit Erentalit në Vienë më 5 janar 1912

takimeve me krerët shqiptarë, e kjo u vërejtë edhe nga takimi që pati me Hasan Prishtinën në janar, ku në njërën anë tentonte të bindë Hasan Prishtinën se nuk është momenti për kryengritje të përgjithshme, ndërsa nga ana tjetër kërkonte nga Stambolli që të ketë në konsideratë kërkesat e shqiptarëve se cd mosplotësim i tyre nuk shkon në favor të Stambollit²⁴. Gjithashtu është me rëndësi të potencohet se Hasan Prishtina në këtë periudhë vazhdoi aktivitetin e vet diplomatik në mbështetje të kërkesave shqiptare, dhe me këtë rast ai u takua në Shkup me konsulin anglez Pekhamin. Në këtë takim, konzuli anglez u shpreh se i parapëlqente ideja e kryengritjes, por përgjigjen do ta mirte pasi të merte mendimin e qeverisë në Londër. Ndërsa nga ana tjetër ministria e jashtme angleze e urdhëronte Pekhamin “që të mos i jepte kurfarë përkrahje Hasan Prishtinës për plotësimin e këtyre aspiratave”²⁵. Në mars të vitit 1912 Hasan Prishtina tentoi që të ketë mbështetje edhe nga shtetet ballkanike, për këtë qëllim në Shkup u takua me ish-deputetin e Shkupit Pavllovin, nga i cili kërkonte që të ketë një marrveshje shqiptaro–bullgare, dhe një kryengritje të përbashkët, por nuk mori përgjigje positive nga shkaku se edhe qëndrimi i Sofjes ishte i njëjtë me shtetet tjera ballkanike që nënkuptonte kundër shtetit shqiptarë, dhe se Sofja në këtë periudhë ishte në përfundim të aleancës ballkanike me Serbinë²⁶. Përpjekjet diplomatike për mbështetjen e kryengritjes, Hasan Prishtina me bashkpuntorët e tij vazhdoi edhe me Serbinë, duke kërkuar jo vetëm armë por edhe mbështetje

²⁴ HHStA–PA, Urdhër rezervat i Berthtold–it, konsulit të përgjithshëm në Janinë 25.I.1912

²⁵ Frashër Demaj. Vep. Cit. f.214

²⁶ Fahredin Shabani, “Mendimi Politik në Rilindjen Kombëtare Shqiptare 1881–1912”, Prishtinë 2011 f.374

politike. Qeveria sërbe ishte e interesuar që të ketë bashkpunim por ishte kundër autonomisë e më vonë kundër shtetit shqiptarë, prandaj Nikolla Pashiqi i udhëzonte njerëzit e tij që të jenë në kontakt me udhëheqësit e kryengritjes duke ju premtuar ndihmë, por kjo kryengritje të jetë e kontrolluar nga Serbia. Përkundër të gjitha përpjekjeve që po i bënte pushteti sërb, krerët e kryengritjes vetëm pranuan që të marin armë dhe jo bashkpunim tjetër që ishte kundër interesave kombëtare.

Në bazë të dokumentave del qartë se kundërshtimin më të madh pushteti sërb e kishte nga Hasan Prishtina edhe pse Beogradi tentoi me të gjitha mjetet për ta përvetësuar. Për këtë qëllim Bozhoviqi bëri një portret për Hasan Prishtina dhe jep këto vlersime: “njeri i shkolluar me horizont të gjërë dhe vizione të reja, shqiptarë i kulluar “shovenist përtej mase”, nuk është eksponent i Austro-Hungarisë dhe i Anglisë, as i askujt tjetër, luftëtar i paepur i autonomisë teritoriale-administrative si hap i parë drejt pavarësisë kombëtare, shumë i matur në mbështetjen e përkrahjen e huaj, shumë energjik në frenimin e shqiptarëve për veprime e vendime të papushuara, i dëmshëm për sërbyt prandaj e vetnija rrugë për ta eliminuar është vrasja e tij”²⁷. Nga kjo mund të konkludohet se çfarë peshe ka pasur personaliteti i Hasan Prishtinës, si dhe këmbëngulja e tij në realizimin e ëndrës të të gjithë shqiptarëve, krijimi i shtetit të pavarur shqiptarë.

Në mars, Hasan Prishtina u takua me krerët më të dalluar të Kosovës me të cilët u vendos që në një periudhë sa më të shkurtë të fillojë kryengritja, ndërsa sipas marrëveshjes kjo do të fillonte atë ditë kur Hasan Prishtina do dilte në Drenicë.

²⁷ Z. Cana, vep. cit. f. 207

Pas pregaditjeve, më 5 maj 1912 Hasan Prishtina doli në krye të kryengritjes së bashku me Isa Boletinin, Bajram Curin, Idris Seferin etj, me cka paralajmëroi fillimin e kryengritjes. Me fillimin e kryengritjes dhe seriozitetin në kërkesat shqiptare e alarmoi jo vetën pushtetin osman, shtetet ballkanike, por edhe Fuqitë e Mëdha. Për këtë qëllim përfaqësues Italian nga Sofia informonte Romën se Hasan Prishtina së bashku me bashkëluftëtarët tjerë është në krye të kryengritjes²⁸. Pasi kryengritja kishte përfshirë gati gjithë trevat shqiptare verilindore, me iniciativën e Hasan Prishinës nga 21–25 maj u mbajt Kuvendi i Junikut, në të cilin kuvend Hasan Prishtina kishte fjalën kryesore, dhe pas leximit të kërkesave që u miratuan nga të gjithë të pranishmit, këto kërkesa i'a drejtoi pushtetit osman, që ishin në formë përkujtuese, dhe në Shkup përvec qeverisë osmane i'u dorëzua edhe konsujve të shteteve më të mëdha të cilët do të bisedonin me përfaqësuesit e kryengritjes²⁹. Pas sukseseve që po i arinin kryengritësit shqiptarë duke i cliruar trevat shqiptare gjatë muajit qershor–gusht, pushteti osman vendosi që më 1 gusht të dërgojë në Prishtinë Ibrahim Pashën për bisedime me Hasan Prishtinën dhe udhëheqësit tjerë, ku Hasan Prishtina sulmoi ashpër barbarizmin osman mbi shqiptarë dhe kërkoi: Njohjen zyrtare të kufinjëve të Shqipërisë, autoritetet civile dhe ushtarake të jenë të kombësisë shqiptare, shërbimi ushtarak i shqiptarëve të kryhet në Shqipëri dhe gjuha shqipe të njihet për gjuhë zyrtare. Pas refuzimit të këtyre kërkesave dhe pas hartimit të 14 pikave të Hasan Prishtinës, forcat shqiptare me 12 gusht hynë dhe e cliruan Shkupin. Lufta politike dhe ushtarake e Hasan Prishtinës sic potencuam më lartë nuk shikohej me sy të mirë nga Fuqitë e Mëdha, por

²⁸ Frashër Demaj vep. Cit. f.217

²⁹ Po aty.f.221

në vecanti nga Sërbia e cila me cdo kusht tentonte eliminimin e tij nëse jo fizik, të paktën burgosjen e tij që të mos jetë edhe më tej në ballet e luftës për krijimin e shtetit shqiptarë. Me fillimin e Luftës së Parë Ballkanike, udhëheqësit e ushtrisë sërbë ndër detyrat kryesore kishin edhe kapjen e udhëqësve të Lëvizjes Kombëtare në krye me Hasan Prishtinën. Pikërisht në prag të shpalljes së Pavarësisë, sërbyt aritën të burgosin ideologun e lëvizjes kombëtare, Hasan Prishtinën nga fillimi i nëntorit të vitit 1912 në rrethin e Shkupit së bashku me 13 patriotë tjerë si Nexhip Draga, Sait Hoxha, Idris Seferi etj dhe i internuan në burgun e Kalamegdanit në Beograd, ku u mbajtën deri në prill të vitit 1913³⁰.

Në fund dëshiroj të theksoj se Hasan Prishtina në periudhën e fundit të Rilindjes kombëtare 1908–1912 ka qenë figura kryesore e lëvizjes kombëtare në rrafshin diplomatic, arsimor dhe ushtarak. Në bazë të kësaj që u tha më lartë mund të përfundojmë se pikërisht në vitin jubilar të 100 vjetorit të shtetit shqiptarë, personaliteti i Hasan Prishtinës e meriton një qasje kaq serioze shkencore edhe të plotësojë atë vakum që ka egzistuar në historiografinë shqiptare.

³⁰ Xheladin Shala, Cështja Shqiptare dhe Diplmacia Sërbe 1912–1913. Prishtine 2006.f.111

*FRASHËR DEMAJ**Instituti i Historisë – Prishtinë*

14 PIKAT E HASAN PRISHTINËS VLERËSIM POLITIK I RRETHANAVE TË KOHËS

Lëvizja Kombëtare Shqiptare e ndodhur përballë veshtirësive të ndryshme të krijuara si rezultat i rrethanave të pa qëndrueshme politike ishte në kërkim të vazhdueshëm të varianteve dhe alternativave të mundëshme për të siguruar perspektiven kombëtare. Në kuadër të kalkulimeve politike, udhëheqësit e Lëvizjes Kombëtare hartonin kërkesa politike dhe ekonomike të cilat ia drejtonin Portës së Lartë në mënyrë që kjo e fundit ti miratonte këto kërkesa legjitime të shqiptarëve. Mirëpo qeveria Osmane duke mos dashur të gjente ndonjë kompromis i injoronte shqiptarët duke mos iu njohur asnjë të drejtë politike e kombëtare por duke i trajtuar thjeshtë si shtetas të Perandorisë Osmane.

Në fillim të vitit 1912, marrëdhëniet në mes shqiptarëve dhe qeverisë osmane jo vetëm që nuk kishin shënuar përmirësime, por ishin nderlikuar edhe më tepër duke hyrë kështu në një rrugë njëdrejtimëshe pa mundësi reale për tu riparuar. Gjithashtu rrethanat ballkanike dhe ato nderkombëtare nuk ishin shumë premtuese. Shtetet ballkanike po pergatiteshin për ti dhënë siç shpreheshin grushtin e fundit Perandorisë Osmane në Ballkan në mënyrë që pastaj ta ndanin ne mes tyre atë që e quanin trashëgimi osmane ne Ballkan. Në fakt “trashëgimi osmane” ishin tokat shqiptare dhe vendbanimet bollgaro-maqedone. Në këto rrethana, ndër qarqet atdhetare ishte

pjekur mendimi për përgatitjen e një kryengritje që do të fillonte në pranverën e vitit 1912¹.

Përgatitjet për kryengritje patriotët shqiptarë i shoqëruan me një veprimtari të dendur politike në parlamentin xhonturk kundër qeverisë. Hasan Prishtina² në fjalimin e mbajtur në seancën e parlamentit osman, më 11 janar 1912 akuzoi qeverinë xhonturke dhe Komitetin “Bashkim e Përparim”, “për terrorin e padëgjuar që ishte ushtruar mbi popullin shqiptar gjatë kryengritjes së Kosovës”. Ai iu kërcënua qeverisë me kryengritje të re, nëse nuk do të zbatoheshin reformat në Shqipëri³. Fjalimi i guximshëm i Hasan Prishtinës e detyroi vezirin e madh që të replikonte ashpër me të, duke e akuzuar si rebel që kërkonte t’i vinte zjarrin Perandorisë.

Hasan Prishtina u përpoq të bindte edhe Asim Beun, ministrin e Jashtëm të Perandorisë Osmane, se ishte në interesin e shtetit osman që qeveria të deklaronte zyrtarisht kufijtë e Shqipërisë. Por xhonturqit, duke menduar se kjo kërkesë do të çonte në shkëputjen e Shqipërisë nga Perandoria, e hodhën poshtë atë⁴.

Hasan Prishtina deklaroi para deputetëve se po që se xhonturqit do të vazhdonin me politikën e tyre mizore, do të

¹ Zekeria Cana, *Kryengritja Shqiptare e vitit 1912 në Dokumentet serbe*, Prishtinë, 2008, f. 7.

² Hasan Prishtina lindi më 1873 në Vuçitërnë. Pasi mbaroi Fakultetin e Drejtësisë në Stamboll, iu kushtua luftës politike për mbrojtjen e të drejtave kombëtar e shqiptare. Ai u përpoq në mënyrë të veçantë për zhvillimin e shkollës shqipe. Si deputet në parlamentin turk në vitet 1908–janar 1912, Hasan Prishtina mori pjesë aktive në grupin kombëtar shqiptar dhe përkrahu kërkesat e kryengritësve.

³ Hasan Prishtina, *Një grusht kujtime mbi kryengritjen shqiptare të vitit 1912*, Shkodër 1921, f. 5

⁴ *Historia e Popullit Shqiptar II, Rilindja Kombëtare Shqiptare vitet 30 të shek. XIX–1912*, Tiranë 2002, f. 462.

ishte i pari që do ta rrëmbente flamurin e kryengritjes në Shqipëri”⁵. Pas këtij debati të ashpër u ndërpre seanca parlamentare, deputetët shqiptarë u larguan përfundimisht nga Parlamenti osman dhe siç shprehej Hasan Prishtina në kujtimet e tij “mbaroi një ditë historike, që nuk patë lanë shteg pajtimi në mes të Shqypnisë e të Komitetit xhonturk”⁶.

Pas debatit në Parlament u takuan Ismail Qemali dhe Hasan Prishtina. Ata mendonin se ishin shuar të gjitha mundësitë e zgjedhjes së çështjes shqiptare me anë të përpjekjeve politike dhe kishte mbetur vetëm një mundësi, kryengritja e armatosur. Në këtë takim u vendos të mbahej një mbledhje e fshehtë, në të cilën do të merrnin pjesë edhe disa deputetë atdhetarë dhe figura të shquara që jetonin e vepronin në Stamboll⁷. Mbledhja, u mbajt, më 12 janar 1912 në lagjen Taksim të Stambollit. Në këtë mbledhje, përveç Ismail Qemalit dhe Hasan Prishtinës morën pjesë edhe Myfit bej Libohova, Bedri Pejani, Esat pashë Toptani, Aziz pashë Vroni, Syrja bej Vlora, Mustafa Kruja etj. Me propozimin e Hasan Prishtinës, pjesëmarrësit u betuan se do të ruanin sekretin e diskutimeve dhe të vendimeve që do të merreshin. Në mbledhje u mor vendimi historik që në pranverë të atij viti në Shqipëri të fillonte Kryengritja e Përgjithshme Antiosmane. Kjo kryengritje, ndryshe nga ato të mëparshmet, duhej të kishte një udhëheqje unike dhe karakter të përgjithshëm kombëtar, pasi vetëm në këtë mënyrë do të kurorëzohej me sukses⁸.

⁵ Po aty, f. 6

⁶ Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare (1911–1912)*, Libri 2, Instituti i Historisë – Prishtinë, Prishtinë, 2004, f. 151.

⁷ Po aty., f. 152.

⁸ Nevila Nika, *Përmbledhje dokumentesh mbi kryengritjen shqiptare (1908–1912)*, f. 197–198, nr i doc. 116, Letër e Luigj Gurakuqit, dërguar Sotir Koleas më 30 janar 1912. Prishtinë 2003.

Me propozimin e Hasan Prishtinës kryengritja do të fillonte në Vilajetin e Kosovës e pastaj do të përhapej në gjithë Shqipërinë. Pjesëmarrësit e mbledhjes ndanë detyrat konkrete rreth përgatitjes së kryengritjes. Hasan Prishtina do të shkonte në Kosovë për të organizuar kryengritjen⁹. Ismail Qemali do të ndërmernte një udhëtim nëpër Evropë për të siguruar përkrahjen e qeverive e të opinionit të huaj rreth çështjes shqiptare dhe kërkesave të tyre¹⁰.

Krahas kësaj ai duhej të siguronte 15.000 pushkë “mauzerë” dhe 10.000 napolona ari që do të futeshin në Kosovë nëpërmjet Malit të Zi që do të mbikëqyreshin nga Hasan Prishtina. Esat pashë Toptani do të organizonte kryengritjen në Shqipërinë e Mesme dhe në Mirditë, ndërsa Myfid bej Libohova, Aziz pashë Vrioni dhe Syrja bej Vlora do të organizonin kryengritjen në Shqipërinë e Jugut. Në përfundim të mbledhjes Hasan Prishtina kërkoi nga të pranishmit të përmbushnin fjalën e dhënë. Ndërkaq, Isa Boletini në një mbledhje me krerët më të shquar kosovarë, që mbajti në Boletin, mori mbi vete të siguronte armë të mjaftueshme nga Serbia¹¹. Këtë mbledhje Isa e thirri pasi mori një letër nga Hasan Prishtina¹², ku i kërkohej që ta organizonte popullin dhe ta përgatiste për kryengritje të përgjithshme.

⁹ Po aty, D. 123, f. 206, Letër e Fazli bej Toptanit, dërguar Sotir Koleas nga Nica më 03. 04. 1912.

¹⁰ Po aty, D. 120, f. 209, Letër e Athanas Tashkos, dërguar Sotir Koleas, Fajum, 27. 02. 1912.

¹¹ AGJENSIONI SHTETËROR I ARKIVAVE TË KOSOVËS, ARKIVI SHTETËROR I KOSOVËS–PRTISHTINË (më tej ASHAK, ASHKP). Ky emertim ka filluar të perdoret që nga shndërrimi i Arkivit të Kosovës (AK) në ASHAK, ASHKP, Fondi: Isa Boletini, Dosja pn.

¹² "Hasan Prishtina (Përmbledhje dokumentesh)...", f. 73–74.

Hasan Prishtina, para se të kthehej në Kosovë ra në kontakt me ish deputetin e Shkupit në parlamentin osman, Pavlov duke insistuar në arritjen e marrëveshjes shqiptaro–bullgare për kryengritje të përbashkët, e cila sipas Hasan Prishtinës do të kishte si objektiv çlirimin nga robëria osmane dhe krijimin e shtetit autonom shqiptaro–maqedon¹³. Deputeti maqedon nuk e mbështeti propozimin për organizimin e një kryengritjeje të përbashkët me shqiptarët, sepse ata dirigjoheshin nga qarqet drejtuese bullgare në Sofje¹⁴.

Në këto kushte ishte gati të shpërthente kryengritja kundër osmanëve. Rezistenca më e fortë kundër regjimit xhonturk ishte në kazanë e Pejës dhe të Gjakovës ku ditët e para të janarit filluan aksionet e çetave¹⁵ të armatosura të organizuara nga krerë lokal të cilët ishin në kontakte të vazhdueshme me ideologë e tribun popullor si Hasan Prishtina e Isa Boletini.

Përgatitjet për kryengritjen e përgjithshme po bëheshin në të njëjtën kohë kur po përgatiteshin zgjedhjet parlamentare. Më 18 janar 1912 u shpërnda Parlamenti osman. Sipas kushtetutës, zgjedhjet e reja duhej të bëheshin në vjeshtë por, xhonturqit vendosën që ato të zhvilloheshin në afatin më të shkurtër që i binte të jetë muaji shkurt. Pra do të mbaheshin zgjedhje të parakohëshme meqë situata politike brenda Perandorisë Osmane kishte degraduar dhe e vetmja zgjidhje që kishte

¹³ Hasan Prishtina, *Një grusht kujtimesh...*, f. 13.

¹⁴ AK, F. Dokumente italiane, K. 5, Relacion sekret drejtuar MPJ të Italisë nga Bari, më 20. 04. 1912; AIH, Vj. 22–13–1327, Raport i konsullit austro–hungarez nga Shkupi, Nr. 11, dt. 27 janar 1912, dërguar MPJ në Vjenë; Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare...*f. 155.

¹⁵ AK, DASSIP, MIDS. PP–192, PP. Br. 396, F. III, dos–1, br. 4, Bogoslovija u Prizrenu, Tutorstvu pok Sime Igumanova u Beogradu, od 15. 1. 1912.

mbetur ishte konfirmimi i drejtuesve të shtetit që do të dilnin përmes këtyre zgjedhjeve.

Shtypi patriotik dhe në mënyrë të veçantë gazeta “Liri e Shqipërisë”, si edhe shoqëritë e komitetet atdhetare brenda e jashtë vendit i bënë thirrje popullit të mos votonte për ata kandidatë që kishin braktisur interesat e atdheut dhe që ishin propozuar nga xhonturqit, por të zgjidhnin deputetë atdhetarë të sprovuar, si Ismail Qemali, Hasan Prishtina, Nexhip Draga, Bajram Topulli, Ismail Haki Strazimiri, Ibrahim Temo, Aqif Pashë Elbasani, dr. Haki Mborja etj¹⁶ të cilët ishin të denjë për të mbrojtur politikisht brenda institucioneve osmane të drejtat kombëtare të popullit të tyre.

Pas përgatitjeve të para për kryengritjen e përgjithshme u shtuan veprimet e armatosura dhe u kalua në krijimin e më shumë çetave të luftarëve, të cilat vepronin veçanërisht në Kosovë. Gjendja u acarua më tej për shkak të përpjekjeve të autoriteteve xhonturke për manipulimin e zgjedhjeve, për të penguar çeljen e shkollave shqipe, si dhe për të imponuar alfabetin arab në shkollat¹⁷.

Veprimtarët më të përkushtuar të komiteteve të fshehta e të shoqërive atdhetare të mërgimit iu vunë organizimit të kryengritjes dhe furnizimit të luftëtarëve me armë e me municione. Brenda vendit, me organizimin e çetave merreshin edhe komitetet e Manastirit, të Korçës, të Çamërisë, të Vlorës, të Elbasanit, të Dibrës etj., ndërsa jashtë vijonte veprimtarinë e tij Komiteti italo-shqiptar me Nikollë Ivanajn në krye. Në muajin prill Ismail Qemali rikrijoi në Korfuz një komitet të ri

¹⁶ *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 466

¹⁷ Po aty, f. 467

e më pas bashkë me Luigj Gurakuqin, hynë në Shqipëri për të organizuar kryengritjen¹⁸.

Një kontribut të veçantë për organizimin e kryengritjes, blerjen e armëve dhe futjen e tyre në Shqipëri dhanë edhe mërgimtarët e Rumanisë, kolonitë shqiptare në SHBA, sidomos Federata “Vatra” dhe gazeta e saj “Dielli”, gazeta “Liri e Shqipërisë” (Sofje), e drejtuar nga Kristo Luarasi e të tjerë.

Për të bashkërenditur veprimet e forcave kryengritëse në rrafsh krahinor, më 21 prill 1912 u mbledhën në Krasniqe në “Kuvendin katër bajraqeve” krerët e Malësisë së Gjakovës, të Krasniqes, të Hasit, të Gashit e të Rekës, të cilët i parashtruan një varg kërkesash valiut të Shkupit¹⁹.

Udhëheqësit shqiptarë vijuan punën për zgjerimin e kryengritjes. Më 5 maj 1912 mbërriti nga Shkupi në Drenicë Hasan Prishtina, që iu kushtua bashkimit e organizimit të forcave shqiptare. Më 6 maj u mbajt nën kryesinë e Nexhip Dragës mbledhja e Shalës, në të cilën u vendos që edhe kjo krahinë ti bashkohej kryengritjes.

Gatishmëria gjithnjë në rritje e shoqërisë shqiptare për t’iu kundërvënë regjimit xhonturk, në fillim të majit 1912 u shfrytëzua nga prijësit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare me Hasan Prishtinën në krye, si dhe nga paria e qyteteve të ndryshme për bashkërendimin e aktiviteteve të gjithmbarshme për zgjerimin e kryengritjes²⁰. Ky bashkërendim do të ishte përcaktues për fatin e kryengritjes dhe kërkesave politike shqiptare të hartuara nga ideologët e lëvizjes kombëtare si Hasan Prishtina dhe drejtues tjerë politik e tribun popullor. hasani ishte

¹⁸ Po aty

¹⁹ *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 468

²⁰ AIH, Vj-22-16-1653, Raport i zavendëdhëskonsullit austro-hungarez nga Mitrovica, Nr. 31, dërguar MPJ në Vjenë, më 5 maj 1912.

politikan pragmatik i cili rezononte politikisht gjithnjë në perputhje të plotë me pretendimet e popullit shqiptarë dhe me rrethanat e kohës. Ai shquhej për fleksibilitet politik në momente të caktuara. Zgjuarsia politike haset edhe në kontributin e tij me rastin e hartimit të kerkesave të vazhdueshme politike dhe lëvizja e tij brenda kuadrit të autonomisë së Shqipërisë të cilën e konsideronte kerkesë reale për rrethanat e kohës dhe hallkë të rëndësishme për realizimin e pavarësisë së plotë të shtetit shqiptar.

Hasan Prishtina, më 5 maj 1912 bashkë me Zejnullah bej Vuçitërnin doli në krye të kryengritjes së armatosur në Drenicë dhe në rrafshin e Kosovës. Ai u njoh si njëri ndër udhëheqësit kryesor të kryengritjes së përgjithshme. Përkrah tij ishin udhëheqësit e shquar të kryengritjes së armatosur si Isa Boletini, Bajram Curri dhe drejtues të tjerë të krahinave kryengritëse²¹. Përfaqësuesi i Italisë në Sofje informonte Romën se Hasan Prishtina, Zejnullah Beu dhe Isa Boletini ishin "organizatorët e zellshëm të kryengritjes"²². Dalja e tyre në krye të kryengritjes ndikoi fuqishëm në masivizimin e shpejtë të kryengritjes së armatosur. Radhëve të kryengritësve iu bashkuan njerëz me ndikim në qytet dhe në fshat nga të gjitha shtresat e shoqërisë shqiptare²³.

Në këtë kohë në qarqet e huaja diplomatike qarkullonin të dhëna se në vilajetin e Kosovës, Qeveria osmane kishte dërguar 50.000 pushkë me municion të nevojshëm²⁴. Ndërkohë, forcat kryengritëse shtuan goditjet kundër trupave osmane në

²¹ ASHAK, ASHKP, Fondi: Isa Boletini, Dosja pn.

²² AK, F. MDAE, Telegram i Legatës italiane nga Sofja, Nr. 373, dt. 17. 05. 1912, dërguar MPJ në Romë.

²³ Ramiz Abdyl, *Lëvizja Kombëtare...*, f. 214.

²⁴ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 2, d. 301, st. 541, Poslanstvo Kraljevine Srbije–Pristina, Predsedniku MS i MID Kraljevine Srbije– Beograd, 09. 05. 1912.

rrethinat e Pejës. Popullsia e Pejës, më 6 maj 1912, ngriti krye. Komanda osmane nisi me shpejtësi në drejtëm të Pejës dy batalione. Por çetat e Mahmut Zajnit, mbështetura edhe nga 500 kryengritës të Prekorupës, goditën këto batalione gjatë rrugës dhe i shpartalluan. Luftimet vijuan gjatë periudhës prej 11 deri më 14 maj²⁵.

Më 20 maj repartet ushtarake ndihmëse të nisura nga Mitrovica hynë në Pejë e rrethuar, ku u bashkuan me garnizonin e ngjuar atje. Lëvizja kryengritëse u shtri edhe në sanxhakun e Prishtinës. Më 9 maj 1912 një çetë shqiptare u përlesh me repartin e xhandarmërisë në Llap e në Kushutovë dhe u ndër-mor një sulm mbi depon e armëve e mbi postën e xhandarmërisë në Vuçitërnë. Këto akte ishin një paralajmërim i qartë se acarimi i marrëdhënieve në mes shqiptarëve dhe Portës së Lartë po merrte permasa dhe dimensione të reja.

Porta e Lartë vazhdonte të përqendronte në Kosovë forca të reja ushtarake që dërgoheshin nga provincat e tjera të Perandorisë. Më 23 maj 1912 arriti në Ferizaj divizioni i nizamëve nga Stambolli, i specializuar për kryerjen e detyrave të veçanta dhe i pajisur me armatime e mjete moderne luftarake. Në fundin e majit 1912 ishin angazhuar drejtpërsëdrejti në luftime 19 mijë ushtarë, të pajisur me mitraloza e topa dhe 700 kalorës²⁶.

Në gjysmën e parë të majit kryengritja shqiptare kishte marrë përmasa të gjëra, u përhap edhe në krahinat e Dibrës, Lumës, Drenicës e Mirditës, por krahinat e tjera ishin në pritje. Megjithatë kryengritja, e cila për një kohë mendohej se ishte lokalizuar, kishte filluar të merrte përmasa të gjëra.²⁷

²⁵ *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 469

²⁶ Po aty

²⁷ AIHP, Dokumente franceze..., d. 65, f. 122, Koloneli Mokorps nga Stambolli, ministrit të Luftës në Paris, më 27 maj 1912

Konsulli austro-hungarez në Mitrovicë pohonte se arratisja në mal edhe e deputetëve dhe e figurave të shquara të vilajetit të Kosovës përbënte fillimin e kryengritjes së përgjithshme në Kosovë dhe në mbarë trevat shqiptare. Sundimi xhonturk kishte arritur pikën e vet më të lartë dhe shqiptarët duhej të vendosnin ose të bënin kryengritje ose të hiqnin dorë krejtësisht nga aspiratat e tyre kombëtare²⁸ sepse kësaj here ishte shanci më i volitshëm kur mund ti jepej goditja përfundimtare Perandorisë Osmane dhe të formohej shteti shqiptar. Në të kundërtën shqiptarët do të rrezikoheshin seriozisht dhe Shqipëria mund të mos ekzistonte as si shprehje gjeografike në rast se do tu jipej shanci shteteve fqinjë ballkanike të cilat mezi prisnin shpërbërjen e Perandorisë Osmane dhe gllabërimin e tokave shqiptare.

Në pranverë të vitit 1912 kryengritja e armatosur kishte përfshirë gati gjithë Shqipërinë Verilindore dhe forcat kryengritëse kishin dalë fituese në mjaft luftime me ushtrinë osmane. Në këto rrethana, nga 21–25 maj 1912 në Junik, u mbajt një kuvend ku morën pjesë 250 përfaqësues të familjeve më në zë nga vilajetet shqiptare, përfshirë edhe përfaqësuesit shqiptarë të Senicës, Beranës, të Pazarit të Ri e të Shkodrës si dhe nga kazaja e Dibërës e vilajeti të Manastirit²⁹. Kuvendi u mbledh me nismën e Hasan Prishtinës.

²⁸ AIHT, Vj. 22–20–2099, nr. 26, Raport i zëvendëskonsullit von Tahy nga Mitrovica, dërguar MPJ në Vjenë, më 18 maj 1912.

²⁹ 1 Nga kazaja e Prishtinës: Xhemail agë Berisha me 10 njerëz me autoritet, nga kazaja e Vushtrisë: Hasan Beu e Zejnullah Aga, Ahmet agë Maxhuni me disa pjesëtarë të tjerë të vëllazërisë Maxhuni, nga kazaja e Mitrovicës: Isa Boletini, Ferat e Nexhip beg Draga dhe Hysen Ferati me krerët e rrethinës, nga kazaja e Gjakovës: Riza beg Kryeziu, Ahmet Beu i Murteza Pashës, Cana i Feti Agës, Hysni Curri, djali i vëllait të Bajram Currit dhe Bajram Curri, kolonel i xhandarmërisë, i cili ishte deri diku si i

Edhe pse ishte paralajmëruar pjesëmarrja e Ismail Qemalit, ai për shkaqe të panjohura nuk mori pjesë: në vend të tij në Kuvend ishin të pranishëm sekretari i Ismail Qemalit, Sali

deleguar i qeverisë, myderrizi Hasan efendi Shllaku, Musa efendi Luzha, Murat Vokshi, Hasan Aga i Hysein Zekës, Sylejman Batusha, Osman Aga dhe Zenel Mehmeti nga Rashkoci, Maxhun Nimani nga Beci i Gjakovës etj. Nga kazaja e Prizrenit: Jahja agë Doda, Musa Shehzade, Haki Efendia, ish kapiteni i xhandarmerise, Sadik Efendiu, Bajram Rugovaliu me bajraktarët e Lumës etj) (Me insistimin e Isa Boletinit në kuvend mori pjesë edhe Sylejman Batusha, edhe pse më pare ishte inkuadruar në një batalion të ushtrisë osmane, që kishte shkuar në luftë kundër kryengritësve shqiptarë). Nga kazaja e Pejës erdhën në kuvend Zenel, Qerim, Abdylaziz dhe Sefedin Begy (të gjithë të derës së Mahmutbegollëve), myftiu i qytetit, pastaj Jashar Pasha, Mahmut dhe Et-hem Zajmi, Hysein Begu i Eshref Pashës me krerët dhe bajraktarët e tjerë.

Nga Llapusha ishin Sadik Rama i Gjyrgjevikut, Ramadan Shabani i Kijevës, Xhemë Rexhep Gashi – nënbajraktari i Sverkës; nga nahija e Istogut: Lul Gjoci nga Tomoci, Halil Dervish Sylaj nga Istogu i Poshtëm, Sejdi Saku nga Shushica e Istogut, Bardh Isuf Gashi nga Orrobërda dhe Isuf Veseli nga Radaci; nga Barani: Haxhi Bajraktari, nga Isniqi: Hajdar Tafa e Niman Hysen Bala, nga Strellci: Sadri Azem Pavataj e Idriz Zeqa, nga Pozhari: Metë Ali Pozhari, nga Vokshi: Demë Isufi e Bajram Hasani; nga Rugova: Hys Selimi, Ker Sadria, Rizë Zymeri, etj. Nga kazaja e Gucisë: Hasan Jakup Ferri me bajraktarët e atyre anëve.

Nga Malësia e Gjakovës: Zeqir Halili, Ibrahim Hoxha, Bajram Mani e Bajram Nimani nga Krasniqja, Halil Ibrahim Bajraktari, Brahë Alija e Bajram Sylejmani për Gash, Rexhep Bajraktari dhe Elez Hoxha i Bytyçit për Has, kurse nga kazatë e Gjilanit dhe të Shkupit kishin dërguar letër përkrahjeje në të cilën krerët e tyre u deklaruan se bashkoheshin me kryengritësit dhe se do të aprovinin të gjitha vendimet e Kuvendit si dhe vendimet e kuvendeve në Drenicë dhe në Shalë të Bajgorës.

Vilajeti i Manastirit përfaqësohej nga dy delegatë të kazasë së Dibrës. Vilajeti i Shkodrës përfaqësohej me tre delegatë dy prej të cilëve ishin përfaqësues të klerit katolik.

Hoxha–Elbasani, si dhe një numër hoxhallarësh që predikonin kundër xhonturqve³⁰.

Në Junik shkuan edhe disa oficerë dhe ushtarë shqiptarë nga garnizoni i Gjakovës dhe nga Luma, të cilët bashkë me armatimin iu bashkuan kryengritjes³¹. Konsulli austro–hungarez në Prizren bënte të ditur se më 21 maj 1912 në Junik kishte mbërritur Hasan Prishtina me bashkëpunëtorët e tij të shumtë. Sipas konsullit qëllimi i Hasan Prishtinës ishte që të organizohej një kryengritje e përgjithshme, e cila do të shpinte në autonominë e Shqipërisë. Kjo ide kishte filluar të gjente mbështetjen prej më parë në popull. ”Një akord i popullit nuk është parë në asnjë kryengritje të deritashme: bashkëpunimi i popullit të dy feve³².

Kuvendi i Junikut i përfundoi punimet më 25 maj 1912. Pasi që Hasan Prishtina lexoi kërkesat e shtruar drejtuar Perandorisë Osmane, të gjithë pjesmarrësit i miratuan këto kërkesa dhe premtuan se do të qëndrojnë besnik ndaj tyre dhe do të angazhohen me tërë qënien e tyre për ti realizuar ato. Këto kërkesa në formë përkujtese iu paraqitën qeverisë osmane dhe konsujve të shteteve të mëdha në Shkup, të cilët do të bisedonin me përfaqësuesit e kryengritësve³³. Gazeta osmane

³⁰ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 1, d. 448, st. 724–725, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina Predsedniku MS i MID Kraljevine Srbije–Beograd, 16. 06. 1912.; AVPR, AIHT, R. 3, Raport i konsullit Emeljanov nga Prizreni dërguar ambasadorit të Rusise në Stamboll, më 28 maj 1912.

³¹ Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare...*, f. 237.

³² 7 AIH, Vj–22–5–587, Raport i konsullit austro–hungarez nga Prizreni, Nr. 46, dt. 23 maj 1912, dërguar MPJ në Vjenë.

³³ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 1, d. 448, st. 724, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina, Predsedniku Ministarskog Saveta i Ministru Inostranilh Dela Kraljevine Srbije M. Milovanovicu–Beograd, 03. 06. 1912.

”Istambull” e dt. 6 qershor 1912, shkruante se një kopje e përkujtesës të Junikut iu dorëzua edhe autoriteteve osmane në Pejë³⁴.

Ndonëse kërkesat e miratuara në Kuvendin e Junikut ishin më të moderuara se ç’mëtonte grupi autonomist, ato në thelb aspironin autonominë e Shqipërisë. Pika më e rëndësishme ishte ajo për caktimin e kufijve të Shqipërisë. Për patriotët shqiptarë autonomia nuk ishte një synim i fundit, por në të vërtetë vetëm fazë e parë në shkëputjen e plotë nga Perandoria Osmane. Hasan Prishtina ishte jashzakonish i vetdijshëm se cilat ishin dëshirat e atdhetarëve shqiptarë dhe cilat ishin mundësitë për ti realizuar këto dëshira. Sidoqoftë Hasani u tregua i mprehtë dhe vizionar edhe në raport me atdhetarët që mendonin ndryshe nga ai por edhe në raport me parinë turko-mane shqiptare e cila rrezikonte që me influencën e vet, për shkak të interesave të ngushta të fuste perçarjen në mes faktorit politik e kryengritës shqiptarë.

Sidoqoftë dokumenti i miratuar në Kuvendin e Junikut u botua në tri gjuhë: shqip, frëngjisht dhe italisht. Këto kërkesa nëpërmjet shtypit shqiptar, osman dhe grek iu bënë të njohura edhe opinionit publik shqiptar dhe atij ndërkombëtar. Kërkesat e Besëlidhjes së Junikut i botuan edhe gazetatat “Liri e Shqipërisë”, “Dielli”, “Koha”, gazeta “Xhonturk”, ajo greke “Amerohipos” që dilte në Stamboll etj. Për vendimet e Kuvendit të Junikut njoftonin lexuesit e tyre edhe shtypi rus, ai bullgar etj³⁵.

³⁴ AIHT, Vj-22-20-2096, Raport i konsullit austro-hungarez nga Prizreni, Nr. 25, dt. 23 maj 1912, dërguar MPJ në Vjenë

³⁵ Ramiz Abdyli, *Shtypi bullgar mbi kryengritjen shqiptare të vitit 1912*, ”Kosova”, 18-19, Prishtinë, 1996, f. 64.

Pas Kuvendit të Junikut Hasan Prishtina lëshoi një proklamata në gjuhën osmane dhe në gjuhët e tjera drejtuar shqiptarëve dhe popujve të tjerë liridashës, në të cilën, midis tjerash, thuhej: "Sot Shqipëria Veriore dhe Jugore i kapi armët që me anën e kryengritjes t'i fitojë të drejtat e veta që u janë marrë. Ajo dëshiron dhe pret ndihmën njerëzore të të gjithë bashkatdhetarëve dhe të botës së qytetëruar. Atdheu pret prej nesh bashkim. Janë afuar minutat kur do të vendoset fati i Shqipërisë³⁶. Kjo deklarata e Hasan Prishtinës deshmton më shumë se çdo akt tjetër politik për predispozimin e tij për çështjen shqiptare, andaj çdo perpjekje për të gjetur elemente pro osmane tek formimi politik i tij nuk perputhet me të qënurit e tij vizionar politik. "Zbutja" e kërkesave politike në momente të caktuara nuk është gjë tjetër veçse kalkulim politik për interesa kombëtare. Me këtë entuziazëm, kryengritësit që vepronin në Rrafshin e Dukagjinit dhe që udhëhiqeshin nga Hasan Prishtina e Bajram Curri u hodhën në luftë. Një pjesë e këtyre forcave, rreth 2.000 veta, nën drejtimin e Isa Boletinit filluan më 31 maj sulmin mbi Pejë. Garnizoni i qytetit ishte në prag të kapitullimit. Por në ndihmë të tij erdhën perforcime të reja ushtarake. Kryengritësve shqiptarë iu desh të përballonin për dy ditë e dy ne të kundërsulmin e këtyre formacioneve të mëdha ushtarake, të pajisura me teknikën luftarake të kohës. Më 6 qershor 1912, për mungesë armësh e municionesh dhe për shkak të superioritetit ushtarak, kryengritësit u detyruan të tërhiqeshin në drejtim të Gucisë dhe të Beranës. Kryengritës të tjerë të viseve të Hasit, të Gashit dhe të Bytyçit, nën drejtimin e Bajram Currit, goditën katër batalione të

³⁶ Hasan Prishtina, *Përmbledhje dokumentesh*, d. 31, f. 61; Zekeria Cana, *Shpallime historike I*, Prishtinë, 1982, f. 214–217."

përqendruara në Qafën e Prushit. Forcat qeveritare u thyen keq, duke lënë në duart e shqiptarëve municione, armë, mitraloza e topa, që u përdorën për armatosjen e kryengritësve. Suksesi i kryengritësve në Qafë të Prushit ushtroi ndikim në popull dhe siç theksonite Hasan Prishtina, i dha një shtytje të fuqishme lëvizjes së armatosur edhe në viset e tjera³⁷.

Ndërkohë, 4.000 ushtarë osmanë rrethuan më 30 qershor 1912 Boletinin, ku gjendeshin 1.500 kryengritës nën komandën e Isa Boletinit. Këtu u zhvilluan luftime të rrepta, gjatë të cilave osmanët lanë rreth 100 ushtarë të vrarë. Pas dy javë luftimesh, kryengritësit u detyruan të tërhiqeshin nga Boletini në drejtim të Pazarit të Ri.

Të nxitur nga ndjenja e atdhedashurisë dhe ora e fitores, më 21 qershor të vitit 1912 një grup oficerësh e ushtarësh (8 oficerë dhe 140 ushtarë) të batalionit të parë të regjimentit 49—të të këmbësisë, të udhëhequr nga oficeri shqiptar Tajar Tetova, i njohur për ndihmesën e madhe që kishte dhënë në fitoren e Revolucionit xhonturk (1908), lanë kampin pranë Manastirit dhe dolën në mal. Së bashku me Tajar Tetovën dolën edhe oficerë të tjerë shqiptarë³⁸. Ky akt ishte mjaft inkurajues e shembull i mirë për bashkimin e forcave politike dhe ushtarake rreth interesave kombëtare.

Në këtë kohë në radhët e krerëve të kryengritjes shqiptare krahas problemeve të tjera kishte edhe dallime rreth zgjedhjes së aleatëve për luftë kundër xhonturqve. Hasan Beu, Zejnullah Aga dhe Riza bej Kryeziu anonin kah Austro-Hungaria, Isa Boletini, Sadik Rama, Mahmut Zajmi etj. kah Serbia. Këta të fundit tërhiqnin pas Bajram Currin, Bajram Daklanin dhe Hasan Jakup Ferrin sepse Isa Boletini ishte në krushqi me

³⁷ *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 473

³⁸ Po aty, f. 474

Ferrajt, kurse me Mahmut Zajmin ishin të njëjtishtë fis (Shalë)³⁹. Megjithatë përballë synimeve të përbashkëta, këto përçarje ishin të vogla dhe të parëndësishme, por nëse thelloheshin mund të ishin me rreziqe sepse mund ta dëmtonin Lëvizjen Kombëtare. Sidoqoftë në funksion të rezonit politik doli të ishte vizionar Hasan Prishtina dhe grupi i tij për faktin se Austro-Hungaria në nderkohë, sidomos në konferencën e Ambasadorëve në Londër ishte zë i fuqishëm në përkrahje të çështjes kombëtare shqiptare dhe formimit të shtetit të pavarur.

Qeveria e Stambollit e vetëdijshme për rrezikun që përbente vazhdimi i kryengritjes ndërmori masa për të ndërhyrë te drejtuesit e kryengritjes me qellim pajtimin. Me kthimin e Isës në Boletin, valiu i Kosovës Masar Beu e nisi me porosi të veçantë togerin Ali Efendiun. Atij i ishte ngarkuar që të ndikonte tek Isa Boletini dhe t'ia arrinte që me çdo kusht të pajtoheshin me xhonturqit. Isës i premtuan 4000 lira dhe nuk kursyen për t'i bërë gjithfarë premtimesh. Me insistimin e tij Isa te nesërmen i dërgoi letër kajmekamit të Mitrovicës dhe komandantit të trupave, por edhe ne ato ai thoshte se, duke i qëndruar besnik sulltanit e doletit, nuk dëshironte të kishte asnjë punë me xhonturqit, që i urrente. Në këtë mënyrë misioni i Ali Efendiut dështoi, kurse Isa Boletini vazhdoi veprimtarinë kryengritëse⁴⁰.

Lëvizja kryengritëse filloi të ngjallet edhe në Shqipërinë e Jugut. Në fillim të korrikut shumë patriotë nga qyteti i Korçës

³⁹ AK, Dokumenti...Knj. V, Sv. 1, d. 490, st. 786, Konzulat Kraljevine Srbije-Prishtina, Predsedniku MS i MID Kraljevine Srbije- Beograd, 13. 06. 1912.

⁴⁰ AIHT, R. 29, Raport i Llobacovit nga Mitrovica, dërgur MPJ të Rusisë, më 18 qershor 1912.

dolën në mal për t'u bashkuar me kryengritësit. Udhëheqës kryesor i çetave në këtë rreth ishte Themistokli Gërmenji. Qytetet Berat, Përmet, Delvinë dhe Frashër ishin bërë qendra të kryengritjes. Sinjalizohej për dezertime të shumta të oficerëve dhe të ushtarëve, të cilët dilnin në mal për të pritur momentin e përshtatshëm për një veprim të përbashkët. Ndërkohë Dervish Hima, njëri prej krerëve shqiptarë, kishte shkuar në Korfuz me rreth 60 vetë të ardhur kryesisht nga Selaniku dhe Stambolli. Ata po grumbullonin ushqime dhe municione të destinuara për një aksion të mundshëm⁴¹.

Luftimet e vazhdueshme të kryengritësve si dhe turbullirat e përgjithshme në Prishtinë, Mitrovicë, Vushtrri, Pazar të Ri dhe në vende të tjera u shoqëruan me Lëvizjen e ushtrisë osmane. Oficerët e Shtabit të Divizionit I të Nizamëve dhe ata të Divizionit XXI të Stambollit, që ndodheshin në Gjakovë, hynë në bisedime me kryengritësit për ndërprerjen e çdo armiqësie. Në bisedimet e zhvilluara midis oficerëve të të dy divizioneve të përmendura dhe drejtuesve të kryengritjes me Hasan Prishtinën në krye, më 15 korrik 1912 u nënshkrua marrëveshja midis të dy palëve⁴². Hasan Prishtina pretendonte që fillimisht ta orientonte për zgjidhje politike çështjen shqiptare pastaj në fazat e mëvonshme të zhvillimit të realizonte pretendimet për një shtet të pavarur kombëtarë me shtrirje në gjithë gjeografinë shqiptare.

Nga ana tjetër konflikti politik me Lëvizjen e fortë të opozitës liberale, operacionet e pasuksesshme kundër Kryengritjes,

⁴¹ AIHT, F. 205, Le Vice-Consul de France a Janina a Son Excellence Monsieur Poincare, President du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères a Paris, le 13 Juillet 1912.

⁴² AIHT, B-55, Raport i konsullit italian në Shkup, Nr. 888/37, 7 gusht 1912, dërguar Legatës italiane në Sofje

vlini i përgjithshëm politik në vend dhe lufta me Italinë e çuan qeverinë osmane dhe Komitetin Xhonturk në një krizë serioze, nga e cila nuk kishte rrugëdalje. Prandaj, më 17 korrik Qeveria dha dorëheqje të parevokueshme⁴³, për ti hapur kështu mundësi ndryshimeve politike brenda Perandorisë Osmane.

Ndërkohë forcat kryengritëse në Kosovë u hodhën në sulm për çlirimin e qyteteve. Pasi kishin çliruar Gjakovën më 17 korrik, kryengritësit, të udhëhequr nga Hasan Prishtina e Bajram Curri, iu drejtuan Prishtinës. Qytetarët e Prishtinës, me një aksion të shpejtë, të përkrahur edhe nga xhandarët e vendit dhe nga një pjesë e ushtrisë, e detyruan komandantin osman që të hiqte dorë nga qëndresa. Kështu, kryengritësit hynë në Prishtinë pa luftë dhe e çliruan atë më 21 korrik 1912⁴⁴.

Më 22 korrik forcat e Mitrovicës çliruan Pazarin e Ri. Autoritetet civile e ushtarake të qytetit u bashkuan me kryengritësit meqë shumica prej tyre shqiptarë, boshnjak etj, pra funksionarë lokal me perkatësi etnike jo turke. Banorët shqiptarë të kësaj ane hynë në lidhje me Isa Boletinin. Po më 22 korrik u solidarizuan me kryengritësit edhe forcat qeverisëse që ndodheshin në Prizren.

Nga Pazar i Ri forcat e komanduara nga Isa Boletini, rreth 6.000 veta, u drejtuan për në Mitrovicë. Qyteti, pas bisedimeve të nënprefektit me Isa Boletinin, u dorëzua pa luftë më 27 korrik 1912. Pas Mitrovicës u çliruan edhe Vuçitërna e Ferizaj si qendra të rëndësishme të Vilajetit të Kosovës. Që këtë kryengritësit marshuan drejt Prishtinës për t'u bashkuar

⁴³ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 1, d, 650, st. 984, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina, MID Kraljevine Srbije–Beograd 20. 07. 1912; Pad kabineta Seit Pase, "Obzor", Br. 196, Zagreb, 19. 07. 1912; Zekeria Cana, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908–1912*, Prishtinë, 1982, f. 229.

⁴⁴ Po aty

me forcat e Bajram Currit⁴⁵ të cilat kishin arritur rezultate të mira.

Edhe popullsia e qytetit të Pejës në mbledhjen e datës 27 korrik vendosi të bashkohej me kryengritjen. Në fund të korrikut rreth 1.700 pejanë të armatosur u nisën së bashku me krerët e tyre për në Fushë – Kosovë.

Kurse në anën juglindore të Kosovës u intensifikuan aksionet e armatosura. Kryengritësit kishte kohë që ishin shpërndarë nëpër Karadak ndërmjet Shkupit ku mendonin të furnizoheshin me ushqim dhe të organizoheshin për të depërtuar në Shkup nga ana e prapme e Grykës së Kaçanikut të cilën e kishin zënë trupat qeveritare. Më 23 korrik u zhvillua një përleshje e ashpër midis kryengritësve të Tetovës, Shkupit dhe të Gjilanit me forcat e ushtrisë osmane të vendosura pranë Grykës së Kaçanikut⁴⁶.

Në këto rrethana kur kryengritja kishte marrë hov dhe qytetet e fshatrat shqiptare po çliroheshin me radhë, Ismail Qemal beu dhe Zia Beu, major i redifëve i arratisur nga Fieri, u lëshon kryengritësve shqiptarë në proklamata në të cilën, veç tjerash, thuhej: "Kryengritja duhet të organizohet e të vazhdohet sipas planit dhe njerëzit duhet të mblidhen në male. Sa u përket mjeteve të nevojshme për kryengritjen, si para, armë, municion etj."⁴⁷ Duhet të gjinden me çdo kusht.

Mbizotërimin e kryengritësve shqiptarë në të gjitha vilajetet shqiptare dhe raportet e tyre të mira me kombet e tjera të Rumelisë e pohonte në mënyrë origjinale përfaqësuesi i Francës në Beograd. Ai i raportonte Parisit se "autoriteti i pushtetit u shua, ndërsa kryengritja u përhap në të gjitha

⁴⁵ Po aty

⁴⁶ Aliriza Selmani, *Gjilani me rrethinë 1908–1912*, Prishtinë, 1998, f. 245.

⁴⁷ Bardhosh Gaçe, *Lëvizja Kombëtare në Vlorë 1878–1912*, Tiranë, f. 114.

vilajetet shqiptare”. Situata në përgjithësi kishte filluar të qetësohej. Sanxhaku i Pazarit të Ri ishte i qetë. Po ashtu Manastiri dhe Dibra, por edhe malësorët nuk kishin lëvizur fare. Kryengritja ishte përhapur në fushën e Kosovës dhe në Rrafshin e Dukagjinit, në luginën e Llapit dhe Moravës...Tashmë pushteti u përkiste krerëve të kryengritësve të cilët filluan të vëjnë rend në tërë territoret e banuara me shqiptarë⁴⁸.

Në këto rrethana qeveria osmane kishte vendosur të hynte në bisedime me kryengritësit. Për këtë arsye më 25 korrik 1912 dërgoi në Shkup komisionin qeveritar për të biseduar me përfaqësuesit e kryengritësve. Ardhja e Komisionit iu njoftua popullatës me një irade perandorake (dt. 21 korrik 1912). Në Shqipëri do të dërgohet një komision i paanshëm. Ky komision do t’ia komunikojë qeverisë dëshirat dhe kërkesat e shqiptarëve. Nuk kam asnjë dyshim për besnikërinë e singertë ndaj Kalifatit dhe Fronit që ka raca shqiptare, e cila përbën një pjesë të pandashme të Perandorisë. E vetnja dëshirë që kam është mënjanimi i shkaqeve që shkaktojnë derdhjen e gjakut të një popullate kaq fisnike. Është e nevojshme gjithashtu që edhe popullsia t’i shmanget çdo akti që mund të bëhet shkak për ndërhyrje ushtarake" thuhej në fund të këtij akti⁴⁹. Kjo qasje “më racionale” e autoriteteve osmane po ndodhte për shkak të pozitës së pavolitshme politike brenda Perandorisë Osmane, pozitës defanzive në raport me shtetet ballkanike dhe rrethanave të nderlikuara nderkombëtare të cilat në masë të madhe e disfavorizonin pozitën dhe potencën politiko-

⁴⁸ AIHT, F. 205, Le Ministre de France en Serbie a Son Excellence Monieur le Ministre des Affaires Etrangeres a Paris, Belgrade, le 28 Juillet 1912.

⁴⁹ AIHT, F. 266–FK. 1035–1049, Atasheu ushtarak i Francës në Turqi, koloneli Mokorps ministrit të Luftës nga Stambolli, më 7 gusht 1912.

ushtarake dhe diplomatike osmane. Prandaj qeveria osmane vlerësonte se nuk i duhej një armik më shumë, në rastin konkret armiqësia ekstreme me shqiptarët.

Komisioni përbehej nga shqiptarët: Ferik Sylejman pashë Kolonja, që më parë kishte qenë mytesarif i Plovdivit dhe komandant i ushtrisë në Plevle dhe sekretari i tij Ibrahim Efendiu, Danish efendi Gjinolli—ish vali i Selanikut, shumë i popullarizuar në Shqipëri dhe sekretari i tij Avni beg Gjilani, që të gjithë shqiptarë. Kryetari i Komisionit, senatori Rashid Aqif pashë Kalkandeleni, nuk erdhi ngase duhej të merrte portofolin e ministrit të Punëve të Brendshme. Në vend të tij në këtë pozitë u emërua mareshali Ibrahim Pasha⁵⁰.

Komisioni kishte autorizime të gjera: a) të ndërronte dhe të emëronte nëpunësit, duke përfshirë këtu edhe kajmekamët dhe mytesarifët, b) t'u premtojte shqiptarëve amnisti të përgjithshme, me kusht që më parë t'i dorëzonin armët dhe të shpërndaheshin nëpër shtëpitë e veta. Në rast të mospjesëmardërisë të Komisionit mbetej mundësia që qeveria të merrte qëndrimin e vet ndaj kryengritësve⁵¹.

⁵⁰ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 1, d. 702, st. 1032, Carigrad, 26. 7. 1912, Poslanstvo Kraljevine Srbije—Carigrad, predsedniku MS i MID—Beograd; Po aty., Sv. 2, d. 12, st. 166, Poslanstvo Kraljevine Srbije—Carigrad, Predsedniku MS i MID—Beograd, 29. 07. 1912; Arnautski pokret, "Pravda", br. 195, Beograd, 17 (30). 07. 1912, 2; Pregovori s'Arnautima, "Politika", br. 3046, 12 (25). 07. 1912, 2; Muhabet Shatri, *Dokumente franceze...*, d. 123, f. 217, Konsulli i Francës në Shkup, Puankaresë, më 29 korrik 1912.

⁵¹ AK, Arnauti napreduju., "Politika". br. 30521, 17 (30). 07. 1912, 2.

Komisioni arriti në Prishtinë më 27 korrik 1912. Aty u prit nga mytesarifi e komandanti lokal, si dhe nga përfaqësuesit e kryengritësve⁵².

Në kohën kur Komisioni ishte në Prishtinë, ministrin e Punëve të Brendshme, Hilmi Pashën e vizituan deputetët serbë në parlamentin osman: dr. Janiqije Dimitrijeviq, Spira Haxhi Ristiq si dhe, Temka Popoviq të cilët i shtruan një varg kërkesash proserbe. Mirëpo, ky i refuzoi menjëherë këto kërkesa⁵³. Për të biseduar me Komisionin nga Stambolli në Kuvendin e Prishtinës ishin ftuar 100 përfaqësues të Shkupit, Kumanovës, Ferizajt, Prizrenit, Gjakovës, Pejës, Mitrovicës, Pazarit të Ri, Sjenicës, Vushtrrisë, Gjilanit, Preshevës, Prishtinës e Kaçanikut dhe pritej ardhja e përfaqësuesve të Tetovës e të Gostivarit. Në radhët e tyre u zgjodhën edhe 10 përfaqësues të komunitetave serbe të vilajetit të Kosovës⁵⁴.

Në instruksionet e ministrit të Punëve të Jashtme të Serbisë, Jovan Jovanoviq drejtuar serbëve lokal thuhej tekstualisht: "Nuk guxon të lejohet që e gjithë kjo Lëvizje në "Serbinë e Vjetër" (Kosovë, shënim i F.D.) të duket dhe të jetë vetëm shqiptare. Ajo duhet të jetë edhe serbe"⁵⁵. Ky mesazh politik që në pamje të parë duket që të jetë nxitës edhe për përfshirjen e serbëve lokal në këto diskutime, në fakt është një

⁵² AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 1, d, 711, st. 1053, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina, MID Kraljevine Srbije–Bograd, 27. 07. 1912.

⁵³ AK, DASSIP, MIDS, PP–1912, F. VI, Br. 4501, J. Nenadoviq iz Cagrada, 29. 07. 1912.

⁵⁴ AK, Dokumenti..., Knj. V, Sv. 2, d. 11, st. 162, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina, Ministru Inostranij Dela Kraljevine Srbije, Jovanu Jovanoviçu–Beograd, 29. 07. 1912.

⁵⁵ AK, Dokumenti..., Knj. V. Sv. 2, d. 11, f. 163, Konzulat Kraljevine Srbije–Pristina, Ministru Inostranij Dela Kraljevine Srbije Jovanu Jovanoviçu–Beograd, 29. 07. 1912.

paralajmërim i qartë për pretendimet e Serbisë ndaj Vilajetit të Kosovës dhe viseve tjera shqiptare.

Bisedimet me anëtarët e Komisionit të dërguar nga Stambolli filluan më 27 korrik 1912 në orën 16 në Prishtinë. Krerët e tubuar në këtë qytet, e që merrnin pjesë në bisedime, ishin: Hasan dhe Zejnullah Beu të Vushtrrisë, Riza Beu dhe Bajram Curri të Gjakovës, Xhemajl Beu i Prishtinës, Myftiu i Prishtinës, Idriz Seferi i Gjilanit, Isa Boletini i Mitrovicës, myftiu i Preshevës, Jahja Dodë efendiu i Prizrenit etj. Në bisedime morën pjesë edhe disa prijës nga Luma dhe Malësia e Gjakovës si dhe përfaqësues të qyteteve të tjera të vilajetit të Kosovës, përfshirë edhe përfaqësuesit serbë⁵⁶.

Hasan Prishtina në emër të përfaqësuesve të kryengritësve kishte paraqitur 14 kërkesa:

1. Të emërohen nëpunës vetëm ata që i njohin gjuhën dhe zakonet e vendit.
2. Kryerja e shërbimit ushtarak vetëm në Rumeli jashtë kohës së luftës dhe të gjendjes së jashtëzakonshme.
3. Të bëhen e të vihen në zbatim ligje duke u bazuar në Kanunin e Lekë Dukagjinit për ato krahina për të cilat është dëshmuar me fakte se nuk mund të nxirret kurrë një fryt nga organizimi i drejtësisë.
4. T'u jepen shqiptarëve armët, mënyra e ndarjes së të cilave do t'i përkiste qeverisë.
5. Të hapen shkolla reale në të gjitha prefekturat e qendrave të Kosovës, Manastirit, Shkodrës e Janinës të cilat kanë një popullsi prej mbi 300.000 frymësh; të hapeshin shkolla bujqësore, si të Selanikut, mbasi vendi, me krejt kuptimin,

⁵⁶ AIHT, P. 65, nr. 1262. Raport i Milojeviqit nga Prishtina, dërguar MPJ në Beograd, më 29 korrik 1912. aty.

- asht një vend bujqësie; si dhe me shti në program të mësimëve gjuhën e vendit.
6. Të hapen shkolla teologjike moderne në vende ku është nevoja.
 7. Të jetë e lirë në Shqipëri hapja dhe themelimi i shkollave private.
 8. Të mësohet gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytetare e në gjimnaze.
 9. T'i jepet rëndësi e posaçme tregtisë, bujqësisë dhe punëve botore si dhe të plotësohen dhe të përhapen hekurudhat.
 10. Të vihet në veprim organizimi i krahinave.
 11. Të kihet kujdes për të ruajtur më shumë se përpara zakonet dhe traditat e Islamit si mbështetje dhe burim i parë për kushtetutën.
 12. Të shpallet aministia e përgjithshme, pa dallim klase e race, për të gjithë që kanë marrë pjesë në kryengritje, për komandantët, oficerët, nëpunësit e ushtarët që kanë lënë ushtritë e vendet e veta si edhe për të liruarit e të ikurit nga burgu në kohën e kryengritjes.
 13. Të bëhet zhdëmtimi, sipas çmimit të vërtetë, nga qeveria turke për të gjitha ato shtëpi që u prishën më para e nuk u qe dhënë të zotëve zhdëmtimi si dhe për ato që u prishën e u rrënuan kësaj here.
 14. Të nxirren para gjyqit të lartë pjesëtarët e kabinetëve të Haki e Seit Pashës⁵⁷.

⁵⁷ Hasan Prishtina *"Një shkurtim kujtimesh mbi Kryengritjen shqiptare të vjetit 1912"*, Shkodër 1921, f. 28–30, në *"Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878–1912"*, d. 166, f. 251–252, në broshurën e Hasan Prishtinës, *Një shkurtim kujtimesh mbi Kryengritjen shqiptare të vjetit 1912*, *"Eurorilindja"*, Tiranë, 1995, (Ribotimi i parë), f. 23–24. Memorandumi gjendet i përkthyer gjermanisht me disa ndryshime të vogla në krahasim me variantin e mësipërm në raportin e konsullit austro-hungarez në

Komisioni qeveritar hodhi poshtë kërkesat duke u deklaruar se nuk mund ti përmbushte ato, prandaj përfaqësuesit shqiptarë me Hasan Prishtinën në krye refuzuan çdo bisedim të mëtejshëm me të, dhe për rrjedhojë, më 29 korrik 1912 bisedimet u ndërpre⁵⁸ pa dhënë asnjë rezultat.

Në këto pika të Hasan Prishtinës në pamje të parë krijohet bindja se kërkesat politike të shqiptarëve kishin degraduar meqë autonomia as pavarësia e shqiptarëve nuk permendej si emer as mbiemer. Por në fakt brenda këtyre 14 kërkesave gjejmë sensin politik të një politikani të zgjuar siç ishte Hasan Prishtina i cili hartoi këto kërkesa nën presionin e rrethanave të disfavorshme për shqiptarët, sidomos duke pasur parasysh qëndrimin pro osman të parisë turkomane e cila kishte ndikim edhe te disa krerë të Lëvizjes dhe kokëfortësia eventuale politike e Hasan Prishtinës mund të ndikonte në një përplasje të drejtëpërdrejtë brendashqiptare dhe nese shqiptarët hapur përplaseshin në mes tyre, atëhere do të krijohej pershtypja e rreme se nuk janë të interesuar të gjithë shqiptarët për të krijuar shtetin e tyre kombëtarë autonom as të pavarur, por kjo është një ndermarrje e disa njerëzve që kanë mbetur pa privilegje në Perandorinë Osmane.

Në kërkesat e Hasan Prishtinës pavarësisht se nuk figuron termi “autonomi” as “pavarësi” megjithatë nese i analizojmë në thellësinë e tyre që nga pika e parë deri te e fundit, atëherë i gjejmë të gjitha elementet kombëtare brenda tyre. Në pikën e parë ku kërkohet që “të emërohen nëpunës vetëm ata që i

Mitrovicë dërguar Vjenës, më 11 gusht 1912, një kopje e të cilit e përkthyer shqip ruhet në AIH, Vj. 22–20–20 '79; Dokumenti ..., Knj. V, Sv. 1, d. 136, st. 319, Poslanstvo Kraljevine Srbije–Prishtina MID Kraljevine Srbije Jovanu Jovanovicu–Beograd, 15. 08. 1912.

⁵⁸ AIHT, Vj–22–1–139, Raport i konsullit austro–hungarez nga Mitrovica, Nr. 45, dt. 4 gusht 1912,

njohin gjuhën dhe zakonet e vendit” aludimi është që të gjithë të jenë shqiptarë sepse turqit apo shtetasit tjerë të Perandorisë hiq ndonjë rast specifik nuk e njihnin gjuhën shqipe sepse fundja nuk kishin pasur asnjë arsye për ta mësuar këtë gjuhë. Në pikën e dytë ku kërkohet kryerja e shërbimit ushtarak në Rumeli, ideja është që ushtarët me kombësi shqiptare të kryejnë shërbimin në trojet e veta, pra për të mbrojtur viset shqiptare nga pretendimet e monarkive balkanike dhe më së largu ta ndihmonin ushtarakisht Perandorinë Osmane për mbrojtjen e terësisë së saj në Ballkan. Kërkesa e tretë në të cilën kërkohet zbatimi i ligjit duke u bazuar në Kanunin e Lekë Dukagjinit në fakt është përpjekje që të futet në zbatim e Drejta Kanunore, perkatësisht që vilajetet shqiptare të qeveriseshin sipas sistemit ligjor tradicional. Në kërkesën e katërt shqiptarët kërkonin që të respektohej tradita e tyre për lirinë e armëmbajtjes dhe për raste eventuale të sigurisë në rast nevojë të mbrojtjes nga ushtritë e Aleancës Ballkanike. Hapja e shkollave laike që vinte si kërkesë e radhës, në vete përmbante shumë elemente kombëtare sepse arsimimi i gjeneratave të reja në frymën laike do të ndikonte drejtperdrejt në formimin laik e kombëtar me vlera përëndimore të gjeneratave të reja. Kjo në asnjë mënyrë nuk çënonte edhe edukimin fetar të shqiptarëve që si kërkesë ishte e radhitur në kuadrin e përgjithshëm. Shkollat trajtoheshin edhe në pikën shtatë ku kërkohej lejimi i shkollave private në gjithë territoret shqiptare ashtu siq funksiononin shkollat e këtij lloji në gjithë Evropën. Gjithashtu një vend të rëndësishëm zinte edhe trajtimi dhe obligueshmëria e mësimit të gjuhës shqipe si gjuhë e vendit. Të gjitha këto kërkesa të trajtuara me pjekuri të rrallë politike nga Hasan Prishtina në vete trajtonin në mënyrë të përgjithësuar kërkesën për autonomi e shtet

shqiptarë kurse në mënyrë të saktësuar pikë për pikë çështje të rëndësishme që ju takojnë popujve që kanë ose pretendojnë të keneë shtetet e tyre autonome. Edhe në vazhdimësinë e rangimit të kërkesave politike pavarësisht se ndryshon qasja dhe natyra e problemeve që trajtohen, pergjithësisht ka një emerues të përbashkët—autonomia e shqiptarëve përballë Perandorisë Osmane. Kështu në pikën nëntë i kushtohet rëndësi e veçantë apekteve ekonomike dhe zhvillimore të viseve shqiptarëve, duke permendur me theks të veçantë bujqësinë si një degë fundamentale ekonomike dhe hekurudhat si një nga mundësitë më të mira për eksport import të shtetit shqiptar që pretendohej të ndertohej. Edhe riorganizimi administrativ i krahinave shqiptare u pa si një nevojë që do të hapte perspektivën shqiptare. Hasan Prishtina nuk harroi që në kuadër të kërkesave politike të shtronin edhe çështjen e amnistisë së të gjithë pjesmarrësve në aktivitetet politike kombëtare dhe në ato kryengritëse, duke përfshirë këtu edhe zhdëmtimin me çmim real të dëmëve që ekspeditat ushtarake osmane kishin bërë ndaj shqiptarëve duke ju djegur shtëpitë dhe duke ju shkatërruar pasuritë që kishin. Në fund të kërkesave, Hasan Prishtina me një guxim të pazakontë kishte kërkuar nga shteti osman që të viheshin para drejtësisë të gjithë ata funksionarë të kabineteve të Haki e Seit Pashës të cilët direkt ose si urdhërdhënës kishin bërë krime duke vrarë shqiptarët e pafajshëm dhe që kishin shkatërruar pasuritë e tyre.

Qeveria e Stambollit, nuk mund ta fshihte shqetësimin e saj për mosmarrëveshjen që në nismë të bisedimeve me shqiptarët. Prandaj më 30 korrik qeveria e gazi Muhtar Pashës njoftoi telegrafikisht përfaqësuesit e qyteteve dhe të forcave

kryengritëse se do të mundohet të plotësojë kërkesat e tyre dhe pranoi të vazhdohen bisedimet e ndërprera⁵⁹.

Bisedimet shqiptaro-turke u zvarritën disa ditë për shkak të qëndrimit Ibrahim Pashës, i cili do përpigjej t'i ngushtonte sa më shumë kërkesat shqiptare. Ai e kaloi në heshtje edhe çështjen e caktimit të një komisioni të veçantë, që do të kontrollonte zbatimin e kërkesave të shqiptarëve, sepse qeveria e re nuk kishte ndërmend të zbatonte lëshimet që do të ishte e detyruar t'i bënte atyre⁶⁰.

Konformiteti i 14 kërkesave të Hasan Prishtinës me rrethanat e kohës nuk e zbeh në asnjë mënyrë personalitetin kombëtarë të Hasan Prishtinës, perkundrazi ai si politikan dhe diplomat na del shumë aktiv dhe kerkues në gjetjen e zgjidhjeve të mundëshme dhe në bërjen e politikës dhe diplomacisë kombëtare në shërbim të interesave të popullit të tij.

⁵⁹ AIHT, Vj. 22–20–2087, nr. 38, Raport i nënkonsullit fon Tahy nga Mitrovica, dërguar MPJ në Vjenë, më 30 korrik 1912; Dokumenti..., Knj. V, Sv. 2, d. 33, st. 190, Komesarijat zeleznicke policije–Ristovac, Nacelniku okruga vranjsog –Vranje, 01. 08. 1912.

⁶⁰ *Historia e Popullit Shqiptar ...II*, f. 491

SYLË UKSHINI

Prishtinë

HASAN PRISHTINA, UDHËHEQËSI I KRYENGRITJES SË VITIT 1912

Hyrje

Në punimin tim, i cili përfshin vetëm një hark të shkurtër kohor të aktivitetit të Hasan Prishtinës¹, rolin e tij në zhvillimet politike dhe ushtarake në Shqipërinë veriore (Kosovë) osmane, kryesisht gjatë kryengritjes së përgjithshme të vitit 1912, e cila u bë epiqendër dhe moment kthese në zhvillimet që çuan në shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë.

Këtu provohet që krahas të dhënave të reja të nxjerrët edhe përfundime kritike për momente të caktuar të lëvizjes kombëtare dhe protagonistet e saj. Duke dal jashtë interpretimit tradicional të historiografisë shqiptare. Kjo ka qenë e mundur vetëm duke bërë një përjasje kritike mes asaj që është shkruar deri më tani nga studiuesit shqiptar dhe dokumenteve të arkivore kryesisht nga arkivi i Vjenës (Haus-Hof-und

¹ Hasan Prishtina pati një shkollim të lartë akademik. Ai kishte studiuar liceun francez në Selanik dhe fushën e drejtësisë në Stamboll. Në vitin 1908 i ishte bashkuar xhonturqve, para se të bashkohej më 1909 me grupin opozitar me në krye Ismail Qemal Vlorën. Ai ishte bërë një figurë popullore në Kosovë, në sajë të veprimtarisë së tij për hapjen e shkollave shqipe dhe fjalimeve të tij në Parlamentin e Stambollit, kur denoncoi brutalitetin e ushtrisë osmane në Kosovë, në vitet 1909 dhe 1908. Në nëntor të vitit 1908 u zgjodh deputet në Parlamentin Osman. Hasan Prishtina ishte një intelektual me formim perëndimor se sa një mysliman i devotshëm dhe tradicionalist. Sipas konsullit austro-hungarez Kral, Hasan Prishtina ishte njëri nga deputetët më të rëndësishëm dhe më të ndershmit.

Staatsarchiv Wien), të cilat ose janë parë në mënyrë selektive ose kanë mbetur pa qëllim jashtë vëmendjes të historiografisë sonë. Një dimension të rëndësishëm për ta kuptuar se çfarë ndodhte në verën e vitit 1912 në tokat shqiptare pa dyshim janë edhe dokumentet sekrete serbe, të botuara në vitin 1985 nga Akademia e Shkencave dhe Arteve në Serbi², përgatitura edhe në shqip.³ Aty në volumnin pestë janë dhënë një sërë dokumentesh në formë raporti që zyrtarët serbë i dërgojnë Ministrisë së Jashtme Serbe. Mbi këtë bazë u jemi qasur vetëm dokumenteve që flasin për kryengritjen shqiptare të vitit 1912—të, duke u ndalë veçmas në paraqitjen e figurës së Hasan Prishtinës. me qenë në

Natyrisht, ky punim nuk ka pretendim të jap konstatime përfundimtare, por të ngre disa pikëpamje të reja për këtë personalitet dhe personalitet e atëhershme shqiptare. Të pasqyrojë vizionin dhe mjeshhtërinë diplomatike të Hasan Prishtinës⁴ gjatë fazës së fundit të lëvizjes kombëtare antiosmane, që synonte të hidhte themelet e shtetit shqiptar në Ballkan. Dokumentacioni pasqyron vendosmërinë dhe konsekuencën e Hasan Prishtinës dhe orientimin e drejtë në planin e brendshëm dhe të jashtëm për periudhën në të cilën veproi.

Hasan Prishtina u dallua edhe në parlamentin osman në denoncimin e politikës represive osmane në vilajetet osmane. Ai kërkoi të merreshin masa për përmirësimin e gjendjes së vështirë të shqiptarëve. Meqenëse qeveria osmane nuk po merrte parasysh kërkesat e drejta të shqiptarëve, Hasan Prishtina e paralajmëroi atë më 11 janar 1912 se në Shqipëri do të

² Dokumente për politikën e jashtme të Mbretërisë serbe 1903–1912.

³ Cana, Zekiria:

⁴ Hasan Prishtina u lind në Vushtrri më 1873 dhe më 13 gusht 1933, në Selanik, vritet Ibrahim Çelo.

shpërthente një kryengritje e re shqiptare dhe deklaroi se "... një ndër të parët që do të marrë në dorë flamurin e revolucionit, ndoshta i pari ndër të parët do të jem unë".⁵

Materiale dokumentare pasqyrojnë se ai ishte i vetmi nga përfaqësuesit tjerë nga takimi historik në Taksim, që realizoi me përpikëri detyrat dhe synimet programore nga ky takim, i cili i dha orientimet kryesore strategjike të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në luftë kundër regjimit xhonturk. Për organizimin e kryengritjes, Hasan Prishtina diti të bashkëpunonte me të gjitha grupet dhe rrymat brenda lëvizjes kombëtare, duke bashkërenduar dhe shfrytëzuar të gjithë elementët dhe aleatët e mundshëm të asaj kohe në dobi të lëvizjes kombëtare. Për ta bërë sa më të suksesshme luftën kundër Perandorisë Osmane, Hasan Prishtina u përpoq për të krijuar edhe aleancë me popujt tjerë fqinj, në rend të parë maqedonasit dhe bullgarët, kundër qeverisë osmane, si dhe të siguronte aleatë dhe përkrahje nga ndonjë fuqi evropiane, pa ndihmën e të cilave edhe nuk mund të jetësoj synimi për krijimin e shtetit shqiptar. Në këtë kontekst, ai ndërtoi relacione të ngushta me diplomatët dhe shtetin austro-hungarez, i cili kishte një interes të veçantë që Shqipëria të mos binte nën ndikimin apo pushtimin sllav dhe kështu të pengohej dalja e Serbisë në detin Adriatik. Kjo ishte arsyeja pse ai u orientua drejt Austro-Hungarisë, si dhe nevoja për të ecur në një hap me kombet tjera të Ballkanit. Kryengritja e përgjithshme antiosmane e vitit 1912, megjithëse nuk përfshiu të gjitha viset shqiptare dhe nuk siguroi një udhëheqje unike kombëtare, qetë në pah rolin dhe largpamësinë e Hasan Prishtinës dhe ndikoi

⁵ Pjesë nga diskutimi i Hasan Prishtinës në parlamentin osman, Stamboll, më 11 janar 192, te: Hasan Prishtina (Përmbledhje dokumentesh 1908–1934). Tiranë 1982, fq. 51–55.

drejtpërsëdrejti në shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë dhe në evoluimin e pozicionit të diplomacisë evropiane ndaj kërkesave shqiptare për një shtet të pavarur.⁶

Në krye të kryengritjes së përgjithshme

Paralajmërimi i Hasan Prishtinës në Parlamentin Osman, para më se 200 deputetëve, më 11 janar 1912, se “*në kjoftë se qeveria nuk ndërron politikë e administrim në Shqypni, në kjoftë se shqiptarët nuk i gëzojnë të drejtat e tyre, asht për t’u vu oroe qi ka me shpërthi një varg ndodhinash të përgjithshme e t’idhta.*”⁷ Kjo deklaratë e Hasan Prishtinës si dhe paralajmërimi i tij, se ai do të jetë një ndër të parët që do të vihet në krye të kryengritjes shqiptare, ushtroi ndikimin në Parlamentin Osman. Së këndejmi, ky moment politik shënoi një kthesë vendimtare për karrierën politike të Hasan Prishtinës dhe për krejt Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, hapi rrugën drejt lirisë dhe pavarësisë së Shqipërisë. Duke u ngritur kundër ndërrimeve kushtetuese (neni 35 i Kushtetutës) në dëm të lirive të popujve dhe sidomos në dëm të popullit shqiptar, të cilit i mohohej kombësia, ai i bëri me dije opinionit politik osman dhe evropian se “në një kënd të Evropës, bile një vend

⁶ Qysh në shtator 1912 Graf Berchtold diskutoi me kancelarin gjerman Theobald von Bethmann Hollweg lidhur me politikën e Austro-Hungarisë në Ballkan: Bethman Hollweg e vizitoi Berchtoldin në Buchlau nga 7 deri më 8 shtator 1912. Gjatë këtij takimi ministri i jashtëm austro-hungarez i deklaroi qëllimet e tij: Vjena dëshironte të pengonte në rend të parë ngulitjen e italianëve në brigjet ballkanike të Adriatikut. Së dyti, në rast të shpërbërjes së Perandorisë Osmane duhej të krijohet një Shqipëri e pavarur. Kjo politikë ishte një orientim strategjik i Perandorisë Austro-Hungareze. Shih: Hantsch, Hugo: Leopold Graf Berchtold, Grandseigneur und Staatsmann, 2. Bde., Wein 1963, fq. 331.

⁷ Hasan Prishtina: Nji shkurtim kujtimesh, fq. 5.

njaft i rëndësishëm i Evropës, ndodhet në një gjendje më të keqe Shqipëria ...” Tash historia do të vendosë se kush është përgjegjës e mëkatar, ju apo ne”.⁸ Kjo fjalë historike e Hasan Prishtinës në Parlamentin Osman nuk la shteg pajtimi në mes përfaqësuesve shqiptarë dhe qeverisë xhonturke. Ky qëndrimi Hasan Prishtinës entuziazmoi të gjithë deputetët shqiptarë. Veç kësaj, një fakt tjetër domethënës ishte në ndërkohë edhe partia opozitare *Liri dhe Marrëveshje* (Hyrriet veltilaf), e cila kishte si një pikë të rëndësishme në programin e saj decentralizimin e gjithë administratës dhe njohjen e të drejtave kushtetuese për të gjitha krahinat e Perandorisë Osmane, kishte hyrë në marrëveshje me udhëheqësit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare dhe kjo situatë alarmoi autoritet xhonturke.

Qëndrimi i Hasan Prishtinës në këtë kohë nuk ishte një kundërshtim i rastit, por një platformë e qartë kombëtare për organizimin e një kryengritje kombëtare, që do të çonte në krijimin e shtetit të pavarur shqiptar. Gjashtë ditë para fjalës së tij në Parlament, këto pikëpamje ai i kishte shpërfaqur edhe më 5 janar gjatë një takimi me konsullin austro–hungarez Kral në Selanik i shprehu pakënaqësinë e thellë me sundimin xhonturk . I deklaroi e diplomatit austro–hungarez se në Shqipëri do të ketë revoltë dhe kryengritje. Ndjenjat e identitetit dhe unitetit kombëtar, tha ai, kishte bërë përparim të konsiderueshëm veçanërisht në Kosovë dhe prijësit e lëvizjes kombëtare po punonin me zell për të arritur një marrëveshje me pjesë tjera të Shqipërisë për një kryengritje të përgjithshme.⁹ “Zhvillimi i idesë kombëtare në veri të

⁸ Nga procesverbalet në Parlament, Hasan Prishtina. Përmbledhje dokumentesh, fq.53–54.

⁹ HHStA, PA XIV/33, Albanien XXXIV, Kral drejtuar Aehrenthalit, Selanik, 5 janar 1912, nr. 6. geheim

Shqipërisë (Pejë, Gjakovë, Dibër, Prishtinë, Prizren) është një pasojë fatlume dhe aspak e dëshiruar nga turqit, e shkaktuar nga masat e tyre barbare shtypëse dhe nga mosbajtja e fjalës”.

¹⁰ Po ashtu, Hasan Prishtina theksonte se shqiptarët synojnë krijimin e një Shqipërie autonome në kuadrin e Perandorisë Osmane, por edhe kjo bëhej e pamundur sepse Porta e Lartë tregohej e pavëmendshme ndaj kërkesave të arsyeshme të shqiptarëve. Prandaj, kjo duhej të bëhej vetëm me anë e një kryengritje.¹¹

Duke e parë se po përballeshin me një koalicion të gjerë kundër politikës antiosmane dhe se po rritej ndikimi i deputetëve opozitarë dhe i atyre shqiptarë, atëherë xhonturqit vendosën të shpërndanin parlamentin më 18 janar 1912, me qëllim që të siguronin një mazhorancë absolute në zgjedhjet e ardhshme¹² si dhe të përjashtoheshin elementët opozitar, të cilët po luftonin për decentralizimin e shtetit osman. Gjatë zgjedhjeve të reja parlamentare mars–maj 1912, xhonturqit patën sukses për të parandaluar rizgjedhjen e deputetëve të krahut autonomist, megjithëse ata gëzonin popullaritet, përpos Hasan Prishtinës, që nuk pranoi të hyjë në parlament. Hasan Prishtina, kështu, në vend se të bëhej një deputet i Perandorisë Osmane dhe të fitonte privilegje për vete, u tregua i vendosur t’i përmbahet premtimit të dhënë, se do të vazhdonte kryengritjen kundër qeverisë xhonturke. “Në vend të një kolltukut me turp në Stamboll preferova kryengritjen me nder

¹⁰ Po aty.

¹¹ HHStA, PA XIV/33, Albanien XXXIV, Kral drejtuar Aehrenthalit, Selanik, 5 janar 1912, nr. 6. geheim.

¹² Skendi, Stavro: Zgjimi kombëtar shqiptar, Tiranë, fq.381

në malet e Kosovës”¹³, do të deklaronte më vonë Hasan Prishtina.

Sipas gazetës “Shkupi”, posaçërisht në Kosovë dhe në Maqedoni këto zgjedhje do të zbatoheshin në aleancë të plotë antishqiptare midis qarqeve shoviniste serbe,¹⁴ cilat edhe gjatë kryengritjes shqiptare do të mbajnë anën e shtetit osman.¹⁵ Në mënyrë që të thyhej më lehtë Lëvizja Kombëtare Shqiptare, u bënë shumë obstrukcione në mënyrë që në parlamentin osman të shkonin elementët pro-osmanë dhe sa më shumë deputetë serbë, bullgarë e grekë.¹⁶

. Deputetët e zgjedhur, në këtë mënyrë shqiptarët nuk i konsideronin si përfaqësues të tyre, por vetëm si eksponent të politikës represive xhonturke. Pos kësaj, një faktor tjetër që çoi në shpërthimin e kryengritjes ishte mospërmbushja e kërkesave të kryengritësve shqiptarë të Malësisë së Mbishkodrës dhe tendenca e Portës së Lartë që kërkesat e Memorandumit të Gërçës të kufizohen vetëm në një krahinë, pa përfshirë gjithë Shqipërinë. Sidoqoftë, ky memorandum ushtroi një ndikim të madh mbi kërkesat e ardhshme dhe u bë pikë reference për çdo kryengritje, si në veri, ashtu edhe në jug, edhe për kryengritjen e përgjithshme atniosmane në Kosovë nën drejtimin e Hasan Prishtinës.

Në të vërtetë, vendimi për një kryengritje të përgjithshme shqiptare do të merret në një takim të thirrur me 12 janar 1912 nga Hasan Prishtina dhe Ismail Qemali në Pera Pelace të Stambollit, ku morën pjesë Myfid be Libohova, Esad Pashë

¹³ Deri në vdekje, “Ora e Shqipërisë”, Vjenë, 22.5. 1928.

¹⁴ Xhemietit e serbët, “Shkupi”, nr.17,27 I (9.2.) 1912.

¹⁵ Shih: Cana, Zekirja: Politika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare 1903–1912. Prishtinë, 2006, fq. 188–229

¹⁶ Gazeta “Shkupi”, nr. 19, 20. 2. (5.3.) 1912.

Toptani, Azis pashë Vrioni dhe Sylejman bej Vlora. Të pranishmit u morën vesh dhe thirrën një mbledhje të gjerë në shtëpinë e Syrja bej Vlorës. Në këtë takim, që më vonë do të njihet në histori me emrin Komploti i Taksimit, sipas lagjes ku u mbajt, morën pjesë edhe Bedri Pejani, Mustafë Asim Krua dhe personalitete tjera shqiptare.¹⁷ Me kërkesën e Hasan Prishtinës pjesëmarrësit e Komplotit të Taksimit, të cilin e drejtoi Ismail Qemali, u betuan se do të ruajnë fshehtësinë e vendimeve. Aty u vendos “për me i dhanë fund politikës turke në çështje të kulturës kombëtare e për me sigurue disa privilegje politike për Shqypni nuk ka tjetër mjet veç se me fitue me një kryengritje të përgjithshme” si dhe pikë tjetër ishte “qysh do t’u organizonte këjo lëvizje e kur kishin me fillu veprimet?”.

Vlen të thuhet se sipas Komplotit të Taksimit një rol të veçantë në kryengritjen e përgjithshme për pavarësinë e Shqipërisë do të luante Kosova dhe se për këtë arsye duhej të siguroheshin pesëmbëdhjetë mijë pushkë për t’i dërguar në Kosovë, dhe dhjetë mijë napolona ari. Po kështu, për zbatimin e këtyre vendimeve u caktuan detyra konkrete. Ismail Qemali do të siguronte paratë dhe armët në Evropë, ndërsa Hasan Prishtina siguroi të pranishmit se do të organizonte kryengritjen nëpër të gjitha krahinat e Kosovës, por se ajo do të fillonte kur të ishin siguruar armët dhe paratë nga Ismail Qemali.

Hasan Prishtina e kishte të qartë se për të pasur sukses kjo kryengritje nuk ishte e mjaftueshme të mbetej e kufizuar vetëm në Kosovë, por, theksonte, ajo duhet të shtrihej në

¹⁷ Shih: Prishtina, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh, fq. 6–9.

Shqipërinë e Jugut¹⁸ dhe të Mesme.¹⁹ Të gjithë pjesëmarrësit dhanë premtimet se do të realizonin detyrat dhe premtimet e dhëna në shtëpinë e Syrja bej Vlorës.²⁰

Dhe në fund të takimit, Hasan Prishtina, ndoshta nxitur nga një lloj frike apo mëdyshje, e cila për fat të keq më pas u vërtetua, apo thjeshtë për të rikonfirmuar vendosmërinë e tij, iu drejtua të pranishmëve me këto fjalë:

“ jam i bindun se të gjith jeni të ndershëm; por, po ju deklaroj edhe një herë qi, ku të dalë le të dalë, unë kam për të kenë në mal kur ka me tingëllu çasti i kryengritjes. Për këtë kam vu peng pak përpara fialen t’eme të nderes. Ju lutem pra mos me më lanë të vetëm, pse jeni betu edhe Ju.”²¹

Marrëveshja e Takimit u zhvillua në një moment kur vendet ballkanike: Bullgaria, Serbia, Mali i Zi, Greqia dhe Bullgaria po përgatiteshin të sulmonin ushtarakisht Perandorinë Osmane dhe të ndanin territoret në pjesën e saj evropiane.²² Prijësit shqiptarë tani duhej të vepronin shpejt si në planin diplomatik ashtu edhe në atë ushtarak. Menjëherë pas Komplotit të Taksimit dhe të shpërndarjes të Parlamentit Osman, Hasan Prishtina u nis për në Kosovë, ndërsa Ismail Qemali për në Evropë.

Në përpjekje që të arrinte marrëveshje për një kryengritje të përbashkët, Hasan Prishtina ra në kontakt me udhëheqësit bullgarë dhe maqedonas, të cilët gjithashtu ishin të pakënaqur me regjimin xhonturk. Ai i propozoi Pavllovit, ish-deputet i

¹⁸ Myfit bej, Azis pashë e Syrja beu dhanë premtimin për të drejtuar kryengritjen në Jug.

¹⁹ Esad Pasha siguroi se do i printe kryengritësve në Shqipërinë e Mesme.

²⁰ Prishtina, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh, fq. 8.

²¹ Po aty.

²² Krlh. Poincare, Razmond: Lufta e parë dhe e dytë Ballkanike si dhe Konferenca e Londrës (1912–1913). LogosA, Shkup 2005, fq.78–84.

Shkupit në Parlamentin osman, një kryengritje të përbashkët për “çlirim nga robëria turke dhe krijimin e një shteti autonom shqiptaro–maqedon...”²³ Këto përpjekje të Hasanit nuk dolën të suksesshme për shkak se Sofja ndaloi bullgaro–maqedonasit që të bënin marrëveshje me shqiptarët, pasi ajo me Beogradin dhe kryeqendrat tjera ballkanike kishin krijuar Aleancën Ballkanike, e cila në rend të parë ishte e drejtuar kundër interesave shqiptare. Në të njëjtën kohë, ai vuri kontakte edhe me përfaqësitë diplomatike evropiane. Një raport interesant për pikëpamjet e Hasan Prishtinës na jep nënkonsulli anglez në Shkup, i cili e priti atë për një vizitë në fund të muajit prill 1912. “Ai më garantoj”, raportonte diplomati anglez, se “kryengritja e përgjithshme në Shqipëri ishte e pashmangshme. Shqiptarët do të kërkojnë anulimin e zgjedhjeve në mbarë Turqinë. Në qoftë se dështojnë në këtë kërkesë, ata do të kërkojnë një autonomi të plotë të Shqipërisë...” Duke u përgjigjur interesimeve të diplomatit anglez, Hasan Prishtina, qartësonte se “autonomia e plotë e Shqipërisë” nënkuptonte që Shqipëria të arrinte një ndarje “të plotë fiskale dhe ushtarake për të krijuar një republikë shqiptare, lidhjet e së cilës do të jenë vetëm minimale me Portën.” Ky deklaram i Hasan Prishtinës dëshmonte qartë se ai e kishte projektuar tashmë cakun final të kryengritjes së përgjithshme shqiptare, derisa shumica e udhëheqësve shqiptarë edhe më tej shpresonin se e ardhmja e shqiptarëve ndodhej në kuadër të Perandorisë.²⁴ Me një fjalë, ai ishte një intelektual më parë properëndimor sesa të një myslimani të devotshëm dhe tradicionalist, ishte një njeri vazhdues i traditës së Abdyl

²³ Prishtina, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh, fq.14.

²⁴ Ne fq. 15 te njejtën e ke futur edhe ne teks. I bie qv te përsëritet dy here.

dhe Sami Frashërit,²⁵ thekson Noel Malcolm. Në këtë pikë, Hasan Prishtina qëndronte më afër me krerët tjerë shqiptarë të Shqipërisë së Mesme dhe atë të jugut. Kërkesat e Hasan Prishtinës për pavarësi të plotë të Shqipërisë, siç dihet, më vonë do të rimodelohen për shkak të nevojës së bashkëpunimit me krerët tjerë të kryengritjes së Kosovës, kërkesat e të cilëve nuk shkonin përtej akomodimit personal apo fisnor në kuadrin e sistemit shtetëror osman. I shtyrë nga nevoja për ruajtjen e unitetit të brendshëm, Hasan Prishtina duhej t'i përshtatej kërkesave dhe qëndrimeve të krahut tradicionalist, të cilët kishin një besnikëri të thellë ndaj sulltanit dhe ndaj idesë së Perandorisë Osmane. Natyrisht, kjo ishte një rrethanë e krijuar nga pushtini i gjatë pesëqind vjeçar i shtetit osman, nga mungesa e një elite të konsoliduar shqiptare si dhe nga mungesa e një vetëdije të konsoliduar kombëtare, shkaku i mungesës së arsimit kombëtar. Ndonëse shumë udhëheqë luftonin kundër regjimit xhonturk, ata nuk e kishin të qartë se për çfarë qëllimi po luftonin. Krerët kryesorë, si Hasan Prishtina, që qëndronin në krye të lëvizjes kombëtare e dinin se çfarë synimesh kanë, duke përjashtuar këtu krahun tradicionalist, si, bie fjala Isa Boletini.²⁶

Gjatë kësaj kohe kryengritja antiosmane në Kosovë po shënonte rezultatet e para. Derisa në maj 1912 kryengritja u përhap në gjithë Kosovën, në Shqipërinë e Mesme dhe të Jugut përgatitje e kryengritjes shkonin shumë ngadalë. (Wshtw pwrseritur disa herw)²⁷ Mungesa e përmbushjes së detyrimeve nga Ismail Qemali për të siguruar para dhe armë

²⁵ Malcolm, Noel: Kosova, një historie shkurtër. Prishtinë/Tiranë 2001, fq. 256.

²⁶ Shih: Malcolm, Noel: Kosova, fq. 256–257.

²⁷ Prishtina, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh, fq. 19.

e detyroi Hasan Prishtinën të shiste pronat e tij për nevojat e kryengritjes. Po ashtu, ndihma që kishte arritur deri atëherë nga shoqëritë patriotike të mërgimit ishte e vogël për t'i plotësuar të gjitha nevojat e domosdoshme. Sidoqoftë, Hasan Prishtina vazhdoi përgatitjet për kryengritje të përgjithshme dhe sipas marrëveshjes.. Ndeshjet midis kryengritësve shqiptarë dhe turqve u intensifikuan veçanërisht gjatë muajit maj. Sukset e para luftarake të kryengritësve në pjesë të ndryshme të Kosovës shtruan nevojën për bashkërendimin e kryengritjes në shkallë kombëtare. Më 16 maj 1912 kryengritja hyri në një fazë të re. Në këtë ditë të gjithë prijësit të cilët nuk ishin eliminuar në zgjedhjet e fundit për deputetë iu bashkuan kryengritësve:²⁸ në rajonin e Drenicës, Llapit dhe në Kayanë e Tërgovishtes. Me këtë filloi bashkëpunimi i udhëheqësve politik dhe Komitetit Qendror të shqiptarëve dhe i revolucionarëve.²⁹ Roli i Hasan Prishtinës në këtë periudhë ishte vendimtar për mbajtjen e orientimit politik të kryengritjes rreth një programi politik kombëtar në përputhje me Marrëveshjen e Taksimit. Me nismën e Hasan Prishtinës, u vendos që në Junik me 21–25 maj 1912 të thirrej një kuvend kombëtar, ku krerët shqiptarë lidhën një besëlidhje të madhe duke u betuar se do ta përmbysnin regjimin xhonturk. Në Junik u mbledhën 250 përfaqësues nga të gjitha krahinat e Vilajetit të Kosovës, me përjashtim të rrethinës së Shkupit dhe të Gjilanit, krerët e të cilëve deklaruan me shkrim se pajtoheshin që më parë me të gjitha vendimet që do të merreshin, pastaj nga dy përfaqësues të

²⁸ HHStA PA XIV/39, Tahy an Berchtold, Mitriowitza, 18.5. 1912, Nr. 33

²⁹ HHStA PA XIV/39, Tahy an Berchtold, Mitriowitza, 18. 5. 1912, Nr. 33, streng vertraulich.

Dibrës dhe të Shkodrës, si dhe sekretari personal i Ismail Qemalit, Sali Hidri.³⁰

Programi i kryengritësve, ashtu siç u shpërndau Hasan Prishtina konsujve, ishin shumë më nacionalist: aty bëhej fjalë për bashkimin e Shqipërisë në një vilajet të vetëm, për vendosjen e mësimit të gjuhën shqipe, për emërimin e funksionarëve shqiptarë dhe, me përjashtim të kohës së luftës, për ngritjen e një shërbimi ushtarak në Shqipëri.³¹ Këto kërkesa, të cilat me 1 qershor 1912 iu dorëzuan edhe valiut të Kosovës, Maxhar beut, ishin me karakter të përgjithshëm kombëtar dhe ishin të orientuara drejt realizimit të autonomisë së Shqipërisë në kuadër të Perandorisë Osmane dhe duke kërkuar që të përcaktoheshin edhe kufijtë politikë të Shqipërisë.³² Programi i kryengritësve arrinte virtualisht gjer në autonomi.³³ Është interesant të përmendet se qeveria malazeze

³⁰ Cana, Zekiria: Lëvizja kombëtare shqiptare në Kosovë 1908–1912. Prishtinë, 1979, fq.230–231; DASSIP, MIDS, P PO, 1912, F–VI, D–radha 95/II, Konsulli Millojeviq drejtuar kryeministrit dhe ministrit të Jashtëm Millovanoviq, PP Nr. 663, 21.5. 1912.

³¹ Clayer, Nathalie: Në fillimet e nacionalizmit shqiptar. Tiranë, 2009, fq.629.

³² HHStA PA XIV/39, Raporti i konsullit austriak nga Shkodra, 28 maj 1912.

³³ Kërkesat kryesore të shqiptarëve qenë përmbledhur në 4 pika: 1. Shqipëria do të krijohet si një vilajet i vetëm; 2. Arsimi do të jepej në gjuhën shqipe duke përdorur alfabetin kombëtar (latin), shkollat do të ndërtoheshin me taksa të mbledhura në Shqipëri për edukim; 3. Në Shqipëri, funksionarët do të ishin shqiptarë dhe gjuha e përdorur në gjykatore do të ishte shqipja; 4. Shërbim ushtarak në kohë paqeje do të bëhej në Shqipëri. Shih: HHStA, PA XIV/39, Prochaska an Berchtold, Prizren, 22.5. 1912, T16; HHStA, PA/39, Albanien XIV, Heimroth an Berchtold, Üsküp, 11.6. 1912, nr. 68 vertraulich.

me kohë e njohu rëndësinë e këtij tubimi,³⁴ derisa vali u osmane nuk dëshironte të dinte për këtë zhvillim, duket se nuk e kishte kuptuar qartë gjendjen në Kosovë. Serbia, duke u druajtur nga përhapja e ndikimit austriak ndër kryengritës, udhëzonte njerëzit e saj që të mbajnë lidhje të pandërprera me shqiptarët me emër, duke u tërhequr vëmendjen për gjoja “rrezikun nga Austria”, si dhe duke i këshilluar se do të ishte e rrezikshme të lejohej depërtimi austriak, “ndaj duhet duruar zullumin e Xhenjetit edhe një kohë të shkurtër”.³⁵ Po ashtu, rekomandohej që për këtë çështje të mos kursehen paratë dhe njetet tjera për të lidhur miqësi me një numër sa më të madh të shqiptarëve me emër.

Lëvizja shqiptare po merrte gjithnjë e më shumë karakter politik e kombëtar. Krerët opozitarë ia dolën që pakënaqësinë e tyre ndaj xhonturqve ta shprehin vërtetë ngadalë, po me sukses dhe në mënyrë gjithnjë e më të theksuar. Kryengritja shqiptare mori fizionomi të re, në vend të disa ndeshjeve të armatosura, paria e qyteteve ushtroi përpjekje për të marrë satisfaksion të drejtpërdrejt nga Stambolli, gjegjësisht në këtë çast prijësit e kryengritjes kërkonin të zhvillonin negociata me qeverinë e Portës së Lartë. Dukej qartë se kryengritja shqiptare nën Hasan Prishtinën sa vinte e kornte suksese të mëdha. Deri kah fundi i qershorit 1912 kryengritësit shtinë në duar gati të gjitha pozitat kryesore në Kosovë. Hasan Prishtina u përpoq të përfitonte nga çdo anë për fitoret e luftës kundër qeverisë xhonturke. Më 7 qershor 1912, i bëri këtë thirrje opinionit publik: “Shqiptarë atdhedashës dhe botës së

³⁴ HHStA, PA Albanien XIV/39, Gisel an Berchtold, Cetinje, 29. 5. 1912, T 29, geheim.

³⁵ DASSIP, MIDS, P PO, 1912, F-VI, D-radha 95/II, Millojeviq drejtuar Millovanoviqit, Beograd, Nr. 663, 215. 1912.

kulturuar” që ta përkrahnin dhe ta ndihmonin kryengritjen e përgjithshme shqiptare, duke e quajtur këtë luftë –“Kryengritje kulturore”, sepse ka për qëllim realizimin e lirive njerëzore”, sepse ka për qëllim realizimin e lirive njerëzore – “të drejtat tona natyrore”, duke përfunduar se “kanë ardhur çastet, kur do të vendoset fati, vdekje apo jetë e Shqipërisë. Të ndihmojnë shqiptarët është detyrë e tërë botës së qytetëruar dhe detyra e shenjtë e të gjithë shqiptarëve”.³⁶

Në të njëjtën frymë u shkrua edhe deklarata e korrikut 1912 nga 18 përfaqësues të qyteteve të ndryshme të Kosovës, ndër të cilët Hasan Prishtina, Bajram Curri dhe Isa Boletini, dërguar qeverisë osmane, ku protestohej kundër dhunës së qeverisë xhonturke, e cila cilësohej “si një grusht që i jepet të drejtave më elementare të kombit tonë”.³⁷

Në ndërkohë megjithatë komiteti shqiptar punonte dhe kërkonte të intensifikonte lidhjet ndërmjet Kosovës dhe pjesëve tjera të Shqipërisë.³⁸ Që në ditët e para, kryengritja e Pejës dhe e Gjakovës u përkrah nga katolikët e Mërturit dhe Nikajt. Mirdita shpejt u bashkua me ata. Përpjekjet e turqve për të përdorur dallimet fetare dhe ta vinin Mirditën midis myslimanëve të Shkodrës dhe Krujës, nuk patën sukses. Kryengritja tani u intensifikua në Shkodër, Krujë, Dibër dhe në krahinat tjera shqiptare në jugperëndim të saj.³⁹ Porta e Lartë duket se nuk e kishte idenë se çfarë po ndodhte në Shqipëri, pasi ende shpresonte se kryengritja shqiptare mund të shtypej

³⁶ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare 1878–1912, ASHSH– IH, Tiranë, 1978, f. 240–241; Abdyli, Tahir: Hasan Prishtina. Prishtinë, 2003, fq.116.

³⁷ Hasan Prishtina, përmbledhje dokumentesh, fq. 62.

³⁸ HHStA, PA Albanien XIV/39, Rudnay an Berchtold, Durrazzo, 31. 5. 1912, Nr.39.

³⁹ Skendi, Stavro: Zgjimi kombëtar Shqiptar, fq. 384.

me forcë. Mirëpo, këto qëndrime të autoriteteve më të larta osmane nuk ishin bindëse për ambasadorin austro-hungarez Pallavicini, i cili i shkroi Vjenës që ato duhej të merreshin *cum grano salis*.⁴⁰

Mirëpo, kur në korrik kryengritja ishte në kulmin e suksesit dhe ndërmori një mësynje të përgjithshme drejt Prishtinës, shumica e udhëheqësve shqiptarë të kryengritjes vendosën lidheshin me Serbinë, qoftë përmes kontakteve të drejtpërdrejta apo përmes përfaqësive të huaja diplomatike, në mënyrë që të siguroheshin armë dhe para. Por, këto armë nuk ishin të bollshme, por më tepër të përdorur si strategji që çdo trazirë dhe prishje e status qosë të përdorej për pushtimin e territoreve të Perandorisë Osmane. Serbisë i interesonte turbullira në Ballkan. Prandaj, më tepër se armë, prijësve të kryengritjes shqiptare ju dha para, në mënyrë që të mund të përfitoheshin në favor të politikës së Serbisë.⁴¹ Po ashtu, Serbia angazhohej që kryengritja shqiptare të mbetej e kufizuar, në mënyrë që të pamundësohej synimi kryesor i lëvizje shqiptare për krijimin e shtetit kombëtar me katër vilajetet. Beogradi në të njëjtën kohë provonte që të armiqësonte krerët shqiptarë me Austro-Hungarinë, në mënyrë që ata të mos kishin kurrfarë mbështetje nga fuqitë evropiane, si dhe të ushtronte presion të Porta e Lartë që serbët të ishin të barabartë me shqiptarët me të gjitha të drejtat që do t'u njiheshin shqiptarët. Mbi të gjitha, diplomacia serbe angazhohej që kryengritja e përgjithshme shqiptare në Kosovë të mos kishte karakterin e një lëvizje vetëm shqiptare, por të ishte

⁴⁰ HHStA, PA Albanien XIV/39, Pallavicini an Berchtold, Janiköi, 25.6. 1912, nr.54.

⁴¹ DASSIP, PO, f. X, konf. Nr. 3078; kopje e aktit të Ministrisë së Jashtme –Stepa Stepanoviçit, ministrit të luftës, 28.2. 1912.

edhe serbe.⁴² Qeveria serbe e shihte se tani ishte momenti për të vepruar që të përfitohen udhëheqësit shqiptarë dhe për ta orientuar lëvizjen shqiptare në drejtimin që shkon kundër veprimit të xhonturqve dhe propagandës austriake, duke theksuar para tyre fqinjësinë dhe miqësinë serbe si garancë më të fortë për realizimin e planeve të shqiptarëve. “Është në interesin tonë në përgjithësi që shqiptarët ta shohin Serbinë si mike, po edhe si mbrojtëse. Këtë na diktojnë interesat tona të tanishme. Me forcimin e miqësisë me ata, mund të llogaritet deri diku që edhe hyrjen e ushtrisë sonë do ta shihnin në mënyrë miqësore”⁴³, shkruan konsulli serb Gj. Millojeviq.

Në këtë kohë, Serbia i frikësohej mundësisë së ndërhyrjes ushtarake të Austro-Hungarisë në Sanxhak, përkatësisht në Kosovë, prandaj ishte e interesuar që të rekrutonte sa më shumë shqiptarë në anën e saj. Është karakteristike se Beograd i po përcillte me vëmendje, jo vetëm lëvizjen e krerëve shqiptarë të afërt me Austro-Hungarinë, si; Hasan Prishtina, por edhe të diplomatëve vjenezë. Me shqetësim shihej edhe qëndrimi i i i ambasadorit austro-hungarez në Stamboll Pallavacini, i cili, sipas Legatës serbe në Stamboll, gjatë kontakteve me diplomatë të tjerë në kryeqendrën e Portës së Lartë kritikonte autoritetet osmane për mos përmbushjen e kërkesave të arsyeshme të shqiptarëve, duke shtuar qëndrimi i Pallavacinit i përgjigjej plotësisht politikës së Vjena zyrtare ndiqte ndaj çështjes shqiptare. Më tej konstatohet se Austro-Hungaria vepron energjikisht nëpërmjet agjentëve të

⁴² Shih: Cana, Zekiria: Politika e Serbisë kundrejt çështje shqiptare. Prishtinë, 2006, fq. 202–203

⁴³ DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F–VI, D–radha 95/ II, Konsullata e mbretërisë së Serbisë–Prishtinë drejtuar Ministrisë së Jashtme të Mbretërisë së Serbisë– Beograd, 21.4. 1912; Cana, Zekiria: Kryengritja shqiptare e vitit 1912 në dokumentet serbe. Prishtinë 2008, fq.158–160.

saj dhe se i nxit shqiptarët më së shumti të kundërshtojnë vendosjen e çfarëdo reforme dhe synon të ruaj ndikimin të shqiptarët.⁴⁴ Duhet përmendur se ambasadori austro-hungarez në Stamboll, që nga fillimi i fillim i kryengritjes shqiptare, zhvillonte një aktivitet shumë intensiv diplomatik dhe për këtë ai zhvillonte biseda me autoritetet më të larta të Portës së Lartë dhe do ta ngriste çështjen e kryengritjeve.⁴⁵ Qarqet diplomatike serbe konsideronin se pjesëmarrja e Hasan Prishtinës në kryengritjen shqiptare ishte dëshmi se prapa saj qëndronte Austro-Hungaria.⁴⁶ Serbia në këtë moment bënte gjithçka për t'i bërë për vete prijësit shqiptarë të kryengritjes, sepse ajo e konsideronte të rëndësishme që ata të shkëputeshin nga ndikimi austro-katolik.⁴⁷ Në këtë drejtim, politika serbe konsideronte se “shqiptarët ende janë në atë shkallë intelektuale dhe kulturore sa që me ta me të holla mund të bëhet çdo gjë”.⁴⁸ Për Serbinë ishte shqetësuese se kësaj radhe kryengritja shqiptare kishte marrë tipare të qarta politike, duhet të kihet

⁴⁴ DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F-VI, D-radha 95/II, Legata e Mbretërisë së Serbisë në Stamboll drejtuar Kryeministrit dhe ministrit të Jashtëm të Mbretërisë së Serbisë, PP Nr. 2832/15.5. 1912.

⁴⁵ Po aty.

⁴⁶ DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F-VI, D-radha 95/II, Ballugxhiq drejtuar Ministrisë së Jashtme të Serbisë, Selanik, 28.4/11.5. 1912, Telegram , PP Nr.2393.

⁴⁷ Qarqet qeveritare serbe deklaroinin se konsullata austro-hungareze në Mitrovicë vepron ndër shqiptarët nëpërmjet priftit katolik, Don Nikollës dhe disa katolikëve të tjerë. Duket se konsullata merr kontakt me një numër të madh njerëzish. Konsullata shpërndanë municionin dhe barotin. Edhe konsulli rus në Prizren thoshte se turqit besojnë se në rajonin e Kosovës shqiptarët i cypin në kryengritje agjentët austriakë.

⁴⁸ DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F-V, D-radha 95/II. Konsullata e Mbretërisë së Serbisë – Manastir drejtuar Ministrisë së Jashtme të Mbretërisë së Serbisë, Millovan Milovanoviq, Nr. 434, 15/25. 5. 1912.

parasysh se kryengritjen e udhëheq një njeri i kuptueshëm, politikan, i cili është shumë në gjendje ta organizojë më mirë sasa udhëheqësit e deritanishëm të disa fiseve. Po qe se është e vërtetë se në mesin e kryengritësve është Hasan Prishtina dhe Nexhip Draga, atëherë s'do mend se përballem me çështjen shqiptare serioze,⁴⁹ theksonte konsulli serb nga Manastiri Lub. M. Mihailloviq. Nisur nga kjo, politika serbe në mënyrë permanente provoi ta bënte për vete Hasan Prishtinën duke i ofruar para të shumta, ashtu siç veproi me krerët tjerë të lëvizjes kombëtare. Ngaqë ai konsiderohej si njeri i Austro-Hungarisë, Beogradi synonte duke përvetësuar këtë prijës shqiptar do të pamundësohej realizimi i synimeve të kryengritjes shqiptare dhe projeksionet e Vjenës zyrtare për shtrirjen e influencës në Kosovë dhe territoret tjera shqiptare. Nga kjo del se Serbia me çdo mënyrë investonte për ta ruajtur “këtë miqësi” me udhëheqësit shqiptarë, pasi kështu kjo ishte e rëndësishme për ruajtjen e influencës dhe interesave shtetërore serbe, respektivisht që përmes tyre të faktorizohej pakica serbe dhe që ajo të kishte status të barabartë me shqiptarët në rast të lëshimeve që Porta e Lartë do të detyrohej t’ua bënte shqiptarëve, por edhe që kryengritja të mbetej e natyrës lokale. Pavarësisht nga kjo, Hasan Prishtina, i cili ishte ngarkuar për drejtimin e kryengritjes shqiptare, ishte i vendosur të ruante unitetin e kryengritjes shqiptare dhe ta shfrytëzonte fuqinë ushtarake të Isa Boletinit dhe të prijësve të tjerë. Hasan Prishtina ishte i qartë në orientimin e tij politik dhe strategjik, shmangu me sukses çdo tentativë të emisarëve serbë dhe në të njëjtën kohë ruajti qëndrimin e tij pro-

⁴⁹ DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F-VI, D-radha 95/II, Legata e Mbretërisë së Serbisë në Stamboll drejtuar Kryeministrit dhe ministrit të Jashtëm të Mbretërisë së Serbisë, PP Nr. 2832/15.5. 1912.

austriak, duke u nisur nga premisa se asokohe politika e Monarkisë Danubiane përputhej me interesat afatgjate të shqiptarëve. Njëkohësisht, Hasan Prishtina, për dallim nga disa prijës të tjerë shqiptarë që kujdeseshin të përfitonin nga çasti edhe për interesa personale, sakrifikoi një pjesë të pasurisë për organizimin e kryengritjes atiosmane dhe u bë faktor uniteti brenda krerëve të lëvizjes shqiptare.⁵⁰

Dokumentet arkivore serbe dëshmojnë se Beogradi po përcillte nga afër çdo lëvizje dhe çdo relacion të Hasan bej Prishtinës me udhëheqësit tjerë shqiptarë. Sipas një dokumenti të asaj kohe të Ministrisë së Jashtme të Serbisë, thuhej se *“Hasan Prishtina i ka punët keq me udhëheqësit tjerë, sidomos me ata të zakonshmit me të cilët ne tashmë punojmë dhe që janë të papajtueshëm, se njeriu që ka shkrirë tërë pasurinë e tij dhe tashti duhet të nxjerrë bukën, do që në qeveri të vijë paria e tij për të zënë postet e larta dhe pozitë të lakmueshme. Të gjitha këto japin shumë shenja se ai është njeri i Austrisë. Më pastaj, këtë ma konfirmoi se edhe z. Millojeviq, z. Peter Kostiq dh z. Bozhoviq, duke shtuar se pranë tij gjendet një korrespondent i gazetës Neue Freie Presse nga i cili nuk mund t'i afrohet njeri pa u diktua.”*⁵¹

Nga kjo del se ai konsiderohej si njeri i afërt me qarqet diplomatike vjenez dhe mbi të gjitha si njeri me profil të qartë politik dhe si intelektual dhe shqiptar në kuptimin e mirëfilltë të fjalës, që angazhohej për pavarësinë shqiptare. Më tej theksohet se kur jepet gjykimi për Hasan Prishtinën, duhet

⁵⁰ Krh: Gespräch mit den Albanesenschefs “Neue Freie Presse” 31. 7. 1912, fq. 3.

⁵¹ Shih: DASSIP, MDS, SPA, 1912, F–V, D–8, tepër rez. Nr.433, Sekretari i Ministrisë së Jashtme, Vlladeta Kovaçeviq, , Beograd drejtuar Ministrisë së Jashtëme të Mbretërisë së Serbisë, Jovan Jovanoviq–Beograd, 25.8. 1912.

nisur nga këto dy teza: Hasan Beu është armiku më i për-
betuar, mund të jetë i çdokujt, por i Serbisë asnjëherë, duke
konstatuar ai është njeri këmbëngulës dhe falë prejardhjes së
tij ëndërron fshehtazi të bëhet udhëheqës i shqiptarëve.⁵²

Hasani i jepte rëndësi edhe komunikimit me opinionin në
Evropë. Prandaj, u angazhua që kërkesat e shqiptare të jenë të
qarta dhe në koherencë me zhvillimet ndërkombëtare, ngase
nuk donë të përfitoj një palë e tretë, respektivisht Serbia. Ai
veproi që lëvizja shqiptare të dalë para opinionit publik sa më
serioze, më simpatike dhe më e arsyeshme. Ai do të donte që
kryengritjen shqiptare ta paraqes si lëvizje e pjekur politikisht
dhe si kryengritje të njëmendta politiko-sociale. *Në një
reportazh të gazetës “Neue Freie Presse” nga Prishtina*, duket
qartë sesa larg qëndronte Hasan Prishtina përballë prijësve të
tjerë shqiptarë, të cilët si duket nuk e kishin akoma krejt të
qartë synimin final të kryengritjes. Derisa ata deklarorin se
nuk kishin kërkuar autonomi apo ndarje nga Perandoria
Osmane, por njohjen e privilegjeve të vjetra, Hasan Prishtina
deklaronte se shqiptarët janë të bashkuar nga veriu në jug,
luftojnë për të drejtat e tyre, për këtë kërkojnë garanci të qarta
e jo premtime boshe, dhe në rast se nuk përmbushen kërkesat
e kryengritësve ata do të vazhdonin luftimet.⁵³

⁵² DASSIP, MIDS, PPO, 1912, F-62, raport i Grigorije Bozhoviq nga për
konsullin e Mbretërisë së Serbisë, Panta Gaveiolloviq, Shkup, 16/VII/8
.VIII. 1912, Cana, fq. 484.

⁵³ *“Po thuaj në të njëjtën kohë shfaqen Isa bej dhe Hasan Prishtina. Çfarë
ndryshimi i madh mes dy burrave! Isa, një luftëtar i palodhshëm shumë i
fuqishëm, grindavec dhe me lëvizje dinake, Hasani jo shumë trup madh ,
me fytyrë të mprehtë dhe të zbehtë, me kapakët e syve të ulur gjithmonë.
Isa, me një buzëqeshje, mban përkrahu Hasanin, i cili mbërrin kulmin e
delikatesës së tij, me thonjtë e gishtave të murrëmbajtur. Ai është një
evropian në mesin e tyre mendojnë pejtë lidhës, ka një veshje*

Meqë rezultatet e luftës ishin evidente, Hasan Prishtina mori nismën që të thirret një kuvend gjithëkombëtar, i cili përfundimisht do të formulonte katalogun e kërkesave të kryengritjes. Për këtë qëllim, më 17 korrik 1912, u shkroi personaliteteve kryesore të Marrëveshjes së Takimit lidhur me nevojën hartimit të kërkesave të kryengritjes që do t'i paraqisnin qeverisë osmane. Se: “ Ne ashtu, sikundër e kemi pasur biseduar, sot erdhëm këtu dhe mbetëm në pritjen tuaj. Ende nuk kemi filluar ndonjë punë. Prandaj, për të përgatitur programin dhe për të vepruar simbas tij, ejani më të shpejtë pse këtu në kullotën e Gjatës. Kështu ka qenë edhe vendimi ynë. Jemi duke pritur. Dërguam edhe persona të posaçëm.”⁵⁴ Kjo letër është dëshmi se Hasan Prishtina i kishte përmbushur me përpikëri vendimet e Marrëveshjes së Takimit dhe të njëjtën gjë po e kërkonte nga prijësit tjerë, të cilët deri atëherë nuk ishin në lartësinë politike që e kërkonte momenti. Në ndërkohë mijëra kryengritësit shqiptarë me në krye Hasan Prishtinën dhe udhëheqës të tjerë hynë në Prishtinë më 21 korrik 1912, “të pritur me gëzim prej popullsisë që u kishte

ultramoderne dhe një këmishë e përsosur. Vetëm plisi i bardh e identifikojnë atë si shqiptar. Të tjerët janë komandant lufte, ai është diplomat dhe qëndrimi i tij është i njohur tashmë, kështu që atë që ai i deklaron korrespondentit tuaj, nuk u përkthehet të tjerëve.

jo vetëm të përkthyer tjetrin. Ajo që tha ishte si vijon: ” "Negociatat me komision ende nuk kanë filluar. Ne kemi përcaktuar qartë kërkesat tona dhe ato ua kemi dorëzuar autoriteteve. Komisioni është duke pritur ardhjen e Presidentit të saj, marshallin Ibrahim Pasha. Nëse kërkesat tona nuk plotësohen, ne do të vazhdojmë luftën. Por unë mendoj se me siguri kërkesat tona do të pranohen dhe në page do të zgjidhen konfliktet. Megjithatë, ne kërkojmë garanci të qarta dhe jo premtime boshe (...). Shih: Gespräch mit den Albanesenscheffs “Neue Freie Presse” 31. 7. 1912, fq. 3. (Hasani i vogel dhe i padukshëm trupenish

⁵⁴ Hasan Prishtina. Përmbledhje dokumentesh, fq. 63–64.

dalë përpara.”⁵⁵ Në fund të korrikut pikat më të rëndësishme strategjike të Kosovës ishin në duart e kryengritësve , si dhe shumë vise përreth saj në Vilajetin e Shkodrës”.⁵⁶ Ndërkohë, numri i dezertorëve dhe oficerët e Korp–Armatës së VI në Manastir kërkuan dorëheqjen e qeverisë,⁵⁷ ndërsa në vilajetet e Shkodrës dhe Janinës filluan të grumbulloheshin kryengritësit. Në këto rrethana qeveria e Said Pashës u shtrëngua të japë dorëheqje.

Bisedimet shqiptaro–osmane

Pasi në Stamboll formohet kabineti i ri qeveritar nga Qamil Pasha, në Prishtinë dërgohet një komision zyrtar⁵⁸ i kryesuar nga shqiptari prej Manastirit, Ibrahim Pasha, që kishte detyrë të merrej vesh me kryengritësit shqiptarë për t’i dhënë fund kryengritjes. Me mbërritjen e Ibrahim Pashës, i dërguari i autorizuar i qeverisë së Stambollit, me 1 gusht 1912 filluan bisedimet, gjatë të cilave përfaqësuesit e qeverisë osmane morën qëndrim shumë pajtues në aparençë,⁵⁹ por në prapaskenë bëhej gjithçka që ata të përçaheshin. Ibrahim Pasha u mundua që kryengritjen e shqiptarëve ta trajtojë si një lëvizje lokale, që i përkiste vetëm Kosovës. Hasan Prishtina e prezantonte para tij projektin me 4 pikë, ku qartas kërkonte autonomi për Shqipërinë, të cilën Ibrahim Pasha e refuzon. Hasan Prishtina

⁵⁵ HHStA, PA XIV/39, Tahy Berchtold, Mitrowitz , 21. 7. 1912.

⁵⁶ Abdyli, Tahir: hasan Prishtina, fq.118.

⁵⁷ HHStA, PA XIV/39, Halla an Berhtold, Manastir, 27. 6. 1912, nr.65, vertraulich.

⁵⁸ HHStA, PA XIV/40, Tahy an Berchtold, Mitrovitz, 31. 7. 1912, Nr. 43, streng vertraulich.

⁵⁹ HHStA, PA XIV/41, Tahy an Berchtold, Mitrovitz, 4. 8. 1912, Nr. 43, streng vertraulich.

jo vetëm nuk lëshon pe, por edhe shton se në rast mospajtimi me këto pikë "...na mund të hecim kështu deri në Stamboll e aty mund të merremi vesh".

Po kështu, në këto bisedime u shpërfaqën edhe dallimet kulturore ndërmjet veriut dhe jugut. Veçanërisht, krahu konservativ në krye me Isa Boletinin mbronte qëndrimin se kryengritja nuk kishte synim autonominë e Shqipërisë, por vetëm rrëzimin e qeverisë së xhonturqve dhe zgjedhjet e reja.⁶⁰

Në këtë rrethanë, Hasan Prishtina përpiqej të ndërmjetësonte ndërmjet dy kampeve duke tentuar të ndërmjetësonte me një qëndrim kompromisi, duke bërë gjithçka që të ruhej uniteti brenda prijësve të kryengritjes shqiptare.⁶¹ Me 29 korrik kryengritësit shqiptarë i shtruan një ultimatum qeverisë për shpërndarjen e parlamentit brenda 48 orëve, dhe po që se kjo pikë nuk plotësohej, atëherë do të rifillonin luftimet. Ndërkohë, Riza bej dhe Bajram Curri me 2 gusht marshuan në Ferizaj.⁶² Në Kosovë, megjithatë, fjalën kryesore e kishte edhe më tej Hasan Prishtina, i cili bënte përpjekje që kryengritësit të mos e lëshonin Prishtinën dhe të mos marshonin drejt Shkupit, por të prisnin rezultatin e bisedimeve. Që në takimin e parë me Ibrahim Pashëm, Hasani mbajti një qëndrim shumë kritik ndaj qeverisë xhonturke për shkak të dhunës dhe shkatërrimeve të bëra në viset shqiptare.⁶³ Qeveria osmane e ndodhur përballë presionit të shqiptarëve

⁶⁰ HHStA, PA XIV/40, kral an Berchtold, Salonik, 28.7. 1912, Nr. 112, Bericht.

⁶¹ HHStA, PA XIV/41, kral an Berchtold, Saloniki, 5. 8. 1912, Nr. 119, Berichte

⁶² HHStA, PA XIV/41, Tahy an Berchtold, Mitrovitza, 4. 8. 1912, Nr. 43, streng vertraulich.

⁶³ HHStA, PA XIV/41, Tahy an Berchtold, Mitrovitza, 4. 8. 1912, Nr. 43, streng vertraulich

më 5 gusht 1912, shpërndaui parlamentin me dekret perandorak. Ky veprim kënaqi vetëm një pjesë të kryengritësve, ndjekësit e opozitës “Liri dhe Mirëkuptim”, të ashtuquajturit *itilafistë*, të cilët ishin relativisht të fortë në Kosovë. Krahu autonomistë me në krye Hasan Prishtinën dhe Nexhip Dragën vazhdonte përpjekjet për afrimin e konservatorëve dhe të hamidistëve. Krahu i autonomistëve, megjithëse kishte përkrahjen deklarative të Shqipërisë së Mesme dhe të Jugut, nuk e gjeti përkrahjen e nevojshme dhe të premtuar me Marrëveshjen e Taksimit. Mosshkuarja e Ismail Qemalit në Prishtinë me arsyetimin se ndodhej në Trieshtë dhe se do të shkonte në Stamboll për të biseduar me qeverinë e Gazi Pashës, në kohën kur në Kosovë po ndodhte një gjë e tillë, ndjeshëm do ta dobësojë pozitën e Hasan Prishtinës nga brenda, meqë mbeti pakicë dhe që i detyruar të bënte kompromise me rrymën hamidiane dhe turkomane. Për më tepër, pse të zhvilloheshin bisedime në Stamboll pikërisht në këtë kohë? Ishte ky një diversion i paramenduar i Portës së Lartë apo thjeshtë Ismail Qemali lakmonte të ishte në krye të bisedimeve shqiptaro–turke. Është mjaft sinjikative, se në këtë kohë Ismail Qemali në një intervistë me gazetën “Neue Freie Presse”⁶⁴ me asnjë fjalë nuk e përmendte kryengritjen e përgjithshme në Kosovë dhe as zhvillimin e negociatave në Prishtinë, të cilat në emër të palës shqiptare po i drejtonte Hasan Prishtina, thjeshtë ishte i preokupuar me ftesën e qeverisë së re osmane. “Tash po pres për korrespondencën time”, – thotë Ismail Qemali, “të cilën duhet të ma dërgojnë mua këtu nga Korfuzi, që ta di, nëse mund të kthehem në Nica apo unë duhet të shkoj në Kostandinopojë (Stamboll).

⁶⁴ Gespräch mit Ismail Qemal bej: “Neue Freie Presse”, 27. 8. 1912

Ky është qëllimi i im i vetëm i qëndrimit tim në Trieste”⁶⁵, deklaronte ai. Pas kësaj, Ismail Qemali, duke folur për situatën në Shqipëri, deklaroi: “Në lëvizjen shqiptare nuk duhet parë një qëllim i shkëputjes. Ne, singerisht ndihemi si otomanë, dhe dëshira jonë e vetme do të ishte që të bashkëpunojmë në zhvillimin dhe përparimin e Perandorisë Osmane”,⁶⁶ duke shtuar se “qëllimi i kryengritjes ishte largimi i xhonturqve nga pushteti”.⁶⁷

Pas shumë negociatash, duke u ndodhur përballë kundërtëniesh dhe mospajtimesh të brendshme, Hasan Prishtina paraqiti një program kërkesash më të moderuara, i cili do të ishte më i pranueshëm për të gjitha kampet si dhe për vetë Portën e Lartë. Kështu, Hasan Prishtina detyrohet të kërkojë autonominë e Shqipërisë nënkuptueshëm në programin prej 14 pikëve sepse, siç thotë ai, “me folë kjarisht për caktimin e kufijve të Shqypnis u donte të vrahemi me Riza Begun”.⁶⁸ Sipas kujtimeve të mëvonshme të Hasan Prishtinës, në njërën anë Ibrahim Pasha, në anën tjetër konsulli i Serbisë, kishin mundur të fusnin farën e ndasisë në mesin tonë me propagandën që bënin nën dorë, duke pasur si objektiv diktimin e rrjedhës së ngjarjeve dhe dobësimin krahut autonomist.⁶⁹ Pas

⁶⁵ Po aty.

⁶⁶ Po aty.

⁶⁷ Po aty.

⁶⁸ Prishtina, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh, fq. 26–27.

⁶⁹ Në vazhden e përpjekjeve për hedhjen e mollës së sherrit midis shqiptarëve, çorientimit të kryengritjes së përgjithshme, dobësimit të pozitës së krahut autonomist, të udhëhequr nga Hasan Prishtina dhe boshatisjes së Prishtinës dhe të Kosovës nga forcat kryengritëse, Nikolla Pashiqi urdhëronte ministrin e tij të jashtë, që të korruptonte B. Currin, Isa Boletinin dhe Riza beun. Një gjë e tillë u provua të bëhej edhe me Hasan Prishtinën, por pa sukses. Shih: Cana, Zekiria: Politika e Serbisë kundrejt Lëvizjes Kombëtare Shqiptare 1903–1912, fq. 207–208.

mbërritjes nga Prishtina në Ferizaj, u bë e domosdoshme, pas disa ndryshime dhe shumë debateve, prijësit shqiptarë t'i paraqisnin me 9 gusht 1912 përfaqësuesit të Portës Memorandum prej 14 pikash,⁷⁰ të njohura me emrin “Katërmëdhjetë Pikat

⁷⁰ Memorandumi i kryengritësve shqiptarë, i njohur ndryshe si “Katërmëdhjetë pikat e Hasan Prishtinës,” përfshinte këto kërkesa:

1. Aplikimi i ligjit të maleve, gjibalit, (Lekë Dukagjinit) në rastet, kur administrimi juridik i gjykatës ekzistuese penale është i pamjaftueshëm (kjo aplikohet në Malësi, por edhe në vendet tjera, kur gjykatat nuk ia dalin, që t'i fusin në dorë keqbërësit).
2. Kryerja e shërbimit ushtarak në Rumeli, përveç në rast lufte dhe në situatë të veçantë brenda vendit;
3. Shpërndarja e armëve moderne të luftës nga qeveria;
4. Emërimi i zyrtarëve me përvojë që e njohin gjuhën dhe të vendin;
5. Në qendrat e vilajeteve të Kosovës, Manastirit, Shkodrës dhe Janinës të hapen shkolla të larta (Sulltanije), përveç kësaj, aty ku kjo krahinë jeton tërësisht jeton nga agrikultura, dhe do të themelohet një shkollë ekonomike si ajo në Selanik;
6. Në të gjitha vendet, ku është qartë e domosdoshme, duhet të themelohen medresetë, të cilat formojnë premtimin për lumturi tokësore dhe nëntokësore, dhe duhet të rritet numri i pjesëmarrësve. Ekzistenca e tyre e vazhdueshme duhet të sigurohet përmes subvencioneve përkatëse;
7. Çdokush duhet të ketë liria për themelimin e shkollave privatë në Shqipëri;
8. Në të gjitha shkollat e mesme dhe të larta duhet të mësohet në gjuhën lokale;
9. Ngritja e tregtisë dhe bujqësisë, ndërtimi i objekteve publike, rrugëve dhe hekurudhave të reja dhe përmirësimi i të vjetrave;
10. Themelimi i nahijeve (ndërtesave qeveritare);
11. Duhet të përdoren me shumë kujdes si më parë doket dhe zakonet të fesë islame, pasi kjo krijon një mbështetje dhe pikënisje e kushtetutës;
12. Nxjerrja para gjyqit e anëtarëve të dy kabineteve të mëparshme qeveritare;
13. Amnisti e përgjithshme pa dallim race dhe religjioni: për secilin, i cili ka marrë pjesë në luftë për kushtetutën aktuale, për të gjithë nëpunësit, ,

e Hasan Prishtinës” me detyrimin që qeveria duhej brenda 48 orëve të jepte miratimin e saj, përndryshe kryengritësit do ta pushtonin Shkupin. Para se teksti i kërkesave t’i dorëzohej Ibrahim Pashës, me insistimin të Isa Boletinit u provua të futej edhe pika e 15, me të cilën kërkohej që të gjitha të drejtat që do t’i fitonin shqiptarët duhej dhënë edhe serbëve. Por, siç shkruan konsulli serb në Prishtinë, Millojeviq ishte Hasan Prishtina ai që e kundërshtoi këtë ide dhe bëri për vete krerët tjerë për hedhjen poshtë të kësaj të kësaj kërkesë të Isait.⁷¹

Nga përmbajtja e Katërbëdhjetë pikave të Hasan Prishtinës duket qartë se ai bëri kompromis midis qëndrimeve të ndryshme diverguese. Krerët e veriut kishin kërkuar marrjen e disa masave; zbatimin e drejtësisë në disa zona sipas ligjit të maleve (xhibal kanun), respektivisht aplikimin e ligjit zakonor shqiptar. Të pazgjidhura mbetën edhe dy çështje, mënyra e armatimit dhe e alfabetit. Hasan Prishtina mbronte

oficerët dhe ushtarët, të cilët lëshuan pozitat e tyre; të gjithë të burgosurit, të cilët gjatë kryengritjes ishin liruar apo arratisur;

Zhdëmtimi i të gjithëve sipas vlerës të shtëpitë e djegura gjatë kryengritjes së sivjetshme dhe para dy vjetëve. HHStA PA XIV/Karton 41, Albanien, Tahy për Berchtold, Mitrovicë, 11.8.1912, Nr.48, streng vertraulich; Prishtina, Hasan: Një shkurtim kujtimesh, fq.32–33. (ka disa versione të këtyre kërkesave, por duket se edhe Ibrahim Pasha mund t’i ketë dërguar kabinetit qeveritar në Stamboll një version tjetër dhe të reduktuar nga ai që i dorëzuan prijësit shqiptarë. Shih: HHStA PA XIV/41, K.u.k Militärattaché in Konstantinopel, Beilage, Res.Nr.350, Stamboll, 13.8.1912; DASSIP, MDS, SPA, 1912, F–IV, D–1, tepër rez.nr.485, Konsulli Millojeviq drejtuar Jovanoviqit në Beograd, Prishtinë, 2/15.08.1912; Cana, Zekiria: Kryengritja shqiptare e vitit 1912 në dokumentet serbe, fq. 518–520; Prishtina, Hasan: Një shkurtim kujtimesh, fq. 31.

⁷¹ DASSIP, MDS, SPA, 1912, F–IV, D–1, tepër rez.nr.485, Konsulli Millojeviq drejtuar Jovanoviqit, Prishtinë, 2/15.08.1912;

qëndrimin se po kërkuan shqiptarët që armët t'u shpërndaheshin çdo individ i menjëherë, atëherë një gjë të tillë nuk do të mund t'u mohohet bullgarëve dhe maqedonasve, sigurisht edhe serbëve. Prandaj, Hasan beu dhe shumica e parisë së Prishtinës kërkonte sjelljen e armëve dhe vendosjen e tyre në depot shtetërore në të gjitha kazatë, dhe në rast nevojë populli do të armatosej brenda një kohe të shkurtër.⁷² Sa i përket arsimit, për dallim nga konservatorët që kërkonin shkolla fetare islamike, bejlerët e rinj nacionalistë kundërshtarë të Komunitetit Bashkim dhe Përparim, midis tjerash kërkonin, krijimin e liceve (mekteb-i sulrani) dhe shkollave bujqësore me mësim në gjuhën shqipe, në prefekturat e Vilajetit të Kosovës, Manastirit, Janinës dhe Shkodrës.⁷³ Me sa duket këto pika të paraqitura nga Hasan Prishtina në emër të kryengritësve shqiptarë, duhet të kenë qenë një kompromis midis konservatorëve dhe të hamidistëve si Isa Boletini, në njërën anë dhe të intelektualëve si Hasan Prishtina dhe Nexhip Draga nga ana tjetër.

Serbinë e shqetësonte fakti, pse pikërisht në Kosovë kryengritja shqiptare e ka epiqendrën e saj, fakt ky që rrëzonte pretendimet e saj se ajo ka karakter serb, dhe i frikësohej arritjes të një marrëveshje ndërmjet shqiptarëve dhe osmanëve në brendësi të territorit të Kosovës ngase arritja e një marrëveshje të tillë për të ardhmen e shqiptarëve dhe të Shqipërisë edhe një herë Kosovën e shndërronte në një epiqendër të lëvizjes kombëtare shqiptare, si në kohën e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, Lidhjes së Pejës dhe të Ferizajt. Ky fakt botërisht do të rrëzonte pretendimet serbe mbi Kosovën dhe

⁷² Po aty.

⁷³ HHStA, PA XIV/41, Tahy an Berchtold, Mitrowitz, 11.8. 1912, nr.48, streng vertraulich .

do të veshte synimet e saj që ta paraqiste si tokë serbe, ashtu siç pretendohet në mitologjinë politike serbe. Nuk ishte e rastit që ajo nga prapavija nxiste zhvendosjen e kryengritësve jashtë Kosovës. Në anën tjetër, ngadalësia e veprimit dhe përçarja e faktorit shqiptar i dhanë mundësi Portës dhe vendeve ballkanike të ndërtonin një pozicion refuzues dhe taktizues kundrejt çështjes shqiptare.

Duhet shtuar se gjatë procesit negociues u dalluan tre grupe në mes të udhëheqësve shqiptarë:

Grupi më i fuqishëm numerik me Mehmed Pashën, Said Zejnullah Beun, Xhemal beun, Jahja Efendi, Qemail Bej, Sali Pasha, që ndiqte programin e “Antantës Liberale” dhe me këtë një zbatimin e kushtetutës;

Hasan Bej, Nexhip Darga dhe vëllau i tij Fehrad Bej dhe Ismail Qemaili, ndonëse në atë kohë nuk ishte i pranishëm në Shkup. Ky grup ndiqte një program autonomist brenda suazave të Perandorisë Osmane

Isa Boletini, Riza Beu, Bajram Curri, Idriz Seferi anonin pikërisht në drejtim të kundërt dhe dëshironin rikthimin e gjendjes para shpalljes së kushtetutës konstitucionale.⁷⁴

Në Prishtinë, shumica e udhëheqësve shqiptarë donin të prisnin pranimin e katërmëdhjetë pikave, Isa Boletini, Idriz Seferi, Bajram Curri dhe, mbi të gjitha, Riza bej Gjakova u bashkuan në mes tyre dhe urdhëruan forcat kryengritëse të marshonin drejt Shkupit. Midis 12 dhe 15 gushtit ata hynë në Shkup, të pasur nga udhëheqësit e tjerë dhe pas hasur në rezistencë të trupave ushtarake osmane. Më në fund, me 14 gusht Ibrahim Pasha u komunikoi lajmi se Sulltani kishte

⁷⁴ Heimroth an Berchtold, Üsküb, 21.VIII. 1912, No. 103, vertraulich, HHStA PA XIV/41, Berichte.

pranuar kërkesat e shqiptarëve,⁷⁵ të formuluar në 14 pika, me përjashtim të kërkesës për t'u a kthyer shqiptarëve armët e luftës dhe për t'i dërguar në gjyq kabinetet xhonturke të Haki Pashës dhe Seit Pashës.⁷⁶ Megjithëse ky pranim ishte thjesht deklarativ dhe ai kurrë nuk u jetësua, ngase Porta dëshironte të fitonte kohë, por edhe për shkak se filluan luftërat ballkanike. Hasan Prishtina, i cili kryesonte delegacionin shqiptar në bisedime me komisionin qeveritar osman, pas pranimi të 12 pikave kërkonte që kryengritësit të shpërndaheshin.

Koncesionet e përgjithshme ishin të mjaftueshme për të kënaqur Hasan Prishtinën, i cili e miratoi këtë marrëveshje dhe me këtë hoq dorë edhe nga marshimi drejt Selanikut. Edhe pas pranimi të këtyre kërkesave⁷⁷ nga ana e autoriteteve osmane, shpërthyen mosmarrëveshjet midis Hasan Prishtinës dhe krerëve tjerë kosovarë. Hasan beu vlerësonte se me disfatën e xhonturqve nuk kishte arsye të bëhej kryengritja, krerët tjerë turkoman kërkonin të vazhdohej beteja për rikthimin e privilegjeve të tyre të vjetra dhe për rikthimin e Abdylhamitit. Koncesionet më të rëndësishme që u bënte Porta e Lartë shqiptarëve ishte lejimi i mësimit të gjuhës së vendit në shkollat fillore dhe të mesme dhe i hapjes së shkollave private; caktimi i nëpunësve që të dinin gjuhën e zakonet e vendit, lënia në duart e shqiptarëve të armëve në

⁷⁵ "Annahme der Hauptbedingungen der Albanesen", Neue Freie Presse, 12. 8. 1912.

⁷⁶ Vetëm dërgimi në gjyq i kabinetit të Haki Pashës dhe të Said Pashës nuk mund të plotësohej, pasi një procedurë e tillë, duke qenë prerogativë e parlamentit që atëherë qe shpërndarë, si dhe kërkesa për kryerjen e shërbimit ushtarak në vendlindje. Shih: HHStA PA XIV/41, Heimroth an Berchtold, Üsküp, 21.8. 1912, vertraulich.

⁷⁷ Më 4 shtator 1912, qeveria osmane lajmëroi zyrtarisht pranimin e kushteve të shqiptarëve, me dy përjashtime e përmendura më sipër.

Rumeli me përjashtim të rasteve të luftës dhe të rrethanave të jashtëzakonshme që mund të krijoheshin brenda perandorisë, zhvillimi i punëve botore, i tregtisë dhe bujqësisë si dhe ndërtimi i rrugëve dhe hekurudhave.⁷⁸

Duket qartë se këto pika, veçanërisht 1,2,3,4, 13 dhe 14 duhet të kenë qenë një kompromis midis konvensorve dhe hamidistëve si Isa Boletini, të angazhohej për rikthimin të rrethanave para konstitucionale, në njërin anë dhe Hasan Prishtina dhe Nexhip Draga nga ana tjetër. Veçanërisht pika 12 paraqet një pikë programore të “Antantës liberale”, po që tani nuk mund t’i shërbente asgjë shqiptarëve dhe qëllimeve të tyre për autonomi. Kërkesa të tilla si njohja e zakoneve lokale, mbajtje armësh dhe themelim medresesh qenë përfshirë kryesisht me qëllim që të kënaqeshin bejlerët konservatorë. Bie në sy fakti që çështja e autonomisë administrative të Shqipërisë dhe as çështja e alfabetit nuk përmendeshin, ndërsa çështja e kufijve me të cilën ishte e lidhur edhe njohja e kombësisë shqiptare,⁷⁹ shprehej në mënyrë të paqartë. Këto kërkesa u lanë jashtë sepse një pjesë e udhëheqësve të masës fanatike, Isa Boletini, Riza bej Kryeziu dhe pjesa më e madhe e hoxhallarëve nuk ishin në favor të alfabetit latin dhe autonomisë së Shqipërisë,⁸⁰ derisa prijësit tjerë, të ndikuar nga Hasan Prishtinën, ishin për alfabetin latin. Qeveria osmane u përpoq t’i shmangej në radhë të parë kërkesës themelore të shqiptarëve— njohjes së kombësisë së tyre dhe kufijve territorial të saj. Në redaktimin zyrtar osman të kërkesave të shqiptarëve të pranuara, nuk përmendej asgjëkund emri

⁷⁸ Pollo, Stefanaq: Shpallja e pavarësisë së Shqipërisë, Tiranë, 1962, 64–65.

⁷⁹ HHStA PA XIV/41, Albanien Liasse XXXIV, Atashehu ushtarak drejtuar Berchtoldit, Albanesen— Aufstand 1912, 30. 8. 1912, Nr. 3470.

⁸⁰ Shih: Gawrych, George: Gjysma hëna dhe shqiponja, fq. 299.

shqiptar e Shqipëri. Kërkesat mbi “riorganizimin e nahijeve” që sipas Hasan Prishtinës u vu me qëllim që të shpinte vetvetiu në përcaktimin e kufijve të kombësisë shqiptare, meqenëse nuk mund të dilnin hapur me këtë kërkesë, për shkak të kundërshtimeve të krerëve turkomanë si Riza Gjakova, Isa Boletini⁸¹ e të tjerë, të cilët në këtë kohë nuk mendonin gjë tjetër veç me lirua Sulltan Abdylhamidin prej internimit. Në këtë rrethanë, Hasan Prishtina nuk mund të shtronte çështjen e independencës dhe as autonomisë, shkak i rrymave tjera, që nuk e dinin përse luftonin dhe çfarë kërkonin.⁸²

Marrëveshja shqiptaro–osmane e gushtit 1912 nuk ishte si ato vitit 1911, marrëveshje e bërë me krerë lokalë të kryengritjes, por me një delegacion që përfaqësonte gjithë Shqipërinë. Mosardhja e Ismail Qemalit në Prishtinë me arsyetimin se po priste të shkonte për bisedime me qeverinë e Gazi Myhtar Pashës,⁸³ në kohën kur negociata të tilla po bëheshin në Kosovë mes delegacionit shqiptar dhe komisionit osman, do të dobësojë ndjeshëm krahun autonomist të Hasan Prishtinës. Hasan Prishtina ishte i detyruar të bënte kompromise me dy rrymat konservative: Antantën Liberale dhe krahun turkoman që kërkonte rivendosjen e Sulltan Abdylhamitit dhe regjimit të tij, madje në këtë rrethanë u bë e pamundur shpallja e pavarësisë. Sipas kujtimeve të Hasan Prishtinës, pas tre apo katër muajve prapë të organizohej një kryengritje dhe atëherë do të shpallej pavarësia e Shqipërisë. Veç tjerash, shpresohej se do të mund të organizohej një kryengritje më gjithëpërfshirëse sesa ajo e verës së vitit 1912. Me këtë lihet të

⁸¹ Shih, Hasan: Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, fq. 35.

⁸² Po aty.

⁸³ “Neue Freie Presse”, 14.7. 1912

kuptohet se kryengritja e vitit 1912 nuk arriti të përhapej edhe përtej kufijve të Vilajetit të Kosovës, gjë që i dha mundësi Portës së Lartë të ndiqte taktikën e prolongimit të përmbushjes së kërkesave të provonte që ato të lokalizoheshin vetëm për Kosovën. Sipas burimeve arkivore austro-hungareze, veçanërisht është karakteristike se Porta e Lartë nuk e njohur nacionalitetin e shqiptarëve. Në dokumentet e tyre të identifikimit përdoret fjala “arnaut” dhe krahas shënimit *mysliman*, për shqiptarët katolik përdorej *latin*, ndërsa për shqiptarët ortodoks përdorej *rum*, me të cilat shqiptarët dalloheshin vetëm në bazë të përkatësisë fetare. Mospërfillja e kësaj kërkesë do të thoshte mosnjohje e kombësisë shqiptare.⁸⁴ Përveç kësaj qeveria osmane nuk dha asnjë garanci për zbatimin e koncesioneve të bëra prej saj. Porta e Lartë nuk pranoi që të krijohet një komision për të mbikëqyrur zbatimin e marrëveshjes pasi qeveria e Stambollit në të shihte embrioinin e një autonomie të katër vilajeteve. Kështu, kryengritja e përgjithshme shqiptare e vitit 1912, kryengritja më e madhe shqiptare pas Lidhja e Prizrenit, ndonëse e tronditi në themel administratën osmane në Shqipëri (Kosovë). Si të tilla koncesione e bëra vetëm verbalisht nga qeveria osmane kishin karakter gjysmak dhe ishin të pasigurta.

14 pikat shqiptare dhe nisma e Berchtoldit

Shqetësimi i shteteve ballkanike u shtua së tepërmi pas hyrjes euforike dhe të pa organizuar të kryengritësve shqiptarë në Shkup⁸⁵ dhe veçanërisht pas propozimit të ministrit të Jashtëm

⁸⁴ HHStA PA XIV/41, Abschrift pro actis. Ad Einsichtstück des k.u.k. Chefs des Generalstabes vom 30. August 1912, Nr. 3470.

⁸⁵ Hyrja në Shkup nuk ishte synimi kryesor, ishte një veprim i menduar saktë, hyrja aty ishte pa ndonjë organizim i mirëfilltë, derisa Serbia dhe

austro-hungarez më 13 gusht 1912, i cili u propozoi fuqive të mëdha evropiane që të bënin një hap kolektiv pranë qeverisë së Stambollit për t'i kërkuar asaj zbatimin e politikës së decentralizimit. Nga kjo rezultoi se kërkesat e Hasan Prishtinës prej 14 pikash përputheshin me politikën e jashtme të Monarkisë, posa kryengritësit shqiptarë hynë në Shkup, konti Berchtold u përpoq të siguronte përkrahjen e fuqive të mëdha në përkrahje të kërkesave të shqiptarëve.⁸⁶ Qëllimi i propozimit të Berchtoldit ishte që nga njëra anë të siguronte përkrahjen e fuqive të mëdha evropiane në përçapjet për ta detyruar qeverinë osmane t'i pranonte të 14 kërkesat e shqiptarëve, të cilat në përgjithësi përputheshin me politikën e Vjenës në Shqipëri dhe nga ana tjetër, mënjantonte ndërhyrjen e shteteve ballkanike.⁸⁷ Mirëpo, si nga vendet ballkanike, ashtu edhe nga fuqitë evropiane u kundërshtua nisma diplomatike e Berchtoldit lidhur me decentralizimin , E Perandorisë Osmane, e cila u prit me mosbesim nga qeveria e Stambollit.⁸⁸ Siç bënte të ditur gazeta *“Fremdenblatt”*, konti Berchtold e riaktualizoi idenë e pararendësit të tij Aehrenthal që tek Stambolli të bëhen përçapjet për emërimin e një guvernatori të përgjithshëm për gjithë Shqipërinë. Ambasadori austro-hungarez Pallavicini ishte i mendimit se bashkimi i katër vilajeteve shqiptare në një territor

shtetet tjera ballkanike ishin të organizuar në aspektin ushtarak dhe diplomatik. Po kështu, mungesa e unitetit mes prijësve shqiptarë, mungesa e Ismail Qemalit e dobësoi krahun autonomist dhe u bë faktor determinues për prolongimin e deklaramit të pavarësisë së Shqipërisë.

⁸⁶ “Initiative des GRafen Berchtold betreffend einen Meinungsaustausch der Mächte“, Neue Freie Presse, 15.8. 2012.

⁸⁷ ÖUAP, 4.Bd, dok. 3916.

⁸⁸ Hantsch, Hugo: Die Geschichte Österreich 1848–1918, Graz–Wien–Köln, 1962, fq. 290.

administrativ të përbashkët, do të ishte jo vetëm i dëshirueshëm nga pikëpamja kombëtare shqiptare, po edhe i nevojshëm për ruajtjen e status qos-së në Ballkan, respektivisht ruajtjen e Perandorisë Osmane. Qeveritarët osmanë të nxitur nga shtetet ballkanike dhe Rusia, të cilat me çdo formë e luftonin krijimin e një shteti shqiptar autonom, nuk e kuptuan momentin dhe as që ishin në dijeni se shtetet ballkanike kishin lidhur aleanca të fshehta për ta copëtuar pjesën evropiane të shtetit osman. Austro-Hungaria u tregua e kujdesshme që të mos linte përshtypje se ideja e Berchtoldit u është sugjeruar shqiptarëve nga Vjena.⁸⁹ Konti Berchtold me deklaratën e tij të 13 gushtit u propozoi fuqive evropiane të bënin një hap kolektiv pranë qeverisë turke për t'i kërkuar zbatimin e politikës së decentralizimit. Programi i tij parashihnte ndjekjen e politikës së një centralizimi shkallë-shkallë që do t'u përshtatej "raporteve etnike reale në Turqi." Qëllimi i Vjenës ishte të siguronte përkrahjen e kërkesave shqiptare nga fuqitë evropiane, në mënyrë që, nga njëra anë, të detyrohej Stambolli t'i pranonte ato dhe, nga ana tjetër të minimizohej ndërhyrja e shteteve ballkanike.⁹⁰ Nisma e Berchtoldit i shqetësoi në mënyrë të veçantë monarkitë ballkanike në krye me atë serbe. Sekretari i Legatës serbe në Vjenë, V. Antonijeviq, në bisedë me kolegun anglez Dagllas vuri theksin në mospajtimin e plotë të qeverisë së tij me politikën e decentralizimit "nga droja se si gjatë reformave të kaluara, po kështu edhe me këtë rast do ta pësonte më së shumti elementi më i pastër serb në

⁸⁹ HHStA PA XIV/41, Pallavicini an Berchtold, Janiköi, 5.8. 1912.

⁹⁰ Cana, Zekiria: Poltika e Serbisë kundrejt çështjes shqiptare 1903-1913, fq. 223-224; Sonsonsk, T.: Die balkanpolitik Österreich-Ungars seit 1866. Bd. II, Stuttgart, Berlin, 1914, fq. 276-279.

Vilajetin e Kosovës.⁹¹ Ky diplomat serb bënte me dije se shteti i tij do t'i kundërvihet me vendosmëri çfarëdo orvatje që brenda Shqipërisë autonome të përfshihet edhe Vilajeti i Kosovës, i cili asokohe ishte epiqendër e kryengritjes shqiptare.⁹² Ishte e qartë se realizimi i propozimit të Berchtoldit shikohej me frikë nga shtetet ballkanike, të cilat ose duhej të pajtoheshin me krijimin e Shqipërisë së pavarur ose ta luftonin atë deri në pikën e fundit. Nuk munguan as orvatjet e Serbisë edhe për pozicionimin e Rumanisë kundër propozimit të Berchtoldit. I dërguari Ristiq mori si pretekst artikullin e botuar në *Neue Freie Presse*, më 22 gusht 1912, ku thuhej se udhëheqësit shqiptarë nuk kërkojnë autonomi politike veçse synojnë atë gjeografik-administrative të shqiptarë të quajtur “Vilajet Shqiptar”. Politikës së decentralizimit ia vuri kapakun nota e fundit e qeverisë austro-hungareze, drejtuar Fuqitë Evropiane në 29 gusht në të cilën nuk zihej në gojë fjala decentralizim, veçse shprehej dëshira që edhe kombësive të tjera të Perandorisë Osmane duhej t'u jepeshin grancionet e premtuar për shqiptarët⁹³.

Pas përfundimit të kryengritjes së përgjithshme shqiptare dhe mospranimit të propozimit të Austro-Hungarisë nga fuqitë e tjera evropiane për zbatimin e politikës së decentralizimit të Perandorisë Osmane, për aleatët ballkanikë u hapën rrugët për goditjen përfundimtare të shtetit osman. Në këtë mënyrë, marrëdhëniet ndërmjet Perandorinë Osmane dhe shteteve të Ballkanit hynë në fazën e konfrontimit të armatosur vendimtar, që do të bëhej determinues për fatin e ardhshëm të shtetit osman dhe të politikave agresive të fqinjëve ballkanikë.

⁹¹ Po aty.

⁹² Po aty.

⁹³ DASSIP, konf. 13335

Duke përmbledhur këtë punim, mund të themi roli i Hasan Prishtinës në kryengritjen e vitit 1912 ka qenë primar dhe vizionar, si dhe në frymën e detyrimeve të dala nga takimi të prijësve shqiptarë në Taksimi. Nga dokumentet dhe burimet tjera historike, del se Hasan Prishtina është i vetmi vizionar dhe udhëheqës, nuk u tundua nga ofertat financiare të shteteve sllave, nuk pranon të marrë para prej shtetit serb. Kjo vetëm e konfirmon konstatimin se ky prijës shqiptar ishte figura më e pastër me bosht kombëtar, që dinte me pjekuri politike të mbrojtë interesat shqiptare, që sakrifikonte pasurinë e tij, që edhe pas pushtimit të Kosovës nga Serbia nuk i pushoi përpjekjet e tij për çlirimin e saj dhe për bashkimin e forcave të brendshme shqiptare, ndërsa Austro-Hungarinë e shihte si aleat të natyrshëm për realizimin e synimet për çlirim kombëtar.⁹⁴ Sipas burimeve historike, del se Hasan Prishtina në lidhje me statusin e ardhshëm të Shqipërisë ishte i mendimit që tokat shqiptare duhet të mbeten në perandorinë Osmane, por, sipas ministri të Jashtëm hungarez, Berchtold, duhej të bëheshin reforma rrënjësore që do të siguronin një qeverisje administrative. Sikur të realizohej programi i Hasan Prishtinës, për autonomi, si dhe propozimi diplomatik i

⁹⁴ Shih: HHStA, PA, Bief des Hassan bey Prishtina an Herrn general Konsul Kral, 30.9. 1914. Në këtë letër, Hasan Prishtina thoshte se ishte i vendosur të vazhdonte luftën e tij për kauzën kombëtare dhe në të njëjtën kohë ai i bënte me dije se Ahmet beu, edhe pse i kishte dhënë fjalën se do t' ndihmonte me të gjitha forcat, deri më tani ai nuk e kishte mbajtur fjalën. Mirëpo Austria ende nuk i ka ndërmarrë një ofensivë kundër Serbisë”, thotë Ahmet Beu, “ por ende mban qëndrim defansiv”. Mirëpo, nëse Austria paraprakisht avanco, do ta mbaj fjalën time”. Në të njëjtën kohë, ai njoftonte diplomatit austro-hungarez se Ahmet Beu nuk ka marrëveshje, përkundrazi, gjithandej, ku ai ka mundësi, bënë propagandë kundër tij.

Berchtoldit për decentralizimin e perandorisë, mbasi edhe fati i Shqipërisë në Konferencën e Ambasadorëve do të ishte më ndryshme.

Përkundër kësaj kryengritja shqiptare u lokalizua vetëm në Shqipërinë e Veriut (Kosovë). Njëri nga përfaqësuesit e rrymës autonomiste, Ismail Qemali mbajti një qëndrim indiferent ndaj kryengritjes në Kosovë, gjë që e dobësoi edhe më tej pozicionin e Hasan Prishtinës përballë linjës konservative dhe turkomane. Kështu kryengritja e përgjithshme e vitit 1912, kryengritja më e madhe shqiptare pas Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, ndonëse paralizoi veprimin e autoriteteve osmane Shqipëri dhe ishte më afër se kurrë për realizimin e objektivave të saj, shkaku i dallimeve të brendshme dhe i mungesës së një udhëheqje qendrore gjithëkombëtare, nuk arriti të realizonte kërkesën për autonomi territoriale dhe administrative të Shqipërisë. Qeveria osmane diti të pengonte një zgjerim të kryengritjes drejt rajoneve tjera të Shqipërisë duke pranuar vetëm verbalisht kërkesat e kryengritësve. Shpërthimi i luftërave ballkanike dhe fitorja e shpejt e vendeve ballkanike ishte një rrethanë fatkeqe për shqiptarët, pasi pamundësoi realizimin idesë për bashkimin e vilajeteve osmane në një Shqipërie autonome në kuadrin e Perandorisë Osmane.

Kryengritja e përgjithshme vitit 1912 ndikoi në ndërgjegjësimin e mëtutjeshëm kombëtar të shqiptarëve, si dhe shtoi ndjenjën për bashkimin e shqiptarëve në një shtet të pavarur. Nisur nga kjo, kryengritja e përgjithshme në Kosovë e drejtuar nga Hasan Prishtina nuk qe vetëm një fitore mbi qeverinë osmane, por një kthesë vendimtare në përpjekjet për bashkimin e shqiptarëve në një shtet. Formimi i shtetit shqiptar, ashtu siç u konkretizua më 1912 dhe 1913, në kontekstin e disfatës osmane në Ballkan, mbart në vetvete disa

dimensione: ndërkombëtar, kombëtar dhe krahinor: Ndërkombëtar sepse Austro–Hungaria dhe Italia të nxituara nga nacionalistët shqiptarë, në interes kishin të ndihmonin një krijimin e shtetit shqiptar që do të shërbente si për depërtimin e serbëve dhe grekëve për kontrollimin e Adriatikut shqiptar. Dimension kombëtar, sepse kjo kryengritje i hapi rrugë shpalljes së pavarësisë në Vlorë. Dimension krahinor, sepse pati garë mes Ismail Qemalit dhe Syrja bej Vlorës. Të dy luftonin që të viheshin në krye të një lëvizje për krijimin e shtetit të ri.⁹⁵ Për të parë qëndrimin jo unike në mesin e lëvizjes kombëtare në këtë periudhë dhe problemin e autonomisë, është njëaftë domethënës edhe biseda e zhvilluar në fund të gushtit me Aubrey Herbertin (Kryetar i Komitetit Proshqiptar në Ministrinë e Jashtme të Anglisë). Pyetjes së Herbertit nëse shqiptarët duan apo jo autonomi të Shqipërisë, Isa Boletini përgjigjet “Jo, ajo që duam është të mos trazohemi nga të tjerët (...)..Shqipëria dëshiron të mbetet nën Sulltanin, por shqiptarët duhet të kenë armë për të mbrojtur vendin e tyre, dhe këto armë iu janë marrë prej turqve budallenj.”⁹⁶

Siç mund të shihet nga kujtimet e Hasan Prishtinës, ai ishte tejet i mllëfosur me Riza Gjakovën e Isa Boletinin, sepse me ta, jo që nuk mund të fliste për çështjen e pavarësisë së Shqipërisë, por as për autonomi. Kur Hasan Prishtina takohet në Shkup me përfaqësuesit e Shqipërisë së Mesme, të cilët binden për fanatizmin e Riza Begut e Isa Boletinit dhe për pamundësinë e shpalljes së pavarësisë, u premton se pas tre–

⁹⁵ Clayer, Nathalie: Në fillimet e nacionalizmit shqiptar, fq.634–635.

⁹⁶ Herbert, Aubrey: ben kendim. A Record of Eastern Travel, London 1924, fq.205, cituar sipas Bartl, Peter: Myslimanët në lëvizjen për pavarësi 1878–1912, Tiranë 2006, fq. 224.

katër muajsh do të bënin prapë një kryengritje dhe do ta shpallnin pavarësinë, por edhe se do t'i eliminonin, në emër të interesit të Shqipërisë, disa persona që mund ta pengonin arritjen e qëllimit të shenjtë. Plasja e Luftës Ballkanike i qet poshtë të gjitha planet. Promotori i kryengritjes së përgjithshme të vitit 1912, Hasan Prishtina burgoset më 14 tetor të vitit 1912 nga ushtria okupatore serbe, kur ajo pushtoi Kosovën dhe kryeqendrën e saj, Shkupin.⁹⁷

Lufta Ballkanike dhe okupimi i Kosovës dhe i viseve të tjera të banuara me shqiptarë nga forcat serbo-malazeze bëhen shkak që pavarësia e Shqipërisë të shpallet në Vlorë e jo në Shkup, dhe që në vend të një Shqipërie të natyrshme, të themelohet një Shqipëri e vocërr. Hasani, megjithëse bëri shumë për kauzën e vendit të tij, ai nuk qe i pranishëm më 28 nëntor me rastin e deklarimit të pavarësisë e Shqipërisë, e cila më shumë erdhi si rezultat i faktorëve të jashtëm, i politikës së jashtme austro-hungareze.

⁹⁷ “Së bashku me prijësit tjerë shqiptarë në Beograd janë nisur Hasan bej Prishtina dhe Said efendi Hoxha nga Shkupi. Që të dy janë ish-deputetë të Parlamentit të Stambollit dhe nacionalist të shquar shqiptar. Hasan beu është intelektual, fanatik dhe flet gjuhën franceze. Ai së bashku me Ismail Qemalin kanë luajtur rol si përfaqësues kryesor për çështjen e shqiptarëve para të huajve dhe kanë mbajtur lidhjet me ambasadat e interesuara në Stamboll si dhe jashtë Turqisë, ndërsa në Austri dhe Itali në veçanti”. Shih: Raport i Konsullatës së Përgjithshme të Mbretërisë serbe drejtuar Komandës supreme në Shkup, Shkup, 14 nëntor 1912, te Asani, Skender, Prishtina, Mehmet, Tahiri, Sefer: Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës. Shkup, 2012, fq.87–88. Ndërkaq, në fillim të vitit 1913, tre Qeveritë, ajo e Italisë, Anglisë dhe Austro-Hungarisë me anë të një memorandumit kërkuar në mënyrë ultimative lirim të menjëhershëm të Hasan Prishtinës nga burgu dhe ajo ndodhi.

Përfundim

Shqiptarët gjatë kryengritjes në vitin 1912 nuk arritën bashkimin kombëtar të të gjitha vilajeteve, derisa Vilajeti i Kosovës nën drejtimin e Hasan Prishtinës vazhdonte luftën e armatosur dhe diplomatike, vilajetet tjera rrinin të qeta, nuk kishte një veprim të njëkohshëm dhe gjithëkombëtar, gjë që i jepte mundësi Portës së Lartë të përballohej më lehtë me komisionin kosovar gjatë procesit të arritjes të një marrëveshjes. Shikuar nga kjo perspektivë, kryengritja antiosmane në Kosovë nën drejtimin e Hasan Prishtinës, asnjëherë nuk mori karakter gjithëshqiptar, ashtu siç ishte planifikuar në takimin e Taksimit (Stamboll). Në të njëjtën kohë, prijësit shqiptarë vazhduan të jenë nën influencën e shteteve tjera. Të paktë ishin ata politikanë shqiptarë që kishin nivelin intelektual, konsekuencën dhe vizionaritetin e Hasan Prishtinës. Prandaj, ata nuk mund ta ndiqnin Hasanin në të gjithë hapat e tij. Nuk mund të flitet për një lëvizje të armatosur të përgjithshme të shqiptarëve, veçse për një kryengritje të kufizuar vetëm në Vilajetin e Kosovës, pasi pjesëmarrësit tjerë të takimit të Taksimit, pos Hasan Prishtinës, nuk i kishin përmbushur detyrimet nga ai takim. Në anën tjetër, edhe fuqitë ballkanike, Serbia, Mali i Zi, Bullgaria dhe Greqi, që kishin krijuar aleancën e fshehtë për goditjen përfundimtare të Perandorisë Osmane dhe në kuadër të kësaj planimetrie ekspansioniste kryengritja shqiptare dhe Hasan Prishtina, që ishte ideatori i saj, madje, sipas Serbisë, ai duhej të likuidohej. Shtetet evropiane deri në fund të Luftës së Parë Ballkanike luftuan për *status quo*—së ballkanike, kur u bë e qartë se humbja e Perandorisë Osmane ishte e pariparueshme. Kjo situatë e brendshme dhe e jashtme e determinoi edhe rrjedhën dhe mosrealizimin e objektivave të kryengritjes shqiptare dhe

të Programit të Hasan Prishtinës, i cili në ato rrethana kishte vetëm mbështetjen e Austro–Hungarisë. Nismën diplomatike të kontit Berchtold, që ishte një vazhdimësi e politikës austro–hungareze ndaj çështjes shqiptare që nga Kongresi i Berlinit, duhet parë si një ngjarje që ndërlidhet detyrimit me 14 pikat e Hasan Prishtinës, të cilat kanë një përputhshmëri jo vetëm kohore, por edhe përmbajtësore. Kjo nuk ishte një rastësi pasi Hasan Prishtina ishte një eksponent i politikës austro–hungareze brenda lëvizjes kombëtare dhe kjo shihet edhe nga relacionet e tij me diplomat dhe rrethet e larta qeveritare në Vjenë,⁹⁸ para dhe pas pavarësisë së Shqipërisë. Ai e kishte të qartë se shpëtimi i Shqipërisë duhej kërkuar tek përkrahja e Austro–Hungaria, e cila asokohe, për fatin e keq të shqiptarëve, ishte në rënie e sipër. Nisur nga kjo mund të thuhet se Austro–Hungaria edhe pse kishte simpati ndaj kryengritjes shqiptare, ajo bëri gjithë ata që kishte në dorë, në vend të përdorimit të forcës provoi që për Shqipërinë të gjente përkrahjen e fuqive evropiane. Lufta eventuale me Serbinë do të mund të çonte në reagimin ushtarak të Rusisë, dhe me këtë do të mund të fillonte një luftë evropiane. Në fakt, asokohe ka pasur shumë aktorë dhe ndër ta, edhe Austro–Hungaria kanë luajtur rolin më të rëndësishëm nga të gjithë për krijimin e shtetit shqiptar.

⁹⁸ Në takimin e 14 majit të vitit 1913 Hasan Bej Prishtina me Feldmarshallin Franz Conrad von Hoetzendord, njëri nga ushtarakët më të njohur austro–hungarez që vazhdimisht kërkonte një intervenim ushtarak kundër Serbisë, bëhet e ditur se shqiptarët po prisnin një thirrje nga Austro–Hungaria për të nisur një kryengritje të përgjithshme, duke theksuar se urrejtja kundër Serbisë është aq e madhe sa edhe për një kohë nuk do të ketë qetësi. Shih: Felmarschall Conrad: Aus meiner Dienstzeit 1906–1918, fq. 321.

Pavarësisht se projekti i Hasan Prishtinës, për arritjen e një autonomie kulturore dhe territoriale për katër vilajetet shqiptare, të bashkuar në një njësi administrative autonome, si hap transitor drejt pavarësisë së Shqipërisë, nuk u finalizua në korrik dhe në gusht, ai pati ndikim në dy drejtime: dinamizoi dhe qartësoi objektivat e lëvizjes kombëtare shqiptare, përkatësisht pati rezultat të drejtpërdrejt shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë në fundvitin 1912 si dhe influençoi në ndërkom-bëtarizimin e çështjes shqiptare në kontekstin e diplomacisë së fuqive evropiane, që rezultoi me njohjen e shtetit shqiptar në Konferencën e Londrës.⁹⁹

⁹⁹ Më 17 dhjetor 1913, Fuqitë e Mëdha e njoftën Pavarësinë e Shqipërisë. Kjo ishte një çështje me rëndësi shumë të madhe për popullin shqiptar aq më tepër duke marrë parasysh se aleatët ballkanik me këtë akt u detyruan të pranonin krijimin e Shqipërisë së pavarur.

*LUSH CULAJ**Instituti Albanologjik i Prishtinës*

HASAN PRISHTINA – ANËTAR AKTIV I KOMITETIT TË KOSOVËS

Hasan Prishtina rrjedh nga familja e njohur e Prishtina të Vushtrrisë. Për familjen Prishtina të Vushtrrisë nuk është folur sa duhet në historiografi, por në shkrime rasti thuhej që gjyshi Hasanit, Aliu, erdhi nga fshati Polac në Vushtrri dhe se i përkiste fisit Berishë. Sipas disa të dhënave, mbiemrin Berishë e mbajti edhe babai i Hasanit, Ahmeti¹. Hasani, që në moshë fëmijërore, u dallua për zgjuarsiri, dashuri dhe aftësi të veçanta komunikimi. Ajo që ndikoi më së shumti në formimin e personalitetit të Hasanit pa dyshim ishte familja e tij e njohur për tradita atdhetare. Që në moshë fare të vogël Hasani, me kënaqësi dhe kureshtje të veçantë, dëgjonte kur i tregonin se si gjatë dekadave të shkuara, malet, grykat dhe fushat ishin bërë sheshe betejash të përgjakshme kundër okupatorit. Nga adhurimi për patriotizmin e të parëve dhe nga urrejtja ndaj padrejtësive të pushtuesit, Hasani u burrërua para kohe. Pikërisht pjekuria dhe burrërimi i parakohshëm bënë që Hasan Prishtina, ndonëse në moshë tejet të re, të tregohej shumë aktiv në kryengritjet e shumta antiosmane në favor të lirisë kombëtare. Aktiviteti i tij ishte jashtëzakonisht i madh sidomos në kryengritjen e vitit 1912 dhe në mbrojtjen e Kosovës gjatë Luftës Ballkanike në vjeshtën e vitit 1912 nga pushtuesit serbo-malazez. Në vazhdimësi Hasan Prishtina,

¹ Dr. Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, revista “Kosova” Instituti i Historisë së Kosovës, Prishtinë 1998 f. 6.

Bajram Curri dhe shumë atdhetarë të tjerë shiheshin duke kryer së bashku punë të rëndësishme në favor të çështjes kombëtare.

Shqiptarët, gjatë Luftës së Parë Botërore e sidomos në përfundimin e saj, ndodheshin në një situatë jashtëzakonisht të rëndë. Gjendja ishte aq alarmante sa që paraqitej rreziku real për ekzistencën e shtetit të pavarur shqiptar. Fuqitë e mëdha, ngadhënjyese të luftës dhe shtetet shoviniste fqinje, kishin hartuar projekte e kishin nënshkruar marrëveshje, përmes të cilave jo vetëm njiheshin dhe sanksionoheshin traktatet e mëparshme antishqiptare, por kërkohej edhe copëtimi i Shqipërisë gjysmAKE. Këtyre planeve të Fuqive të Mëdha dhe të shteteve fqinje kundër shtetit të pavarur shqiptarët u përpoqën që t'iu kundërviheshin me të gjitha mundësitë dhe potencialin që kishin.² Në skenë dolën forca të rëndësishme patriotike dhe demokratike që u vunë në ballë të shtetit, duke bërë përpjekje dhe sakrifica për ruajtjen e tërësisë tokësore, për bashkimin e territoreve shqiptare në një shtet të lirë dhe të pavarur si dhe për demokratizimin e jetës së vendit. Gjithsesi këtu vlen të veçohet Komiteti i Kosovës, i cili luajti rol tejet të rëndësishëm në mbrojtjen e interesave të kombit dhe shtetit shqiptar, kundër pretendimeve të Fuqive të Mëdha dhe shteteve fqinje, e posaçërisht kundër planeve dhe politikës antishqiptare të shovinistëve serbomëdhenj.

Komiteti Mbrojtja kombëtare e Kosovës, si organizatë politike me program të përcaktuar politik, u themelua në Shkodër më 1 maj 1918 në kushte tepër të rënda të përfundimit të Luftës së Parë Botërore. Kryesisht ky komitet u formua nga patriotët

² Zamir Shtylla, Rreth krijimit dhe veprimtarisë së Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës në vitet 1918–1920, “Studime historike”, nr. 3, Tiranë, 1986, f. 97.

kosovarë, të cilët, për shkak të rrethanave të caktuara historike, kishin mbetur brenda kufijve të Shqipërisë politike, por që përpiqeshin me tërë forcën e tyre për çlirimin e të gjitha trojeve shqiptare dhe krijimin e një Shqipërie etnike e të pavarur. Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës qëndroi gjithnjë në ballë të punës për t'i zgjidhur me sukses detyrat e shpëtimit të Shqipërisë për zhvleftësimin e traktatit të fshehtë të Londrës të vitit 1915, për sigurimin, ruajtjen dhe mbrojtjen e pavarësisë dhe tërësisë tokësore të Shqipërisë dhe, në bazë të së drejtës për vetëvendosje, shpresonte në bashkimin e të gjithë shqiptarëve në një shtet të lirë e sovran. Se çfarë qëndrimi kishte Komiteti i Kosovës ndaj çështjes kombëtare këtë e dëshmon programi themeltar i kësaj organizate kombëtare.³

Komiteti i Kosovës, ndonëse mbante emrin e një përfaqësie krahinore, në realitet ishte një organizatë e fuqishme politike kombëtare mbarë shqiptare dhe kishte panjen e një partie të organizuar mjaft mirë, e cila nuk i përfaqësonte e nuk i mbronte vetëm të drejtat e interesat e emigrantëve kosovarë e të popullit të Kosovës, por të mbarë kombit shqiptar.

Ishin pikërisht këta faktorë që, gjatë veprimtarisë së pandërprerë në ato vite, i siguruan komitetit mbështetjen masive të qarqeve atdhetare e demokratike të kohës në veri dhe në jug të shtetit shqiptar e të popullsisë shqiptare në Kosovë, Dibër e vise të tjera që gjendeshin nën pushtimin e huaj. Në radhët e Komitetit bënin pjesë përfaqësues të pjesës më përpërintare të inteligjencës shqiptare të kohës, elementë atdhetarë dhe demokratë, të cilët e luanin rolin primar. Në udhëheqje të organizatës u dalluan për veprimtari të tyre në favor të çështjes kombëtare figura të shquara si kryetari i Komitetit,

³ Lush Culaj, Komiteti Mbrojtja Kombëtare e Kosovës 1918–1924, Instituti Albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 1997, f. 237.

Hoxhë Kadri Prishtina, Bedri Peja, Hysni Curri, Hasan Prishtina, Bajram Curri, Beqir Vokshi, Sali Nivica etj.¹ Zëdhënëse e komitetit në opinionin publik u bë njëri ndër organet më përparimtare të atyre viteve gazeta “Populli” që dilte në Shkodër nën udhëheqjen e Sali Nivicës. Përveç në qytetin e Shkodrës, Komiteti i ngriti degët e tij në Tiranë, Durrës, Elbasan dhe në qytete të tjera, e sidomos në Kosovë, ku e shtriu veprimtarinë e vet, si në Gjakovë, Prizren, Ferizaj, Prishtinë, Pejë, Shkup, Podrine, Rahovec, Vuçitërnë, Gjiilan dhe në qendra të tjera të Kosovës. Pika e dytë e programit të 1 majit 1918 parashihte si detyrë të Komitetit të Kosovës që të protestonte kundër politikës antishqiptare të shfarosjes në masë, që kishin ndjekur dhe që vazhdonte të ndiqte qeveria serbe në Kosovë dhe në vise të tjera shqiptare. Për realizimin e programit të vet dhe për të qenë në dijeni për çdo gjë që ndodhte në Kosovë, Komiteti i Kosovës, përmes degëve të organizuara në Kosovë, posaçërisht të asaj që vepronte në Gjakovë, e kishte shtrirë aktivitetin dhe rrjetin e veprimtarisë së vet në pjesën më të madhe të viseve shqiptare të pushtuara nga Mbretëria Serbo-Kroato-Slllovene. Dega më e organizuar e Komitetit të Kosovës, që vepronte në Kosovë dhe që qëndronte gjithmonë në ballë të realizimit të detyrave të Komitetit, ishte dega e Gjakovës. Kjo degë përfshinte një territor relativisht të gjerë, pra jo vetëm Gjakovën dhe fshatrat e sotme të saj, por kishte shtrirje edhe më të gjerë në rrethina të komunave të tjera të Kosovës. Për dallim nga degët e Komitetit në Shqipëri, ku zhvillimi i aktivitetit kombëtar ishte më i lehtë, në territoret e okupuara shqiptare nga Mbretëria SKS, degët dhe aktiviteti organizoheshin ilegalisht, kurse

¹ Po aty. f. 238

aktivistët bartnin mbi vete rrezikimin e jetës së tyre dhe të familjeve të tyre.

Përpyekjet e Hasan Prishtinës për të ndikuar në pagën e Versajës

Komiteti i Kosovës u angazhua për zgjidhjen e çështjes shqiptare në rrugën e njohjes ndërkombëtare, apo zyrtare po aq sa edhe atë të rezistencës së armatosur. Kështu *Komiteti i Kosovës* i kushtoi rëndësi shumë të madhe ndërkombëtarizimit të çështjes shqiptare në arenën ndërkombëtare. Për këtë çështje komiteti mobilizoi të gjitha forcat intelektuale të tij. Kadri Prishtina e vlerësonte shumë lart rolin e inteligjencës në përgjithësi dhe të mësuesve në veçanti. Sipas mendimit të tij, “Burrat e shtetit që duan ta drejtojnë qeverinë duhet të mbështeten në inteligjencën, sepse ajo e drejton nga të dojë vetëdijen kombëtare.”⁵ Kështu, menjëherë pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore, *Komiteti i Kosovës* iu drejtua Konferencës së Paqes në Paris kundër masakrimeve serbe mbi popullsinë shqiptare në Kosovë, ku theksohej se serbët, pasi i ndoqën turqit në luftën e parë ballkanike, filluan masakrat dhe plaçkitjet kundër shqiptarëve dhe pas terrorizimit qeveria serbe i detyronte shqiptarët të nënshkruanin shkresa, për kundër dëshirës së vet, se dëshironin të qëndronin nën sundimin serb. Pra, me shkresa të falsifikuara të siguruarat përmes bajonetave Serbia arriti ta mashtronte Evropën dhe botën e qytetëruar. Këto masakra, sipas përfaqësuesve të Komitetit të Kosovës zbatohen përsëri me bombardime në rrethin e Pejës, internime, plaçkë dhe njëkohësisht i detyruan nja dhjetë

⁵ Pal Doçi, Hoxhë Kadriu – mbi rolin e arsimit, edukatës dhe të kulturës në jetën e kombit – Gazeta “Kosova”, organ i shoqatës atdhetare politike “Kosova”, nëntor 1994, Tiranë.

persona nga Peja dhe Gjakova të merrnin pjesë në kongresin nacionalist serbo-malazez të Podgoricës, prandaj delegatët e tillë nuk mund t'i shprehnin dëshirat e shqiptarëve.

Më 18 dhjetor 1918 njëri ndër anëtarët më të shquar të *Komitetit të Kosovës*, Hasan Prishtina, i drejtohet me një telegram presidentit amerikan, Wudro Wilson, në Paris ku kërkon mbrojtjen e të drejtave të popullit shqiptar në Konferencën e Paqes dhe mundësinë që t'i paraqesin këto aspirata përfaqësuesit shqiptarë, duke potencuar në konferencën e Londrës shumica e shqiptarëve mbetën jashtë kufijve të shtetit shqiptar.⁶

Gjatë vitit 1919 ka pasur kundërshtime të theksuara ndërmjet disa anëtarëve të Këshillit Qendror, e veçmas shumë ankime (ose kritika) janë shfaqur ndaj veprimeve të Hasan Prishtinës, madje, për këtë shkak, edhe kundër Këshillit Qendror të Komitetit të Kosovës. Pikëpamjet e ndryshme në gjirin e anëtarëve të Komitetit ushqeheshin nga ambiciet që i shpjegonte Hasan Prishtina në një letër, duke theksuar: “Sulmi na bëhet më tepër mua e Hoxhë Kadriut... Unë nuk kam menduar kurrë në ndasitë toskë e gegë, e as nuk do të mendoj. Në sytë e mi çka janë gegët, ashtu janë edhe toskët. Por mjerisht disa toskë që i shikojnë punët sipërfaqësisht ndjekin një politikë tjetër dhe bëjnë një gabim që nuk u falet, kurse heronjtë tonë të Durrësit, pa ditur bëhen vegla të tyre”⁷. Lidhur me këtë çështje Kadri Prishtina, Komitetin e Kosovës me seli në Durrës e informon që, me gjithë vullnetin e Komitetit Qendror ishin armiqësuar me Hasan Prishtinën dhe që këtë gabim që e dëmton drejtpërdrejt qëllimin e Komitetit duhet për ta

⁶. Lufta e popullit shqiptar për çlirim kombëtar 1918–1920, përmbledhje dokumentesh, vëllimi i parë 1975, Tiranë, f. 62.

⁷. Hasan Prishtina, Dokumente, Tiranë 1983, f. 99–100

ndërprerë sa më parë. Kadri Prishtina kishte afinitet për ta qetësuar gjendjen dhe për t'i kaluar kundërthëniet e për t'i mënjeluar ndërlikimet, ndaj pranoi largimin e Hasan Prishtinës nga Këshilli Qendror, por kurrë nuk e ndërpreu bashkëpunimin me të dhe marrëdhëniet politike e shoqërore në dobi të atdheut.

Kjo vërehet më së miri që mungesën e shqiptarëve të Kosovës në Paqen e Versajës, Komiteti i Kosovës u mundua ta përmirësojë dhe pas përpjekjeve të mëdha arriti ta dërgojë një delegacion në emër të Komitetit të Kosovës prej tre vetash, me Hasan Prishtinën në krye. Ishin pikërisht besimi i madh në atdhedashurinë dhe përkushtimin e tij ndaj çështjes kombëtare që bënë që Komiteti këtë detyrë t'ia ngarkojë Hasan Prishtinës.

Ai, në emër të Komitetit të Kosovës, u nis me vonesë për në Paris. Përmes një letre informonte Komitetin se në Romë kishte arritur mirë dhe se pas dy ditësh do të nisej për në vendin që duhej të arrinte.⁸

Hasani i shkruante Komitetit se “ishte informuar me keqardhje se në Durrës kundër italianëve ishte bërë një demonstratë e madhe dhe, në këto çaste, kur bëhet fjalë për mbrojtjen e atdheut dhe kur kufiri verior ende nuk është vendosur, kam frikë se do të na shkatërrojnë. Në një periudhë kur Anglia përpiqet t'i ndihmojë Jugosllavisë dhe kur dihet se me Italinë gjendet në një grindje diplomatike në konferencë, këto sjellje të disa kalamajve që mund të sjellin dëme të mëdha, nuk di si t'i interpretoj.”⁹

Pastaj, Hasan Prishtina pyet: “Mos vallë këto sjellje janë intriga të armiqtëve tonë jugosllavë dhe grekër? Në kohën kur

⁸. Po aty. f. 104–105.

⁹. AQSH, fondi 846, dosja 22, f. 31. dok. nr. 706–.595.

po caktohën kufitë e Veriut dhe të jugut të Shqipërisë ti zëmërojmë italianët nuk ka asnjë kuptim dhe dobi”.¹⁰ Mora vesh nga një burim i saktë, potenconte Hasani në letrën e tij, se ministri i Jashtëm i Italisë ka theksuar: “Fillova të mos i shoh të padrejta pretendimet e atyre që theksojnë se shqiptarët nuk janë mirënjohës për të mirën që u bëhet dhe që thonë se është më mirë shqiptarët t’i lëmë t’i rregullojnë vetë punët e veta”.

Turqia, duke e potencuar vetëm Kretën, e shpuri veten e saj deri në varr. Druaj se duke theksuar Sazan, Sazan, edhe në veten tonë do ta shpiem në atë përfundim. Këtu shihet largpamësia e të deleguarit të *Komitetit të Kosovës* Hasan Prishtinës në lidhje me rrjedhat e mundshme diplomatike evropiane dhe diplomacinë që duhet ndjekur shqiptarët në mënyrë që në Konferencën e Versajës ta kenë përkrahjen e diplomacisë italiane. Mirëpo, Hasan Prishtina i njihte edhe pretendimet territoriale të Italisë ndaj Shqipërisë dhe sidomos aspiratat e saj për realizimin e marrëveshjes së fshehtë të Londrës, por ai theksonte: “Unë nuk them që Sazani t’i jepet Italisë, por çdo gjë e ka kohën e vet, duke theksuar se ato punë që do të bëhen sot, mund të bëhen 15 ditë më pas dhe kur të caktohen kufinj të veriorë mund të bëjnë edhe 20 herë në ditë demonstrata kundër Italisë dhe fitimi mbi Sazanin mund të sigurohet”.¹¹

Mirëpo, delegacioni i *Komitetit të Kosovës*, i nisur për në paqen e Versajës, nuk mundi të shkonte në Versajë. Arsyet për këtë i tregon Hasan Prishtina në letrën e dërguar Kadri Prishtinës nga Roma:

¹⁰. Po aty

¹¹. Po aty.

“Nuk mundëm të shkonim në Paris, sepse Turhani (është fjala për Turhan Pashë Mehmetin kryeministrin të dalë nga Qeveria e Durrësit dhe kryetarin e delegacionit shqiptar në Konferencën e Parisit L. Culaj) me disa shokë duke paraqitur disa pretekste pa kuptim e penguan nisjen tonë. Kjo komedi misterioze vazhdoi afro një muaj. Bile nuk e jepnin pëlqimin as për vajtjen time në Shqipëri...” Pastaj me një hidhërim të papërshekruar e përfundonte letrën duke theksuar: “E mjera Kosovë, ajo e ndershnja Kosovë... nuk po lejohet që të ketë një delegat edhe në çastin kur është shtruar fati i gjithë botës, prapë për shkak të ambicjes (...) nuk po tolerohet të ndodhet në Paris. Si çudi në qoftë thënë një ditë do t’i shiqojmë këto hesape.”¹²

Në situatat e krijuara nga rivaliteti i shteteve, anëtarët e *Komitetit të Kosovës* i analizonin hollësisht shkaqet ekonomike që i shtynin këto shtete të bënin kërkesa politike. Ata i jepnin rëndësi të madhe vlerësimit politik të çështjeve ekonomike dhe kërkonin nga diplomatët tonë që ata ta kapnin fillin kryesor të këtyre kërkesave dhe pa bërë lëshime, të dinin të nxirrnin përfitime për shtetin tonë.¹³

Komiteti i Kosovës shpresonte në vendimet që do të merrte Konferenca e Paqes në Paris. Ai u kishte dërguar fuqive të mëdha që do të merrnin pjesë në konferencë raportet shkoqitëse dhe statistikën për territoret shqiptare. Për këtë konferencë Ali Shefqeti punoi tre muaj, ditë e natë dhe bëri një hartë të përsosur të Shqipërisë dhe të Kosovës, hartë të cilën e humbi Mehdi Frashëri kur po e dërgonte në Paris.¹⁴ Fatkeqësisht Konferenca e Paqes në Paris e gjeti parinë shqi-

¹² AQSH, fondi 846, dosja 22, f. 31–32.

¹³ Hasan Prishtina, Përmbledhje dokumentesh dok. nr. 65.

¹⁴ AQSH, fondi, 846, dosja 58, nr. 4.

ptare, që përfaqësohej atje më të përçarë se kurrë. Komiteti e shihte shumë të largët fitoren pa unitet, prandaj apelonte për bashkim dhe për t'i treguar botës se populli shqiptar, pa dallim feje e besimesh, lufton në radhë të parë për çështjen kombëtare dhe liri të plota shtetërore dhe apelonte se kush dëshiron ta nderojë atdheun le të sakrifikojë çdo gjë për kombin.¹⁵

Hasan Prishtina, pas kthimit nga Italia, bëri përpjekje për ta organizuar rezistencën e armatosur në Kosovë. Ndërkohë *Komiteti i Kosovës* e dërgoi atë në Vjenë ku pasi që të informohej për vendimet e Konferencës, po qe se dëmtoheshin interesat kombëtare informonte se popullsia shqiptare mund të ngrihet menjëherë në këmbë. Fundi i tetorit 1919 Hasan Prishtinën e gjeti në dyert e Konferencës së Paqes, duke shpërndarë materialet e komitetit e duke biseduar me autoritetet dhe përfaqësuesit e shteteve të ndryshme për problemin shqiptar. Komiteti i shqetësuar i kërkonte informacione të shpeshta atij, sepse situatat ndryshonin e duhet marrë masa në përputhje me rrethanat e krijuara.

Në një mbledhje, që u mbajt në vitin 1920, me patriotët kosovarë që gjendeshin në Shkodër, luftëtarët e çetave, ishte mbështetja kryesore e Komitetit të Kosovës që përfaqësohej nga Hasan Prishtina, Bajram Curri, Azem Galica etj.¹⁶

Edhe gazeta "*Populli*" dhe anëtari i komitetit Sali Nivica mbante shënime për t'i pasqyruar ato në shtyp ngjarjet më të rëndësishme kombëtare. Disa herë, qoftë edhe natën vonë, Saliu shkante për t'u këshilluar për probleme të llojllojshme me Kadri Prishtinën, Hasan Prishtinën, Bedri Pejën etj.¹⁷ Në fjalimet e mbajtura në mitingun e organizuar në Shkodër më

¹⁵. Eqber Skendi, Hoxhë Kadriu vep. cit f. 67.

¹⁶. Ajet Haxhiu, Shota dhe Azem Galica, Tiranë 1982, f. 155.

¹⁷. Eqber Skendi po aty f. 84.

28 nëntor 1919 udhëheqësit e *Komitetit të Kosovës* theksuan se shqiptarët do të shpëtojnë po të kenë besim dhe po t'i mbështeten fuqisë së tyre kombëtare, sepse një komb i cili kërkon “me i vjerrë shpresat e veta në mëshirën e të huajve e në taktikat e diplomacisë” nuk mund të shpëtojë dhe as që e meriton lirinë.

Sipas dëshnmive të *Komitetit të Kosovës* valët e Drinit të Bardhë dhe të Sitnicës u turbulluan sërish nga gjaku i njerëzve dhe nga hiri i shtëpive të djegura. Vetëm në rrethin e Pejës, gjatë dimrit të viteve 1920–1921, ushtria dhe xhandarmëria serbe dogjën 420 shtëpi dhe masakruan 231 veta, në Rugovë dogjën e plaçkitën në tërësi 13 fshatra me 410 shtëpi dhe vranë 846 veta.¹⁸ Në këto momente tejet të vështira njëri ndër anëtarët më aktivë të *Komitetit të Kosovës*, Hasan Prishtina, në qendrat e mëdha evropiane dhe në shoqatën e kombeve, protestonte e kërkonte mbrojtjen e shqiptarëve të Kosovës. Edhe pas kthimit në Shqipëri, Hasan Prishtina në diskutimin e tij në këshillin kombëtar në Tiranë, më 14 maj 1921, kërkon mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve që ndodhen jashtë kufijve të Shqipërisë.¹⁹ *Komiteti i Kosovës* përpiqej që t'i informonte fuqitë e huaja sa më hollësisht mbi gjendjen tragjike në Kosovë. Në ankesën e datës 3.IV.1921, dërguar deputetit të Francës në konferencën e Pages në Paris – Zhystin Godard e informonte në hollësi mbi të gjitha ngjarjet në Kosovë e veçanërisht në rrethin e Prishtinës me dokumentacionin mbi mënyrën e keqpërdorimeve të ndryshme.²⁰

¹⁸. AQSH fondi 846, dosja 57.

¹⁹. Hasan Prishtina, Dokumente, nr. 68, f. 110.

²⁰. Limon Rushiti, Lëvizja kaçake në Kosovë 1918–1928, Instituti i Historisë i Kosovës, Prishtinë 1981. f. 153–154.

Hasan Prishtina në Zonën Neutrale të Junikut

Nacionalizmi shqiptar u dallua nga ideja e vazhdimësisë së aktivitetit politik, duke mos e abstraktuar edhe luftën e armatosur për realizimin e bashkimit kombëtar.²¹ Përderisa nacionalizmi shqiptar ishte ithtar madje i luftës së armatosur për bashkimin kombëtar, qëndrimet qeveritare shqiptare ishin për-krahja e shqiptarëve në arenën ndërkombëtare, duke e ruajtur neutralitetin dhe duke iu shmangur konfliktit të armatosur.

Puna për caktimin e kufijve ndërmjet Shqipërisë dhe Jugosllavisë nisi me krijimin e Zonës Neutrale të Junikut. Intervencimet e shumta të ushtrisë jugosllave në territorin e Shqipërisë dhe sulmi grek në jug të vendit nga ana e tjetër, përbënin një rrezik permanent për shtetin shqiptar, i cili ishte në konstituim e sipër, sikundër edhe në aspektin ekonomik, e dëmtuan shumë. Për t'i shmangur konfliktet e përmasave më të gjera, Fuqitë e Mëdha vendosën që të formohej Zona Neutrale e Junikut, e cila qëndroi si e tillë gjatë viteve 1921–1923.

Ajo ishte një zonë demarkacioni në vijat e kufirit shqiptaro–jugosllav. Shtrirja gjeografike e kësaj zone ishte nga Qafa e Morinës deri në lumin Bistricë dhe në grykën e Deçanit. Fshatrat më të rëndësishme që i takonin kësaj zone ishin: Juniku, Mulliqi, Batusha, Brovina, Ponosheci, Shishmani, Popoci, Kosharja dhe Babajt e Bokës.²²

Çetat shqiptare hynë në Junik dhe u vendosën nëpër familjet junikase. Me krijimin e kufirit ndarës, luftëtarët shqiptarë u detyruan të vendoseshin nga Vokshi, kulla e Malokut dhe deri

²¹ Hysamedin Feraj, *Skicë e mendimit politik shqiptar*, Tiranë 1998, f. 148.

²² *Politika*, Tiranë, 15.3. 1923; Limon Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë* vep. cit. f. 185; Ibrahim Çitaku, Azem Galica dhe veprimtaria e çetave kaçake të Drenicës, Prishtinë, 1996, f. 384–385.

te Babajt e Bokës. Hyrja e luftëtarëve të shquar në Junik ishte një gëzim i madh për popullatën vendase shqiptare. Çetat shqiptare, përveç në Junik, u vendosën edhe në Batushë, Brovinë, Ponoshec, Babaj të Bokës, Jasiq, Gjocaj e fshatra të tjera që ishin në kuadrin e Zonës Neutrale.

Mbretëria jugosllave ishte kundër krijimit të Zonës Neutrale në kufirin me Shqipërinë. Qeveria e Beogradit konsideronte se Konferenca e Ambasadorëve mori vendim mbi krijimin e kësaj zone nën presionin e Italisë, prandaj këtë zonë e konsideronte si “shtatanik të Konferencës së Ambasadorëve”.²³

Autoritetet jugosllave e quanin këtë zonë si rrezik për shkak se në të jetonin dhe vepronin çetat kryengritëse shqiptare kundër sundimit jugosllav. Krijimi i kësaj zone i dha mundësi edhe Komitetit të Kosovës që të angazhohej maksimalisht për t'i jetësuar qëllimet e tij.

Angazhimi i Bajram Currit dhe i bashkëluftëtarëve të tij nacionalistë në kryengritjen e marsit 1922 ndikoi sado kudo në rënien e lëvizjes çlirimtare në Kosovë. Ishte ky një synim për ta rrëzuar me forcë Qeverinë e Tiranës, por forcat kryengritëse të Bajram Currit nuk arritën dot deri në Shkodër, ku edhe e kishin objektivin. Shtypi evropian i asaj kohe shkruante se opinionioni publik ishte i tëri kundër rrugës jokushtetuese që po ndiqte Bajram Curri dhe ai, si patriot i vërtetë që ishte, u tërhoq pa shkaktuar gjakderdhje.²⁴ Shmangia e gjakderdhjes u mirëprit nga pjesa dërmuese e popullit dhe nga kjo përfitoi Ahmet Zogu, reputacioni i të cilit u ngrit në një shkallë më të lartë. Nga Qeveria u krijua një gjyq ushtarak special për ndjekjen penale të kundërshtarëve qeveritarë. Kundërthëniet ndërmjet nacionalistëve kosovarë

²³. Politika, Beograd, 23 korrik 1922.

²⁴. Ilir Ushtulencia, Diplomacia e Mbretit Zogu I, Tiranë, 1997, f. 40.

dhe Qeverisë shqiptare u ashpërsuan edhe më shumë. Në vitin 1922 konsiderohej se në Zonën Neutrale të Junikut numri i të arratisurve ishte mbi 2.000 vetë.²⁵

Fillimet e kundërthënieve në raportet ndërmjet dy grupimeve politike ishin edhe më të hershme, por ato dolën në pah qartazi me rastin e themelimit të kabinetit qeveritar të Hasan Prishtinës, më 7 dhjetor 1921.²⁶ U trumbetua shumë për jokushtetushmërinë e këtij kabineti, apo për luftën për pushtet ndërmjet forcave të ndryshme, por irritimi më i madh ishte se Hasan Prishtina ishte anëtar i Komitetit të Kosovës, që aludonte në vazhdimin e luftës për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, “në një periudhë kohore të cilën shumica e shqiptarëve e konsideronin të parakohshme dhe të pamundur për momentin vazhdimin e këtij kursi, që do të sillte ndoshta edhe shkatërrimin e Shqipërisë.”²⁷ Për ta shmangur gjakderdhjen, kabineti i Hasan Prishtinës dha dorëheqje më 12 dhjetor 1921, sepse u krijua një situatë e rrezikshme.²⁸

Duke u nisur nga këto divergjenca të theksuara rreth zgjidhjes së çështjes kombëtare, për politikanët qeveritarë të Tiranës të viteve 20 ishte më i përshtatshëm Nexhip Draga si politikan i moderuar sesa p.sh. Hasan Prishtina e Bajram Curri, si politikanë të pakompromis për çështjen e Kosovës.²⁹ Hasan

²⁵ Limon Rushiti vep. cit f. 188; Ajet Haxhiu vep. cit f. 190.

²⁶ Kastriot Dervishi, Qeveritë e Shqipërisë në vitet 1912–2000, 55 Dossier, 30.05. 2000. f. 10.

²⁷ Ilir Ushtelenca vep. cit. f. 39; Marco Dogo, Kosovo Albanesi e serbi; La radici del conflitto— Cosenca, 1999, f. 113.

²⁸ Ç’thotë Hasan Prishtina, “Shqipni e re”, Konstancë, 29 janar 1922.

²⁹ Lush Culaj, Keri i Sadri Bardhit, Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2007, f. 143.

Prishtina shpesh i ftonë në konsultime udhëheqësit e çetave, të cilët ishin të bashkuar në Zonën Neutrale të Junikut.³⁰

Nacionalistët e Kosovës kërkonin mbështetje edhe tek aleatët për jetësimin e qëllimit të tyre. Një mbështetje të tillë e gjetën te Italia. Për shkak të rivalitetit me Jugosllavinë, Italia lidhi miqësi me Hasan Prishtinën, i cili, siç theksuam më lart, ishte në luftë të pareshtur me Qeverinë e Tiranës.³¹

Nga ana e tjetër, ishte më se e kuptueshme që Qeveria e Beogradit nuk do t'i respektonte vendimet e Fuqive të Mëdha, ngase nuk dëshironte krijimin e një qetësie qytetare. Përkundrazi, ishte e interesuar të ngjallte ngatërresa dhe një gjendje pasigurie që të ndikonte në pasigurinë e gjithëmbarshme të shtetit shqiptar. Më 16.1.1922, një forcë ushtarake serbe, e përbërë nga 100 ushtarë, ishte drejtuar për në Qafën e Prushit dhe, pas kundërshtimit të popullit të Zonës Neutrale, qëndroi në katundin Prush.³²

Sipas të dhënave nga Ministria e Mbrojtjes e Shqipërisë, të cilat iu dërguan Komisionit të Lidhjes së Kombeve, njerëz të paguar nga Qeveria e Beogradit lejoheshin të hynin lirisht në zonë, në mënyrë që ata të krijonin gjendje pasigurie, ashtu që përgjegjësia të binte mbi shtetin shqiptar, ndërsa akti final t'i shërbente Jugosllavisë për okupimin e Zonës Neutrale. Prandaj, Qeveria shqiptare luste që të merreshin masat e duhura diplomatike nga Komisioni i Lidhjes së Kombeve kundër këtyre veprimeve.³³

³⁰. Po aty f. 146.

³¹. Po aty, f. 148.

³². AQSH, fondi 251, viti 1922, dosja 36, f. 33, rezervat nga Ministria e Luftës.

³³. Po aty.

Në rrethanat e krijuara Qeveria shqiptare ishte e interesuar jetësisht për ruajtjen e qetësisë. Ministri i Brendshëm, Ahmet Zogu, më 17.6.1922, e informonte Ministrinë e Jashtme mbi lëvizjet e patrullave serbe në Zonën Neutrale, në pjesën e Prefekturës së Kosovës, ku theksohej: “Tue qenë se shteti shqiptar asht i lirë dhe independent, nuk mundemi me e pa me sy të mirë të hymen e ndonjë patrullës së huaj brenda kufinit të saj”³⁴. Kjo ministri, duke konsideruar se populli i këtyre krahinave sjelljen e patrullave serbe në këtë mënyrë e merrte si krekosje para forcave shqiptare, i propozonte Ministrisë së Jashtme që të bëheshin demarshet diplomatike pranë Qeverisë jugosllave, ashtu që shëtijtjet e patrullave të ndaloheshin në Zonën Neutrale.³⁵

Nga ana tjetër, në verën e vitit 1922 Hasan Prishtina me udhëheqësit e çetave të Kosovës organizuan një sulm të armatosur kundër forcave qeveritare në prefekturën e Kosovës (Kukësit), ku morën pjesë rreth 1000 luftëtarë të çetave të Kosovës, që kishin ardhur në malësi dhe në “Zonën Neutrale të Junikut”.³⁶

Edhe shtypi i huaj gjatë atyre ditëve publikonte lajme mbi prishjen e qetësisë së brendshme në Shqipëri. Ndërkaq, kryeministri Xhafer Ypi e akuzonte Bajram Currin me shokë për përpjekje për prishje të qetësisë që mbretëronte në Shqipëri.³⁷ Nacionalistët e Kosovës kërkonin mbështetje dhe aleatë për jetësimin e qëllimit të tyre. Ndërkaq, Qeveria shqiptare përpiqej ta ruante ekuilibrin e qetësisë së brendshme të shtetit,

³⁴. AQSH, fondi 251, viti 1922, dosja 36, f. 88, kërkesë e Ministrit të Brendshëm për Ministrinë e Jashtme.

³⁵. Po aty.

³⁶. Ajet Haxhiu, Shota dhe Azem Galica, vep. cit. f. 191.

³⁷. AQSH, fondi 251, viti 1922, dosja 57, f. 74; raport i kryeministrit dërguar ministrisë të jashtme.

duke i ndjekur elementët që u bënë vegla të huaja dhe ata që prishnin qetësinë qeveritare.³⁸ Çetat luftarake, të cilat ishin strehuar në Zonën Neutrale, e që ishin bërë zot në këtë zonë ishin vazhdimisht në veprim. Ato herë sulmonin në thellësi të Kosovës, herë kundër forcave qeveritare në malësinë verilindore të shtetit shqiptar. Edhe pas shuarjes së Zonës Neutrale të Junikut shpresat e shqiptarëve për liri nuk u shuan. Të paktën përpiqeshin që përmes protestave dërguar organizmave ndërkombëtarë të ndikohej në përmirësimin e kushteve elementare njerëzore të shqiptarëve të pushtuar. Kështu, në gusht të vitit 1924 qeveria e Nolit i ngarkoi përfaqësuesit e vet në Gjenevë për të protestuar popullsisë shqiptare në Kosovë. Për t'i shmangur akuzat jugosllave, qeveria e Nolit urdhëroi që këtë protestë ta bënin Bajram Curri, Hasan Prishtina dhe Bedri Peja, të cilët shkuan në Gjenevë si përfaqësues të "komitetit të bashkuar të shqiptarëve irredentë." Më 26 shtator ata i dorëzuan lidhjes së kombeve peticionin, nëpërmjet të cilit e informonin opinionin botëror mbi gjendjen e mjerueshme të shqiptarëve në Jugosllavi me fakte rrëqethëse të barbarizmave shtazarake serbomadhe.³⁹ Kjo protestë shkaktoi nervozizëm të madh te qeveria jugosllave, prandaj ajo u dërgoi në rrugë zyrtare nota qeverive të mëdha, ku e akuzonte qeverinë e Nolit për përpjekjet për t'i përkrahur kaçakët dhe për ta destabilizuar Kosovën.⁴⁰ Njëri ndër qëllimet e akuzave ishte shuarja e aktivitetit të patriotëve kosovarë që vepronin në Shqipëri. Me gjithë presionin nga jashtë, Fan Noli filloi

³⁸. AQSH, fondi 249, viti 1922, dosja 1, f. 5. informatë e Ministrit të Brendshëm, Ahmet Zogu për Kryeministrinë datë 18.06. 1922.

³⁹. Hasan Prishtina, Dokumente, f. 162.

⁴⁰. Paskal Milo, Shqipëria dhe Jugosllavia 1918–1927, Tiranë, 1992, f. 275.

zbatimin e reformave në Shqipëri. Filloi mbledhja e armëve e cila shkaktoi pakënaqësi në masat popullore.

Aktiviteti i atdhetarit Hasan Prishtina në dobi të Kosovës dhe atdheut ishte i vazhdueshëm. Ai, edhe pas rikthimit të Ahmet Zogut në pushtet dhe shkatërrimit të Komitetit Mbrojtja Kombëtare e Kosovës, e vazhdoi aktivitetin e tij atdhetar në forma nga më të ndryshmet. Veprimtaria e tij ishte e mishëruar në mënyrë të natyrshme me fatin e shqiptarëve të mbetur padrejtësisht në Jugosllavi gjatë viteve 1908–1933.⁴¹

⁴¹. Tahir Abdyli pun. cit f. 172.

RUDINA MITA

Universiteti "Aleksandër Xhuvani" – Elbasan

ROLI I HASAN PRISHTINËN NË NGJARJET E DHJETORIT 1921 E TË MARSIT 1922, BASHKËPUNIMI ME AQIF PASHËN

Aqif pashë Biçakçiu dhe Hasan Prishtina që nga fillimi i shek XX ishin dy nga liderët kryesorë të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, pjesmarrës aktivë dhe organizatorë të njaft aksioneve politike dhe ushtarake të Rilindjes Kombëtare Shqiptare deri në fitoren e Pavarësisë, të cilën ato e konsideruan si një moment arritjeje të madhe të LKSH, por u zhgënjyen kur vendimet e Konferencës së Ambasadorëve të Londrës, nuk lejuan që LKSH të siguronte shtetin e pavarur shqiptar në kufijtë etnikë e gjeografikë. Pra çështja shqiptare doli në rend të ditës, ideali kombëtar për të cilin luftuan Aqif Pasha e Hasan Prishtina nuk u realizua, mbeti prapë për tu zgjidhur çështja kombëtare. Për më tepër pas 1912, shteti shqiptar ndonëse i krijuar dhe me veprimtari gati 1 vjeçare (28 nëntor 1912 – janar 1914) pati një fat, jo siç e dëshironin këta dy idealistë, të cilët në veprimtarinë e tyre ishin konsequentë. Kongresi i Lushnjës shënoi një etapë të re historike sepse krijoi shtetin, rimëkëmbi shtetin e pavarur shqiptar të 1912. Sidomos pas pranimit të Shqipërisë në Lidhjen e Kombeve më 17 dhjetor 1920 dhe vendimit të Konferencës së Ambasadorëve më 9 nëntor 1921 e njohu Shqipërinë si shtet sovran, këto ngjarje shënuan fillimin e një etape të re, kthese historike për Shqipërinë, sepse problem i jashtëm, lufta për të përballuar agresionet e huaja, u mënjanua. Në këtë moment historik,

detyrë thelbësore ishte angazhimi i forcave politike për zgjidhjen e detyrave të brendshme.

Një nga detyrat e brendshme dhe më të ngutshme ishte institucionalizimi dhe demokratizimi i shtetit shqiptar, i cili kish nisur jetën e tij të re pas Kongresit të Lushnjës. Që të funksiononte jeta institucionale e shtetit të ri duheshin respektuar ndarja e pushteteve dhe legjislacioni demokratik të tij, rrugë e cila nisi suksesshëm gjatë vitit 1921, por që u trondit me krizën qeveritare të dhjetorit të këtij viti.

Situata në vend u rëndua, sidomosme ndërrimin e qeverive që vinin në pushtet njëra pas tjetrës. Kjo krizë u shfaq për shkak të mosmarrveshjeve midis Këshillit të Lartë dhe Parlamentit, por që solli jo pak pasoja mbi shtetin e ri shqiptar. (Kjo solli edhe ndërrimin e 6 kabineteve qeveritare: Pandeli Evangjeli, Qazim Koculi, Hasan Prishtina, Idhomene Kosturi, Xhaferr Ypi, Ahmet Zogu)

Në dhjetor 1921 Pandeli Evangjeli, u caktua për të formuar kabinetin qeveritar, i hyri punës për ta kompletuar sa më parë atë. Por nuk mundi të plotësonte dy portofole, të Ministrisë të Luftës dhe atë të Punëve Publike. Ai u gjend në një pozitë akoma më të vështirë pas dorëheqjes së dhënë nga ministri i Financave. Vendet e mbetura bosh në kabinet kërkoi t'i plotësonte Këshilli i Lartë. Kryeministri ishte për zbatimin e së drejtës ligjore, që t'i plotësonte vetë këto vende. Konflikti midis Këshillit të Lartë dhe kryeministrit arriti kulmin, kur ky i fundit i emëroi vetë tre ministrat dhe Këshilli i Lartë nuk i miratoi. Konflikti midis dy organeve më të larta të shtetit po e çonte vendin në një krizë të rëndë qeveritare. Në momentet më të acaruar, Hasan Prishtina dhe miqtë e tij e shtrënguan Pandeli Evangjelin të japë dorëheqjen për të evituar ndonjë konflikt, dhe kjo dorëheqje u krye më 7 dhjetor 1921.¹

¹ "Djelli", Boston, Mass, Nr.2347, e shtunë 28 janar 1922.

Në qeverinë e Pandeli Evangjelit, Ahmet Zogu zinte postin e ministrit të Luftës, i cili, “pavarësisht nga kundërshtimi i Aqif Pashës, u vu në krye të një force ndëshkuese dhe u nis në veri”.² Aqif Pasha e kish kuptuar se, Zogu po përpiqesh të bënte për vete këtë zonë. (Mirditën)

Me këtë dorëheqje kriza qeveritare jo vetëm nuk u zgjidh, por u thellua më tej me dorëheqjen rradhazi të disa kryeministrave, gjatë dhjetorit të vitit 1921.

Pozicionimi i Aqif Pashës dhe Hasan Prishtinës në ngjarjet e dhjetorit 1921 ishte i rëndësishëm.

Në këtë luftë Aqif Pasha³ siguroi mbështetjen e anëtarit tjetër të Regjencës, Luigj Bumçit. Sipas Rexhep Mitrovicës, në një letërkëmbim të tij me Mehdi Frashërin, ky u deklarua (Rexhep Mitrovica) se shkaqet e krizës e të trazirës së dhjetorit dhe ndryshimet që ndodhën, zanafillën e tyre e kanë që prej ditës “që u ba bashkimi i shenjt... „. Ky bashkim në vend që të sjell një vepër të bukur mjerisht na solli një shkatrim të plotë....” Sipas tij, kabineti i Pandeli Evangjelit ish fryt i këtij bashkimi.

Përpjekja e Aqif Pashës, i mbështetur dhe nga Luigj Bumçi në Këshillin e Lartë, për të rrëzuar qeverinë, është bërë edhe për motive subjektive, nga inatet personale dhe nga pasionet politike të Aqif Pashës kundër Ahmet Zogut. Pasha në këtë kohë shfrytëzoi dhe mungesën në Këshillin e Lartë të dy

² B. Fischer, “Mbreti Zog dhe përpjekjet për stabilitet në Shqipëri”, Tiranë 2001, faqe 42.

³ Aqif Pasha, patriot shqiptar, një ndër flamurtarët e lëvizjes kombëtare shqiptare para dhe pas 1912, bashkëpunor i ngushtë me Ismail Qemalin, Kryetar i Kongresit të Lushnjës, dhe anëtar i Këshillit të Lartë. Bashkëpunoi shumë me Hasan Prishtinën e element të tjerë demokratë me të cilët luftoi kundërkonservatorëve. Vdiq më 1926.

regjentëve të tjera, Abdi Toptanit e Mihal Turtullit, të cilët gjatë kësaj kohe nuk ndodheshin në Tiranë.

Në postin e kryeministrit Këshilli i Lartë caktoi Qazim Koculin, për të formuar qeveri të re. Emërimi i Qazim Koculit u bë nga ana e Pashës, më 6.XII. 1921. Pas këtij emërimi situata u acarua më tej, ku nuk munguan as manovrat politike, pavarësisht se partia “Përparimtare” po shpërbëhej. Kështu, Eshref Frashëri, Kryetari i Parlamentit, i dërgon një qarkore të gjithë deputetëve të Shqipërisë, duke u thënë që të mbledheshin sa më parë në Elbasan, se në Tiranë ishte organizuar një grusht shteti dhe ishte rrëzuar qeveria e Pandeli Evangjelit. Në këtë rast, Kryetari i Parlamentit akuzon drejtpërdrejt Pashën për grusht shteti dhe cakton pikërisht Elbasanin për t’u mbledhur parlamenti, duke shpresuar në influencën e madhe atje të Shefqet Vërlacit.

Qazim Koculi, pavarësisht se kishte mbështetjen e Këshillit të Lartë, nuk mundi të qëndronte më tepër se disa orë në postin e kryeministrit. Duke qenë se ai u tregua i paafte për të formuar kabinetin e ri qeveritar, gjë që e detyroi Aqif Pashën që këtë detyrë t’ia ngarkonte, Hasan Prishtinës. Më 7 dhjetor 1921, nëpërmjet një dekreti të shpallur nga Regjenca, kabineti i Hasan Prishtinës u aprovua.⁴

⁴ Kabineti i Hasan Prishtinës përbëhej: Hasan Prishtina – Kryeministër, Ministër i Financave – Ahmet Dakli, Fan Noli – ministër i Jashtëm, Haki Tefiku – ministër i Punëve Botore, ministër i Arsimit – Kristo Dako, ministër i Drejtësisë – Hoxha Kadriu, ministër i Luftës – Zija Dibra.¹³⁶ Meqenëse ministri i Financave dhe ai i Punëve të Brendshme nuk ndodheshin në Shqipëri, në vend të tyre deri sa të ktheheshin, do të vendoseheshin nga kryeministri Hoxha Kadriu si ministër i Brendshëm dhe Kristo Dako – Ministër i Arsimit, të cilët i përkisnin partisë “Përparimtare”. Fan Noli nuk e pranoi ofertën për ministër dhe as e njohu qeverinë e Hasan Prishtinës. Kështu, nga tetë anëtarë gjithsej, në kabinetin e Hasan

Situata, pas emërimit të qeverisë së Hasan Prishtinës,⁵ u paraqit më e acaruar, si brenda vendit ashtu dhe jashtë tij. Në planin e jashtëm, kur marrëdhëniet me Jugosllavinë po viheshin në rrugën e stabilizimit, ardhja në pushtet e tij si nacionalist kosovar do ta acaronte përsëri situatën dhe marrëdhëniet me jugosllavët. Sipas Fischerit : “Emërimi i Prishtinës krijoi një situatë edhe më të paqëndrueshme. Prishtina ishte jo vetëm një irredentist i shfrenuar për çështjen e Kosovës, me ndjenja të theksuara pro-italiane dhe anti-jugosllave, por, duke filluar nga momenti i shkatërrimit të Klikës, ai ishte kthyer në një kundërshtar të tërbuar të Zogollit”,⁶ Akuza që i bën Fischeri Hasan Prishtinës si italo-fil,

Prishtinës shtatë ishin nga Partia “Përparimtare”, të cilët simpatizonin Aqif Pashën. Noli, duke qenë përfaqësues i Partisë “Popullore”, nuk do të pranonte të merrte pjesë në këtë kabinet qeveritar.

⁵ Eqërëm bej Vlora në librin e tij Kujtime ndër të tjera ai shprehet: “Kemi folur më lart për “Lidhjen e Shenjtë”. Themelues të saj ishin atdhetarë të shquar dhe të ndershëm, të vjetër e të rinj, si Hasan Prishtina, Hoxhë Kadria, Bajram Curri, më tej..... Dashuria e tyre për atdheun dhe qëllimet e tyre të mira, nuk mund të vihen në dyshim. Ata organizuan një grusht shteti në Tiranë dhe e kërcënuar Kryeministrin e atëhershëm, babaxhan dhe paqësor, Pandeli Vangjelin, për aq kohë deri sa e detyruan të jepte dorëheqjen. Më 7 dhjetor 1921 Hasan bej Prishtina zë vendin e tij. Kjo mënyrë veprimi për marrjen e qeverisë u përgjigjej koncepteve të Hasan Prishtinës, por nuk gjeti miratimin e duhur as brenda dhe as jashtë vendit. Jo sepse shqiptarët ishin qibarë të mëdhenj në çështjet juridike e konstitucionale, por për arsye se veprime të tilla fshihnin në vetvete rrezikun që ato t’u shërbenin armiqve të Shqipërisë si shkak për të ndërhyrë në punët e saj të brendshme. (Marrë nga Kujtime II, Tiranë 2001, faqe183.)

⁶ Bernd J. Fischer, “Mbreti Zog dhe përpjekjet për stabilitet në Shqipëri”, Tiranë 2001, faqe 42.

përgjigjen më të mirë ia jep Vuk Vinaver⁷ i cili shprehet : “Çdo figurë madhore politike e kishte një mbështetje në një shtet përmes të cilit shihte realizimin e aspiratave. Natyrisht që interesi ishte i ndërsjelltë. Cilat ishin pikat e përbashkëta? Hasan Prishtina dhe nacionalistët shqiptarë shihnin tek Italia mbështetjen e tyre për realizimin e bashkimit të Kosovës më Shqipërinë duke shfrytëzuar raportet kundërtënese italo–jugosllave. Në analizën e akuzave si italoofil duhet parashtruar pyetja : çka shiti Hasani dhe të tjerët nga kombëtarja tek Italia dhe a ishte e nevojshme që kryesisht nacionalistët kosovarë të luanin në këtë letër? Natyrisht se po, sepse atë botë nuk kishin letër më të fuqishme,,⁸ Pra akuzat si italoofil nuk qëndrojnë, dhe se këto akuza nxiteshin nga qeveria e Beogradit “..... të cilin e quanin italoofil, por edhe patriot të madh shqiptar, i cili kurrë nuk u pagua nga Italia,,⁹ Bajram Curri e mbështeti kabinetin e Hasan Prishtinës, kjo duket në një letër të tij drejtuar një personi, ku e njofton për formimin e këtij kabineti dhe kundërveprimin e A. Zogut ndaj tij. Në këtë letër ai shprehej : “ mendimi i Ahmet bej Zogollit asht me shkue për kundra këtyre Zotnive qi ju shkrujtja sipri, kjo puna qe do me ba Ahmet bej Zogolli asht për damin tonë e të vendit tonë,,¹⁰

Situata brenda vendit u tensionua më tej, kur kundërshtarët po merrin masa për rrëzimin e këtij kabineti. Në këto kushte,

⁷ Vuk Vinaver në “Anglia dhe pozita ndërkombëtare e Shqipërisë midis dy luftrave botërore, “Gjurmime albanologjike,, Nr 1, Prishtinë, 1968, faqe 202.

⁸ Instituti Albanologjik I Prishtinës, Lush Culaj, “Shqipëria dhe problem kombëtar 1918–1928”, Prishtinë 2004, faqe 67.

⁹ Po aty, faqe 67.

¹⁰ Drejtori e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, “Hasan Prishtina”–dokumente, Tiranë 1982, faqe 119–120.

kryetari i Parlamentit, Eshref Frashëri, njoftoi Ahmet Zogun të linte frontin në veri dhe të kthehej në Tiranë, po ashtu i bëri telegram prefekturave për mbledhjen e parlamentit. Anullimi i telegramit të kryetarit të parlamentit nga Kryeministri e ashpërsoi më tej konfliktin midis tyre. Nga ana tjetër, Hasan Prishtina i dërgoi një telegram prefekturave, nëpërmjet të cilit ai i bënte të ditur atyre të mos merrnin për bazë telegramin e dërguar nga Kryetari i Parlamentit për t'u mbledhur deputetët në Tiranë, nën pretekstin se kriza ishte zgjidhur. Parlamenti e zhvendosi qendrën në Elbasan. Në Elbasan, këta deputetë kishin përkrahjen e Shefqet Vërlacit. Mbledhja e parlamentit në këtë qytet bëhej me qëllim që t'i jepnin karakter legal anulimit të qeverisë së Hasan Prishtinës. Reagimi i Hasan Prishtinës që mjaft i ashpër, duke urdhëruar ushtrinë që po të ishte nevoja edhe me dhunë t'i sillte ata në Tiranë. Urdhëroi forcat e Peqinit, Shijakut dhe të Elbasanit t'u dilnin përpara në Qafë Krrabë deputetëve që shkonin nga Tirana drejt Elbasanit. Por, kompromisi midis deputetëve dhe forcave ushtarake bëri që këto të fundit, t'i lejonin deputetët të shkonin në Elbasan. Atëherë, ministri i Brendshëm Hoxha Kadriu urdhëroi prefektin e Elbasanit, që deputetët që ndodheshin në Elbasan të kapeshin dhe të dërgoheshin me forcë në Tiranë.¹¹

Me urdhër të Qeverisë Ahmet Zogu u shkarkua nga posti i komandantit të forcave ushtarake në veri dhe me detyrën e komandantit të përgjithshëm u ngarkua Bajram Curri. Pakënaqesia e Ahmet Zogut ndaj qeverisë për shkarkimin e tij dhe, opinionet që ekzistonin lidhur me këtë qeveri jashtë vendit, orientimi pro italian i qeverisë dhe Këshillit të Lartë, si

¹¹ Hysen Kordha *Ngjarjet e dhjetorit 1921*, Revista "S-H", Nr.1, Viti 1974, faqe 61.

dhe idetë ekstremiste që përhapnin brenda kësaj qeverie dy përfaqësuesit kryesorë të saj, anëtarë të “Komitetit të Mbrotjtjes Kombtare të Kosovës”, shkaktuan pakënaqësi të madhe, që bëri të domosdoshme në këto momente rrëzimin e kësaj qeverie.

Në këto rrethana, në fillim në Tiranë dhe më pas në mbarë Shqipërinë shpërthyen lëvizje antiqeveritare, të cilat siguruan edhe përkrahjen e një pjese të fshatarësisë së Shqipërisë së Mesme. Këto lëvizje e detyruan Këshillin e Lartë, të kërkonte dorëheqjen e qeverisë. Në aktin e dorëheqjes, ndër të tjera, Hasan Prishtina u shpreh : “Pas dorëheqjes së kryeministrit të përparshëm Q. Koculit, ju më ngarkuat barrën e formimit të Kabinetit, të cilën e pranova vetëm për të mos lënë vendin në anarkinë që kishin krijuar dy kriza njëra mbas tjetrës. Kabinetin u mundova ta formoj në mënyrë që të pëlqehet, si prej Shkëlqesisë suaj, ashtu dhe prej gjithë popullit shqiptar ... Por, një fuqi misterioze, për të mbajtur fuqinë qeveritare në dorë e për të bërë shtetin shqiptar vegël interesash personale, edhe këtë herë, me propaganda më të turpshme e rrënimtare, helmoi oficerë e ushtarë, mësues e nënpunës, duke bërë të lenë detyrën e shenjtë që iu kishte ngarkuar shteti. Krijoi një situatë aq të rrezikshme sa që shtrëngoi edhe Shkëlqesën tuaj të na kujtonte nevojën e dorëheqjes. I shtohemi kësaj nevoje dhe paraqes në dorën tuaj dorëheqjen e Kabinetit tim”.¹² Kjo dorëheqje u dha prej tij më 11. XII. 1921.

¹² Hyzen Kordha, *art. i përmend.*, Revista “S-H”, Nr.1, Viti 1974, faqe 63, marrë nga Ajet Haxhiu. H. Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës, Tiranë 1968, fq. 200.

Pas dorëheqjes së qeverisë, Parlamenti, me një vendim të posaçëm, anulloi të gjitha vendimet e urdhërat e marra nga kabineti i Hasan Prishtinës, “masi ka qenë një kabinet ilegal”.¹³ Gjithashtu Këshilli i Lartë vuri në dijeni kryetarin e parlamentit, Eshref Frashërin, i cili ndodhej në Elbasan, mbi dorëheqjen e Hasan Prishtinës dhe i kërkoi që “të mblidhte një orë e ma parë parlamentin”. Të njëjtin njoftim u bëri edhe të gjitha katundarive të Shtetit.¹⁴

Kabineti i fundit jetëshkurtër do të ishte ai i Idhomene Kosturit, të cilit iu ngarkua detyra e formimit të qeverisë nga Këshilli i Lartë.

Në këtë mënyrë, Zogut iu krijuan rrethanat e favorshme për të ardhur menjëherë në Tiranë bashkë me ushtrinë që komandonte, dhe për të realizuar qëllimet e tij. Bajram Curri së bashku me Elez Isufin bënë përpjekje për ta penguar marshimin e Zogut drejt Tiranës, por nuk ia arritën qëllimit. Në një letër të nënshkruar nga Hasan Prishtina dhe 11 firmëtarë, dërguar Elez Isufit ndër të tjera ata e ftonin të vinte në Tiranë për të ndaluar formimin e qeverisë së A. Zogut. Në përmbajtjen e letrës theksohej se : “..... Parlamenti tue kujtue se Ahmeti e ka fuqinë në dorë e tue pasë frigë që të mos qesë ngatërresa, duket se ka me ja dëgjue të tana dëshirat. Prandaj e shofim shumë të nevojshme për interesat e atdheut që Zotëria jote sa më shpejt e sa ma shumë fuqie (sa më shumë forca) që të mundesh të nisësh e të vish për Tiranë për me ja mbushë mendjen Parlamentit se fuqinë nuk e ka Ahmet Zogu. Përndryshe kanë me ndodhë shumë punëra të liga.....”,¹⁵

¹³ A. Q. Sh, F. 249, D.I–268, viti 1921, faqe 1.

¹⁴ A. Q. Sh, F. 247, viti 1921, D.I–18, faqe 19.

¹⁵ Drejtori e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, “Hasan Prishtina”–dokumente, Tiranë 1982, faqe 121–122.

Hyrja e Ahmet Zogut më 14. XII. 1921 në Tiranë, pa hasur asnjë rezistencë, (në disa burime) është përmendur si grusht shteti ngaqë shumë shpejt Zogu përqëndroi në duart e tij xhandarmërinë, policinë, ushtrinë, pra, me pak fjalë, të gjithë aparatit e dhunës në vend. Vendosi njerëz për të survejuar shtëpitë e Aqif Pashës dhe Hasan Prishtinës. Ai ndaloj jo vetëm aktivitetin e qeverisë të Idhomene Kosturit, por edhe të Këshillit të Lartë. Zogu, duke e ndjerë veten të plotfuqishëm, ngarkoi Bajram Xhanin të mblidhte dhe aktivizonte forca të shumta ushtarake, në ato zona në të cilat ai kishte autoritet, me qëllim që të përballonte hakmarrjen e Këshillit të Lartë dhe veçanërisht të Aqif Pashës. Ky i fundit, si kundërpërgjigje për aktet e kryera nga Zogu dhe për të ruajtur autoritetin e tij organizoi një forcë prej 120 vetësh nga zona e Martaneshit, të komanduara nga Dan Cani që iu drejtuan Tiranës. Me këto forca u bashkuan dhe ato të Elez Isufit, të cilat arrinin në 150 vetë.

Me këmbënguljen e Zogut, më 22 dhjetor 1921 u mblodh parlamenti në Tiranë, i cili shqyrtoi shkaqet që çuan në shfaqjen e krizave të njëpasnjëshme qeveritare dhe marrjen e masave të duhura për kapërcimin e tyre. Në punimet e parlamentit, si shkaktar për rrëzimin e kabinetit qeveritar të Pandeli Evangjelit u akuzua Këshilli i Lartë, prandaj, u vendos të largoheshin dy anëtarët e tij Aqif Pashë Elbasani dhe Luigj Bumçi, të cilët konsideroheshin përgjegjës për krizën në fjalë. Në vend të tyre u zgjodhën Ymer Vrioni dhe Ndoc Pistuli. Lidhur me arsyet e rrëzimit të dy anëtarëve të Këshillit të Lartë më 22 dhjetor 1921 në disa dokumente të kohës,, theksohet se : “emërat dhe ambicjet e Pashajt të Elbasanit e transformuan Këshillin e Naltë në një furrik intrigash, ku më në fund u pregatit grushti i shtetit ... Ushtria e kufijve me të

shpejt arrinë në Tiranë dhe u vunë në dispozicion të Parlamentit që sa po mbledhej. Këto fuqi popullore dhe ushtria që kundërshtuan „coup d`etat“ (grusht shteti) dhe në favor të shtetit na diftojnë çiltarzi detyrën t`onë në këtë pikë, vendimi ynë lipset të jetë rrëzimi i dy vetave të Këshillit të Naltë të cilët shkaktuan rrëzimin e madh të cilit populli shqiptar i dolli përpara”.¹⁶

Nga Këshillit i Lartë dhanë dorëheqjen dhe dy anëtarët e tjerë, të cilët u zëvendësuan me Refik Toptanin dhe Sotir Pecin. Në parlament filluan përpjekjet për krijimin e një qeverie të re, pasi Qeveria ekzistuese e Idhomene Kosturit ishte paralizuar.

Pas diskutimeve, parlamenti miratoi propozimin e Zogut për caktimin e Xhaferr Ypit si kryeministër. Me ardhjen në fuqi të kësaj qeverie, një pjesë e historianëve konkludojnë se u sanksionua kështu “de juro” e “de fakto” marrja e pushtetit nga Ahmet Zogu.

Megjithatë, u krijua një farë besimi se kjo qeveri mund të ndryshonte diçka, dhe se do ta çonte vendin drejt stabilizimit. Ngjarjet e dhjetorit 1921 çuan në një rrjeshtim të ri të forcave politike. Parlamenti vendosi rrëzimin e Këshillit të Lartë ekzistues dhe krijimin e një këshilli të ri: “Veprimi i Parlamentit shqiptar për të pushuar regjentin bektashi Aqif Pashën dhe regjentin katolik imzot Bumçin ... ka çuar në dorëheqjen e regjentit sunit Abdi Bej Toptani dhe të Dr. Turtullit regjentit ortodoks gjithashtu”.¹⁷ Shkarkimi i Aqif Pashës dhe të anëtarëve të tjerë të regjencës, u justifikua me faktin se, Pasha kërkonte të rriste së tepërmi kompetencat e Regjencës në

¹⁶ A. Q. Sh, F. 246, D. 5, viti 1921, faqe 2.

¹⁷ H. Kordha, *Dokumente për lëvizjen demokratike gjatë viteve 1921–1924*, Rev. “S–H”, Nr.3–4, Tiranë 1999, faqe 218, Dock 2.

kurriz të Parlamentit. Vetë Parlamenti në këtë mënyrë vendosi të krijoj një gjyq politik, për të gjetur e dënua shkaktarët e ngjarjeve të dhjetorit 1921.¹⁸

Pas largimit nga Këshilli i Lartë, Aqif Pasha bashkë me një fuqi ushtarake prej 250 vetësh, të komanduar nga Dan Cami, u tërhoq në Elbasan, duke i premtuar qeverisë se me t'u kthyer në qytetin e tij, ai do të shpërndante forcën ushtarake që e shoqëronte: "Aqif Pasha pasi la Tiranën në të nesërmen e rrëzimit shkoj me fuqin e tij në Elbasan dhe atje u hoq në shtëpinë e tij, tue i dorëzue atë fuqi qeverisë".¹⁹

Në Elbasan pati përpjekje për shpërthimin e një kryengritje, menjëherë pas largimit të Aqif Pashës nga Këshilli i Lartë.

Qeveria, nga frika e shpërthimit të një kryengritjeje, organizoi menjëherë procesin e mbledhjes së armëve, me urdhër të Ministrit të Punëve të Brendshme, Ahmet Zogut. Ndonëse pritej shpërndarja e forcave civile të Pashës, ky i fundit deklaroi se Zogu u ndikua nga miqtë e tij në Elbasan, Shefqet Verlaci e Dervish Biçaku, "që të më diskretitojnë dhe ndofta dhe të më arrestojnë".¹⁵⁶ Forcat ushtarake që e pasonin dhe e mbështesnin A. Pashën ishin shpresa e vetme për të arritur synimin e tij nëpërmjet një kryengritjeje që ai kishte planifikuar. Idetë e Pashës mbështeteshin dhe nga përkrahësit e tij, si Lef Nosi dhe Ahmet Dakli në Elbasan. Për t'u hedhur kundër qeverisë, Aqif Pasha kishte bërë marrëveshje edhe me Hamid Toptanin, Imer Deliallisin dhe Bajram Xhanin. Së bashku këta vendosën për të sulmuar Tiranën, Shkodrën dhe Elbasanin brenda një dite e për ta zënë qeverinë në befasi.

¹⁸ K. Dako, *Ahmet Zogu, mbret i shqipëtarëve*, Tiranë 1937, faqe. 111.

¹⁹ "Fjala e lirë", Vlorë, Nr. 1, datë 4 janar 1922.

Halit Lleshi, me një forcë prej 1000 vetash, duke kaluar në vijën Ostren–Martanesh, iu afrua Elbasanit deri në Labinot, por u ndal nga forcat e Ferit Frashërit.

Në këtë kohë, Hasan Prishtina,²⁰ Zija Dibra, Mustafa Kruja, Bajram Curri në përkrahje të Aqif Pashës, bënë për vete parinë e Dibrës si Elez Isufin, Halit Lleshin, Dan Camin nga Dibra. Piktakimi i tyre do të ishte Tirana. Sipas një raporti të Lidhjes së Kombeve lidhur me ngjarjet politike të brendshme mbi këtë situatë theksohej : “Nga ana e Dibrës, Elez Isufi, kreu i Dardhës dhe Zija Dibra, ish ministër i Luftës në Qeverinë e Hasan Prishtinës, përparuan drejt Krujës dhe aty i bashkuan bandat e tyre me ato të Mustafa Krujës. Mandej u nisën kundër Tiranës me rreth 500 vetë të armatosur“.²¹Më 8 mars 1922, Elez Isufi me forcat e tij hyri në Tiranë, ndërkohë që të tjerët depërtuan në zonën e Martaneshit për t’u bashkuar me forcat e Aqif Pashës.²²

Por edhe kjo përpjekje e marsit të vitit 1922, ashtu si kriza e dhjetorit 1921, e nxituri nga Aqif Pasha, dështoi.²³Kryengritja

²⁰ Në fund të shkurtit, Hasan Prishtina dhe një numër partizanësh të tij, përfshi këtu Bajram Currin, Zija Dibrën dhe Elez Isufin, kërkuan rikt-himin e qeverisë së “Bashkimit të Shenjtë”. Zogolli nuk iu përgjigj, ndaj ata vendosën ta përmbysin me forcë. Duke rekrutuar një ushtri të madhe në numër midis gjithë atyre që mendonin se operacioni i çarmatosjes nuk fshihte veçse synimet e errëta të Zogollit, Prishtina mbërriti shumë shpejt në portat e Tiranës dhe e kërcënoi qytetin në tri drejtime. (Marrë nga Bernd J. Fischer, “Mbreti Zog dhe përpjekjet për stabilitet në Shqipëri”, Tiranë 2001, faqe 47)

²¹ Justin Godart “Ditarët Shqiptarë” mars 1921 – dhjetor 1951, Dituria 2008, faqe 232.

²² Egërem Bej Vlora *vep. e përmend* Tiranë 2001, faqe 185.

²³ Sejfi Vllamasi ka shpjeguar se ky dështim ndodhi për këto arsye:

– Së pari, nuk u sulmuan institucionet qeveritare nga frika që të mos shkaktohej gjakderdhje.

ra, kur u arrit marrëveshja midis Elez Isufit dhe qeverisë me ndërmjetësinë e përfaqësuesit anglez në Shqipëri, Eires. Situata u stabilizua, por ndaj personave që e përkrahën këtë lëvizje, u morën masa të rrepta deri në varje, burgime e largim nga atdheu. Në gjykimin personal, mund të theksojmë se rolin kryesor në këto ngjarje, sidomos dhjetor 1921 – mars 1922, e luajti Aqif Pasha, Hasan Prishtina e të tjerë. Ata vepruan në mënyrë të tillë, sepse kërkonin të frenonin ambicjet personale dhe karrieriste të Ahmet Zogut, që po mbështeteshin jo vetëm nga një pjesë e popullorëve, por edhe nga elementë konservatorë – nacionalistë. Aqif Pasha, i cili deri në atë kohë ishte personaliteti më i respektuar në qarqet e politikës shqiptare, që kishte sakrifikuar edhe pasurinë e tij në emër të çështjes kombëtare, kërkonte të krijonte në Shqipëri një frymë demokratike qeverisjeje, duke penguar me çdo kusht tendencat karrieriste të elementëve të veçantë. Për këtë bashkëpunimi i tij me Hasan Prishtinën e të tjerë u bë evident në këtë kohë. Por, pas përfundimit të ngjarjeve të marsit 1922, ato do të ishte në pozita tepër të vështira. Ndaj atdhetarit dhe personalitetit të njohur, Aqif pashë Biçakçiut, dhe personaliteteve të tjerë u mbajtën qëndrime tepër të ashpra nga ana e qeverisë dhe e Zogut, duke i detyruar të largoheshin nga atdheu forcërisht, brenda një afati të shkurtër kohor. Por bashkëpunimi midis tyre do të vazhdonte edhe në emigracion. Në një intervistë të Hasan Prishtinës botuar në gazetën italiane “Il nuovo paese”

–Së dyti, mosrrethimi i Tiranës nga forcat e kryengritësve dhe mosprerja e linjave telefonike, nga ana e tyre, e shpëtuan qeverinë, e cila gjatë kësaj kohe arriti të grumbullojë fuqitë e saj ushtarake nga Zerqani dhe Kruja, dhe vullnetarët nga Elbasani.

–Së treti, se sulmi kundër qeverisë nuk u bë brenda një dite. Sejfi Vllamasi *vep. e përmend*, Tiranë 1995, faqe 278

mbi gjendjen politike në Shqipëri,²⁴ Romë, më 29 nëntor 1923 lidhur mbi bashkëpunimin më Aqif Pashën dhe opinionet e tij për këtë personalitet ai shprehej : “ –Po Aqif Pasha, ç`rrymë përfaqëson? –Aqif Pasha përfaqëson rrymat liberale e demokratike, të cilave u përkas edhe unë..... Më në fund e pyetëm Hasan Beun nëse kishte ndërmend të qëndronte në Itali dhe ai na u përgjegj se do të qëndronte edhe për ca kohë në Romë, ku prët të vijë nga Vjena Aqif Pasha.....”

Sipas historianit Kristaq Prifti “Kjo lëvizje ishte rrjedhojë e drejtpërdrejtë e dhunës së A. Zogut, me ndihmën e së cilës ai synonte të qëronte hesapet me kundërshtarët e tij politikë dhe të mbante të nënshtuara masat e popullit,. Në fillim të vitit 1922 krijoi : “Gjyqin e lartë të shtetit për ndjekjen penale të ministarve e deputetëve,, nxorri vendimin “Mbi djegjen e shtëpive të të pandehurve dhe të arratisurve politikë,, filloi çarmatimin e popullsisë, sidomos të zonave që përkrahnin Aqif pashë Elbasanin dhe kundërshtarët e tjerë të A. Zogut, si dhe të atyre kufitare më Jugosllavinë. Sikurse shkruante shtypi shqiptar këto masa, si dhe këmbëngulja e qeverisë së Xh. Ypit për të dënuar Hasan Prishtinën, B. Currin etj., që i konsideronte si shkaktarë të “turbullirave,, të dhjetorit 1921–it, shkaktuan zemërimin e popullsisë,,²⁵

Në shënimet e Hoxha Kadriut rreth shkaqeve të krizave politike të dhjetorit 1921 ai vë në dukje edhe qëndrimin e Aqif Pashës dhe të Hasan Prishtinës në ngjarjet politike, si dhe

²⁴ Marrë me shkurtime nga libri “Hasan Prishtina” (dokumente), përgatitur nga Kujtim Nuro dhe Nezir Bato, faqe 156–157, botuar në Tiranë më 1983.

²⁵ “Shqipëria e Re”, Kostancë, 2 prill 1922, nr. 73, Kryengritja në Shqipëri, marrë nga libri “Dervish Hima” i autorit Kristaq Prifti, Tiranë 1993, faqe 339.

opinionet e ministrave të qeverisë së zgjedhur prej këtij të fundit. Opinione të cilat dëshmonin se roli i tyre nuk ishte mbyllja e Parlamentit por frenimi i pozitës së Ahmet Zogut brenda tij. Ndër të tjera në mendimet e tij ai shprehej: “Kam bërë shumë hetime por nuk kam mundur të gjejë një shenjë që Këshilla e Lartë e Kabineti i Hasan Prishtinës kanë pasur qëllim të mbyllnin fare Parlamentin. Kam pyetur të gjithë njerëzit e kabinetit, më kanë thënë se nuk kanë pasur një mendim të tillë.”²⁶

Sipas Hasan Prishtinës situata e krijuar në dhjetor 1921 analizohej e tillë: “..... Kabinetin e menduem me e formue me njerëz të zot, të punës e në mënyrë që të pëlqehet si prej Këshillit të Nartë ashtu edhe prej tanë popullit shqiptar, tue e zanë rrugën shumë ankimeve që kishin shkaktue deri më sot një ftohtësi të madhe ndërmjet krahinave të ndryshme të atdheut tonë. Formimin dhe programin e kabinetit t`em ja u bana me dijt të tan popullit menjëherë, mund të them se si kabineti ashtu edhe programi i Qeverisë i bani një përshtypje të pëlqyshme popullit..... Për fat të keq pa fillue edhe mirë në detyrë, një fuqi misterioze, e cila vetëm të mirën e atdheut nuk dëshiron me propagandat ma të paligjshmet e ma të turpshmet hodhi helmin ma parë midis oficerëve e ushtarëve, edhe pa kaluar 24 orë kapitan Osmani, Xhavit Leskoviku e Ibrahim Jakupi bashkë me dy kompani të batalionit të Korçës të shoqërueme edhe prej deputetëve Z. Eshref Frashëri, Bajram Fevziu, Mustafa Maksuti, Banush Hamdi e Sotir Peci duelën nga kryeqyteti e u arratisën. Ikja e ushtrisë pa urdhën e pa shkak..... bani një përshtypje të keqe midis popullit e u kuptue çiltazi se në mes të ushtrisë ishte

²⁶ Nxjerrë nga: AQSH. i RSH., Fondi Komiteti i Kosovës, Dosja 39, fletët 3–9, viti 1922, pa datë.

mbjellë një farë e rrezikshme tue largue ushtrinë nga detyra e sajë e shenjtë e tue e ba vegël të verbër për të shërbyer disa njerëzve. Propozimi i H. Prishtinës ishte që : “Të merren masat edhe ma të rrepta, kundër atyneve qe banë ushtrinë kombëtare vegël pasionesh e ambicjesh personale, tue qeverisë ajo duhet të jetë e shejtë në zemër të çdo shqiptari e lypset të qëndroi vetëm kujdestare e kufijvet të atdheut edhe do t`u shërbejë interesavet të njërit e të tjetrit. Ushtria lipset të jetë e gjithë kombit dhe vetëm nën urdhër të Qeverisë nga çdo parti që ajo të jet formuar. Historia asht aty me gjithë mjerimet e rrënimet qi ka shkaktue trazimi i ushtrisë në politikë,,²⁷

Bashkëpunimi, lidhjet e ngushta midis këtyre dy figurave të historisë sonë kombëtare ishin rezultat i ndjenjave dhe përgjegjësisë kombëtare të tyre për problemet e popullit shqiptar. Ata i bashkoi ideja kombëtare, i nxiti vetëdija për t`i shërbyer kombit të vet dhe vullneti i tyre i përbashkët për t`i dalë zot në çdo situatë kërkesave që shtronte përpara shqiptarëve historia, prandaj ato qëndruan të dy në vijën e frontit për realizimin e vullnetit politik kombëtar të shqiptarëve në çdo periudhë të jetës së tyre.

²⁷ Drejtori e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit, “Hasan Prishtina” – dokumente, Tiranë 1982, faqe 127–129.

*FEHMI PUSHKOLLI**Universiteti i Prishtinës*

GJENEALOGJIA DHE TRASHËGIMTARËT E FAMILJES SË HASAN PRISHTINËS

Me rastin e 100–Vjetorit të Pavarësisë së Shqipërisë është nder të përkujtohen personalitetet e njohura të atyre që bënë historinë me kontributin e tyre për formimin e shtetit shqiptar – Shqipërisë. Një nder ato personalitete është edhe Hasan Prishtina, i cili me veprimtarinë politike, diplomatike dhe organizative për kryengritjen e vitit 1912 duke e përfunduar me Marrëveshjen e Shkupit në mes të Perandorisë Osmane të përfaqësuar nga Ibrahim Pasha dhe Hasan Prishtinës që përfaqësonte parinë shqiptare. Kjo ishte marrëveshja e parë shqiptaro–osmane pas përpjekjeve dhe luftës çlirimtare 500 vjeçare të popullit shqiptar dhe me këtë u bë bazë për Pavarësinë e Shqipërisë, e cila u shpallë, më 28 nëntor 1912 në Vlorë.

Për këtë kanë dhënë kontribut të madh populli shqiptar me luftëra çlirimtare dhe intelektualët e njohur me programet e tyre si Sami Frashëri, Ismail Qemali dhe Hasan Prishtina. Në këtë rast po veçojmë Sami Frashërin me Programin e tij “Shqipëria ç’ka qenë, ç’është dhe çdo të bëhet”? me nëntitull: “Mendime për shpëtim të mëmëdheut nga rrezikët që e kanë rrethuar”, botuar më 1999 për herë të parë. Programi politik i Samiut iu shpjegon shqiptarëve se jeta e tyre nën sundimin osman shpie drejt humbjes së kombit shqiptar dhe se tokat shqiptare një ditë do t’i merren Turqisë dhe do t’i ndajmë midis tyre shtetet ballkanike. Pastaj se ekzistonte rreziku që të ndërhynte për t’i mbrojtur interesat e veta edhe ndonjë shtet

ose shtete të Evropës. Me këtë Shqipëria do të jetë e tëra në vete¹. Nga kjo edhe mund të përfundojmë se Samiu në doktrinën kombëtare për Pavarësinë e Shqipërisë ka përfshirë gjithë strategjinë politike, diplomatike, unitetin për luftë çlirimtare, ngritjen e vetëdijes kombëtare, territorin, regjimin dhe sovranitetin – bërjen e shtetit në vete.

Ismail Qemali është një nga intelektualët dhe diplomatët e njohur dhe hartoi Programin Politik për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare dhe në bazë të tij botoi “Proklamatën: “Shpresa e jonë, jeta e jonë t’i kushtohet autonomisë së Shqipërisë nën hijen e Perandorisë Osmane”. Programi i tij sipas shkurtimeve që kishte bërë Sh. Rahimi ishte paraqitur në tetë pika. Aty ndër të tjera thuhet: ”Shqiptarët që rrojnë në Kosovë, në Shkodër, në Manastirë, në Janinë si dhe në viset e tjera të Turqisë evropiane, duhet ta shikojnë vetën, pa dallim feje dhe fisi, duhet të jenë të gjithë si vëllazër”².

Hasan Prishtina është një nga intelektualët më të njohur të fillim shekullit XX dhe veprimtaria e tij është përmbledhur dhe u bë e njohur si Doktrina e Hasan Prishtinës dhe nga kjo u krijua “Fryma Hasaniste”. Kjo doktrinë përmban fushën politike, ekonomike, ushtarake, shoqërore, territoriale, autonominë për tu ngritur në sovranitetin e Shqipërisë. Doktrina e Hasan Prishtinës në Ferizaj është përfunduar dhe iu dorëzua Perandorisë Osmane në Stamboll si “Memorandum drejtuar qeverisë osmane me kërkesën për t’i njohur Shqipërisë të drejta të një province autonome” dhe më të njohura u bënë si “Katermbëdhjetë pikat e Hasan Prishtinës”:

¹ Dr. Fehmi Pushkolli. Programet e Mbrojtjes Kombëtare Shqiptare të Kosovës prej Lidhjes së Prizrenit deri te Kuvendi i Kaçanikut, Prishtinë, 1981, 46.

² Aty, 53–54.

1. Me përdorue në Shqypni nëpunës të praktikuem qi dijnë gjuhën e zakonet e vendit.
2. Me ba shërbimin ushtarak vetëm në Shqypni e Makedoni për jashta kohës së luftës.
3. Me ba e me vu në zbatim ligjë tue u bazue në ligjën e maleve /Xhibal/, për disa krahina në të cilat asht forca me fakte se nuk mund të nxirret kurgjë fryt prej organizimit të drejtësisë.
4. Me u dhanë shqyphtarve armët e nevojshme moderne, mënyra e të damit të cilave do ti përkite qeveris. Do tu dashin ndër vende të rëndësishme depozita armësh, të cilat, në rast të nevojës, do të mundë ti mershin shqyphtarët.
5. Me themelue e me hapë shkolla reale në të gjitha prefekturat e Kosovës, të Manastirit, të Shkodrës e të Janinës, qi numërojnë ka një popullsi ma se 300.000 frymësh, me hapë edhe shkolla bujqësie, si të Selanikut, mbasi vendi, me krejt kuptimin, asht një vend bujqësie , si dhe me shti në program të mësimave të gjuhën e vendit.
6. Me hapë shkolla theologjike moderne ndër vendet ku asht nevoja.
7. Me kenë i lirshëm në Shqipni të hapurit e shkollave private.
8. Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytesh e në gjymënae.
9. Me i dhanë randsi të posaçme tregtisë, bujqësisë e punëve botërore si dhe me plotësue e me përhape udhët e hekurit.
10. Me vu në veprim organizimin e krahinave.
11. Me u kujdesue me ruejtë më fortë së përpara zakonet e tradicionet kombtare.

12. Me u dhanë amnistin / faljen e përgjithshme / pa vështrue klasë e racë, për të gjithë otomanët që kanë marrë pjesë në kryerjet, për komandat, oficerat, nënpunësat e ushtarët që kanë lanë ushtritë e vendet e veta si dhe për të liruesit e të ikunit prej burgut në kohën e kryengritjes.
13. Me u dhanë çdamin, mbase çmimit të vërtetë, prej qeverisë turke për të gjitha ato shpja që u prishën më parë e nuk u kje dhanë të zotve çdamtimin si dhe për ato që u prishen e u rrënuan kësaj here.
14. Me i marrë në gjyq të naltë pjesëtarët e kabinetëve të Haki e të Sait Pashës³.

Në këtë rast nuk do të ndalem në trajtimin e Doktrinë së Hasan Prishtinës, sepse është punim i filluar dhe do të trajtohet dhe botohet njëherë tjetër.

Për Konferencën Shkencore: “Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës”⁴ kam shkruar punimin: Gjenealogjia dhe trashëgimtarët e familjes së Hasan Prishtinës. Qëllimi im në këtë punim është të ndriçohet çështja e gjenealogjisë së familjes nga paraardhësi i tij e deri te Hasan Prishtina bashkë me lidhjet familjare sipas gjenealogjisë me fisin e tij Berishë në Palac me lagjen Aliukaj ku ishte me lidhje gjaku; çështja e mbiemrit të Hasan Prishtinës; si dhe vendbanimet e familjes së tij. Hasan Prishtina si personalitet e meriton që sa më shumë që është e mundur të bëhet e njohur puna dhe veprimtaria kombëtare e tij për çlirimin kombëtar dhe formimin e Shqipërisë shtet në vete në të gjitha trojet etnike shqiptare.

³ Aty, 63–65

⁴ I organizuar nga Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup i përgëzoi!

Familja, kombi dhe vendi janë krenarë kur kanë lindur një njeri të mbarë. Një njeri i tillë që do të jetë nder i familjes, kombit dhe vendit është edhe Hasan Prishtina, i cili u lind më 1873 në Vushtri⁵. Kjo bëri që shumë veta kanë shkruar për jetën dhe sidomos për veprimtarin politike dhe diplomatike të Hasan Prishtinës, por janë shumë pak veta që pjesërisht e kanë trajtuar gjenealogjinë dhe trashëgimtarët e familjes së tij drejtpërdrejt dhe të vëllazërisë së gjakut të tyre. Në studime është përmendur se mashkulli i fundit i kësaj familje që ishte varrosur në Palac është Abdullah Aliu në vitin 1797⁶. Por kjo edhe nuk është shumë e sigurt, sepse edhe mund të përzihet loza me një lozë tjetër të gjenealogjisë. Për paraardhësit e familjes së Hasan Prishtinës të gjithë theksojnë se i përkiste

⁵ Lidhur me vitin e lindjes ekzistojnë mendime të ndryshme. Shënohet edhe viti 1878. Për këtë shih: Tahir Abdyli, Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e Demokratike Shqiptare 1908–1933, Prishtinë, 2003, 17. Por edhe viti 1879 dhe të tjera të dhëna me hamendje si 40, 50 ose 55 vjeç pa përcaktuar vitin e lindjes.

⁶ Aty, fq. 16. Nuk kontestohet emri dhe mbiemri i të varrosurit dhe as viti dhe as ekzistenca e gurit të varrit. Por loza e Ali Berishës kishte shkuar dhe ishte vendosur më 1771 dhe ai nuk ka mundur të varrosej pas 28 vjetëve të shpërnguljes nga fshati Palac për dy arsye: E para nuk ishte traditë, sepse varrimi bëhej aty ku kishte jetuar i vdekuri, dhe E dyta Vushtrria ishte larg dhe ishte problem bartja e kufomës. Nga ana tjetër Hasani e di më mirë se kushdo tjetër dhe thotë se “Gjyshi i em Haxhi Ali Berisha...ka ardhë nga katundi Polancë”. Nga kjo rezulton se nuk kishin shkuar në Vushtri nga Mikushnica, por nga Polancë. Nga kjo mbetet e paqëndrueshme se ishte nga barku i Mangjollëve të Mikushnicës, sepse ata nuk janë të fshatit Palac. Mangjollët janë Kuq, por edhe nëse mbahen me fisin Berishë ata në Mikushnicë kishin shkuar nga fshati Prekaz dhe jo nga fshati Palac. Dikush edhe mund të jetë vendosur në Vushtri nga Mikushnica, por jo familja e Hasan Prishtinës.

fisit Berishë⁷ dhe se ishin të fshatit Palac të Drenicës Veriore. Por është e sigurt se i pari i kësaj familje ishte Doda dhe biri i tij ishte Uka dhe tradita thotë se biri i këtij ishte Aliu. Nga Aliu është formuar gjenealogjia e familjeve Aliukaj dhe më vonë Prishtina⁸ të Palacit dhe të Vushtrrisë. Kështu përmendet në gjenealogji Ali Berisha të cilin Hasan Prishtina e quan Haxhi Ali Berisha dhe e pranon se ishte gjyshi i tij. Kjo edhe mund të jetë çereku i katërt i shekullit XVIII? Hasan Prishtina më mirë se kushdo tjetër në mënyrë decisive shkruan: “Tue kënë se gjyshi i em, Haxhi Ali Berisha, para 150 vjetëve ka ardhë në Vulçitirn⁹ nga katundi Polancë (Drenicë)”¹⁰. Kjo është e qartë se paraardhësit e tij u vendosën në Vushtrri sipas një llogarie të thjeshtë në vitin 1771 (1921–150=1771, sepse shkrimin e kishte bërë në vitin 1921). Të dhënat e tjera nga literatura serbe të fund shekullit XIX dhe në shekullin XX janë të paqëndrueshme dhe janë të vonshme. Hasan Prishtina në fund të shekullit XIX nuk ishte personalitet i njohur, kurse në vitin 1908 ishte një nga deputetet e Parlamentit turk dhe serbët nuk ishin të interesuar të shkruajnë për të në veçanti.

Në literaturën serbe thuhet se “Rreth vitit 1815 nga fshati Palac janë shpërngulur tri familje dhe ato ishin magjup – vllahë ashtu siç ishin shpërngulur nga kjo farë edhe 2 shtëpi në

⁷ Ajet Haxhiu, Hasan Prishtina, Tiranë, 1964,7.

⁸ Sipas Kujtimeve të Aruq Selimit nga Makërmali të ruajtura nga Salih Gjinofti, nipi i tij. Kujtimet e dhëna në Prishtinë, më 10 tetor 1988.

⁹ Në administratën turke dhe serbe qyteti i lindjes së Hasan Prishtinës quhej Vuçitërn, kurse shqiptarët këtë qytet si në të kaluarën ashtu edhe sot e quajnë VUSHTRRI.

¹⁰ Hasan Prishtina një shkrim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, Botimi i parë në Kosovë, Prishtinë, 2009, 6.

Palluzhë më 1875 dhe 2 familje më 1875 në Mikushnicë”¹¹, Kjo as përafërsisht nuk përputhet me kohën e shpërnguljes së paraardhësve të Hasan Prishtinës që ishte viti 1771. Tradita për gjenealogjinë e familjes së Hasan Prishtinës dëshmon se nga fshati Palac ishte shpërngulur Aliu me tre djemtë e tij: Mehmeti, Mahmuti dhe Ahmeti. Të tre vëllezërit krijuan gjenealogjinë familjare të tyre. Djali i Mehmetit ishte i njohur si Sylejman Aga i Vushtrrisë¹². Nga Mahmuti ishte djali i tij Zejnullah Beg Vushtrria¹³. Ahmeti kishte dy djem: Hasanin dhe Ymerin¹⁴. Me sa dihet deri tash Hasani dhe Ymeri nuk kanë

¹¹ Shih: Tatomir Vukanović, Drenica Druga srpska Sveta Gora, Prishtinë, 1988, 322. Të dhënat i kishte mbledhur nga banorët vendës në fshatin Palac në vitet 1934–1937.

¹² Disa autorë e ngatërrojnë me Syleman Pashën e Prishtinës me të cilin në fund të shekullit XIX nuk kishin marrëdhënie të mira, sepse me rastin e ndërtimit të rrugës nga Prishtina për në Besianë dhe të xhamisë në Dumnicë afër kufirit me Serbinë Sylejman Aga i Vushtrrisë nuk i kishte angazhuar banorët e Vushtrrisë për punë angarie që kërkonte Sylejman Pasha. Ata midis vete nuk kanë lidhje gjaku. Për këtë shih: Fehmi Pushkolli, Llapi gjatë historisë, Prishtinë, 1998, 84–85 dhe B. Perunçiq, Pisma srpskih konzula iz Prishtine, Beograd, 1985, 131.

¹³ Ishte shumë i shëndetshëm dhe qytetarët nga Vushtrria filluan ta thirrnin “Shishko” – I trashë dhe prej këndeje edhe filluan ti quajnë Shishkovit–Shishković. Ata vetë këtë kurrë nuk e kanë pranuar për mbiemër të tyre.

¹⁴ Shih: T. Abdyli, Hasan...fq. 16. Këtu të dhënat nuk janë të qëndrueshme, sepse po që Haxhi Ali Berisha është shpërngulur me tre djem shtrohet çështja e martesës së tyre? Ahmetit rezultoi se i ka lindur Hasani, djali i tij në vitin 1873 që do të thotë se kishin kaluar 102 vjet nga vendosja në Vushtrri?! Kësaj duhet t’i shtohen edhe disa vite që i kishte kur erdhi me babain e tij dhe dy vëllezër më të vjetër se ai. Pastaj duhet t’i shtohet se pas Hasanit kishte edhe Ymerin, djalin e vogël të tij. Për të gjitha këto nuk janë bërë hulumtime shkencore dhe kanë mbetur pezull? Dihet se kur ishte vrarë Hasani në vitin 1933 Ymeri, vëllai i Hasanit në Selanik jetonte bashkë me nënën e tij që ishte edhe nëna e Hasanit.

lënë trashëgimtarë. Dhe me vdekjen e Hasanit dhe Ymerit është shuar familja e Ahmetit nga gjinia mashkullore. Familja e Ahmetit, babait të Hasanit dhe Hasani vetë i ka ruajt dhe i ka kultivuar lidhjet e gjakut me të afërmit e tij në Lagjen Aliukaj dhe miqësitë për krushqi me familje të njohura të Drenicës.

Vendbanimet e familjes së Hasan Prishtinës nga paraardhësit ishin fshati Palac i Drenicës Veriore prej nga ishin shpërngulur dhe u vendosën në Vushtri. Nga fundi i shekullit XIX dhe gjatë shekullit XX kanë jetuar në Selanik ku kishin edhe shtëpinë, por duçane dhe magazina të shumta. Ato i kishin blerë në kohën e ndërtimit të hekurudhës nga Shkupi e deri në Mitrovicë. Aty jetuan Ahmeti, babai i Hasanit dhe Ymeri, vëllai i Hasanit. Ata pas vdekjes së tyre edhe janë varrosur Ahmeti dhe Ymeri. Aty është vrarë dhe varrosur edhe Hasan Prishtina dhe më vonë janë bartur eshtrat e tij dhe është varrosur në Kukës, por jo edhe eshtrat e Ahmetit dhe Ymerit dhe besojmë se kjo në të ardhmen do të bëhet.

Mbiemri i Familjes së Hasan Prishtinës që nga paraardhësit e tij ishte Berisha, Polanci, sepse kur u vendosën në Vushtri e formuan lagjen e tyre dhe qytetarët e Vushtrrisë filluan t'i quajnë Polancit dhe pastaj jashtë qytetit nga të tjerët u quajtën me mbiemër Vuçiterna, por edhe Vushtrria. Kushërinjtë e Hasanit quheshin edhe me mbiemër ta babait të tyre, duke shtuar edhe titullin Beg—u ose Aga. Hasan Prishtina deri në vitin 1908 është quajt me mbiemër Hasan Vuçiterna në dokumentet zyrtare të Perandorisë Osmane, kurse pas kësaj kohe mori mbiemrin Prishtina, sepse ishte zgjedhur deputet i Prishtinës. Mbiemri sipas vendit ishte i traditës shqiptare në

Ahmeti në fillim të shekullit XX nuk ishte më në jetë, por nuk dihet viti i vdekjes së tij.

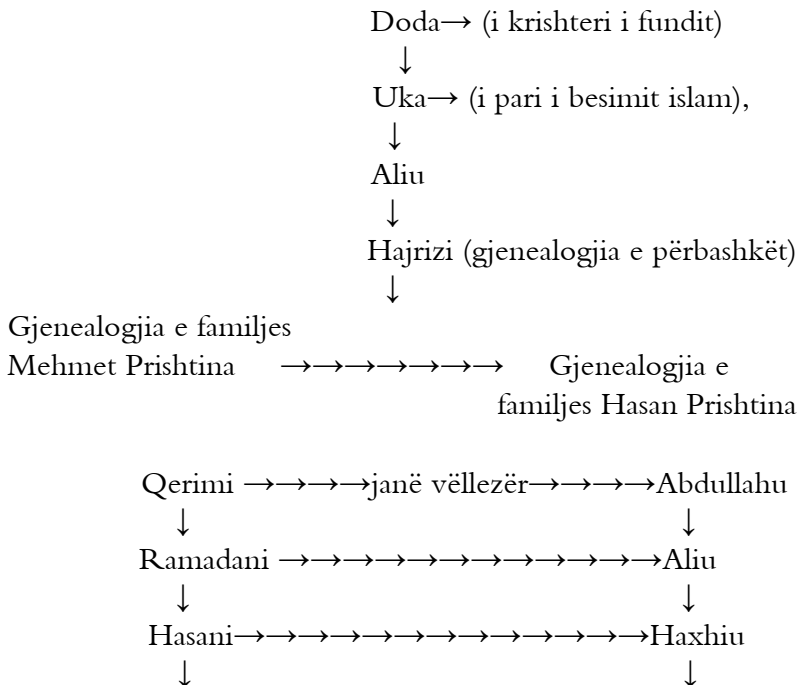
Kosovë, por edhe në viset e tjera si Kruja, Vlora, Elbasani dhe të tjera.

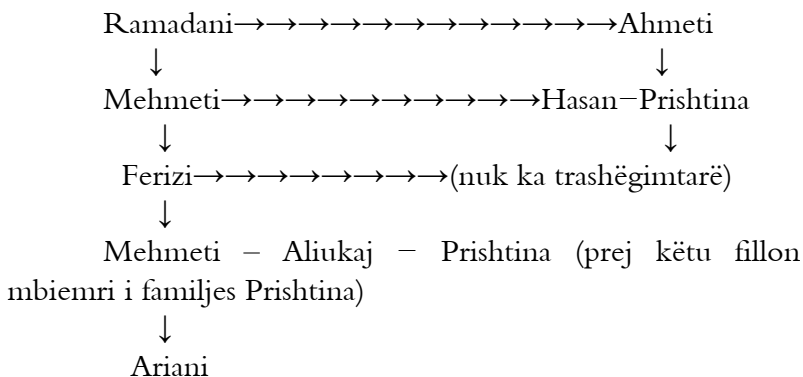
Hasan Prishtina e ka trajtuar edhe çështjen e mbiemrit të tij. Gjyshi i tij ishte Haxhi Ali Berisha nga fshati Polancë i Drenicës. Hulumtimet që kemi bërë kryesisht të mbështetura në kujtimet e traditës familjare mund të konstatojmë se babai i Haxhiut ishte Aliu dhe prej këndej gjyshi i Hasan Prishtinës është Haxhi Ali Berisha. Kjo pastaj dëshmohet për nga mosha e brezave të gjenealogjisë së familjes së Hasan Prishtinës, sepse një brez llogaritet mesatarisht 30 vjet dhe se në një shekull janë tre breza. Kur kjo të faktohet mund të pranohet edhe si brez – një më shumë dhe hiqet dilema dhe Hasani është brezi i katërt nga koha e shpërnguljes nga fshati Palac. Kjo pastaj mund të lidhet me Aliun e parë që ishte i biri i Ukës dhe kjo faktohet mandej me traditën familjare të Aliukajve të Palacit, sepse emri Ali është bashkuar me mbiemrin Uka dhe u bënë Aliu + Uka = Aliuka dhe kështu fillon gjenealogjia e Familjes Aliukaj dhe pastaj është emërtuar edhe Lagjia Aliuka në fshatin Palac, e cila edhe sot e mbanë këtë emërtim. Paraardhësit e Hasanit si thotë vetë kanë ardhë nga Polancë dhe mbiemri em duhet me kenë “Polanca”. Lagja në Vushtrri ku ishin vendosur paraardhësit e Hasan Prishtinës filloi të quhej lagja e Polancve sidomos pas forcimit të tyre ekonomik gjatë shekullit XIX. Këtë mbiemër edhe e preferonin për të ruajt traditën prej nga erdhën dhe u vendosën në Vushtrri. Kjo familje jashtë Vushtrrisë filloi të quhej Vushtrria, por edhe Vuçiterni, si e preferonte administrata osmane. Hasani në kohën deri sa ishte nxënës dhe student, por edhe në shërbime konsullore është quajtur Hasan Vuçiterni. Hasani nga koha kur ishte zgjedhur deputet i Prishtinës në parlamentin osman filloi

të quhej Hasan Prishtina dhe me këtë mbiemër edhe është përjetësuar.

Gjenealogjia e fisit Berishë të Palacit sipas kujtesës historike fillon me vëllazërinë Dodaj. Të kësaj vëllazërie pas shtimit të tyre janë formuar vëllazëri të reja si Koci, Aliukaj, Veliu dhe Kera. Prej tyre pastaj janë formuar edhe lagjet e tyre si Veliu–Velijajt–Veliqët, Aliukaj, Koci dhe Kera–Kerolli–Kerollët. Çdo njëra prej tyre pastaj kanë gjenealogjinë e familjeve të tyre.

Gjenalogjia e familjes së Mehmet Aliukaj – Prishtina lidhet me gjenealogjinë e familjes dhe trashëgimtarëve të familjes së Hasan Prishtinës me lidhje gjaku. Kjo është gjenealogjia e tyre:

Nga kjo rezulton se kujtesa historike dhe dokumentet e kohës kanë shënuar se gjenealogjia e familjes Prishtina që ka kaluar nëpër 12 breza. Prej tyre dy breza janë të shekullit XVII: Doda dhe Uka, i pari i krishterë, kurse i dyti i fesë islame. Nga shekulli XVIII janë: Aliu, Hajrizi dhe Qerimi. Nga shekulli XIX janë: Ramadani, Hasani dhe Ramadani. Nga shekulli XX janë: Mehmeti, Ferizi dhe Mehmeti dhe nga shekulli XXI është Ariani.

Trashëgimtarë i Feriz Mehmet Aliukaj është Mehmeti, i cili mori mbiemrin Prishtina.

Trashëgimtarë të Mehmet Prishtinës janë: Ariani dhe Pleurati. Gjenealogjia e familjes është paraqitur në formën vertikale që lexuesi të kuptojë më lehtë trashëgimtarët e kësaj familje në katër shekuj sa ishim në gjendje të saktësojmë. Në shekullin XXI gjenealogjia fillon me Arianin dhe vazhdon.

SKENDER ASANI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të
shqiptarëve–Shkup*

ISAK SHERIFI

Universiteti Shtetëror i Tetovës

VEPRIMTARIA ARSIMORE, POLITIKE E DIPLOMATIKE E HASAN PRISHTINËS, SIPAS BURIMEVE ITALIANE

Historiografia shqiptare nuk i ka kushtuar vëmendje të njaf-tueshme marrëdhënieve ndërmjet Lëvizjes Kombëtare Shqip-tare, Komitetit të Kosovës me shtetin Italian. Egziston një game e gjërë e artikujve të publikuara në revista shkencore historike, kjo çështje është prezente edhe në disa libra që flasin për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare. Por, e gjithë kjo është larg nga nevoja e një studimi më të thellë rreth intere-sit Italian ndaj çështjes shqiptare. Çfarë dhe sa ishte interesi i saj rreth Ballkanit, sa i ka njohur Italia synimet e Lëvizjes Kom-bëtare Shqiptare dhe sa ka tërhequr ajo vëmendje në publi-kun Italian nuk është shumë e njohur. Pa dyshim që një shikim i thjeshtë drejt politikës italiane në fillimin e shkullit XX do të tregon ekzistimin e një strategjie afatgjate për zgje-rimin strategjik të interesave italiane dhe ndikimin e saj në siujdhesën Ballkanike. Ishte shumë e evident interesi i Italisë kundrejt Ballkanit, mbi të gjitha për pjesën e saj perendimore. Në të kaluarën historike për këto teritore ka ardhur deri në konfrontime të ashpëra ndërmjet Austro–Hungarisë dhe Italisë. Pas shpërbërjes së Austro–Hungarisë dhe pas Luftës së parë Botërore ky konfrontim është bartë në shtetin e sapo

formuar të Mbretërisë së Serbëve Kroatëve dhe Sllovenëve. Në këtë drejtim edhe rrugëtimi i veprimtarisë politike e diplomatike të Hasan Prishtinës në periudha të ndryshme ka qenë në marrdhënie të përafërta me Austro Hungarinë gjatë viteve 1908–1917 dhe me diplomacinë italiane pas Luftës së Parë Botërore deri në vdekjen e tijë.

Sipas burimeve italiane del se Hasan Prishtina si prijës i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare ishte i zhgënjyer se si xhon turqit kishin reaguar ndaj kërkesave të shqiptarëve për hapjen e shkollave shqipe. Nga ana e tyre ata nuk pritën reagues me presione me të gjitha mjetet dhe mënyrate mundshme me dhunë më të madhe egzistuese. Hasan Prishtina rëndësi te veçantë i kishte kushtuar arsimit sepse ai konsideronte se ai është elementi jetik për krijimin e kombit shqiptarë. Sipas tij lufta për liri tanimë kishte filluar me rrugë përgaditore por edhe të sigurtë drejt shpalljes së shtetit etnik të shqiptarëve në Ballkan.¹ Burimet italiane e konsideronin veprimtarinë politike të Hasan Prishtinës si të shkëlqyeshme në parlamentin osman dhe në debatet në seancat parlamentare ai konsiderohej si zeus ai gjemon dhe i rotullon të gjitha vetëtimat nga qielli mbi kokat e armiqëve të popullit shqiptarë. Një ditë gjatë interpelimit rreth evinimenteve të përgjakshme në Shqipëri, përafërsisht kështu I tha Vezirit të Madh Haki Pashës Nëse në këtë shtet do të qeverisej me të drejtë të barabartë për të gjithë, vendi I juaj me siguri nuk do të ishte në karigen e ministrit, por tek ate të akuzuarit para gjykatës Supreme (të lartë), dhe për shkak se këtu secili është I detyruar vetë të krijojë drejtësi, unë ju bindi se nëse vazhdoni me presionin e juaj kriminel kundër popullit shqiptar ai mirë do të dije ti

1 Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, А/К – 17. Ромë, viti.1933.

mbrojë të gjitha të drejtat e tyre kombëtare të shkruara, dhe unë do të jem bajraktari I parë në kryengritjen e tyre të shenjtë.² Dhe ai e kishte mbajtur fjalën e tij Hasan Bej Prishtina ishte organizatori kryesor I kryengritjes së madhe kosovare e cila I parapriu disa muaj shpalljes së luftës nga ana e shteteve ballkanike kundër P.osmane e cila perfundoi me marjen e tërë Shqipërisë Veriore duke kulmuar me çlirimin e kryeqendrës së vilajetit të Kosovës, Shkupin, nga ana e kryengritësve.³ Hasan Prishtina pas krijimit të mbretërisë së S.K.S—mendonte se luftën për çlirimin e trevave lindore shqiptare, nuk mund ta zhvillonin të vetëm shqipatrët, pa bashkëpunimin me popujt tjerë që ishin kundër politikës hegjemoniste serbe. Prandaj Komiteti Revolucionar i Kosovës do të duhej ti sigurohej edhe një kordinim me anë të një marrëveshje paraprake me popujt tjerë të nënshtuar nga Jugosllavia që luftojnë për emncinipin e tyre politik, si për të përgaditur një aksion revolucionar kolektiv, ashtu për të akorduar një vijë kufiri mes secilit popull. Ky problem kompleks dhe me zgjidhje të vështirë ishte trajtuar nga Prishtina në vitin 1919. Sipas shembullit të Principatit të Carnerit (Rijeka në Kroaci), aktualisht vetëm ai do të mund të arinte një zgjidhje të barabartë për të gjithë , sipas direktivave të sakta Italiane .për hatër të lidhjeve me maqedonasit dhe kroatët.⁴

Diplomacia italiane e përcjellte me vëmendje veprimtarinë politike të Hasan Prishtinës. Në një raport të konsullit Italian në Gjeneve, dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme të Italisë , flitet për kopjen e një peticioni të dërguar Sekretarit gje-

² Po aty

³ Po aty

⁴ Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, А/К.7/3, data.01.08.1931, Vienë, 1931.

neral, nga Hasan Prishtina, ish presidenti i Këshillit të Shqipërise, në datë 17 Janar 1931. Komunikimi i Z. Hasan Prishtina asht në terminë të përgjithshme të një rekapitullimi të ankesave të peticioneve të mëparme të derguara “Shoqatës së Kombëve” mbi situatën të popullit shqiptar në Mbretërinë e Jugosllavisë. Me anë të peticioneve dhe memorandumëve Hasan Prishtina gjithnjë theksonte mungesën e shkollave shqipe dhe denacionalizimin e shqiptarëve që banojnë në teritorin e Kosovës dhe Maqedonisë, rradhite perndjekjet ndaj shqiptarëve katolikë dhe konfiskimin e pasurive të bashkësive religjioze; dhe luteshte për nominimin e një komisioni të “Shoqatës të Kombeve”, që do të bënte një hetim në teren. Ndërsa zyrtarët kompetent të Sekretariatit kishin çmuar peticionin si të papranuaeshëm sepse nuk asht në pajtim me kushtin e pestë të pranueshmerisë, e cila kërkonte prej autorëve të peticioneve radhitjen me numër të fakteve ose të informacionëve që nuk kanë qenë objekt i peticioneve tjera që kanë kaluar procedurën e rëndomtë.⁵

Në shkurt të vitit 1931 diplomati Italian Macoti, kishte shprehur gadishmërinë për të përafruar Mbretin Ahmet Zogun me Hasan Prishtinën. Prezenca e mbretit Zog në Vjenë e inkurajoi tendencën e Hasan Bej Prishtinës, të manifestuar prej sa kohë më parë që të afrohet me Zogun dhe ta interesojë atë reth ca projekteve të tija për krijimin e një lloji të frontit të përbashkët të organizatave të ndryshme revolucionare kundër Jugosllavisë. Hasan Prishtina do të shprehë gadishmërinë para diplomatit Italian se mund të jetë i dobishëm një takim me Ekrem Bej Libohovën. Ai ishte jo vetëm një person i ndershëm dhe diskret, por ai edhe gjithmonë kishte qenë shoku i tij. Hasan

⁵ Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, А/К. XXVIII/12, data.28.01.1931, Romë, 1931.

Prishtina dëshironte që takimi të duket I rastësishëm dhe ti shprehte synimet e tija për planet për një formë të re të organizimit të formimit të një komiteti të ri të Kosovës. Më tej Hasan Prishtina do të shprehet “ Se ka qenë kundër Zogut kur ky dukej një instrument I politikës Jugosllave, mirëpo prej ditës kur Zogu e drejtoi ndryshe politikën e Shqipërisë, duke aritur deri aty që të arrijë një aleancë ushtarake me Italianë e domethënë duke I përjashtuar çfarëdo përzjerje nga ana e Jugosllavëve ai e përuron Zogun”.⁶ Këto burime nuk japin informacion se është zhvilluar ndonjë takim I drejtpërdrejtë ndërmjet Zogut dhe Hasan Prishtinës.

Pas vrasjes së Hasan Bej Prishtinës nga një ekzekutor I paguar, komiteti I aksionit revolucionar në Kosovë mbetet I paralizuar, pasi viktima, përveç prestigjit që kishte mes popullatës të nënshtruar të Jugosllavisë, ishte ai vetë që drejtonte organizatën revolucionare dhe mbante kontakte politike dhe revolucionare me organizatën maqedone dhe atë kroate. Veç kësaj me udhëheqësit e këtyre dy organizatave kishin lidhë marrëveshje të natyrës politike të bazuara mbi të drejtën e nacionalitetit. Diplomacia italiane kur flet për vdekjen e Hasan Bej Prishtinës konstaton se mund të shënojë një ndalesë në veprimet revolucionare të popujve të nënshtruar nga Jugosllavia.⁷

Burimet italiane I pasqyrojnë reagimet e shtypit Ballkanik ndaj vrasjes së Hasan Prishtinës. Shtypi grek ishte I dëshpëruar dhe protestonte, e kishte shpalosur qëndrimin e tij lidhur me prejardhjen dhe arsyet e atentatit. Ndërsa shtypi serb nuk

⁶ Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, А/К.ХХХIII/1, data.23.02.1931, , 1931.

⁷ Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, А/К – 17.KS.XXXIV/1, data.24.1933.

mundej të përmbahet nga kënaqësia e hapur që të shikojë se është asgjësuar njeriu të cilin e llogaritnin si armik të rrezikshëm në vendin e tyre.⁸

⁸ Архив на Македонија, фонд.1102 – Министерство за Надворешни Работи на Италија, data.23.08..1933.Legata Tiranë – Athinë.

HYSEN MATOSHI,

Instituti Albanologjik – Prishtinë

FIGURA E HASAN PRISHTINËS NË LETËRSINË SHQIPE

Njëra ndër marrëdhëniet ndërdisiplinare më interesante është edhe ajo ndërmjet historisë dhe letërsisë. Jo njëherë është letrarizuar historia dhe është historizuar letërsia. Fiksioni a trilli përbën komponenti letrar, ndërsa fakti ose dokumenti përbën komponentin historik e faktik jetësor. Letrarizimi i një ngjarjeje, figure, apo përgjithësisht një përmbajtjeje historike, jo njëherë ka bërë që të zbehet aspekti faktografik dhe rrjedhimisht edhe besueshmëria në të; ndërsa historizmi i një fakti të mirëfilltë letrar ka bërë që krijohen mite të cilat është vështirë të përfshihen në kontekstin e zhvillimeve të verifikueshme historike. Këto simbioza të çuditshme nganjëherë nuk lënë mundësi për të përcaktuar saktë faktin nëse në një shkrim prin njëri apo tjetri komponent. Dilema e këtillë ndër ne nis madje qysh me *Historinë e Skënderbeut* të Marin Barletit, e cila herë është trajtuar si roman historik, pra romani është në plan të parë, e herë me një rend të përmbysur si histori e letrarizuar. Edhe në rastin e parë edhe në të dytin, kjo vepër është bërë shtysë e krijimit të bibliotekave të tëra krijimesh letrare, por edhe kontributesh historiografike për heroin tonë kombëtar.

Megjithatë, historia dhe letërsia nuk janë gjithnjë në raporte rivaliteti, ngase ka raste kur ato ndërveprojnë me korrektësi dhe e plotësojnë njëra-tjetrën. Modeli më i shpeshtë i marrëdhënies është ai i huazimit të lëndës historike për kriji-

met letrare. Tema historike është bërë motiv i fuqishëm krijues për të trajtuar në llojet letrare ngjarje a figura të rëndësishme historike. Rastet kur letërsia merr lëndë nga aktualiteti rëndom janë dëshmi të ideologjizimit dhe të përdorimit politik të saj dhe nuk përfshihen në këtë skemë.

Sikundër ka pasur një anashkalim të ndjeshëm të përmasës reale të rëndësisë së Hasan Prishtinës në historiografinë tonë, veçmas në atë të periudhës pas Luftës së Dytë Botërore, po kjo gjë mund të pohohet edhe për praninë e kësaj figure të rëndësishme historike në letërsinë shqipe. Kemi pothuajse një mungesë absolute të tij në prozën letrare me temë historike dhe një prani të paktë si motiv poetik, ku gjithashtu shfaqet në një plan plotësues të një ngjarjeje qendrore.

Prozat historike të realizmit socialist, në një frymë glorifikuese e himnizuese, trajtojnë figurat historike, si bie fjala Skënderbeun dhe Ali Pashë Tepelenën në romanet historike të Sabri Godos, ose figurat shumë popullore të trevave të caktuara që janë shquar për akte të mëdha të trimërisë, të cilat jehuan fuqishëm në kujtesën kombëtare, siç janë ta zëmë figurat e Oso Kukës dhe Mic Sokolit në romanet historike të Sylejman Krasniqit, por pothuajse asnjëherë personalitete që për vite përbënin elitën kombëtare, si ideologë dhe prijës të proceseve të ngritjes sonë kombëtare të fundit të shekullit XIX dhe fillimit të atij XX.

Hasan Prishtina ishte figurë qendrore e përpjekjeve shqiptare për krijimin e shtetit dhe mbijetesën e tij në kontekstin e egër ballkanik. Në planin e trajtimit letrar disi pati njëfarë abstinence edhe nga autorët bashkëkohës dhe bashkëepërmimarë të tij. Bie fjala, poeti ynë i madh Fan Noli, vrasjet e Luigj Gurakuqit dhe Bajram Currit, do t'i përjetësonte me nga një elegji, pa dyshim ndër më të realizuarat në planin e

shprehjes poetike, por jo edhe vrasjen e Hasan Prishtinës, ndonëse vepra e tij jetësore e kapërcente secilin kalibër atdhetari veprimtar të kohës, secilin luftëtar, ai ishte një ideolog i bërjes së Shqipërisë, përfaqësues i denjë i shqiptarëve në strukturat e Perandorisë Osmane, organizator i kryengritjes më të fuqishme në historinë tonë të re, kryeministër shqiptar dhe bartës i funksioneve të tjera të rëndësishme kombëtare.

Në këtë kumtesë kemi trajtuar krijimet e tre autorëve kushtuar Hasan Prishtinës, përkatësisht ato të Agim Vincës, Qerim Ujkanit dhe Ibrahim Kadriut. Në këtë kontekst nga autorët e njohur të Shqipërisë londineze vlen të përmendet krijimi poetik i Bardhyl Londos.

Ndonëse nuk janë të shumta krijimet që motivohen nga personaliteti i Hasan Prishtinës, mund të thuhet se në to spikatin, përveç vlerave të artit letrar edhe disa nga tiparet më esenciale të tij kombëtare, morale e njerëzore. Duke marrë shkas nga përrurimi i bustit të heroit tonë kombëtar, që ishte bërë në oborrin e shkollës fillore të Ulpianës, e cila edhe sot me krenari mban emrin e tij, poeti Vinca në pak vargje përshkruan ndjenjat mirëseardhëse të qytetit që Hasanit i kishte dhënë emrin, duke tërhequr një paralele ndërmjet diellit e lotëve si simbolikë të lirisë dhe të përmallimit në aktin e përrurimit të bustit:

Në oborrin e Shkollës,
që mban emrin tënd –
busti yt.
Në qytetin që ta dha emrin
Pa xhelozi.
Binte shi me diell

atë ditë
 që u bë përrurimi.
 Qyteti qante për birin e tij
 Nga gëzimi.¹

Pa dyshim, vaji dhe gëzimi përbëjnë njërin ndër çiftet antitetike më përfaqësuese në jetën e shqiptarëve. Një paralele tjetër poetike, veçse tani jo e tërhequr mbi parimin e krahasimit të të kundërtave, por të një konkordance të plotë, na shfaqet në poezinë *Natë në Prishtinë* po të këtij autori. Agim Vinca, duke marrë shkas nga qëndrini pranë e pranë i busteve të Hasan Prishtinës dhe Pjetër Bogdanit, i vë në një linjë të përbashkët qëndresës vertikale shqiptare:

Kur bie nata në Prishtinë
 E merr ngricë e bën acar
 Pip mbi gur në çdo stinë
 Ata – kryesogjetarë²

Një kushtim interesant e të realizuar në planin e shprehjes simbolike letrare e gjejmë në poezinë Rrafshnalta të Qerim Ujkanit. Rrafshnalta është një metaforë e vlerës kombëtare të Hasan Prishtinës, por edhe një emër i dytë i Kosovës, kësaj toke shqiptare me të cilën ai ishte i lidhur ngushtë. Fjalësi i kësaj poezie është përfaqësues për aspiratën liridashëse kombëtare, të cilën poeti Ujkani e identifikohen me këtë bir të shqiptarisë. Kështu, lulëkuqja, dielli, qielli, flamuri, shpendi fluturak, legjenda e balada, janë shenja të lartësisë, të lashtësisë

¹ Agim Vinca, *Arna dhe ëndrra*, Rilindja, Prishtinë, 1987, f.28.

² Agim Vinca, *Kohë e keqe për lirikën*, Rilindja, Prishtinë, 1997.

dhe të identitetit shqiptar, të cilat rrinë mirë në kushtimin për Hasan Prishtinën:

Po të pret lulëkuqja
Në Rrafshnaltë
Mbi Gadishull
Po të pret e kuqe me gjak³

Prania e emrit të Hasan Prishtinës, sikurse te Vinca, edhe tek Ujkani ka zgjuar shpresën e ardhjes së lirisë. Ndaj, në këtë funksion, janë edhe vargjet Shumë më tepër diell, shumë më tepër fjalë, shumë më tepër flamur, shumë më tepër dëshirë, të cilat, nëpërmjet figurave të përsëritjes, sforcojnë ndjenjën e zgjuar të guximit në Rrafshnaltën e Ballkanit. Dhe guximi si shumë herë tjera lind në krye të herës pikërisht në vargjet e poetit.

Poeti Ibrahim Kadriu po kështu tërheq një paralele poetike ndërmjet personalitetit historik dhe institucionit që mban emrin e tij, duke inkorporuar natyrshëm edhe Ulpianën si fjalë zëvendësuese për atdheun. Poezia “Shkolla fillore Hasan Prishtina”, në fakt është poezi për përmasën e figurës së atdhetarit tonë shembullor. Notat optimiste, sikundër edhe te Ujkani, e përshkojnë tejtejet këtë poezi:

Ulpiana merr frymë me “Hasan Prishtinën”
Kujave hip merr vrapin... askush s’e ndal;
Ngadhënjimtar del nëpër të gjitha betejat dhe
Mbrëmjeve në sofër – emrin e vet gëzimit ia fal.

Ulpiana në kraharor ka “Hasan Prishtinën”

³ Qerim Ujkani, Dielli që po krijoj, Rilindja, Prishtinë, 1983, f.88–89.

Përtej dritareve mijëra sy dalin – lozin valle...
Mijëra rrugë shtrohen dhe hapat marshojnë n'largësi
Me natën n'vetëvrasje i hedhin të gjitha brengat.⁴

Dimensioni letrar i Hasan Prishtinës nuk është në kundërshtim me atë historik, do të thosha është një përplotësim dhe një trajtë e re nëpërmjet të cilës ai rron në kujtesën tonë kolektive. Perceptimi letrar i lëndës historike ndonjëherë bëhet më ndikues se faktografia dhe mund të thuhet se është me interes gjithnjë derisa nuk i hyn në hak të dytës. Në rastin e Hasan Prishtinës letërsia ka marrë lëndën nga historia, por nuk e ka letrarizuar atë dhe nuk e ka shkëputur nga konteksti kohor e jetësor. Në histori ka shumë personalitete të cilave letërsia nuk u qaset. Rëndom, sa herë ka mundësinë të zgjedhë, letërsia si një sqimatare që është zgjedh majat. Hasan Prishtina është njëra ndër majat e botës shqiptare. Mjafton të themi se Hasan Prishtina nga pushtues e pushtete është dënuar me vdekje më shumë herë sesa janë dënuar të gjithë bashkëkohësit e tij. Shumë herë e shmangu vdekjen në rrugën e jetës për atdheun dhe një herë, në pritën e fundit e dha jetën për të. Hyri në histori, hyri edhe në letërsi.

⁴ Ibrahim Kadriu, Pastaj harrohet, Rilindja, Prishtinë, 1989, f. 40.

BEDRI TAHIRI,

Vushtrri

HASAN PRISHTINA – TRURI I LËVIZJES KOMBËTARE SHQIPTARE (1908– 1933)

Ndër vendbanimet më të mëdha të Drenicës heroike është edhe Polaci, i cili është një vendbanim autokton shqiptar. Në dokumentet e shkruara përmendet në kartat e mbretit Millutin (1313– 1318), në relacionet e arqipeshkëvit Pjetër Karagiqit (1725) dhe në regjistrin e manastirit të Deviçit (1777). Me emrin Polac është i regjistruar në sallnamet e Vilajetit të Kosovës të vitit 1893.¹

Nga ky truall, dolën njerëz të penës e të pushkës. Në mos për asgjë tjetër, Polaci ka ngelur në histori me atdhetarin më të madh të gjithë historisë sonë, me ideologun, me diplomatën, me arsimdashësin, me prijësin, me luftëtarin, me trurin e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, me Hasan Prishtinën (1873– 1933).

Hasan Prishtina lindi në Vushtrri, më 27 shtator 1873 (kjo datë dominon në shumicën e dokumenteve të shkruara). Deri më 1908 është quajtur Hasan Berisha–Polaci, gjegjësisht Hasan Vuçitërna, kurse prej kësaj date, kur zgjidhet deputet i Prishtinës, nënshkruhet Hasan Prishtina. Djaloshi kureshtar dhe inteligjent, mësimet e para i mbaroi në Vushtrri, me sukses të shkëlqyeshëm. Ai pati fat që mësues letërsie ta kishte profesorin e Prekazit, Hafëz Arifin (1834– 1902), nga i cili edhe u frymëzua me idenë e atdhetarizmit shqiptar. Meqë

¹ Dr. Jusuf Osmani: *Vendbanimet e Kosovës– Drenica, Prishtinë*, 2005, f.133–134).

mësonte mirë dhe kishte mundësi materiale, ai do të vazhdonte shkollimin në Selanik dhe në Stamboll, ku u diplomua në Fakultetin e Drejtësisë, përkatësisht në Fakultetin e Shkencave Politike– Juridike.

Deputet në Parlamentin turk

Ky veprimtar i palodhur u bë edhe më i njohur pas vitit 1908, kur u zgjodh deputet i Prishtinës për në Parlamentin turk. Ai që nga ky moment ndërroi edhe mbiemrin Vuçitërna dhe do të quhet Hasan Prishtina. Kontributi i tij në Revolucionin Xhonturk (Turqve të Rinj), që shumë i madh. “*Qëllimi i tyre ishte reformimi i Perandorisë osmane dhe rivendosja e Kushtetutës së vitit 1876. Për ta pasur përkrahjen e shqiptarëve, xhonturqit iu premtuan atyre se kur të arrijnë në pushtet, do t’ju njohin autonominë. Duke u bazuar në këto premtime, shqiptarët iu bashkëngjitën Lëvizjes Xhonturke dhe luajtën rolin vendimtar në rrëzimin e tiranisë së sulltan Abdyl Hasnitit II (1876– 1909). Në këtë rrjedhë, një rol të rëndësishëm, kishte edhe kazaja e Vushtrrisë, me në krye Zejnullah Begun dhe Hasan Prishtinën.*”²

Pra, trojet e tij, Kosova dhe Shqipëria, ishin ndër vatrat kryesore të këtij shpërthimi, që do të rezultonte me kthimin e Kushtetutës (Hyrjetit) dhe me disa premtime boshe. “*Kjo Lëvizje, e ndikuar nga revolucionet borgjeze evropiane, sidomos nga ai francez i vitit 1789, huazoi prej tyre devizën e njohur: Liri, Barazi, Vëllazëri, e cila u përdor si njëjt propagandistik për arritjen e qëllimeve politike.*”³

² Grup autorësh: Vushtrria me rrethinë, Vushtrri, 2003, f. 123).

³ Prof. dr. Ramiz Abdyli: Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908– 1910, Libri 1, Prishtinë, 2004, f.10.

Megjithatë, mundja e sulltan Abdyl Hamitit II, të cilin shqiptarët e quanin demon shpirtzi, u dha shanse të merrnin frymë në lirshëm edhe popujve të robëruar.

Mirëpo, as turqit e rinj nuk e patën të gjatë, sepse nuk i realizuan premtimet e dhëna. Përkundrazi. Ata shkuan edhe më larg, nisen asimilimin e të robëruarve, duke i quajtur të gjithë shtetasit e Perandorisë Osmanlinj. Të zhgënjyer thellë, shqiptarët organizuan rezistencë edhe kundër tyre. Kështu, në përmbysjen e xhonturqve, shqiptarët dhe deputetët e tyre në Parlament luajtën rolin kryesor. *“Është me rëndësi të vihet në pah se në kohën e përmbysjes së xhonturqve në Stamboll ushtarët e Turqisë në Shkup, ndonëse ishin kryesisht aziatikë, i hoqën fësat dhe i vunë në kokë plisat e bardhë shqiptarë”*⁴.

Edhe pse ministër i punëve të brendshme në Stamboll u vendos shqiptari Ferid pashë Vlora, përplasjet midis shqiptarëve të Kosovës dhe qeverisë turke veçse thelloheshin. Ekspeditat ndëshkuese të Xhavit Pashës kundër kryengritësve shqiptarë, në fillim të vitit 1909, e acaruan gjendjen edhe më. Deputetët shqiptarë ngritën zërin kundër këtyre gjakderdhjeve e shkatërrimeve barbare. Më i zëshmi, si zakonisht, qe Hasan Prishtina, i cili me diskutimet e tij të zjarrra trazoi gjithë Parlamentin.

Dhe, të gjitha këta, nuk qenë pa rezultate. Në fillim të vitit 1910, ra kabineti i Hilmi Pashës. Në vend të tij u formua kabineti i ri i Haki Pashës, në të cilin nuk mori pjesë asnjë shqiptar i dalluar. Kryeministri i ri, që në fjalimin e parë, u tregua antishqiptar i madh: *“Më parë nga të gjitha do t’u flas për një gjë fort të nevojshme. Rreziku më i madh i Turqisë, nga të gjitha kombet që jetojnë në perandorinë tonë, janë shqiptarët. Është frikë e madhe nga ky komb të mos zgjohet*

⁴ Dr. Tahir Abdyl; Po aty, f. 38.

*nga gjumi i rëndë dhe të mos mëkëmbet, të mos marrë diturinë me gjuhën e vet dhe atëherë e mori lumi Turqinë e Evropës’.*⁵

Shpirti çlirimtar i Hasan Prishtinës nuk dorëzohej dot. Ai shpërthente si vullkan i pashuar, mu në gjirin e kësaj gërmadhe që, dita—ditës, po përmbysesh nga brendësia e kalbur. Largpamësinë e tij, për rrezikun që vinte nga Aleanca Ballkanike, si për perandorinë, si për shqiptarët, nuk donin ta kuptonin fare. As kërkesat e tij për ta ndalur dhunën në Kosovë nuk i morën parasysh, andaj deputetët shqiptarë reagonin në mënyra të ndryshme.

Kryengritja e Madhe në Kosovë, në prill të vitit 1910, ku morën pjesë mbi tridhjetëmijë luftëtarë, u shua me gjak nga pesëdhjetë e pesëmijë forca turke, të udhëhequra nga Hilmi Pasha.

Kjo e tmerroi fare Hasan Prishtinën. Ai u ngrit në seancën parlamentare dhe kërkoi që të shpërndahej menjëherë kabineti i Haki Pashës, i cili mbante përgjegjësinë për ngjarjet tragjike. Kjo trimëri e pashoqe i la pa gojë parlamentarët turq. Shtypi shqiptar e quajti oratorin Luani i Prishtinës. Nga fjalët e tij mbrojtëse për kryengritësit u kuptua se ai ishte ideologu i tyre, andaj gjyqësia turke e dënoi me vdekje. Mirëpo, sulltan Mehmeti V Reshati, përdori diplomaci, duke e amnistuar.

Kjo nuk e frikësoi aspak deputetin kryengritës, siç kishin zënë ta quanin Hasan Prishtinën. Përkundrazi, ai përherë e më i ashpër. Kështu, më 3 mars 1911, prapë i parashtrroi kërkesat kombëtare të kryengritësve shqiptarë, por ato u refuzuan nga Turqit e Rinj. Në mbrojtje i doli plaku Ismail Qemali. Ministrat u zemëruan keq. Një deputet, Dervish beu nga

⁵ Dr. Tahir Abdylji; Po aty, f. 47, citim: Rev. Leka, nr. VIII–XII, Bleni I, Shkodër, 1937, 388.

Maqedonia, i doli prapa shpine dhe tinëz i ra shpullë plakut vlonjat. Hasan Prishtinës i erdhi aq rëndë, saqë i kërkoi dyluftim të pabesit. Sërish ndërhyu

Ismail Qemali: *”Biro! Ti i duhesh Shqipërisë!”* Trimi e dëgjoi, por u tha troç: *“Zotërinj, ta dini se kjo ngjarje do të sjellë gjëra shumë të liga!”*.

Vendimet e Kuvendit të Junikut

Tubimi në Kuvend të Junikut, që i zhvilloi punimet prej 21–25 maj 1912, ishte vendimtar për fillimin e kryengritjes së përgjithshme. Aty u hartua Programi prej 14 pikash dhe u caktuan udhëheqësit për rajonet e Kosovës: Bajram Curri për Gjakovë me rrethinë, Hasan Prishtina për anët e Pejës, Sadik Rama për Llapushë, Anadrini e deri në Opojë, Xhemail Berisha me Isa Boletinin për Mitrovicë e Fushë të Kosovës dhe Idriz Seferi me Hasan Hysenin për anët e Gjilanit.⁶

Forcat shqiptare arrinin në mbi 10 mijë luftëtarë. Të gjithë nën udhëheqjen e Hasan Prishtinës. Memorandumi e tij, dërguar fuqive të mëdha, përbëhej nga 14 kërkesa, që më vonë do të njihen si *“14 pikat e Hasan Prishtinës”*. Ato ngërthenin këto kërkesa:

Me përdorue në Shqypni nëpunës të praktikuem qi dijnë gjuhën e zakonet e vendit:

Me ba shërbimin ushtarak vetëm në Shqypni e Maqedoni, për jashta kohës së luftës:

Me ba e me vu në zbatim ligje tue u bazue në ligjen e maleve për disa krahina në të cilat asht forcue me fakte se nuk mund të nxirret kurrnjë fryt prej organizimit të drejtësisë;

⁶ Jetish Kadishani: Sadik Rama–Gjurgjevik 1872– 1944, Prishtinë, 2003, f. 117.

Me i dhanë shqyptarëve armët e nevojshme e moderne, mënyra e të damit të cilave do t'i përkitte Qeverisë;

Me themelue e me hapë shkolla reale në të gjitha Prefekturat e qendrave të Kosovës, të Manastirit, të Shkodrës e të Janinës, që numrojnë ka një popullsi ma se 300.000 frymësh, me hap edhe shkolla bujqësi si të Selanikut, mbasi vendi me krejt kuptimin asht një vend bujqësie si dhe me shti në program të mësimëve gjuhën e vendit;

Me hape shkolla teologjike moderne nder vende ku asht nevoja;

Me kenë i lirshëm në Shqypni të hapunit e të themeluesit e shkollave private;

Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytetse e në gjimnaze;

Me i dhanë randsi të posaçme tregtisë, bujqësisë e punëve botore si edhe me plotsue e me përhapë udhët e hekurit;

Me u vu në veprim organizimin e krahinave;

Me u kujdesue me ruejtë ma fort se përpara zakonet e tradicionet kombëtare;

Me e çpallë amnistinë, pa vështrua klasë e racë, për të gjithë othomanët që kanë marrë pjesë në kryengritje, për komandantët, oficeret, nëpunësit e ushatrët që kanë lanë ushtrit e vendet e veta si dhe për të liruarinit e t'ikunit prej burgut në kohën e kryengritjes;

Me u dhanë çdamin, mbas çmunit të vërtetë, prej Qeverisë Turke për të gjitha ato shpija që u prishen ma para e nuk u kje dhanë të zotve çdamini si dhe për ata që u prishen e u rrenue kësaj here;

Me i marrë në gjyq të naltë pjesëtarët e kabineteve të Haki e të Sait Pashës.⁷

⁷ Dr. Tahir Abdyli: Po aty, f. 133–135.

Kryengritjet u zgjeruan dhe morën përpjesëtime edhe më të mëdha. Kudo: luftëra, përlëshje e beteja të njëpasnjëshme. Kosova e tëra u la në gjak.

Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë (1912)

Shumë shpejt flaka e kryengritjeve përfshiu tërë Kosovën. Një vit më parë e kishte mundur veten kot sulltani plak, Mehmet Reshati V. Kishte ardhur në Kosovë, tek varri i Muratit I, të cilin, më 15 qershor 1389, e kishte therur me thikë trimi drenicas, Milosh Nikollë Kopiliqi. Erdhi për ta qetësuar gjendjen, por i shkoi mundi huq. Disa krerë, në mesin e tyre edhe Isa Boletini, nuk e pritën fare. Mosparaqitjen e tij e shfrytëzoi Hasan Prishtina për t'iu hakërruar sulltanit plak. *“Pasha ekselencë, t’ju themi të drejtën as ne nuk na ka pasë hije me ardhë! E Isa Begu asht nga ana që nuk e gëlltit e as që harron nderin që me dajak i asht marrë popullit. Shqiptari çdo gja fjal, po nderin kurrë, pa e marrë hakun. Qe, pra, Isa Boletini asht një nga të parët e atyne, i vendosun e me karakter të papërkulshëm, si i ka hije shqiptarit. Ftesave që i kemi ba kështu na u ka përgjigj”*.⁸

As dorëheqja e xhonturqve s’dha rezultate. Shqiptarët ishin të vendosur në kërkesat e tyre që u takonin. Ata e çliruan Prishtinën, Ferizajn dhe u nisën drejt Shkupit...

Më 12 korrik 1912, Bajram Curri, Isa Boletini, Ahmet Delia e shumë luftëtarë të tjerë u gjenden në Shkup si çlirimtarë. Kjo e tronditi në themel Perandorinë e kalbur osmane, saqë, më 5 gusht 1912, do të shpërndahet edhe Parlamenti i Stambollit.

⁸ Tafil Boletini: Kujtime, Tiranë, 2003, f. 114.

Shtetet fqinje sodisnin dhe bënin plane djallëzore për copëtimin e tokave shqiptare. E formuan Aleancën Ballkanike dhe, atëherë kur bisha euro-aziatike po jepte shpirt, në njërën anë, dhe shqiptarët ishin molisur nga betejat e pareshtura, në anën tjetër, u inkadruan në luftë. Kështu, mbi tokat e porsaçliruara shqiptare, u vërsulen si një lukuni ujqish grabitqarë ushtritë serbo-malazeze. Secila mundahej ta kafshonte një copë më të madhe nga trupi i gjakosur i Shqipërisë Etnike.

Nëse luftërat ballkanike për disa popuj ishin fatlume, se ua sollën lirinë, për shqiptarët e Kosovës ishin të kobshme, sepse u sollën robëri të re. Fitorja e 28 Nëntorit 1912, ishte e brishtë dhe fare gjysmake. Pas shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë nga plaku i urtë, Ismail Qemali, Kosova u pushtua nga Serbia dhe Mali i Zi. Ato, pamëshirshëm, filluan zullumin dhe terrorizmin mbi popullsinë shqiptare. Shumica e udhëheqësve dhe krerëve të Lëvizjes ishin burgosur. Në mesin e tyre edhe truri saj, Hasan Prishtina. Ai, bashkë me disa shokë (Shaban Pashë Gjinolli, Xhemajl bej Sylejman pashë Berisha, Nuredin beu, Rushit beu, Muharrem Efendiu, Ibrahim be Kokolari nga Prishtina; Hasan Prishtina nga Vushtrria; Nexhip Draga nga Mitrovica; Seit Hoxha nga Shkupi; Qemail beu, nga Jashar Pasha Peja; Idriz Seferi me djalin Kasumin nga Gjilani dhe Mustafë Mysini, profesor nga Shkupi”, mbaheshin në burgun e Kalemegadanit në Beograd.⁹ Pra, ata ishin kapur në Shkup nga forcat serbe. “*Hasan Prishtina me shokë shteti serb e izoloi sepse nuk guxoi ta likuidonte publikisht ngase kishte drojë nga opinionin evropian. Prandaj, derisa Hasan Prishtina me shokë ishte burgosur në Shkup dhe depërtohet në kështjellën e Beogradit*

⁹ Dr. Tahir Abdyli; Po aty, f. 178.

(4 nëntor 1912– 1 prill 1913) Serbia në Kosovë kishte vendosur pushtetin okupues të juntës ushtarake me dirigjime ruse dhe do të ushtronte gjenocid të paparë deri atëherë në botë.¹⁰

Për çudi, ndaj tyre, veçan ndaj Hasanit, mbanin qëndrim të butë. Silleshin mirë, se u duhej për ta qetësuar Drenicën e tij kryengritëse. Dhe, mashtroheshin keq. Nuk e hante ai atë karrem, nuk komprometohej kurrë.

Megjithatë, më 4 dhjetor 1912, formohet Qeveria e Përkohshme e Vlorës dhe Hasan Prishtina emërohet ministër i Bujqësisë.¹¹

Hapja e shkollës shqipe në Vushtrri (1915)

Hasan Prishtina është unikat edhe në fushën e arsimit kombëtar. “*Kontributi i Hasan Prishtinës për zhvillimin e arsimit kombëtar është i madh dhe nuk mund t’i gjendet krahasim jo vetëm në historinë e popullit shqiptar, por edhe në historinë e popujve të tjerë. Përpjekjet e tij për shkollën shqipe përbënin një krah të luftës së tij të përgjithshme për lirinë kombëtare shqiptare,*– konstaton historiani i njohur, dr. Muhamet Pirraku.

Ky arsindashës i flaktë, fitoren mbi regjimin e tiranit sulltan Abdyl Hamitit, e shfrytëzoi në të mirë të gjuhës dhe shkollës shqipe. Me nismën e tij, pa humbur kohë, u organizua Kongresi i Alfabetit në Manastir, i cili i zhvilloi punimet prej 14– 22 nëntor 1908.

¹⁰ Dr. Hakif Bajrami: Pse Hasan Prishtina më 28 Nëntor 1912 nuk ishte në Kuvendin e Vlorës, Kosova nr. 24–25, Prishtinë, 2003, f. 131.

¹¹ Akademik Kristaq Prifti: Pavarësia dhe shteti shqiptar, Kosova nr. 24–25, Prishtinë, 2003, f. 56.

Në këtë vazhdë shkon edhe Kongresi i Elbasanit, i njohur edhe si Kongresi i Shkollës Shqipe, i mbajtur më 2– 9 shtator 1909. Ëndrra e Hasan Prishtinës që të dominojë alfabeti latin në shkollat shqipe, po bëhej realitet. Atë vit do të nisë punën edhe Shkolla Normale me në krye Luigj Gurakuqin. Në atë vatër diturie do të mësojnë edhe shumë nxënës nga Kosova, shumica me harxhimet e Hasan Prishtinës. Ky atdhetar kishte vendosur që gjithë pasurinë e vet ta shkrinte për shkollën shqipe.

Dhe, kjo pati sukses. Përhapja e arsimit shqip mori rrugë të mbarë gjithandej trojeve shqiptare. Drejtori i Normales së Elbasanit, atdhetari Luigj Gurakuqi, i priste përzemërsisht *djemtë e Hasanit*, siç i quante ai nxënësit kosovarë dhe gjithmonë i entuziazmuar brohoriste: Rroftë Hasan Prishtina! Peripecitë e shkollës shqipe gjatë asaj periudhe janë të shumta, herë lejoheshin, herë ndaloheshin, dhe, gjithmonë në kacafytje me ngjulfatësit e saj anadollakë, qëndronte i madhi, i dituri dhe syptremburi, Hasan Prishtina.

Edhe austro–hungarezët nuk u treguan aq të ashpër ndaj shkollave shqipe në Kosovë. Ky pushtues lejoi hapjen e shkollave në gjuhën amtare. Vjena lejoi dhe ndihmoi jo vetëm hapjen e shkollave laike e shtetërore shqipe, por njëkohësisht bëri të mundur që pjesërisht edhe administrata të realizohej në gjuhën shqipe.¹²

Pra, shqiptarët, edhe pse të vetëdijshëm për qëllimet imperialiste të Vjenës, i shfrytëzuan rrethanat e krijuara dhe brenda një kohe të shkurtër u hapën shumë shkolla në gjuhën shqipe dhe u vendosën shqiptarë nëpër administratat lokale (nëpër komuna dhe rrethe).

¹² Prof. dr. Hajrullah Koliqi, Shkollat dhe arsimi në Kosovës në vitet 1915 – 1918, “Shkëndija”, nr. 4, Prishtinë, 1994.

Atdhetari, Hasan Prishtina, në këto kushte deri diku të volitshme, themeloi edhe organizatën politike me emrin “Komiteti i Kosovës”. ”Rëndësia historike e kësaj organizate ilegale shqiptare me qendër në Mitrovicë ishte se në shkallë brilante e ndaloi përpjekjen e Austro–Hungarisë, që në bashkëveprim me Turqinë t’i depërtojë shqiptarët e religjionit mysliman në Turqi. Depërtimi duhej të fillonte më 1917.¹³

Ndër qytetet që i shfrytëzuan këto rrethana ishte edhe vendlindja e Hasanit, Vushtrria. Aty, që në fund të vitit 1915 e gjejmë shkollën shqipe, e cila është ndër të parat në Kosovë. Nxënësit e parë të saj kanë qenë: *Emin Badivuku, Musai i Ibrahim Agës, Aliu i Latif Agës, Fevziu i Mustafë Agës, Ferat Ahmet Pika, Sylejman Popova (djali i Hysit), Maksut Xhafer Muharremi, Isaji i Ibrahim Agës, Hyzejr Hoti, Naim Jahja Bylykëmini, Abdullah Begu, Besim Zejnullah Begu (Berisha), Përtej Izet Badivuku, Jakup Hafuz Maxhuni, Alushi i Mahmut Begut, Bahtijar Begu, Ilijaz Badivuku, Hamdi Zajmi, Rizai i Latif Agës, Qazim Ali Riza, Haki Guxha, Sherif Isuf Gara dhe Ibush Fanda.*¹⁴

Pas tre– katër muajsh, po me këta nxënës u formua edhe trupa muzikore–frymore (orquestra frymore) e shkollës, e cila u pagëzua me emrin e Hasan Prishtinës, i cili ishte nismëtar i saj dhe me njetet e veta bleu veglat muzikore.

Të mos harrojmë se ky apostull i arsimit shqip, në të njëjtën kohë, e kishte hapur edhe një shkollë shqipe në Polac të Drenicës, në vatrën e të parëve të vet.

Në anën tjetër, as krahun luftarak, nuk e la të pushojë për asnjë çast. Pas shuarjes së dy kryengritjeve dhe depërtimit të

¹³ Ethem Çeku: Struktura politike e ilegales së Kosovës, Tiranë, 2006, f. 27 .

¹⁴ Fahri Buçinca, “Rilindja”, më 30. X. 1979.

forcave serbe thellë në tokat shqiptare, ky atdhetar, edhe pse ishte ministër në Qeverinë e Durrësit, kaloi në Malësinë e Veriut dhe riorganizoi rezistencë të re me dibranët e me lumjanët. Kështu, kur sulmohet Garnizoni serb në Zhur, grupi i drejtuar nga Hasan Prishtina i këpusin telat (lidhjet) telegrafike e telefonike në malet e Koretnikut.¹⁵ “Hasan Prishtina, për t’i treguar edhe njëherë botës së lirë se populli shqiptar kërkon liri dhe bashkim, se asnjëherë nuk është pajtuar dhe nuk do të pajtohet me gjendjen e krijuar në Luftën e Parë Ballkanike, me shokët e idealit dhe me përkrahjen e popullit punoi dhe organizoi edhe kryengritjen e tretë, të cilën drejtpërdrejtë e udhëhoqi vetë, e cila shpërtheu më 12. 2. 1915 në Zhur dhe përnjëherë u përhap në vijën Qafë Thanë deri në Malësinë e Gjakovës.”¹⁶

Takimi me Azem Galicën

Patriotët shqiptarë, krahas çeljes së shkollave në gjuhën shqipe, u angazhuan edhe për organizimin e kryengritjeve për çlirim dhe pavarësi kombëtare. Kështu, në verë e vitit 1916, Hasan Prishtina dhe Azem Bejta, u takuan në Vushtrri dhe për tri ditë rresht, biseduan dhe trajtuan shumë probleme madhore kombëtare. Siç dihet, Azem Galica, prijës ideor e shpirtëror e kishte Hasan Prishtinën. Edhe Hasani, çdo aksion luftarak e realizonte përmes trinit të paepur, Azem Bejtë Galica.

Nga ky moment u punua paralelisht në dy fronte:

¹⁵ (Sheradin Berisha: Kryengritja shqiptare e vitit 1915, Epoka e re, 7 shkurt 2006).

¹⁶ Dr. Liman Rushiti: *Rezistenca e popullit shqiptar kundër pushtuesve serbo-malazezë 1912-1914, Kosova nr. 24-25, Prishtinë, 2003, f. 169.*

1) Në hapjen e sa më shumë shkollave shqipe, të cilat do të punojnë deri në vitin 1918 dhe

2) Në përgatitjen e një kryengritjeje të armatosur me karakter gjithëkombëtar.

“Qeveria borgjeze e Jugosllavisë pati problem në fillim (1918 e deri më 1928) me Lëvizjen Kombëtare Shqiptare me armë, e cila ishte shkolla më e avancuar për atë kohë për fitoren e lirisë e udhëhequr nga Bajram Curri, Hasan Prishtina, Azem Bejta e shumë të tjerë”.¹⁷

Se tash e tutje punohej me Program të qartë shihet edhe në takimin e Azem Galicës me inspektorin e përgjithshëm të Beogradit, Mihajlo Ceroviqin, në tetor të vitit 1919, në Fushë të Zhabarit, ku, në mesin e kërkesave të tij ishin edhe këto: *”Të lejohet hapja e shkollave shqipe; gjuha shqipe të jetë gjuhë zyrtare, dhe nëpunësit e huaj të zëvendësohen me nëpunës shqiptarë...”*¹⁸

Themelimi i Komitetit “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës”

Të nxitur nga momentet historike, një grup intelektualësh e patriotësh, vendosën të krijonin një organizatë politike, e cila do ta organizonte popullin në luftë për çlirim kombëtar. Kështu, më 1 maj 1918, intelektualë e patriotë të shquar, nën udhëheqjen e Hoxhë Kadriut (Kadri Lutfulla Prishtina 1978 – 1925), ilegalisht u grumbulluan në Shkodër dhe formuan Komitetin me emrin “*MBROJTJA KOMBËTARE E KO-SOVËS*”. Në të vërtetë ky ishte vazhdim i “*KOMITETIT*

¹⁷ Dr. Hakif Bajrami: Qëndrimi i Jugosllavisë Monarkliste ndaj arsimit dhe kulturës së shqiptarëve në Kosovë (1918– 1941), revista Kosova 12, Prishtinë, 1983.

¹⁸ Ajet Haxhiu: Po aty, f. 89.

TEË FSHEHTË”, krijuar gjithashtu në Shkodër nga Hoxhë Kadriu, më 1915.

Komiteti, edhe pse selinë e kishte në Shkodër, kudo, që nga jugu e deri në veri, i kishte degët dhe nëndegët e veta. Ai kishte edhe organin e vet, gazetën “POPULLI”, të cilën e udhëhiqte Sali Nivica, e cila botohej në Shkodër. “Gazeta kreu një mision të shenjtë, detyrën e mbrojtjes së idealeve kombëtare”.¹⁹

Në kohë të ndryshme, si anëtarë të Komitetit punuan me vetëmohim luftëtarët e Lëvizjes Kombëtare Demokratike si: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Sali Nivica, Hysni Curri, Bedri Peja (Pejani), Beshir (Beqir) Vokshi, Azem Galica, Avni Rrustemi, Elez Isufi, Aqif Pasha, Sotir Peci, Ragip e Qerim Begolli, Sotir Kolea, Kel Marubi, etj.²⁰

Më 24 prill 1919, filluan të shpërndahen thirrjet për kryengritje. Në ato, pos tjerash, shkruhej “*Vëllazen koha është tepër me rëndësi.. S’keni asnjë minutë për të kapërcye në gjumë*”. Dita e fillimit të kryengritjes u caktua dita e Shëngjergjit, më 6 maj 1919.

Sinjalin për fillimin e kryengritjes së përgjithshme në Kosovë, që më shumë do të njihet si Kryengritja e Llapushës, e dhanë Azem dhe Shotë Galica në Radishevën legjendare. Edhe në qendrat e tjera të Kosovës kishte filluar kryengritja në të njëjtën kohë. Në Llapushë lufta kishte shpërthyer shumë ashpër. Atje udhëheqnin trimat e njohur Sadik Rama i Gjurgjevikut, Ramadan Shabani i Kijevës dhe Beqir Rexha i Kërnicsës. Kryengritja përfshiu tërë Kosovën. Numri i kryengritësve arriti në rreth 10.000 veta.

¹⁹ Dr. Lush Culaj: Shqipëria dhe problemi kombëtar 1918– 1928, Prishtinë, 2004, f. 48.

²⁰ Eqber Skëndi, “Hoxhë Kadriu (Kadri Prishtina)”, Prishtinë, 1992, fq. 38.

Në dhjetor të vitit 1919 dhe janar të vitit 1920, Hasan Prishtina, kryesoi delegacionin, që Komiteti “Mbrotjtja Kombëtare Shqiptare” dërgoi në Konferencën e Paqes në Versajë– Paris, për të kërkuar bashkimin e Kosovës dhe të viseve të tjera shqiptare të mbetura jashtë kufijve londinezë me shtetin kombëtar shqiptar.

Ideologu kryesor i Lëvizjes Çlirimtare

Hasan Prishtina për asnjë çast nuk pushoi së punuari për çështjen kombëtare. Tashmë, ai ishte truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Përkrah dy burrave të mëdhenj të kombit, dy drenicasve të pandarë, Hasan Prishtinës dhe Azem Galicës, qëndronin edhe dy burrëresha sypatrembura, Igballe Prishtina dhe Shotë Galica. Këto bashkëshorte e bashkëlufëtare besnike, pos aksioneve luftarake, nëpër fronte e beteja, ndihmonin edhe në organizimin e përhapjes së diturisë e të gjuhës amtare në masat e gjera popullore. Sa e sa libra e abetare arritën t'i shpërndajnë anë e kënd trojeve tona të mbuluara nga terri i natës pesëshekullore aziatike.

Lufta e Parë Botërore, në të cilën morën pjesë 74 milionë ushtarë, mori fund në nëntor të vitit 1918. Ajo u kushtoi popujve 10 milionë të vrarë, 21 milionë të plagosur, afër 8 milionë të zënë robër dhe 3.5 milionë invalidë të rëndë të luftës.²¹

Secilën dramë politike të Evropës gjatë historisë (Luftën ruso–turke, dy luftërat ballkanike dhe Luftën e Parë Botërore) Serbia e ekspansioniste i ka shfrytëzuar për zgjerimin e kufijve të vet nga të gjitha anët. Kështu, edhe krijimin e shtetit të

²¹ Dr. Xheladin Shala, “Marrëdhëniet shqiptaro–serbe (1912 – 1918)”, Prishtinë, 1990, fq. 341.

parë të sllavëve të jugut ajo e konsideronte si rast për të shtrirë përfundimisht pushtetin e saj mbi Slloveninë, Kroacinë, Bosnjë e Hercegovinën dhe mbi territoret e tjera joserbe.²² Çetat e lirisë, të udhëhequra nga Azem Bejtë Galica, e kuptuan se armët nuk duhet hequr nga supi. Përkundrazi, ato duhej shtrënguar edhe më fuqishëm, duhej organizuar edhe më mirë në luftë kundër një pushtuesi barbar e të pamëshirshëm. Kështu, në Drenicë ende valonte shqipja e lirë. Organet e pushtetit të ri e kishin të vështirë të depërtonin në këto vise sepse: “Atje ekziston një çetë (Çeta e Azem Bejtë Galicës – vërejtja e autorit, B.T.) me 50 – 60 shqiptarë të armatosur, e cila qysh në fund të tetorit (1918) shetiste dhe kontrollonte nëpër terren duke i dëbuar kryetarët e komunave që i kishte vendosur pushteti serb, nën moton: “Qysh ju mund të vendosni pushtetin serb kur këtu do të jetë Shqipëri...”. Sipas mendimit të naçallnikut të Zveçanit, derisa kjo çetë nuk çarmatoset, pushteti nuk mund të hyjë në Drenicë, respektivisht nuk mund të ketë autoritet”.²³

Këto që thoshin organet pushtetmbajtëse ishin të vërteta. Azem Bejta me çetën e tij, që nga momenti kur Kostë Peçanci dhe forcat franceze e tradhtuan në Pejë, doli në Drenicë dhe i filloi aksionet luftarake. Të gjitha organet lokale, kryetarët e komunave dhe rretheve që i kishte vendosur Serbia i ndoqi dhe i dëboi. Me sugjerimet që i mori nga Komiteti i Kosovës e veçan nga Hasan Prishtina, ai inicioi formimin e çetave të tjera. Kështu brenda pak ditësh kudo

²² Tomislav Marčinko, Luftërat dhe zgjerimi i kufijve të Serbisë, gazeta “Bashkimi”, nr. 2, Prishtinë, më 12. III. 1991.

²³ Bogumil Hrabak, “Reokupacija oblasti srpske i crnogorske države”, “Gjurmime albanologjike”, nr. 1, Prishtinë, 1968, f. 271.

ndihej zëri i kryengritësve, të cilët në çdo vend e në çdo rrugë zhvillonin luftime guerile.

Kryeministri largpamës që donte bashkim kombëtar e jo gjakderdhje vëllazërore

Që nga shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë, më 28 Nëntor 1912, Hasan Prishtina ishte i brengosur për copëtimin e Trojeve Etnike Shqiptare. Lëri Kosovën dhe trojet e tjera, që përherë ishin të gjakosura me pushtuesit grabitqar, por edhe kjo gjysmë Shqipëri ishte katandisur keq. Ruaje Zot Shqipërinë nga shqiptarët!— do të lutej me plot të drejtë mendjendrituri ynë, Faik Konica.

Në këto rrethana shqetësuese, Hasan Prishtina, përpiqej të bëjë ç'është e mundur për të shpëtuar nga Shqipëria gjysmake. Më 8 dhjetor 1921, Këshilli i Lartë ia besoi formimin e Qeverisë. Kryeministri i ri, me vizione të qarta të bashkimit kombëtar e formoi kabinetin e tij me këtë përbërje:

1. *Luigj Gurakuqi*— ministër i brendshëm,
2. *Fan S Noli*— ministër i jashtëm,
3. *Zija Dibra*— ministër i luftës,
4. *Hoxhë Kadriu*— ministër i drejtësisë,
5. *Koço Tasi*— ministër i financave,
6. *Kristo Dako*— ministër i punëve botore dhe
7. *Haki Tefiku*— ministër i Arsimit Publik.

Mirëpo, kabineti i tij nuk u pëlqye nga Ahmet Zogu dhe esadistët, andaj që të mos vinte deri te gjakderdhja vëllazërore, ai tërhiqet, duke dhënë dorëheqje pas katër ditësh. Zogu nuk u kënaq me kaq. “*Armiqësia e Zogut ndaj grupit prokosovar në Shqipëri vazhdoi edhe pas periudhës së marrjes së pushtetit, në dhjetorin e vitit 1924. Ai i kishte premtuar Beogradit se do ta ndalonte Komitetin e Kosovës; disa nga udhëheqësit kryesorë të këtij Komiteti, si për shembull, Hasan Prishtina,*

*ikën në Vjenë. Zogu arganizoi një atentat për ta vrarë atë në Vjenë më 1828, por pa sukses. Edhe Hasan Prishtina përgatiti një kundëratentat për të vrarë Zogun, por edhe ai dështoi; pastaj po atë vit Hasan Prishtina u dënua nga Zogu me vdekje, në mungesë”.*²⁴ Pra, Ahmet Zogu vazhdoi ndjekjet dhe dënimet e atdhetarëve shqiptarë, duke i shpallur si antikomëtarë. Kështu, për vrasjen e Hasan Prishtinës, u premtuan 2000 franga ari si shpërblim. Të njëjtën gjë e kishte bërë edhe me Azem Galicën, të cilin e kishte dënuar me vdekje, në mungesë.

Në Zonën Neutrale të Junikut (1921– 1923)

Nën presionin e Fuqive të Mëdha, dhe të luftërave të pandërprera në Kosovë, në muajin dhjetor 1921, u formua e ashtuquajtura “Zona Neutrale e Junikut”.

Kryengritësit, herë– herë, dëlnin edhe jashtë territorit të vet. Kështu ngjau edhe në fund të vitit 1922, kur u vendos të sulmoheshin forcat qeveritare zogiste. “Mbledhja u mbajt nën udhëheqjen e Hasan Prishtinës e të Azem Galicës. Para se të niseshin për këtë sulm, Hasan Prishtina para më se 1200 kryengritësve te Kroni i Gjocës, në Junik, mbajti një fjalim të zjarrtë. Pas fjalimit kryengritësit menjëherë u hodhën në sulm, dhe qysh në ditët e para të janarit 1923, ata morën Tropojën, mandej krejt Hasin, rrethuan qendrën e prefekturës–Krumën, sulmuan forcat e xhandarmërisë në Krahinën e Nikaj–Mërturit dhe arritën deri në breg të Drinit. Luftimet më të rrepta që u zhvilluan ato ditë, ishte sulmi rreth Krumës që u

²⁴ Noel Malcolm: KOSOVA– Një histori e shkurtër, Prishtinë–Tiranë, 2001.

zhvillua nga dy drejtime. Njërën anë e drejtoi Azem Galica, ndërsa anën tjetër Sadik Rama".²⁵

Azem Bejtë Galica, siç është parë edhe nga kërkesat e tij, drejtuar Qeverisë serbe, ishte dashamirës i madh i arsimit. Sa shumë e çmonte mençurinë! *"Thuhet se Skënderbeu, kryoxhakut e vente Kokë Malqin, si plak të mençur, afër tij Lekë Dukagjinit, si burrë të Kanunit e në vendin e tretë ulej vet. Azem Galica, ndërkaq, në vend të madh e qitke Ramadan Shabanin, si mendar, ngat tij Hasan Prishtinën, si dijetar e të shkolluem e në vend të tretë u ungjke vet. Megjithatë, në Drenicë, zakonisht thuhej: Ku t'ungjet Azem Bejta, është vendi i madh"*.²⁶

Në "Zonën Neutrale të Junikut"(1921– 1923), me iniciativën e Hasan Prishtinës, Bajram Currit dhe Azem Galicës u hap shkolla për të rritur. *"Shkolla e katundit Golaj në Has qe kthyer në një "shkollë komitash". Atje, me pushkën në njërin dorë e në tjetrën librin, shquhej midis luftëtarëve të lirisë së Kosovës sokolessha dhe komita e vjetër kombëtare, Shota, e cila për gjashtë muaj mori dëftesë për klasën e tretë. Ajo u thoshte shokëve: "Jeta pa dije është si lufta pa armë". Është për të shënuar se për mbarëvajtjen e Çetës në mësim vazhdimisht interesoheshin vetë Hasan Prishtina e Azem Galica.*²⁷

Se Hasan Prishtina arsimin e kishte në qendër të vëmendjes tregon edhe Apeli i tij i fundit, i vitit 1931, dërguar sekretarit të përgjithshëm të Shoqatës së Kombeve, Enrik Drumandit në Romë, i shkruan në Vjenë, në gjuhën frënge, ku pika e parë

²⁵ Mr. Ibrahim Çitaku: Po aty, f. 418.

²⁶ Dr. Mehmet Rukiqi: "Krijues dhe bartës të tregimeve popullore në Drenicë, Prishtinë, 1998, f. 65.

²⁷ Ajet Haxhiu, Po aty, f. 184.

u kushtohet shkollave shqipe: Afër një milion shqiptarë të banuar në Kosovë dhe Maqedoni nuk kanë asnjë shkollë në gjuhën e tyre amtare. Ju është ndaluar të themelojnë shkolla me mjete private”.²⁸

Pasi e bëri edhe një vit e ca nëpër Malësi, Hasan Prishtina dhe disa atdhetarë të taborit të tij, largohen fare nga Shqipëria...Edhe aktiviteti i tij në ilegalitet, pati efekte pozitive. “*Së bashku me Bajram Currin punoi aktivisht në përgatitjen e revolucionit të 1924–ës. Njëkohësisht mbante lidhje me çetat kryengritëse kosovare nga të cilat s’e shkëputi kurrë vëmendjen, sepse i konsideronte të domosdoshme për ekzistencën e lëvizjes kombëtare shqiptare në Kosovë. Hasan Prishtina mendonte se ndryshimi i regjimit në Tiranë do të ndikonte për realizimin më me siguri të kushteve për çlirimin e Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare të mbetura nën zgjedhën serbe*”.²⁹

Atentati kobtar në rrugën Çimisku në Selanik

Paralajmërimi i Hasan Prishtinës se Ahmet Zogu është i dëmshëm për kombin dhe vendin, andaj duhet qëruar nga faqja e dheut, doli i saktë. Matjani i tërbuar, nuk zgjodhi mjete e metoda për të ardhur në pushtet. Me përkrahjen e serbëve e mundi Qeverinë e brishtë të Nolit dhe u vërsul mbi atdhetarët e vërtetë. Hasan Prishtinës po i thaheshin krahët. Më nuk i kishte Azem Galicën, trimin që, për të gjallë e kishte paralajmëruar e kërcënuar Ahmet Zogun dhe

²⁸ Dr. Izber Hoti: Në udhëkryqet e historisë dhe të historiografisë shqiptare, Prishtinë, 2003, f. 14.

²⁹ Marenglen Verli: Nga Kosova për Kosovën, profile biografike, vëllimi i parë, Tiranë, 2006, f.244.

përkrahësit e tij se, “*nji kime floku të kresë me m’ja luajt Hasan Prishtinës e Bajram Currit, qe besa tanë bejlerët, bashkë me princin e tyne Zogun kam me i varë nëpër rrugë!*”³⁰ Atij tashmë i mungonin: Avni Rustemi (1895 – 1924), Luigj Gurakuqi (1879– 1925), Bajram Curri (1862– 1924)...

Jeta e atdhetarit të madh shqiptar në mërgim po vështirësohej dita– ditës. Në gjurmë të tij ishin lëshuar shumë shpirtshitur, të cilët e ndiqnin këmba– këmbës. “*Kështu, vetëm në Vjenë, për vrasjen e Hasan Prishtinës, dërgohen, së paku pesë atentatorë që dihen: Pjetër Kallmeti (nëntor 1927), Ibrahim Lika– Lisi, Kruja (janar 1928), Hasan Sedi (shkurt 1928), Ibrahim Tabaku (prill 1928) e ndoshta, diku në atë kohë, edhe Hasan Kosova*”.³¹ Kjo edhe e detyronte që shpesh t’i ndërronte vendbanimet, por jo edhe bindjet dhe qëndrimet. Kudo që shkonte, në Gjermani, në Francë etj. punonte dhe vepronte në të mirë të çështjes kombëtare. Zëri i tij, përmes Memorandumeve e peticioneve të ndryshme, depërtoi edhe në Lidhjen e Kombeve. Sa ishte në Paris fati e goditi pamëshirshëm. Atje i vdiq bashkëshortja dhe bashkë–veprimtarja, Igballe Prishtina. Ky qe grushti më i rëndë i jetës për këtë vigan të papërkulur.

Së fundi, i lodhur, i mërzitur, i vetmuar, i demoralizuar dhe i thyer shpirtërisht, u dëbua nga Vjena dhe u vendos në Selanik, në banesën ku jetonin e ëma dhe i vëllai, Ymeri. Ishte mesi i vitit 1933. Pas po e ndiqte edhe hija e tradhtisë. Spiuni i regjuri, Ibrahim Çelo nga Resnja e Maqedonisë, i cili kishte mbi gjasthtë muaj që po e përcillte, e nuhati dhe e gjeti edhe këtu. Siç duket ai kishte informacione të sakta dhe erdhi

³⁰ Ajet Haxhiu: Po aty, f. 149.

³¹ Dr. Tahir Abdyli, Po aty, f. 283.

pikërisht ato ditë kur Hasani ishte larguar nga banesa e të vëllait dhe ishte vendosur në një banesë..

Më 14 gusht 1933, në rrugën Çimiskut të Selanikut, derisa po shëtiste, Ibrahim Çelo i doli Hasan Prishtinës pas shpine dhe e qëllloi me katër plumba. Trimi e kishte parë, por i kishte besuar. E pagoi me kokë sinqeritetin e tij prej atdhetari besnik.

Sipas një varianti tjetër vrasja kishte ndodhur kështu: *“Një shqiptar i bëri shoqëri për të pirë një gotë me të në kafenenë “Astoria” të Selanikut, për sapo u ulën, ai nxori revolen dhe i zbrazti gjashtë plumba në trup”*.³²

“Hasan bej është vrarë në çastin kur ka dalë nga kafeneja “Astorijs” në shoqëri me vrasësin dhe ishte nisur të shkonte tek i vëllai Omer Fevzi Prishtina, i cili banonte në Selanik, në rrugën “Pavle Melasi” nr. 24. Vrasja ka ndodhur në mënyrë të befasishme dhe në rrethana të jashtëzakonshme. Hasan bej dhe vrasësi i tij kanë qenë ulur dhe kanë biseduar në të njëjtën tavolinë në kafenenë e përmendur.³³

Krismat e këtij atentati jehuan larg e larg. Reagimet qenë të ndryshme. Tirana dhe Beogradi vrasjen e festuan si fitore të madhe. Kjo tregon se sa i rëndësishëm ishte Hasan Prishtina.

“Hasan Prishtina pati një jetë me shumë peripeci. Armiqtë politikë i bënë katër herë atentate, dy herë e burgosën pushtuesit serbë e bullgarë dhe gjashtë herë u dënua me vdekje (xhonturqit një herë, Esat Toptani një herë, serbët një herë, qeveria e Ahmet Zogut tri herë”.³⁴

³² Noel Malkolm: Po aty, f. 299.

³³ Prof. dr. Liman Rushit: Vrasja e Hasen Prishtinës sipas gazetës serbe “Politika”, revista KOSOVA nr. 28, Prishtinë, 2006, f. 336)

³⁴ Marenglen Verli: Po aty, f. 247.

Për një kohë, emri dhe vepra e të madhit Hasan Prishtina, i cili, përveç veprimtarisë së bujshme politike, njihet edhe si autor i shumë artikujsh dhe i një përmbledhjeje kujtimesh për Kryengritjen antiosmane të vitit 1912, sikur mbetën nën tisin e harresës. Madje— madje, deri në vitet e 60—ta vetë shteti shqiptar dhe historiografia e politizuar e konsideronte si një reaksionar dhe tradhtar të atdheut.

Në vitin 1977, me një ceremoni zyrtare, eshtrat e tij u sollën nga Selaniku në Shqipëri. Ata u varrosën në Varrezat e Dëshmorëve, në Kukës, në qytetin e Heroinës Shotë Galica. Me dekret presidencial nr. 435, datë 26.01.1993, atdhetari dhe luftëtari Hasan Prishtina është dekoruar me Urdhrin e Lirisë të Klasit të Parë, me këtë motivacion: *”Udhëheqës dhe organizator i shquar i kryengritjeve gjithëkombëtare për pavarësinë që sollën krijimin e shtetit shqiptar në vitin 1912”*.

Në Kosovë puna qëndroi më ndryshe. Patriotin demokrat, Hasan Prishtina, populli e mbajti në mendje e në zemër, sado që pushteti antipopullor sllavo—komunist e anatemoi dhe e ndaloi dhunshëm. Emri dhe bustet e tij nëpër shkolla e institucione të tjera ishin caqe të vandalëve mesjetarë të stepave karpatiane. Sot është koha që kjo figurë e shquar dhe e nderuar kombëtare, të vlerësohet drejt dhe t’i jepet vendi i merituar në histori e në Altarin e Pavdekësisë.

*ZEQIRJA REXHEPI**Universiteti Shtetëror i Tetovës*

RAPORTET MIDIS FUQIVE TË MËDHA DHE HASAN PRISHTINA (1908–1912)

Në fillim të shekullit XX, kur në hapësirën shqiptare zhvillohen ngjarjet vendimtare për fatin e popullit shqiptar dhe Shqipërisë, raportet midis Fuqive të Mëdha shkonin drejt një konfrontimi të madh; ata ishin grupuar në dy kampe ushtarako-politike dhe përpiqeshin që sa më shumë vende dhe popuj të joshnin në anën e tyre. Përkrahësja e vetme e kauzës shqiptare, Austro-Hungaria, poashtu ishte pozicionuar në grupin e Fuqive Qendrore. Mirëpo, mbështetja e kauzës kombëtare shqiptare tek Austro-Hungaria, ishte një dobësi e çastit historik, sepse kjo perandori tashmë e kishte humbur shkëlqimin e dikurshëm, aq më tepër që vetë ajo ishte një fuqi e brishtë, e cila ishte e rrezikuar nga shpërbërja e brendshme, si rrjedhojë e lëvizjeve nacionale.

Në këto rrethana, të pafavorshme ndërkombëtare, del në skenën politike një ndër protagonistët më të shquar të periudhës së Rilindjes Kombëtare, për t'u vënë në ballë të Lëvizjes Kombëtare për çlirim nga Perandoria Osmane dhe krahas kësaj për të mbrojtur Shqipërinë nga planet e tyre ekspansioniste të shteteve ballkanike.

Hasan Prishtina – një nga figurat më të mëdha historike të kombit shqiptar. Atë e ndoqi fati për t'i gëzuar të gjitha kushtet për ngritjen e një personaliteti me karakter të fortë kombëtar. Gjatë formimit të tij, ai njohu idetë e Revolucionit Francez, të cilat do t'i vërë në dispozicion të kauzës

kombëtare, gjatë veprimtarisë së tij politike. Sipas të dhënave të Tahir Abdylit, familja e Hasan Prishtinës në fund të shek. XIX gëzonte privilegje në saje të pozitive të larta në qeverisjen e Vilajetit të Kosovës, të Selanikut dhe në Stamboll.¹

Në fillim të shekullit XX, Hasan Prishtinën, e gjejmë si nëpunës në organet e administratës së Stambollit, për të arritur deri te posti i kryekonsullit të Turqisë.² Ishte kjo periudha kur kushërinjtë e Hasan Prishtinës, Zejnulla Beu dhe Sulejman Pasha konsiderohen si shtylla të sundimit absolutist të Abdyl Hamitit, në Kosovë. Pra, të afërmit e Hasan Prishtinës nuk ishin pozicionuar sikurse qarqet tjera të Lëvizjes Kombëtare, pro Xhonturqve. Kjo edhe ishte arsyeja që emri i Hasan Prishtinës nuk haset në taborin e organizatës shqiptaro-turke *Ittihad ve teraki cemiyeti* (Bashkim e Përparim), para *Hyrietit* (1908). Në të vërtetë, Hasan Prishtina, gjatë kësaj kohe s'ishte shumë i njohur ndër qarqet e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, por kjo s'do të thotë se ai nuk i përjeton këto zhvillime kombëtare, sepse posa zgjidhet deputet në parlamentin e Perandorisë Osmane, bëhet ndër përfaqësuesit më të denjë të interesave të popullit shqiptar.

Nëse duam të hedhim dritë se, në ç'raporte ishin Fuqitë e Mëdha midis vete, në periudhën kur Lëvizja Kombëtare Shqiptare kishte hyrë në fazën e saj përfundimtare, periudhë kjo kur ngrihet figura e Hasan Prishtinës, doemos duhet analizuar rrethanat ndërkombëtare, me të cilat u përball Lëvizja Kombëtare Shqiptare dhe vetë promotori i saj, në prag të pavarësisë së Shqipërisë.

¹ Tahir Abdylit, *Hasan Prishtina, në Lëvizjen Kombëtare Demokratike Shqiptare 1908–1933*, “Rilindja”, Prishtinë, 1990, f. 22.

² Po aty.

Fuqitë e Mëdha në Evropë kishte kohë që kishin hyrë në një fazë historike me shumë kundërthënie. Përpyjekjet e tyre në fillim të shekullit XX ishin në fazën e përmbylljes së procesit të aleancave politike dhe ushtarake dhe depërtimit brenda këtyre sistemeve grupore të sa më shumë popujve dhe shteteve, apo kolonive të ndryshme. Pas humbjes së Egjiptit, Franca përpiqej të merrte Marokon, por për këtë duhej të sigurojë mbështetjen e Italisë. Për këtë arsye, në bisedime të fshehta Franca, Italia ia ofroi Tripolitaninë dhe Kirenajkën (Libia), që ishin akoma pjesë të Perandorisë Osmane. Tërë ky pazar përfundon me një marrëveshje, më 16 dhjetor 1900, sipas së cilës Franca do t'i forconte lidhjet diplomatike me Italinë, me ç'rast ajo shpresonte të largonte Italinë nga Aleanca Trepalëshe dhe njëkohësisht t'i hapte rrugë vetes për pushtimin e Marokut.³ Marrëveshja italo-franceze e vitit 1900 do të ushtrojë ndikim të madh, sepse ishte një prelud i Luftës Italo-Turke të vitit 1911–1912.

Për synimet e saja drejt Marokut, Franca zhvilloi negociata edhe me Britaninë e Madhe, të cilat filluan më 1902, por që ngecën vazhdimisht. Marrëveshja franko-britanike do të shpejtohet për shkak të Luftës Ruso-Japoneze (1904), dhe do të nënshkruhet më 4 prill 1904, me çka shënoi përfundimin e rivalitetit më të vjetër kombëtar në historinë evropiane.⁴ Sipas kësaj marrëveshjeje, Franca nuk do të pengonte politikat britanike në Egjipt, Britania e Madhe do të njihte protektoratin e Francës mbi Marokun ose siç thuhej “*të ruajë*

³ Norman Rich, *Diplomacia e Fuqive të Mëdha 1814–1914*, “Botimet Toena”, Tiranë, 2006, f. 392.

⁴ Po aty, f. 394. (Rivaliteti anglo-francez ishte shumë i vjetër, por e vetmja çështje për të cilën rivalizoheshin këto dy vende ishin interesat territoriale përtejdetare).

*rendin në atë vend dhe të ofrojë ndihmë për të gjitha reformat administrative, ekonomike dhe financiare.*⁵

Lufta Ruso – Japoneze e vitit 1904 – 1905 mundëson afrimin e Ruisë me Gjermaninë, por deri te një konkretizim i kësaj marrëveshje nuk erdhi, sepse Rusia ishte e lidhur tashmë me Francën, andaj kur Cari i Ruisë, më 23 mars 1904, i telegrafoi Kajzerit të Gjermanisë se, *“ai mendonte se do të ishte e dëshirueshme të këshillohej me Francën përpara nënshkrimit të marrëveshjes”*, marrëveshja gjermano–ruse u minua përfundimisht.

Në përpjekjet për ta përvetësuar Rusinë, Britania e Madhe dhe Franca u angazhuan të arrijnë një marrëveshje midis Ruisë dhe Japonisë, pas përfundimit të Luftës Ruso–Japoneze. Pikërisht, në këtë kohë ndodhi ndërmjetësimi amerikan, që mundësoi arritjen e marrëveshjes më 30 korrik 1907. Synimet franko–britanike ishin të bllokojnë mundësinë që Gjermania ta josh Rusinë. Për këtë arsye, Britania e Madhe dhe Franca, që tashmë vepronin si aleate, i ofruan Ruisë ndihmë të madhe në hua, me qëllim të tejkalonte krizën financiare pas luftës me Japoninë.⁶ Këto synime u kurorëzuan me një marrëveshje, një muaj më vonë, më 31 gusht 1907, midis Britanisë së Madhe dhe Ruisë (më parë ekzistonte marrëveshja franko–ruse, Z.R.) me çka është rrumbullakësuar Antanta Trepalëshe.⁷

Në kohën kur veç më ishin formuar të dy blloqet ushtarako–politike dhe qëndronin përballë njëri–tjetrit, pikërisht kohë e

⁵ По аты.

⁶ По аты, ф. 405.

⁷ Потемкин, В.П., *Историја дипломатије*, (светска друга), Дипломатија новог доба (1872–1919), “Архив за правне друштвене науке”, Београд, 1949, ф. 159–60.

antagonizmit më të madh në historinë evropiane, po në këtë fushë të minuar diplomatike, ndodhën zhvillimet në hapësirën shqiptare: Revolucioni Xhonturk dhe Kryengritjet shqiptare 1909 – 1912, për të vazhduar me Luftërat Ballkanike, Luftën e Parë Botërore...

Rreth çështjeve në Ballkan, dy fuqitë evropiane Rusia dhe Austro–Hungaria, rivalizonin, por nga ana tjetër për interesa vetjake të tyre, gjatë vitit 1908, treguan gatishmëri të bashkëveprojnë. Interesi i Austro–Hungarisë ishte të aneksojë Bosnjë dhe Hercegovinën, ndërsa Rusia ishte e interesuar ta ndryshojë Konventën për Ngushticat (Bosforin dhe Dardanelet, Z.R). Për këtë arsye, Rusia dhe Austro–Hungaria, gjatë zhvillimit të Revolucionit Xhonturk dhe Kuvendit të Ferizajit (14 – 23 korrik 1908), që i dha shtytje këtij Revolucionit,⁸ më 16 shtator 1908 arrijnë një marrëveshje në Buklan (Moravi), sipas së cilës Rusia do të pranonte aneksimin e Bosnjë dhe Hercegovinës, ndërsa Austria do të pranonte ndryshimet rreth Konventës për Ngushticat.⁹

Kjo ishte periudha kur doli në skenën politike shqiptare, atdhetari Hasan Prishtina.

Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës fillon nga koha e zgjedhjes së tij për deputet në parlamentin e Perandorisë Osmane e deri në çastin e atentatit që kryhet ndaj tij (1933). Veprimtaria e tij është shpalosur nga studiues të shumtë, por mendoj se nuk është konsumuar. Nuk ekziston kurrfarë dileme se Hasan Prishtina u takon kolosëve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare që vepruan dhe kontribuan në krijimin e Shqipërisë së pavarur.

⁸ Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e popullit shqiptar II*, “Botimet Toena”, Tiranë, 2002, f. 375.

⁹ Rich, f. 411.

Në periudhën e angazhimit të Hasan Prishtinës (1908 – 1912), çështja shqiptare nuk ishte në fokus të Fuqive të Mëdha. Siç duket, ai i njihte mjaft mirë raportet midis Fuqive të Mëdha, prandaj tërë energjinë e tij do ta derdhë në parlamentin e Perandorisë. E vetnja fuqi që pak a shumë interesohej rreth çështjes shqiptare ishte Austro–Hungaria, ndonëse e ngujuar pas interesave të saj dhe ruajtjes së principit të *status-quo*–së në Ballkan. Pra, raportet e Fuqive të Mëdha, në periudhën e përmendur ishin në disfavor të kauzës për të cilën angazhohej Hasan Prishtina.

Lëvizja Kombëtare Shqiptare i dha shtytje Revolucionit Xhonturk drejt fitores, përkatësisht Kuvendi i Ferizajit (14–23 korrik 1908), pas të cilit Sulltan Abdyl Hamiti u detyrua të shpall Kushtetutën.¹⁰ Mirëpo, sapo Xhonturqit e morrën pushtetin, ata hoqën dorë nga premtimet që u ishin dhënë shqiptarëve për të drejtën e autonomisë. Përballë çështjes kombëtare të popujve të Perandorisë, Xhonturqit vendosën doktrinën e “osmanizmit”, e cila do të aprovohet si program i tyre në prag të zgjedhjeve parlamentare. Me anë të kësaj doktrine, Xhonturqit e mohonin ekzistimin e popujve joturq në Perandori, pra nuk do t’ua njihnin veçantitë kulturore edhe shqiptarëve.¹¹

Zgjedhjet e para për parlamentin turk zhvillohen gjatë muajve tetor – nëntor 1908. Në këto zgjedhje, Hasan Prishtina zgjidhet deputet i Sanxhakut të Prishtinës.¹² U zgjodhën gjithsej 26 shqiptarë nga rrethe të ndryshme të Shqipërisë, por kundër politikës asimiluese të Xhonturqve përmenden vetëm:

¹⁰ *Historia e popullit shqiptar II*, f. 375.

¹¹ Po aty, f. 380.

¹² Po aty, f. 396.

Ismail Qemali, Nexhip Draga, Hasan Prishtina, Shahin Kolonja dhe Bedri Pejani.

Aktiviteti politik i Hasan Prishtinës, në parlamentin e Perandorisë Osmane, do të përqendrohet kryesisht në mbrojtjen e interesave dhe kërkesave kombëtare shqiptare. Qysh në fillim ai do të ngrejë zërin kundër ekspeditës së Xhavit Pashës, në Kosovë (pranverë 1909). Në këtë frymë, nën iniciativën e Hasan Prishtinës, grupi i deputetëve shqiptarë nga Kosova, më 14 nëntor 1909, dorëzuan një interpelancë në parlamentin turk. Në këtë interpelancë shpjegoheshin arsyet e shpërthimit të kryengritjes shqiptare në Kosovë, të cilëve u mohohet liria kombëtare që ua garantonte Kushtetuta,¹³ dhe kërkonin të merren masa kundër Xhavit Pashës.

Në fillim të vitit 1910 bie kabineti i Hilmi Pashës dhe formohet kabineti i Haki Pashës. Edhe gjatë kohës së qeverisë së re vazhdoi ekspedita ushtarake e Xhavit Pashë. Aq më tepër që kryeministri i ri turk i konsideronte shqiptarët (citoj): *“Rreziku më i madh i Turqisë, nga të gjitha kombet që jetojnë në perandorinë tonë janë shqiptarët”*¹⁴

Në prill 1910, në Kosovë sërish shpërtheu kryengritja e madhe, prej rreth 31.000 kryengritësish. Për shuarjen e saj u shfrytëzuan rreth 55.000 trupa ushtarake turke, të cilët gjatë luftimeve kishin hedhur në litar 18 krerë të shquar dhe burgosën rreth 13.000 kryengritës (pa llogaritur të vrarët, Z.R.). Gjatë ekspeditës ushtarake të Xhavit Pashës, ishin çarmatosur shqiptarët, nga të cilët ishin marrë 100.000 pushkë. E tërë kjo ndodh në prag të Luftës së Parë Ballkanike.¹⁵ Ndërkaq, duke u konsideruar si ideolog i

¹³ Abdyli, f. 41.

¹⁴ Rev. “Leka”, nr. VIII–XII, Shkodër, 1937, f. 388.

¹⁵ “Beogradske novine”, “Pismo iz Carigrada”, e datës 10 korrik, 1910.

kryengritjes shqiptare, gjyqi ushtarak i Gjakovës e dënoi Hasan Prishtinën me vdekje, por Sulltan Mehmeti V Reshati, që sapo kishte hypur në fron, nën presionin e opinionit publik shqiptar detyrohet ta amnistojë.¹⁶

Kryengritjet shqiptare në periudhën 1909 – 1911 nuk patën sukses, kryesisht për shkak se nuk ishin të koordinuara dhe drejtoheshin nga krerë popullorë, por që kishin pak dije për intrigat që kurdiseshin në kuzhinat ekspansioniste të shteteve ballkanike dhe aq më pak nga Fuqitë e Mëdha. Personaliteti që do të dijë t'i akordojë interesat dhe kërkesat e shqiptarëve me ato të Fuqive të Mëdha do të jetë Hasan Prishtina, njeri i shkolluar dhe me njohuri diplomatike, personalitet që e njihte edhe popullin e tij, sikurse edhe shtetin turk dhe dinakërinë e tij.

Megjithë angazhimin e paluhatur në favor të kauzës kombëtare shqiptare, kërkesat e Hasan Prishtinës në parlamentin turk hasin në vesh të shurdhër, por nuk do të qëndrojnë duarkryq. Krahës aktivitetit të palodhshëm në parlamentin turk, bëri përpjekje që çështjen shqiptare ta imponojë për zgjidhje, duke i shfrytëzuar potencialet organizative të Lëvizjes Kombëtare. Në këtë drejtim, Hasan Prishtina do të përpiqet të krijojë një epiqendër të koordinimit të Lëvizjes Kombëtare. Ideja e krijimit të një organi qendror do të shtrohet në Kongresin e Fshehtë, në Shkupit, më 9 tetor 1911. Për Kongresin e Shkupit, njihemi nga raporti i konsullit austro-hungarez në Shkup, që mban datën 4 nëntor 1911, që i drejtohet konsullit të përgjithshëm në Stamboll, me të cilin njofton se deputetët Hasan Prishtina e Nexhip Draga kanë thirrur në Shkup Kongresin e

¹⁶ Abdyli, f. 49.

Shqiptarëve.¹⁷ Objekt i këtij Kongresi ishte çështja e autonomisë së Shqipërisë dhe masave që do të merreshin për organizimin e mbrojtjes së vendit (armatosjen e popullsisë). Fakti që për këtë Kongres, ku shtrohej çështja e autonomisë së Shqipërisë, njiheshin austriakët, na lë për të kuptuar se qëllimi i Hasan Prishtinës ishte i dyfishtë, që përmes përfaqësuesve austriakë të sigurohet mbështetja e një Fuqie të Madhe, e cila kishte interesat e saj në hapësirën shqiptare të Ballkanit, dhe nga ana tjetër përmes kanaleve diplomatike austriake të ushtrohet trysni kundrejt qeverisë turke, qoftë për njohje politike, kulturore apo për armatosjen e popullatës, me çka mund të kuptohet se Hasan Prishtina e nuhaste rrezikun e afërm nga Lufta Ballkanike, nga e cila do të pësonte si Turqia ashtu edhe shqiptarët.

Vlen të theksohet se, angazhimi i Hasan Prishtinës për krijimin e një organi qendror për koordinimin e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, vjen në kohën kur mendohej se janë krijuar rrethana të përshtatshme ndërkombëtare. Kjo don të thotë se kolosi i Lëvizjes Kombëtare, Hasan Prishtina, jo vetëm që i ndiqte zhvillimet ndërkombëtare, por ndërmerr hapin politik në çastin më të volitshëm që mund t'i jepej. Kështu ndodhi edhe me organizimin e Kongresit Shqiptar të Shkupit (9 tetor 1911), i cili mbahet sapa kishte filluar Lufta Italo – Turke, pas një ultimatumit italian, më 28 shtator 1911, drejtuar Perandorisë Osmane, ku ajo kërkonte pushtimin e Tripolitanisë dhe Kirenajkës, me justifikim për të vendosur ligjin dhe rregullin,¹⁸ që në fakt ishte një marrëveshje e mëhershme midis Francës dhe Italisë.

¹⁷ Hasan Prishtina, *Dokumente (Përmbledhje dokumentesh 1908–1934)*, Tiranë, 1983, f. 49.

¹⁸ Rich, f. 423.

Në janar 1912, Hasan Prishtina para se të braktiste Stambollin edhe njëherë u përpoq të merrej vesh me qeverinë turke, duke i ofruar asaj (përmes ministrit të jashtëm turk Asim Beut, Z. R.), të deklaronte zyrtarisht kufijtë e Shqipërisë, që ishte interes i të dy palëve, gjë që Xhonturqit e hodhën poshtë.¹⁹

Ideja e kahmotshme e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare ishte bashkimi i katër vilajeteve si hap i parë drejt pavarësisë. Në fillim të vitit 1912, për realizimin e kësaj ideje të kahmotshme, Hasan Prishtina, më 5 janar 1912 kërkoi përkrahjen e Vjenës.²⁰ Këtë e vërteton edhe raporti i kryekonsullit austro-hungarez në Selanik (5 janar 1912), që ia drejton ministrit të jashtëm të Austro-Hungarisë, kontit Erental, për bisedën që ka zhvilluar me Hasan Prishtinën. Me këtë raport, ministri i jashtëm Erental, informohet për *“forcimin e ndjenjës kombëtare dhe unitetit ka bërë përparime të dukshme veçanërisht në Kosovë dhe po punohet me zell për një mirëkuptim me të gjitha pjesët e Shqipërisë, duke patur për qëllim një kryengritje të madhe”*.²¹

Nga fillimi i janarit 1912 ngjarjet rrokulliseshin drejt Kryengritjes së Përgjithshme Shqiptare, për të cilën Hasan Prishtina paralajmëroi në seancën parlamentare të 11 janarit 1912.²² Një ditë më pas, dy personalitetet më të rëndësishme ndër deputetët shqiptarë të parlamentit turk, Hasan Prishtina dhe Ismail Qemali, pas një marrëveshjeje, ftuan në një takim një grup personalitetesh të jetës politike shqiptare. Takimi është mbajtur në shtëpinë e Syrja Vlorës dhe është i njohur si “Komploti i Taksimit”. Në këtë takim morën pjesë: Ismail

¹⁹ *Historia e popullit shqiptar II*, f. 462.

²⁰ Prishtina, f. 50–51.

²¹ Dokumente, f. 51.

²² Prishtina, f. 53–54.

Qemali, Hasan Prishtina, Syrja Vlora, Myfid Libohova, Esad Toptani, Aziz Vrioni, Bedri Pejani dhe Mustafë Asim Kruja. Në mbledhjen e Taksimit u vendos “*për me i dhanë fund politikës tyrke në çashtje të kulturës kombëtare e për me sigurue disa privilegje politike në Shqypni nuk ka tjetër mjet veç se me fitue me një kryengritje të përgjithshme*”.²³

Në angazhimin e vet politik Hasan Prishtina përpiket që Lëvizjen Kombëtare Shqiptare të mos e lërë të vetmuar, por ta rreshtojë me lëvizjet tjera të popujve ballkanikë, pra do të shfrytëzojë çdo mundësi për të krijuar frontin antiosman. Ai do të përpiket të vërë kontakte me përfaqësues të Lëvizjeve të popujve tjerë. Në këtë drejtim ishte edhe kontakti me ish deputetin e Shkupit, z. Pavlov, për një kryengritje të përbashkët. Popujt ballkanikë nuk shprehën interes për këto oferta të Hasan Prishtinës, sepse ata të lidhur pas interesave të Rusisë, kishin qëllime tjera – t’i copëtojnë territoret shqiptare. Gjatë qëndrimit në Shkup, H. Prishtina do të takohet edhe me konsullin britanik të Shkupit, të cilin e njofton gojarisht për Kryengritjen e Përgjithshme Shqiptare. Me këtë rast, Hasan Prishtina kërkon mbështetjen e Anglisë.²⁴

Ndërkohë që Lufta Italo–Turke merrte epilogun e saj, më 8 prill 1912 italianët i bombarduan Dardanelet për t’i detyruar turqit që t’i pranojnë kushtet e Italisë. Turqia, nga ana tjetër, për të mbrojtur Konstantinopojën nga bombardimet i mbylli Ngushticat, gjë që shkaktoi zemërimin e Rusisë, eksporti dhe importi i së cilës varej nga lundrimi nëpër Ngushticat. Më 4 maj 1912, Ngushticat u rihapën, por mbyllja e tyre shkaktoi shqetësimin e Rusisë, e cila e përforcoi bindjen se me çdo kusht duhej të vendosë kontroll mbi Ngushticat. Për këtë

²³ Prishtina, Hasan, *Nji shkurtim kujtimesh*, f. 10.

²⁴ Dokumente, f. 77.

arsye, angazhimi i Rusisë do të përqëndrohet në Ballkan, përmes mbështetjes së shteteve ballkanike.

Pikërisht, gjatë kohës kur Lufta Italo-Turke merrte intensitetin e saj, Hasan Prishtina zgjodhi momentin e përshtatshëm për të filluar me Kryengritjen e Përgjithshme Shqiptare, të cilën e kishte paralajmëruar më 11 janar, 1912.

Më 18 tetor 1912, kur tashmë kishte filluar Lufta e Parë Ballkanike, u nënshkrua paqja midis Italisë dhe Turqisë, në Luzanë, sipas së cilës kjo e fundit hoqi dorë nga Tripolitania dhe Kirenajka.²⁵

Gjatë kohës së Luftës së Parë Ballkanike, Hasan Prishtina arrestohet nga ushtritë serbe për t'u mbajtur i internuar pesë muaj në kështjellën e Beogradit.²⁶ Madje, qysh më 25 janar 1913, një telegram i Ministrisë së Punëve të Jashtme dërguar kryeministrit austro-hungarez në Budapesht, me të cilin njoftohet për arrestimin e Hasan Prishtinës nga serbët.²⁷

Aktiviteti politik i Hasan Prishtinës në krijimin e Shqipërisë së pavarur nuk do të pushojë, kur dihet se Kosova dhe trojet tjera shqiptare mbetën jashtë kufijve të shtetit kombëtar shqiptar.

Në periudha të ndryshme ai do të përpiqet t'i shfrytëzojë rrethanat e reja të krijuara. Kështu, gjatë kohës së Luftës së Parë Botërore, Hasan Prishtina i drejton një *lutje* Komandës së Korpmatës XIX austriake, ku midis tjerash ai propozon që pjesët e banuara prej shqiptarëve në Serbi dhe në Mal të Zi të bashkohen me territorin e administratës austriake në

²⁵ Ferdinand Schevill, *Ballkani – historia dhe qytetërimi*, “Uegen”, Tiranë, 2002, f. 382.

²⁶ Sipas gazetës “Liria e Shqipërisë” të datës 23 korrik 1913. Dokumente f. 88.

²⁷ Dokumente, f. 87.

Shqipëri.²⁸ Ndërkaq, në përfundim të Luftës së Parë Botërore, Hasan Prishtina përmes një telegrami i drejtohet edhe presidentit të SHBA, Vilson, gjatë qëndrimit të tij në Paris, me ç'rast kërkon mbrojtjen e të drejtave të popullit shqiptar nga Konferenca e Paqes dhe pjesëmarrjen e një delegacioni shqiptar në këtë konferencë.²⁹

Aktiviteti atdhetar i Hasan Prishtinës pas Luftës së Parë Botërore, kur ai e humb shpresën se çështja shqiptare do të zgjidhet nga Fuqitë e Mëdha, përqëndrohet, së bashku me Hoxhë Kadriun në themelimin e Komitetit “Mbrojtja Kombëtare e Kosovës”.³⁰

Përfundim

Në periudha të vështira historike për popullin shqiptar, nga gjiri i këtij populli gjithnjë kanë dalur në skenë personalitete të shquara historike, të cilët me veprimtarinë e tyre e kanë madhëruar kombin shqiptar, teksa mbeten personaliteteve më të shquara të këtij kombi. Pikërisht, kështu ndodhi edhe me atdhetarin Hasan Prishtina, i cili pati “fatin” të vihet në ballë të kauzës kombëtare, në një periudhë historike kur rrethanat ndërkombëtare ishin tejet të pafavorshme, ku atij i duhej të përballet me nivelin e pamjatueshëm të vetëdijes dhe ndërgjegjes kombëtare tek populli i tij, të përballet me pushtetin osman, i cili si zakonisht sikurse kishte ndodhur edhe më parë bënte pazare me trojet shqiptare dhe së fundmi edhe me antagonizmat e Fuqive të Mëdha.

²⁸ Dokumente f. 98. Pjesë nga njoftimi i përfaqësuesit të Ministrisë së Punëve të Jashtme pranë kryekomandës së Ushtrisë dërguar Ministrisë së Punëve të Jashtme, Vjenë, mbi kërkesën e Hasan Prishtinës.

²⁹ Dokumente f. 99.

³⁰ Po aty, f. 108.

Edhe përkundër vështirësive të periudhës historike kur veproi, Hasan Prishtina mbetet promotori i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, në një periudhë vendimtare historike për populli shqiptar, që si rrjedhojë solli krijimin e Shqipërisë së pavarur.

Literatura e shfrytëzuar

Abdyli, Tahir, *Hasan Prishtina, në Lëvizjen Kombëtare Demokratike Shqiptare 1908–1933*, “Rilindja”, Prishtinë, 1990.

Akademia e Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, *Historia e popullit shqiptar II*, “Botimet Toena”, Tiranë, 2002.

Castellan, Georges, *Historia e Ballkanit*, Tiranë, 1996.

Schevill, Ferdinand, *Ballkani – historia dhe qytetërimi*, “Uegen”, Tiranë, 2002.

Галкин, И.С., *Дипломатия европейских держав в связи с освободительным движением народов европейской турции в 1905–1912 г. Московского университета, 1960.*

Hasan Prishtina, *Nji shkurtim kujtimesh.*

Hasan Prishtina – Dokumente 1908–1934. Drejtorja e Përgjithshme e Arkivave të Shtetit.

Macmillan, Margaret, *Paris 1919 – gjashtë muaj që ndryshuan botën*, “Plejad”, Tiranë, 2006.

Потемкин, В.П., *Историја дипломатије*, (свеска друга), *Дипломатија новог доба (1872–1919)*, “Архив за правне друштвене науке”, Београд, 1949.

Rich, Norman, *Diplomacia e Fuqive të Mëdha 1814–1914*, “Botimet Toena”, Tiranë, 2006.

Skendi, Stavro, *Zgjimi kombëtar shqiptar 1878–1912*, “PHOENIX”, Tiranë, 2000.

Gazeta dhe revista

Gazeta “Beogradske novine”, 10 korrik 1910.

Gazeta “Liria e Shqipërisë” 23 korrik 1913.

Revista, “Leka”, nr. VIII–XII, Shkodër, 1937.

QERIM LITA,

Arkivi Shtetëror i Republikës së Maqedonisë

VEPRIMTARIA POLITIKE, USHTARAKE E DIPLOMATIKE E HASAN PRISHTINËS 1913–1921

Vendimet për copëtimin e tokave shqiptare nga ana e Konferencës së Ambasadorëve në Londër të vitit 1913, nxitën revoltë dhe pakënaqësi të madhe nga mbarë opinioni i gjerë shqiptar. Shumë atdhetar, një akt të tillë të Fuqive të Mëdha, e konsideruan si të padrejtë dhe të dëmshëm për kombin shqiptar. Ndër ta duhet veçuar Hasan bej Prishtinën, i cili asnjëherë nuk do të pajtohet me një vendim të tillë të padrejtë e arbitrarë. Lidhur me veprimtarinë e tij politike, ushtarake e diplomatike, përkundër përpjekjeve që janë bërë në kohë të fundit nga disa historian shqiptar, për shumë arsye objektive e subjektive nuk mund të thuhet se është zbardhë në tërësi.¹ Habitë fakti, që punonjësit e Arkivit Qendror Shtetëror të Tiranës, në veprimtarinë e tyre hulumtues–studimore për krijimin e fondeve të veçanta të figurave më të rëndësishme, politike, arsimore, kulturore kombëtare ndër shekuj, personalitetin e Hasan Prishtinës e kanë anashkaluar thuajse në tërësi. E them këtë nga fakti se i tërë fondi i tij që gjendet në këtë arkiv numëron gjithsej 42 faqe.²

¹ Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990; Xheladin Shala, Marrë–dhëniet shqiptaro–serbe 1912–1918, Prishtinë 1990 etj.

² Drejtoria e Përgjithshme e Arkivave, Udhërrëfyes i Arkivit Qendror Shtetëror, Fonde personale dhe familjare, Tiranë 2000, fq. 90; Hasan Prishtina, nr. i fondit 65, sasia e fletëve 42.

Nisur nga fakti se personaliteti i Hasan Prishtinës përbënte shtyllën kryesore të rezistencës shqiptare midis periudhës 1913–1921, në këtë punim studimor do të ofrohen disa fakte të reja për aktivitetin politik, ushtarak e diplomatik në periudhën e sipërpërmendur. Burimet arkivore bëjnë të ditur se ai, së bashku me Isa Buletinin, Mehmet Pashë Derallën, Elez Isufin etj, e udhëhoqi Kryengritjen e shtatorit të vitit 1913, kundër forcave pushtuese serbo–malaziasë. Përfaqësuesi diplomatik serb nga Londra, Spalkoviç, nëpërmjet një depeshe, njoftonte Nikolla Pashiçin, ku veç tjerash vinte në dukje se “.. sulmi i Shqiptarëve në kufirin e Serbisë dhe sulmi i tyre brenda territorit serb, në mënyrë sistematike është përgatitur shumë më herët” dhe se i njëjti: “është organizuar nga Vlora nën drejtimin e drejtpërdrejtë të dy anëtarëve të Qeverisë së përkohshme, ministrit Hasan Prishtina dhe Isa Buletinit...”³. Gjithnjë duke u mbështetur në burimet diplomatike serbe, por edhe ato shqiptare, kuptojmë se sulmi i kryengritësve shqiptarë përfshiu mbarë zonën kufitare nga bashkimi i dy Drive e deri në Ohër, përkatësisht në relacionin Prizren – Dibër–Ohër⁴, dhe se brenda një periudhe të shkurtë kohore kryengritësit shqiptarë nën komandën e Isa Buletinit, Mehmet Pashë Derallës, Hysni Currit dhe Elez Isufit, çliruan një pjesë të madhe të qyteteve shqiptare përfshi këtu edhe Shkupin dhe Pejën. Në një letër që Jani Vruho e pranon nga një mik i tij veç të tjerave thuhej: “Këto ditë kënduam do lajme të mira, begët nën komandën e të madhit ISA BULETINIT zaptuen Dibërën, Ipekun dhe Isqypin tuke luftua për at vend që na i dha i madhi Zot – dhe na e rymbyen kta

³ ДАРМ.1.18.5.244/414–424, LEGATION SERBE LONDON

⁴ Po aty.

anti-kristijanët. Rroftë Isa Buletini i cili po mbaron porosit e të madhit Gjergj Kastriotit..”⁵

Mirëpo, siç do të shohim në vazhdim, zhvillimet ushtarake së shpejti morën një kahje krejtësisht të kundërt, përkatësisht, ushtria pushtuese serbe, e pajisur me armatim modern për kohën, arriti ti ripushtoj tokat e çliruara shqiptare, fillimisht Strugën, Ohrin e Dibrën e më pas edhe Prizrenin e Gjakovën.⁶ Është e rëndësishme të vihet në pah, se dështimi aq i shpejtë i kryengritjes shqiptare, erdhi edhe për shkak tradhtisë të disa krerëve udhëheqës shqiptarë. Kështu, Sali Hoxhë Vuçitërna, i shkruante Luigj Gurakuqit, se: “Riza beu s’luftoj fare veç se i liroj rrugën annikut me kalue sa ma lehtë..”⁷ Më tej ai në letër shtonte: “Lufta e përgjithshme u ndalue. Hysni Curri tash erdhi. Krasniqja, Gashi, Hasi, Bytyçi janë djegë fare. Robni e madhe ash tuj ardhë këtu.”⁸ Autoritetet ushtarake serbe, krahas djegies e plaçkitjes të vendbanimeve shqiptare, arrestuan edhe një numër të madh të prijësve fetarë në Kosovë e më gjerë. Në një dokument shqiptar shprehimisht thuhej: “Deveria serbe ka zënë e internue gjithë klerin mysliman e katolik të Kosovës, bashkë me kryepeshkopin e Shkupit Monsinor Mjeda.”⁹

Një përpjekje tjetër të Hasan Prishtinës, për organizimin e kryengritjes kundër pushtuesit serb, ishte në mbarim të korrikut dhe fillim të gushtit 1914. Për këtë qëllim ai zhvilloi takime të ndara me parinë e Dibrës e të Lumës, përkatësisht me Elez Isufin, Ismail Strazimirin, Basri Beun, Islam Spahinë,

⁵ AQSH.F.22.v.1913.D.7, fl 167–171.

⁶ AQSH.F.34.v.1913.D.34.fl.12.

⁷ Po aty, fl.273.

⁸ Po aty.

⁹ AQSH.F.34.v.1913.D.35.fl.202.

Osman Litën, Ramadan Çejkun etj.. Ndërkohë ai do të takohet edhe me komisionin i ardhur enkas nga Stambolli, po për atë qëllim, i udhëhequr prej Hajredin bej Pustinës.¹⁰ Për rrjedhojë, Hasan Prishtina me 150 ushtarët e vetë të cilëve do t'ju bashkëngjitën edhe një numër i konsiderueshëm i lumjanëve dhe dibranëve, sulmoi trupat serbe në afërsi të Kukësit. Pas disa ditë luftimesh kryengritësit shqiptar arrijnë deri në Zhur, mirëpo për shkak jo disiplinës nga ana e disa luftëtarëve shqiptarë, forcat e Hasan Prishtinës u thyen, me çka edhe kjo përpjekje e tij për ti çliruar tokat e pushtuara dështoi.¹¹

Aktiviteti politik e ushtarak i Hasan Prishtinës nuk do të ndalet edhe gjatë Luftës së Parë Botërore. Roli i tij udhëheqës veçmas do të vijë në shprehje gjatë periudhës 1916–1918, kur një pjesë e tokave të pushtuara shqiptare falë Austro–Hungarisë ju bashkuan Shqipërisë. Ja se si e përshkruanin në atë kohë personalitetin e Hasan Prishtinës, autoritetet e atëhershme politike e ushtarake serbe: “Lufta mes Serbisë dhe Austrisë në vitin 1914, i plotësoj në një masë të madhe dëshirat e krejt Shqiptarëve të cilët mendonin se ka ardhur koha që të realizohen idealet e tyre. Mirëpo edhe pse nuk u krijuar Shqipëria e Madhe, Austria menjëherë pas ardhjes në këto vise ju lejoi nacionalistëve shqiptarë të formojnë klubin e tyre, qendra e së cilës ishte në Mitrovicën e Kosovës... Rolin më të rëndësishëm në klub e luante Hasan bej Vuçitërna, dëshirat e të cilit, për tu bërë udhëheqës gjithë Shqiptarë, e ndihmonin pushtetarët Austriak ndërsa më së shumti e

¹⁰ Po aty, fq.67.

¹¹ Po aty, fq.69–71.

inkurajonte për këtë gruaja ambicioze e tij e cila me prejardhje është nga Selaniku.”¹²

Pas mbarimit të Luftës së Parë Botërore, Hasan Prishtina së bashku me atdhetarët tjerë nga Kosova dhe trevat lindore shqiptare, si Hoxhë Kadri Prishtina, Bedri Pejani, Ali Shefqet Shkupi, Hysni Curri, Halim Deralla, Ferhat Draga etj., në Shkodër themeluan Komitetin për Mbrojtjen Kombëtare të Kosovës (më tej MKK). Së shpejti ata hartuan Programin e përgjithshëm për Kryengritjen e Kosovës, i cili përfshinte dhjetë pika. Në të veç tjerash thuhej se kryengritësit shqiptar, nuk guxojnë ta dëmtojnë popullsinë civile sllave, përveç: “atyne qi qindrojnë me armë në dorë kundra qëllimit shqiptar”. Gjithashtu, në program qartë thuhej se rreptësisht ndalohet djegia e shtëpive të armikut, rrënimi i kishave, dëmtimi i kufomave të armikut, të vrarë gjatë luftimeve, si edhe ndonjë dëmtim eventual ndaj : “atyne qi jesin të plaguam ose të xanun rob”, porse veprimi siç thuhet në të: “më i gjallë ka me këne kundra ushtriës, xhandarnariës e kundra komitave t’annikut qi kundërshtojën me armë në dorë dhe në kjoftë se anniku ban mizorinash kundra shqiptarësh...etj.”¹³

Ndërkohë, Hasan Prishtina, nëpërmjet përfaqësuesit diplomatik italian në Durrës, Gastaldit, vendosi lidhje të ngushta të bashkëpunimit me krerët e VMRO-së, të cilët në atë kohë legalisht qëndronin në Shqipëri. Lidhur me këtë bashkëpunim, Filip Atanasov, njëri ndër udhëheqësit e organizatës maqedonase, në kujtimet e tij veç tjerash shkruan:

¹² ДАРМ.Ф.ВИИ.М.344.К.Пов.Џ.Бр.2637: Меморандум о развоју садашње стање Албанско питање, Shkup, 16 qershor 1920.

¹³ AQSH.F.Komiteti i Kosovës, v.1919.D.2.fl.1.Program i përgjithshëm i Kryengritjes së Kosovës më 1919.

“Takimet e shpeshta të gjeneral Protugjerov dhe Dr. Filip Atanasov me Kryeministrin e Shqipërisë mundësoi krijimin e një baze të fuqishme për veprimtarinë tonë. Nacionalistët Shqiptarë së bashku me Komitetin e Kosovës dëshironin një bashkëpunim të gjithanshëm me ne maqedonasit. Ne këtë e pranuan me kënaqësi.”¹⁴

Duhet të vëmë në dukje faktin se ndikimi i Komitetit të MKK-së, në mbarë hapësirën shqiptare sa vinte e rritej. E gjithë kjo në atë kohë shqetësoi tej mase autoritet e Beogradit, të cilët tek Hasan Prishtina dhe Komiteti për Mbrojtjen Kombëtare të Kosovës shihte rrezikun më të madh. Në Memorandumin e hartuar me 16 qershor 1920 nga gjenerali Millosavleviq, kushtuar çështjes shqiptare, në pjesën ku përshkruhet aktiviteti i MKK-së, thuhet: “Meqë ndikimi i krerëve të fiseve është shumë i madh në Shqipëri, kjo shumë lehtë mund të sqarohet, se anëtarët e Klubeve në Shkodër dhe Durrës arritën shumë lehtë të mbjellin dhe zbatojnë idenë e tyre të gjithë Shqiptarët në territorin tonë (Kosovë dhe viset lindore shqiptare – Q.L.), tek të cilët u krijua bindja se nëse protestojnë në përmasa më të mëdha do të arrijnë deri në atë se Evropa të dërgoj komision për shqyrtimin e gjendjes së vërtetë. Dëshmia më e madhe për këtë është revolta në Plavë dhe Guci në muajin shkurt vitin e kaluar, revolta e Sadik Ramës në maj, dhe Azem Bejtës në të njëjtin vit.”¹⁵ Për mënjanimin e këtij rreziku që i kanosej Mbretërisë së SKS, gjenerali Millosavleviq, propozonte një sërë masash, disa prej të cilave po i paraqesim në vazhdim:

¹⁴ ЦДА.Ф.176К, оп.32, а.е. 78, Изложение по македонското револуционо освободително движење во Албанија 1920–1924 от Д-р Филип Атанасов.

¹⁵ ДАРМ, по ату.

“1. Krijimin e një zyre qendrore në Shkup për zbatimin e politikës Shqiptare, ky është kusht i rëndësishëm, sepse nevojitet gjatë zbatimit të politikës ndaj Shqipërisë, si atë të brendshme, po ashtu edhe të jashtme, të koncentrohet në një zyre, vendimet e së cilës absolutisht duhet të zbatohen. Në këtë mënyrë do të bashkohej puna ndaj gjitha çështjeve Shqiptare.

2. Marrjen e një qëndrimi të caktuar ndaj Shqipërisë së pavarur. Deklaratat tona të qarta për respektimin e Shtetit të Pavarur Shqiptarë, si dhe oferta për ndihmë materiale Qeverisë aktuale Shqiptare, shumë mirë do të pranohej nga ana e Shqiptarëve tonë, dhe mundemi ti mashtrojmë me humbjen e Malësisë (së Gjakovës–Q.L.), Hasin, Lumën dhe Dibrën ndërsa deri diku të krijojmë te ta një dashuri ndaj vendit tonë. Më natyrore është politika që, Shqipëria të kërkoj mbështetje tek ne, dhe në këtë aspekt duhet të punohet me qëllim që të përfitohen krerët e Shqipërisë dhe Shqiptarët, të cilët ndaj Italisë nuk kanë mendim të mirë.

3. Të përfitohet paria Shqiptare për qëllimet tona politike. Patjetër duhet të jemi të bindur se një zyrtar ka shumë më tepër pushtet në faqefisin e tij, se tërë pushteti tjetër i yni, dhe ne nuk do të mundemi për shumë vite të tëra të zhdukim këtë organizatë fisnore, e cila është tërësisht e barabartë me doket fisnore të mesjetës në Evropë. Nevojitet që të gjithë nëpunësit tonë veçanërisht të kujdesën ndaj parisë, që në këtë mënyrë të përfitojmë besimin e tyre. Në mënyrë të veçantë e potencoj kujdesin ndaj Bejlerëve Gjakovarë, të cilët kanë më së shumti ndikim për të gjitha ngjarjet nga Shkodra e deri në Rashkë dhe këta bejlerë absolutisht duhet ti mbajmë pranë nesh.

4. Të bëjmë internimin e krerëve kryengritës dhe familjeve të tyre. Ndaj kësaj, Shqiptarët janë tepër të ndjeshëm.

5. Të vendosim malazezë /sipas nevojës edhe me detyrim/ në qarkun e Metohisë (Dukagjinit – Q.L.), dhe në këtë mënyrë ta përforcojmë popullatën tonë (serbe – Q.L.). Megjithëse në fillim do të ketë ngatërresa, vjedhje madje edhe vrasje ndërmjet Malazezëve dhe Shqiptarëve, përsëri nuk duhet të bazohemi në këtë...et.”¹⁶

Gjithnjë sipas Millosavleviçit, nëse do të aprovoreshin masat e propozuara “do të mundet ta pengohet zgjerimi i mëtutjeshëm të idesë për Shqipërinë e Madhe (etnike – Q.L.), bile edhe ti largojmë nga viset tona.” “Në të kundërtën” vazhdon Millosavleviçi: “mundemi ta ndalojmë , çdo revoltë të shqiptarëve, mirëpo idenë e lartë përmendur nuk mundemi ta zhdukim, ndërsa ajo mundet një ditë të bëhet shumë e rrezikshme për ne.”¹⁷

Masat e sipërpërmendura serbe, për fat të keq patën efekt të udhëheqja politike e qeveritare shqiptare, brenda së cilës u krijuan dy rryma tejet të acaruar midis vete. Rrymën e parë e përfaqësonte kryeministri Sulejman Delvina, pas të cilit qëndronin Ahmet Zogu dhe Fan Noli, ndërsa të dytën Hasan Prishtina, të cilin e mbështeste udhëheqja e Komitetit të MKK-së, si dhe krerët e krahinave veriore, si Elez Isufi, Dine Dema, Osman Lita, Islam Spahiu etj. Këta të fundit insistonin që qeveria shqiptare e dalur nga Kongresi i Lushnjës, urgjentisht të organizoj një kryengritje në viset e pushtuara shqiptare nga ushtria e SKS, siç ishin krahinat: Dibër, Mat, Lumë e Has. Për këtë qëllim, Hasan Prishtina, nga Italia kishte sjellë një sasi të konsiderueshëm të armatimit, i cili do të

¹⁶ Po aty.

¹⁷ Po aty.

shfrytëzohej për çlirimin e krahinave të sipërpërmendura si edhe për çlirimin e Kosovës e viseve tjera shqiptare nën pushtinin e Mbretërisë së SKS.

Lidhur me këtë Kryeministri Delvina, në fillim të shtatorit 1920, nëpërmjet një letre dërguar një mikut të tij, reagoi ashpër duke u shprehur, se: “Pranimi i armëve të dërguem në emër të Hasan Beut nga ana e Denuncios, politikisht dëmton shumë imazhin e Shqipërisë. Po ta marri vesht Europa se Qeveria Shqiptare ka marrëdhënie dhe bashkëpunon me Donuncion, të cilin e trajton si një aventuer, kishte me dhanë një gjykim shumë të keq për ne e do të na trajtonte si një element turbullues e ngatrestar...”¹⁸

Ndërkohë, nga letra e Fejzi Alizotit, dërguar Luigj Gurakuqit në Romë, kuptojmë se Sulejman Delvina i ankohet Fuat Dibrës, për veprimtarinë anti serbe të Hasan Prishtinës dhe Fejzi Alizotit. Së shpejti, Fuat Dibra, nga Stambolli, dërgoi Xhemal efendi Dibrën, për siç thuhet në letër: “të kuptuar gjendjen e të bëjë propagandë për Sulemanin e të përpiqet që Kosovarët mos të miren me trazime kundra Serbisë...”¹⁹

Si rrjedhojë e mospajtimeve dhe acarimeve të skajshme midis dy rrymave, u shkaktua një krizë parlamentare dhe qeveritare, që e detyroi kryeministrin Sulejman Delvina, kah mesi i nëntorit 1920 të jepte dorëheqje.²⁰ Me 19 nëntor u formua qeveria e Iljaz Vrionit, e cila me 5 dhjetor 1920 shpalli zgjedhjet, të cilat ishin paraparë të mbahen në dy shkallë (për çdo 500 meshkuj mbi 20 vjeç caktohej një zgjedhës i dytë, i

¹⁸ AQSH.F.418.V.1920,D.8/2.fl.478.

¹⁹ AQSH.F.34.v.1920.D.35.fl.31–36.

²⁰ Arkivi i Institutit të Historisë (më tej AIH), Burhan Çiraki, Zgjedhjet e para parlamentare në Shqipëri në vitin 1921, f.2.

cili do të votonte për zgjedhjen e deputetit).²¹ Në prag të zgjedhjeve u krijuan dy parti politike: Partia Përparimtare, të cilës i prinin Iljaz Vroni, Hasan Prishtina, Luigj Gurakuqi, Hoxhë Kadri Prishtina, Zija Dibra etj., dhe Partia Popullore në krye me Ahmet Zogun, Fan Nolin etj. Duhet të vëmë në dukje faktin se, zgjedhjet në prefekturën e Drinit u zhvilluan jashtë territorit të saj, për faktin se ajo ende ishte e pushtuar nga forcat ushtarake e policore serbe dhe se shumica e popullsisë i kishte braktisur vatrat e tyre për tu vendosur në vende më të sigurta, shumica në Tiranë, Elbasan e Durrës. Është me rëndësi të thuhet se zgjedhësit e prefekturës së Drinit u përcaktuan për listën e Partisë Përparimtare, bartës i së cilës ishte Hasan bej Prishtina. Gjithsej këtu u zgjedhën dhjetë deputet që të gjithë i takonin listës së Përparimtarës edhe atë: Hasan Prishtina, Hoxhë Kadri Prishtina, Ramiz Daci, Kristo Dako, Irfan Ohri, Gani Strazimiri, Avni Gjilani, Hristo Floqi, Iljas Vrijoni dhe Salahudin Shkoza.²²

E gjithë kjo, shkaktoi reagime të shumta nga partia e Ahmet Zogut dhe Fan Nolit, të cilët këto zgjedhje i konsideruan si të falsifikuara.²³ Në mbledhjen konstituive të parlamentit, që u mbajt më 21 prill 1921, deputeti i Partisë Popullore, Fan Noli, duke e akuzuar qeverinë për këtë, ndër të tjerash shprehet; “...ajo pasi përdori bajonetën, përdori edhe zarin. U dha urdhër të zgjidhen këndej zallit, d.m.th. pjesa që kish migruar, 49 zgjedhës të dytë dhe nga tjetra 27. Këta 49 zgjedhës të dytë u mblodhën dhe votuan me 5 prill, ndërsa

²¹ Mr. Fati Iseni, Fillimet e demokracisë shqiptare gjatë viteve 1921–1925 dhe roli i Osman Litës – Litajt një histori lufte e sakrificë, përmbledhje kuptesash, Tiranë 2008, fq. 87–101.

²² AQSH.F.146.v.1921.D.92.fl.1.

²³ AQSH.F.152.v.1921.D.487,fl.1.

anës tjetër iu lejua të zgjithte 27 zgjedhës të dytë nga 89 sa ishin..”²⁴ Ndaj akuzave të Nolit, reagoi Hoxhë Kadriu, i cili vuri në spikamë se 10 deputetët e Drinit përfaqësonin 120.000 banorë dhe se zgjedhjet kishin qenë të lira.” Sipas tij: “Po të ishin të paligjëshme zgjedhjet e deputetëve të Drinit, vetë ai do të jepte dorëheqjen.”²⁵

Pas zgjedhjeve të para të lira e demokratike, në krye të qeverisë erdhi Pandeli Evangjeli, i cili kah mesi i nëntorit 1921 dha dorëheqje. Këshilli Kombëtar në krye të së cilit gjendeshin Aqif Pashë Elbasani dhe Imzot Bumçi, fillimisht emëroi Qazim Koculin për Kryeministër të rij, i cili pas disa ditësh e ktheu mandatin. Në rrethana të tilla, Aqif Pasha dhe Imzot Bumçi, ftuan Hasan Prishtinën që të formoj kabinetin e rij qeveritar. Me 7 dhjetor u formua kabineti i ri qeveritarë me këtë përbërje: Hasan Prishtina, kryeministër dhe ministër i Punëve të Jashtme, Luigj Gurakuqi – ministër për Punë të Brendshme, Zija Dibra – ministër i Luftës, Hoxhë Kadriu – ministër i Drejtësisë, Koço Tasi – ministër i Financave, Kristo Dako – ministër i Punëve Botërore dhe Haki Tefiku – ministër i Arsimit Publik.²⁶ Emërimi i Hasan Prishtinës për kryeministër, edhe më shumë e thelloi krizën politike. Deputetët e opozitës, në shenjë revolte lëshuan Tiranën për tu vendosur në Elbasan. Ndërkohë, nga Tirana u tërhoq edhe Ahmet Zogu, i cili së bashku me garnizonin ushtarak ju bashkëngjiti deputetëve të krahut të tij.²⁷

²⁴ АИИ, по аты ф.26.

²⁵ Lush Culaj, Shqipëria dhe problemi kombëtar 1918–1928, Prishtinë 2004, fq.143.

²⁶ Bedri Tahiri, Hasan Prishtina, truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, Prishtinë 2008, fq.174.

²⁷ ДАРМ.Ф,ВИИ.М.349.Пов.Бр.54/1.

Është me interes të thuhet se lidhur me emërimin e Hasan Prishtinës për Kryeministër të Shqipërisë, krahas opozitës shqiptare, reagoi edhe qeveria e Mbretërisë së SKS. Beogradi zyrtar, një akt të tillë e konsideronte si “përpjekje e sërishme të Italisë për ta provokuar Mbretërinë e SKS.” Për këtë qëllim ata dërguan trupa të shumta ushtarake përreth kufirit të Shqipërisë, të cilat pritnin urdhrin për aksion ushtarak brenda kufirit shqiptar, që siç thuhet në një dokument sekret serb, nëse do të ndodhte: “një numër i madh i popullsisë shqiptare do të solidarizoheshin me ta..”²⁸

Në rrethana të tilla, Hasan Prishtina, për t’iu shmangur vëllavrasjeve tash më të paralajmëruar nga opozita, me 12 dhjetor 1921 dha dorëheqje si kryeministër. Dorëheqja e tij nuk e qetësoi gjendjen, për faktin se opozita kërcënohej se do të formoj qeveri pa pëlqimin e anëtarëve të Këshillit Kombëtar.

Rreth këtyre ngjarjeve, nëpërmjet një letre njoftohet Elez Isufi i cili në atë kohë gjendej në krahinën e Dibrës. Në të fillimisht thuhej: “Ahmet Zogu me anëtarët e vet në parlament e përjashta kanë vendos me formue një qeveri për me ndjekun rreptësisht të tanë kundërshtarët e vet. Na jemi tue qëndrue si burrat e do qëndrojmë deri në vdekje, sado që të jetë fuqija jonë”, për të shtuar: “Parlamenti tue kujtue se Ahmeti e ka fuqinë në dorë e tue pas frikë që të mos qes ngatërresa, duket se ka me ja dëgjue të tanë dëshirat. Prandaj e shofim shumë të nevojshme për interesat e atdheut që z. jote sa më shpejt e me sa më shumë fuqie të mundesh të nisësh e të vish për Tiranë për me ja mbushun mendjen parlamentit se fuqinë nuk e ka Ahmet Zogu. Përndryshe kanë me na ndodhë

²⁸ Po aty.

shumë punëra të liga.”²⁹ Letra që ruhet në Arkivin Qendror të Shtetit, ishte nënshkruar nga Hasan Prishtina, Hoxhë Kadri Prishtina, Mustafa Kruja, Kristo Dako, Ramiz Daci, Ibrahim Gjoci, Osman Lita, Riza Dani, Jusuf Xhelili, Murat Kaloshi, Hysen Efendiu dhe Dan Cami. Duhet të vihet në dukje fakti se, Hasan Prishtina me shokë, në atë kohë nuk dinin se ku gjendej Bajram Curri, prandaj ata në fund të letrës kërkojnë nga Elez Isufi, për siç thuhet: “ nëqoftëse se keni asaj ane” urgjentisht “të merreni vesh me zotërinë e tij.”³⁰

Si duket letra i arriti me vonesë Elez Isufit, sepse me 22 dhjetor, Parlamenti i shkarkoi nga detyra katër anëtarët e Këshillit Kombëtar, Aqif Pashë Elbasanin, Imzot Bumçin, Abdi Toptanin dhe D-r M. Tortullin dhe në vend të tyre emëroi: Ymer Pashë Vrionin, Refik Topinë, Sotir Pecin dhe Ndoc Pesinin. Njëkohësisht, Parlamenti ua mori mandatin edhe dhjetë deputetëve të Drinit, me arsyetimin se siç thuhej: “u liruen viset e asajë prefekturë nga ushtria serbe, vise qi përmbledhin një popullsi prej 106.000 frymë, të cilat nuk kishin marrë pjesë në votim kur u banë zgjedhjet deputetore mbasi ishin nën pushtimin e ushtrisë serbe.”³¹ Në fakt, ky akt nuk mund ndryshe të konsiderohet, përveçse një hakmarrje ndaj Hasan Prishtinës dhe nëntë deputetëve tjerë të zgjedhur nga kjo prefekturë, e që shumica e tyre ishin me prejardhje nga Kosova dhe trevave lindore shqiptare, jashtë kufirit politik, si Hoxhë Kadri Prishtina, Kristo Dako, Avni Gjilani, Irfan Ohri etj.

Për rrjedhojë, me 24 dhjetor u formua qeveria e re me këtë përbërje: Xhafer Ypi – kryeministër, Imzot Fan Noli –

²⁹ AQSH.F.441.v. 1921.D.56.fl.1

³⁰ Po aty.

³¹ AQSH.F.146.v.1922.D.92.fl.1

ministër i Punëve të Jashtëm, Ahmet Zogu – ministër i Punëve të Brendshme, Ismail Haki Tatzati – ministër i Luftës, Rexhep Mitrovica – ministër i Arsimit, Kol Thaçi – ministër i Financave, Spiro Koleka – ministër i Punëve Botërore dhe Hysejn Vroni – ministër i Drejtësisë.³²

Në këtë mënyrë përfundoi i tërë aktiviteti politik i Hasan Prishtinës, brenda institucioneve shtetërore të Shqipërisë, për të kaluar në ilegalitet, fillimisht në krahinën e Lumës³³, ndërsa më pas në Junik, nga ku e organizonte veprimtarinë politike e ushtarake të opozitës shqiptare në Shqipëri.

Në përfundim të këtij punimi të shkurtë kushtuar veprimtarisë politike, ushtarake e diplomatike të Hasan bej Prishtinës gjatë periudhës kohore 1913–1921, më duhet të them se ai, për dallim nga udhëheqësit tjerë shqiptarë të asaj kohe, asnjëherë nuk ndryshoi nga qëndrimi i tij i drejtë e i prerë, për krijimin e Shqipërisë demokratike evropiane me kufijtë e saj etnik. Për të ishte i papranueshëm cildo bashkëpunim me qeverinë e Mbretërisë së SKS, përderisa ajo i mbante të pushtuara thuajse gjysmën e trojeve shqiptare dhe ndaj popullsisë shqiptare zbatonte një terror dhe gjenocid të paparë. Ishin pikërisht këto arsye, përse ky pushtues, personalitetin e Hasan Prishtinës e shpalli “armikun” më të përbetuar të tyre.

³² Po aty.

³³ AQSH.F.152.D.14.fl.95; Informatë e Ministrisë për Punë të Brendshme ku thuhet se “Hasan Prishtina është strehuar në Shtëpinë e Osman Litës”.

MEHMET PRISHTINA,
Prishtinë

RELACIONET DIPLOMATIKE TË HASAN PRISHTINËS ME DIPLOMACINË E BRITANISË SË MADHE (1912)

Ngjarjet në trojet etnike shqiptare dhe sidomos interesat e Fuqive të Mëdha për këto vise, kanë tërhequr vëmendjen dhe interesimin e diplomacisë angleze. Në këtë drejtim mungon ndonjë studim i veçantë rreth ndonjë figure të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare nga këndvështrimi i politikës dhe diplomacisë angleze.¹ Në punim përveç letrave, telegrameve, memorandumëve dhe protokolleve të diplomacisë së Britanisë së Madhe, do të vejme në spikamë edhe afërsinë e prijësit të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare Hasan Prishtinës me konsujt e Mbretërisë në Shkup.

Nga një relacion i konsullit britanik në Shkup, shihet presioni që i bëhet Hasan Prishtinës, trurit të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare në vilajetin e Kosovës, i cili në një tubim të fshehtë në Shkup në prezencën e shumë deputetëve shqiptar në Parlamentin Osman, (shtator 1911|, tentoi të shpall autonomin e Shqipërisë. Ndërhyrja e diplomacisë angleze bëri që të tërhiqej për një kohë nga synimi. Citojmë raportin e konsullit Hough drejtuar G.Lauter: ***“Udhëheqësit që bëjnë agjitacion për “autonomi” të udhëhequr nga Hasan Begu, tani***

¹ Pranvera Teli(Dibra), Shqipëria dhe Diplomacia angleze 1919–1927 (nën drejtim e burimeve arkivore angleze), Tiranë, 2005; Muhamet Shatri, Dokumente britanike për çështjen shqiptare në Konferencën e Ambasadorëve në Londër 1912–1913, Tiranë, 2012.

*për tani kanë pranuar këshillën e Ambasadorit të Mbretërisë, të cilën unë kisha nderin ta transmetoj dhe nuk ka ide imediate për ngritje, edhe pse është e mundur se ankthi i tyre revolucionar është ndaluar vetëm përkohësisht. Për momentin ata po mbajnë një takim të fshehtë në Shkup, por nuk kam idenë për natyrën e qëllimit të tyre”.*² Në këtë kohë Hasan Prishtina do të orientoi shqiptare për kërkesa politike si fazë kalimtare, që ishte edhe avancim i çështjes shqiptare, futja në proces dhe ajo të shkonte në mënyrë evolutive drejt zgjidhjes përfundimtare.

Hasan Prishtina, [në fund të shatorit të vitit 1911], ishte takuar me konsullin britanik z.Hough. Atij i kishte thënë: Se rreth dy muaj më parë e tërë Shqipëria ishte e gatshme të ngrihet për bashkim, dhe si tërësi do të dëgjonin këshillat e Mbretërisë. Z. Haugh i kishte sugjeruar Hasan Prishtinës se shqiptarët duhet të përdorin masa paqësore për çfarëdo lloj ankese që kanë ndaj qeverisë Turke dhe se ngritja e të gjithë shqiptarëve do të shikohej në mënyrë të pafavorshme.³

Zgjedhjet parlamentare në trojet etnike ishin shoqëruar me tensione ndërmjet autoriteteve osmane dhe shqiptarëve. Konsulli britanik në Shkup raportonte qeverinë britanike për situatën e tensionuar në territoret shqiptare dhe sidomos për qëndrimin e prijësve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Në këtë rast Konsulli kishte biseduar me Hasan Bej Prishtinën dhe ishte njoftuar se rizgjedhja e tij si deputet i Prishtinës, ishte kundërshtuar nga qeveria osmane në çdo mënyrë,

² Архив на Македонија, М Ф – 1580, Public record Office, FO .371/1231

³ Архив на Македонија, МФ – 1580, Public Record Office, London, FO.371/123.

legjitime dhe të dhunshme. Hasan Prishtina kishte siguruar se e gjithë Shqipëria e kishte në maje të hundës qeverinë e tanishme që e përshkruan si “barbare dhe pa tru” dhe se kishte qellim të rebelohet. Qëllimi i menjëhershëm ishte që të kërkohej anulimi i zgjedhjeve parlamentare në mars të këtij viti në gjithë Perandorin Osmane dhe të emërtohej një Kabinet jo- partiak nën kryesimin e Fazil Pashës ku do të përfshiheshin njerëz si Tefik Pasha dhe Nuredin Efendiu, të mbaheshin zgjedhje të reja që me të vërtetë do të respektohej vullneti i popullatës. Nëse kjo dështon ai do të kërkojë autonomi për Shqipërinë. Për fjalët e Hasan Prishtinës konsulli ishte interesuar në çfarë forme do ishte arritë kjo? Hasan Prishtina i ishte përgjigjur se forma do ishte decentralizimi i Perandorisë Osmane, duke filluar me ndarjen proporcionale fiskale dhe ushtarake për një Republikë të Shqipërisë, lidhja e të cilës me Portën e Lartë do ishte vetëm nominale. Hasan Prishtina kishte vënë paralele me Bullgarinë dhe shtimin e popullatës Bullgare që nga Marrëveshja e Berlinit. Ai mendonte se kjo do të pranohej nga Porta e Lartë. Konsulli në vazhdim të kësaj bisede kishte theksuar se klanet shqiptare në rastet e mëparshme nuk kanë treguar shumë interesim për bashkim kombëtar, ku si shembull kishte marrë Kryengritjen e Malësorëve në vitin 1911, Hasan Bej Prishtina i ishte përgjigjur, se tani ekziston një organizim i plotë nga Shkodra deri në Janinë. Konsulli besonte se ka një rritje të frymës kombëtare në Shqipëri në kohën e fundit dhe kishte dëgjuar për organizim të përgjithshëm edhe nga burime të tjera. Më tej u diskutua për çështjen ushtarake. Ai theksoi se kryengritja e Gjakovës do të ishte thelbi i lëvizjes, se klanet malësore dhe klanet të tjera gegë do të grumbullohen rreth Tuzit dhe se lëvizja me shpejtësi do të përhapet në jug dhe

ngërthen edhe toskën. Shkupi do të kishte rënë në javën e parë të lëvizjes dhe brenda një muaji do të ishin në Selanik. Konsulli besonte se do të kishte një furnizim adekuat të armëve të vogla në Shqipëri por çfarë do të bënin për artilerinë? Hasan bej Prishtina i ishte përgjigjur se tani nuk kishte asnjë, por mbështetjet në marrjen e tyre prej Turqve, me të cilat dinë të punojnë shumë shqiptarë, që vlente e njëjta edhe për armët e inxhinierisë. Ata kishin para të mjaftueshme për fushatë disa mujore, nëse jo edhe për më tepër dhe mbështeteshin në mbështetjen financiare nga jashtë nëse çështja nuk do zgjidhej deri atëherë. Konsulli kishte bindje se ata nuk llogarisnin shumë në mbështetjen e maqedonasve bullgar ose metodat e tyre të sulnimit të shtetit me banda, por kishin vullnet të bashkohen me ta dhe të zgjerojnë kërkesat e tyre për autonomi të Rumelisë në të cilat do të bashkëngjiteshin vilajetet shqiptare. Në këtë takim Hasan Prishtina kërkonte mbështetjen politike nga qeveria britanike dhe nëse nevojitet edhe mbështetja financiare më vonë. Rreth kësaj kërkesë konsulli ishte i mendimit se ai nuk ishte drejtuar asnjë konsulli tjetër këtu dhe shpresonte se qeveria britanike do të duhej të merr udhëheqjen nëse nevojitej ndonjë aksion.⁴

⁴ Konsulli e kishte siguruar Hasan Prishtinën se menjëherë do të komunikonte kërkesën e tij të zyrtarët e mi më të lartë dhe do të tregoj për rezultatet. Konsulli e kishte pyetur Hasan Prishtinën se çka pritnin para se të rebeloheshin, dhe ai ishte përgjegjës asgjë përveç përgjigjes nga Qeveria e Stambollit. Në të njëjtën kohë, një përgjigje e pafavorshme nuk do të ndalonte kryengritjen. Gjatë intervistës me Hasan Prishtinën manifestoj optimizëm të konsiderueshëm, që sipas mendimit të konsullit, shihet optimizëm tek Hasan Prishtinai që ndjente se punët nuk do të kishin shkuar më keq dhe se mund të përmirësohen me mjete të

Sipas konsullit britanik në Shkup Hasan Prishtina si qëllim kryesor të kishte rënien e Komitetit⁵ dhe tani po kërkon pak më tepër se garanci se shqiptarët nuk do të trajtohen në të ardhmen ashtu si ka qenë në të kaluarën. Kushtet e dhëna në lajmërim në një mënyrë reflektojnë këtë politikë.⁶

Konsulli serb në Shkup raportonte në Ministrin e Punëve të Jashtme në Beograd, për gjendjen në vilajetin e Kosovës, por edhe për veprimtarinë e udhëheqësve të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Ai do të prononcohet për marrëdhëniet miqësore që i kishte Hasan Prishtina me konsullin anglez në Shkup Pekham *“Në fund do të përmend se me trenin e mëngjesit për në Ferizaj është nisur konsulli i këtushëm i lartë anglez Z. Pekham për të cilin personalisht kam dëgjuar se ka raporte personale me Hasan beun”*.⁷ Diplomacia angleze ishte shumë e interesuar të ndjekë veprimtarinë e Hasan Prishtinës, i cili cilësohej edhe truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Ndersa, afërsia e Hasan Prishtinës me konsullin anglez në Shkup shihej negativisht për politikën serbe në Ballkan, sepse dihej fortë mirë së deri në atë periudhë diplomacia angleze ishte më e përafërt me interesat e politikës serbe.

Sipas burimeve angleze pas çlirimit të Shkupit, prijësi i kryengritjes Hasan Prishtina kishte si qëllim kryesor të saj rënien e Komitetit⁸ dhe kërkonte pak më tepër se garanci se

fuqishme; Архив на Македонија, МФ – 1609, Public Record Office, London, FO.294/43.

⁵ Komitetit Xhonturk

⁶ Архив на Македонија, МФ – 1609, Public Record Office, London, FO.294/43.

⁷ Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës (dokumente), Instituti i Trashëgimisë Kulturore të Shqiptarëve – Shkup, Shkup, 2012, f.66.

⁸ Komitetit Xhonturk

shqiptarët nuk do të trajtohen në të ardhmen ashtu si ka qenë në të kaluarën.⁹ Hasan Prishtina me këtë qëndrim të butë të kërkesave politike e kishte parasysh që mos të ngacmonte aleancën sllavo ballkanike dhe aktivizimin e sajë i cili ishte në dëm të çështjes shqiptare.

⁹ Архив на Македонија, МФ – 1609, Public Record Office, London, FO.294/43.

SEFER TAHIRI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të
Shqiptarëve—Shkup*

RETORIKA E HASAN PRISHTINËS

“Mue n’idenë teme patriotike nuk ka mujtë as nuk do të mujë me më shtrure ari i të tanë botës, por as mënia e të tanë armiqve! Ka me më shtrure vetëm vdekja!”. Është kjo njëra nga thëniet e Hasan Prishtinës, që ndoshta më së miri e ilustron personalitetin kompleks dhe poliedrik të heroit kombëtar që sot gëzon respekt dhe kujtohet me dinjitet në Shkup, Prishtinë, Tiranë, Luginë të Preshevës, Çamëri, Mal të Zi, diasporë e gjetiu ku ka shqiptarë.

Hasan Prishtina me veprimtarinë e tij të palodhur politike, diplomatike dhe arsimore gjithnjë në shërbim të atdheut dhe kombit shqiptar, është personaliteti përmes së cilit identifikohet lëvizja kombëtare shqiptare e këtyre trevave, që në historinë bashkëkohore të Ballkanit njihen me emrin Vilajeti i Kosovës.

Përpjekja e tij në thelb bazohej tek një qëllim i vetëm: pavarësinë e shqiptarëve në kuptimin politik, juridik—institucional dhe territorial nga Perandoria Osmane. Për jetësimin e këtij synimi etnik kolektiv angazhohej individualisht, por edhe në bashkëveprim me bashkëmendimtarët e tij. Veprimet e tij kishin impakt kombëtar, por jo vetëm, pasi Prishtina ndërkombëtarizoi çështjen kombëtare shqiptare.

Hasan Prishtina, figurë markante, por edhe shumë—dimensionale e lëvizjes çlirimtare shqiptare, deri më tani nga historiografia shqiptare është hulumtuar nga më shumë

këndvështrime— biografik, diplomatik, luftarak e ushtarak, politik—parlamentar, arsimor e kështu me radhë.

Ndonëse analiza e retorikës dhe diskursit politik të Hasan Prishtinës është përfshirë në studimet serioze që janë bërë në kuadër të hulumtimeve historiografike, megjithatë angazhimi i gjatë i tij në jetën politike të kohës ofron faktografi të mjaftueshme për të bërë një analizë diskursive mbi retorikën e tij politike dhe parlamentare. Kjo analizë qartëson se retorika e tij ka qenë e përputhur me vizionet, synimet, e mbi të gjitha me veprimet e tij sublime kombëtare që e bëjnë personalitet shumë madhështor.

Veprimtaria e Hasan Prishtinës është me dimensione kolosale, duke marrë për bazë se ka qenë njëri ndër politikanët dhe deputetët më të njohur shqiptarë, i zgjedhur katër herë deputet nga Prishtina dhe njëri ndër figurat e rralla shqiptare në tri dekadat e para të shekullit XX.

Truri i lëvizjes kombëtare, siç njihet në historiografinë shqiptare, në diskutimet e tij politike në Kuvendin osman dhe jashtë tij, në korrespondencat diplomatike me përfaqësuesit e faktorit ndërkombëtar dhe intervistat që i jepte shtypit të kohës, përdorte retorikë të qartë dhe korrekte politike, e cila tekstualisht, pra në aspektin e mesazhit që komunikonte, por dhe në aspektin e diskursit politik ishte kryekëput atdhetare. Ishte i hapur, i drejtpërdrejt, i sinqertë por edhe shumë etik, i arsyeshëm e serioz në komunikimin politik, atë të brendshëm shqiptar dhe në komunikimin diplomatik. Thjesht motoja e tij ishte një dhe e vetme “*Pavarësi e plotë për gjithë atdheun shqiptar*”.¹

¹ Më 19 janar të vitit 1919 gazeta L’Albanie publikoi thirrjen fisnike dhe të fuqishme patriotike, të cilën Hasan Prishtina në emër të patriotëve

Hasan Prishtina ishte i matur në diskursin politik, në të cilin reflektonte ide demokratike dhe pikëpamje progresive mbi të ardhmen e kombit shqiptar, të cilin ai në projeksionet e tij politike e shihte të bashkuar. Në një dialog që ka pasur në shtëpinë e tij me Ismail Beun, në fund të vitit 1911, pas një seance të lodhshme parlamentare, siç transmeton në kujtimet e tij mbi kryengritjen shqiptare të vitit 1912, deputeti nga kryeqyteti i sotëm i Kosovës, Hasan Prishtina i është drejtuar me fjalët “*Ismail Beg, para se me fol një fjalë matem shumë e mbasandej flas; por, mundem me Ju sigurue qi zakon i em asht me mbajt një fjalë qi më del nga goja*”.²

Sipas artit të të folurit publik, fjalimet mund të klasifikohen në informuese, bindëse dhe fjalime rasti, apo improvizuese. Padyshim se fjalimet e Hasan Prishtinës ishin fjalime me konotacione për të bindur, i cili është proces i krijimit, përforcimit ose i ndryshimit të besimeve apo veprimeve të njerëzve të tjerë. Në fjalimet e tij ai për qëllim kishte mbrojtjen e ideve kombëtare, replikat ndaj kundërshtarëve, bënte promovimin e ideve kombëtare, çlirimtare dhe frymëzonte shqiptarët e asaj kohe që të hidhen në veprim apo kryengritje kombëtare kundër sistemit politik osman. Fjalimet e tij bindëse ishin me një sens realiteti mbi atë që dëshironte të arrinte. Synonte që fuqinë e gjuhës ta përdor me përgjegjësi.

Në kujtimet mbi kryengritjen shqiptare të vitit 1912, Hasan Prishtina rrëfen se shumica e deputetëve të Shqipërisë në Parlamentin Osman e kanë ngarkuar që t’i bëjë ballë shpjegimit të vezirit turk, Haki Pasha duke u mbështetur në

shqiptarë ia adresoi presidentit amerikan, Vudro Uilson më 18 dhjetor të vitit 1918.

² Hasan Prishtina, Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, përgatitur për botim nga Shkëlzen Gashi, Prishtinë, 2009

dokumentet që i kishin mbledhur rreth mizorive të pushtetit osman.

“Mora pra edhe unë fjalën. Kritikova ashpërisht politikën e turpshme që po ndiqej në Shqypni. I derdha arsyenat që më shtyshin në këtë kritikë kaq të rreptë e ma në fund tue përmbledh krejt energjinë t’eme ia lidha kryet me këtë frasë:

‘Në kjoftë se Qeverija nuk ndrron politikë e administrim në Shqypni, në kjoftë se shqiptarët nuk i gëzojnë të drejtat e tyne politike, asht për tu vu oroe që kanë më shpërthye një varg ndodhinash të përgjakshme e t’idhta’. Një deputet arab ma priti:

‘Ç’ kupton me fjalën ndodhina, të përgjakëshme e t’idhta’? I përgjegja: ‘Po due me thanë që në kjoftë se ‘Tyrqit e Rij’ vijojnë në zbatim të këtij sistemi mizoer në lamë të politikës së përmbrëndëshme, kam me kenë njeni, e ndoshta i pari i atyne, që kam për ta ngrehë flamurin e kryengritjes’.³

Nga vetë fakti që shtypi dhe politika e Perandorisë Osmane e quanin “Deputeti kryengritës”, mund të konkludohet se komunikimi politik dhe retorika parlamentare e Hasan Prishtinës, kishin karakteristika specifike të njohura për opozitarizmin politik në sistemet e sotme parlamentare, i bazuar në shfaqjen e pakënaqësive e kritikave individuale e kolektive, ndaj padrejtësive që u bënte shqiptarëve pushteti politik i Perandorisë Osmane.

Në hyrjen e librit më të ri me dokumente me titull “Vepërimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës”, i botuar nga Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve—Shkup shkoqitet: *“Hasan Prishtina në Kuvendin e Perandorisë Osmane, do të mbajë diskutime të zjarra, duke trazuar gjithë*

³ Hasan Prishtina, Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqyptare të vjetit 1912, përgatitur për botim nga Shkëlzen Gashi, Prishtinë, 2009

parlamentin, ndërsa fokusi qendror i diskursit të tij politik–parlamentar ishte luftimi kundër padrejtësive dhe shtypjes që bëhej nga pushteti osman”⁴.

Deputeti i zgjedhur nga populli shqiptar, Hasan Prishtina ishte aktiv jo vetëm në beteja si strateg ushtarak, por dhe në debatet politike në kuadër të Perandorisë Osmane dhe pas shkatërrimit të saj. Fjala dhe penda e tij ishin thesar i lëvizjes kombëtare. Luftonte përmes fjalës dhe artikulimit ideor dhe politik të kërkesave legjitime të shqiptarëve.

Studiuesit e veprimtarisë së tij gjithmonë apostrofojnë se zëri i Hasan Prishtinës nuk ishte i heshtur në Kuvendin Osman, por jehonte lartë, duke vënë theks në diskutimet e tij të cilat ishin kryesisht në mbrojtje të fuqishme të kryengritjes shqiptare në Kosovë, vendosmëri kjo, e cila do të jetë faktor që gjyqësia turke ta dënojë me vdekje. “*Hasan Bej Prishtina, në të vërtetë, atëherë tridhjetëvjeçar dhe i mbushur me flakë të pashuar, nuk e kuptonte mandatin e tij si mjet për realizimin e interesave për provincën e tij, edhe pse e donte atë shumë, madje as edhe për atë konglomerat me ngjyra të ndryshme prej popujve që quhej Perandoria Osmane. Përkundrazi, ai shkonte atje që të mbrojtë të drejtat e vetëm një populli, të popullit të tij, të popullit shqiptar, të shkelur por jo edhe të nënshtruar nga robëria e përgjakur turke, i cili ka qenë i ruajtur në errësirën e arsimit*”⁵.

Mustafa Merlika Kruja deputetin Hasan Prishtina e cilëson me epitete shumë të fuqishme, që buronin nga fakti që i zgjedhuri

⁴ Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës (dokumente), përzgjedhja dhe redaktimi: Skender Asani, Memet Prishtina dhe Sefer Tahiri, Insitituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të Shqiptarëve, Shkup, 2012

⁵ Mustafa Merlika Kruja, Humbja e patriotit të madh shqiptar Hasan Bej Prishtina, Arkivi i Maqedonisë, Fondi i MPJ–së së Italisë

i popullit në Kuvendin Osman, ishte deputet shqiptar që u shërbente vetëm interesave kombëtare.

Sipas Krujës në foltoren e Parlamentit (Kuvend) ai ishte Zeus, ai gjëmonte dhe i rrotullonte të gjitha vetëtimat nga qielli mbi kokat e armiqve të popullit shqiptar. Një ditë, gjatë interpelimit rreth evenimenteve të përgjakshme në Shqipëri, përafërsisht kështu i tha vezirit të madh Haki pashës: *“Nëse në këtë shtet do të qeverisej me të drejtë të barabartë për të gjithë, vendi i juaj me siguri nuk do të ishte në karrigen e ministrit, por tek ata të akuzuarit para gjykatës Supreme (të Lartë)! Dhe për shkak se këtu secili është i detyruar vetë të krijojë drejtësi, unë ju bindi se nëse vazhdoni me presionin e juaj kriminal kundër popullit shqiptar, ai mirë do të dijë ti mbrojë të gjitha të drejtat e tyre kombëtare të shkruara, dhe unë do të jem bajraktari i parë në kryengritjen e tyre të shenjtë!”*⁶

Në fjalimet e tij para deputetëve godiste drejtpërdrejt qeverinë e Turqve të Rinj, të cilët nuk i kursente aspak në fjalimet e tij. *“Në radhë të parë dua të theksoj se nga kjo tribunë (...) do të flas jo si mbrojtës dhe partizan i shqiptarëve, por si njeri që mbron një të vërtetë, madje një të vërtetë në kuptimin e saj shumë të gjerë. Do të flas, jo duke iu nënshtruar ndjenjave të mia, por asaj që më urdhëron ndërgjegjja”*, thoshte ai në një replikë që zhvilloi me ministrin turk të Punëve të Brendshme dhe me deputetë të tjerë shovinistë.

Ideali i Hasan Prishtinës ishte çlirimi i Kosovës dhe bashkimi i kombit shqiptar. Ai ishte i papajtueshëm me çdo përpjekje e insinuatë përçarëse, veri–jug, toskë e gegë. Në një fjalim në

⁶ Mustafa Merlika Kruja, Humbja e patriotit të madh shqiptar Hasan Bej Prishtina, Arkivi i Maqedonisë, Fondi i MPJ–së së Italisë

Parlamentin shqiptar më 1921 ai deklaroi: *‘Unë nuk jam as toskë, as gegë, por, jam shqiptar’*⁷.

Në luftën apo betejën e përhershme midis së drejtës dhe fuqisë, që edhe në kontekstin e sotëm gjeopolitik vazhdon të jetë e pranishme, Hasan Prishtina ishte në anën e së drejtës. Duke njohur rregullat e diplomacisë, të drejtën e kërkonte edhe në qendrat e vendosjes ndërkombëtare. Gazeta L’Albanie publikoi thirrjen patriotike, të cilën Hasan Prishtina në emër të patriotëve shqiptarë ia adresoi presidentit amerikan, Vudro Uillson. Në të jehon zëri i popullit shqiptar, i cili me shekuj ishte i etur për liri dhe pavarësi. Në këtë kërkesë qartë dhe pa asnjë dobësi janë paraqitur dëshirat e singerta dhe aspiratat legjitime të shqiptarëve, të cilat bazohen, në të drejtat e pacenueshme të popujve, ashtu siç i proklamonte presidenti Uillson, me fuqi dhe autoritet. Në publikimin e kërkesës thuhet se Hasan Bej Prishtina në mënyrë eklatante e vërteton angazhimin për pavarësi të plotë për gjithë atdheun shqiptar.

Në letrën drejtuar presidentit Uillson, i cili shihej si shpëtimtar i kombit shqiptar thuhej: *“Nuk dyshojmë se Ju zoti president së bashku me aleatët Tuaj të kombit shqiptar do t’i mundësoni të drejtat e njëjta siç i gëzojnë edhe ermenët, çekët, jugosllavët dhe kombet e tjera. Kombi shqiptar i cili dha aq shumë viktima për realizimin e idealit të vet kombëtar dhe për këtë qëllim derdhi aq shumë gjak, mbetet i bindur se Ju dhe aleatët Tuaj do t’i vini fund vuajtjeve në emër të së drejtës dhe barazisë*⁸.

⁷ Myftar Memija, Pavdekësia, nr. 28, tetor 2003

⁸ Më 19 janar të vitit 1919 gazeta L’Albanie publikoi thirrjen fisnike dhe të fuqishme patriotike, të cilën Hasan Prishtina në emër të patriotëve shqiptarë ia adresoi presidentit amerikan, Vudro Uillson më 18 dhjetor të vitit 1918.

Hasan Prishtina përveç që ishte një intelektual me ide përparimtare për kombin shqiptar, kishte edhe edukim politik, nga fakti që kishte përfunduar studimet e larta në fushën e shkencave politike dhe juridike në Stamboll. Andaj nisur nga kjo ishte i vetëdijshëm se politika ishte një fushë në të cilën nuk ka shumë moral, por është një fushë e përmbushur me veprime, stërkëmbëza por dhe sulme ndaj personalitetit dhe jo ndaj ideve të ndonjë politikani. *“Atë ditë nuk kam mendën të baj me këtë shkresë një ekspozë të gjatë mbi veprën t’eme politike në të tana kto vjet qi bashkë me nacionalistët të tjerë shqiptarë, jam mundue me krye detyrën teme ndaj atdheut. Atë ditë qi për të mirën e atdheut hyjna në fushën e politikës kam pranue edhe të gjithë ataket, kundërshtimet, akuzat e shpifjet e atyne, të cilët në veprimet e mia o do të shifeshin, të gënijem, rinimin e atdheut, o do të konsideroheshin, të mërzitun, penginin e realizimit të qëllimeve të tyre personale”*.⁹

Në të gjitha fjalimet e tij politike mesazhi i vetëm verbal komunikues ishte bashkimi i shqiptarëve në një shtet të vetëm. Madje edhe kur mbante fjalime rasti siç ishte ai në varrimin e Luigj Gurakuqit, njëri ndër patriotët dhe bashkëveprimtarët e Hasan Prishtinës, ishte emocional, por ky fjalim përmbante në vetë nota kombëtariste. Në fjalën e mbajtur në ceremoninë e varrimit të Luigj Gurakuqit në Bari të Italisë, në mars 1925, Hasan Prishtina theksoi: *“Humbjen e Gurakuqit, sot me qindra mijë shqiptarë të vajtojnë dhe hedhin futën e zisë për ty! Qetësohu, se me të shpejtë trupin tënd me një nderim të posaçëm do ta çojmë në atë vend ku je lindur, ku je rritur dhe për të cilin re ti viktimë! O Gurakuq, me trup vërtetë vdiqe, por me emër jo kurrë, se enri yt është*

⁹ Hasan Prishtina, Ora e Shqipërisë, Vjenë, më 22 maj 1928, nr.7

shkruar në zemrat e shqiptarëve të vërtetë, dhe historia e Shqipërisë emrin tënd do ta shkruajë me shkronja të arta!”¹⁰

Nëse bëjmë një analogji me bashkëkohësinë, reagimet e Hasan Prishtinës, të cilin shtypi shqiptar e quante “Luani i Prishtinës” ishin të ngjashme me ato që i bënë veprimtarët e lëvizjes kombëtare në Kosovë para dhe gjatë luftës, duke nisur nga Adem Jashari, kryekomandanti i lëvizjes së armatosur së shqiptarëve në Kosovë, i cili së bashku me bashkëveprimtarët e tij bënë rezistencë ndaj pushtetit serb, ngjashëm si Hasan Prishtina që bënte rezistencë aktive ndaj pushtetit turk.

Reagimi i Prishtinës ndaj pushtetit turk ishte shumë i ngjashëm me atë që bënte lëvizja kombëtare shqiptare në vitin 1999, por edhe para saj, sepse njësoj si pushteti turk edhe ai serb bënte shtypje dhe shfaqte tendenca shkombëtarizuese ndaj shqiptarëve, edhe pse kjo strategji e politikës serbe kishte rrënjët e saj në të kaluarën e sistemit komunist por edhe në Mbretërinë Serbe– Kroate– Sllovene.

Retorika e Hasan Prishtinës e asaj kohe ishte reaktive ndaj pozicioneve që kishte ndërtuar pushteti osman ndaj shqiptarëve, që dallon shumë nga pozicionet kolaboracioniste që në ish sistemin komunist kishin disa nga deputetët shqiptarë që ishin pjesë e Kuvendit krahinor në Prishtinë, Kuvendit maqedonas në Shkup dhe Parlamentit jugosllav në Beograd. Përderisa Hasan Prishtina në asnjë moment nuk u komprometua, nuk votoi asnjëherë kundër kombit të vet, shumë përfaqësues politik shqiptarë në ish sistemin jugosllav me ose pa dëshirën e tyre, jo vetëm që kanë votuar ligje, vendime e projekte antishqiptare, por shpeshherë kanë qenë vetë inspiruesit dhe propozuesit e tyre.

¹⁰Liria kombëtare, Gjenevë, më 3 nëntor 1926, nr.32

Veprimtaria dhe politika e Hasan Prishtinës është frymëzim për shumë veprimtarë politikë të kohës së re, të cilët duke marrë si model këtë veprimtar kanë kundërshtuar dhe luftuar sistemet politike të shteteve të huaja.

Në 100 vjetorin e shtetit shqiptar dhe flamurit kombëtar, periudhë e mjaftueshme për të bërë rivlerësimin dhe rishqyrtimin e figurave historike, konsiderojmë se diskursi politik, Hasan Prishtinën objektivisht e bën protagonist kryesor ndër shqiptarët që godiste fuqishëm themelet e Perandorisë Osmane në tokat shqiptare, por edhe kontribuues politik, diplomatik dhe ushtarak që imperializmi otoman të largohet përfundimisht nga gjeografia etnike shqiptare.

Hasan Prishtina ishte edhe vizionar, dhe nëse pajtohemi se Shqipëria sot është anëtare e NATO-s, me status të kandidatit për anëtarësim në Bashkimin Evropian, Kosova është shtet i pavarur, ndërsa shqiptarët e Maqedonisë vazhdojnë përpjekjet për status më të mirë juridik dhe politik, atëherë me plotë të drejtë konsiderojmë se është jetësuar thënia e tij personale: *“Na luftojmë e ndoshta nuk e gëzojmë (lirinë), por ata që vinë mbas nesh, kanë me i gjet shejet tona”*.

*MARENGLEN VERLI**Instituti i Historisë–Tiranë*

RRETH VEPRIMTARISË DIPLOMATIKE TË HASAN PRISHTINËS PËR ÇËSHTJEN SHQIPTARE, NGA PARLAMENTI OSMAN DERI NË LIDHJEN E KOMBEVE

Hasan Prishtina është një ndër personalitetet më të spikatur të Kosovës e të mbarë Shqipërisë me kontribut të veçantë në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, i angazhuar si rrallëkush për arritjen e autonomisë dhe pavarësisë së Shqipërisë në kufijtë e natyrshëm etnikë¹.

Veprimtaria intensive në të mirë të çështjes kombëtare në parlamentin osman (3 herë deputet / 1908–1912) në median e kohës, pranë përfaqësive të huaja diplomatike dhe në Komitetin Shqiptar të Stambollit, për mbrojtjen e të drejtave kombëtare të shqiptarëve, për zhvillimin e arsimit dhe të kulturës kombëtare etj., si edhe roli drejtues në organizimin e Kryengritjes Antiosmane në Kosovë në vitin 1912, e vendosën Hasan Prishtinën qysh në fund të dekadës së parë të shek.XX, në krye të Lëvizjes Kombëtare por edhe në Kosovë². Për këtë arsye ai konsiderohej person “non grata” për Portën e Lartë, por edhe për qarqet drejtuese të Serbisë, që kishin thurur planet për aneksimin e viseve shqiptare dhe që për ta neutralizuar e internuan në Beograd në dimrin e

¹ *Fjalori Enciklopedik Shqiptar* (më tej: *FESH*), Tiranë, 1985, zëri “Prishtina, Hasan (1873–1933)”.

² *Hasan Prishtina (përmbledhje dokumentesh 1908–1934)*, përgatitur nga K.Nuro, N.Bato, Tiranë: 1983, dok.1–43.

viteve 1912–1913, por, për këtë arsye edhe u mirëprit në korrikun e vitit 1913 në Vlorë dhe u ngarkua me detyrën e ministrit (të Bujqësisë) në Qeverinë Kombëtare të Ismail Qemalit³.

Por çështja e çlirimit të Kosovës nga pushtimi serbo–malazez pas vendimit arbitrar të Konferencës së Londrës, do të bëhej preokupimi kryesor i jetës së Hasan Prishtinës. Ai në dimrin e viteve 1913–1914 në kërkim të mjeteve dhe armëve për të ndezur kryengritjen në Kosovë iu afrua Esat Toptanit, mandej, pas shpërthimit më 8 korrik të luftës midis Austro–Hungarisë dhe Serbisë edhe pse ndeshi në kundërshtimin e qeverisë së Vidit, Turhan Pashës, që kishte frikë se me largimin e rreth 500 kosovarëve e dibranëve do të dobësohej mbrojtja e Durrësit përballë rebelëve të Shqipërisë së Mesme), u impenjua për goditjen dhe sprapsjet e serbëve përtej “kufirit strategjik” të vendosur prej tyre në bregun e Drinit, brenda kufirit të njohur të Shqipërisë, si dhe për rigjallërimin e kryengritjes në Kosovë⁴, kurse më 1917 për çlirimin e viseve

³ *Po aty*, dok. 45, 46.

⁴ *FESH*, vëll.III, Tiranë: 2009. Në qeverinë e parë të Princ Vidit të kryesuar nga Turhan Pasha, 17 mars –27 maj 1914, H.Prishtina pati postin e ministrit të Postë–Telegrafëve. Pasi për mungesë fondesh propozimi i tij për t’u kredituar vendosja e emigrantëve kosovarë në Shqipëri, nuk u miratua, ai duke përfituar nga shpërthimi i luftës midis Austro–Hungarisë dhe Serbisë u përpoq të organizonte luftën për çlirimin e viseve të okupuara nga Serbia dhe Mali i Zi, në trevat verilindore e lindore brenda e jashtë kufirit të njohur Shqipërisë. Në këtë aksion bashkëpunoi me Bajram Currin, Isa Boletinin, Selim Vatushën, Bajram Daklanin, Qerim Begollin, Halim Derhallën dhe përfaqësues të tjerë të parisë së viseve të Kosovës e të Dibrës.

shqiptare nën sundimin bullgar⁵. Gjithnjë për të njëjtën arsye H.Prishtina do t'i ndihmonte austro-hungarezët për dy vjet me radhë por edhe do t'u kundërvihej në vitin 1918, në situatën e re ndërkombëtare që po përvijohej me afrimin e dukshëm të fundit të Luftës së Parë Botërore dhe që diktonte ndërtimin e një strategjie të re për t'u renditur përkrah fitimtarëve⁶.

H.Prishtina edhe më pas do të ishte në krye të atdhetarëve që nuk i përjashtuan kurrë në mos i preferuan veprimet radikale për çlirimin e Kosovës. Përfaqësues kryesor i këtij grupimi brenda Komitetit “Mbrotja Kombëtare e Kosovës”, ai do të ishte nxitësi kryesor i krijimit, organizimit dhe ndërgjegjësimit të çetave kryengritëse antiserbe (apo antijugosllave) në Kosovë e më gjerë pas vitit 1918, i shpërthimit të kryengritjes së fuqishme të Rrafshit të Dukagjinit dhe Drenicës në pranverën e vitit 1919, i përqendrimit të rreth 2000 kryengritësve kosovarë në Zonën Neutrale të Junikut në vitet 1921–23, për t'i ruajtur nga asgjësimi dhe i pjesëmarrjes së kryengritësve kosovarë përkrah opozitës në ngjarjet e vitit 1924 me fitoren e së cilës shpresohej angazhimi më aktiv i shtetit shqiptar në të mirë të zgjidhjes së çështjes së Kosovës⁷. Por H.Prishtina sa

⁵ *Hasan Prishtina ...*, dok.50–56. I arrestuar nga bullgarët, H.Prishtina mundi të arratisesh nga burgu i Shkupit dhe të kalonte në zonën austro-hungareze të pushtimit në dhjetor 1917.

⁶ Tahir Abdyli, *Hasan Prishtina në lëvizjen kombëtare e demokratike shqiptare (1908–1933)*, Prishtinë: 1990. H.Prishtina ndihmoi në ngritjen e administratës së shkollave etj. në Kosovë, por edhe në rekrutimin e shqiptarëve atje për llogari të austro-hungarezëve. Në vitin 1918 ishte për orientim nga fituesit si e vetmja mundësi për të përballuar dhunën e Serbisë të rreshtuar me Antantën.

⁷ Limon Rushiti, *Lëvizja kaçake në Kosovë*, Prishtinë, 1981; *Historia e Popullit Shqiptar*, vëll.III, botim i Akademisë së Shkencave të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: “Toena”, 2007; etj.

ishite njeriu i veprimeve radikale me armë për çlirimin e Kosovës ishte edhe njeriu i angazhimeve diplomatike, deri në plan rajonal e ndërkombëtar.

Qysh në vitet 1908–1912 ai u përpoq t'i hapë sytë parlamentit osman (14 dhe 21.03 (3.04) 1910 etj.) për rrezikun që u vinte nga Serbia kufijve veriorë të shtetit ku shtriheshin viset shqiptare, dhe për nevojën e ndaljes së dhunës ushtarake kundër shqiptarëve, të mirëqeverisjes e të plotësimit të kërkesave të tyre kombëtare për bashkim administrativ, autonomi, arsim në gjuhën amtare etj.⁸ Në krye të kryengritësve shqiptarë, ai, më 21 korrik–9 gusht 1912, negocioi me përfaqësuesit e Stambollit për aprovimin e 14 pikave historike që praktikisht i siguronin autonominë Shqipërisë⁹.

⁸ T. Abdyli, *vep. e përm.*, f.40–49.

⁹ H. Prishtina, *Një shkurtim kujtimesh*, botim i dytë, Bari: 1925, f.32. Sipas këtyre kujtimeve në bisedimet me komisionin e qeverisë osmane, më 25 korrik 1912, kërkesat mund të përmbledheshin në katër pika: 1 – Të njiheshin zyrtarisht kufijtë e Shqipërisë; 2 – Autoritetet civile e ushtarake në Shqipëri ishin të kombësisë shqiptare; 3 – Ushtarakët shqiptarë të shërbenin në Shqipëri e të komandoreshin prej oficerësh shqiptarë; 4 – Veprimet zyrtare në Shqipëri të bëheshin në gjuhën shqipe. Nga Kuvendi shqiptar i Ferizajt më 6 gusht 1912 H. Prishtina i paraqiti përfaqësuesit osman Ibrahim Pashës një memorandum me 14 kërkesa: 1. Me përdorue në Shqypni nëpunës të praktikuem qi dijnë gjuhën e zakonet e vendit; 2. Me ba shërbimin ushtarak vetëm në Shqypni e Makedoni, për jashta kohës së luftës; 3. Me bâ e me vu në zbatim ligjë tue u bazue në ligjen e maleve (xhibal) për disa krahina në të cilat është forcue me fakte se nuk mund të nxierret kurrnji fryt prej organizimit të drejtsis; 4. Me i dhënë shqyphtarëve armët e nevojshme e moderne; mënyra e të damit të cilave do t'i përkitte Qeveris (Do t'u bajshin ndewr vende të randësishëm depozita armësh të cilat, në rasë të nevojës, do të mund t'i merrshin shqyphtarët); 5. Me themelue e me hapë shkolla reale në të gjitha Prefekturat e qândrave të Kosovës, të Monastirit, të Shkodrës e të Janinës qi numronjnë ka nji popullsi ma se 300.000 frymësh; me hapë edhe shkolla bujqsiye si të

Në vitet e Luftës së Parë Botërore H. Prishtina u përpoq në rrafshin e diplomacisë të bënte më të mirën për zgjidhjen e çështjes të porsakrijuar të Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare të copëtuara më 1913–ën, ashtu siç ishte përpjekur më parë për autonominë dhe pavarësinë e Shqipërisë etnike. Duke përfutur nga prania e forcave austro–hungareze në Kosovë, dhe përgjithësisht nga qëndrimi i favorshëm disave për Perandorisë Habsburge ndaj shqiptarëve, H. Prishtina nga fundi i nëntorit të vitit 1916, i drejtoi një lutje Komandës së Korparmatis XIX të ushtrisë austro–hungareze të dislokuar në viset shqiptare, ku ndër të tjera propozonte që Kosova dhe viset e tjera shqiptare të bashkoheshin me territoret e

Salonikut, mbasi vendi me krejt kuptimin është një vende bujqësije; si edhe me shti në program të mësimëve gjuhën e vendit; 6. Me hapë shkolla theologjike modern ndër vende ku është nevoja; 7. Me kenë i lirëshem në Shqypni të hapunit e të themeluemit e shkollave private; 8. Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytetse e në gjymnaze; 9. Me i dhënë randsi të posaçme tregtis, bujqsis e punve botore si edhe me plotsue e me perhapse udhët e hekurit; 10. Me vu në veprim organizimin e krahinave; 11. Me u kujdesue me ruejtë më fort se përpara zakonet e traditjonet komtare; 12. Me çpallë amnistin (faljen e përgjithshme), pa veshtrue klasë e race, për të gjitha othomanët që kanë marrë pjesë në kryengritje, për komandantat, oficerat, nëpunësit e ushtarët që kanë lanë ushtrit e vendet e veta si edhe për të liruemit e t'ikunit prej burgut në kohën e kryengritjes; 13. Me u dhanë çdamim, mbas çmimit të vërtetë, prej Qeveris Turke për të gjitha ato shpija që u prishem më para e nuk u kje dhanë të zotve çdamimi si edhe për ata që u prishen e u rrenua kësaj here; 14. Me i marrë në gjyq të naltë pjestarët e kabineteve të Haki e të Sait Pashës”.

Në botimin e këtyre kërkesave Hasan Prishtina për pikën 10 ka dhënë këtë shpjegim: “Këto janë propozime për me diftue kufijt e Shqypnis heshtimisht (tacitement). Me folë kjarisht për caktimin e kufive të Shqypnis u donte të vrahemi me Riza Begun” (H. Prishtina, *vep. e përm.*, f.34–36.)

administratës austro-hungareze në Shqipëri.¹⁰ Njëherësh, në bashkëpunim me intelektualë kosovarë të kohës, të inkuadruar në shoqërinë legale politike, kulturore, arsimore “Bashkimi” (të cilën e formoi vetë që nga fundi i vitit 1915) dhe ilegalisht në komitetin e fshehtë të quajtur “Komiteti i Kosovës” ndihmoi përgatitjen e një “harte etnike të shqiptarëve” të destinuar për t’ua paraqitur Fuqive të Mëdha.¹¹ Më pas, më 18 dhjetor të vitit 1918, kur përgatitej të hapte siparin Konferenca e Paqes e Parisit, dhe kur ende nuk ishte krijuar një qeveri shqiptare përfaqësuese (u krijua pas mbledhjes së Kongresit të Durrësit më 25 dhjetor 1918), H.Prishtina i adresoi një telegram Presidentit të SHBA, Uillson, që t’u jepej një zgjidhje e drejtë kërkesave të ligjshme të popullit shqiptar¹². “Në këtë çast solemn, shkruante ai, ne, përfaqësues të dy milionë e gjysmë shqiptarëve të popullit më të vjetër të gadishullit të Ballkanit ... ju lutemi të shqyrtoni aspiratat e kombit tonë ..., të ushtroni ndikimin tuaj me qëllim që gjatë negociatave lidhur me çështjet që kanë të bëjnë me të ardhmen e Shqipërisë, të thirret të marrë pjesë në Konferencën e Paqes një delegacion i popullit shqiptar për të parashtruar dhe argumentuar aspiratat dhe kërkesat e kombit shqiptar”¹³. Në këtë periudhë të turbullt të Pasluftës së Parë Botërore, në kuadër të sensibilizimit të kancelarive të Fuqive të Mëdha vendimmarrëse dhe të opinionit ndërkombëtar për çështjen e Kosovës dhe çështjen shqiptare në përgjithësi, H.Prishtina, kudo që u ndodh nuk mungoi të informonte bashkëpunëtorët

¹⁰ *Hasan Prishtina...*, dok.55.

¹¹ T.Abdyli, *vep. e përm.*, f. 206.

¹² *Arkivi Qendror Shtetëror i Republikës së Shqipërisë* (më tej: *AQSh*), Fondi 251, dos.9, fl.122. Telegram i H.Prishtinës drejtuar presidentit të SHBA, Uillson, në Paris, dt. 18.12.1918.

¹³ *Po aty*.

dhe miqtë e tij të pranishëm në kryeqytetet evropiane për situatën në Shqipëri e në Kosovë, si edhe t'i këshillonte si të vepronin për të publikuar sa më mirë çështjen shqiptare¹⁴. Në një telegram dërguar nga Roma Sotir Kolesë, më 29 janar 1919, ai duke nënshkruar në emër të “shqiptarëve të Kosovës”, i kërkonte bashkatdhetarit të tij që bashkë me të tjerë të përpiqeshin me të gjitha forcat që “shqiptarët e Kosovës të ribashkohen me të gjithë shqiptarët në një shtet të pavarur e të lirë”. Në këtë moment historik [kur Konferenca e Paqes do të vendosë ..., shkruante H.Prishtina, ju lutemi mos harroni shqiptarët e Kosovës që kanë vuajtur më shumë për idealin tonë kombëtar ... Dëshira e tyre e zjarrtë është bashkimi me të gjithë shqiptarët në një atdhe të lirë ...?]¹⁵.

Për peshën e personalitetit që kishte dhe për veprimtarinë konsekuente patriotike, në dhjetor të vitit 1919, Komiteti “MKK” e vendosi H.Prishtinën, këtë anëtar të rëndësishëm të vetin qysh prej themelimit, në krye të delegacionit që dërgoi në Konferencën e Paqes për të kërkuar bashkimin e Kosovës dhe të viseve të tjera shqiptare të përfshira në Jugosllavi me Shqipërinë. I penguar në kryerjen e kësaj detyre dhe i zhgënjyer nga mungesa e mirëkuptimit kolektiv të këtij forumi, por edhe nga politika italiane, që po rrezikonte edhe Shqipërinë e 1913–ës, H.Prishtina, përmes një aksioni të bashkërenduar me kundërshtarët e regjimit të Beogradit, në kundërshtim me qëndrimin e qeverisë së Tiranës, u përpoq të siguronte armë për një kryengritje në Dibër e Kosovë që

¹⁴ *Po aty*, Fondi 54, dos.67/1, fl.166–167. Letër e H.Prishtinës drejtuar Sotir Kolesë në Zvicër, ku i rekomandon botimin e shpeshtë të gazetës “L’Albania”, ose përfitimin e shërbimeve për çështjen shqiptare të një gazete të rëndësishme të huaj.

¹⁵ *Po aty*, Fondi 54, dos.67/1, fl.169. Telegram i H.Prishtinës, dt. 29.01.1919 dërguar nga Roma Sotir Kolesë.

llogaritej të shndërrohej në një luftë çlirimtare e në një përmbysje demokratike për gjithë Jugosllavinë. Për këtë qëllim u lidh edhe me Gabriel d'Anuncion (Gabriele d'Annunzio) në verën e vitit 1920 dhe, në vjeshtën e vitit 1923 edhe me disa deputetë italianë që i prematuan përkrahje diplomatike dhe armë. Ndonëse d'Anuncio dhe të tjerët interresoheshin për nxitjen e çdo konflikti në Mbretërinë Serbo-Kroato-Slllovene që do t'i jepte mundësi Italisë të aneksonte Fiumen dhe më pas të mbetej një shtet i destabilizuar dhe rival i dobët i Italisë, H.Prishtina e shikonte çështjen nga aspekti i interesave shqiptare¹⁶. Akordi me d'Anuncion ndodhi pikërisht në momentin kur H.Prishtina ndihmoi në organizimin e kryengritjes antiserbe në Dibër dhe në riorganizimin e Komitetit “MKK” nën emrin “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës dhe e Dibrës”, programi themeltar i të cilit u miratua më 30 gusht 1920.¹⁷

¹⁶ *Po aty*, Fondi 822, dos.28/2, fl.40–41. Letër e H.Prishtinës drejtuar nga Roma Hoxhë Kadrisë me 16.6.1920; *po aty*, Fondi 818, dos.8/1, fl.206–208. Letër e H.Prishtinës dt. 2 nëntor 1923, dërguar B.Currit ku e njoftonte se kishte marrë premtim nga disa deputetë dhe ministri i Punëve të Jashtme për përkrahje diplomatike dhe me armatime. Shih edhe *FESH*, vëll.III, Tiranë: 2009, art. “Hasan Prishtina”; T.Abdyli, *vep. e përm.*, f. 229, 247, G.d'Anuncio ishte frymëzues i Komitetit irredentist të shqiptarëve, bullgarëve, malazezëve, kroatëve, hungarezëve, vojvodinasve.

¹⁷ Lush Culaj, *Komiteti “MKK”*, Prishtinë: 2006, f.32; Zamir Shtylla, “Rreth krijimit dhe veprimtarisë së Komitetit “Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës””, në *Studime historike*, nr.3, Tiranë, 1986. Programin themelor përbëhet prej 3 neneve: “Me i dale zot vetësundimit e tanësisë tokësore të Shqipnisë; Me përdorue çdo miet për me lirue Kosovën e Dibrën e në çdo vend ku flitet shqip e me bashkue nën sundim të Shqipnis së lirë; Në politikë të mbrendshme me i dale zot përparimit e bashkimit kombëtar e në politikë të jashtme me përkrah politikën e atyne shteteve të mdha që diftohen në miqësi me Shqipnië të lire e me idealin e komitetit i cili shkruhet nën nenin I e II”.

Kundërshtimi i Tiranës zyrtare në gusht–shtator 1920, për të lejuar zbarkimin e armëve italiane në bregdetin shqiptar (Shëngjin) e hodhi H.Prishtinën në një opozitë pa kthim ndaj grupimit politik që qeveriste në Tiranë, deri në qershor të vitit 1924¹⁸. Eksponent me peshë në politikën shqiptare të gjysmës së parë të viteve 20, si deputet dhe si kryeministër (për 7 ditë) në dhjetorin e vitit 1921, apo si person i nxjerrë jashtë ligjit gjatë viteve 1922–23, ai nuk reshti së përpjekuri për të mbajtur gjallë qëndresën në Kosovë, për të sensibilizuar opinionin në Shqipëri për çështjen e Kosovës por edhe të Çamërisë (shih diskutime të vitit 1921 në Këshillin Kombëtar për mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve jashtë kufijve të Shqipërisë, përkrahjen ekonomike të emigrantëve kosovarë, shkollimin e fëmijëve të tyre në Shqipëri etj.)¹⁹ për të denoncuar e dënuar rektifikimet e reja kufitare në favor të Jugosllavisë dhe shkaktarët e tyre²⁰, dhe për të sjellë në pushtet në Shqipëri opozitën demokratike.

¹⁸ *AQSh*, Fondi 246, dos.81, fl.22; *Po aty*, Fondi 246, dos.81, fl.55–57; *po aty*, Fondi 79, dos.36, fl.12. Letër nga Athina e H.Prishtinës, dt. 22 korrik. 1924. Shih edhe T.Abdyli, *vep. e përm.*, f.235–236. Më 14 maj 1921 H.Prishtina i kërkoi Këshillit Kombëtar të autorizonte qeverinë “të përkujdeset me randësi të posaçme edhe për ata shqiptarë që ndodhen jashtë Shqipërisë ... në Stambollë, në Rumani, në Kosovë e në Çamëri” dhe në këtë kuadër të ndërmerre aksione diplomatike në arenën ndërkombëtare për të ndalur terrorin mbi shqiptarët në Jugosllavi, duke formuar një komision parlamentar që të bënte demarshe në Romë, Paris, Londër, Uashington etj.

¹⁹ T.Abdyli, *vep. e përm.*, f.232. Dy “varka” me material luftarak, të dërguara nga d’Annuncio i solli nga Rijeka në limanin e Shëngjinit miku i H.Prishtinës, Dervish Mitrovica në periudhën gusht–shtator 1920.

²⁰ *AQSh*, Fondi 846, dos.57, fl.73–74. Letër e H.Prishtinës, dt. 11 tetor 1921, dërguar nga Roma një bashkohësi mbi ndryshimet që do t’u bëhen sërish kufijve verilindorë të Shqipërisë në favor të Jugosllavisë.

Prania impresionuese e Hasan Prishtinës në skenën e politikës në Shqipëri dhe veprimtaria e pareshtur për zgjidhjen e drejtë të çështjes së Kosovës, përcaktuan vlerësimin e Hasan Prishtinës si faktor të paneglizhueshëm në kuadër të elitës politike shqiptare, por të politikës rajonale ballkanike²¹. Kjo i dha peshë edhe hapave diplomatike që ai ndërmori në gjysmën e parë të viteve 20 dhe veçanërisht pas vitit 1925.

Në këtë kuadër H.Prishtina nuk nënvlerësoi asnjë kombi-nacion politik që sadopak do të ndihmonte për të afruar drejt zgjidhjes çështjen e Kosovës. Përveç lidhjes së përmendur me d'Anuncion në vitin 1920, për sigurimin e armëve, në këtë kohë evidentohen afrime të H.Prishtinës me lëvizjen nacionaliste bullgaro-maqedone etj., si edhe me lëvizjen e majtë në Jugosllavi e më gjerë, pjesëmarrje në takime e mbledhje të zgjeruara të tyre që planifikonin organizimin e “luftës çlirimtare” e “demokratike” në Jugosllavi, gjithashtu përpjekje për të tërhequr vëmendjen e qarqeve italiane, austriake, bullgare etj. e deri kontakte me përfaqësues të re-gjimit sovjetik e të Kominternit²².

²¹ *Po aty*, Fondi 263, dos.23, fl.44; *po aty*, Fondi 251, dos.69, fl.103. Më 29 nëntor 1923 gazeta italiane “Il nuovo paese”, një muaj pasi kishte mbërritur në Itali për ku ish nistur nga Durrësi më 25 tetor 1923, në një intervistë me të e cilësonte “kreun e opozitës ndaj qeverisë së Ahmet Zogut.

²² T.Abdyli, *vep. e përm.*, f.222. Duke cituar dokumente të arkivave italiane autori informon për pjesëmarrjen e H.Prishtinës në një “Kongres të përfaqësuesve të komiteteve revolucionare të popujve të robëruar”, përkatësisht të përfaqësuesve të minoriteteve në Jugosllavi: maqedonasve, hungarezëve, Italianëve, që duhet të jetë mbajtur në mesin e vitit 1920, i cili aprovoi programin e luftës nacionalçlirimtare në Jugosllavi. Këtë luftë u zotuan ta përkrahnin edhe disa qarqe zyrtare italiane, hungareze e bullgare dhe nga Kominterni. Sipas vendimit të Kongresit revolucionari duhej të fillonte më 15 gusht 1920 në viset e Matit dhe të Dibrës dhe të

Prof. A.Baldaçi, më 28 janar 1924, informonte legatën italiane në Tiranë se H.Prishtina kontaktonte në Romë me “ministrin tregtar sovjetik” të akredituar pranë qeverisë italiane, duke u paraqitur si “përfaqësues legal i një komiteti qendror të veprimit shqiptaro–maqedon”, eksponenti kryesor i të cilit ishte Bajram Curri²³. Pak më vonë, më 13 shkurt 1924, sipas njoftimit të Konsullatës së Shqipërisë në Vjenë, H.Prishtina kishte mbërritur në këtë qytet për dy javë, me qëllim të paditur²⁴. Kurse më 22 korrik 1924, ai ndodhej në Athinë, ku, veç të tjerash, orientonte si duhej vepruar për të vënë në lëvizje diplomacinë turke, që të pengohej shpërngulja e shqiptarëve nga Çamëria, e cila ishte vënë përënd të ditës nga aktivizimi i marrëveshjes turko–greke për shkëmbimin e popullsive²⁵.

Më 26 shtator 1924, veprimtaria diplomatike e H.Prishtinës shënoi një moment tjetër të rëndësishëm. Kryetarit të Këshillit të Lidhjes së Kombeve iu dërgua nga Gjeneva me firmën e tij, të B.Currit dhe Bedri Pejani, një memorandum në emër të “Komiteteve të Bashkuara të Shqiptarëve të paçliruar”, ku protestohej me fakte për dhunën serbe kundër shqiptarëve.²⁶

përhapej në Kosovë, Maqedoni e me ten, duke bashkëpunuar me të majtën jugosllave.

²³ *Po aty*.

²⁴ *Po aty*, Fondi 251, dos.68, fl.3. Njoftim i MP Jashtme, dt. 6 mars 1924, për MP Brendshme lidhur me udhëtimin e H.Prishtinës nga Roma në Vjenë.

²⁵ *Po aty*. Letër e H.Prishtinës nga Athina, dt. 22 korrik 1924.

²⁶ *Po aty*, Fondi 251, dos.208, fl.1–4; *po aty*, Fondi “Koleksion Fondesh”, dos.35, fl.1–22. Memorandum i “komiteteve të bashkuara të shqiptarëve të paçliruar, dërguar nga H.Prishtina, B.Curri etj. kryesisë së këshillit të Lidhjes së Kombeve. Në memorandum shënoheshin e shtjelloheshin me fakte shtatë pika që dëshmonin për politikën e Beogradit ndaj shqiptarëve: 1. Organizim bandash të armatosura ...; 2. Organizim masakrash periodike

Në të, pasi theksohej se “komitetet tona” që më 15–30 tetor 1918, i qenë drejtuar “Konferencës së Pages, asaj të Ambasadorëve, Lidhjes së Kombeve dhe opinionit publik të botës së qytetëruar” për të protestuar kundër dhunës së shtetit serbo–kroato–slloven mbi shqiptarët, faktoheshin me të dhëna konkrete veprimet e institucionalizuara të autoriteteve serbe, që prodhonin dhunë e terror, shkatërrime, plaçkitje, shpronësime e kolonizim sllav, shpërngulje masive të shqiptarëve, si edhe mohim të çdo lirie kushtetuese²⁷.

Dy vjet më vonë, veprimtaria e dukshme diplomatike e H.Prishtinës, që sillej rreth e qark Europës, pa u ndalur në përpjekjet e tij në të mirë të zgjidhjes së çështjes së Kosovës, por edhe të ndryshimit të regjimit politik në Shqipëri, shënohet me paraqitjen e një proteste të re në Lidhjen e Kombeve. Protesta e nisur nga Vjena më 15 mars 1927 i drejtohej sekretarit të Përgjithshëm të Lidhjes, sër Erik Drymond, edhe një herë vinte në dukje gjendjen e mjeruar të shqiptarëve në Jugosllavi²⁸. Në këtë protestë koncize të formuluar me 3 pika, H.Prishtina nënvizonte se Lidhjes së Kombeve, shumë herë i ishin bërë të ditura faktet që provonin gjendjen e dëshpëruar të shqiptarëve atje, megjithatë, asgjë nuk kishte ndryshuar, dhe afro 1 milion shqiptarëve që jetonin në Kosovë e Maqedoni, jo vetëm u qe ndalur arsimi kombëtar, por qeveria po përdorte “të gjitha mënyrat e mundshme për t’i shfarosur” duke i vrarë e plaçkitur, duke i

...; 3. Kolonizim i fshatrave të shkatërruara dhe i vatrave të braktisura ...; 4. Plaçkitje të ligjëruara ...; 5. Emigrimi në masë i shqiptarëve të Kosovës ...; 6. Liritë kushtetuese ...; 7. “Drejtësia serbe”...

²⁷ *Po aty*.

²⁸ *Po aty*, Fondi 263, dos.11, fl.1. Protestë e H.Prishtinës, datë 15.3.1927, dërguar nga Vjena Erik Drymondit, sekretar i Përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve.

tatuar rëndë, duke u “konfiskuar” pasurinë pa kompensim, për t’ua dhënë serbëve e malazezëve, si edhe duke i detyruar të shpërngulen në masë. H.Prishtina i kërkonte Lidhjes së Kombeve dërgimin e një komisioni në Jugosllavi që të shqyrtonte në vend gjendjen e shqiptarëve etj.²⁹ Njëherësh, sikurse konstatohet nga një intervistë dhënë gazetës vjeneze “Neues Vienes Tagblatt”, disa javë pas protestës së përmendur dhe pak më vonë edhe fletores italiane “Giornale d’Italia”, H.Prishtina përpigj përmes medias masive të ndikonte edhe mbi opinionin publik për gjendjen e shqiptarëve në Jugosllavi, mbi detyrimet e fqinjëve ndaj Shqipërisë dhe mbi rolin e kësaj të fundit si element stabiliteti në rajon³⁰. I pakënaqur me neglizhencën e Lidhjes së Kombeve, për të marrë në shqyrtim protestën e tij të 15 marsit 1927, me sa duket për shkak të pengesave të Sekretarit të Përgjithshëm Erik Drymondit dhe drejtorit të Sektorit për minoritetet, Kolban-it, H.Prishtina hartoi në Vjenë, në gusht të vitit 1927, një memorandum të ri të detajuar e plotësuar me fakte, si plotësim të protestës së 15 marsit, si edhe mori kontakte të shumta ndër të tjerë, me nënsekretarin e Lidhjes së Kombeve Grandin, dhe me shumë burra shtetesh e delegatë të shteteve të ndryshme në Lidhjen e Kombeve³¹. Por memorandumit i sipërpërmendur, që me sa

²⁹ *Po aty*.

³⁰ *Po aty*, Fondi 251, dos.115, fl.4. Deklaratë e H.Prishtinës, dt. 7 prill 1927 dhënë gazetës vjeneze “Neues Vienes Tagblatt”, lidhur me gjendjen e shqiptarëve në Kosovë e Maqedoni; *po aty*, Fondi 251, dos.73, fl.24. Njoftim i MPJ shqiptare, dt. 26 gusht 1927, mbi intervistën e H.Prishtinës dhënë fletores italiane “Giornale d’Italia”

³¹ T.Abdyli, *vep. e përm.*, f. 276. Sipas dokumentacionit jugosllav të kohës, të cituar në këtë vepër, H.Prishtina me përkrahjen e Iljaz bej Vrionit dhe Xhemil Dinos, delegatëve të Shqipërisë, arriti të merrte pjesë në mbledhjet e Lidhjes së Kombeve.

duket u dorëzua në Gjenevë në shtator 1927, hasi pengesa të ndryshme dhe do të shënohej zyrtarisht i pranuar vetëm më 5 prill 1929, datë që edhe u fiksua në dokument³².

Kështu, pikërisht dy vjet pas protestës së 15 marsit 1927, drejtuar E.Drymondit, H.Prishtina i tërhoqi përsëri vëmendjen Lidhjes së Kombeve. Në peticionin e dt. 5 prill 1929, ai protestoi sërish edhe këtë herë në mënyrë mjaft të detajuar, për gjendjen e mjeruar të shqiptarëve në Jugosllavi, duke theksuar se detyrohej “të parashtronte edhe njëherë në mënyrë më konkrete, ankesat kundër trajtimit të shqiptarëve në Mbretërinë Serbo–Kroato–Sllovene”, sepse në përgjigjen e protestës së mëparshme Sekretari i Përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve, sër Erik Drymond, i kishte bërë të ditur se “karakter i tepër i përgjithshëm i pohimeve që përmbante letra, nuk lejonte që në rastin e saj të përdorej procedura e vendosur nga këshilli për peticionet e pakicave”³³. H.Prishtina edhe një herë në peticionin e 5 prillit të vitit 1929 kërkonte që Lidhja e Kombeve të dërgonte një komision për të shqyrtuar në vend gjendjen e shqiptarëve që jetonin në Jugosllavi dhe të bënte demarshet e duhura për t’u siguruar dhe garantuar shqiptarëve “të drejtat që u njihen pakicave”. “Guxoj të shpresoj, shkruante atdhetari i paepur, se kjo thirrje për shpëtimin e bashkëpatriotëve të mi fatkeqë, nuk do të jehojë në boshllëk ..., çështja që shtroj ... është shumë e madhe edhe për vetë Lidhjen e Kombeve ... [që] ... duhet të provojë se nuk është një institucion i kotë ... por është në shërbim të qytetërimit e të kulturës. Në qoftë se Lidhja e

³² *Po aty*.

³³ *Po aty*, Fondi 251, dos.559, fl.3–8. Peticion i H.Prishtinës, dt. 5 prill 1929, drejtuar në Gjenevë presidentit të Lidhjes së Kombeve për të protestuar për trajtimin e shqiptarëve në Jugosllavi.

Kombeve dëshiron të shmangë luftërat, duhet të përpiqet që popujt e shtypur të fitojnë të drejtat e tyre*. Kjo profetizonte H. Prishtina, është rruga e vetme për të bërë që Ballkani të mos jetë më një vullkan i rrezikshëm. Mosplotësimi i kësaj detyre do ta bëjë Lidhjen e Kombeve bashkëfajtores dhe përgjegjëse për një të ardhme që do të jetë e errët dhe kërcënuese”³⁴. Dy vjet vonesë për paraqitjen e memorandumit, pesë atentate të dështuara në atë hark kohor, të organizuara nga Beogradi me gjasë në bashkëpunim me Tiranën nuk e kishin ndalur Hasan Prishtinën këmbëngulës, kurse hamendjet në kancelaritë e Romës, Vjenës, Beogradit, Sofjes etj., se kujt po i shërbente ai e kishin marrë përgjigjen. H. Prishtina i shërbente kombit të tij dhe posaçërisht Kosovës³⁵. Në këtë kuadër qëndronte edhe pozicionimi i tij diplomatik, por gjithsesi pozitiv për vlerësimin e Paktit të Dytë italo-shqiptar të Tiranës, që konsiderohej ndër të tjera, goditje për lobin proserb në Shqipëri³⁶. Në fund të fundit ai e kish prezantuar hapur profilin e tij politik në deklaratën “Deri në vdekje”, më 22 maj 1928 në gazetën “Ora e Shqypnisë”³⁷. Një vit më pas më 18 mars 1930 pasoi një memorandum tjetër i treti në radhë brenda 3 vjetësh i Hasan Prishtinës

* Sipas dokumenteve nga arkivi jugosllav, cituar nga T. Abdyli, *Hasan Prishtina...*, f. 282, fraza është shënuar: “Nëse Lidhja e Kombeve dëshiron të evitojë luftën në Ballkan, t’i sigurojë liritë minoritetit shqiptar dhe maqedonasve...”

³⁴ *AQSh*, Fondi 251, dos. 559, fl. 3–8.

³⁵ T. Abdyli, *vep. e përm.*, f. 283–284. Qëndrimi i A.Zogut ndaj kundërshtarëve të tij u ashpërsua më vitin 1928 kur u programua së paku një atentat kundër tij.

³⁶ *Giornale d’Italia*, 8. XII.1928; *Ora e Shqypnisë*, 10.I.1928, f. 2/3.

³⁷ *Po aty*, nr.7, 22, viti 1928.

drejtuar Komitetit të Lidhjes së Kombeve për minoritetet”³⁸. Në këtë memorandum adresuar nga Vjena komitetit të Lidhjes së Kombeve, i cili vinte pas konkluzioneve të vakta të një komisioni (me përfaqësues të Britanisë së Madhe, Persisë dhe Finlandës), të dhëna më 29.XII.1929 dhe pas deklaratave jugosllave se ankesat e shqiptarëve ishin të pabazuara, H. Prishtina duke firmosur si ish-kryeministër, këmbëngulte në vërtetësinë e memorandumeve të dërguara më parë dhe në kërkesën që një “komision hetimor neutral dhe i paanshëm” të dërgohej për të konstatuar gjendjen e vërtetë të shqiptarëve³⁹.

Keqësimi i situatës deri në nivele të padurueshme për shqiptarët në Jugosllavi pas vitit 1929, si rezultat i koniunkturave ndërkombëtare të krijuara nga kriza globale por edhe si rezultat i vendosjes së diktaturës së gjeneralit Zhivkoviç (me miratimin e mbretit Aleksandër Karagjeorgjeviç) dhe mungesa e veprimeve efikase të Lidhjes së Kombeve për të ndalur dhunën mbi shqiptarët e shtuan në kulm aktivitetin e H. Prishtinës për të nxitur këtë organizëm ndërkombëtar të vepronte në mënyrë të efektshme. Ka mjaft të dhëna që provojnë se Peticioni i njohur i tre klerikëve katolikëve

³⁸ *AQSh*, Fondi 251, dos. 149, fl. 234. Memorandumi i H. Prishtinës, dt. 18 mars 1930, drejtuar Lidhjes së Kombeve.

³⁹ *Po aty*; Shih edhe T. Abdyli, *vep. e përm.*, f. 309. Toni më i matur i H. Prishtinës në dy memorandumet e fundit, të gushtit 1927 (paraqitur më 5 prill 1929) dhe 18 marsit 1930, lidhej me situatën e re ndërkombëtare të krijuar pas miratimit të Traktatit të Parisit të 27 gushtit 1928, nënshkruar nga shtetet anëtare të Lidhjes së Kombeve. Sipas këtij Traktati, lufta si mujet për të fituar lirinë dënohej dhe kufijtë shtetërorë mund të rishqyrtohen e të ndryshonin vetëm me bisedime bilaterale të palëve në konflikt, prandaj H. Prishtina pas kësaj u orientua për të siguruar për çështjen e Kosovës zgjidhje politike në kuadër të veprimtarisë së Lidhjes së Kombeve.

shqiptarë të arratisur nga Jugosllavia pas vrasjes së At Shtjefën Gjeçovit, pikërisht Dom Gjon Bisakut nga Prizreni (famullia i Becit), Dom Shtjefën Kurtit nga Prizreni (famullia e Vovosellës) dhe Dom Luigj Gashi nga Shkupi (famullia e Smaçit), shtetas jugosllavë, misionarë të “Propaganda Fides”, dorëzuar më 5 maj 1930 në Gjenevë Sekretarit të Përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve, Erik Drymondit, ishte projektuar nga H. Prishtina⁴⁰. Ky dokument me shumë argumenta, prej rreth 30 faqesh⁴¹, i paraqitur nga personalitete shqiptare, fetarë të krishterë, që mbështeste kërkesat dhe ankesat e përsëritura të H. Prishtinës dhe diskreditonte përgjigjet zyrtare të Beogradit drejtuar Lidhjes së Kombeve, sikurse pritej bëri bujë, por nuk prodhoi ndonjë masë pozitive sikurse pritej, që do të lehtësonte gjendjen e shqiptarëve në Jugosllavi.

Pasiviteti i përsëritur i Lidhjes së Kombeve e nxiti Hasan Prishtinën që më 10 janar 1931, nga Konstanca e Rumanisë vetëm 10 muaj pas memorandumit të 18 marsit 1930 dhe 8 muaj pas Peticionit të 3 klerikëve t’i dërgonte Lidhjes së kombeve një protestë të re që ngjan me një përmbledhje të Peticionit në fjalë⁴². Thelbi i kësaj proteste ishte në fakt ai i të gjitha këtyre të dërguara më parë. Përveç trajtimit të dhunës, terrorit, shpronësimeve dhe përgjithësisht goditjes ekonomike, kolonizimit sllav dhe shpërnguljes, mungesës së shkollave shqipe etj. H. Prishtina evidentonte edhe persekutimin që u bëhej shqiptarëve katolikë për shkak të fesë, vrasjen e klerikëve të tyre dhe konfiskimin e pronave të komuniteteve fetare. Duke theksuar se Jugosllavia me trajtimin që u bënte

⁴⁰ T. Abdyli, *vep. e përm.*, f. 324.

⁴¹ M. Verli, *Shqipëria dhe Kosova – historia e një aspirate*, Tiranë: 2008, f. 293–323.

⁴² *Gazeta Shqipëria e Re*, Konstancë, 10 janar 1931.

shqiptarëve shkelte Traktatin e minoriteteve (artikulli 2), që kishte nënshkruar, ai edhe një herë përsëriste kërkesën për hetimin e çështjes në terren nga një “komision i paanshëm” i Lidhjes së Kombeve⁴³.

Nuk kemi në dorë ndonjë memorandum tjetër për 2 vitet e fundit të jetës së Hasan Prishtinës, të këputur me atentat më 14 gusht 1933 në Selanik. Por të dhëna të shumta direkte dhe indirekte dëshmojnë se gjatë gjithë periudhës së lëvizjeve jashtë atdheut si mërgimtar politik të viteve 1925–1933 H. Prishtina punoi pa reshtur për sensibilizimin e opinionit publik botëror, të forumeve ndërkombëtare dhe të kancelarive të Fuqive të Mëdha, për çështjen e Kosovës.

Gjatë gjithë kësaj kohe ishte përfaqësues i krahut më radikal të mërgatës politike shqiptare. Natyrisht u angazhua shumë edhe për ndryshimin e pushtetit në Shqipëri, që e konceptonte domosdoshmëri për të zgjidhur çështjen e Kosovës. Shprehte se për realizimin e këtyre synimeve duhej likuiduar Ahmet Zogu çka përcaktoi bashkëpunimin e tij me anëtarët e organizatës “Bashkimi Kombëtar” të mërgatës politike shqiptare të pas 1925–ës, në atentatin kundër Mbretit në Vjenë më 1931, dhe se në koniunktura të reja përkrahja e Italisë për t’ia shkëputur Kosovën Jugosllavisë nuk do të mungonte. Njëherësh për këtë qëllim, nuk i shkëputi lidhjet, madje disa herë u bë nismëtar i bashkëpunimit me organizatat nacionalçlirimtare maqedone, boshnjake, kroate që gjithashtu luftonin për të flakur zgjedhën serbe⁴⁴. Për veprimtarinë e zhvilluar në këtë kuadër mund të thuhet se H. Prishtina u përpoq për bashkërendimin e luftës së popujve të shtypur të Ballkanit dhe kërkoi respektimin e të drejtave kombëtare të

⁴³ *Po aty*.

⁴⁴ *FESH*, vëll.III, 2009, zëri “Prishtina, Hasan”.

gjithësecilit. Është edhe sot racionale ideja e tij se kjo mund të arrihej me krijimin e shteteve kombëtare dhe me ndërprerjen e çdo forme hegjemonie të njërit ndaj tjetrit⁴⁵.

Dihet se për motive politike H. Prishtinës iu bënë katër atentate, dy herë e burgosën pushtuesit serbë e bullgarë dhe gjashtë herë u dënua me vdekje (një herë xhonturqit, një herë E. Toptani, një herë Serbia dhe tre herë regjimi i A. Zogut). Konsekuenca për të mos u ndalur në rrugën e nisur, përcaktoi pikërisht atentatin si mjet për likuidimin e tij. Opinioni mbizotërues konsideron autorë të tij A. Zogun, që në vitin 1933, kur u krye vrasja (14 gusht 1933 në Selanik) i kish keqësuar së tepërmi marrëdhëniet me italianët dhe i trembej rolit të H. Prishtinës për largimin nga fronti apo nga pushteti në Shqipëri, si edhe Jugosllavisë e cila, në koniunkturat e reja që mund të krijoheshin nga ndryshimet politike të fqinji i saj jugperëndimor, shikonte te H. Prishtina një faktor real për rritjen e rrezikut në kufirin e vet shtetëror të atij krahu⁴⁶.

Veprimtaria e dëndur politike, orientimet origjinale të llogaritura e të përcaktuara në interes të zgjidhjes së çështjes ë Kosovës, përcaktuan vlerësime të ndryshme për figurën dhe personalitetin politik të H. Prishtinës. Gjithsesi në fund të viteve '60 figura e tij ishte rehabilituar dhe në kuadër të vlerësimit konstant pas kësaj, në vitin 1977, eshtrat e tij u sollën me ceremoni zyrtare nga Greqia në Shqipëri.

⁴⁵ *Po aty.*

⁴⁶ *Po aty.*

Dokumente

*Memorandumet dhe protestat e nënshkruara nga H. Prishtina
që iu dërguan Lidhjes së Kombeve*

1. Memorandumi i 26 shtatorit 1924

Gjenevë, më 26 shtator 1924

Zoti kryetar,

Që në ditët e para të rivendosjes së sundimit serb në Kosovë, Maqedoni e mal të Zi (15–30 tetor 1918) komitetet tona i janë drejtuar Konferencës së Paqes, asaj të Ambasadorëve, Lidhjes së Kombeve dhe opinionit publik të botës së qytetëruar për të protestuar kundër këtij regjimi dhe kundër faktorit që shteti serbo–kroato–slloven jo vetëm nuk ka dashur të respektojë të drejtat e minoriteteve, por ka arritur deri aty sa t'u mohojë shqiptarëve të drejtat për të jetuar.

Dokumentet e bashkëngjitura paraqesin një pasqyrë të qëndrimit të serbëve kundrejt shqiptarëve në krahinat e lartpërmendura.

1. Organizim bandash të armatosura:

Nën emrin e organizatave kombëtare, shteti serbo–kroato–slloven ka organizuar banda të armatosura që terrorizojnë

krahinat shqiptare, masakrojnë fshatarët pasi u kanë plaçkitur e djegur më parë shtëpitë.

2. Organizim masakrash periodike:

Nën pretekstin e shtypjes së kaçakëve (dezertorëve) forcat e rregullta ushtarake serbe kanë shkatërruar fshatra të shumta në qarkun e Prishtinës, Vuçiternës, Mitrovicës dhe Ipekut duke masakruar me mijëra fshatarë pa kursyer gratë, fëmijët dhe pleqtë.

3. Kolonizim i fshatrave të shkatërruara dhe i vatrave të braktisura

Çdo goditje për shkatërrimin e shqiptarëve pasohet nga një operacion vendosjeje kolonësh rusë, malazez e serbë. Nga ana e tyre këta kolonë terrorizojnë sistematikisht fshatrat fqinjë duke i detyruar banorët të braktisin vatrat dhe tokat e tyre, të cilat konfiskohen dhe kolonizohen menjëherë. Janë pikërisht një pjesë e viktimave të kësaj manevre tragjike, që bredhin rreth vatrave të tyre dhe quhen kaçakë.

4. Plaçkitje të ligjëruara

Kosova vend kryekëput bujqësor... tani vuan nga një mjerim i tmerrshëm i fshatrave dhe qytetarëve me kombësi shqiptare në përgjithësi bujq, u janë marrë tokat me pretekstin e zbatimit të ligjit agrar.

5. Emigrimi në masë i shqiptarëve të Kosovës

Ky regjim i hekurit, i zjarrit dhe i plaçkitjes përbën faktorin kryesor të emigrimit në masë të popullsisë shqiptare në Turqi, i cili po kryhet në kushte të tmerrshme, duke u kushtuar jetën qindra familjeve e duke dënuar pjesën tjetër me një mjerim të patregueshëm.

6. Liritë kushtetuese

Kushtetuta serbe përsa u përket shqiptarëve të Kosovës, të Maqedonisë e të malit të Zi nuk ka veçse vlerën e letrave të

lyera me ar, për të mashtruar më mirë opinionin publik të botës së qytetëruar. Ajo është për shqiptarët njëlloj siç ka qenë kushtetuta e xhonturqve e viteve 1908–1918 për armenët.

7. "Drejtësia serbe"

Për të pasur një ide të qartë për "drejtësinë serbe" njafton të dihet se askush nuk është proceduar në gjyq për mijëra e mijëra krime të kryera në mes të ditës: është i vetmi vend në botë ku bëhen vrasje në prani të gjyqtarëve, të cilët heshtin.

Të tëra këto që parashtruan më lart janë në kundërshtim me normat e përcaktuara në nenet 1 deri 8 të kreut të parë të traktatit për të drejtat e pakicave kombëtare, që është nënshkruar në Sen–Zhermen më 10 shtator 1919 nga fuqitë kryesore aleate dhe shteti serbo–kroato–slloven.

Duke shpresuar se Lidhja e Kombeve do të ketë mirësinë të ndërhyjë pranë Qeverisë së Beogradit për të siguruar zbatimin e traktatit të sipërpërmendur, ne ju lutemi të pranoni ndjenjat e konsideratës sonë të lartë.

Nënshkruar: Bajram Curri, Hasan Prishtina

Përfaqësues të komiteteve të bashkuara të shqiptarëve të paçliruar.

AQSH i RPSSH

Fondi 251, dos. 208, fl. 1–4.

(Originali frëngjisht)

Protestë e Hasan Prishtinës drejtuar sekretarit

të përgjithshëm të Lidhjes së Kombeve, sër Erik Drymmond,

dt. 15 mars 1927

Shkëlqesi,

Gjendja e dëshpëruar e shqiptarëve që jetojnë në Jugosllavi më shtrëngon t'i drejtohen sërish Lidhjes së Kombeve me lutjen që të merren masa të tjera për të ndihmuar një popull të shtypur e të torturuar.

Faktet, mbi të cilat është bazuar thirrja ime, i janë bërë të ditura shumë herë – dhe me citime të hollësishme – Lidhjes së Kombeve. Ato janë kryesisht si vijon:

1. Afro një milion shqiptarë që banojnë në Kosovë e në Maqedoni nuk kanë as edhe një shkollë në gjuhën e tyre amtare. Po kështu, atyre u është ndaluar të çelin shkolla me njetet e tyre private.
2. Qeveria e mbretërisë së Jugosllavisë përdor të gjitha mënyrat e mundshme për të shfarosur shqiptarët e Kosovës dhe të Maqedonisë. Është fakt, është e njohur dhe e qartë që masakrat dhe zhdukja e fshatrave të tëra, vrasjet e shqiptarëve dhe plaçkitja e shtëpive të tyre janë bërë dhe po bëhen sipas urdhrave të agjentëve të autoriteteve më të larta.
3. si pasojë e konfiskimit pa zhdëmtim të pasurisë së bujqve shqiptarë, e cila u është ndarë serbëve dhe malazezëve, shqiptarët janë shtrënguar të braktisin në masë vendin e tyre,

truallin e të parëve të tyre. Shqiptarët myslimanë e katolikë duhet të paguajnë taksa 60% më të larta, masë kjo e marrë për t'i rrënuar ekonomikisht e, në këtë mënyrë, për t'i detyruar të emigrojnë.

Lutemi që Lidhja e Kombeve të caktojë një komision të paanshëm me detyrë që të shkojë në jugosllavi dhe të shqyrtojë në vend gjendjen e pakicës shqiptare atje, duke i parashtruar lidhur me këtë një raport Lidhjes së Kombeve.

AQSH I RPSSH

Fondi 263, dos. 11, fl. 1.

(Kopje frëngjisht)

Petition i Hasan Prishtinës drejtuar presidentit

të Lidhjes së Kombeve dt. 5 prill 1929

Gjenevë, më 5 prill 1929

Zotit president të Lidhjes së Kombeve
në Gjenevë

Me letërën time të 15 marsit 1927 i lejova vetes të parashtroj para Lidhjes së Kombeve disa ankesa të shqiptarëve që banojnë në mbretërinë e serbëve, kroatëve e sllovenëve dhe tërheq vëmendjen e saj për faktin e vajtueshëm të shqiptarëve në shtetin e lartpërmendur, të cilët arrijnë shifrën një milion, gjë që kapërcen edhe numrin e banorëve të vetë Shqipërisë së Pavarur, janë në mbretërinë e serbëve, kroatëve dhe sllo-

venëve të privuar nga çdo e drejtë që marrëveshjet ndërkom-bëtare e parime e njerëzimit u njohin pakicave kombëtare.

Zoti sekretar i përgjithshëm i Lidhjes së Kombeve, sër Erik Drymond, më bëri të ditur, në përgjigjen e tij të 15 prillit, që karakteri tepër i përgjithshëm i pohimeve që përmban letra ime nuk lejon që në rastin e saj të përdoret procedura e vendosur nga këshilli për petitionet e pakicave.

I lejoj vetes pra, për pasojë, të parashtroj edhe një herë, në një mënyrë më konkrete, ankesa kundër trajtimit që i janë nënshtruar bashkatdhetarët e mi shqiptarë në mbretërinë e serbo-kroatëve e sllovenëve.

Pakica shqiptare në shtetin serbo-kroato-slloven është e shtypur. Prova më e dukshme është se në këtë shtet një milion shqiptarë jetojnë pa pasur asnjë shkollë shqipe.

Ky fakt dëshmon më tepër se kushdo që qeveria e shtetit serbo-kroato-slloven është në rrugën e zhdukjes së kombit shqiptar brenda territorit të vet.

Në kushtet kur në Jugosllavi rinia shqiptare nuk mund të arsimohet në gjuhën amtare, asaj i mbeten vetëm dy rrugë: ose të humbasë kombësinë, ose të heqë dorë nga arsimimi. Këto dy mundësi janë aq të dhimbshme dhe fatale për të ardhmen e kombit tonë sa indinjojnë Evropën, në kufijtë e së cilës gjendet kombi ynë. Është Evropa, është instanca e saj më e lartë, së cilës nëpërmjet meje, shqiptarët i drejtojnë britmën e tyre ...

Po kështu, në të gjitha fushat e jetës shoqërore dhe kombëtare qeveria e shtetit serbo-kroato-slloven vepron në bazë të të njëjtave parime, duke ndjekur hapur rrugën e zhdukjes së kombit tonë.

Shqiptarët e Kosovës, si edhe ata të territoreve të tjera të banuara prej tyre në shtetin serbo-kroato-slloven janë, në

pjesën dërmuese, bujq të ngulur denbabaden. Me një aftësi dhe me një zell të njohur nga të gjithë shkencëtarët e huaj, ata punojnë tokën e trashëguar nga të parët dhe janë të lidhur me një dashuri të zjarrtë me këtë tokë e me vatrën e tyre. Me anë të dhunës të të gjitha llojeve, duke marrë nëpër këmbë të drejtat e personit dhe të tërë kombit shqiptar, qeveria e shtetit serbo-kroato-sllloven e trajton këtë popull të rrënjosur në tokën e tij siç trajtoheshin në kohërat e largëta të lashtësisë fiset e mundura dhe të skllavëruara: shqiptarët janë dëbuar nga tokat e tyre, nga trualli i tyre aq i dashur stërgjyshor, i vaditur me gjakun dhe djersën e tyre, ata janë të shtrënguar të braktisin atë, të emigrojnë në Turqi e në vende të tjera të kontinentit, të jetojnë në mjerim, pa strehë dhe pa atdhe, të privuar nga çdo e mirë, ndërkohë që qeveria serbo-kroato-slllovene e ndan pasurinë e tyre në mes të serbëve, malazezëve dhe emigrantëve rusë.

Është kjo arsyeja që në vendin tonë të shumëdashur, në truallin e punuar prej të parëve tanë, të cilit ne i kushtuam forcat e rinisë sonë, e mbrojtëm atë në shekuj kundër armiqve të kombit tonë, është kjo arsyeja që në shekullin e përparimit dhe të humanizmit vazhdon fati tragjik i një populli fatkeq, i cili, në dhembjen e vet, i drejtohet Lidhjes së Kombeve duke iu lutur për ndihmë dhe përkrahje.

Atë që nuk e arriti dot dhuna, qeveria e shtetit serbo-kroato-sllloven e kreu me anë të administratës së vet, duke shtypur sistematikisht popullsinë shqiptare nëpërmjet autoritetit dhe organeve të saj.

Është e pamundur për një shqiptar të ngrejë padi për të drejtat e veta para një gjyqi serb. Qeveria i heq qafe politikanët shqiptarë të padëshirueshëm, duke i dënuar sado të pafajshëm me afate të gjata burgimi.

Aktet e dhunës dhe të terrorit, madje edhe vrasjet në mes të popullsisë shqiptare nuk ndiqen ligjërisht, edhe atëherë kur drejtësia i njeh autorët e tyre.

Kështu shqiptari Nazim Gafuri, ish-deputet i Skupshtinës, u plagos në një pusi në Belgrad; në Prishtinë u vra barbarisht anëtari shqiptar i këshillit bashkiak të qytetit Jusuf Ahmeti. Vrasësit e tyre nuk u ndoqën ligjërisht, megjithëse emrat e tyre ishin të njohur nga ana e autoriteteve. Të gjithë autoritetet dhe organet e tyre, e në radhë të parë gjindarmët e plotfuqishëm, marrin pjesë aktive në luftën e pamëshirshme të shfarosjes që zhvillohet kundër popullit tonë. Në mënyrë të fshehtë e të hapur ata mbështesin aktet e bandave të kriminelëve serbë që sulmojnë fshatrat, grabisin e vrasin.

Administrimi i taksave dhe i kontributeve bëhet në të njëjtën mënyrë. Taksat më të rënda u vihen arbitrarisht shqiptarëve, me qëllim që të shkaktohet shkatërrimi i tyre ekonomik dhe për të çuar në varfëri njerëz që më parë ishin të mëkëmbur.

Liria e shtypit. Kjo shtyllë e të drejtave të njeriut nuk ekziston për shqiptarët në shtetin serbo-kroato-sloven. Të gjitha gazetat shqiptare janë të ndaluara dhe ky popull martir nuk ka madje as të drejtën të lëshojë një rënkim dhimbjeje.

Gjatë zgjedhjeve të fundit qeveria jugosllave shtypi me mjete me të vërtetë barbare lëvizjen elektorale shqiptare. Autoritetet e çdo shkalle, xhandarët dhe banditët më të rrezikshëm u vërsulën mbi zgjedhësit shqiptarë.

Pasojat e terrorizmit të ushtruar gjatë zgjedhjeve janë: vetëm gjashtë deputetë do të përfaqësojnë në Skupshtinë një milion shqiptarë. Gjendja e shqiptarëve në shtetin serbo-kroato-sloven nuk mund të krahasohet me gjendjen e cilësdo pakicë kombëtare në cilindo vend të Evropës.

Në çdo shtet tjetër jeta e personit është të paktën e siguar, ka një ligj, që duke i vënë detyra, i jep gjithashtu edhe të drejta.

Shqiptari në shtetin serbo-kroato-sloven është jashtë ligjit. Aty mbretëron tirania arbitrare që ka për qëllim të zhdukë atë dhe kombin e tij. Grushti i një xhandari vlen më shumë se ligji.

Me luftën për të drejtat e tyre dhe për drejtësi, për gjuhën e tyre, për të ardhmen e tyre, për jetën e tyre të kërcënuar, për fushat e të parëve të tyre, për ekzistencën e tyre kombëtare, shqiptarët, të cilët fati i keq i ka dënuar të jetojnë nën zgjedhën serbe, i drejtohen Lidhjes së Kombeve si një mishërim i Evropës së qytetëruar, dhe i bëjnë asaj këtë lutje:

– që Lidhja e Kombeve, me anë të një komisioni të paanshëm të shqyrtojë në vend gjendjen e shqiptarëve që jetojnë në shtetin serbo-kroato-sloven dhe të bëjë hapat e nevojshëm për t'i siguruar këtij populli të shtypur e të përndjekur gëzimin e të drejtave që u njihen pakicave.

Në emër të bashkatdhetarëve të mi fatkeqë që jetojnë në shtetin serbo-kroato-sloven i parashtoj këtë lutje Lidhjes së Kombeve dhe guxoj të shpresoj që kjo thirrje për shpëtimin e bashkëpatriotëve të mi fatkeqë nuk do të jehojë në boshllëk.

Zoti kryetar, çështja që shtroj unë në këto radhë është e një rëndësie shumë të madhe edhe për vetë Lidhjen e Kombeve. Është fjala këtu për t'i shërbyer çështjes së madhe të njerëzimit dhe të paqes, është fjala këtu për të shmangur luftërat, këta kamxhikë të njerëzimit. Për këtë Lidhja e Kombeve duhet të provojë se nuk është një institucion i kotë, sa për t'u dukur, por është në shërbim të qytetërimit e të kulturës. Në qoftë se Lidhja e Kombeve dëshiron të shmangë luftërat, duhet të përpiqet që popujt e shtypur të fitojnë të drejtat e tyre. Kjo është rruga e vetme për të bërë që Ballkani të mos jetë më një vullkan i rrezikshëm. Mosplotësinë e kësaj detyre do ta bëjë

Lidhjen e Kombeve bashkëfajtoje dhe përgjegjëse për një të ardhme që do të jetë e errët dhe kërcënuese.

Zoti kryetar, ju drejtohem juve dhe kolegëve tuaj të ndritur: mos harroni se çështja e pakicave është problemi më i rëndësishëm i epokës së sotme. Mos harroni se një zgjidhje e goditur mund të sigurojë paqen në Evropë dhe të mbulojë me lavdi flamurin e Lidhjes së Kombeve.

Shfrytëzoj rastin për t'i shprehur Lidhjes së Kombeve ndjenjën e konsideratës sonë më të devotshme.

Hasan Prishtina

AQSH i RPSH

Fondi 251, dos. 559, fl. 3–8

(Kopje frëngjisht)

Memorandum i Hasan Prishtinës drejtuar komitetit

të Lidhjes së Kombeve dt. 18 mars 1930

Vjenë, më 18 mars 1930

Shkëlqesi,

Duke iu referuar memorandumit tim paraqitur së lartës Lidhje të Kombeve, më 15 mars 1927– J. Z. 41–58664–11379, kam nderin të deklaroj si përfaqësues i shqiptarëve, që jetojnë në territorin e mbretërisë së Jugosllavisë, dhe në emrin e tyre, sa vijon:

Qeveria mbretërore jugosllave ka deklaruar se ankesat tona janë të pabazuara sepse shqiptarët në Jugosllavi gëzojnë liri të

plotë, kanë shkolla dhe ushtrojnë të drejtat politike. Këto deklarata nuk i përgjigjen aspak fakteve.

Përkundrazi, e vërteta është se në tërë Jugosllavinë nuk ka asnjë shkollë shqiptare, se elementi shqiptar kudo në vendin e sipërpërmendur është i shtypur dhe se shqiptarët janë zhveshur bile nga pronat e tyre, që u janë shpërndarë serbëve, malazezëve dhe rusëve.

Prandaj ne shqiptarët e krahinës së Kosovës i lutemi të lartit komitetit të ketë mirësinë të bindet për vërtetësinë e ankesave tona, duke dërguar një komision hetimor neutral dhe të paanshëm në vendin në fjalë.

Një pakicë prej një milion vetash kërkon ndihmë në luftën për ekzistencën kombëtare.

I larti komitet, duke vepruar, do të ketë mirënjohjen e zjarrtë të një pakice të kërcënuar me vdekje.

I lutem shkëlqesisë suaj të ketë mirësinë të mirëpresë shprehjen e devotshmërisë sime më të lartë.

Hasan Prishtina

Ish-kryeministër shqiptar

AQSH i RPSSH

Fondi 251, dos.194, fl. 234.

(Kopje frëngjisht)

Protestë e Hasan Prishtinës drejtuar Lidhjes së Kombeve

dt. 10 janar 1931

Konstancë, më 10 janar 1931

Gjendja e mjeruar e shqiptarëve që jetojnë në Jugosllavi më detyron sërish t'i drejtohem Lidhjes së Kombeve me lutjen të përkrah një popull të shtypur dhe të torturuar jashtë masës.

Faktet me të cilat mbështetet thirrja ime prej kohe i janë komunikuar hollësisht Lidhjes Kombeve. Syresh kryesore janë këto që pasojnë:

1. Pothuaj 1.000.000 shqiptarë që banojnë në Kosovë dhe Maqedoni nuk kanë asnjë të vetme shkollë në gjuhën e tyre amtare. Gjithashtu kanë qenë dhe janë të ndaluar të çelin shkolla me mjetet e veta.
2. Qeveria e Mbretërisë jugosllave përdor gjithë masat e mundëshme për t'i shuajtur shqiptarët e Kosovës dhe të Maqedonisë. Është fakt i vërtetuar se fshatra të tëra janë masakruar. Shqiptarët janë vrarë dhe shtëpitë e tyre janë djegur me urdhërin e autoriteteve eprorë.
3. Duke u konfiskuar pa pagesë pronat e bujqëve shqiptarë, të cilat u janë ndarë serbëve dhe malazezëve, shqiptarët mohamedanë e katolikë janë të detyruar të braktisin atdheun e tyre, tokën e prindërve të tyre, të paguajnë tagrat shtetnore

me 60 përqind më tepër dhe kjo masë përdoret që t'i shkatërrojë ekonomikisht dhe t'i shtrëngojë të emigrojnë.

Një përfundim i kësaj mënyre trajtimi të shqiptarëve është që popullsia serbe e qarkut të Gjakovës e cila, përpara dhjetë vjetësh, nuk prekte as një përqind të popullsisë, sot arrin në njëzet përqind, kurse njëzet përqind e popullsisë autoktone u largua nga tokat e saj.

4. Qeveria jugosllave persekuton shqiptarët katolikë për shkakun e fesë. I shtrëngon këta shqiptarë të neveritin fenë e tyre dhe kombësinë e tyre. Priftërinjtë e tyre janë vrarë prapa krahëve gjithë për këtë shkak. Qeveria konfiskon pronjat e komuniteteve fetare.

Këto janë disa nga veprat e mbretërisë jugosllave: vepra të drejtuara kundra të drejtave të njeriut.

Artikulli 2 i Traktatit të minoriteteve thotë: "Shteti SKS e merr përsipër t'u akordohej gjithë banuesve përkrahje të plotë për jetën e tyre dhe për lirinë e tyre, pa ndryshim kombësie, gjuhe, race ose feje".

Mënyra se qysh janë trajtuar shqiptarët që rrojnë brenda kufijve të mbretërisë jugosllave, jo vetëm që është në kundërshtim me çdo fjalë të këtij traktati, por na kujton mënyrën se si kanë qenë trajtuar robët në mesjetë. Për këtë shkak në emër të bashkatdhetarëve të mij, të shqiptarëve të Kosovës e të Maqedonisë, i luten së Naltës shoqëri të Kombeve t'i vijë në ndihmë një populli aq padrejtërisht të torturuar.

Qeveria Jugosllave zgjodhi metodën e mohimit të plotë ndonëse aq qarje e aq thirrje janë formuluar kundra sajë. Gjithë ajo qeveri mohon edhe faktin e pa kundërshtueshëm se 1.000.000. shqiptarë nuk kanë në Jugosllavi as një të vetëm shkollë shqipe.

Përpara kësaj taktike përsërit lutjen që kam bërë më para.
Që shoqëria e Kombeve të emroj një komision të paanshëm i cili të shkojë në Jugosllavi e të hetojë në vend gjendjen e minoriteteve shqiptare në jugosllavi dhe t'i paraqitet një raport shoqërisë së Kombeve.
I lutem shkëlqesisë s'uaj të pranojë shprehjen e konsideratës s'ime ...

Hasan Prishtina

"Shqipëria e Re"

Konstancë, më 10 janar 1931

AVZI MUSTAFA

Katedra e Gjuhës dhe Letërsisë Shqipe – Shkup

KONTRIBUTI I HASAN PRISHTINES PËR GJUHË TË ZYRTARIZUAR SHQIPE ME SHKOLLË TË PAVARUR

Në kohën kur po gatuhej shteti shqiptar masat shtypëse të qeverisë turke, si dhe veprimet e qeverive grabitqare fqinje, që ishin lëshuar si lakej grabitqarë kundër interesave shqiptare, nuk kishin të ndalur. Dhe, kjo gjendje ishte një nxitje që patriotët shqiptarë të merrnin hapat e duhura në drejtim të mbrojtjes së trojeve shqiptare. Patriotët shqiptar që moti e kishin kuptuar këtë, a ndaj energjitë e tyre i kishin orientuar duke u udhëhequr nga motoja se pa arsim kombëtar nuk ka as zgjim kulturor e politik. Ata punuan dhe luftuan për të ruajtur atë që është më qenësore për popullin shqiptar – gjuhën shqipe dhe shkollën shqiptare.

Pa marrë parasysh sakrificat, humbjet, burgosjet, internimet, helmimet e masakrimet, ata me vetëdije të plotë iu përveshën punës kudo që u jepej rasti: në male e fusha, në bodrume e qerthuj, në shtëpi e dyqane, pra kudo me të vetmin qëllim – të mbjellin farën e dijes në gjuhën amtare në ngritjen e ndërgjegjes kombëtare, ashtu siç thoshte mjeku nga Struga Dr. Ibrahim Temo: “*Se ne mund të shpëtojmë vetëm po të edukohemi në gjuhën tonë*”¹.

Motoja e këtillë, që u përfaqësua nga pjesa më e shëndoshë e popullit shqiptar, ndikoi edhe në forcimin e ndërgjegjes kombëtare që me plot sukses në fazat e ndryshme të lëvizjes

¹ Avzi Mustafa, Figura mësuesish shqiptarë 1, BKSH.Tetovë, 1995, f. 6

arsimore dhe kulturore e sidomos të kuptohet dhe demaskohet politikën e xhonturqve, e cila shpinte në një politikë shkombëtarizuese ndaj popullit tonë. Dhe, tërë puna e patriotëve shqiptarë nuk shkoi huq, por përkundrazi kjo ndikuan që në dy kryengritjet e viteve 1910 dhe 1911 kërkesat kryesore të ishin pikërisht gjuha shqipe dhe shkolla kombëtare. Patriotët e intelektualët e kohës i dhanë hov lëvizjes për arsim kombëtar veçmas pas formimit të komiteteve të fshehta, në veçanti pas kushtetutës turke të vitit 1908 kur u organizuan edhe shkollat nën drejtimin e klubeve kombëtare².

Gjatë këtyre viteve një ndër patriotët më të spikatur e tepër të rrallë, që shkroi faqe të ndritura në historinë e arsimit shqiptar pa dyshim është Hasan Prishtina. Me guximin e tij patriotik dhe me intelektin e tij të mrekullueshëm ai nuk nguronte që haptazi të kërkojë pavarësinë e Shqipërisë, të mbrojë shkronjat latine, të hapë mësonjëtoje, të fusë gjuhën shqipe në Gjimnaz e në Normalen e Shkupit, të dërgojë djem për shkollim, të mbrojë germat shqipe e Normalen para Parlamentit Turk dhe të demaskojë hapur qeverinë osmane për pengesat që i bënte arsimit shqip në trojet e Shqipërisë, duke theksuar, siç e kanë venë në dukje edhe studiuesit e tij, se *Thoni..., se u çelën shkolla, po të gjitha janë gënjeshtër, se asnjë gjë s'është bërë. Ajo që bëtë, është vetëm mbyllët shkollat dhe shtypshkronjat shqipe..*³.

Kur ishte fjala për shkollat e huaja Sulltanati udhëhiqte një politikë krejtësisht të ndryshme, sidomos ndaj shteteve fqinje, ngase ato pranonin subvencione të mëdha. Shkollat greke,

² Gaço, Peci, "Arsimi Popullor" nr. 2, f. 82–83

³ Instituti i Studimeve Pedagogjike, Historia e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar, vëllimi I, Tiranë, 2003, f.304

përveç fondeve të llasove, merrnin edhe subvencione të veçanta nga qeveria greke. Kjo nuk ndodhte edhe me shkollat shqipe, të cilat ndiqeshin e mbylleshin. Prandaj shkollat klandestine në shumë qytete të Shqipërisë mbaheshin me ndihmën e klubeve dhe nga patriotët vendas, që ndanin kafshatën e fëmijëve të vet që ashtu t'i mbajnë gjallë shkollat në gjuhën shqipe.

Megjithatë, si problem kryesor, që ende nuk kishte gjetur zgjedhje përfundimtare, ishte abec-ja shqipe. Që t'i jepej fund kaosit të alfabeve që përdorehin nga shqiptarët dhe nga albanologët e huaj, Klubi i Manastirit “Bashkimi” mori përsipër ta organizojë një kongres kombëtar për këtë çështje. Dhe, në këtë kongres u vendos përfundimisht edhe çështja e njësimimit të alfabetit shqip⁴.

Aprovimi i alfabetit shqip e irritoi Sulltanatin – atëherë filluan me të madhe manovrat e xhonturqve. Edhe pse Kushtetuta 1908 jepte në fakt një liri që gjuha shqipe të mësohej, *de jure* ajo ndalohej, duke vënë në përdorim disa merimanga e klerikë myslimanë që të fusin huti në popull. Ata dërguan disa emisarë që ta aktualizonin përdorimin e alfabetit turko-arab, duke propaganduar se me germa kaurësh nuk shkohet në Qabe. Xhonturqit nuk e shihnin problemin e alfabetit thjesht si problem grafie, por si problem politik, pas të cilit fshihej diçka e madhe. Kjo çështje “e madhe” do të vërehet në acarimin e marrëdhënieve shqiptaro-turke. Ndërsa ky acarim vihet re edhe nga mendimi i ministrit xhonturk të Punëve të Brendshme të Perandorisë, i cili deklaronte: “*Shqipëri nuk ka! Ka vetëm provincë turke*”⁵.

⁴ Avzi Mustafa, Studime dhe artikuj, UISHM, 2012, f. 16

⁵ Po aty, f. 31

Kësaj politike djallëzore iu kundërvu patrioti Hasan Prishtina, i cili në dhjetor të 1909 protestoi në Parlamentin Osman në Stamboll kur u kërkuar të ndaloheshin shkronjat shqipe⁶. Por, jo vetëm kaq – Hasan Prishtina si një intelektual i spikatur – aty ku i jepej mundësia – i shprehte qartë kërkesat e shqiptarëve dhe e mbronte alfabetin dhe gjuhën shqipe, si dhe trojet tona dhe nuk nguronte që haptazi të deklarohej për një kryengritje të armatosur të përgjithshme ndaj Perandorisë Osmane. Ai do t'i deklarojë konsullit britanik në Shkup: “*Ne shqiptarët për t'i dhënë fund mizorisë turke në Shqipëri, si dhe pengesave që po i bënë çështjes së alfabetit e kulturës sonë kombëtare, kemi zgjedhur si të vetmin mjet shpëtimi bërjen e një lëvizje të armatosur kundër sundimit turk*”.⁷

Po në verën e vitit 1909 Hasan Prishtina merr një mision të ri – si një sofist shkon prej një vendi në një vend tjetër në të gjitha trojet shqiptare për të agjituar në lidhje me rëndësinë e hapjes së shkollave në gjuhën amtare. *Sepse, mendonte ai, vetëm shkolla në gjuhën shqipe do të jetë e aftë për t'u kuptuar. Instinktet natyrore janë nga më të ndryshmit, por instinkti i dashurisë ndaj atdheut, gjuhës amtare, me të cilën lindesh dhe vdes, janë tipare të identitetit të çdo kombi.* Intelektualet e kohës si dhe patriotët shqiptare këtë e kuptuan më së miri në momentet më të vështira kur popullit tonë i kanosej rreziku i asimilimit nga sllavët, helenët e turqit, ashtu që ruajtja e gjuhës dhe e kombit ishte strumbullari ku shqiptarët bashkoheshin pa marrë parasysh fenë dhe krahinën. Për Hasanin si parim pedagogjik kryesor ishte mësimi i gjuhës amtare. Dhe, këtë parim e realizoi në Normalen e Shkupit, ku

⁶ Instituti i Studimeve Pedagogjike, *Historia e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar*, vëllimi I, Tiranë, 2003, f.304

⁷ Po aty, f.305

filloi të mësohet gjuha shqipe. Por, jo vetëm kaq – ai kërkonte që 5% të ardhura vjetore të shkojnë në dobi të arsimit kombëtar në Shqipëri. Gazeta “Dielli”, që botohej në Boston të Amerikës do të shkruajë kështu: *“...dëgjojmë burra me vleftë si Hasan be Prishtina, i cili të lëcitnjë çiltazi se sot e tutje pesë për qind nga gjë e tij e përvitshme, si edhe nga muaj që merr e do të marrë qeverija, do ta përdorjë vetëm për mësimin e gjuhës shqipe”*⁸.

Kështu me hapjen e shkollës Normale të Elbasanit në dhjetor të 1909–tës, sipas një dokumenti, kryetari i Klubit “Bashkimi” më 18 kallnor të vitit 1325 (sipas kalendarit turk), gjegjësisht sipas kalendarit të ri – më 31 janar 1909, patrioti e pishitari i arsimit shqip Hamdi Ohri nga Ohri i drejtohet Këshillit të Klubit “Bashkimi” në Elbasan *“që me nismën e Hasan Bej, deputet i Prishtinës ju rekomandojmë tre zotni Gillanas e dy Vuçitërnas, të cilët, për me studjue në shkollën Normale t’Elbasanit, na u dërguan prej Klubit “Bashkimi” të Manastirit, me lutje qi të përmendurve t’u tregohet letësiant e duhuna në kryemejen e veprimeve qi lypen, për pranimin e tyne në atë shkollë”*⁹.

Pas pranimit të këtyre nxënësve, Hasani u nis bashkë me to dhe, kur arriti në Shkup, ai bashkë me nxënësit një natë beri konak në shtëpinë e Kolë Bojaxhiut, të atit të Nënës Tereze, të cilin Hasani shpesh e vizitonte, herë vetë e herë me patriotët e tjerë. Për t’i disponuar nxënësit, Kola gjeti momente që t’i argëtonte fëmijët, duke luajtur pak me instrumentin e muzikës.

⁸ Revista Shkencore “VJETAR” nr. 45–46, 2011 e Agjencisë Shtetërore të Arkivave të Kosovës në Prishtinë.(Fitim Ferati)

⁹ AQSH,F 102, V.1909.D. 28.Fl.1

Parimi kryesor i Hasan Prishtinës bazohej në një sistem arsimor të përgjithshëm e të detyruar në gjuhën shqipe. Pra, jo vetëm arsim fillor, por edhe të mesëm. Ai e quante bazë të çdo përparimi arsimin në gjuhën amtare në shkolla të pavarura.

Kur u hap Normalja e Elbasanit, në këtë shkollë për një kohë shumë të shkurtër u bënë mbi 100 nxënës, ndërsa numri i tyre dita-ditës shtoej. Ky shtim bëhej gati gjatë gjithë vitit, sepse kushtet dhe vështirësitë nga vilajet shqiptare ishin tepër të këqija. Kështu ndodhi edhe me ardhjen e dy grupeve të fëmijëve nga vilajeti i Kosovës në muajin shkurt dhe mars të vitit 1910, të cilat ishin organizuar dhe financuar nga Hasan Prishtina. Ato përfshin gjithsej 35 fëmijë. Për ardhjen e grupit të parë të 16 fëmijëve Hasan Prishtina e kishte njoftuar me një telegram Shkollën Normale të Elbasanit. Ishte një gëzim i madh i profesorëve të Normales së Elbasanit, por edhe i tërë qytetarëve të Elbasanit, që dolën rrugëve dhe i pritën këta “bij të Kosovës” ose, siç e quanin ata të “Shqipërisë së Sipërme”,¹⁰ duke brohoritur: *“Rroftë Hasan Prishtina!, Rroftë për jetë ky atdhetar i shkëlqyer i Shqipnisë së njerë!”*. Po ashtu edhe ardhja e grupit të dytë të nxënësve nga Shqipëria Lindore (nga Gjakova, Peja, Vushtrria, Shkupi e Struga), që ishin gjithsej 19 nxënës, ishte një ngjarje dhe festë e madhe. Me këtë rast ata i përshëndeti patrioti dhe drejtori i parë i kësaj shkolle, Luigi Gurakuqi, i cili, siç theksojnë studiuesit, *“në atë ligjëratë të shkurtër edhe një herë spikati ëmbëlsirat e gjuhës shqipe, bukurinë e të folurit e mendimin e ngjeshur të atdhedashurisë”*.¹¹ Kjo ngjarje nuk ngeli edhe pa fjalën e Nolit të madh, i cili do të shprehet kështu: *“Të ardhurit tuaj na*

¹⁰ “Lirija” 10 korrik 1910

¹¹ Piro Tako, Liugj Gurakuqi, *Jeta dhe vepra*, Tiranë, 1980, f.120–121

*përsëriti gëzimin që kemi ndëgjumun një muaj më parë, kur erdhën disa shokë tuaj nga ajo Kosovë kreshnike që ka qenë kurdohere çerdhe atdhetarësh të mirë e trimash skifterë, na përsërit atë gëzim që dëgjojmë gjithmonë kur na vijnë nxanës të rinj në këtë shkollë normale nga viset e ndryshme të atdheut tonë”.*¹²

Hasan Prishtina për veprimtarin e tij arsimor pedagogjike na ka lënë edhe veprën me titull “*Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vitit 1912*”, ku qartë e shpalos programin e tij të arsimit, të cilin e shihte si pjesë më të rëndësishme të luftës për të drejtat e shqiptarëve. Në këtë broshurë, siç e quan ai vetë, e gjejmë platformën dhe sintezën për arsim në Shqipërinë e plotë e të pavarur, për një sistem arsimor me bazë të vetme në gjuhën shqipe.

Me programin e tij arsimor Hasan Prishtina bashkohet me idenë e të gjithë rilindëseve se parimi bazë për të ndërtuar një sistem arsimor me karakter kombëtar është ngritja e shkollave në gjuhën amtare shqipe. Koncepti për shkollën dhe arsimin ishin faktor kryesor për të arritur lirinë dhe vëllazërimin midis njerëzve, sepse për të një popull i cili dëshiron të trajtohet me të drejta të plota, duhet të jetë i arsimuar.

Duke i njohur mirë marifetllëqet e xhonturqve, në kohën kur ata u frikësuan nga lëvizja e armatosur e shqiptarëve dhe kur duhej që të gjendej ndonjë kompromis, Hasan Prishtina nuk ngurroi që me vendosmëri të kërkojë që gjuha shqipe të bëhet gjuhë zyrtare në Shqipëri, të vendosej përdorimi i detyruar i gjuhës shqipe në administratë, të bëhet krijimi i një sistemi unik arsimor, ndërsa përmbajtja e shkollës shqipe të ketë synim frymën kombëtare demokratike e laike, duke kërkuar: “*Me themelue e me hap shkolla reale në të gjitha prefekturat*

¹² “Cit. sipas Piro Tako po aty, f.121

*e qendrave të Kosovës e Manastirit, të Shkodrës e të Janinës... me hap edhe shkolla bujqësie, pasi vendi në krejt kuptimin është një vend bujqësor, si dhe me shti në program të mësimëve gjuhën e vendit. Me hap shkolla teknologjike moderne ndër vende ku e lyp nevoja*¹³.

Me ndihmën dhe përkrahjen e Hasan Prishtinës dhe me mbështetjen e klubeve shqiptare dhe atdhetareve të tjerë që në vitin 1909 u hapën shkolla shqipe në Moravë me mësues Rexhep Repën, në Gjilan me Adem Efendiun, ndërsa në Pozheran me mësuesin Imam Pirrën e Baki Efendiut. Hasan Prishtina me padurim priste që sa më parë të kthehen nxënësit që i kishte dërguar në Normalen e Elbasanit, që pastaj ta hapë një shkollë edhe në vendlindjen e tij në Vushtrri (Vuçitërnë)¹⁴.

Puna frytdhënëse për hapjen e shkollave në gjuhën shqipe u ndërpre në vitet 1912–1913, kur tokat shqiptare të Kosovës u pushtuan nga shovinistët serbë, malazezë e bullgarë, të cilët nuk donin nuk donin që popullsia shqiptare të arsimohej në gjuhën amtare,

Pas rënies së qeverisë xhonturke dhe fitores së kryengritjes së përgjithshme të vitit 1912, qeveria e re – me kërkesën këmbëngulëse të Hasanit – vendosi që gjuha shqipe të futet edhe në gjimnazet turke me disa orë në javë në shkollat fillore qytetëse e të mesme të arsimit të përgjithshëm.

Në librin e përmendur të Hasan Prishtinës në fund të parathënies ka edhe një shënim ku thuhet: “*Se fitimin që ka për t’u nxjerrë nga kjo broshurë, do t’ia kushtoj sigurimit të*

¹³ Insitituti i studimeve pedagogjike, Historia e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar, vëllimi I, Tiranë, 2003, f.305

¹⁴ Shih: Murat Gecaj, Njëpër udhët e shkollës shqipe, Tiranë 108, f.106

arsinit të fëmijëve jetim të Kosovës, Dibrës e të Çamërisë, që gjenden në Shqipëri”.

Puna e një luftëtari, si dhe humanizmi i tij i thellë me shpirtin e tij të sakrificës dhe preokupimit për dije dhe ndihmë për të varfrit, e lartëson më shumë atë si njeri në shërbim të njerëzve. Prandaj me të drejtë Hasan Prishtinën mund ta quajmë *Pestaloci Shqiptar*, ngase ai gjithçka bëri për të tjerët, e asgjë për vetveten.

Hasan Prishtina, që bëri gjithë atë sakrificë për shpëtimin e trojeve tona dhe për shkollën e arsimit në gjuhën amtare në kohët më të vështira, meriton që këto pak fjalë të jenë homazh nderimi për personalitetin e tij të shquar pikërisht tash në vigjilje të 100-vjetorit të Pavarësisë së Shqipërisë.

QEMAL MURATI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të
Shqiptarëve—Shkup*

REFLEKTIMET E HASAN PRISHTINËS PËR GJUHËN, SHKOLLËN DHE TRADITËN KOMBËTARE DHE REFLEKTIMET TONA SOT

Në galerinë e personaliteteve të shquara kombëtare, ka nga ata që më së shumti kanë punuar për çështjen tonë nacionale, që kanë dhënë dhe jetën për këtë kauzë, e, si për paradoks, ne kemi bërë më së paku për ta, duke i lënë ose në harresë ose në margjina. Njëri nga këta është dhe ideologu i shquar, vep—rintari, kryeministri, deputeti, revolucionari, luftëtari, arsimdashësi dhe poliglotti Hasan Prishtina, i cili aq shumë ka bërë që kombi ynë shqiptar të dilte më vete. Ky është Atdhebërësi i radhëve të para i kombit tonë shqiptar. *Me Komitetin për Shpëtim*, të udhëhequr nga Hasan Prishtina, Ai më 1912 arriti që ta çlironte dhe Shkupin. E Shkupi sot e pret me mirënjohje dhe përlësinë që i takon këtij burri.

Falë Zotit që erdhi 100—vjetori i Pavarësisë së shtetit shqiptar dhe figura e Hasan Prishtinës të merret e të rivlerësohet në dimensionet e tij reale, historike, jo vetëm të flitet e të shkruhet për të, por dhe të bëhet diçka më shumë për këtë figurë madhore, siç ka bërë Komuna e Çairit të Shkupit, e cila ka emëruar një shkollë me emrin “Hasan Prishtina”, një veprim shumë i drejtë e që është për t’u përshëndetur. Kurse në një nga sheshet e Shkupit ngrihet dhe busti i Hasan Prishtinës. Institucionet e tilla që mbajnë emrin “Hasan

Prishtina” sigurisht e kanë për privilegj të madh këtë, por kanë dhe një përgjegjësi të lartë për të zhvilluar një veprimtari sa më të arrirë e cilësore, siç do ta dëshironte edhe ky atdhetar.

Në 100–vjetorin e Pavarësisë së shtetit shqiptar, në 100–vjetorin e Kuvendit të Shkupit (14 tetor të vitit 1912) kur Komiteti për Shpëtimin i udhëhequr nga Hasan Prishtina shtroi kërkesën për autonomi dhe pavarësi, dhe në 139– vjetorin e lindjes së këtij kolosi (1873), Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve në Shkup organizon këtë konferencë shkencore “*Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës*”, me një numër të madh studiuesish të shquar, historianë, juristë, pedagogë, letrarë, gjuhëtarë. Në këto përvjetorë, Hasan Prishtina vjen edhe më i madh në Shkup, në qytetin me popullsi të ndjeshme shqiptare, për të cilin ai kishte luftuar ta mbronte e ta çlironte.

Unë nuk jam historian për nga vokacioni, prandaj vlerësimin për kontributin e Hasan Prishtinës në dimensionin historik do t’ua lëmë historianëve, të cilët do të risjellin në kujtesë në vijë kronologjike gjithçka la pas atdhetari i madh. Por si gjuhëtar, mbase do të mund të thosha dy–tri fjalë për kontributin e Hasan Prishtinës për gjuhën, për shkollën dhe për ruajtjen e trashëgimisë sonë kombëtare, ngaqë vepra e tij shumë–dimensionale ka zënë një vend të rëndësishëm edhe në këto fushë.

Në fushën e arsimit kombëtar ai ka dorë në hapjen e shumë shkollave shqipe, hapjen e *Klubit Shqiptar të Shkupit*, formuar në gusht të vitit 1908 me kërkesën e Hasan Prishtinës. Ndër aksionet e mëdha të këtij Klubi ishte nisma për organizimin e *Kongresit të Alfabetit në Manastir* (14– 22

nëntor 1908), ngjarja më e madhe kulturore shqiptare, kur shqiptarët zunë ta drejtojnë veten si komb.

Për këdo që merr ta vështrojë këtë figurë poliedrike, doemos i bie në sy *Memorandumi* e tij, dërguar Portës dhe Fuqive të Mëdha, prej 14 kërkesash (1912), që më vonë do të njihen si “14 pikat e Hasan Prishtinës”, që populli shqiptar dhe gjuha e tij amtare të gëzonin barazi në perandorinë osmane:

1. *Me përdorue në Shqypni nëpunës të praktikuem qi dijnë gjuhën e zakonet e vendit;*
2. *Me ba shërbimin ushtarak vetëm në Shqypni e Maqedoni, për jashta kohës së luftës;*
3. *Me ba e me vu në zbatim ligje tue u bazue në ligjen e maleve për disa krahina në të cilat asht forcue me fakte se nuk mund të nxirret kurrnjë fryt prej organizimit të drejtësisë;*
4. *Me i dhanë shqyptarëve armët e nevojshme e moderne, mënyra e të damit të cilave do t'i përkitte Qeverisë;*
5. *Me themelue e me hapë shkolla reale në të gjitha Prefekturat e qendrave të Kosovës, të Manastirit, të Shkodrës e të Janinës, që numrojnë ka një popullsi ma se 300.000 frymësh, me hap edhe shkolla bujqësi si të Selanikut, mbasi vendi me krejt kuptimin asht nje vend bujqësie si dhe me shti në program të mësimave gjuhën e vendit;*
6. *Me hape shkolla teologjike moderne nder vende ku asht nevoja;*
7. *Me kenë i lirshëm në Shqypni të hapunit e të themeluesit e shkollave private;*
8. *Me u mësue gjuha e vendit në shkollat fillestare, qytetse e në gjimnaze;*

9. *Me i dhanë randsi të posaçme tregtisë, bujqësisë e punëve botore si edhe me plotsue e me përhapë udhët e hekurit;*
10. *Me u vu në veprim organizimin e krahinave;*
11. *Me u kujdesue me ruejtë ma fort se përpara zakonet e tradicionet kombëtare;*
12. *Me e çpallë amnistinë, pa vështrime klasë e racë, për të gjithë othomanët që kanë marrë pjesë në kryengritje, për komandantët, oficeret, nëpunësit e ushatrët që kanë lanë ushtrit e vendet e veta si dhe për të liruarimit e t'ikunit prej burgut në kohën e kryengritjes;*
13. *Me u dhanë çdamin, mbas çmunit të vërtetë, prej Qeverisë Turke për të gjitha ato shpija që u prishen ma para e nuk u kje dhanë të zotve çdamini si dhe për ata që u prishen e u rrenue kësaj here;*
14. *Me i marrë në gjyq të naltë pjesëtarët e kabineteve të Haki e të Sait Pashës (Dr. Tahir Abdyli, Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e Demokratike Shqiptare 1908– 1933, Prishtinë, 2003).*

Pikat më thelbësore të këtij *Memorandumi* ishin gjuha dhe arsini, përkatësisht hapja e shkollave shqipe në të gjitha trojet shqiptare, ngaqë Hasan Prishtina ishte i vetëdijshëm se pa shkollë shqipe dhe pa gjuhë shqipe nuk mund të kishte çlirim kombëtar. Gjuha shqipe, si element themelor identiteti kulturor e kombëtar i shqiptarëve, me të cilën ky popull ka mbijetuar gjatë shekujve, ishte gjuha e vetme e ndaluar në perandori, në mënyrë që shqiptarët myslimanë të ndiheshin si turq: e humbe gjuhën, humbe identitetin. Hasan Prishtina, edhe vetë me formim të gjerë kulturor e gjuhësor (njohës i shumë gjuhëve të huaja), e dinte më shumë se kushdo tjetër

peshën e gjuhës dhe të shkollës shqipe. Për kontributin e tij në arsim, ai është quajtur *apostull i arsimit shqiptar*. Prandaj emrin e tij sot jo pa arsye e mbajnë disa shkolla: një shkollë fillore në Prishtinë (që nga viti 1968), një shkollë tjetër në Llapushnik të Kosovës, dhe tani një shkollë fillore në Çair të Shkupit, SHME “Hasan Prishtina” në Mitrovicë. Me rastin e 100-vjetorit të pavarësisë së Shqipërisë, Bordi drejtues i Universitetit të Prishtinës më 28 shtator 2012 ka marrë vendim që Universiteti i Prishtinës të quhet "Universiteti Hasan Prishtina". Me këtë akt të lartë civilizues ky Universitet në radhë të parë ka nderuar veten, e natyrisht edhe atdhetarin e madh, i cili e kishte merituar këtë qysh moti që universiteti publik i Prishtinës ta mbante emrin e tij.

I pari dhe i vyeshti kryengritës, Hasan Prishtina, për bëmat e tij natyrisht që do të zinte vend edhe në shtypin e kohës. Kështu, Gazeta e përjavshme “Shkupi” e Jashar Erebarës (nr. 34, 3 tetor 1912), të cilën na e kanë sjellë të reprodukuar historianët Skender Asani dhe Ardian Limani (*100-vjetori i gazetës “Shkupi”, dokumente arkivore*, Shoqata e Historianëve Shqiptarë në Maqedoni, Shkup, 2011), në ballinën e saj botonte një fotografi të madhe të këtij atdhetari të shquar, me këtë shënim: *Hasan Bei Vuçitirni, i pari dhe i vyeshti kryengritës, ku s’besojmë të mos e kenë dëgjuar më e vogla qoshe e Shqipërisë, e për patriotizmin e tij s’do të flas asgjë se sa shërbime të bukura i ka sjellë kombit tonë*.

Kjo gazetë, edhe në një numër tjetër të saj (nr. 32, 30 gusht 2012) vihet në mbrojtje të këtij kolosi të atdhetarizmit nga disa denigrime që mund t’i bënte dikush:

“L. e Shqipërisë” (Liri e Shqipërisë, gazetë e Kristo Luarasis, që botohej në Sofje – q.m.) në numrin 53, kryeartikull po shkruan për disa sende si me i pa në ëndërr, duke thënë e

dëgjuar gazetat e Austrisë, se gjoja Isa Boletina dhe Riza begu dashkan autonominë e Shqipnisë, e Hasan begu s'e paska dashtë!!!

Nuk e dinë se të mos ishte Hasan begu dhe Bajram be Curi, me disa shokë tjerë, s'bonesht kurgjo as për gjuhë e as për Shqipni;...”

Hasan Prishtina punonte për çështjen shqiptare në të gjitha dimensionet, edhe për ruajtjen e traditave tona nacionale. *Me u kujdesue me ruejtë ma fort se përpara zakonet e tradicionet kombëtare* – ishte një kërkesë tjetër e Hasan Prishtinës, sepse ai ishte i bindur se lufta kundër robërisë e copëtimit tonë nuk do të ishte e mundur edhe pa këtë dimension. Kjo figurë me kontribute domethënëse në jetën politike e patriotike të kombit shqiptar, mendojmë se vetëm tani e ka gjetur vlerësimin e trajtimin e duhur. Por duhet të bëhet edhe më shumë për këtë atdhetar.

Historia na mëson se popujt e tjerë edhe nga asgjëja kanë krijuar personalitete me vlera nacionale, nga hiçgjëja krijojnë mite nacionale. Kurse ne kemi qëndruar në të kundërtën e kësaj linje, kemi qenë indiferentë edhe ndaj atyre që krijuan kombin.

Figurat e mëdha si Hasan Prishtina nuk kanë nevojë për lavdet tona, ne kemi nevojë për ato figura. Hasan Prishtinës më shumë se kujtdo tjetër i shkon ajo thënia e famshme e një presidenti amerikan: *Mos pyet se çfarë ka bërë kombi për ty, por pyet çfarë ke bërë ti për kombin*. Me atdhetarizmin e tij, me luftën për çlirimin e atdheut, për shkollën shqipe dhe për gjuhën shqipe, figura e tij për shqiptarët në këtë 100– vjetor përfaqëson jo vetëm të shkuarën, por edhe të tashmen dhe të ardhmen e kombit tonë. Prishtina i dha atij emrin që ta

përdorte si mbiemër familjar, kurse ky i dha Prishtinës dhe kombit tonë nderin dhe përjetësinë.

Në reflektimet tona për këtë figurë krejt të veçantë kombëtare, Hasan Prishtina sot nuk ka nevojë për shumë panegjirizëm, për shumë patriotizëm folklorik, lëvdatat e tepërta do ta zbehnin atë.

Hasan Prishtina sot, në rrafshin e gjuhës, do të dëshironte që shqipes sonë standarde – të vetmes pasuri kombëtare që kemi dhe që është element kohesiv nacional, të mos i bëjmë buzë, të mos e përçmojmë dhe të mos punojmë për ta ndarë në gjuhë të mëhallëve, të krahinave e të partive, në gjuhë të jugut e në gjuhë të veriut, sepse të ndarë e të përçarë kështu, do të mbetemi pa asnjërin;

Hasan Prishtina sot do të dëshironte që të hyjmë në Evropë me gjuhën tonë të bukur shqipe, që këtë gjuhë ta kemi jo vetëm element të komunikimit të përditshëm, por dhe element të krenarisë sonë nacionale. Sepse, atë vlerë që do t'i japim ne gjuhës, atë vlerë do të na japin dhe të tjerët;

Hasan Prishtina sot do të dëshironte dhe do të punonte që shkollën shqipe, arsimin shqiptar, universitetet tona, t'i vëmë në binarë të vërtetë, të dijes e të shkencës, dhe jo të katandisen ashtu siç edhe i kemi katandisur, i kemi bërë pa asnjë vlerë;

Hasan Prishtina sot do të dëshironte dhe do të punonte t'i ruajmë traditat tona, ta mbrojmë kulturën shqiptare nga shpërbërja dhe rrëgjimi që kërcënohet sot nga globalizmi, por më shumë nga vetja jonë, të bëhemi evropianë duke qenë shqiptarë, dhe jo duke konvertuar gjithçka me të huajën;

Hasan Prishtina sot do të dëshironte që ne të mos jemi një popull a një komb i fjalëve të shumta dhe i veprimeve të pakta, të ndarë e të përçarë, ku gjithsecili është zot, të mos

ekzaltohemi vetëm në përvjetorë, por të reflektojmë mbi atë se çfarë jemi realisht dhe çfarë duhet të bëjmë në të ardhmen. Vetëm kështu ne do ta nderonim dinjitetshëm Hasan Prishtinën, do të punonim për veten dhe për kombin tonë.

*VEBI XHEMAILI**Universiteti Shtetëror i Tetovës*

HASAN PRISHTINA–NJË JETË PËR SHQIPËRINË ETNIKE

Pa dyshim, njëra nga figurat më të ndritura të historisë sonë kombëtare, është Hasan Prishtina. Sado që të flasësh për këtë figurë të shenjtë të kombit, nuk mund t'i themi të gjitha, ngase Ai është uniket në historinë tonë më të re kombëtare Shqiptare, dha gjithçka e shkriu nga vetja, madje edhe jetën për Shqipërinë Etnike, Ky burrë i madh i kombit tonë, vdiq me dhimbjen për Kosovën me Preshevë e Çamëri, i brengosur thellë pse nuk arriti kurrë ti bashkojë sa ishte vetë gjallë. Për këtë më së miri do të na rikujtojë gazeta "Populli", e cila botohej në atë kohë në Vlorë, do të shënoj me përpikëri diskutimet e Hasan Prishtinës në mbledhjet e Qeverinë së Vlorës, ku në çdo diskutim të tij është shprehur: "*Mos e harroni Kosovën dhe trevat lindore, pa Kosovë nuk ka Shqipëri*".¹

Por, me pak fjalë, që të mos ju mërzis, do të përpiqem të them diçka për familjen dhe jetën e tij arsimore. Hasan Prishtina u lind në Vushtrri, më 27 shtator 1873. Deri më 1908 është quajtur Hasan Berisha– Polaci, gjegjësisht Hasan Vuçitërnë, kurse prej kur zgjidhet deputet i Prishtinës, nënshkruhet Hasan Prishtina. Ky atdhetar i palodhshëm mësimet e para i mbaroi në vendlindje, të mesmet në Selanik dhe Fakultetin e Drejtësisë në Stamboll. Gjatë shkollimit fitoi kulturë të gjerë dhe u brumos me ide revolucionare e

¹ Gazeta "Populli", Vlorë 1913.

përparimtare evropiane. Ai shumë shpejt u bë një erudit i madh, dhe pos shqipes njihje mirë: anglishten, arabishten, frëngjishten, greqishten, gjermanishten, italishten, serbishten dhe turqishten. Si deputet shqiptar në Parlamentin turk ngriti zërin kundër barbarisë turke mbi shqiptarët dhe me diskutimet e tij të zjarra trazoi gjithë Perandorinë Osmane. Hasani i pari shpalli në parlamentin turk, rrezikun që vinte nga Aleanca Ballkanike, si për perandorinë, si për shqiptarët, por fatkeqësisht këtë mesazh të Hasan Prishtinës në fillim nuk donin ta kuptonin fare politika ditore. Hasan Prishtina në kohën e vrasjes, jetonte vetëm me nënën e tij në Selanik.²

ROLI I HASAN PRISHTINËS NË LËVIZJEN KOMBËTARE SHQIPTARE 1908–1912

Lëvizja kombëtare e popullit shqiptar mori dimensione të gjera dhe formë të organizuar nga mesi i vitit 1908, kur përkrahu fuqishëm me lëvizjen xhonturke. Fakti se Nijazi beu një ndër udhëheqësit kryesor të revolucionit të turqve të rinj ishte shqiptar, falë autoritetit të tij shumë shqiptarë kanë marrë pjesë në këtë lëvizje e cila më vonë u shëndrrua në revolucion të armatosur. Në këtë kohë gati tërë Lëvizja kombëtare shqiptare ishte afruar dhe ndihmonte me të gjitha format Lëvizjen xhonturke, duke shpresuar se pas ardhjes së tyre në pushtet do të largohet rreziku i agresionit të jashtëm për tokat shqiptare. Në këtë kohë Lëvizja kombëtare ishte e bindur se populli shqiptar do të fitoj autonominë në kuadër të Perandorisë Osmane. Prandaj shqiptarët në lëvizjen xhonturke u inkadruan me tërë forcat veta dhe ishin faktor me rëndësi

² Shkëlzen Raça, Disa të dhëna të shtypit grek për vrasjen e Hasan Prishtinës, “Rilindja”, Prishtinë 1985.

në këtë revolucion. Brenda kësaj kohe ishte krijuar një organizatë ilegale, në Perandorisë Osmane dhe jashtë saj, që kundërshtonte regjimin absolutist të Sulltan Hamitit. Kjo organizatë mbante emrin "Bashkim dhe Progres" anëtarët e saj e pagëzuan veten në Turqi të rinj. Në fillim kjo lëvizje xhonturke kryesohej nga intelektual i madh shqiptar Ibrahim Temo nga Struga. Kjo lëvizje në fillim qendrën e kishte në Rumani.

Shumë shpejt, në këtë organizatë do hyjnë edhe kuadro të larta të ushrtisë osmane, ndër më kryesorët, ishte Nijazi bej Resnja, që e kishte qendrën në Manastir. Kjo organizatë doli me një program përparimtar, për kohën, ku nënvizohej që të gjithë popujt, që rënkonin nën zgjedhën osmane, do të kenë të drejta kombëtare të barabarta përpara ligjit. Pothuaj shumica e studentëve shqiptar u futën në këtë organizatë. Këtu përfshiheshin: Ismail Qemali, Ibrahim Temo, Dervish Hima, Shahin Kolonja, Nexhib Draga dhe shumë të tjerë.³ Këtan atdhetarë shpresonin që në këtë mënyrë do ndihmonin për të fituar edhe shqiptarët të drejtat e tyre kombëtare. Pas Kuvendit të Ferizajit në këtë organizatë do të shohim edhe figura të tilla popullore si Idriz Seferi, Isa Boletini, Bajram Curri etj, që do luanin një rol kryesor në Kuvendin e Ferizajt në gusht 1908, ku do të japin ndihmesën kryesore për ardhjen në fuqi të vetë turqve të rinj. Në këtë kuvend, Hasan Prishtina luajti një rol të rëndësishëm politik në harmonizimin e qëndrimeve të tyre. Hasani ishte në krye të 30.000 burrave të armatosur, këta krerë i dërguan telegramin historik Sulltan Hamitit, duke e detyruar atë që të shpallte Kushtetutën dhe të hiqte dorë nga fronin. Telegramin e

³ Vebi Xhemali, Shqiptarët e Maqedonisë sotme nga Kryengritja e Dervish Cares 1843 deri te e Dibrës 1913, Tetovë 2012, f. 249.

firmosën 1500 vetë. Sulltani u zhgënjye keqas nga shqiptarët, sepse te ata i kishte pas shpresat dhe në fund ai pranoi kthimin e kushtetutës. Në vjeshtë të atij viti, turqit e rinj bënë zgjedhjet parlamentare. Hasan Prishtina u zgjodh deputet Prishtinës, por shpejt u bë i njohur me oratorinë e tij në mbrojtje të kauzës kombëtare, më shumë se të gjithë tjerët.

VEPRIMTARIA POLITIKE E HASAN PRISHTINËS NË PARLAMENTIN TURK

Pas shpalljes së kushtetutës, në vjeshtë të atij viti, turqit e rinj bënë zgjedhjet parlamentare. Hasan Prishtina u zgjodh deputet në Prishtinë. Gjithsejtë u zgjodhën 27 deputetë shqiptarë nga të katër vilajetet, por mjerisht, vetëm katër prej tyre u aktivizuan seriozisht për çështjen kombëtare shqiptare: Ismail Qemali, Nexhip Draga, Shahin Kolonja dhe Hasan Prishtina i cili shkëlqente me oratorinë e tij, vetëm këta u dalluan në mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve.⁴ Deputetët tjerë i mbyti fanatizmi e assesi të çliroheshin nga osmanizmi. Hasan Prishtina deklaronte :”*Qëllimi i vetëm i Lëvizjes sonë Kombëtare Shqiptare është me siguri shpëtimin e kombësisë sonë...dhe me shpëtue Shqipërinë nga fatkeqsinat e mjerimit që ka heq dorë sot.*”⁵

Oratoria e mbrehtë, temperamenti i tij në parlamentin turk tregojnë se ky ishte i përgatitur dhe i gatuar me frymën kombëtare, liridashës i popullit të tij. Ky burë i palodhshëm në parlamentin turk, duke luftuar si burrat për lirinë dhe kulturën e popullit të vetë pati plot sfida në jetën e përditshme, por gjithmonë ishte kryelartë, pasi pranë vetes

⁴ Historia e popullit shqiptar, Tiranë 1994, f. 130.

⁵ AQSH–Tiranë, Fond.418, dos, 8, f. 9.

pati edhe në momentet më të vështira, më kritike të shoqen Igballen deri në vdekjen e saj. Hasan Prishtina Kaloi një jetë të rëndë të mundimshme me plot sakrifica. Gjatë kohë ishte i përndjekur, i burgosur, i mërguar, i dënua në mungesë me vdekje mbi 12 vjet, si nga qeveria xhonturke, jugosllave, poashtu edhe nga qeveria e Ahmet Zogut i cili i kurdisi 5 atentate në Vjenë, por të gjitha nuk patën sukses. Hasan Prishtina kurë nuk ka pasur frikë nga kanosjet, përfshirë këtu edhe jetën. Ky ishte i mëshiruar me luftën e popullit të vet për liri e pavarësi, ai ishte i përgatitur për luftë si me pendë poashtu edhe me armë. Prandaj është më meritori të quhet me plot kuptimin e fjalës Tribun i popullit në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare.

HASAN PRISHTINA, APOSTULL I SHKOLLIMIT KOMBËTAR

Pas shpalljes së Kushtetutës në vitin 1908, qeveria turke u detyrua t'i lejojë shqiptarët të hapin shkolla dhe klube në gjuhën shqipe, të shtypin gazeta në qendrat kryesore të vilajeteve. Hasan Prishin a u përpoq deri në maksimum që të hapen sa më shumë shkolla e klube shqiptare në Kosovë, e në veçanti në Shkup. Ai dha një kontribut të madh për organizimin e kongreseve, si atë të Manastirit 908, për krijimin e alfabetit unik me orientim latin, që kundërshtojë nga qeveria osmane, të cilës i parapëlqente vetëm alfabeti arab. Për themelimin shkollave shqipe kombëtare në Kosovë (Shqipëria Verilindore), ndihmesë të madhe ofroi Klubi shqiptar i Shkupit i themeluar me iniciativën e Hasan Prishtinës në vitin 1908.⁶

⁶ Gazeta "Fjala", Prishtinë 1969, f.16–17.

Ndërsa vetë, Hasan Prishtina, ishte një ndër anëtarët më autoritativ të Klubit Shqiptar “Bashkimi”, të Stambollit, ku luante rolin e vetë organizatës qendrore për Shqipërinë. Ai përfaqësonte Vilajetin e Kosovës, ndërsa detyra parësore e këtij klubi ishte të punonte në zgjimin e ndërgjegjes kombëtare për arsim kombëtar shqiptar.⁷ Hasan Prishtina ishte vizionar nga largpamësia e tij, kjo u pa me qëndrimin e tij në vende të ndryshme ndaj arsimit, ku pandërprerë deklaronte: “Arsimi është shpirti i një kombi”.

Me këmbënguljen e Hasan Prishtinës, në gjimnazin e Shkupit u fut edhe gjuha shqipe si gjuhë më vete, me profesorë, si: Bedri Pejanin e Sali Gjyka. Të cilët poashtu më vonë u bënë veprimtarë të palodhshëm të çështjes kombëtare shqiptare. Bedri Pejani ushtronte edhe postin e drejtorit të Idadies, ndërsa Sali Gjyka ishte mësues dhe njëherri edhe drejtor i Normales së Shkupit. Por politika xhonturke i largoi nga procesi mësimor si të papërshtatshëm për politikën që ushtronin xhonturqit, Hasan Prishtina protestoi ashpër për largimin e mësuesve shqiptar nga procesi mësimor. Hasani në këtë kohë ishte plot vizion për çlirimin e kombit, prandaj ai insistonte “Në zhvillimin e arsimit në gjuhën amtare e cila do të krijonte kushte për çlirimin e katër vilajeteve shqiptare. Hasan Prishtina i indinjuar thellë në vendimet e padrejta të Qeverisë dhe Ministrisë së Arsimit, i fton me një letër të gjithë nëpunësit shqiptarë të Anadollit që me nga një rogë të ndihmojnë shoqërinë “Përparimi”, për shkollën Normale. Këtë veprimtari kombëtare të Hasan Prishtinës për shkollat shqipe, e çon në qiell Faik Konica në gazetën “Flamuri”.⁸

⁷ Gazeta “Beogradske novine”, 28.VIII.2008.

⁸ “Flamuri”, Boston 10, III, 1910, Tahir Abdylili..., vep. e cit. f. 79.

Hasan Prishtina ishte kolos i shkollës shqipe, e donte shpirtërisht arsimin kombëtar. Ky në Kazanë e Gjilanit vendosi të hapë tri shkolla shqipe, me mjetet e veta. Një e kishte hapur që më parë në vendlindje, në Vushtri dhe një tjetër në Polacë të Drenicës.⁹ Këtë aktivitet kombëtar Hasani e vazhdoi duke hapur shkolla të reja, një në Moravë, një në Gjilan dhe një në Pozharan.¹⁰

Hasan Prishtina arsimin kombëtar e konsideronte si detyrë të shenjtë të çdo shqiptari. Prandaj shpesh deklaronte:” *Pa arsimin kombëtar një komb si ky i yni mund të shkrihet*”. Prandaj Hasan Prishtina u zotua të japë 5% nga të gjitha të ardhurat e tij që ka në vit.¹¹ Me këto të holla që i kishte ndarë për arsimin kombëtar nuk ishte i vogël, pasi me këto mjete ai mund të mbante një 10 shkolla shqipe në Kosovë dhe ti shkollonte në Normalen e Elbasanit më se 60 nxënës nga Shqipëria Lindore.¹² Ndihamat e mbledhura dhe paratë që dha vetë për normalen e kaluan shifrën e 50 mijë lirave turke. Poashtu këtë kontribut të Hasan Prishtinës për shkollat dhe nxënësit shqiptarë e konfirmon edhe gazeta “Lirija” e Selanikut.¹³

Por për fat të keq të kërkesave të Hasan Prishtinës dhe patriotëve tjerë pushteti xhonturk në vitin 1910 e mbylli shkollën Normale të Elbasanit. Mbyllja e shkollave shqipe ishte zbatuar sipas urdhrit të Ministrisë së Arsimit ku thuhej: “Qeveria dha urdhër të mbyllen mësimoret në gjuhën shqipe, me arsyetimin se në këto shkolla mësimi zhvillohet me

⁹ Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë 1990, f. 68–69.

¹⁰ Po aty.

¹¹ “Bashkimi i Kombit”, nr. 13, Manastir, më 3 dhjetor 1909.

¹² Tahir Abdyli, vep. e cit. f. 69.

¹³ “Lirija”, e Selanik, nr. 73, më 30 janar 1910.

shkronja latine dhe mësohet të premten në veçanti është fjala për nxënësit shqiptarë mysliman. Sipas Qeverisë turke këto veprime ishin antikushtetuese prandaj u ndalua aktiviteti kulturor dhe u mbyll shkolla Normale e Elbasanit.¹⁴

I pari ndër të parët që reagoi ashpër nga shqiptarët ishte Hasan Prishtina, i cili në parlament tha “të mos të ndalohej të hapurit e shkollave shqipe.”¹⁵ Pas këtyre protestave të deputetëve shqiptarë Ministria e Arsimit dha urdhër që të rihapen përsëri shkollat shqipe në Shqipëri. Hasan Prishtina deklaroi: “për këtë vendim të Qeverisë turke u gëzuan shumë”.¹⁶ Normalja e Elbasanit u rihap përsëri në vitin 1912.¹⁷ Rihapja e shkollave shqipe, e klubeve shqiptare dhe e Normales së Elbasanit, shënon fitoren e fundit të luftës së gjatë legale e diplomatike të Hasan Prishtinës në Parlamentin e turk.

ROLI KOMBËTAR I HASAN PRISHTINËS NË SHKUP (1911–1912)

Kryengritjet shqiptare, të udhëhequra nga Isa Boletini, Idriz Seferi, Hasan Hyseni e të tjerë nga viti 1909–1911, dëshmuar se në mungesë të ekzistimit të një organizate të vetme revolucionare kombëtare, frytet e kryengritjeve do t'i shfrytëzojnë qarqet qeveritare të popujve fqinj.¹⁸

Nga ky shkak, Hasan Prishtina dhe Nexhip Draga thirrën në mënyrë gjysmë legale një Kuvend Shqiptar në Shkup, i

¹⁴ “Shqipeja e Shqipnisë”, nr.7, më 27 nëntor dhe nr.8, më dhjetor 1910.

¹⁵ “Shkreptima”, nr.11, Kajro, më 11(24), XII.1910.

¹⁶ AQSH–Tiranë, Fond. 37, dos, 7, f. 20.

¹⁷ Gazet “Shkupi”, nr.33, 1(14), prill 1912.

¹⁸ Z. Cana, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908–1912, Prishtinë 1979, f. 114.*

ashtuquajhuri Kongresi Shqiptar i Shkupit, që u mbajt në tetor të vitit 1911.

Sipas burimeve në këtë Kuvend morën pjesë shumë patriotë shqiptarë si: Bajram Curri, që në këtë kohë ishte kolonel i xhandarmerisë në Shkup, Nexhib Draga deputet i Shkupit, Hasan Prishtina deputet i Prishtinës. Në këtë Kuvend u formua një komision, gjegjësisht një Këshill vendor. Ky këshill kishte për detyrë të merret me punët e atdheut.¹⁹ Sipas konsullit të Vjenës në Shkup, këshillimi u mbajt në Shkup, në tetor të vitit 1911 që u quajt "Kongres Shqiptar", kurse vendimet dhe vendi i mbajtjes janë mbajtur të fshehura para autoriteteve osmane.²⁰

Në këtë kuvend u vendos:

1. *Të kërkohej autonomia e Shqipërisë,*
2. *Të merren masat e nevojshme për mbrojtjen e vendit dhe*
3. *Të veprohej shpejt për armatosjen e popullit.*²¹

Në këto rrethana, turqit e rinj duke mos pasur zgjidhje tjetër politike, më 18 janar të vitit 1912, u detyruan të shpërndanin parlamentin, duke shpresuar se në listat që do të përgatisnin për zgjedhjet e reja do t'i caktonin vetë kandidatët dhe në këtë mënyrë do të siguronin shumicën absolute në zgjedhjet e ardhshme parlamentare turke.²²

Të gjitha rreziqet që i kanoseshin popullit shqiptar nga ana e pushtetit turk, në anën tjetër po shtoheshin dita ditës edhe hegjemonizmi rus e cila me të madhe po i shtynte në luftë kundër Perandorisë Osmane qeveri Ballkanike, të cilët

¹⁹ Gazeta "Shkupi", nr.5, 1911.

²⁰ Hasan Prishtina; "Dokumente", Stamboll 1919, f. 49–50.

²¹ HASTtA, PA, raport i konsullit austriak nga Shkupi dërguar Vjenës, 4 nëntor 1911.

²² Abaz Ermenji, Albana, vep. e për., f. 286.

ndikuan në vendosjen e lidhjeve më të forta politike mes deputetëve dhe publicistëve shqiptarë. Kishte ardhur koha dhe momenti për një kryengritje të përgjithshme shqiptare, e cila si fazë të parë kishte pavarësinë që do të arrihej me bashkimin e katër vilajeteve dhe shpalljen e autonomisë së Shqipërisë.

Zhvillimi i idesë kombëtare në verilindje të Shqipërisë, si në Pejë, Deçan, Junik, Rekë, Gjakovë, Prizren, Dibër, Prishtinë, Manastir është një pasojë fatlume për shqiptarët dhe aspak e dëshiruar nga turqit. Kjo u shkaktua nga masat e tyre barbare shtypëse dhe nga mos mbajtja e fjalës së dhënë.

Kryengritja e filluar në Kosovë në vitin 1909 e në veçanti ajo e vitit 1910 që u zhvillua në Kaçanik me rrethinë, e cila u shua me gjak nga Turgut Pasha, e tmerroi Hasan Prishtinën, i cili u ngrit në Parlament dhe kërkoi që të shpërndahej menjëherë kabineti i Haki Pashës dhe i bëri me dije për shpërthimin e kryengritjeve shqiptare, në ballë të cilëve do të dilte edhe vetë.

Por, situata u acarua edhe më shumë kur Këshilli Ministror, në mbledhjen e mbajtur në Stamboll, më 7 prill vendosi që të shkohet deri në fund me masat e propozuara kundër shqiptarëve.²³ Deputetët shqiptarë reagues kundër këtyre masave, ata më 9 prill i paraqitën Parlamentit në Stamboll një interpelancë, ku kërkohet që qeveria turke të heqë dorë nga masat e marra kundrejt popullatës shqiptare në Vilajetin e Kosovës, por kryetari i Partisë “*Bashkim e Progres*”, manipuloi me votat e parlamentarëve tjerë dhe në fund rezultati i votimit doli në disfavor të shqiptarëve për heqjen e masave të jashtëzakonshme në Kosovë. Për këto sjellje antishqiptare të xhonturqve, Ismail Qemali u largua nga bashkëpunimi me ta, para fillimit të Kryengritjes në Kosovë.

²³ Gazeta “Hrvatski Pokret” më 9 prill 1910.

Ky në mars të vitit 1910 së bashku me disa deputetë tjerë shqiptarë dhe armenas themeloi "*Partinë Liberale*", ku vetë ishte emëruar për kryetar të saj.²⁴ Më së miri për gjendjen në Kosovë do të shprehet Dervish Hima, i cili thotë: "*Turqit e rinj na i harruan të mirat tona*".²⁵

Kërcënimi i Hasan Prishtinës në fillim të janarit në Parlamentin turk para 200 deputetëve, bëri një efekt të madh, në të vërtetë kjo ishte një grusht i ngritur i krerëve të popullit shqiptar kundër robëruesit turk, sepse Hasan Prishtina, Ismail Qemali, Nexhib Draga dhe disa deputetë tjerë ishin përfaqësues të të denjë të popullit të vet. Këta e kishin barrën kryesore në këto momente të vështira të popullit shqiptar, kur politika xhonturke me të gjitha njetet e saj luftonte që të forcojë unitaritetin përbrenda Perandorisë Osmane, ajo kërkonte që të gjithë shtetasit e saj t'i shpallë Osmanlinj, siç ishte rasti me vendimet e marra në Kongresin e Dibrës, kur politika xhonturke kërkonte deklarimin e shqiptarëve si osmanlinj, qytetarë besnikë të sulltanit dhe Perandorisë Osmane.

Më 5 maj 1912, Hasan Prishtina ashtu siç kishte paralajmëruar doli në Drenicë, ku krerëve të tubuar në Kullë të Ahmet Delisë së Prekazit iu drejtua me një fjalë të zjarrtë, duke i shpallur luftë Turqisë, sepse: "Më mirë një pushkë në male se një thes fjalësh në Parlament". Besëlidhje dhe tubime të tilla u mbajtën kudo, por Kuvendi i Junikut (21–25 maj 1912), mori vendime për një Kryengritje të Përgjithshme, duke u dërguar fuqive të mëdha një Memorandum prej 14 kërkesash, që më vonë do të njihen si "14 pikat e Hasan Prishtinës". Por një

²⁴ Gazeta "*Shqiptari*", e Dervish Himës, Stamboll, më 16 mars 1910.

²⁵ Gazeta "*Shqiptari*" u botua në Stamboll, deri kah fundi i vitit 1910, me redaktor Hil Mosin.

herrit edhe fillimin e Kryengritjes të Shqipërisë Verilindore i së cilës ishte vetë udhëheqës.²⁶

KONTRIBUTI I HASAN PRISHTINËS NË PRAG TË LUFTËS SË PARË BALLKANIKE

Më 8 tetor 1912, Mali i Zi i shpalli luftë Perandorisë Osmane,²⁷ kjo merret edhe si fillim i Luftës së Parë Ballkanike. Në këto rrethana lufte kur kufijtë e Shqipërisë ishin të rrezikuara në shtëpinë e Sali Gjukës u mbajt mbledhja. Në këtë takim merrnin pjesë: *Hasan Prishtina, Sali Gjuka, Bedri Pejani, Bajram Curri, Sahit Hoxha, Halim Tetova, Mit'had Fashëri, Isa Boletini, Idriz Seferi, Hamdi bej Ohri, Sherif Langu, Abduraman bej Tetova, etj.* Organizatori edhe udhëheqësi i kësaj mbledhje ishte Nexhip Draga.²⁸

Në këtë konsultim u vendos që të dilej me një proklamata të përbashkët për mbrojtjen e atdheut, duke i njoftuar Fuqitë e Mëdha, përmes konsujve të tyre të akredituar në Shkup, se shqiptarët nuk e përkrahnin Turqinë dhe do t'i mbronin me armë në dorë trojet e veta nga sulmet e shteteve sllave të Ballkanit, që kishin filluar të okuponin tokat e Shqipërisë Verilindore.²⁹ Anëtarët e Komitetit “*Shpëtimi*” dhe “*Shoqëria e Zezë për Shpëtim*” që vepronte në Shkup,³⁰ u bënë thirrje të gjithë shqiptarëve që ishin të aftë për luftë, që të

²⁶ S. Kulçe, Osmanli tarihide, Izmir 1944, f. 412–440.

²⁷ *Historia e popullit shqiptar II*, f. 344.

²⁸ AQSH, Fondi 102, dos. 12, f. 1, pa vit. Në programin e Komitetit “*Shpëtimi*” u bëhej thirrje të gjithë shqiptarëve që të përgatishnin nga një djalë për në mal, për të luftuar robërinë shekullore kundër zaptuesve të huaj.

²⁹ Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare (1878–1912), Tiranë 1978, f. 255–256; Shukri Rahimi, Vilajetii Kosovës Prishtinë 1969, f. 188.

³⁰ *Historia e popullit shqiptar, vëll. II Tiranë*, f. 494.

përgatiteshin për mbrojtjen e tërësisë territoriale të Shqipërisë etnike.³¹

Në këto rrethana tejet të vështira për popullin shqiptar dhe udhëheqësit e tij, Komiteti “*Shoqëria e Zezë për Shpëtimin*” bëri një vepër të madhe kombëtare në mbrojtjen e Shqipërisë. Ky iu bashkua thirrjes së Komitetit “*Shpëtimin*”, për t’i dalë zot vetëm trojeve shqiptare, e jo për të mbrojtur ekzistencën e Perandorisë Osmane. Në të njëjtën kohë, Komiteti “*Shoqëria e Zezë për Shpëtimin*”, më 16 tetor 1912, u dorëzoi një rezolutë përfaqësuesve të Fuqive të Mëdha në Shkup, ku thuhej: “*Shqiptarët i kanë rrokur armët, jo për të forcuar dominimin e Turqisë në Ballkan, por për t’i dalë zot tërësisë tokësore dhe lirisë së Shqipërisë*”.³² Më 17 nëntor të vitit 1912, Rezoluta u botua në gazetën “*Atdheu*” në Konstancë.³³ Nga Shkupi për organizimin e Shpalljes së Pavarësisë Komisioni arriti në Pejë dhe Carabreg të Deçanit, në krye me Mit’hat Frashërin, Sali, Gjukën, Bedri Pejanin dhe Rexhep Mitrovicën, këta vazhduan organizimin e tyre duke mbajtur tubime në Shqipërinë e Mesme si: në Durrës dhe atë lindore të vendit në Elbasan, ku u pritën atdhetarisht nga Aqif pashë Elbasani.³⁴

³¹ Po aty; “*Shoqëria e Zezë për Shpëtimin*”, me seli në Sofje, që vepronte nga 1 shtatori në shumë qytete të Shqipërisë pati rol të rëndësishëm në mbrojtjen e vendit nga zaptuesit sllavë.

³² Stefanaq Pollo, *Lufta e popullit shqiptar për çlirimin kombëtar dhe Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë*, në “*Studime albanologjike*”, f. 81; Shukri Rahimi, *Lufta e shqiptarëve për autonomi 1897–1912*, Prishtinë 1978, 223.

³³ “*Atdheu*”, Konstancë, 17 nëntor 1912.

³⁴ Vebi Xhemaili, “*Shpallja e Pavarësisë akti më i lartë në historinë e Kombit Shqiptar*”, (fejton), “*Fakti*”, 26–30 nëntor 2008.

Sipas marrëveshjes së Shkupit disa krerë qëndruan në Shkup e rrethinë për ta organizuar popullin në vetëmbrojtje si: Hasan Prishtina, Sahit Hoxha, Nexhip Draga, por papritmas këta udhëheqës kapen në rrethinën e Shkupit më 3 nëntor 1912 dhe dërgohen në burgun e Beogradit.³⁵ Hasa Hasan Prishtina, është burgosur më 3 nëntor të vitit 1912, nga Ushtria okupatore serbe kur e pushtoi Shkupin. Ndërkaq për burgosjen e Hasan Prishtinës u angazhuan tre Qeveritë, ajo e Italisë, Anglisë dhe Austro–Hungarisë në fillim të vitit 1913, me anë të një memorandumit kërkuan në mënyrë ultimative lirinë e menjëhershëm të Hasan Prishtinës nga burgu dhe ajo ndodhi pas gjashtë muajve në prill të vitit 1913.

HASAN PRISHTINA MINISTËR NË QEVERINË E VLORËS

Hasan Prishtina pas liritë nga burgu i Beogradit, shkoi në Vjenë dhe nga Vjena në vitin 1913 është kthyer në Vlorë dhe u ngarkua nga Ismail Qemali me detyrën e Ministrit të Bujqësisë në Qeverinë Kombëtare të Vlorës.

Mjerisht, siç dihet, Qeveria Kombëtare e Ismail Qemalit s’e kishte jetën shumë të gjatë, sepse u zëvendësua nga Komisioni Ndërkombëtar. Pak më vonë, Evropa vendosi të sjellë këtu një mbret evropian me origjinë gjermane Princ Vidin.³⁶ Vidi pranoi të nisej për në Shqipëri vetëm pasi kërkoi dhe mori një paradhënie prej 10 milion frangash për huanë prej 75 milionësh të garantuar nga gjashtë fuqitë.³⁷ Atë e pranuan

³⁵ *Gazeta “Vardar”, Shkup, nr.76, më 4 nëntor 1912; Bedrush Shehu, Raporti I. Mylerit për Kosovën në vitin 1938 “Kosova”, Prishtinë 1975, f. 57–58.,*

³⁶ Gani Retkoceri, Atdhetari Hasan Prishtina, “Koha”, Prishtinë 2009.

³⁷ Historia e Popullit Shqiptar III, Tiranë 2007, f 58

shumica e atdhetarëve të kohës, edhe Hasani vetë, duke menduar se kështu mund të stabilizohej gjendja politike në vend, siç kishte ndodhur në Bullgari, ku kishin sjellë një mbret gjerman.

Por edhe në qeverinë e Princ Vedit, Hasan Prishtina u caktua ministër i Postë—Telegrafës. Por edhe qeveria e tij ishte jetëshkurtër, sepse nisi Lufta e Parë Botërore dhe ai u detyrua të largohej. Në atë kohë, Shqipëria dhe territoret e tjera shqiptare u bënë shesh beteje. Austria pushtoi një pjesë të Kosovës, Mitrovicën, Vushtrrinë dhe pjesën më të madhe të Rrafshit të Dukagjinit, ndërsa Fusha e Kosovës me Prihtinën dhe viset e tjera shqiptare në Maqedonisë e sotme, iu dhanë Bullgarisë.³⁸

Në Shqipëri në këto kohë kritike vepronte me një gjakftohtësi vetëm Princ Vidi. Ky bënte përpjekje të jashtëzakonshme për ruajtjen e autonomisë e Shqipërisë. Ai, edhe pse nuk u pritë mirë nga disa feudalë myslimanë, e vazhdoi punën në ruajtjen e Shqipërisë autonome. Vidi në bashkëpunim me krerët e Lëvizjes Kombëtare, të udhëhequr nga Hasan Prishtina, tentoi të krijonte një Shqipëri moderne duke kërkuar përkrahjen e Fuqive të Mëdha. Ai u premtoi krerëve të Lëvizjes Kosovare përkrahjen e plotë në luftë për çlirim e bashkim kombëtar. Në këtë kohë udhëheqësit kosovarë në krye Hasan Prishtinën, përsëri i shtuan kontaktet diplomatike me Austrinë dhe kërkuan ndihmë ushtarake për çlirimin e Kosovës dhe trevave tjera lindore për bashkimin e saj me Shqipërinë.

Në këto rrethana, Princ Vidi bënte përpjekje të mëdha për ruajtjen e Shqipërisë si vend neutral. Më 26 korrik të vitit

³⁸ Vebi Xhemaili, Shqiptarët e Pollogut në luftë për çlirim e bashkim kombëtar 1912–1918, Tetovë 2003, f.271.

1914 diplomacia shqiptare, me në krye Princ Vidin, kishte nënshkruar neutralitetin e Shqipërisë dhe ajo shpallej shtet neutral. Por indirekt Princ Vidi përkrahte fuqishëm Lëvizjen Shqiptare për çlirimin e Kosovës. Në takimet që mbante me krerët e Lëvizjes Kombëtare ai deklaronte: *“Tani është momenti për krijimin e Shqipërisë Etnike”*.³⁹

*HASAN PRISHTINA UDHËHEQËS
I KRYENGRITJEVE NË KOSOVË (1914–1918)*

Në këto rrethana shumë të vështira politike për fatin e popullit shqiptar, krerët e Lëvizjes Kombëtare për Kosovë, patën një takim të fshehtë me konsullin Kral në Durrës, më 3 gusht 1914, ku morën pjesë: Hasan Prishtina, Bajram Curri, Qerim Begolli, Bajram Daklani, Mulla Arifi nga Luma dhe Mehmet Derralla me djalin e tij Halim Tetova.⁴⁰ Takimi ishte me karakter tepër sekret dhe krerët e Lëvizjes Kombëtare diskutuan për vazhdimin e luftës në Kosovë. Diplomati austriak u premtoi krerëve kosovarë ndihmë financiare dhe ushtarake. Për këtë ai kishte marrë premtime edhe nga Komanda Austriake, por me kusht që fronti i luftës kundër Serbisë të hapet sa më parë. Aksioni duhej të fillonte pas dorëzimit të një pjese të materialit luftarak, që konsulli Kral e kishte siguruar nga anija austriake në Shëngjin. Më 6 gusht u nisën nga Durrësi për në Kosovë, Hasan Prishtina, Selim Batusha, Bajram Curri, Bajram Daklani, Qerim Begolli, Halim Tetova, së bashku me njerëzit e tij dhe pak municion.⁴¹

³⁹ po aty; Dragoslav Janković, *Srbija i jugoslovensko Pitanje 1914–1915, Beograd 1973*, f.163.

⁴⁰ AIH–Tiranë, telegram, nr. 347, i konsullit Kral nga Durrësi, më 3 gusht 1914.

⁴¹ Telegram, nr. 351, i konsullit Kral nga Durrësi, më 6 gusht 1914.

Kryengritësit fshatarë të Shqipërisë së Mesme, qysh nga fillimi i luftës ishin kundër Princ Vidit dhe nuk donin të bashkëpunonin me krerët kosovarë. Ata nuk e pranuan kërkesën e udhëheqësve kosovarë në Krye me Hasan Prishtinën dhe Mehmet Derrallën për çlirimin e Kosovës nga sundimi serb, por me fillimin e Luftës së Parë Botërore u bindën në politikën hegjemoniste serbe, sepse ajo nuk donte të sundonte vetëm Kosovën, por tërë Shqipërinë Verilindore, deri në Durrës. Atëherë kryengritësit fshatarë, që vepronin nën urdhrat e Turqisë më në fund u bindën dhe më 4 gusht të vitit 1914, lëshuan një proklamata në të cilën thuhej se ata do të ndërprisnin të gjitha aktivitetet luftarake kundër Durrësit, se kosovarët ishin të lirë të lëviznin nëpër Shqipërinë e Mesme për të shkuar në luftë kundër Serbisë.

Hasan Prishtina, para se të nisej për në Kosovë, pati një takim edhe me diplomatin italian, duke e informuar atë se së shpejti do të fillonte Kryengritja të Përgjithshme në Kosovë, por i lutej që në përgatitjen e kryengritjes nuk duhej përzier Princ Vidi.⁴² Më 7 gusht të vitit 1914 Serbia i dërgoi një notë proteste Qeverisë së Durrësit në krye me Turhan Pashën, ku i kërkon atij që të merr masa kundër Hasan Prishtinës, pasi ai ishte anëtarë i qeverisë dhe njëherazi organizatori kryesor i luftës në Kosovë, kundër sunduesve serb. Me këtë notë proteste dërguar Qeverisë Shqiptare, politika serbe i jepte të drejtë vetes që të përzihej në punët e brendshme të Shqipërisë autonome dhe kërkonte, në mënyrë ultimative, që përveç

⁴² Bogumil Hrabak, *arbanashkiupadi i pobune na Kosovu i u Makedoniji od kraja 1912 do kraja 115, Vrajë 188*, f.128.

Hasan Prishtinës, në Durrës të ndalen edhe Bajram Curri me Isa Boletinin dhe njerëzit e tyre.⁴³

Në fillim të gushtit Lëvizja Kombëtare kishte zgjeruar aktivitetin e saj në tërë Kosovën dhe trevat lindore, më e theksuar ishte ndërmjet Dibrës, Prizrenit deri në Shkup. Në një aksion çetat shqiptare vranë një ushtar serb dhe 4 civilë, të cilët udhëtonin në një karrocë bartëse për në Dibër.⁴⁴ Kjo lëvizje kaçake tani më kishte marrë hov dhe vepronte në një territor të gjerë të vilajetit të Kosovës: nga Shkupi, Gjilani, Kumanova, Kaçaniku, Tetova, Prizreni, Peja e Gjakova, deri në Dibër mbi Mavrovë.⁴⁵

Kryengritja në tokat pushtuara shqiptare *filloi më 15 gusht 1914*, me sulmin që ndërmorën kryengritësit shqiptarë në disa drejtime: duke filluar nga Ohri e Struga deri në Qafë–Thanë, pastaj nga Zhuri e Prizreni në anën tjetër. Por si duket kësaj radhe kryengritja nuk pati sukses dhe shpejtë u lokalizua nga ushtria dhe xhandarmëria serbe. Kjo kryengritje i shërbeu si pretekst Qeveria serbe për akuzuar Shqipërinë Autonome, duke protestuar ashpër deri te shtetet e Antantës. Nga ana tjetër ajo urdhëroi diplomatin e saj në Shqipëri, Panta Gavrilloviç, që t'i dorëzonte më 18 gusht notë proteste Komisionit Ndërkombëtar të Kontrollit, për prishjen e neutralitetit nga vetë shteti shqiptar.⁴⁶ Në raportet diplomatike të kohës këto

⁴³ AIH–Tiranë, Telegram, nr. 971, i konsullit Kral nga #durrësi, më 10 gusht 1914.

⁴⁴ Bogumil Hrabrak, *Arbanashki upadi i pobuna na Kosovu i u Makedoniji*, vep. e cit, f. 132.

⁴⁵ Po aty, *Arbanashki upadi i pobuna na...*, f. 132, 146.

⁴⁶ Andrej Mitroviq, Albanci u politici austro–hungarseke prema Srbiji 1914–1918, Serbi i Albanci, u XX veku Lib.20, Beograd 1981, f. 219; B. Hrabrak, *Elaborat Srpskog Ministarstva Inostranih Della o pripremama srpske okupacije Severne Albanije 1915*, “Vjetar–Godishjak”, nr. II–III,

akuza u quajtën “*intriga serbe*”, që do t’i shërbenin si pretekst agresionit të përgatitur serb, për të sulmuar pjesën e Shqipërisë së pavarur.

Ndërkohë, Serbia kishte përgatitur planin për ta sulmuar Shqipërinë. Ajo mbante lidhje të vazhdueshme me bashkëpunëtorët e Esatit në Dibër dhe në Peshkopi. Më 29 janar të vitit 1915 sekretari i Esat Pashës, Faik bej Dibra, niset nga Selaniku për në Shkup, në Manastir e në Dibër, me porosi të Esatit “që të këshillonte popullsinë myslimane shqiptare që të mos bashkohej me krerët e Lëvizjes Kombëtare kundër Serbisë”⁴⁷. Njerëzit e Esatit mundoheshin të ngjallnin panik te dibranët se do të sulmoheshin nga ushtria serbe në qoftë se ata nuk pranonin të mbështesnin Esat Pashën.

Nga ana tjetër, Hasan Prishtina gjithashtu përgatitej për të sulmuar Serbinë për çlirimin e vilajetit të Kosovës⁴⁸. Siç dukej, plani i luftës kësaj radhe ishte përgatitur mirë, si në aspektin material, poashtu edhe në atë financiar, në bashkëpunim dhe me konsullin Kral nga Durrësi.⁴⁹

Në këto rrethana, Esat Pasha nuk kishte mundësi të realizonte premtimin e dhënë në Nish, në favor të Serbisë, për qetësimin e kufirit nga ana e Kosovës. Edhe pse për këtë ai kishte marrë sasi të mëdha të hollash. Politika serbe i kishte premtuar atij gjithashtu se do të pranohej si kryetar i Shqipërisë edhe nga diplomacia ruse. Sipas të dhënave serbe, ai mori si

Prishtinë, 1970, f.11. për disa ditë më vonë mbetën Isa Boletini dhe Bajram Curri në Durrës.

⁴⁷ Telegram, nr.635, i Konsullatës nga Korfuzi dërguar Vjenës, 1 shkurt 1915.

⁴⁸ po aty, f. 19.

⁴⁹ AIH–Tiranë, Telegram i shifruar, nr. 29, i konsullit halla, nga Shkodra dërguar Kontit Turn, 16 shkurt 1915.

“dëmshtëpërblim” mbi 100 000 franga ari,⁵⁰ posaçërisht për dëmet që ushtria serbe i kishte bërë në vitin 1913 në Tiranë me rrethinë, në fakt për angazhimin që kishte marrë Esati para Pashiqit në Nish, që me tërë forcat do të luftonte krerët e Lëvizjes Kombëtare ku pikësynimi kryesor ishte asgjësimi i krerëve të Kosovës në krye me Hasan Prishtinën që organizonte pandërprerë luftën për çlirimin e Kosovës nga sunduesit serb⁵¹. Por sipas të dhënave të konsullit austriak nga Korfuzi, sipas bisedës që ai ka pasur personalisht me sekretarin personal të Esatit, Shahin bej Dinon, ky i ka deklaruar atij se, pas nënshkrimit të marrëveshjes me Nikolla Pashiqin “Esati ka marrë në dorë prej Qeverisë Serbe një milion e gjysmë franga ari dhe subvencion mujor prej 300.000 franga, pagesa do të bëhet çdo vit nëpërmes Komisarit të Francës të Kontrollit me seli në Durrës”.⁵²

Në këto çaste tejet kritike për Shqipërinë, krerët e Lëvizjes për Kosovën nuk u përkulën. Ata kishin përgatitur planin për të sulmuar Serbinë. Më 4 shkurt të vitit 1915 Hasan Prishtina me Halim Tetovën, së bashku me 6–8 mijë ushtarë vullnetarë, u nisën për të sulmuar forcat serbe nga Dibra e Prizreni mbi malin Sharr në drejtim të Tetovës dhe Gostivarit. Por organet serbe mundën të zbulonin veprimet e tyre dhe nuk lejuan përhapjen e luftimeve në tërë Kosovën, ku sipas planit kryengritës nga Gjakova do të sulmonte Ahmet Beu, në Veri do të sulmonte Selim Batusha, nga Peja Qerim Begolli, nga Plava Prenk Tusi⁵³. Më 13 shkurt, pas dy javëve të fillimit

⁵⁰ Nikola Popoviq, *Odnosi serbije...*, vep. e përm., f. 82.

⁵¹ Dushan T. Batakoviq, *Esat-Pasha...*, vep. e përm., f. 347. Bogumil Hrabak, *arbanashki upadi...*, vep. e përm., f. 146.

⁵² Raport i konsullit austriak nga Korfuzi dërguar Vjenës, 28 qershor 1915.

⁵³ po aty.

të kryengritjes sipas marrëveshjes erdhën nga Durrësi e Medova, Bajram Curri me Isa Boletinin, të cilët nëpër Prizren, arritën në Has.⁵⁴ Por populli shqiptar nuk u dorëzuan përpara reprezaljeve që ndërmori ushtria dhe komanda serbe. Udhëheqësit e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare i filluan përsëri aksionet e tyre nga mesi i muajt shkurt të vitit 1915, duke përfshirë mbarë kufirin shqiptaro-serb, shkruante gazeta “Politika”.⁵⁵ Në fillim Hasan Prishtina me shokët e tij e sulmoi fuqishëm Serbinë nga Zhuri dhe Prizreni. Në fillim kryengritësit patën suksese, ata arritën të dëbonin administratën serbe nga qyteti i Prizrenit dhe ushtria serbe e lëshoi Prizrenin dhe iku nga Tetova nëpër malin Sharr.⁵⁶ Sipas raportit të konsullit Halla, Prizreni ishte çliruar, ndërsa Peja e Gjakova mbaheshin të rrethuar nga kryengritësit shqiptarë. Kryengritjen në këtë kohë e ndihmonte financiarisht edhe “Komiteti për Mbrojtjen e Kosovës”, që ishte themeluar në Shkodër nën drejtimin e atdhetarit dhe bashkëpunëtorit më të ngushtë të Hasan Prishtinës, Hoxhë Kadriu–Kadri Prishtina.⁵⁷

Sukseset e kryengritësve shqiptarë e tronditën shumë qeverinë serbe, e cila kërkoi nga Esat Pasha që të merrte masa për të qetësuar banorët e viseve ku kishte marrë hov kryengritja. Ai me shpejtësi, nga mesi i korrikut, dërgoi përsëri sekretarin personal, Faik bej Dibrën, në viset e pushtuara nga Serbia. Faik bej Dibra u përpoq të largojë

⁵⁴ po aty, f. 145.

⁵⁵ “Politika”, Beograd, 14 shkurt 1915.

⁵⁶ Telegram i shifruar, nr. 39, i konsullit Halla, nga Shkodra, 12 shkurt 1915.

⁵⁷ Telegram, nr.45, i konsullit halla, nga Shkodra dërguar Vjenës, 14 shkurt 1915; Kadri Prishtina, i njohur si Hoxhë Kadriu, kërkon nga konsulli Halla ndihmë 600 napolona ari, për të blerë municion për kryengritësit e Hasan Prishtinës.

popullsinë shqiptare në Dibër, në Strugë, në Manastir, në Gostivar, Shkup e Tetovë, që të mos i bashkoheshin kryengritjes që kishte filluar kundër Serbisë.⁵⁸ Por më vonë, kur Serbia solli përf forcime të reja, Hasan Prishtina u tërhoq në Krasniqe.

Në të njëjtën kohë, kur u sulmua Prizreni e Tetova, u sulmua edhe në drejtim të Dibrës, Strugës dhe Qafa e Thanës, ku mbi 500 luftëtarë shqiptarë sulmuan ushtarët serb për të hapur kufirin shqiptaro-shqiptar. Luftime të ashpra u zhvilluan ndërmjet luftëtarëve shqiptarë dhe ushtrisë serbe në disa vende përgjatë rrugës: Ohër-Qafa e Thanës. Në fillim këto vende u morën nga shqiptarët. Në pikat “Rujna e Ragno” u zhvilluan luftime të ashpra. Më 14 shkurt të vitit 1915 serbët patën mbi 30 të vrarë e të plagosur,⁵⁹ të cilët u transportuan natën nga Dibra për në Shkup.⁶⁰ Më 15–16 shkurt ushtrisë serbe i erdhën përf forcime të reja dhe luftëtarët shqiptarë u tërhoqën nga të gjitha drejtimet deri në Prizren me “humbje të mëdha”, njoftonte gazeta “Politika”.⁶¹

Për humbjet e kryengritësve shqiptarë te Guri i Dërvenit njoftonte edhe konsulli austriak nga Shkupi, i cili thotë se pas kësaj beteje Hasan Prishtina u largua nga Brezna drejt Koritnikut, në drejtim të Drinit të Zi.⁶² Sipas raporteve të

⁵⁸ Raport i konsullatës austriake, nga Korfuzi dërguar Vjenës, 26 shkurt 1915.

⁵⁹ Telegram, nr. 42, i konsullit Adamkieviç, nga Nishi dërguar Turnit, 23 shkurt 1915.

⁶⁰ Raport ushtarak i konsullatës austro-hungareze nga Shkupi dërguar Ministrisë të punëve të Jashtme, Kontit Leopold Berhtold, në Vjenë, 31 mars 1914.

⁶¹ po aty; “*Politika*”, 19 shkurt 1915.

⁶² Telegram, nr. 42, i konsullit Adamkieviç, nga Shkupi dërguar në Severin, më 23 shkurt 1915.

diplomatëve të huaj bëhet e ditur se në këto sulme ushtria serbe angazhoi mbi 20 mijë ushtarë, që i mbante të gatshëm në vijën: Ohër–Dibër–Lumë e Prizren.⁶³ Ky sulm i shërbeu si pretekst Serbisë që më 27 mars të vitit 1915 të sulmonte Shqipërinë Veriore.⁶⁴

Pra situata politike në Shqipëri ishte alarmante. Këtë situatë të vështirë për popullin shqiptar e shfrytëzuan me dinakëri Greqia dhe Italia. E para pushtoi krahinën e Epirit, ndërsa Italia pushtoi çelësin e Shqipërisë, Sazanin dhe më 26 dhjetor edhe Vlorën.⁶⁵ Në këtë kohë kishin filluar pazarllëqet e shteteve të Antantës në dëm të Shqipërisë, ata arritën kulmin më 26 prill të vitit 1915, sidomos me nënshkrimin e Traktatit të Fshthtë në Londër, midis Anglisë dhe Italisë. Me këtë Traktat cenohej shumë rëndë autonomia e Shqipërisë dhe tërësia territoriale e kufijve të vitit 1913, të caktuar nga vetë Fuqitë e Mëdha.⁶⁶ Sipas këtij Traktati, Italisë i jepej e drejta që të zëvendësonte Kontrollin Ndërkombëtar të të gjashtë Fuqive të Mëdha që do të vendosnin mbi Shqipërinë. Me këtë Traktat të turpshëm u demaskua deri në fund diplomacia evropiane, ku pas mbarimit të luftës Italisë iu dha e drejta të përfaqësojë Shtetin Shqiptar në marrëdhëniet e tij me jashtë. Sipas këtij Traktati, Shqipëria Veriore duhej t'i takonte

⁶³ Dushan Bataković, *Srpska vlada i Esad-Pasha Toptani*, Serbi i Albanci u XX veku, “Zbornik radova” Beograd 1991, f. 45.

⁶⁴ Bogumil Hrabak, *Arbanshki upadi...*, vep. e përm., f. 167.

⁶⁵ Bogumil Hrabak, Elaborat Srpskog Ministarstva Inostranih Della o pripremama srpske okupacije Severne Albanije 1915, “Vjetar”, nr. II–III, Prishtinë 1970, f.14.

⁶⁶ Muin Çami, *Shqipëria në marrëdhëniet Ndërkombëtare (1914–1918)*, Tiranë 1987, f. 168.

Serbisë dhe Malit të Zi, kurse Jugu Greqisë. Italia mori përsipër moskundërshtimin e saj.⁶⁷

Propaganda serbe deklaronte hapur se “u sulmuan viset shqiptare, për shkak të sulmeve që kryente pa ndërprerë Hasan Prishtina, Isa Boletini, Bajram Curri, Halim Derralla.⁶⁸ Pas ndërhyrjes dhe shpëtimit të Esat Pashës nga ushtria serbe, Esati, nga fundi i qershorit të vitit 1915, nënshkroi *marrëveshjen e dytë në Tiranë*, me Ministrin e punëve të Brendshme të Serbisë, Luba Jovanoviq.⁶⁹ Kjo marrëveshje e re përbëhej nga 17 pika, ku Shqipëria autonome, me shkëputjen e disa pikave strategjike, shndërrohej në krahinë serbe dhe, në kuadër të kësaj marrëveshjeje, Serbia fitonte garanci të plotë për shkatërrimin e bërthamës të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare që luftonte në Kosovë, kundër Serbisë që nga viti 1912⁷⁰. Sipas kësaj marrëveshjeje Esat Pasha i dhuronte Serbisë krahina të reja, duke filluar nga Pogradeci me rrethet e Gollobërdës, Malësinë e Dibrës, Lumën dhe Hasin deri në Spaç⁷¹.

Forcat malazeze, që në këto anë vepronin nën diktatin e komandës serbe, kishin zënë pozicionet para kohe në disa pika strategjike dhe arritën të kapnin çetën e Mehmet pashë Tetovës, ku së bashku me çetën ishte edhe Isa Boletini, i cili që para tre muajve u sëmure dhe ndodhej në Krasniqe. Por tani ai, së bashku me Mehmet Pashën, u nisën për në

⁶⁷ Zhivko Avramovski, *Granice SHS s Albanijom*, “Istorija 20 Veka” nr.1–2, Beograd 1992, f. 42.

⁶⁸ Xheladin Shala, *Marrëdhëniet...*, vep. e përm., f. 254.

⁶⁹ Dushan T. Batakoviq, *Srpska vlada i Esad Pasha–Toptani...*, f. 46.

⁷⁰ Dushan Batakoviq, *Esad Pasha–Toptani...*, vep. e përm., f. 345–347.

⁷¹ Shukri Rahmi, *Marrëveshjet e qeverisë serbe me Esat Pashë Toptanin gjatë viteve 1914–1915*, në: “Gjurmime albanologjike”, seria VI, 1976, Prishtinë 1977, f. 137.

Shkodër. Këta atdhetarë nuk donin të ishin në rrethim, ku dominonin përkrahësit e Ahmet Zogut në Mat dhe të ndihmësit të Esatit, Ahmet Llojës.

Mehmet Pasha, me djalin Halimin dhe Isa Boletinin, u strehuan në pjesën Jugore të qytetit të Shkodrës. Por më 27–28 qershor të vitit 1915, kur ushtria malazeze pushtoi Shkodrën, u kapën dhe u internuan, së bashku me 52 atdhetarë të njohur të Lëvizjes sonë Kombëtare.⁷² Pas disa ditësh, më 18 korrik, u arrestuan Luigj Gurakuqi, Llazër Guarkuqi ish-sekretar i zyrës telegrafike shqiptare, editori i gazetës “Populli”, Mustafa Qulli, ndërsa Çerçiz Topulli, Josef Gjakova, Spiridon Kacarosi e Ramë Muslija, u internuan në Podgoricë.⁷³

Më 21 korrik i nisën një grup tjetër atdhetarësh për në Mal të Zi, në mesin e tyre ishte edhe Kara Said pasha. *Më 28 korrik u arrestua Hoxhë Kadri Prishtina.*⁷⁴ Në Shkodër u arrestuan edhe myslimanët, që ishin simpatizantë të xhonturqve si: Hasan efendi Bekteshi, Musa efendi Juka, Shaqir efendi Lamamurtja, Abdulla efendi Puka, Caf Reçi, Fadil Beu, Hysen Beu, Kasëm Efendiu, Abdulla Aga dhe vëllai i editorit të gazetës “Sadai Milet”, Hisan Murati.⁷⁵ Së bashku me ta

⁷² Raport i legatës austro-hungareze nga Durrësi, Luka, dërguar Vjenës, 2 gusht 1915.

⁷³ Raport, nr.313, i Ruscuk–ut, nga Shkodra, 9 tetor 1915; AQSH. fondi 34, dos. 32. Podgoricë, (dok. frëngjisht), 27 korrik 1915; letër e Luigj Gurakuqit dërguar Ministrit të punëve të Brendshme në Cetinë, ku kërkonte të lirohej nga burgu, i cili ishte sjellë nga Shkodra si i arrestuar nga forcat malazeze.

⁷⁴ Raport, nr. 313, i Ruscuk–ut, nga Shkodra, 9 tetor 1915.

⁷⁵ Po aty, për në Korfuz u nis familja e Fejzi Beut, ndërsa familja e Alush Llojës dhe Rexhep Agës u arrestuan, por pas një kohe u lanë përsëri të lirë.

ishin edhe patriotë të tjerë si: Aqif pashë Elbasani, Fejzi bej Alizoti, Sotir Peci, Hilë Mosi etj., të cilët shpresonin se do të arrinin deri në Korfuz.⁷⁶ Disa nga këta u vranë në burgun e Shkodrës, si: Çerçiz Topulli, Muço Qulli, Mehmet Shpendi i Shalës, etj.⁷⁷

Por me pushtimin e Lezhës nga ushtria serbo-malazeze, me ndihmën e mercenarëve të Esatit, malazezët morën edhe Shkodrën pa luftë. Me të hyrë në Shkodër, komandanti i kësaj ekspedite, R. Veshoviqi, deklaronte se ushtria malazeze kishte hyrë në qytet “për të siguruar qetësinë e vendit”.⁷⁸

Në këto rrethana, trimi i disa betejave të suksesshme Isa Boletini, që njëherit ishte edhe krahu djathtë i Hasan Prishtinës në të gjitha luftërat e deri tanishme, duke mos dashur që derisa të ishte gjallë të mos binte kurrë në duar e serbëve, kërkoi ndihmën e diplomatëve të Fuqive të Mëdha, duke u thënë: “se dëshironte të nisej për në Selanik”. Në fillim kërkoi ndihmë nga konsullata angleze, por disa ditë me radhë nuk gjeti njeri. Me lojën e ulët të diplomatëve të huaj, Isa e kuptoi se ata ishin në anën e Serbisë, por pasi nuk kishte rrugëdalje tjetër, atëherë, ai me ndihmën e Prenk Dodës së Mirditës, iu drejtua për ndihmë konsullatës franceze dhe mori

⁷⁶ Raport nga Durrësi i konsullit austriak dërguar Vjenës më 15 gusht 1915; Raport i konsullit Halla nga Sarajeva dërguar Burijanit më 6 qershor 1915; Me urdhër të Esat Pashës, Fuat Beu dhe Xhemil bej Toptani u kthyen në Tiranë. Ndërsa Refik bej Toptani ngeli edhe më pas në Shkodër.

⁷⁷ Fatmire Musaj, *Isa Boletini*, Tiranë, 1971, f. 217; Ajet Haxhiu, *Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës*, Tiranë 1968, f. 122; Xheladin Shala, *marrëdhëniet Shqiptaro Serbe 1912–1918, Prishtinë 1990*, f. 263.

⁷⁸ “*Populli*”, Shkodër, 29 qershor 1915.

kontakt me nënkonsullin francez, A. Bikok,⁷⁹ i cili pas pushtimit të Shkodrës nga malazezët i tha Isës “ose në Shkodër, ose në Cetinë, tash e tutje njësoj këto qytete janë prona të Krajl Nikollës”. Isa Boletini e kuptoi se ishte i tradhtuar edhe nga diplomacia franceze, por nuk kishte rrugëdalje tjetër. Isa pasi kaloi në anën e malazezëve, qëndroi deri në fillim të vitit 1916 në Nikshiq. Nga Mesi i janarit të vitit 1916 e vendosin në Danillovgrad, më 20 janar e nisin për në Podgoricë, ku tre ditët e fundit ka qenë në kontakte të vazhdueshme “miqësore” me Gjeneralin e shquar famëkeq Veshoviqin, i cili në mbrëmjen e 23 janarit i përgatiti pusi nga të dyja anët e Urës së Ribnicës, në dalje të Podgoricës me 80 xhandarë special, të përgatitur e të armatosur deri në dhëmbë, vranë Isa Boletinin, së bashku me tetë veta, me djemtë dhe shoqëruesit e tij.⁸⁰ Varrimi i këtij trimi legjendar në historinë tonë kombëtare u bë pas dy ditëve, më 25 janar të vitit 1916.⁸¹

Në këtë kohë Hasan Prishtina, Bajram Curri dhe Zef Ndroci ndodheshin në Qafë të Malit, me njëmijë veta, të cilët nga Peja donin të sulmonin Malin e Zi dhe Serbinë. Po në të njëjtën kohë forcat serbo-malazeze mbanin të rrethuar fisin e Bajram Currit në Krasniqë.⁸² Në këtë situatë tejet të vështirë Bajram Curri, Hasan Prishtina dhe Zef Ndroci u tërhoqën, me një pjesë të luftëtarëve të tyre, përpara okupatorëve serbo-malazez në malet e Mirditës. Në fshatin Gjurgjij

⁷⁹ Xheladin Shala, *Veprimtaria kombëtare e Isa Boletinit në vitet 1912–1916*, në: “Gjurmime albanologjike”, nr. 26, 1996, Prishtinë, 1997, f. 142.

⁸⁰ Tafil Boletini, *Pranë Isa Boletinit–kujtime* (1892–1916), Tetovë, 1996, f. 207–209.

⁸¹ po aty, f. 214.

⁸² Raport i Gjeneralit Damjan Popoviq nga Shkupi dërguar komandës serbe në Beograd, 16 qershor 1915.

mbaheshin të rrethuar prej mirditorëve për afërsisht 450 ushtarë serbë.⁸³ E gjithë Malësia e Lleshit, si dhe Zadrima ishin në anën e mirditorëve dhe kishin vendosur të mbroheshin kundër serbëve dhe Esat Pashës.⁸⁴ Serbët për t'u shkuar në ndihmë ushtarëve të tyre në Mirditë, tentuan të merrnin me forcë banorët e Selishtës, të Lurës dhe të Kosovës, por këta deklaruan hapur se nuk donin të luftonin kundër vëllezërve të tyre.⁸⁵

Me urdhër të komandantit, Veshoviq, i cili vazhdimisht koordinonte veprimet me komandën serbe dhe Esat Pashën, ushtria malazeze mbajti peng Mehmet pashë Tetovën dhe djalin e tij Halimin, së bashku me bashkëpunëtorët e tij.⁸⁶ Më vonë ky dërgohet në burgun e Podgoricës. Por, më 23 janar, me pushtimin e Malit të Zi nga Austria, ky atdhetar i madh tetovar lëshohet nga internimi, pasi ndodhej i sëmurë rëndë, në vitin 1917 vendoset në Pejë, te nipi i Derrallëve, Qerim Begolli.⁸⁷ Sipas një burimi serb, ky helmohet nga agjencia serbe, pasi shkoi me shërim në Beograd dhe nga mbarimi i Luftës së Parë Botërore i sëmurë kthehet në Tetovë.⁸⁸

⁸³ Telegram, nr. 552, i konsullit Alioti nga Durrësi dërguar Romës, më 25 gusht 1915; Raport i Ministrisë së Jashtme të Serbisë, Akt nr.5/8, 29 shtator 1915; Raport i konsullit Ruscuk nga Shkodra, më 9 tetor 1915.

⁸⁴ Raport, nr. 313, i konsullit Rusçuk nga Shkodra, 9 tetor 1915.

⁸⁵ *po aty*.

⁸⁶ Bogumil Hrabak, *Arbanashki upadi...*, vep. e përm., f. 173.

⁸⁷ Vangjel Kasapi, *Mehmet Derralla*, Tiranë 1995, f.112–113.

⁸⁸ *po aty*.

HASAN PRISHTINA KUNDËRSHTON REGJIMIN BULLGAR

Forcat e ushtrisë bullgare, në nëntor të vitit 1915, bënë operacione luftarake, së bashku me kryengritësit shqiptarë, për dëbimin e ushtrisë serbe që nga lindja deri në perëndim, nga Shqipëria dhe deti Adriatik. Kësaj radhe shqiptarët rrokën armët dhe luftuan krah për krah me ushtrinë bullgare, për dëbimin e ushtrisë serbe nga trojet shqiptare, të bindur në marrëveshjen e Komitetit “Shqiptaro–Bullgar”, që vepronte edhe më parë në Shqipërinë autonome, në Pogradec dhe në Elbasan, në mes Hasan Prishtinës, Dervish Himës, Pavlovit dhe Çaulës për veprim të përbashkët në Maqedoni dhe Kosovë.⁸⁹

Qeveria bullgare ishte e gatshme të ndihmonte kryengritësit shqiptarë, me në krye Hasan Prishtinën,⁹⁰ sepse dhe shqiptarët ishin të “bindur” në sinjeritetin e politikën bullgare. Me fillimin e Luftës së Parë Botërore, shqiptarët liridashës shpejtuan të mbanin anën e ushtrisë bullgare, duke e pranuar atë si aleate në luftën e përbashkët kundër hegjemonizmit serb.

Në viset shqiptare, sipas marrëveshjes së bërë, do të organizonin kryengritjen komitetet shqiptare të formuara në disa qytete: Dibër, Gjakovë, Prizren, Kërçovë, Tetovë, Gostivar, Strugë dhe në Ohër⁹¹, u bashkuan me ushtrinë bullgare sipas marrëveshjes që ekzistonte më parë në mes Komitetit “Shqiptaro–Bullgar”. Shqiptarët kësaj radhe

⁸⁹ Bogumil Hrabak, *Elaborat srpskog ministarstva Inostranih Della o pripremama serpske okupacije Severne Albanije 1915m 2Vjetar–Godishnjak” Prishtinë 1970*, f.13; “Makedonski Golos”, nr. 5, f.74.

⁹⁰ Raport, nr. 86, i konsullit bullgar Pavlov nga Vlora, 26 mars 1914.

⁹¹ AM, Shkup, Mikrofilm 446, a br.573, 6 shkurt 1914.

mendonin dhe ishin të bindur që në fillim se do të arrihej qëllimi me luftë të përbashkët kundër Serbisë, duke i premtuar popullit çlirim të shpejtë nacional nga sunduesit serbo-grek.⁹² Kryengritja shqiptare do të përfshinte tërë vilajetin e Kosovës dhe të Manastirit. Hasan Prishtina deklaronte hapur: “*Shqipëria shqiptarëve, Maqedonia maqedonasve*”.⁹³ Operacionet luftarake në Maqedoni i udhëhoqi Armata II Bullgare dhe më vonë, pas humbjes së ushtrisë serbe në Kosovë, Armatës II i bashkohen edhe disa pjesë të Armatës I bullgare.⁹⁴ Më 20 nëntor ushtria bullgare mori Manastirin, më 22 nëntor Dibërën dhe më 24 nëntor Ohrin.

Regjimi i egër i politikës bullgare në ato pjesë që administroheshin prej saj dhe sjelljet brutale të tyre e detyruan edhe diplomacinë gjermane që të ndërhynte e ta kundërshtonte atë.⁹⁵ Vendet që administroheshin prej bullgarëve përjetuan barbarizma dhe mizori të padëgjua. Ata vendin e kishin pagëzuar “bullgari e çliruar”, pavarësisht se ato ishin vise krejtësisht shqiptare. Qëndrimet arbitrare të ushtrisë bullgare qenë të shumëllojshme, ku ka pasur raste që gjatë rekrutimit janë vrarë edhe pleq, vetëm sepse ata nuk ishin paraqitur në kontrollë ushtarake.⁹⁶ Këto qëndrime të organeve të pushtetit bullgar arritën të bënin të pakënaqur popullin, sidomos në Kosovë dhe në Maqedoninë e sotme. Këto masa tejet të ashpër të pushtuesit bullgar, si dhe vështirësitë ekonomike dhe

⁹² Petar Stojanov, *Makedonija vo vremeto na Ballkanskite i Privata Svetska vojna, Shkup 1969*, f. 244.

⁹³ AM, Shkup, Fond. Afari politici Albania, kut 1–5; Raport i kapitenit Markov për bisedat me Hasan Prishtinën, (Makedonija na makedoncite, Albanija na albancite).

⁹⁴ Petar Stojanov, *Makedonija...*, vep. e përm., f. 300

⁹⁵ Raport i atasheut ushtarak nga Sofja, 13 mars 1917.

⁹⁶ *Po aty.*

politike, e detyruan popullin shqiptar të vilajetit të Kosovës të përgatitej për një kryengritje të përgjithshme popullore. Qeveria bullgare për përgatitjen e saj në vilajetin e Kosovës akuzonte politikën austriake, sikur ajo po e nxiste popullsinë shqiptare për kryengritje të përgjithshme kundër tyre. Ajo harronte terrorin dhe dhunën e ushtruar ndaj shqiptarëve nga administrata e organeve policore—ushtarake të sunduesve bullgarë.⁹⁷

Shqiptarët shumë shpejtë u bindën se janë të mashtruar nga politika bullgare dhe regjimi i saj i cili kalonte edhe ato serbe për kah metodat e ushtruara ndaj shqiptarëve. Prandaj shqiptarët vendosën ti kundërvihen me të gjitha mjetet, i pari ndër të parët ishte vetë Hasan Prishtina.

HASAN PRISHTINA I KUNDËRVIHET REKRUTIMIT TË SHQIPTARËVE PËR INTERESA BULLGARO-TURKE

Rekrutimi i shqiptarëve gjatë Luftës së Parë Botërore ishte pa dyshim një “*metodë e re veprimi*”, që përdorën aleatët e Boshtit Qendror kundër çështjes shqiptare, me qëllim që të dobësonin rezistencën dhe luftën për pavarësi dhe bashkim kombëtar. Shtetet e Boshtit Qendror e shfrytëzuan “marrëveshjen serbo-turke”, që ishte nënshkruar më parë në mes Turqisë dhe Serbisë, ku banorëve të Perandorisë Osmane (këtu hynte edhe Shqipëria) iu dha e drejta që brenda tre vjetëve të zgjidhnin ose nënshtetësinë turke ose nënshtetësinë e re sllave (bullgare, serbe, apo malazeze). Me këtë

⁹⁷ Telegram, nr. 4000/5, i Komandës së Korpusit XIX, nga Shkodra, dërguar Vjenës, 24 prill 1917.

marrëveshje u vendos që për ata që banonin në Turqi ose jashtë saj (në Shqipëri), të ruanin nënshtetësinë e tyre turke.

Me vendimin e Këshillit Ministror në Stamboll, dispozita e fundit e marrëveshjes do të zbatohet edhe për shqiptarët që banonin në Turqi ose jashtë saj⁹⁸. Pra sipas kësaj dispozite shqiptarët liheshin në mëshirën e fatit, pa nënshtetësi të tyre dhe trajtoheshin vetëm si instrument vokal.⁹⁹ Po kështu edhe komanda austriake, në mënyrë të padrejtë, u bëri thirrje popullatës shqiptare të besimit mysliman që të hynin “vullnetarisht” në ushtrinë turke, si aleate e saj.¹⁰⁰ Në bazë të dispozitave ekzistuese ndërkombëtare, pasi Turqia ende nuk e kishte njohur Pavarësinë e Shqipërisë, dhe sipas marrëveshjes serbo-turke që ishte në fuqi shqiptarët i konsideronin për “turq”, që të kishin mundësi t’i dërgonin në luftë kundër Rusisë, në frontin e Galicisë.

Shqiptarët protestuan ashpër kundër kësaj thirrjeje, se ata nuk ishin turq, por ishin shqiptarë dhe nuk dëshironin të shkonin në luftë në Rusi e të vriteshin për interesa të të huajve.¹⁰¹ Ata

⁹⁸ Raport i administratës ushtarake dërguar Stambollit, 28 tetor 1917.

⁹⁹ Sipas kësaj marrëveshjeje, Turqia merrte të drejtën që shqiptarët t’i regjistronte për turq, duke i lejuar aleatët e saj që të rekrutonin shqiptarë nga trojet e Kosovës dhe të Maqedonisë për interesa të Boshtit Qendror, duke i konsideruar ata si qytetarë të Turqisë. Kjo pas Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë, veçanërisht pas shpalljes së neutralitetit të Shqipërisë, ishte një shkelje flagrante e të të drejtave ndërkombëtare.

¹⁰⁰ Telegram, nr.411, i konsullit Kral dërguar kontit Turn, 18 shtator 1916.

¹⁰¹ Vebi Xhemali. Në bazë të dhënave të mbledhura nga terreni, gati në të gjitha fshatrat e Pollogut dhe më gjerë misionarët turq, të financuar nga qeveria turke, shkonin fshat më fshat, duke u bërë thirrje popullatës që të shkonin vullnetarë në ushtrinë turke, në luftë kundër Rusisë. Në fillim thirrjen e pranuan shumë shqiptarë, por më vonë, me punën e bërë nga

e bojkotuan rekrutimin, ndërsa pjesa tjetër që u kapën u “trajtuat si rebel” dhe u dërguan me dhunë në brendësi të Turqisë, në vendet aziatike, si “vullnetarë të pabindur”.¹⁰²

Pra, spastrimi etnik i Kosovës nga ana e organeve bullgare bëhej me plan, pasi regjistrimi i rekrutëve nuk bëhej hapur në listat bullgare. Kjo vërtetohet se vetëm komanda turke në radhët e veta pranoi mbi 10 000 shqiptarë. Ndërsa tre divizione të tjera, përafërsisht me pesëmijë shqiptarë, kishin luftuar në anën e bullgarëve në Dobrushë.¹⁰³

Për pjesëmarrjen e shqiptarëve në ushtrinë turke, Ministri i punëve të Jashtme të Turqisë deklaronte: “me këta 10.000 veta Korparmata XV turke ishte plotësuar plotësisht”. Pra këtë lëshim politik të bërë pa “qëllim”, por me pasoja katas-trofale për popullin shqiptar, në rekrutimin e të rinjve nga trojet shqiptare, Kryekomanda e ushtrisë austriake, u dërgoi “Dekret” Gubernave të Përgjithshme ushtarake në Beograd, Cetinë dhe në Shkodër, që të pezullojnë përkohësisht rekrutimin e ushtarëve të rinj për ushtrinë turke.¹⁰⁴

Nga ana tjetër, në janar të vitit 1917, reagueshan ashpër në Komandën e Përgjithshme austriake në Beograd edhe krerët e Lëvizjes së Kosovës, në krye Hasan Prishtinën. Ata ishin kundër dërgimit të shqiptarëve për në Turqi, që të vriteshin për interesa të të tjerëve. Ata protestuan fuqishëm “*tyjerëzitanë na duhen neve në Kosovë*”. Gjithashtu u kërkua nga komanda austriake që të realizohej kërkesa shqiptare për shpalljen e Shqipërisë Etnike.¹⁰⁵

krerët e Lëvizjes Kombëtare, kjo lëvizje antikombëtare, me karakter proturk, deri-diku u parandalua.

¹⁰² Raport, nr.347, nga Sofja dërguar Vjenës, 24 nëntor 1916.

¹⁰³ *Po aty*.

¹⁰⁴ Raport i Gubernesë së përgjithshme, 26 janar 1917.

¹⁰⁵ *Po aty*, 31 janar 1917.

Kjo kërkesë e shqiptarëve tanimë nuk mund të plotësohej, pasi nuk ekzistonte shteti shqiptar. Këto fuqi nuk e praninin legjitimitetin e Shqipërisë së pavarur dhe neutralitetin e saj. Prandaj pushtuesi, shqiptarët i konsideronte si qytetarë “osmanë”¹⁰⁶. Nga ana tjetër, edhe qeveria turke, edhe pse nuk kishte asnjë të drejtë ligjore të përzihej në tokat shqiptare të okupuara nga Austria dhe Bullgaria, kërkonte ushtarë nga këto vise. Ajo edhe më pas, për interes të saj, banorët e këtyre krahinave tërësisht shqiptare i konsideronte “turq”.¹⁰⁷ Ky qëndrim i diplomacisë turke i interesonte shumë Bullgarisë dhe aspiratave të saj shkombëtarizuese për spastrimin etnik të tokave shqiptare.

Pala bullgare, për interesa politike, nuk donte të bënte dallim midis shqiptarëve dhe të tjerëve, por mundohej të shfrytëzonte rastin, për t’i marrë Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare sa më shumë të rinj që t’i dërgonte ushtarë në Turqi¹⁰⁸.

Kësaj propagande tejte të rrezikshme që bënin turqit, të ndihmuar nga qeveritë austro–bullgare, iu kundërvu si gjithmonë Hasan Prishtina, duke i kërcënuar se “*do ta çojë popullin në kryengritje*”¹⁰⁹

¹⁰⁶ Raport i konsullit nga Stambolli dërguar Ministrisë së punëve të Jashtme në Vjenë, 6 prill 1917.

¹⁰⁷ Raport i atasheut ushtarak nga Bukureshti dërguar Vjenës, 15 tetor 1917.

¹⁰⁸ Raport ushtarak nga legata e Bukureshtit dërguar Vjenës, 15 tetor 1917.

¹⁰⁹ Andrej Mitrovic, *Albanci u politici...*, vep e përm., f. 92.

HASAN PRISHTINA

*BURGOSJA E HASAN PRISHTINËS NË SHKUP NGA
RREGJIMI BULLGAR 1917*

Pushteti bullgar vëzhgonte çdo lëvizje të Hasan Prishtinës, i cili tani më ishte kundërshtar i vendosur i regjimit bullgar. Gjatë kësaj kohe bëri përpjekje për të riaktivizuar “Komitetin e Kosovës” edhe në Shkup e rrethinë. Në muajin korrik ai u

kap nga ana e policisë bullgare në Shkup, se gjoja ishte pa leje udhëtimi dhe u burgos, ku qëndroi deri në dhjetor të vitit 1917.¹¹⁰ Hasan Prishtina, do ta thejë dritaren e qelisë së burgut duke shpëtuar nga zhdukja e sigurt, në këtë rast do ta lëndojë rëndë njërën këmbë nga e cila do të vuajë shumë kohë

Me burgosjen e Hasan Prishtinës, ideologut dhe të luftëtarit të madh për çlirimin e Kosovës dhe të bashkimit të saj me Shqipërinë, u pa qartë thelbi i “miqësisë” që ofronte Bullgaria zyrtare dhe parulla që reklamonte propaganda e saj, se *“Shqipëria dhe Bullgaria duhet të punojnë së bashku”*.¹¹¹

Shqiptarët tani më u bindën në politikën poltroniste të Bullgarisë, e cila ëndërronte projektin e Shën Stefanit. Prandaj politika e saj hegjemoniste fare nuk ndryshonte nga ajo serbe, në krye me Nikolla Pashiqin.

Ky veprim i administratës bullgare, jo vetëm që i zemëroi pa masë forcat atdhetare shqiptare, por dhe shtoi edhe më shumë urrejtjen kundër bullgarëve dhe sundimit të tyre tejet të vrazhdë në trojet shqiptare. Në këto rrethana të krijuara Hasan Prishtina, e njoftoi me një letër Kryekomandën e ushtrisë së Korparmatës XIX, ku kërkonte që territoret e pushtuara nga Serbia dhe Mali i Zi, të banuara me popullsi shqiptare që ishin shkëputur padrejtësisht në Kongresin e

¹¹⁰ Raport nga Beogradi dërguar Vjenës, 9 dhjetor 1917; raport, nr. 228, i konsullit nga Shkoda, 14 dhjetor 1917. Për lirimin e Hasan Prishtinës u angazhua edhe diplomacia austriake edhe atashëu ushtarak kapiteni Villhem Stipetiq, udhëheqës i kundërzbulimit, me seli në Shkup.

¹¹¹ Raport, nr. 112, i Pavlovit, nga Vlora dërguar Kryeministrit të qeverisë bullgare, Radoslavov, më 28 prill 1914; Radoslavovi ishte ende kryetar i qeverisë bullgare. Me burgosjen e Hasan Prishtinës, kishte marrëdhënie politike me Pavlovin dhe ishte në dijeni për marrëveshjet Hasan Prishtina–Pavlov, por nuk ndërhyri për lirimin e Hasan Prishtinës nga burgu i Shkupit.

Berlinin dhe të Londrës, duhet të bashkohen sa më parë me territorin e administratës austro-hungareze në Shqipëri.¹¹²

*KTHIMI I HASAN PRISHTINËS
NË JETËN POLITIKE*

Me riorganizimi e Komitetit "Mbrojtja Kombëtare e Kosovës" në Shkodër më 1918, të udhëhequr nga Hoxhë Kadria u zgjodh anëtar i tij, ndërsa në dhjetor të vitit 1919 Komiteti e ngarkoi si kryetar të delegacionit të tij në Konferencën e Paqes në Paris ku do të kërkonte bashkimin me shtetin kombëtar shqiptar të Kosovës e të viseve të tjera shqiptare nën sundimin jugosllav.¹¹³ Mori pjesë aktive në përgatitjen dhe organizimin e Kongresit të Lushnjës 1920 dhe në prill të vitit 1921 u zgjodh deputet i Dibrës në parlamentin shqiptar. Në këto rrethana shqetësuese, ai përpiqej të bëjë ç'është e mundur për të shpëtuar nga copëtimi Shqipërinë.

Më 8 dhjetor 1921, Këshilli i Lartë ia besoi formimin e Qeverisë. Kryeministri i ri me vizione të qarta të bashkimit kombëtar e formoi kabinetin gjithë përfshirës. Në qeverinë e kryesuar nga Hasan Prishtina morën pjesë figura të shquara demokratike e antizogiste, si Zia Dibra, ministër i Luftës, Hoxhë Kadriu Ministër i Drejtësisë, Fan Noli Ministër i Jashtëm, Bajram Curri Komandant i Përgjithshëm i Ushtrisë, Luigj Gurakuqi Ministër i Brendshëm. (Me që Luigj

¹¹² Letër e Hasan Prishtinës dërguar komandës së Korparmatis XIX në Shkodër, 26 janar 1917.

¹¹³ Në këtë komitet ishin edhe këta atdhetarë të njohur: Bajram Curri, Avni Rustemi, Sali Nivica, Hysni Curri, Bedri Pejani, Halim Derralla, Sotir Peci, e tjerë.

Gurakuqi ndodhej në shërbim jashtë atdheut, përkohësisht këtë detyrë do ta drejtonte Hoxhë Kadriu).¹¹⁴

Prozogistët dhe qarqet e huja anti shqiptare u vunë në lëvizje të ethshme kundra Qeverisë së Hasan Prishtinës. Reaksioni i tërbuar, me ligjësi e cinizëm e quajtën të pa ligjshëm kabinetin e Hasan Prishtinës. Nga ana tjetër dolën me versionin se qenia e Hasan Prishtinës, Hoxhë Kadriu e Bajram Curri, që ishin kosovarë, kësaj teorie për fat të keq i rinte pas Ali Këcyra, se kjo qeveri do të çonte në acarim e gjendjes me Jugosllavinë, prandaj heqja e tyre evitonte këtë mundësi. Kështu tendencat antidemokratike të reaksionit visheshin me çdo maskë mandej edhe me petkun e atdhetarizmit. Ardhja në qeverie e udhëheqësve të tillë konsekuentë si Hasan Prishtina e Bajram Curri, nuk mund të mos ngjallte alarm dhe në radhët e reaksionit çifligar. Lufta klasave kishte marrë përmasa trishtuese dhe zhvillohej shumë ashpër në pjesën e Shqipërisë Londineze.

Komiteti i Fshehtë që në atë kohë veprone në Shqipëri filloi një goditje të organizuar kundër qeverisë së re. Në çdo rrugicë e kafene të Tiranës trillohej se Hasan Prishtina pot të shpërndaj Parlamentin do të vrasë kundërshtarët. Më 8 dhjetor anëtarët e Komitetit të Fshehtë, me Eshref Frashrin në krye u dhanë alarmin telegrafisht prefekturave se gjoja qeveria e Hasan Prishtinës do të arrestoj shumë oficerë e nëpunës. Për të shpifur kundër Hasan Prishtinës, u nis për në Shkodër Maliq Bushati. Më 9 dhjetor shumë nëpunës e vegla të reaksionit, dhanë dorëheqjen. Për elemente të tillë Hoxhë Kadriu shkruante: „Shumica e këtyre njerëzve që ndeshën të ngrenë në këmbë Shqipërinë kundër një regjimi legal, nën

¹¹⁴ Eqber Skëndi, Hoxhë Kadri–(Kadri Prishtina), Prishtinë 1992, f.176.

maskën e një nacionalizmi për hatër të një komiteti, “qenë thjeshtë prej gjakut Sllav”.¹¹⁵

Hasan Prishtina në këto rrethana u gjend përpara një situatë të koklavitur politike. Pra, kabineti i tij nuk u pëlqye nga opozitarët, zogistët e esadistët, në këtë grup më të zëshëm ishin: Ali Këlcyra me Eshref Frashërin, që kishin për qëllim në pushtet të sjellin Ahmet Zogun. Andaj që të mos vinte deri te gjakderdhja vëllazërore. Hasan Prishtina si veprimtar i palodhshëm i kauzës kombëtare për bashkim kombëtar vendosi të tërhiqet, duke e lëshuar qeverinë pas katër ditësh udhëheqje, më 11 janar 1921.¹¹⁶

Shumë ngjarje ndodhën në Shqipëri në periudhën 1920–1924 . ”Në të gjitha ato, do të vihet re prania e spikatur e Hasan Prishtinës, në krah të forcave përparimtare. Pas dështimit të revolucionit të 1924–ës u largua jashtë atdheut. Në shtator të vitit 1924 në krye të një delegacioni në emër të komitetit "Mbrotjtja Kombëtare e Kosovës", shkoi, së bashku me Fan Nolin, Luigj Gurakuqin, Bajram Currin e Bedri Pejanin në Lidhjen e Kombeve në Gjenevë ku protestoi kundër barbarizmave mbi popullsinë shqiptare të qarqeve shoviniste serbe në Kosovë.

Me kthimin e Ahmet Zogut në qeveri, forcat e xhandarmërisë u urdhëruan ta arrestonin Hasan Prishtinën në shtëpi, por atë e mbrojtën fort mbi 20 kosovarë të armatosur. Pas kësaj ngjarje, Hasani u largua nga Tirana bashkë me Bajram Currin. Disa ditë ndenji i arratisur, pastaj emigroi në Austri, ku priti ngjarjet e qershorit 1924. Atë muaj, Noli formoi qeverinë e tij. Ahmet Zogu mori arratinë, bashkë me kunatin Cenio bej Kryezinë, shkuan në Beograd. Hasan Prishtina u kthye në

¹¹⁵ AQSH. Fondi 822, dosja 17 (ditar për ngjarjet e dhjetorit).

¹¹⁶ Eqber Skëndi, Hoxhë Kadri–(Kadri Prishtina), Prishtinë 1992, f.176

Shqipëri, por nuk u morr me veprimtari politike këtu, duke mos e ndërprerë punën në Komitetin për Mbrojtjen e Kosovës dhe ndihmën për çetat e Kosovës.

Hasani deri sa ishte në Vienë, bashkëpunoi edhe me lëvizjet e kombeve të tjera të Ballkanit, me Federatën Ballkanike dhe me Komitetin Nacional të Shqipërisë, kryesuar nga Fan Noli. Atdhetarët shqiptar që u arratisën jashtë vendit, krijuan atje dy Komitete formalisht të veçanta, por punën e bënë bashkë. E kemi fjalën për Komitetin për Çlirimin e Kosovës dhe Komitetin Nacional Revolucionar. Kjo ndodhin se që të dy aspirojnë të rrëzojnë sundimin absolut të Ahmet Zogut, për të vendosur një regjim demokratik. Lufta bëhej në dy drejtime, për çlirimin e Kosovës dhe bashkimin e saj me Shqipërinë demokratike.

Në dhjetor 1924, Ahmet Zogu, me ndihmën e qeverisë së Beogradit, u kthye ushtarakisht në Shqipëri, ku vendosi menjëherë diktaturën ndaj armiqve të tij, ku përfshiheshin Hasan Prishtina, Bajram Curri, Luigj Gurakuqi, Fan Noli, Zija Dibra, që u detyruan ta lënë sërish atdheun dhe të enigrojnë politikisht jashtë tij.¹¹⁷ U shpërndanë klubet dhe organizatat politike, u zhdukën të gjitha institucionet e ngritura deri atëherë në rrugë ligjore. çdo organizatë e re politike e kulturore mund të krijohet vetëm me lejen e Ministrisë së Punëve të Brendshme.¹¹⁸ Dikush shkoi në Itali dikush në Francë, disa në Austri. Hasan Prishtina shkoi në Vjenë. Nuk u arratis vetëm Zija Dibra dhe Bajram Curri. Ndërkohë, vdekje natyrore pësoi më vonë vetëm Noli, të tjerët u vranë nga agjentët e Zogut. E dhimbshme është ndarja e Hasan Prishtinës me Bajram Currin, me të cilin

¹¹⁷Gani Retkoceri, atdhetari Hasan Prishtina, "Koha", Prishtinë 2009.

¹¹⁸ Historia e popullit shqiptar III, Tiranë 2007, f. 247.

kishte 12 vjet që bashkëpunonte për Kosovën e për Shqipërinë. Nuk vonoi e qeveria e Zogut nisi ndjekjet e vrasjet kundër kundërshtarëve të vet. I pari u vra atdhetari i mirënjohur Zija Dibra, që kishte dhënë një ndihmesë të madhe për liri dhe pavarësi të Shqipërisë dhe konsolidimin e shtetit shqiptar.

Me 2 mars 1925, vritet një nga figurat më të shquara në të gjithë fushat Luigj Gurakuqi, në Bari të Italisë. Nuk vonoi dhe vritet edhe Bajram Curri legjenda e kombit në malet e Tropojës. Këta vrasje u quajtën një humbje e madhe për kombin shqiptar.

Hasan Prishtina, sapo mësoi për vrasjen e Luigjit, shkoi në Bari dhe organizoi atje ceremoninë e varrimit, ku mbajti edhe fjalimin e rastit. Midis të tjerash ai tha se "Luigji ishte shpresa e kombit për një të ardhme demokratike dhe se populli do ja marrë hakun". Duke i dhënë lamtumirën e fundit në emër të patriotëve shqiptarë dhe të Kosovës, mikut dhe shokut të vet të armëve dhe të idealit, Hasani shtoi: "Një atdhetar, një idealist shqiptarë me famë, Luigj Gurakuqi, ra dëshmor prej dorës së një tradhtari shqiptar. Kjo tragjedi helmoi të gjithë zemrat e atdhetarëve, njerëzve të thjeshtë dhe gëzoi vetëm zemrat e disa kriminelëve. O Gurakuqi, sot me qindra mijëra shqiptar të vajtojnë dhe hedhin lulet e zisë për ty. Qetësohu, se sa më shpejt trupin tënd, me një nderim të posaçëm, do ta çojmë në atë vend ku je lindur, je rritur, për të cilin re viktimë. O Gurakuq, me trup me të vërtetë vdiqe, por me emër jo kurrë! Eh! Lamtumirë, o mik i madh, o nder i kombit tonë. Të jesh i qetë, se idealizmin tënd do ta realizojmë!". Atdhetari i madh i kombit, me të arritur në Vjenë, krijoi atje Komitetin për Çlirimin e Kosovës (pra, ia ndërroi emrin nga "Komiteti për Mbrojtjen" në "Komitet për

Çlirimin e Kosovës”, në vitin 1925. Rreth këtij Komiteti u grumbulluan shumë atdhetar kosovar, por edhe nga krahinat e tjera. Më 25 shtator të atij viti Komiteti për Çlirimin e Kosovës i dërgoi një notë proteste Lidhjes së Kombeve në Gjenevë, ku demaskonte krimet gjenocidin dhe shpërnguljen me forcë të shqiptarëve në Turqi, që e bënte Jugosllavia mbretërore. Megjithëse në kushte tepër të vështira, çetat e armatosura vazhdonin më tej rezistencën e tyre, luftën për mbrojtjen e Kosovës duke propaganduar që shqiptarët të mos shpërnguleshin nga trojet e veta etnike. Vetë Hasan Prishtina ishte në lëvizje të vazhdueshme nëpër Evropë, ku takonte diplomatë e miq të Shqipërisë, për ta përkrahur çështjen e Kosovës, për ta demaskuar qeverinë jugosllave për krimet e llojllojshme që ajo bënte ndaj shqiptarëve në krahinat e pushtuara shqiptare. Ky në emër të Komitetit të Kosovës ka pasur takime edhe me përfaqësuesit ushtarak italian, ku u ka premtuar mobilizim mbi 100,000 vullnetarëve të pamposhtur shqiptarë nga Kosova dhe trevat tjera lindore në luftë kundër Jugosllavisë.¹¹⁹

*TË VRANË FIZIKISHT, POR NUK ARRITËN TA
ZHDUKIN VEPRËN QË I DHE KOMBIT*

Ideali i Hasan Prishtinës ishte çlirimi i Kosovës dhe bashkimi i kombit shqiptar. Ai ishte i papajtueshëm me çdo përpjekje e insinuatë përçarëse, veri–jug, toskë e gegë. Në një fjalim në Parlamentin shqiptar më 1921, ai deklaroi: Unë nuk jam as toskë, as gegë, por jam shqiptar. Jeta e atdhetarit të madh shqiptar në mërgim, pasi në Shqipëri nuk i mbeti vend, po

¹¹⁹ Italianski diplomatski dokumenti za Makedonija, Tom, I, Lib.2, 1925–1927, Shkup 2005, f. 194.

vështirësohej dita–ditës. I vënë në krye të organizatës "Komiteti i Çlirimit të Kosovës" besnikërisht përcolli rrjedhat e ngjarjeve në atdhe dhe për të gjitha këta raportonte në Lidhjen e Kombeve dhe në organet më të larta evropiane. Ai nuk e ngrinte zërin vetëm për Kosovën, por për të gjithë shqiptarët kudo që jetonin jashtë Shqipërisë politike. Mjafton të përmendet letra e tij e datës 22 korrik 1924 shkruar në Athinë, ku ngre problemin e shpërnguljes së shqiptarëve nga Preveza e Çamëria.

Hasan Prishtina për shkak të veprimtarisë patriotike nuk gjente rehati në asnjë vend evropian, ai tani më ndiqej edhe nga qeveria austriake, e cila i kishte përmirësuar marrëdhëniet me Jugosllavinë. Në këtë kohë Zogu pas forcimit të tij në pushtet, kërkonte nga shtetet fqinje që Hasan Prishtina të dëbohet nga vendet e tyre. Ky atdhetar i palodhshëm për bashkim kombëtar, kur e pa se iu ngushtua rrethi i veprimit në Kosovë dhe Shqipëri, vendosi të veprojë jashtë prandaj u strehua në Francë, por ishte larg vendlindjes. Ky për të qenë më afër ngjarjeve dhe rrethanave politike që në këtë kohë e kishte kapluar Kosovën u vendos në Selanik. Por edhe këtu ishte gjithmonë në vëzhgim të spiunazhit jugosllavo–zogist. (V.Xh).

Më në fund pas pesë atentateve të organizuara kundër tij, që i kishte paguar Zogu gjatë vitit 1927–1928, Hasan Prishtina u vra tradhtisht më 13 gusht 1933 në Selanik nga një doras i paguar nga Amet Zogu, Ibrahim Qelo.¹²⁰ U vra në shërbim

¹²⁰ Ajë Haxhiu, v. e cit. f. 10; Hasan Prishtina u vra ditën e diel në ora 14 pas dite në rrugën Simski. Në varrimin e tij morën pjesë shumë shqiptarë, shumica ishin emigrantë shqiptarë, që kishin ikur nga regjimi i Ahmet Zogut. Arkivoli ishte i mbuluar me flamurin kombëtar. Ky atdhetar i palodhshëm i kauzës kombëtare, njërisht pas vete nuk la asnjë trashëgimtar.

të atdheut të tij pa i mbushur të gjashtëdhjetat. I pa lodhshëm në luftën e pa epur për bashkimin e të gjitha trevave shqiptare në një shtet të pavarur, të lirë dhe të bashkuar. Vrasja tradhtare e tij kishte lidhje sekrete edhe me qeverinë jugosllave, sepse ajo kishte frikë nga shkëputja e Kosovës dhe të trevave tjera lindore.¹²¹

Për një kohë, emri dhe vepra e këtij kolosi të pavdekshëm mbetën nën hijen e politikës ditore. Në Shqipëri emri i tij jo që nuk u mësua te brezat e rij, por u ndalua nga politika ditore komuniste dhe nuk u përmend fare deri në vitin 1963. Poashtu edhe te popullata shqiptare në Kosovë që në atë kohë ishte nën regjimin jugosllav Hasan Prishtina për herë të parë filloi të përendet dhe të shkruhet në vitin 1968–1969, kur doli në dritë “Historia e Shqipërisë”, me autorë Prof Dr. Ali Hadri dhe Dr. Skender Rizaj.

¹²¹ Gjerësisht Shkëlzen Raça, Disa të dhëna të shtypit grek. Rilindja”, Prishtinë 1985; Në gjurmë të tij ishin lëshuar shumë shqipfolës shpirtshitur, të cilët e ndiqnin këmba-këmbës. Kjo edhe e detyronte që shpesh t'i ndërronte vendbanimet, por jo edhe bindjet dhe qëndrimet. Sa ishte në Paris fati e goditi pamëshirshëm. Atje i vdiq bashkëshortja dhe bashkëveprimtarja, Igballe Prishtina. Ky qe grushti më i rëndë i jetës për këtë vigan të papërkulur. Së fundi, i lodhur, i mërzitur, i vetmuar, i demoralizuar dhe i thyer shpirtërisht, u dëbua nga Vjena dhe u vendos në Selanik, në banesën ku jetonin e ëma dhe i vëllai, Ymeri. Ishte mesi i vitit 1933. Pas po e ndiqte spiuni i regjur, Ibrahim Çelo nga Resnja e Maqedonisë, i cili kishte mbi gjashtë muaj që po e përcillte, e nuhati dhe e gjeti edhe këtu në Selanik. Më 13 gusht 1933, në rrugën Çimiskiu të Selanikut, derisa po shëtiste, ai i doli Hasan Prishtinës pas shpine dhe e qëllloi me katër plumba. Reagimet qenë të ndryshme. Tirana dhe Beogradi vrasjen e festuan si fitore të madhe politike. Kjo tregon se sa frikë kishin ata nga Hasan Prishtina, kjo fletë sa i rëndësishëm ishte ky kolos shqiptar, që tërë jetën luftoi për çlirimin e Shqipërisë dhe bashkimin e saj në një shtet të përbashkët, ku flitet një gjuhë dhe ka një histori kombëtare.

Me dalje në dritë të kësaj vepre mori fund odesiada e Hasan Prishtinës që deri në vitin 1962–3, nga organet zyrtare shqiptare ai cilësohej si tradhtar i kombit. Në vitin 1977, eshtrat e tij u sollën nga Selaniku në Shqipëri.¹²² Por politika ditore e Tiranës eshtrat e tij i vendosi në veri të vendit, në një qytet periferik, e jo aty ku e kishte vendin në qendër të Tiranës. Në Kosovë puna qëndroi më ndryshe edhe pse i ndaluar nga politika zyrtare jugosllave, populli e mbajti në mendje e në zemër Hasan Prishtinën, dhe veprën e tij të palodhshme për çlirimin e Kosovës dhe të Shqipërisë. Edhe pse pushteti antipopullor sllavo–komunist e anatemoi dhe e ndaloi dhunshëm emrin dhe veprën e tij.

Sot, më shumë së kurrë, është koha që kjo figurë e shquar dhe e nderuar kombëtare, të vlerësohet drejt dhe t'i jepet vendi i meritës në historiografinë tonë më të re dhe të vihet në altarin e pavdekshmërisë. Mbase, këtu do të vlente edhe mendimi i Fan. S. Nolit, kur thotë: "Çdo hero në histori i është dashur të kalojë përmes tri fazave: të glorifikimit, të asgjësimit dhe të rivlerësimit". Përndryshe, mos ta harrojmë thënien e tij: "Dhe para se gjithash, ruhuni nga mallkimi i historisë dhe mos e harroni atë kur jepni mendimin tuaj!"

Vdekja e Hasan Prishtinës është një humbje e madhe për popullin dhe kombin shqiptar, siç shprehet Sami Frashëri, "Njeriun e bëjnë të pavdekshëm veprat e tij".¹²³ Veprat e Hasan Prishtinës janë të përjetshme, do të jenë përherë

¹²² Ata u varrosën në Varrezat e dëshmorëve, në Kukës. Me dekret presidencial nr. 435, datë 26.01.1993, atdhetari dhe luftëtari Hasan Prishtina është dekoruar me Urdhrin e Lirisë të Klasit të Parë, me këtë motivacion: "Udhëheqës dhe organizator i shquar i kryengritjeve gjithëkombëtare për pavarësinë që sollën krijimin e shtetit shqiptar në vitin 1912".

¹²³ Sami Frashëri, Vepra, Prishtinë 1978, f. 15.

shembull frymëzimi për gjeneratat e reja për të sakrifikuar veten, në luftë për liri e bashkim kombëtar.. Në 100-vjetorin e Pavarësisë së Shqipërisë për të cilën punoi, vdiq dhe e shkriu tërë pasurinë. Prandaj Hasan Prishtina është më meritori të qëndroj mbi kalanë e Shkupit, pasi ky kolos shqiptarë është arkitekti i luftës për bashkim kombëtar. I dha Shkupit më shumë se çdo shqiptarë tjetër deri më sot. Pa dyshim, njëra nga figurat më të ndritura të historisë tonë kombëtare, pas Skënderbeut, Ismail Qemalit, është Hasan Prishtina.

XHELADIN ZYMBERAJ & ELSEV BRINA

KONTRIBUTI I HASAN PRISHTINËS PËR ALFABETIN, SHKOLLËN DHE GJUHËN SHQIPE

Hasan Prishtina, një figurë e ndritur, me veprimin, guximin, me idetë e farkuara atdhëtarisht dhe një kontribut të çmueshëm jo vetëm për çlirimin kombëtar, por edhe për shkollën e gjuhën shqipe në përgjithësi.

Ai kishte veneruar me kohë se shqipes i duhej konsolidimi i një alfabeti të përbashkët dhe pikërisht ai u inkadrua në rrjedhat gjuhësore kur nisi edhe çështja për kristalizimin e alfabetit shqip.

Hasan Prishtina në atë kohë nuk hezitoi për të polemizuar edhe në shtypin e kohës për çështje madhore (bile edhe në Stamboll qëndrimet e tij ishin për të mbrojtur alfabetin latin). Veprintaria e tij nuk do të ndalet vetëm me çështjet e alfabetit, ai do të këmbëngulë për hapjen e shkollave shqipe në Kosovë duke insistuar që gjuha shqipe të futej edhe në shkollat turke.

Një punë të çmueshme Hasan Prishtina bëri rreth përfshirjes së nxënësve nga Kosova në Normalen e Elbasanit. Qëndrimet e tij edhe në Kongresin e Lushnjes dëshmonin se tek ai dija dhe atdhëtarizmi u shkrinë në një. Hasan Prishtina, një patriot i flaktë dhe një burrë shteti e kishte të qartë se liria, arsimi, njëësia e kombit nuk mund të ndaheshin, shenja këto që dëshmonin se po vinin ditët për një jetë kombëtare.

Kjo ardhmëri do të bëhej e ndritur me zhvillimin kulturor dhe arsimor në gjuhën shqipe. Për këto çështje, atdhetarët sakrifikuan jetën e tyre dhe ranë dëshmorë. Në këto rrethana, nisin edhe kërkesat për një gjuhë të përbashkët letrare që ne sot e quajmë gjuhë standarde.

Dimensionet atdhetare e kërkimtare të Hasan Prishtinës reflektonin vazhdueshëm në thellimin e dijes, të njohjes e të veprimit. Pikërisht, me nocionin e veprimit lidhet edhe pasioni i Hasan Prishtinës, i angazhimit për lirinë, çlirimin, gjuhën dhe shkollën shqipe. Pasioni i tij përshkohej nga aspekti perlukucionar i aktit të guximit të të folurit edhe në Parlamentin turk, edhe në shtypin e kohës, në kongrese e gjetiu.

Kur shënohen përvjetorët e mëdhenj siç është ky që i kushtohet veprimtarisë atdhetare të Hasan Prishtinës, vijnë përpara nesh, rishtazi, përpjekjet kulmore atdhetare dhe veprimtaria intelektuale liridashëse e politike e patriotit dhe burrështetit të rrallë. Ne rikujtojmë sot angazhimet e tij në lëvizjen për pavarësi e liri të trojeve kombëtare. Hasan Prishtina ishte ndër personalitetet e shquara të historisë dhe kulturës shqiptare, krahas përpjekjeve të vazhdueshme për bashkimin e shqiptarëve, ai preokupohej me shpirt edhe për alfabetin, shkollën, dhe gjuhën shqipe.

Hasan Prishtina, një ideolog dhe strateg i çështjeve të mëdha mbarëkombëtare e kishte përcjellë me kujdes rikthimin e kushtetutës së vitit 1908, duke kuptuar se u krijuan mundësi të reja për mësimet në gjuhën amtare, për përdorimin e shtypit dhe për shtrirje më të mëdha në fushën e kulturës. Shikuar në këtë pikë, ai e kuptonte se kushtet ishin të përshtatshme për të hapur shkolla edhe në Vilajetin e Kosovës dhe për të vënë në përdorim gjuhën shqipe. Me kërkesën e

Hasan Prishtinës, më 1908 u formua edhe Klubi Shqiptar i Shkupit, siç dihet klubi drejtohej nga Bajram Curri, Bedri Pejani, Nexhip Draga, Rrok Berisha, Sali Gjuka, Nail Hyseni e të tjerë¹. Përveç aktiviteteve të tjera, klubi kishte një bashkëpunim të ndërsjellë edhe me klubin shqiptar qendror “Bashkimi” në Stamboll.

Hasan Prishtina, përfaqësues i Vilajetit të Kosovës, mëtonte që edhe në Kosovë, edhe në Shqipëri të bëhej zgjimi i shqiptarëve dhe ngritja e vetëdijes së tyre për një emancipim kulturor e arsimor. Paraprakisht edhe Lidhja Shqiptare e Prizrenit me programin e saj arsimor dhe me arritjet që u kryen në ato vite, shënon fillimin e veprimtarisë së organizuar dhe vënien e bazave të arsimit kombëtar. Mbajtja e Kongresit të alfabetit kombëtar ishte një nga synimet parësore të Hasan Prishtinës, synime këto që u bënë realitet më 14–22 nëntor 1908 në qytetin e Manastirit. Çështja e njësimit të alfabetit të gjuhës shqipe ishte parë edhe më herët si kërkesë e rilindësve tanë, prandaj vendimi i këtij kongresi që shqiptarët të përdornin njëkohësisht dy alfabetet, të Stambollit dhe atë të Bashkimit, nuk u prit mirë as nga Hasan Prishtina as nga shokët e tij. Në këto rrethana të ndërlikuara politike brenda dhe jashtë vendit, një grup deputetësh të udhëhequr nga Hasan Prishtina, hartuan një program politik për punën e tyre në Parlamentin turk. Bërthamën e këtij programi e përbënin përpjekjet dhe aspiratat e deputetëve shqiptarë për barazi dhe liri kombëtare. Në këtë pikëvështrimi çështja e arsimit të popullit shqiptar ishte njëra nga kërkesat parësore. Synimet largpamëse të Hasan Prishtinës dhe qëndrimet e tij të rrepta për një alfabet gjithkombëtar mbi bazën e atij latin u bënë, të

¹ Muhamet Piraku, Aktiviteti i Klubit Shqiptar të Shkupit, “Fjala” nr. 7 Prishtinë 1969, 16–17

thuash, një gjenerator që vuri në lëvizje Parlamentin turk për t'u marrë me këtë çështje. Deputetët shqiptarë në krye me Hasan Prishtinën, alfabetin latin e konsideronin si një mjet të fuqishëm bashkimi kombëtar. Më 23 janar 1910 Qeveria turke zbuti qëndrimet lidhur me çështjen e alfabetit të shqipes. Ndodhi kështu, sepse ndërhyri elita e Lëvizjes kombëtare në krye me Hasan Prishtinën e të tjerë. Në anën tjetër, qarqet e ndryshme xhonturke, bullgare, serbe, mbështesnin alfabetin arab për përdorim në gjuhën shqipe. Kjo propagandë kishte shtrirë ndikimin e saj edhe në Shkup. Në kundërshtim të veprimeve të saj për të mbrojtur alfabetin latin dolën, të patundur, Hasan Prishtina e Nexhip Draga. Në vllugun e këtyre ngjarjeve, Hasan Prishtina nuk ligështohet, sepse në anën tjetër ishte edhe gatishmëria e popullit për të sakrifikuar për alfabetin, gjuhën dhe shkollën shqipe. Pikërisht, në këto rrethana vëlimesh shoqërore ai do të nisë pesë nxënës në shkollën Normale të Elbasanit. Ky është një fakt real të cilin e dëshmon dokumenti në vijim:

Të ndershmit Këshillit Klubi Bashkimi në Elbasan

Me nismën e të ndershmit Hasan Bej, (1) deputet i Prishtinës ju rekomandojmë tre zotni Gillanas, e dy Vulçiternas të cillët për me studjue në Shkollën Normale t'Elbasanit, na u dërguen prej klubit "Bashkimi" të Manastirit me lutje që të përmendunve t'u tregohen lehtësinat e duhuna në kryenijen e veprimeve qi lypen për pranimin e tyre n'atë shkollë.

Ohri, me 18 kallnuer 1325 "31"1909

Kryetari i klubit "Bashkimi"

*Mahmud Hamdi*²

(1) Hasan Bej Prishtina, deputet i Prishtinës,

(2) Hamdi Bej Ohri nga Ohri 2

Shkollave shqipe në Kosovë atë kohë u duheshin jo vetëm nxënësit, por edhe mësuesit. Kërkesat për nevoja të këtilla Hasan Prishtina i realizonte përmes gazetës “Sabah” të Stambollit duke kërkuar dhjetra mësues për mësonjëtoreset shqipe në Kosovë. Në këtë kohë, çështja e alfabetit dhe e shkollave shqipe kishte marrë një karakter të mprehtë politik dhe zgjidhja e saj ishte e lidhur me tërë Lëvizjen Kombëtare të vendit tonë. Duke parë nevojën e madhe për emancipimin e shqiptarëve, ai me mjete vetanake hapi tri shkolla shqipe në kazanë e Gjilanit, paraprakisht kishte hapur edhe të tjera shkolla si në Vuçiternë, Polac e gjetiu. Jehona e zërit të veprimtarisë së Hasan Prishtinës për shkollën e gjuhën shqipe rrezatonte edhe te shqiptarët e Amerikës, poashtu edhe në Vjenë. Gjatë vitit 1910 Hasan Prishtina do të dërgojë edhe nxënës të tjerë nga qytetet e ndryshme të Kosovës për në Normalen e Elbasanit, të cilën e drejtonte Luigj Gurakuqi. Për të vazhduar më tej edhe me dërgimin e nxënësve të tjerë atje edhe nga Shkupi. Faik Konica, një publicist i njohur shqiptar do ta përgëzojë veprimtarinë atdhetare e arsimore të Hasan Prishtinës dhe të Nexhip Dragës duke theksuar: ‘*Këta burra dërguan djem në shkolla, vendosën a-b-c-në latine, hapën mësonjëtoreset, dërguan djem në Shkollën Normale, futën kudo një shpirt thjeshtë shqiptar*’.³

² AQSH.F 102 .V.109 D28.fl.1

³ Gazeta “Flamuri”, Boston 10.III.1910

Ndërkaq, Luigj Gurakuqi, para njëqind e sa vjetësh për këta burra shteti shkruante se një shtrat i mermertë do të ngrehet për ju si një shtat i mermertë. Do të tregohet për ju dhe gjithë kombi ju detyrohet juve. Me angazhimin e Hasan Prishtinës dhe Nexhip Dragës, më 2–3 prill 1910 u mbajt Kongresi II në të cilin u definua qartazi alfabeti i sotëm i gjuhës shqipe. Në këtë pikëvështrimi, studiuesi i mprehtë, Skënder Asani thekson: Kërkesa dhe përpjekja e Hasan Bej Prishtinës për popullin shqiptar ishte krijimi i shtetit autonom.⁴

Hasan Prishtina ka dhënë një kontribut të çmueshëm jo vetëm për alfabetin, shkollën, gjuhën shqipe por edhe për financimin e mbajtjen gjallë, sidomos të Normales së Elbasanit. Rihapja e kësaj shkolle në mars të vitit 1912, për të cilën Hasan Prishtina kishte dhënë mundin, djersën dhe pasurinë, ka mbetur një nga ditët më të shënuara të jetës së tij.

⁴ Skënder Asani, Humbja e patriotit të madh shqiptar Hasan Bej Prishtina, Shkup 2010, fq13

ZEQIRIJA İBRAHIMI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve
– Shkup*

HASAN PRISHTINA – VIZIONARI QË PENGGOI PLANET SERBE

Ishte viti 1912. Shqiptarët, me gjithë shpresat që kishin pasur, tashmë ishin zhgënjyer me Revolucionin Xhonturk. Pas një takimi që kishte pasur Hasan Prishtina me Sulltan Mehmet Reshatin V në janar të atij viti¹, kur ai i kishte folur Sulltanit për rrezikun xhonturk ndaj çështjes shqiptare², si dhe pas një takimi që kishte pasur ai me disa krerë shqiptarë në Stamboll³ – ku ishte vendosur për rezistencë të armatosur në vilajetet shqiptare, më në fund shqiptarëve të Vilajetit të Kosovës po u vinte në maje të hundës durimi. Për këtë arsye ata po përgatitnin një kryengritje të madhe, që nga kërkesat e tyre më vonë do të kuptohet se ishte kryekëput kundër regjimit xhonturk. Por, edhe në këto zhvillime, përmes dokumenteve dalin në pah një sërë çështjesh që e nxjerrin figurën e Hasan Prishtinës si një vizionar, i cili me gjithë pakënaqësinë që kishte me qeveritarët xhonturq, ishte shumë i kujdesshëm edhe në hapat që duhej ndërmarrë nga ana shqiptare.

Kështu, një dimension i rëndësishëm për ta kuptuar se çfarë ndodhte në verën e vitit 1912 në tokat shqiptare, pa dyshim

¹ Shih më shumë në Tafil Boletini, *Kujtime*, Tiranë, 2003

² Për këtë shih edhe: Hasan Bello, *Roli i Hasan Prishtinës në marshimin e kryengritësve*, revista Shenja, korrik 2012, fq. 24–26

³ Ky takim është i njohur si “Komploti i Taksimit”, ku më 12 janar 1912 ishin takuar deputetët shqiptarë në Parlamentin Osman dhe kishin vendosur për fillimin e kryengritjes.

janë edhe dokumentet sekrete serbe, të botuara në vitin 1985 nga Akademia Serbe e Shkencave dhe Arteve me titullin “Dokumente për politikën e jashtme të Mbretërisë Serbe – 1903–1914”⁴. Aty në volumn e pestë janë dhënë një sërë dokumentesh në formë raporti që zyrtarët serbë në Shkup ose informatorë të tjerë i dërgojnë shefit të tyre, ministrit të Punëve të Jashtme të Mbretërisë Serbe. Me gjithë dyshimet që mund të hedhim për saktësinë e burimeve serbe, kur i kemi në dorë këto dokumente, nuk kemi arsye përse t’i shpallim të pabesueshme, sepse ato në fakt janë raporte brendashtetërore serbe, ku sigurisht nuk lejohet që një vartës ta keqinformojë punëdhënësin e tij. Mbi këtë bazë u jemi qasur vetëm dokumenteve që flasin për kryengritjen shqiptare të vitit 1912–të, duke u ndalë veçmas në paraqitjen e figurës së Hasan Prishtinës. Që kjo punë të mos mbetet e bazuar vetëm mbi këto të dhëna, ato i kemi krahasuar dhe ndeshur edhe me studimet e informacione të tjera, që tregojnë se informacionet e këtyre dokumenteve korrespondojnë edhe me atë që është shkruar nga raportues të tjerë ose studiues të kësaj periudhe.

Ajo që konsiderojmë se është e rëndësishme të lexohet para së gjithash në këto dokumente është të merret vesh se cili ishte qëllimi i vërtetë serb karshi çështjes shqiptare në Ballkan, ngase vetëm ashtu merren vesh pastaj dilemat që lindën mes kryengritësve për ardhjen e tyre në Shkup. Kështu në dokumentin nr. 185 Dr. M. Spalajković – me gjasë përfaqësues i Ministrisë së Punëve të Jashtme Serbe në Shkup, i raporton shefit të tij për një takim që kishte pasur me përfaqësuesin bullgar në Shkup, z. Geshov, i cili ishte shprehur hapur se në

⁴ Dokumenti spolnoy politici Kraljevine Srbije 1903–1914, SANU, Beograd, 1985 (përgatitën: Mihajlo Vojvodic)

lidhje me çështjen shqiptare në Ballkan ekzistojnë dy hipoteza: “1. Ose Porta do të jetë e detyruar që të lëshojë pe përpara kërkesave të shqiptarëve, të cilat në fakt ndeshen me interesat e serbëve, bullgarëve dhe grekëve – dhe në atë rast ne menjëherë duhet të hyjmë në aksion ose 2. Porta do t’i refuzojë kërkesat e shqiptarëve dhe kjo do të shkaktojë vazhdimin e luftës së shqiptarëve, me ç’rast për neve në atë rrënujë do të krijohej rasti i mirë për një aksion të përbashkët, ndërsa në atë rast ne do të mund t’i shfrytëzonim edhe shqiptarët”.⁵ Pas kësaj Dr. M. Spalajkoviçi vazhdon t’i sugjerojë kështu shefit të tij se: “Z. Geshov më shumë do të dëshironte që në Turqi të vazhdojnë trazirat dhe ashtu të arrihet deri në përleshje mes shqiptarëve dhe qeverisë së sotme, ashtu siç ndodhi mes tyre dhe xhonturqve. Në këtë mënyrë edhe iniciativa e grofit Bethold, e cila është e qartë se është e frymëzuar dhe e nxitur vetëm për interesa të çështjes shqiptare, do të bëhej e parrezikshme dhe ne do të kishim fituar kohë, veçmas duke pasur parasysh situatën politike në Rusi. Vazhdimi i trazirave dhe i anarkisë në Turqi sigurisht do t’i bindte fuqitë e Marrëveshjes Trepalëshe që në atë moment të ndodhivë t’u imponohen shteteve ortodokse – madje edhe kundër vullnetit të tyre – që të fillojnë një aksion të përbashkët. Pra, në interesin tonë të përgjithshëm është që Porta në asnjë mënyrë të mos lëshojë pe para kërkesave politike të shqiptarëve, ashtu siç dëshirohet në Vjenë. Sepse, në të kundërtën, politika e grofit Berthold do të kurorëzohej me sukses, shqiptarët do të bëheshin pronarë të situatës, ndërsa ne do të viheshim para dilemës më të vështirë: ose ta pranojmë krijimin e Shqipërisë së Madhe në afërsinë tonë ose të luftojmë për jetë a vdekje edhe kundër shqiptarëve edhe kundër Tur-

⁵ Po aty, fq. 380–382

qisë, duke pasur njëherazi armiqësinë e Austrisë mbi supë.” Më tej zyrtari serb sugjeron: *“Prandaj ne duhet të punojmë ashtu që së paku njërin element, i cili mund të jetë kundër nesh, ta eliminojmë ose rrezikun e tij ta ulim në minimum. Ky element janë shqiptarët, armiqësinë e të cilëve ndaj nesh duhet ta pamundësojmë. Kjo do të mund të arrihej vetëm nëse iniciativa e tanishme e Austro-Hungarisë bie poshtë dhe nëse ripërtërihet lufta ndërmjet shqiptarëve dhe Turqisë.”* Pasi shpjegon mënyrën se Serbia do të duhej të bashkëpunonte me shqiptarët në këtë luftë në pjesën e Serbisë së Vjetër (me çka ai nënkupton Kosovën dhe Maqedoninë e sotme – Z.I.), ai arrin në këtë përfundim: *“Kjo hipotezë, për të cilën bëme fjalë, shumë shpejt mund të paraqitet në skenë dhe për këtë ne duhet të jemi të gatshëm dhe të vendosur. Ajo do të jetë aq e volitshme dhe e parrezikshme për Serbinë, sa që do ta vë Austrinë në gjendje që të jetë e pamundësuar ta kundërshtojë bashkëpunimin e Serbisë me shqiptarët, sepse ai gjest i Austrisë do të ishte fatal për popullaritetin dhe peshën e saj ndërmjet shqiptarëve. Në këtë mënyrë do të eliminohej edhe elementi i dytë (Austria)”*.⁶

Kryengritja shqiptare dhe Hasan Prishtina

Derisa zyrtari serb i raportonte dhe propozonte kështu qeverisë së tij, krerët shqiptarë ishin organizuar në një kryengritje që i çonte ata në drejtim të Shkupit. Përmes njerëzve të infiltruar edhe në strukturat e larta të këtij organizimi, enrat e të cilëve raportuesi serb i përmend pa drojë, si dhe përmes ndikimeve të tërthorta, të gjithë krerët shqiptarë ishin të një mendjeje se patjetër duhej të shkohet në Shkup, që kështu t'i

⁶ Po aty, fq. 380–382

bëhet trysni Qeverisë Osmane. Në këtë moment i vetmi që arrin ta lexojë qëllimin e nxitjes serbe dhe të jetë i kujdesshëm në veprimet e tij, është Hasan Prishtina. Duke qenë jo vetëm i shkolluar dhe njohës i disa gjuhëve të huaja, por edhe një politikan me përvojë disavjeçare si deputet, ai do të mundohet t'i bindë shqiptarët se nuk është mirë për çështjen shqiptare që kryengritësit të futen në Shkup. Ai, si një politikan me përvojë, ua bën të qartë krerëve shqiptarë se nxitja serbe për të hyrë në Shkup nuk është gjithaq në favor të interesave shqiptare, duke e parandjerë se serbët në fakt kërkonin një alibi për t'ia filluar luftës ballkanike dhe përzënien e Perandorisë nga Ballkani, që kur ndodhi më pas – kjo u reflektua më së keqi pikërisht ndaj shqiptarëve. Prandaj ai do të shprehet kështu: *“Shkaqet e kryengritjes qëndrojnë në tiraninë që e ushtrojnë xhonturqit mbi popullin dhe në zgjedhjet e realizuara në mënyrë të paligjshme për Parlament (fjala është për Parlamentin osman – Z.I.). Ne dëshirojmë një qeveri neutrale, zgjedhje të ligjshme që do të sigurojnë numër legjitim proporcional të deputetëve shqiptarë.”*⁷ Prandaj në lidhje me futjen e kryengritësve në Shkup ai thotë se: *“Unë kam insistuar që të pritët dhe shihet se çka do të bëhet me Komisionin”*⁸. Përveç faktit që Hasan Prishtina dëshiron që shqiptarët të mos bëhen mish për top në planet serbe për ta sulmuar Perandorinë Osmane, gjithnjë duke pasur parasysh interesat shqiptare, ai e lokalizon problemin si pakënaqësi vetëm ndaj regjimit xhonturk, që nuk i detyron shqiptarët të hidhen në kryengritje, ngase ai – sigurisht i informuar nga burime të tjera – e dinte se hedhja në një kryengritje të përgjithshme mund ta përzinte pushtetin osman nga Ballkani, por shqiptarët do të

⁷ Po aty, fq. 163

⁸ Po aty, fq. 163

ishin krejt të pafuqishëm të mbroheshin pastaj nga sulmet serbe, gjë që në fakt edhe ndodhi. Megjithatë, siç dihet, në Kuvendin e Ferizajit ngadhënjyen forcat militante, që më shumë se “realizues të planeve serbe” do t’i kishim gjykuar për mungesë vizioni dhe informacioni se çfarë po përgatitej në kuzhinat serbo-ruse për shqiptarët, plane që në fakt dolën në shesh për më pak se një vit.

Duke parë vendosmërinë e Hasan Prishtinës që ta pengojë udhëtimin e kryengritësve në Shkup, raportuesi serb thotë se *“Hasan Beu në përgjithësi i sheh gjërat në mënyrë shumë optimiste”*,⁹ duke aluduar se është i patjetërsueshëm konflikti luftarak në realizimin e objektivave shqiptare. Në këtë mënyrë Hasan Prishtina mbeti i vetmi që nuk shkoi në Shkup me ata dhe mbeti ta vuajë mungesën e vizionit, mbase edhe të idealit të pastër kombëtar, nga shumë krerë shqiptarë, që më ose pa vetëdije u bënë pre e planeve të huaja. Në gjithë këtë fati i mirë ishte që kryengritësit të Shkup nuk ndeshën në rezistencën luftarake të forcave osmane, ngase në atë mënyrë do të realizohej plotësisht skenari serb për luftën ballkanike.¹⁰ Duke mos i pëlqyer ajo se në Shkup nuk u shkaktuan luftime dhe kërkesat e shqiptarëve u pranuan, ndërsa kryengritësit u kthyen përsëri në Kosovë, raportuesi serb nuk heziton që në një

⁹ Po aty, fq. 164

¹⁰ Në një artikull të botuar në revistën Shenja, historiani Qerim Lita sjell në dokument serb të datës 4 korrik 1912, po ashtu raport për ministrin e Jashtëm të Serbisë, i cili flet për qasjen miqësore të disa qeveritarëve osmanë ndaj shqiptarëve, që le të kuptohet se ushtria osmane në Shkup ka pasur urdhër që të mos i sulmojë kryengritësit shqiptarë. Ndonëse nuk mund të përdëftohet, fitohet përshtypja se Hasan Prishtina, përmes kanaleve diplomatike, e kishte penguar një ndeshje të kryengritësve shqiptarë me ushtrinë osmane në Shkup. Qerim Lita, *Kërkesat e kryengritësve shqiptarë dhe qasjet e të tjerëve*, Shenja, tetor, 2012, fq. 79.

dokument të këtij vëllimi të thotë se *“Porta e lartë lëshon shumë pe para shqiptarëve”*.¹¹

Megjithatë Hasan Prishtina, duke pasur drojë se mund të shkakttoheshin telashe të paparashikueshme për shqiptarët nga kjo futje e tyre në Shkup, shkon deri aty sa ia dërgon një porosi Isa Boletinit që të kthehet në Prishtinë, sepse kërkesat e kryengritësve ishin pranuar. Por, Isa i kthen telegram se ai do të qëndrojë në Shkup që ta presë Komisionin çka ka për t’i kumtuar atij. Ndërkaq raportuesi serb thotë se pas këtij akti – pas mosvajtjes në Shkup – *“Hasan Prishtina ndër krerët shqiptarë është treguar i pasinqertë”*,¹² që ishte në fakt synimi i kësaj politike serbe për degradimin e kësaj figure.

Kryengritësit shqiptarë dhe çështja serbe

Në dokumentin nr. 276 raportuesi P. Gavrilloviq flet për raportin që kishin krerët shqiptarë të kësaj kryengritjeje ndaj Serbisë dhe serbëve të Kosovës. Është interesant se ai thotë shprehimisht se krerët shqiptarë janë shumë të disponuar pro politikës serbe dhe kundër Austro–Hungarisë. Ai thotë se, pasi që erdhën në Shkup, shumë shqiptarë iu drejtuan zyrës serbe në Shkup *“disa duke kërkuar të holla, disa duke kërkuar fishekë”*.¹³ Në këtë kontekst nuk lë pa thënë se pas këtij zhblimi në Shkup *“Hasan beu dhe Nexhib Draga kanë humbur shumë nga autoriteti i tyre”*¹⁴ (për shkak se nuk ishin në një mendje me krerët e tjerë për këtë veprim).

¹¹ Po aty, fq. 241–243

¹² Po aty, fq. 323

¹³ Po aty, fq. 483

¹⁴ Po aty, fq. 484

Megjithëse Hasan Prishtina nuk arriti t'i bindë krerët e tjerë për rrezikun që e krijonin për çështjen shqiptare me rrugëtimin e tyre në Shkup, ai mori pjesë në hartimin e 14 kërkesave për Qeverinë Osmane. Dhe, kur u bënë gati të gjitha kërkesat, njëri nga krerët e kësaj kryengritjeje (që në dokumente përmendet me emër) – si duket më shumë i motivuar nga qarqet serbe – kërkon që në ato kërkesa të vihet edhe kërkesa nr. 15 që *“të gjitha të drejtat që do t'u jepen shqiptarëve t'i shfrytëzojnë edhe serbët”*.¹⁵ Në këtë kundërshton Hasan Prishtina dhe kjo pikë nuk vihet në mesin e kërkesave të kryengritësve shqiptarë. Për këtë arsye Hasan Prishtina shihej nga serbët si armiku më i madh i kauzës së tyre.

I pakorruptuari Hasan Prishtina

Në dokumentin 66 të këtij vëllimi dokumentesh raportuesi serb nga Shkupi i shkruan shefit të tij edhe për atë se nga sa të holla ua jep disa krerëve shqiptarë për *“bashkëpunimin e mirë”* që kishte me ata.¹⁶ Megjithëse zyrtari serb në këtë listë e kishte vënë edhe emrin e Hasan Prishtinës, kur takohet me informatorin e tij shqiptar në Kosovë, ai e kundërshton rreptë këtë vendim, me arsyetimin se Hasan Prishtina nuk është *“njeri i tyre”* dhe ai nuk pranon të marrë të holla prej serbëve.¹⁷ Kjo vetëm e ndihmon bindjen tonë se figura më e pastër në boshtin kombëtar, që dinte me maturi të mbrojë interesat shqiptare, që sakrifikonte pasurinë e tij dhe nuk pranonte që

¹⁵ Po aty, fq. 319–320

¹⁶ Po aty, fq. 327–328

¹⁷ Po aty, fq. 327–328

askush t'ia diktojë veprimet e tij, mbetet pikërisht Hasan Prishtina.

Kërkesat e kryengritësve shqiptarë

Para se të nisen për Shkup kryengritësit shqiptarë i përpilojnë 14 kërkesa që ia përcjellin Qeverisë Osmane. Ato janë dhënë në dokumentin 136¹⁸, ndërsa ne po i japim këtu më poshtë:

1. Të pranohet e drejta zakonore në Shqipëri
2. Në gjendje paqeje shërbimi ushtarak të kryhet në Turqinë Evropiane
3. Shqiptarët të kenë të drejtë të mbajnë armë
4. Nëpunësit të jenë shqiptarë ose të dinë shqip
5. Të hapet nga një kolegji (i tipit Galata Saraj) në secilin nga katër vilajetet, ndërsa nga dy nëse popullsia numëron mbi 300.000 banorë
6. Shqipja të bëhet gjuhë zyrtare (në trojet shqiptare – Z.I.)
7. Të bëhet themelimi i shkollave fetare (medreseve)
8. Mësimi të jetë i lirë (i mundshëm për secilin – Z.I.)
9. Të ndërtohen rrugë dhe hekurudha
10. Të bëhet ndarja administrative e kazave në nahi
11. Sheriati të zbatohet rreptë
12. Të gjykohet kabineti i Haki Pashës dhe Sead Pashës
13. Të shpallet amnisti e përgjithshme për pjesëmarrësit në luftime
14. Të kompensohen të dëmtuarit¹⁹

¹⁸ Po aty, fq. 319–320.

¹⁹ Këto kërkesa janë botuar edhe vëllimin me dokumente “*Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës*” (përzgjedhën dhe përgatitën: S. Asani, M. Prishtina, S. Tahiri), ITSHKSH, Shkup, 2012, fq. 74–75

Nga kërkesat që do t'i parashtrojnë kryengritësit shqiptarë kuptohet qartë se nuk bëhej fjalë për përmasa të ndonjë konflikti osmano-shqiptar, aq sa dëshironin serbët. Aq më shumë që ende para se të mbërrinin në Shkup mareshali osman Ibrahim Pasha e njoftoi Hasan Prishtinën se kërkesat e tyre pranoheshin²⁰, përveç gjyqimit të kabinetit xhonturk dhe armatosjes së shqiptarëve, të cilat ishin lënë të diskutohen më vonë. Që situata të mos eskalojë më shumë, Hasan Prishtina do ta shpallë kryengritjen si të përfunduar, duke synuar kështu që sa më shpejt t'u vihet kapak edhe planeve serbe për konfliktin shqiptaro-osman, që ata dëshironin ta derdhnin në luftë ballkanike.

Marrë në përgjithësi, nga këto dokumente dhe nga burime të tjera, del se Hasan Prishtina është i vetmi vizionar dhe njeri që nuk u bë viktimë e planeve të shteteve sllave që bënin hesap në qafë të shqiptarëve. Në fakt, sipas këtyre dokumenteve, në lidhje me statusin e ardhshëm të Shqipërisë Hasan Prishtina ishte i mendimit që tokat shqiptare duhet të mbeten në Perandorinë Osmane, por të bëheshin reforma rrënjësore që do të siguronin një vetëqeverisje administrative. Madje, sikur të realizohej ideja e Hasan Prishtinës për autonomi të katër vilajeteve shqiptare në kuadër të Perandorisë Osmane, mbase edhe fati i Shqipërisë nuk do të ishte ky që mbeti me pavarësinë e 28 Nëntorit, me ç'rast më shumë se gjysma e tokave shqiptare mbetën jashtë kufijve.

²⁰ Shih për këtë edhe: Qerim Lita, *Hapi i parë drejt pavarësisë së shtetit shqiptar*, gazeta Koha – 14 tetor 2012, fq. 14–15

Bibliografia

1. *Dokumenti spoljnjoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914*, SANU, Beograd, 1985 (përgatiti: Mihajlo Vojvodic)
2. Hasan Bello, *Roli i Hasan Prishtinës në marshimin e kryengritësve*, revista Shenja, korrik 2012
3. Qerim Lita, *Hapi i parë drejt pavarësisë së shtetit shqiptar*, gazeta Koha – 14 tetor 2012
4. Qerim Lita, *Kërkesat e kryengritësve shqiptarë dhe qasjet e të tjerëve*, Shenja, tetor, 2012
5. “*Veprimtaria atdhetare e Hasan Prishtinës*” (përzgjedhën dhe përgatitën: S. Asani, M. Prishtina, S. Tahiri), ITSHKSH, Shkup, 2012
6. Tafil Boletini, *Kujtime*, Tiranë, 2003

*ILIR ZYLFIU**Tiranë*

VEPRIMTARIA KOMBËTARE E IDRIZ SEFERIT, BASHKËLUFTËTAR I HASAN PRISHTINËS, NË VITET 1910 – 1918

Lëvizja Kombëtare Shqiptare tërhoqi në jetën politike të gjitha forcat shoqërore të popullit shqiptar dhe kishte rrënjë të thella historike. Lëvizja Kombëtare Shqiptare duke filluar nga viti 1908, kishte hyrë në fazën përfundimtare, ndërsa viti 1912 shënon kulmin e sajë. Ajo u zhvillua në një truall të përgaditur nga kryengritjet popullore, që nuk u ndërpreu gjatë katër shekujëve të robërisë osmane. Gjatë këtyre lëvizjeve ishte formuar te shqiptarët ndjenja e kombësisë e identitetit dhe e individualitetit të tyre përball sundimit të huaj. Lufta kundër zgjedhës së huaj për krijimin e një shteti të pavarur, që përbën synimin themelor të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare ishte në vetvete një e drejt demokratike. Përmeshja e këtij objektivi do t'i hapte rrugën zhvillimit ekonomik e kulturor të vendit. Lëvizja kombëtare, me objektivat e saj themelore, me luftën për çlirim e territoreve shqiptare nga sundimi i huaj dhe për ruajtjen e tërësisë së territoreve të saj ishte një front i gjërë, i cili bashkoi shumicën dërmuese të forcave shoqërore të vendit. Edhe udhëheqja e lëvizjes kombëtare nuk i takonte një force të vetme shoqërore. Në krye të saj dolën përfaqësues të intelegjencës, të bejlerëve me prirje atdhetare, klerik atdhetar, përfaqësues të fshatërsisë etj. Pra, nga rradha e forcave të lartpërmendura dhe grupet tjera shoqërore dolën organizator dhe drejtues politik e ushtarak të lëvizjes

kombëtare. Në mesin e këtyre personaliteteve të shquar në çerekun e fundit të shek. XIX dhe fillimit të shek. XX u dalluan Hasan Prishtina, Isa Boletini, Bajram Curri, etj.

Njëri ndër personalitetet më të shquara të popullit shqiptar në çerekun e fundit të shekullit XIX dhe fillimit të shekullit XX është dhe kreshniku i maleve të Karadakut – Idriz Seferi. Idriz Seferi u lind dhe u kalit në një periudhë më të rëndësishme të historisë sonë kombëtare. Që në fillim të rinisë u brumos me idealet e lirisë dhe të pavarësisë kombëtare. Idriz Seferi rradhitet në mesin e atyre personaliteteve që vunë vulë të rëndësishme kombëtare. Në bazë të studimit të aktivitetit të Idriz Seferit mund të konkludojm se veprimtaria e tij ishte e gjërë.

Në kohën e nismave të mëdha kombëtare shqiptare në fillim të shekullit XX, figura e Idriz Seferit u ngrit në rangun e figurave më të shquara patriotike të Kososvës dhe shqiptare në përgjithësi.¹

Idriz Seferi lindi më 1847 në fshatin Sefer të Karadakut në një familje me tradita patriotike.² Më vitin 1875, Idriz Seferi për shkak të veprimtarisë patriotike dhe pas një aksioni të armatosur u burgos nga pushteti osman. Këtë aksion, që është një ndër aksionet e para, që e organizoi kundër Hysen Ferës, çaushtit famëkeq osman, që po u ushtronte dhunë në katundet e Preshevës e Bujanocit. Përleshjet midis çetës së Idrizit dhe të xhandarëve të çaushtit të Hysen Ferës u zhvilluan në afërsi të fshatit Bilaç të Bujanovcit. Në këtë përleshje plagoset Idrizi në kokë, kurse çaushti në këmbë. Në mungesë të municionit Idrizi dhe Kurt Tërrnava kapen nga xhandarët osman. Pastaj u

¹ Sadullah Brestovci, Idriz Seferi Kreshniku i Karadakut, fejtton, Rilindja, 12 janar, 1979, f.13

² Fjalori enciklopedik shqiptar, Tiranë, 1986, f. 946.

dërguan në burgun e Nishit, ku iu shqipëtua dënimi 16 vjetë heqje lirie. Mirpo, instanca më e lartë gjyqësore i'a shtoi shqipëtoi dënimin prej 101 vjetë burgim. Pas tri vjetësh ushtria serbe pushton Nishin dhe me këtë rast Idrizi me shok do të lirohet për të vazhduar edhe më tejë kontributin në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare³.

Idriz Seferi kontributin e vetë të pamohushëm e dha edhe në Kuvendet dhe në veprimet luftarake të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit 1878 – 1881 dhe të asaj të Pejës 1899, duke përfaqësuar denjësisht Gjilanin dhe trevat për rreth, që nga Bujanoci, Presheva, Kumanova e deri në Shkup.⁴

Kontributi i Idriz Seferit ishte i pamohushëm në organizimin e Tubinit të Ferizajit. Ishte një nga udhëheqësit kryesor të këtij Kuvendi së bashku me Isa Boletinin, Bajram Currin.⁵ Vetëm në saxe të aktivitetit dhe autoritetit të tij në këtë tubim morën pjesë mijëra trima nga Gjilani, Kumanova, Presheva e Bujanoci. Si rezultat i ultimatumit të 30.000 kryengritësve shqiptar të tubuar në Ferizaj, sulltan Abdyl Hamidi do të detyrohej të shpall Kushtetutën apo Hyrijetin.⁶ Mirpo, shumë shpejt Xhonturqit treguan fëtyrën e vërtet. Ndaj lëvizjes kombtare përdorën të gjitha mjetet, duke filluar prej atyre politike, ushtarake dhe administrative.⁷

Politika e Xhonturqëve arrin kulminacionin me organizimin e ekspeditës ndëshkimore të Xhavit Pashës më vitin 1909.

³ Dr. Ramiz Abdyli, Idriz Seferi – general i ushtrisë popullore, Veprimi, Preshevë, Dhjetor, 1992, f. 12.

⁴ Fjalori Enciklopedik shqiptar, Tiranë, 1986, f.949.

⁵ Dr. Ramiz Abdyli, Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908–1910, Prishtinë, 2004, f. 24.

⁶ Veli Kryeziu, Roli i Idriz Seferit në Kuvendin e Ferizajit 1908, Seminar i V Ndërkombëtar i Albanologjisë, Shkup, 2011, f. 327.

⁷ Dr. Ramiz Abdyli, Lëvizja Kombëtare Shqiptare... , f. 199.

Dështimi i ekspeditës së Xhavit Pashës bëri që qeveria xhonturke të marrë masa të tjera kundër shqiptarëve, si psh. nxorri ligje të reja me anën e të cilave aplikoi taksa të reja, rekrutimin e detyrueshëm ushtarak, çarmatosjen e popullsisë, mbylljen e klubeve kombëtare, përzierjen në çështjen e alfabetit dhe mbyllja e shkollave shqipe. Të gjitha këto masa krijuan një gjendje shumë të rëndë në popullsinë e Kosovës.⁸ Ekspeditat e Xhavit Pashës shkaktuan një shqetësim jo vetëm në popull, por edhe në mesin e deputetëve shqipëtar në parlamentin osman. Në mbrojtje të popullsisë civile dhe të kërkesave të kryengritësve shqiptar u dallua deputeti Hasan Prishtina. Deputetët shqiptar në krye me Hasan Prishtinën kërkonin nga qeveria turke, ndërprerjen e ekspeditës ndëshkimore të Xhavit Pashës dhe zbatimin e reformave.⁹

Krahas viseve të tjera të Vilajetit të Kosovës edhe në rrethin e Karadakut kishin filluar përgaditjet për një kryengritje me përmas më të gjëra. Nën organizimin dhe drejtimin e Idriz Seferit, në mars të vitit 1910 u mbajt mbledhja krerëve të Kosovës Lindore që kishte për qëllim përcaktimin e masave organizative dhe strategjike të kryengritjes. Pas mbledhjes, përgaditjet ishin më të shpejta, veçanarisht në planin e organizimit të mobilizimit të masës, për t'i bërë ballë ekspeditave të ushtrisë osmane. Kështu brenda një kohe të shkurtër u krijua një numër relativisht i madh i çetave vullnetare dhe u shtuan veprimet e armatosura.¹⁰

Kontributin më të madh në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare Idriz Seferi e dha në njërën nga betejat më të mëdha midis

⁸Po aty, f.31.

⁹ Dr. Tahir Abdyli, Hasan Prishtina, Prishtinë, 1990, f. 39,40.

¹⁰ Dr. Shukri Rahimi, Kryengritja Shqiptare në Kosovë (1909–1912)," KOSOVA", I, Prishtinë, 1972, f.42.

kryengritësve shqiptar dhe ushtrisë turke që u zhvillua gjatë muajit prill dhe maj të vitit 1910 në Grykën e Kaçanikut dhe viseve për rreth.¹¹ Idriz Seferi kishte për detyrë që me kryengritësit e rretheve të Gjilanit, Kumanovës, Preshevës të pengonte depërtimin e ushtrisë osmane, ngase aty pari kalonte hekurudha që lidhte Shkupin – kryeqytetin e Vilajetit të Kosovës me viset tjera të Kosovës.¹² Kryengritësit shqiptar të kazas së Gjilanit, Kumanovës, Preshevës të udhëhequr nga Idriz Seferi më 24 prill ia dolën të shtinë në dorë Grykën e Kaçanikut.¹³ Marrja e Grykës së Kaçanikut dhe paralizimi i linjës hekurudhore ishte merit e Idriz Seferi . Marrja e Grykës kishte për synim, ta detyruar Shefqet Turgut Pashën të ndeshej në terrenin malor. Sukseset e kryengritësve si dhe përhapja e kryengritjes në të gjithë Vilajetin Kosovës e detyruan qeverin xhonturke të marrë masa, duke dërguar në Kosovë ushtri nga Selaniku e Azia e Vogël.¹⁴ Pas një përgaditje disa ditëshe , përleshjet e para në mes kryengritësve shqiptar dhe ushtrisë osmane u zhvilluan më 28 prill pranë stacionit hekurudhor të Kaçanikut të Vjetër. Më 30 prill luftimet u zhvendosën në Grykën e Kaçanikut. Forcat turke sulmuan nga pesë drejtime kryengritësit shqiptar. Me qëllim që t'i detyronte kryengritësit shqiptar të linin frontin, Turgut Pasha shkatërroi shumë fshatra për rreth, ku kishte vetëm gra, fëmij e pleqë. Por, mbrojtësit e Kaçanikut nën udhëheqëjen e Idriz Seferit i qëndruan heroikisht disa ditë sulmeve osmane¹⁵

¹¹ Shukri Rahimi, Vilajeti i Kosovës, Prishtinë, 1969,f.143.

¹² Dr. Ramiz Abdyli, Lëvizja Kombëtare Shqiptare.... ,f. 336.

¹³ Zekëria Cana , Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë 1908–1912, Prishtinë1979,f.108.

¹⁴ Dr. Ramiz Abdyli, Lëvizja Kombëtare Shqiptare ...,f. 340.

¹⁵ Po aty, f. 347; Mr. Aliriza Selmani, Rrethi i Gjilanit në Kryengritjen e viti 1910, KOSOVA, 28, Prishtinë, 2006, f. 175,176.

Në pamundësi t'i mbanin më gjatë pozitat, luftarët e Kaçanikut, në mungesë ndihme në kohën e duhur, u detyruan të lëshojn Grykën e Kaçanikut dhe u tërhoqën në mënyrë të organizuar në drejtim të Moravës së epërme dhe të Karadakut, duke iu shkaktuar reparteve turke humbje.¹⁶

Nën udhëheqjen e Idriz Seferit një pjesë e kryengritësve zhvilluan luftimet te Guri i Shpuem dhe Gjurgjedolli pranë Kaçanikut. Më 2 maj te Qafa e Drenoglavës afër Nikocit u zhvillua një luftë e përgjakshme, ku pati shumë të vrarë e të plagosur. Të dhënat dokumentare na flasin për numrin e madhë të ushtarëve të vrarë e të plagosur. Në këtë përleshje Idriz Seferi kishte qenë i rrezikuar, por me ndihmën e Halim Beguncës i'a arriti të çaj rrethimin.¹⁷ Kryengritësit të udhëhequr nga strategu Idriz Seferi, u shkaktuan humbje të mëdha forcave osmane në Smirë, Nikoc, Kurbali. Në fshatin Smirë ata çarmatosën 4 batalione të ushtrisë osmane. Nën udhëheqjen e Idriz Seferit , kryengritësit e Anamoravës dhe Karadakut vazhduan rezistencën, por gjithlher duke aplikuar taktikën e luftës guerile. Për të shpartalluar çetat e Idriz Seferit, krahas njësive osmane që gjindeshin në terren u angazhuan edhe përforcime nga Shkupi, Kumanova e Presheva, për t'i sulmuar nga prapashpina çetat e këtij udhëheqësi të shquar që përbënin rrezik të madh për përhapjen e kryengritjes shqiptare në fshatrat e Shkupit. Nga dëshprimi në mos asgjësimin e çetave të Idrizit, forcat osmane vunë zjarrin disa fshatrave të kësaj zone.

¹⁶ Mr. Aliriza Selmani, Gjurmime Historike për rrethin e Gjilanit, Gjilan , 2009, f.39..

¹⁷ Mr. Aliriza Selmani, Gjilani me rrethinë 1908–1912, Prishtinë , 1998, f. 140.

Gjatë kësaj kohe, një grup prijësish të kësaj ane në krye me Idriz Seferin kërkuar ndihmën e autoriteteve austro-hungareze. Së bashku me Sabri Kajën, Adem Kabashi, Ramë Pozhorani kërkuar ndërmjetësimin e priftit të Letnicës, Dom Pashkë Krasniqit tek autoritete austro-hungareze për t'iu dhënë ndihmë në armatime. Ata i kërkonin qeverisë austro – hungareze që të ndërmjetësoj te qeveria osmane për t'i ndëprer veprimet vandale kundër popullit të pambrojtur.¹⁸

Në këto rrethana, një pjesë e kryengritësve nën udhëheqjen e Idriz Seferit për të mbajtur gjallë frymën e lëvizjes çlirimtare, lëviznin në viset e kazasë , duke kërkuar nga banorët që mos t'i dorëzojnë armët dhe kohë pas kohe po zhvillonin aksione kundër xhandarmërisë osmane.¹⁹

Rëndësia e këtyre luftërave vërtetohet edhe nga fakti se u përcollën nga ana e Ministrit të Luftës, Mahmut Shefqet Pashës, i cili mori pjesë aktive në drejtimin e trupave osmane të operacionit në Kosovë.

Nga analiza e materjaleve mund të gjykojm, se përpjekjet për tërealizuar të drejtat kombëtare zhvilloheshin jo vetëm me anë t ë kryengritjeve të armatosura, porë she me mjete politico-diplomatike. Kështu që, deputetët shqiptar nën udhëheqjen e Hasan Prishtinës bënë përpjekje ta pengonin zbatimin e vendimit të qeverisë për dërgimin e përforcimeve të reja ushtarake në Kosovë. Deputetët kërkonin që në Vilajetin e Kosovës në vend të forcave ushtarake të dërgohet një komision për të hetuar në vend shkaqet e kryengritjes dhe gjendjen e përgjithëshme. Pas një debati polimizues, parlamenti turk

¹⁸ Dr. Ramiz Abdyli, Lëvizja Kombëtare Shqiptaref. 378.

¹⁹ Mr. Aliriza Selamani, Gjurmime Historike për Gjilanin e rrethinën...., f. 47.

nuk mori parasysh propozimin e Hasan Prishtinës.²⁰ Hasan Prishtina në seancën parlamentare të 7 dhjetorit të vitit 1910 paraqiti shkaqet e kryengritjes së vitit 1910. Konstaoi se shkaktar të kryengritjes shqiptare ishte administrata e keqe osmane.

Duhet thekësuar se në këto luftime, si çdo herë më parë, mori pjesë aktive edhe gruaja shqiptare, e cila nuk qëndroi vetëm në prapavijë, por edhe rezistoi në vijën e zjarrit në Moravë, Karakdak e viset tjera të Kosovës. Për shumë akte heroike të femrave shqiptare shkroi dhe shtypi i kohës, dëshmonin konsujt e huaj, por edhe vetë ushtarët e oficerët turq.²¹ Midis tyre shquhej edhe bashkëshortja e Idriz Seferit, Baftje Seferi.

Beteja e Kaçanikut pati jehonë të madhe brenda dhe jashtë vendit, humbjet e të dy palëve ishin të mëdha. Pas pushimit të luftës së Kaçanikut, i dëshpruar nga humbjet, Shefqet Turgut Pasha urdhëroi ushtrinë të hakmerrej ndaj popullsisë civile.²²

Me rastin e ardhjes së sulltan Mehmet Rashiti V në Kosoë , me qëllim që të bisedoj me krerët kosovar dhe në këtë mënyrë të i izoloj nga ngjarjet në Malësi, u shpall amnestia për refugjatët shqiptar. Mirpo, informamatat që vinin nga klubi i xhonturqëve në Vushttri e Gjilan mund të kuptojm që Idriz Seferi e Isa Boletini nuk pranuan të dorëzoheshin. Në këtë rast Hasan Prishtina i mbrojti krerët e kryengritjes Idriz Seferin ,Isa Boletinin e tjerët , duke i'a kujtuar Sulltanit dhe Mehmet Shefqet Pashës, ministrit të luftës, se shqiptarët nuk i harrojnë lehtë ato që ishin ndërruar kundër tyre.²³

²⁰ Dr. Ramiz Abdyli, *Lëvizja Kombëtare Shqiptare ...*,f. 355, 356.

²¹ Shaban Braha, Idriz Seferi, Tiranë,1983,f.121.

²² Mr. Aliriza Selmani, *Gjurmime Historike për ...*,f.40.

²³ Dr. Tahir Abdyli, *vep.cit.*,f. 66.

Në dhjetor të vitit 1911 deputetët shqiptar merren vesh që ta shfrytëzojnë gjendjen vështirë të Perandorisë Osmane për ta fituar autonomin e Shqipërisë.²⁴ Në emër të deputetëve shqiptar, Hasan Prishtina kërkon me vendosmëri që të formohet një komision parlamentar për t'i vlerësuar dëmet që i kishte bërë ushtria e Shefqet Tergut Pashës në Shqipëri, si dhe kërkonte të realizonte reformat. Hasan Prishtina gjatë diskutimit i bëri vërejtje të ashpër qeverisë së Stambollit, se nëse vazhdojnë të nëpërkëmbin të drejtat e bashkëkombasve të mi, në Shqipëri do të shpërthejë kryengritja. Në këtë rast Hasan Prishtina provokohet nga një deputet sirian, i cili thotë se ç'del në atë rast. Hasan Prishtina në atë rast i përgjigjet se në atë rast "Do të shpërthejë revolucioni dhe një ndër të parët që do të marrë në dorë flamurin e revolucionit, ndofta i pari do të jem unë".²⁵ Pra nga ky reagim mund të kuptojmë që as deputetët shqiptar nuk e kishin të lehtë të luftonin për të drejtat kombëtare.

Ideologët kryesor dhe populli shqiptar në vitin 1912 me të drejtë gjykuan se vetëm me luftë të pandërprerë fitohet liria dhe pavarësia. Perandoria Osmane e destabilizuar nga brenda si dhe nga ndërhyrjet të jashtme bënë për të kuptuar se sundimit të saj në Ballkan i kishte ardhur fundi.

Në këtë kohë, si në gjithë Vilajetin e Kosovës edhe në rrethinë e Gjilanit, Preshevës pakënaqësia nga sundimi osman i kishte përfshirë masat e gjëra popullore. Prandaj, që nga fillimi i vitit 1912, përgaditjet për pjesëmarrjen masive të shqiptarëve në këtë luftë u intensifikuan. Mirëpo, gjatë këtyre përgaditjeve, si problem shumë i rëndësishëm doli furnizimi i kryengritësve

²⁴ Historia e Popullit shqiptar, Prishtinë, 1969, f. 331.

²⁵ Ajet Haxhiu, Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike në Kosovë, Tiranë, 1986, f. 47.

me armë dhe municion. Prandaj, duke mos pasur alternative tjetër, shqiptarët e disa viseve të Kosovës për sigurimin e një sasive armësh u orientuan kah Serbia.²⁶ Nga udhëheqja e kryengritjes, si Hasan Prishtina, Isa Boletini, Idriz Seferi i'u paraqit deklarata drejtuar qeverisë turke. Në këtë deklaratat thuhej " U shtrënguam të rrokim armët për të siguruar me rigorizitet pasjen e disa ligjieve në përshtatshmëri me zakonet e vendit". Pra, edhe sipas shpjegimeve të Idriz Seferit e Isa Boletinit shkakët e kësaj kryengritjes shqiptare të vitit 1912 ishin mohimi i të drejtave kushtetuese, dhunimeve, padrejtësit etj.²⁷ Kontributi i Idriz Seferit në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare ishte i pamohushëm edhe gjatë vitit 1911 e 1912. Gjatë fushatës zgjedhore, në pranëverë të vitit 1912 si në shumë vende të Kosovës ashtu edhe në Anamoravë shënojm disa konflikte të armatosura në mes të organeve të pushtetit dhe shqiptarëve, ku kontributi i Idriz Seferit nuk mungoi.²⁸ Në këto zgjedhje qarqet shoveniste turke dhe qarqe të tjera do të punojn në dëm të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Në Kosovë e Maqedoni, këto zgjedhje do të zbatohen në aleancë të plotë midis qarqeve shoveniste turke dhe serbe.²⁹

Në përgaditjet për luftë, si problem Idriz Seferit i është shtruar çështja e furnizimit me armë. Për këtë kishte hyrë në kontakte për përfaqësuesit serb, ku ishte arritur marrëveshja për sigurimin e një sasive armësh, të cilat filluan të vinin që nga shkurti i vitit 1912. Mirpo, Idriz Seferi gjithë herë ishte i

²⁶ Dr. Zekëria Cana, Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908–1912, Prishtinë, 1979, f.209–211.

²⁷ Dr. Tahir Abdyli, vep. cit.,...f.116.

²⁸ Gjorgje Mikiq, Albancima u turskom parlamentarnim izborima 1912 godine, Vjetar–Godishnjak, Arkivi I Kosovës, nr. IV–V, Prishtinë, 1971, f.307.

²⁹ Tahir Abdyli, vep. Cit.,...f.59

kujdesshëm me enisarët serb, duke ia kujtuar se shqiptarët po luftonin për pavarësi dhe nuk mund të merrte kurrfarë obligimi ndaj këtyre shërbimeve të Serbisë.³⁰

Organizatorët e kryengritjes me në krye Idriz Seferin, duke qenë në lidhje të vazhdueshme me Hasan Prishtinën dhe udhëhqesit tjerë të Vilajetit të Kosovës punonin me nxitim rreth organizimit të kryengritjes masive. Idriz Seferi si njëri ndër udhëhqësit e Kryengritjes së Përgjithshme antiosmane të vitit 1912, që nga maji i këtij viti, kur plasi kryengritja për t'i zbatuar vendimet e Kuvendit të Junikut, mori pjesë në këtë kryengritje. Si një ndër udhëhqësit e kësaj kryengritje u vu në krye të mjrave kryengritësve shqiptar të anës së Gjilanit, Preshevës, Kumanovës, Kaçanikut deri në çlirimin e gjithë Vilajetit të Kosovës.³¹ Më 23 korrik në fshatin Pozhoran ishte mbajtur një tubim , me pjesmarrjen e Idriz Seferi, Mehmet Pashë Derralën e Tetovës , Sait Beun e Shkupi etj., ku ishte marrë vendimi për marrjen e qytetit të Gjilanit. Pas disa luftimeve të suksesshme kundër disa njëjësive ushtarake të dërguara nga Shkupi e Kumanova kishte arritur të pastronte këtë anë nga pushteti osman. Më 28 korrik , Idrizi në krye të 2000 kryengritësve hyri në Gjilan.³²

Kështu, në gjysmën e parë të korrikut të vitit 1912, forcat kryengritëse shqiptare ishin hedhur në sulm në të gjitha anët e vendit. Ata tani e shtrinë veprimtarinë nga Çamëria e deri në Malësi të Madhe, Podujevë, Gjilan e Kumanovë, ku

³⁰ Mr. Sadullah Brestovci, Idriz Seferi, Rilindja, "Prishtinë", më 26 dhe 27 janar 1970; Mr. Aliriza Selamni, Gjurmime historike për Gjilanin...,f.50.

³¹ Dr. Ramiz Abdyl, Idriz Seferi – general i ushtrisë popullore, Veprimi, ..., f. 12

³² Mr. Aliriza Selamni, Gjurmime historike për Gjilanin...,f.55; Prof.Dr. Muhamet Shatri, Dokumente Franceze për Shqiprin dhe Shqiptarët më 1912, Prishtinë,2004,f.208,223.

kontributi i Idriz Seferit ishte i pakontestueshëm.³³ Derisa po pritje përgjigja prej 14 pikave të "Hasan Prishtinës", Idriz Seferi dhe Isa Boletini i kishin dhënë fund hartimit të planit për çlirimin e Shkupit. Pasi që qeveria osmane nuk dha përgjigje në afatin e caktuar, nisi marshini i kryengritësve në drejtim të Shkupit. Grupi kryesor nën udhëheqjen e Bajram Currit, Idriz Seferit, Isa Boletinit kaluan nëpër Moravën e Epërme, të ciltë më 12 gushtë hynë në Shkup pa rezistencë.³⁴

Në këto përpjekje Idriz Seferi, si një ndër udhëheqësit e Kryengritjes mori pjesë dhe udhëhoqi forcat shqiptare në çlirimin e Gjilanit, Preshevës, Kumanovës, Ferizajit, Kaçanikut e Shkupit. Idriz Seferi ishte jo vetëm prijës popullor, por edhe ushtarak e strateg që udhëhoqi popullin në luftë jo vetëm kundër kundër forcave osmane , por edhe kundër forcave tjera serbe gjatë viteve 1907–1912 , që depërtonin në trojet shqipëtare për të realizuar synimet ekspansioniste ndaj trojeve tona.

Kur në tetor të vitit 1912 aleatët ballkanik i shpallën luftë Turqisë, me çka rrezikuan drejtpërdrejt trojet shqiptare, me iniciativën e Hasan Prishtinës u thirr mbledhja urgjente e Komitetit Shpëtimi dhe e Organizatës Shoqëria e Zezë për shpëtim në Shkup. Me vendimet e kësaj ,mbledhje iu bë e njohur Fuqive të Mëdha se populli shqiptar do të luftoj jo për ta ,mbrojtur sundimin osman , por tokat e veta.³⁵ Një tubim i ngjajshëm me iniciativën Idriz Seferit u organizua edhe në Gjilan. Pas mbledhjes pasoi grumbullimi i vullnetarëve . Grupi

³³ Historia e Popullit Shqiptar, Prishtinë, 1969,f.328.

³⁴ Mr. Aliriza Selamni, Tubimi i Kryengritësve të Kosovës në Anamoravë dhe marshimi në Shkup, KOSOVA ,nr.24/25,Prishtinë,2003,f.137,138; Prof.Dr. Muhamet Shatri, Dokumente Franceze për Shqiprin, f. 241.

³⁵ Tahir Abdyli, vep. cit.,f.161,162.

prej mijrave vetash nën udhëhqjen e Idriz Seferit e të tjerëve u drejtuan në rajonin e Svircës, Velegllavës e rrethinës, ku me popullatën e asaj ane do të organizohej rezistencë kundër njësive të Armatës së Tretë serbe.³⁶ Kështu të prirë nga Idriz Seferi mijëra vullnetar shqiptar të këtyre trojeve filluan luftën kundër pushtuesve serb në rajonet e Bujanocit, Gollakut, Kumanovës e Karadakut. Ushtria serbe më 21 tetor pushtoi grykëne Konçulit, ndërsa më 24 tetor hyri në Gjilan. Në këto rrethana Idrizi me disa të tjerë ishte tërhequr në Karadak.³⁷

Një ndër detyrat e veçanta të udhëheqësve politik e ushtarak të Aleancë ballkanike ishte që ti zënë ideologët e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, si Hasan Prishtinën, Isa Boletinin, Idriz Seferin etj. Në gjysmën e parë të nëntori të vitit 1912 Idriz Seferi u zu rob nga ushtria serbe së bashku me Hasan Prishtinën e veprimtar të tjerë të dalluar të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, do të borgoset në Kalemegdan të Beogradit, prej nga u liruan në prill të vitit 1913.³⁸

Serbia dhe Mali i Zi në trevat e aneksuara të Kosovës dhe viseve të lindore të Shqipërisë zbatuan politikën e dhunës, të shpronësimit dhe të shpërnguljeve. Në këto rrethana filloi që paknaqësia të shprehej për mes organizimit të kryengritjeve të armatosura. Drejtimin e tyre e morën Hasan Prishtina, Bajram Curi, Idriz Seferi etj.³⁹

³⁶ S.Brestovci, Idriz Seferi Kreshniku i Karadakut, Rilindja, Prishtinë, 1990, më 28 janar, 1970; Feti Mehdiu, Disa të dhëna të shtypit arab për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare, Kosova, V, Prishtinë, 1976, f.195.

³⁷ Mr. Aliriza Selamni, Gjurmime historike për Gjilanin..., f.59.

³⁸ Dr. Liman Rushiti, Rezistenca e Popullit Shqiptar kundër pushtuesve serbo-malazet 1912-1914, KOSOVA, nr24,25, Prishtinë, 2003, f.161,162 ; Dr. Ramiz Abdyli, Idriz Seferi – general i ushtrisë popullore, Veprimi, ..., f. 12

³⁹ Historia e Popullit Shqiptar, III, Tiranë, 2007, f.428,434.

Idriz Seferi nga gjysma e dytë e vitit 1913 deri në nëntor të vitit 1915 do të gjendej në krye dhe do të udhëheq me sukses çetat kryengritëse shqiptare në luftë kundër ushtrisë dhe xhandarmiërisë serbe, duke i sjellë humbje pengesa dhe humbje pushtetit okupues serb në këto troje.⁴⁰

Gjatë Luftës së Parë Botërore, popullsia shqiptare në zonën e pushtimit bullgar u detyrua të vetëmbrohej. Rezistenca shqiptare fillon me shmangien e detyrimeve të ndryshme që u ngarkonin pushtuesit. Madje, ata kaluan edhe në organizimin e rezistencës së armatosur. Kështu që Hasan Prishtina legalisht punonte në fushën e ngritjes kulturore, arsimore e të bashkimit të shqipëtarëve, kurse ilegalisht punonte në organizimin e njëjësive luftarake. Në zonën e okupimit bullgar vepronin njësit luftarake të udhëheqëura Ilaz Reçakut dhe Shaqir Smakës. Në realitet këto ishin njësi të Hasan Prishtinës dhe tërthorazi komandoheshin prej tij.⁴¹ Pra, qysh nga viti 1916 vepronin çeta të shumta, në mesin e të cilëve ishte edhe çeta e Idriz Seferit. Pushtuesit bullgar në zonën e vetë të pushtimit nuk kishin arritur t'i shtypini grupet e kaçakëve edhe përkundër që në vitin 1916 kishin kapur dhe burgosur, kreun e rezistencës Idriz Seferin.⁴²

Pas përfundimit të Luftës së Parë Botërore dhe pas krijimit të Mbretërisë Serbo-Kroato – Sllovene, Idrizi nuk do të pajtohet me situatën e krijuar, por do të gjendej edhe më tutje në ballë të luftës dhe rezistencës së armatosur për çlirim dhe bashkim kombëtar të Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare, që

⁴⁰ Shaban Braha, vep. cit., f.136.

⁴¹ Tahir Abdyli, vep. cit., f.207.

⁴² Historia e Popullit Shqiptar, III, Tiranë, 2007, f.441; Limon Rushiti, Rrethanat Politiko- Shoqërore në Kosovë 1912-1918, Prishtinë, 1986, f.201.

Konferenca e Amabasadoreve edhe Konferenca e Paqës padrejtësisht i la nën sundimin e Mbretërisë Serbo – Kroato – Sllovene. Idriz Seferi vazhdoi luftën për çlirim kombëtar të Kosovës dhe të viseve të tjera në ish – Jugosllavi deri në fund të jetës së tijë.

Idriz Seferi dha kontributin kombëtar edhe në arsimin e shollën shqipe. Idriz Seferi, Hasan Prishtina, Nexhib Draga, Bajram Curri e patriot të tjerë dhe me ndihmëne klubeve shqiptare kontribuan në hapjen e shkollave shqipe , si në Gjilan, Mitrovicë, Prizren, Vuçitërn, Pejë. Lufta e Hasan Prishtinës , Idriz Seferit e patriotëve të tjerë përbënë një pjesë të luftës së tyre të përgjithshme për lirin kombëtare shqiptare.⁴³ Tubime me popullin të karakterit arsimor në dobi të programit arsimor të Kongrseit të Elbasanit u organizuan nga Hasan Prishtina edhe në Kazan e Gjilanit. Me mjete të veta Hasan Prishtina në Kazan e Gjilanit hapi tri shkolla shqipe. Në kohën e mbajtjes së tubimeve për hapjen e shkollave shqipe në Kazan e Gjilanit, u zgjodhën pesë djemë për mësues të ardhshëm të shkollës shqipe, të ciltë i dërgoj në Normalen e Elbasanit dhe do t'i mbajë me mjete të veta.⁴⁴ Në aksionin për hapjen e shkollës shqipe, për dërgimin e nxënëseve në Normalen e Elbasanit në Kazan e Gjilanit , Hasan Prishtina u ndihmua, u përkrah nga Idriz Seferi. Idriz Seferi kontriboi që në vitin 1909 , pas Revolucionit xhonturk të hapet shkolla shqipe në Pozhoran, që ishte ndër fshatrat më të mëdha të regjionit të Gjilanit. Në këtë aksion kontribuan edhe bashkëluftrarët e Idrizit si, Isalm Pirra, Tahir Rama. Ai u

⁴³ Tahir Abdyli,vep.cit.,f.62;Tahir Abdyli, Korifeu i Arsimit Kombëtar, Gjurmime Albanologjike, S.SH.H, nr 20, f.297.

⁴⁴ Tahir Abdyli,vep.cit.,f.75; Tahir Abdyli, pun. cit., f.300.

angazhua edhe për shkollën shqipe, e cila u hap në qytetin e Gjilanit.⁴⁵

Idrizi si patriot e personalitet me autoritet që ishte u angazhua edhe si edhe si pleqënar. Pleqëria si institucion ndër shqiptarët është njëaftë e vetër dhe ndeshet në të gjitha trevat ebanuara me shqiptar që nga kohët më të vjetra. Në karadak kjo formë kanunore është njëaftë e dukshme dhe e hershme. Në mesin e shumë pleqnarëve të kësaj treve pa dyshim shquhej edhe Idriz Seferi, i cili dha një kontribut të madh në pjatimin e gjaqeve e ngatërresave, e sidomis në zgjedhjen e kontesteve pronësore në mes fshatrave dhe regjioneve që nga Shkupi e Kaçaniku e deri në Preshevë e Bujanoc.

Nga studimi që i bëhet figurës së Idriz Seferit, Hasan Prishtinës mund të gjykojm, që Idrizi Seferi, Hasan Prishtina e shumë patriot të tjerë kanë një merit të veçantë për lidhjet dhe mbajtjen gjallë të unitetit luftarak e kombëtar të krahinave të mëdha : Kosovës Karadakut e Vardarit. Me aktivitetin e tijë ishte bërë i njohur që nga Drin i Zi e deri te rrethina e Nishit. Për figurën e Idriz Seferit si bashkëpuntor i Hasan Prishtinës e shumë patriotëve të tjerë , që dha një kontribut të pamohueshëm në Lëvizjen Kombëtare Shqipëtare është vështir të përfshihet gjithë vepra madhore e këtij patrioti e kolosi të shquar shqiptar, ideali i të cilit ishte çlirimi dhe bashkimi kombëtar.

⁴⁵ Shaban Braha, vep. cit., f.136.

Bibliografia

Abdyli , Dr. Ramiz, Idriz Seferi–gjenerali i ushtrisë popullore, Veprimi, Preshevë,1992.

Abdyli , Dr. Ramiz, Lëvizja Kombëtare Shqiptare 1908–1910, Prishtinë,2004.

Abdyli, Dr. Tahir, Hasan Prishtina, Prishtinë, 1990.

Abdyli, Dr. Tahir, Korfeu i Arsmi Kombëtar,Gjurmime Albanologjike,S.SH.H.,nr.20, Prishtinë,1991.

Braha, Shaban, Idriz Seferi, Tiranë, 1993.

Brestovci, Sadullah, Idriz Seferi kreshniku i Karadakut, Rilindja,Prishtinë,1979.

Cana, Zekëria, Lëvizja Kombëtare Shqiptare në Kosovë, 1908–1912, Prishtinë, 1979.

Fjalori enciklopedik shqiptar, Tiranë, 1986.

Haxhiu, Ajet, Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike në Kosovë, Tiranë, 1986.

Historia e Popullit Shqiptar, I, Prishtinë, 1969.

Historia e Popullit Shqiptar, III, Tiranë, 2007.

Kryeziu, Veli, Roli I Idriz seferit në Kuvendin e Ferizajit 1908, Seminari Ndërkombëtar I albanologjisë, Shkup, 2011.

Mediu, Feti, Disa të dhëna të shtypit arab për Lëvizjen Kombëtare Shqiptare , Kosova, nr V,Prishtinë, 1976.

Mikiq, Gjorgje, Albancima u turskoj paralentarni izborima 1912 godine, Vjetar – Godisnjak, Arkivi i Kosovës,nr.IV–V Prishtinë,1971.

Rahimi, Dr. Shukri, Kruengritjet Shqiptare 1909–1912, KOSOVA,I,Prishtinë, 1972.

Rushiti, Dr. Limon, Rezistenca e popullit shqiptar kundër pushtuesëve serbo–malazez 1912–1914, KOSOVA, nr.24, 25, Prishtinë, 2003.

Rushiti, Dr. Limon, Rrethanat Politiko – Shoqërore në Kosovë, 1912–1918, Prishtinë, 1986.

Selmani, Mr. Aliriza, Gjilani me rrethinë 1908–1912, Prishtinë, 1998.

Selmani, Mr. Aliriza, Gjurmime historike për Gjilanin, Gjilan, 2009.

Shatri, Prof.Dr. Muhamet, Dokumente Franceze për Shqipërinë dhe Shqipëtarët më 1912, Prishtinë, 2004.

Rasim, Rexhepi, Seferi Ndër Shekuj (Monografi), Gjilan, 2005.

NAIM MUSLIU

HASAN PRISHTINA, PISHTAR I ARSIMIT KOMBËTAR

*“Sa të rrojë do të përpiqem për dituritë edhe për atdheun,
për mbrothësinë e vendit tonë”.
(Hasan Prishtina, Klubi “Dituria” Selanik, 1910)*

Për dallim nga veprimtaria politike kombëtare, Hasan Prishtina u shqua edhe në aktivitetin e tij të vazhdueshëm në shërbim të shkollës dhe mësimin në gjuhën shqipe. Për këtë çështje ai shkriu edhe pasurinë e tij.

Ardhja në pushtet e xhonturqve më 1908 nuk e ndryshoi gjendjen e më hershme politiko-ekonomike të viseve shqiptare që ishin nën sundimin e sulltan AbdylHamitit II. Përkundrazi, ata ishin bërë pengesë e zhvillimit të gjithëmbarshtëm të shqiptarëve, veçanërisht në zhvillimit të arsimit kombëtar. Për më tepër ky regjim lejonte të hapeshin shkolla private në Shqipëri, të cilat ishin kryesisht në gjuhë të huaj, varësisht nga vendi që financoheshin.

Në zhvillimin e arsimit kombëtar, kontribut të madh kishte dhënë Hasan Prishtina si para shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë (28 Nëntor 1912), por edhe pas mëvetësisimit të saj. Përpjekjet për përhapjen e mësimin shqip gjatë viteve 1908–1912, sa ishte deputet në parlamentin osman, por edhe karshi sunduesve serb, austro-hungarez, bullgar dhe të qeverisë shqiptare deri në vrasjen e tij, ishin pjesë e fushëveprimit në luftën e përgjithshme për liri e pavarësi kombëtare. Për përmbushjen e këtij qëllimi, ai kërkonte të botoheshin libra

në gjuhën shqipe, përdorimin e alfabetit latin dhe hapjen e shkollave fillore, të mesme e të larta në gjuhën amtare.

Për të arritur këtë qëllim, pas Revolucionit Xhonturk u ngritën klubet kombëtare. Këto klube përveç çështjeve politike në platformën e tyre përfshinin edhe çështjen e arsimimit kombëtar. Ndër klubet e para që u formuan ishte Klubi “Bashkimi” i Manastirit (31 korrik 1908), kurse me kërkesën e Hasan Prishtinës dhe atdhetarëve tjerë në muajin gusht ishte hapur edhe Klubi Shqiptar i Shkupit, i cili merrej përveç çështjeve politike edhe me hapjen e shkollave shqipe në Vilajetin e Kosovës.

Atdhetarët shqiptarë u përpoqën në fillim të krijojnë një shkollë kombëtare shqipe të pavarur dhe laike. Kështu, në vjeshtë të vitit 1908, Hasan Prishtina u takua me krerët e Lëvizjes Kombëtare të kazasë së Gjilanit me ç’rast u mor vendim që në këtë rreth të hapen tri shkolla në gjuhën shqipe: njëra prej tyre në Pozheran, kurse dy të tjetra në Gjilan.

Klubet kombëtare e panë të udhës që pas Kongresit të Manastirit të thirrrej një Kongres tjetër, i cili u mbajt në Elbasan më 2–8 shtator 1909, ku mori vendim të hapet Shkolla Normale (pedagogjike). Ajo u hap më 1 dhjetor 1909 në Elbasan nën drejtimin e Luigj Gurakuqit. Kjo shkollë në fillim kishte 160 nxënës. Prej tyre 50 ishin nga Vilajeti i Kosovës, të cilët kishin ardhur përmes klubeve shqiptare dhe nën përkujdesjen e Hasan Prishtinës dhe atdhetarëve tjerë të këtyre viseve. Ai i kishte dërguar 21 të rinj në Normale të Elbasanit dhe ishte zotuar se do t’i dërgonte edhe shumë të tjerë me shpenzime të veta. Në mesin e këtyre nxënësve që i financoi ishin edhe 5 gjilanas. Sipas gazetës “Liria” të Selanikut, ata ishin: Shyqyri Malushi, Qamil Zeneli, Nevzad Sherifi, Sait Ademi dhe Beqir Sadiku.

Në çdo moment Hasan Prishtina doli në mbrojtje të alfabetin kombëtar. Në konferencën që ishte organizuar nga klubi “Dituria” e Selanikut, ai shprehej se pavarësisht kundërshtimeve të rrepta për shkronjat e shenjta, dituria dhe e drejta do ta mundin poshtërimin dhe paditurinë. Ai shtonte se sa të jetë gjallë do të përpiqet për diturinë, për atdheun dhe për mbrothësinë e vendit. Kurse në një mbledhje të mbajtur në Klubin Qendror në Stamboll prej shumë çështjeve që u diskutuan, Hasan Prishtina paraqiti edhe çështjen e shkollës shqipe. Ai ftonë gjithë shqiptarët që me të ardhurat e tyre të ndihmojnë në përhapjen diturisë në Shqipëri, meqenëse qeveria osmane nuk ishte në gjendje të përgjigjet për këto nevoja. Për shkollën shqipe dhe shkollimin e shqiptarëve në gjuhën amtare Hasan Prishtina u zotua të jepte 5% të të ardhurave vjetore.

Ai nuk u ndal me kaq, por vazhdoi veprimtarinë e tij për realizimin e betimit që kishte dhënë. Nga mesi i shkurtit të vitit 1910, ai dërgoi 16 nxënës nga Vilajeti i Kosovës në Normale të Elbasanit. Më pas, në Elbasan erdhi edhe grupi tjetër prej 19 nxënësish nga Gjakova, Prishtina, Vuçitërna, Mitrovica, Peja, Struga etj. Me këtë rast, Luigj Gurakuqi, do të deklaronte: “...*Rroftë atdhetari i shkëlqyer Hasan Prishtina! Rroftë përjetë ky atdhetar i lartë, ky engjëll i Shqipnis së njerë*”. Më 11 mars 1910 me iniciativën e tij dhe të Nexhib Dragës në Elbasan u dërguan edhe 15 djem nga Shkupi, më 17 mars 10 dhe më vonë 17 nxënës të tjerë. Në maj të vitit 1910, nga Shkupi, Gjakova, Peja, Vuçitërna e Gjilani, në Elbasan arritën edhe 38 nxënës të cilët do të profesionalizoheshin për mësues të ardhshëm të shkollave shqipe në Vilajetin e Kosovës.

Përveç që punonte për të siguruar sa më shumë shkolla shqipe në vilajetet shqiptare, Hasan Prishtina angazhohej edhe për cilësinë e mësimdhënies e hapjen e shkollave profesionale dhe për këtë gjë polemizonte me qeverinë xhonturke në parlamentin osman. Kështu, në seancën parlamentare të 2 majit 1911, Hasan Prishtina kërkoi që në Vilajetin e Kosovës të hapej një shkollë e mesme Bujqësore, sepse ky territor kishte kushte të përshtatshme për zhvillimin e kulturave bujqësore.

Mirëpo, qeveria xhonturke shkoi edhe më larg duke vendosur përfundimisht mbylljen e mësonjëtorëve në Shqipëri. Hasan Prishtina reagoi ashpër kundër mbylljes së Normales së Elbasanit.

Edhe në flakën e kryengritjes së vitit 1912 e mbrojti shkollën shqipe nëpërmjet 14 kërkesave që ndryshe njihen edhe si “14 pikat e Hasan Prishtinës”, brenda të cilave i kushtoi rëndësi të madhe çështjes së arsimit dhe hapjes së shkollave në gjuhën shqipe, duke e ndarë arsimin laik nga ai fetar (pika 5, 6, 7 dhe 8).

Kështu, në artikullin me titull “Shqipëria e Re” të botuar në gazetën “Liria e Shqipërisë” në Sofje, më 22 tetor të vitit 1912, vlerësohej lart veprimtaria e tij atdhetare në luftën e vazhdueshme për liri dhe të drejta kombëtare të shqiptarëve, duke i dhënë epitetin Hasan Prishtinës si “*një nga më të mëdhenj atdhetar...*”.

Edhe pas largimit të sundimit osman nga Shqipëria, Hasan Prishtina nuk u ndal asnjëherë në përhapjen e mësimi shqip në tokat shqiptare. Në vitin 1915, gjatë sundimit serb, me iniciativën e tij hapet një shkollë në gjuhën shqipe në Vuçitërnë. Gjatë Luftës së Parë Botërore, në zonën e pushtimit austro-hungarez, hapja e shkollës në gjuhën shqipe

nuk pengoj. Në ballë të kësaj lëvizje arsimore ishte Hasan Prishtina. Ai punoi për hapjen e shkollës shqipe edhe në zonën e pushtimit bullgar.

Hasan Prishtina mbante kontakte me atdhetarët shqiptarë si brenda ashtu edhe jashtë atdheut. Në një letërkëmbim me Sotir Kolenë, që jetonte në Zvicër, i shkruante për ndihmën që u kishte dhënë disa studentëve shqiptarë që kishin takuar në Vjenë, të cilët kishin mbetur pa të holla, me ç'rast ua kishte hequr atyre të gjitha shpenzimet e studimeve.

Angazhimi i Hasan Prishtinës për hapjen e shkollave shqipe vazhdoi edhe më tej. Kështu, më 1 qershor 1921 nga Ministri i Arsimit të Shqipërisë, kërkoi që të hapen shkolla shqipe në tërë vendin, e sidomos në Malësi ngase andej nuk kishte asnjë shkollë. Ai kërkonte nga qeveria shqiptare që sa më parë të hapet së paku një shkollë në Lurë, në të cilën do të mësojnë së paku 100 djem shqiptarë.

Edhe gjatë sundimit të Kosovës dhe viseve të tjera shqiptare nga Mbretërisë Serbo Kroate Sllovene, Hasan Prishtina kishte reaguar për ndalimin e shkollës shqipe nga pushtuesit sllavë. Kështu, më 15 mars 1927, i kishte dërguar Lidhjes së Kombeve një promemorie të detajuar mbi gjendjen në Kosovë, duke përfshirë edhe arsimin. Me këtë rast, ndër të tjerash, ai argumenton: *“Prova më e qartë për keqtrajtimin e pakicave shqiptare në Mbretërinë e SKS-së, është fakti se në atë një milion shqiptarë janë të gjithë pa shkolla shqipe. Më shumë se çfarëdo tjetër kjo ankesë tregon se qeveria e mbretërisë të SKS-së ka për qëllim të shkatërrojë popullin shqiptar në kufijtë e shtetit të vet”*.

Prandaj, roli dhe kontributi i Hasan Prishtinës në emancipimin kombëtar të shkollës shqipe gjeneroi rezultate

konkrete, të pazëvendësueshme dhe për mirënjohje, bëri që atë ta vlerësojmë si pishtar të arsimit kombëtar.

BESNIK EMINI

*Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore dhe Kulturore të
Shqiptarëve—Shkup*

GAZETA “POLITIKA” MBI VRASJEN E HASAN PRISHTINËS

Rasti i vrasjes së Hasan Prishtinës në Selanik të Greqisë u ndoq me interes në faqet e shtypit të kohës. Në mesin e gazetave të kohës që shkruan për këtë ngjarje ishte edhe gazeta e përditshme “Politika” e cila botohej në Beograd. Këtë ngjarje kjo gazetë e mbuloi në gjashtë numrat e saj. Të gjitha shkrimet botohen pa emrin e ndonjë autori. Shkrini i parë botohet më 16 gusht 1933 me titull: “Hasan—beg Prishtina, ish kryetari i qeverisë shqiptare, vritet në Selanik”.¹ Shkrimi shoqërohet me këtë mbititull: “Larje hesapësh mes emigrantësh ose atentat i porositur nga Shqipëria?” Në shkrim thuhet se Hasan Prishtinën e ka vrarë shqiptari Ibrahim Husein Sheko, emigrant, me të cilin Hasan Prishtina ka qenë në raporte miqësore. Ai është vrarë teksa ka dalë nga kafeneja “Astoriya” në shoqëri të atentatorit dhe është nisur te vëllai i tij Omer Fezi Prishtina, i cili ka jetuar në Selanik. Ata kanë komunikuar me zë të qetë dhe papritmas kanë shkëmbyer disa fjalë të ashpra me zë të lartë. Atëherë atentatori e ka goditur në kokë dhe, pasi që ai është rrëzuar në trotuar, e ka nxjerrë revolen nga xhepi dhe ka gjuajtur pesë plumba mbi trupin e Hasan Prishtinës, e më pas edhe një plumb në kokë. Sipas dëshmitarëve, atentatori më pas është larguar në drejtim të limanit me qëllim që të ikë duke bërë titur: “Rroftë Shqipëria,

¹ „ПОЛИТИКА, Београд, 16.8.1935, fq. 3

Rroftë Greqia, Rroftë Liria!” Pas arrestimit nga autoritetet e sigurisë, ai i është drejtuar masës së mbledhur në gjuhën turke. Në bazë të dokumentacionit personal është vërtetuar se atentatori, i lindur në vitin 1896 ka udhëtuar nga Nica, Parisi, Vjena dhe Korça. Sipas kësaj gazete, atentatori i ka deklaruar policisë se në Selanik ka ardhur me ftesë të Hasan Prishtinës, i cili është dashur t’i sigurojë 20.000 lira italiane, si edhe një shumë në valutë shqiptare, që të organizojë komplot me ndihmën e komitëve bullgarë dhe të shkojë në Shqipëri ta vrasë mbretin Ahmet Zogu. Me Hasan Prishtinën ka biseduar disa herë, e mes tjerash ai i ka thënë se ende nuk i ka marrë paratë dhe e ka lutur të presë disa ditë.

Vëllai i Hasan Prishtinës sipas kësaj gazete ka deklaruar: “Hasan Prishtina shpesh ka udhëtuar. Shpesh është takuar edhe me atentatorin, të cilit i ka dhënë para, sepse ka qenë zemërmirë. A e shihni si është shpërblyer! Në Selanik ka ardhur më 3 korrik nga Parisi dhe Vjena, dhe është dashur sërish të kthehet në Paris të enjten e ardhshme, ku e kanë ftuar miqtë. Në Selanik kanë pasur pasuri të konsiderueshme. Në Greqi nuk është marrë me asnjë propagandë politike. Në Stamboll ka ardhur të rregullojë disa raporte pronësore me te. Më tej ka deklaruar se atentati padyshim është vepër me natyrë politike. Ju e dini prej nga ka ardhur atentatori. Nga Korça. Pra, çdo gjë është atje. Përse të kërkohet e vërteta në tjetër anë, kur ajo është atje. Në atentatorin asnjëherë nuk ka pasur besim dhe shpesh ka folur për këtë me të vëllanë, por ai nuk ka dëshiruar ta dëgjojë.”

Atentatori ka deklaruar se ka qenë në Nicë kur e ka pranuar thirrjen e Prishtinës për të ardhur në Selanik dhe për të jetuar përherë aty. Në letër Prishtina sipas tij ka shtuar se nuk duhet të brengoset për shpenzimet, duke i premtuar se do t’i gjejë

një punë me rrogë 6000 dhrahmi të ardhura mujore. Hasan Prishtina në besim i ka propozuar të marrë pjesë në atentatin ndaj mbretit Zogu I, duke i thënë: "Do të jesh shpëtimtari i Shqipërisë. Do të të ngrejme përmendore si edhe të gjithë trimave të lirisë." Ai i ka thënë t'i jep kohë të mendojë. Është menduar tërë natën dhe ka vendosur se është më mirë ta vrasë atë se Zogun I. Dhe, ashtu edhe ka vepruar.

Gazeta shton se pyetjen e madhe, të cilën duhet ta ndriçojë policia se nën urdhrin e kujt është kryer kjo vrasje.

Më 17 gusht 1933 gazeta "Politika" e boton shkrimin e dytë të radhës me titull "Policia e Selanikut në fshehtësi të plotë kryen hetime për atentatin ndaj Hasan-beg Prishtinës".² Në këtë shkrim shkruan që më 15 gusht në Selanik është varrosur udhëheqësi i emigrantëve shqiptarë Hasan-beg Prishtina. Ai thuhet të jetë vrarë si viktimë e intrigave politike. Si përkrahës dhe mik i Fan Nolit, pas grushtit të shtetit duhej të largohet nga Shqipëria, duke zhvilluar aktivitet të gjallë politik kundër Ahmet Zogut. Njeri shumë i pasur, i cili e financonte tërë këtë aktivitet, bashkë me emigrantët e tjerë të pasur. Ka organizuar katër komitete revolucionare në Paris, Vjenë, Budapest dhe Selanik, dhe shpesh i ka vizituar këto vende ku personalisht ka dhënë instruksione për punën e tyre. Edhe pse qendra e emigrantëve në Selanik është ndër më pak të rëndësishmet, sidoqoftë duke qenë afër kufirit shqiptar, Selaniku është qendër e përshtatshme për dërgimin e agentëve në Shqipëri, ku edhe tani Hasan Prishtina gëzon autoritet të lartë, e ku dominon një pakënaqësi e madhe për shkak të ekspansionit të Italisë. Gazeta thotë se në mesin e emigrantëve në Selanik ekziston bindja e thellë se atentati është vepër e qeverisë shqiptare, e cila ka qenë tejet e

² „ПОЛИТИКА, Београд, 17.8.1935, fq. 2

interesuar të lirohet nga armiku kryesor. Hasan—beg Prishtina është njoftuar me vrasësin e tij Ibrahim Fevzi Shekun qëmoti. Ai e ka tërhequr në organizatë kundër Ahmet Zogut dhe çdoherë e ka ndihmuar financiarisht. Edhe pse shumica në organizatë kanë dyshuar në besnikërinë e Ibrahimit, bile duke konsideruar edhe agjent të Zogut, dhe për këto dyshime e kanë paralajmëruar edhe Hasan Prishinën, ai për këto gjëra nuk i ka marrë parasysh. Në mesin e emigrantëve mbisundon mendimi se duke e pasur parasysh që atentatori në Selanik ka ardhur nga Korça, qartë tregon se nga ka ardhur porosia. Shtypi i Selanikut e komenton deklaratën a është i njafueshëm propozimi i Hasan Prishtina për ta vrarë Ahmet Zogun ta paguajë me jetën e tij. Shtypi e mohon një gjë të tillë dhe pohon që atentati ka prapavijë politike. Shkrimi më tej përshkruan pyetjet e shtypit të Selanikut se si ka mundur atentatori të vijë nga Parisi në Selanik dhe së pari të kthejë në Vjenë ku gjendet një komitet revolucionar, prej nga ka shkuar në Itali, ndërsa nga Italia nëpërmjet Shqipërisë, respektivisht Korçës, ka ardhur në Selanik. Andaj parashtrohet pyetja si ka mundur atentatori ta kalojë tërë Shqipërinë, madje edhe të ndalet në Korçë, ku u është paraqitur autoriteteve, e të mos arrestohet, edhe pse është caktuar si i dyshimtë, sepse është shoqëruar me emigrantët, ndërsa edhe veten e ka llogaritur emigrant, sepse Shqipërinë e ka lëshuar moti duke mos pasur asnjë profesion. Parashtrohet pyetje nga çka ka jetuar atentatori, sepse Hasan Prishtina nuk e ka mbajtur çdoherë. Madje, udhëtimet e tij të shumta jashtë vendit kërkojnë shumë para. Viza spanjolle në pasaportën e tij e marrë në konsullatën e këtushme e parashtron pyetje si ka mundur atentatori të udhëtojë në Spanjë kur nuk ka pasur para. Nga ana tjetër me siguri do të kishte mundur t'i sigurojë nga ana e

atyre që e kanë urdhëruar të vritet Hasan—beg Prishtina. Të gjitha këto e vërtetojnë dyshimin, i cili shfaqet në mesin e rretheve të emigrantëve, që atentati është organizuar nga Shqipëria.

Më datën 18 gusht botohet shkrimi me titull: "Vrasja e Hasan – beg Prishtinës është hakmarrje për atentatin vjenez ndaj Ahmet Zogut".³ Shkrimi fillon me informatën se pasi policia i ka kryer hetimet për atentatorin Ibrahim Shelo, atë ua ka dorëzuar autoriteteve gjyqësore, në krye me gjyqtarin Karajanopullos. Shkrimi i përmend edhe thashethemet e ndryshme në mesin e publikut dhe emigrantëve të atjeshëm. Shkrimi informon se konsulli shqiptar në Selanik është takuar me atentatorin në prani të gjyqtarit. Sipas emigrantëve, vizita e konsullit është bërë me qëllim që të ndryshohet rruga e drejtë e hetimeve dhe hetimet të shkojnë në rrugë të verbët, por besojnë se kjo nuk do të ketë sukses. Emigrantët kanë thënë që është e njohur që Hasan Prishtina e ka organizuar atentatin e Vjenës ndaj Ahmet Zogut dhe tani vrasja e tij vjen si hakmarrje tani. Nuk ka dyshim që vrasja e Prishtinës është bërë me urdhër. Qëllimi i vizitës së konsullit ka qenë që të ndikojë në ndryshimin e deklaratave të tij paraprake që të zbutet përshtypja e publikut rreth deklaratave të mëparshme. Në rrethet e emigrantëve ka mbisunduar mendimi se vrasja është pastrim i llogarive mes dy taborëve kundërshtarë. Gazeta shton që hetuesisë në shumëçka do t'i ndihmojë ta ndriçojë rastin një valixhe misterioze e atentatorit me dokumente të besueshme, si edhe korrespondenca mes Prishtinës dhe atentatorit që tanimë gjendet në duart e hetuesisë. Rreth kësaj valixheje njihen këto detaje: më 24 qershor 1933 Ibrahim Shelo nga agjencia e transportit detar të Lojdit Italian ka blerë

³ „ПОЛИТИКА, Београд, 18.8.1935, fq. 4

biletë të klasës së tretë për anijen “Tevere”, me të cilën ka udhëtuar nga Pireja në Brindizi. Më 22 korrik Shelo është kthyer në Pirejë me anijen “Rodi”, gjithashtu pronë e Lojdit Italian. Më datën 3 ose 4 të muajit, kur është bërë atentati, Shelo i ka deklaruar agjencisë detare se e ka harruar valixhen në anijen “Rodi” dhe e ka lutur të kujdesen ta ruajnë deri më datën 9 ose 10 të muajit dhe se personalisht do të shkojë ta marrë në Pirejë. Por, në datën e caktuar nuk ka shkuar. Më datën 14 e ka bërë atentatin. Konsullata shqiptare në Selanik ka lëshuar një informim zyrtar, ku thuhet se ka marrë një komunikatë nga agjencia zyrtare për shtyp, ku demantohen informacionet e gazetave të huaja se atentatori i Hasan–beg Prishtinës është nxitur nga elementet shqiptare të bëjë vrasjen. Kësaj informate nuk i kushtohet kujdes i madh. Qarqet e emigrantëve me këmbëngulje pohojnë se atentati është kryer me porosi nga Shqipëria.

Më 19 gusht 1933 botohet shkrimi me titull: “Agjentët shqiptarë mundohen ta fajësojnë Jugosllavinë për vrasjen e Hasan–beg Prishtinës”.⁴ Shkrimi fillon me konstatimin se afera e atentatit ndaj udhëheqësit të emigrantëve shqiptarë ka filluar të komplikohet, si pasojë e fshehtësisë me të cilën kryhen hetimet. Sipas gazetës, plotësisht papritur, në një pjesë të shtypit të Selanikut përmendet Jugosllavia, me qëllim që të përfshihet në këtë aferë dhe të fajësohet si inspiruese dhe organizatore e atentatit, duke theksuar se një gazetë ka shkruar se vetëm Jugosllavia ka interes që Hasan–beg Prishtina të mos ekzistojë. Si bazë për këtë pohim theksohet Komiteti i Kosovës, të cilin në kohën e tij e ka themeluar Prishtina, i cili tani nuk ekziston, si edhe gjoja ndikimin të cilin Prishtina e ka pasur në mesin e shqiptarëve në zonën e Kosovës. Kështu kjo

⁴ „ПОЛИТИКА, Београд, 19.8.1935, fq. 2

aferë është munduar ta fajësojë Jugosllavinë si fajtor kryesor. Hasan Prishtina llogaritet si politikan shqiptar i cili ka luajtur rol në luftimet për pavarësinë e Shqipërisë dhe në luftërat ballkanike. Që ta arrijë qëllimin e tij, ai ka ardhur në kontakt me disa shtete ballkanike dhe ka krijuar organizata, anëtarët e të cilave kanë qenë emigrantë dhe përkrahës të Fan Nolit. Prishtina ka qenë armik i hapur i Zogut I, i cili, siç është e njohur, e ka dëbuar nga Shqipëria. Prishtina ka udhëhequr me të gjitha organizata fan-nolistike në Ballkan. Nuk përjashtohet të jetë i përfshirë në atentatin e kryer para dy viteve ndaj Mbretit Zog në Vjenë. Prishtina gjithashtu ka mbajtur lidhje edhe me shefin e Organizatës Revolucionare Maqedonase Ivan Mihaillovin. Atentatori Shelo dje i ka dërguar telegram një gruaje, Xhemile Hanum, e cila jeton në Jugosllavi dhe në të cilën e lajmëron se Hasan-beg Prishtina është dënuar siç e ka merituar. Gazeta "Independent" mendon se ky telegram është drejtuar me qëllim të atentatorit që të besohet se projekti i atentatit është thurur në Jugosllavi. Gazeta "Politika" përcjell edhe një lajm nga Vjena, ku thuhet se atentati është planifikuar të kryhet në Vjenë dhe se vetëm ndërlidhja e rrethanave që Hasan-beg Prishtina është shpërngulur në Selanik e ka kursyer Austrinë nga ky atentat politik. Më 20 gusht 1933 botohet shkrimi me titull: "Valixhja misterioze e Hasan-beg Prishtinës".⁵ Shkrimi fillon me konstatimin se, sipas veprës që e ka bërë, atentatori mund të dënohet me dënim me vdekje ose me dënim të përjetshëm. Gazeta shkruan se valixhja misterioze që e ka harruar atentatori në Pirejë sërisht është në rend dite. Atentatori pohon se në këtë valixhe gjinden dokumente të rëndësishme, nga të cilat mund të vërtetohet lidhja mes Prishtinës së ndjerë nga

⁵ „ПОЛИТИКА, Београд, 20.8.1935, fq. 3

njëra anë dhe komitetit bullgar dhe sovjetëve nga ana tjetër. Valixhja ka qenë pronë e Prishtinës së ndjerë dhe Shelo ia ka sjellë në Greqi. E tërë afera rreth valixhes është e mbështjellë me mister. Sipas dëshmisë së Shelos, në këtë valixhe, që ai e ka hapur porsa ka hipur në anijen që ka ardhur nga Marseja në Pirej, ka pasur dokumente dhe disa plumba revolveri, të cilat ai i ka hedhur nga frika se autoritet doganore greke mund ta ndalojnë. Për lënien e valixhes në Pirejë është njoftuar edhe Hasan–beg Prishtina nga ana e Shelos, i cili ka kërkuar që t'i sillet valixhja në Selanik. Agjentët e sektorit të këtushëm të sigurisë publike kanë kryer bastisje në hotelin “Astoria” ku ka banuar Prishtina. Aty janë gjetur dokumente të rëndësishme, të cilat kanë të bëjnë me hetimet e kryera në Vjenë me rastin e atentatit ndaj Ahmet Zogut. Shumica e dokumenteve kanë të bëjnë me deklaratat e Hasan Prishtinës, të dhëna përpara autoriteteve hetuese në Vjenë me rastin e atentatit ndaj Ahmet Zogut.

Më 21 gusht 1933 botohet shkrimi me titull: “Në Selanik priten larje hesapesh të mëtijshme mes emigrantëve shqiptarë”.⁶ Shkrimi përcjell konstatimet se emigrantët do të hakmerren për vrasjen e Hasan–beg Prishtinës. Shkrimi shkruan se gjyqi do ta dënojë atentatorin si keqbërës të thjeshtë i cili me plan të përgatitur paraprakisht ka vrarë njeri në territor grek, duke shtuar se shtetasit e huaj nuk mund të dënohen me vdekje. Shkrimi përfundon se ende nuk dihet kur do të sillet gjykimi. Në vazhdim janë faksimilet e faqeve të gazetës ku janë botuar shkrimet e përmendura.

⁶ „ПОЛИТИКА, Београд, 21.8.1935, fq. 2

Зашто није донет нови закон против скупоте?
Одговор г. Милутина Станојевића на одговор г. Милорада Белића

У самог озбиљног питању као и случајно. Нема ништа на основу чега

не по секој случај. Иако не е првпат што се случуваат такви работи, но сега е првпат што се случуваат во рамките на една партија. Иако не е првпат што се случуваат такви работи, но сега е првпат што се случуваат во рамките на една партија. Иако не е првпат што се случуваат такви работи, но сега е првпат што се случуваат во рамките на една партија.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

za Danjstevstvo rđine (8. 10. 1941. godine) i u vrijeme kada su se razvijale materijalne i ekonomijske potrebe, kao i potrebe za zdravstvenom zaštitom, kao i potrebe za obrazovanjem i kulturom. Osim toga, u vrijeme kada su se razvijale potrebe za zdravstvenom zaštitom, kao i potrebe za obrazovanjem i kulturom. Osim toga, u vrijeme kada su se razvijale potrebe za zdravstvenom zaštitom, kao i potrebe za obrazovanjem i kulturom.

успешно уредили и направили две савеза: с једним су се повезали са својим братицима, а са другим са својим сестрама. И тако су изабрали да се са својим сестрама и братицима одвоје од своје стране и идући одвојено да се обједињавају. Стога је и њих зовули одвојено, али се. Били су крајом сваког пролећа и сваког зиме на са се по једном једини конгресиране, али сваку својом у великом и малим скуповима, а идући да погледају како у устројствима својих народа како се решити нешто разлику и да се раздвоје тако најбољешће. И ова мисао: како да се раздвоје.

11/11/2016

6

11/11/2016

*IZAIM MURTEZANI**Instituti i Folklorit në Shkup*

HASAN PRISHTINA – MES KËNGËS DHE HISTORISË

*Kënga si trajtë e letërsisë – midis fiksionit (imagjinatës) dhe
faksionit (realitetit)*

Këngët popullore, sidomos ato epike, si pjesë e rëndësishme e letërsisë sonë gojore, e kanë përcjellë qenien tonë kombëtare në të gjitha periudhat e zhvillimit të saj historik duke filluar nga ato më të lashtat e deri më sot. Në përmbajtjen e tyre janë ravizuar e stampuar shumë ngjarje e momente ekzaltuese, por me siguri më tepër dëshpëruese, apo të hidhura, pasi shumë rrebeshe e furtuna janë derdhur mbi këtë qenie, madje duke dashur ta zhbëjnë edhe fizikisht nga faqja e dheut. Si rrjedhojë e një gjendje të tillë, populli shqiptar e kishte shumë të vështirë konsolidimin e tij etnik, pasi tërë energjinë e tij, qoftë të brendshme, apo të jashtme, e kishte përqëndruar në ruajtjen e qenësisë kombëtare. Në pamundësi të ngritjes së institucioneve autonome arsimore, shkencore e kulturore, kënga popullore, sidomos ajo e natyrës heroike, apo historike mbeti institucioni i vetëm në të cilin u pasqyruan më besnikërisht të gjitha krajetat e aspiratat e një populli që gjakonte vazhdimisht lirinë e mëvetësinë e tij kombëtare. Duke iu referuar këtij realiteti, me të drejtë, shkrimtari ynë i madh Ernest Koliqi konstatonte se “ngjarjet e trishta sociale e politike që populli shqiptar ka njohur në rrjedhën e shekujve nuk i lejuan të ruante dokumente të shkruara të së shkuarës së vet, kështu që shumë periudha të historisë së tij, qoftë kjo

edhe jo shumë e largët, mbeten ende sot të errëta. Grupi i këngëve heroike përbën kështu një arkiv ku ngjarjet më të rëndësishme të gjenit ruhen të gdhendura pashlyeshmërisht me të gjithë megjullnajën shprehëse. Në morinë e këngëve heroike, ndjehet të regëtijë më shumë jeta e vërtetë shqiptare si dhe shfaqet dëshira e paprerë e një populli që vuan të përkufizojë etnikisht vetveten, vuan nga nevoja për rifitim të lirisë së humbur, drejt ndërgjegjësimit të fatit të tij si komb (Koliqi, 2009: 71).

Edhe pse kënga, sidomos ajo historike, nga të gjitha zhanret tjera të letërsisë gojore, i referohet më bindshëm dhe më besnikërisht realitetit objektiv, përkatësisht ndodhive historike dhe protagonistëve të tyre, megjithatë patjetër të konstatojmë të dhënë se ajo këtë realitet e pasqyron nëpërmjet ligjërimit gjuhësor letrar. Jo vetëm kënga, por në përgjithësi çdo tekst letrar—artistik, fushën e tij referencial, e sendërton nëpërmjet gjuhës, apo më mirë thënë, tekstualizohet dhe kanonizohet nëpërmjet shenjave gjuhësore. Si rrjedhojë e këtij konstatimi, realiteti referencial i tekstit letrar artistik është ai që teksti e paraqet, apo e tregon si realitet nëpërmjet strukturës shënjuese – e jo vetë realiteti. Pra, teksti letrar artistik paraqet mesazh të koduar dhe vepron si ndërmjetës, përkatësisht si *simulakrum* i strukturës dhe proceseve të ndodhive të vërteta. Nëpërmjet tekstit letrar sërish riprodhohet një realitet i caktuar (fiksion), andaj mund të konstatohet se raporti fiksjon – realitet (faksion), ose paraqitja e realitetit në tekstin letrar zhvendoset nga rrafshi referencial në rrafshin komunikativ. Pra, përvoja ndërmjetësohet nëpërmjet gjuhës, por kjo nuk do të thotë se flasim për ndonjë kundërvënie mes gjuhës dhe realitetit, por për ekzistim të dialektikës në vet realitetin simbolik.

Nëse konkretisht i referohemi këngës së natyrës epike, apo historike, atëherë patjetër të konstatojmë të dhënë se ajo, përkatësisht përmbajtja e saj është prodhim i historiografisë (realitetit objektiv) dhe imagjinatës (fiksionit) të autorit të saj. Këto dy shtresa, në të vërtetë, historiografia dhe fikcioni, thotë Pol Riker, i kundërvihen njëri tjetrit sipas kriterit të pretendimit. E para pretendon kah e vërteta (ngjarje të vërteta dhe të dokumentuara), kurse e dyta kah variacionet imagjinare, të shpikura nga vet autori (më gjerësisht, Ricoeur, 1993). Ndërkaq, edhe historiografia, por edhe fikcioni u takojnë kategorisë së diskurseve simbolike të cilat gravitojnë kah një referencë definitive, përkatësisht në bartjen e përvojës së kohës, ose strukturës temporale. Kjo bartje e përvojës bëhet në mënyra të ndryshme. Kështu, trajtat e jofiksionit narrativ, (si më tipike veprat historiografike), pretendojnë në funksionin e tyre referencial, përkatësisht në paraqitjen, apo prezentimin e së vërtetës rreth ngjarjeve reale (si të tillë mund edhe ta falsifikojnë), kurse trajtat e fikSIONIT narrativ, (si më tipike ato të artit letrar), nuk njohin këtë lloj të kufizimit, ato mund të rrënojnë këtë botë dhe të ndërtojnë një botë të re duke e bërë këtë në pajtim me dëshirat e veta, apo duke i shtuar, apo duke i marr diçka këtij realiteti objektiv. Këto trajta të fikSIONIT letrar mund t'i marrin të gjitha mjetet e realitetit jofiktiv dhe njëherit t'ia shtojnë këtij realiteti një varg mjeteesh të veta. Ky realitet mund t'i ngjasoj, por edhe të jetë krejtësisht i njëjtë, apo shumë larg realitetit faktik. Nga e gjithë kjo mund të përfundohet se e vërteta e fikSIONIT letrar nuk është domosdoshmërisht e vërtetë dhe e vërteta e fikSIONIT mund të haset edhe në jofiksionin letrar. Nga të gjitha llojet e nënlojet e letërsisë gojore, epika historike, përkatësisht përmbajtja e saj, më shumë mëton ta paraqes të

vërtetën (realitetin objektiv) për dallim nga llojet e nënlojet tjera, si përrallat, fabulat, eposi heroik të cilët më shumë gravitojnë kah realiteti fiksional (imagjinar). Pra, në trajtat e fiksionit letrar ekzistojnë dy ose më shumë botë të kundërta, apo kundërthënëse të cilat jetojnë së bashku. Me siguri se kjo e komplikon gjithë procesin e ndërlikuar të distinkcionit të asaj që është e vërtetë dhe të asaj që nuk është e vërtetë.

Kënga historike, si një nënloj letrar, që, siç theksuam më lartë, më së shumti i referohet realitetit objektiv, ngërthen në vete disa konvenca të cilave nuk mund t'u shmanget nëse mëton të bëhet pjesë përbërëse e një bashkësie më të gjerë shoqërore. Në qoftë se aedi popullor nuk do ta shprehë ngjarjen (nëpërmjet këngës) ashtu siç ka ndodhur në të vërtetë, atëherë do të jetë shumë vështirë që ajo të përvetësohet nga rrethi i tij më i ngushtë shoqëror, kurse pastaj të përçohet dhe të bëhet pjesë përbërëse e një rrethi më të gjerë shoqëror, apo të kalojë preventivën e censurës së masës. Kjo vlen, sidomos për këngët historike të cilat paraqiten menjëherë pas ndonjë ngjarjeje. Si të tilla, këto këngë konsiderohen edhe si kronika të kohës dhe për shkak të ngjashmërive, ose përkimeve në rrafshin tematiko – përmbajtësor, cilësohen si këngë – variante. Duke vazhduar jetën paralele, këngët e tilla ndikojnë ndaj njëra tjetrës duke marrë e dhënë detaje, motive, personazhe, ngjarje e kështu me radhë. Si të tilla, ato pleksen dhe ndërlidhen nëpërmjet procedurës së kontaminimit, apo gërshetimit. Në kontekst të temës sonë, të kësaj natyre, janë disa këngë, apo motërzime – variante që flasin për mënyrën e ardhjes në pushtet të Ahmet Zogut dhe rivalitetit që kishte me Hasan Prishtinën e Bajram Currin, pastaj disa këngë që i referohen Besëlidhjes së Junikut e kështu me radhë. Përderisa këto këngë mendojmë se

ndjekin për së afërmi logjikën e ngjarjeve të vërteta historike, nga ana tjetër kemi disa këngë të tjera të cilat me siguri se janë krijuar shumë më vonë kundruall ndodhive dedikuar figurës së Hasan Prishtinës, andaj vuajnë nga mangësia e informacionit autentik duke poseduar vetëm disa informata të karakterit përgjithësues.

Në përgjithësi, nëse u referohemi këngëve të publikuara deri më tani që i destinohen jetës së Hasan Prishtinës, ato nuk janë edhe të shumta krahasuar me figurën e tij madhore historike, por ajo që vlen të ceket është fakti se kjo figurë historike përmendet mjaft dendur në këngë të tjera destinuar figurave të tjera historike, sidomos Bajram Currit, Sadri Bardhit e kështu me radhë. Në të gjitha këto këngë, Hasan Prishtina përmendet si një atdhetar i madh dhe frymëzues i ideve kombëtare. Ndoshta numri i këngëve të publikuara për figurën e Hasan Prishtinës do të ishte më i madh sikur të mos ekzistonte një censurë që pengonte çdo aktivitet të kësaj natyre, sidomos në Kosovë, në kohën kur ajo ishte në përbërje të ish-Jugosllavisë federative. Duke iu referuar kësaj kohe, studiuesi Sadri Feti u në parathënien dedikuar katër vëllimeve të publikuara me këngë popullore historike në vitin 2007 nga Instituti Albanologjik i Prishtinës, do të theksoj se “botimi i këtyre këngëve ka hasur në pengesa e madje librat e këtillë janë censuruar, ndaluar e shpesh edhe janë bërë objekt i masave administrative dhe politike për mbledhësit dhe autorët e tyre (Feti u, 2007: 8). Nga ana tjetër, edhe “drejtuesit komunistë në Shqipëri e lanë për shumë kohë në harresë emrin dhe figurën e Hasan Prishtinës. Rehabilitimi i Hasan Prishtinës në Shqipëri nisi nga viti 1962, kur emri i tij u përmend në radhët e personaliteteve atdhetare në ceremonitë për 50-vjetorin e pavarësisë” (Baleta, 2011: 29).

Në kuadër të trajtimit të temës sonë destinuar figurës së Hasan Prishtinës do të merren në shqyrtim disa këngë që ndodhen në katër vëllimet e përmendura më lartë, si dhe disa këngë të tjera të shpërndara nëpër vëllime të tjera me këngë historike, por edhe në rrjetin e internetit. Trajtimi i temës sonë do të dal ndonjëherë nga kornizat e diskursit letrar dhe estetik, pasi shumë trajta letrare përmes të cilave bartet perceptimi kolektiv i historisë, kryesisht nuk e kanë elementin estetik si parësor, por si element dominant të tyre kanë funksionin moral dhe njohës. Madje, edhe perceptimi bashkëkohor është se folklori paraqet sistem mendor të shoqërisë, model ose përmbajtje tipike mentale i cili është ndërmjetësuar me diskurse të ndryshme narrative. Përmes tyre, në shumicën e rasteve, ofrohet modeli i normuar i sjelljes dhe vlerësimit që është i pranueshëm nga kolektivi. Në këtë drejtim, folkloristi amerikan Dan Ben – Amos ka propozuar tri koncepte fundamentale të folklorit: si *dije popullore*, si *mënyrë e të menduarit*, dhe si *lloj i artit*. Këto tri elemente nuk përjashtohen ndërsjellazi, por kanë ndikuar në paraqitjen e drejtimeve të ndryshme hulumtuese (Ben–Amos, 1971: 5). Nga kjo rezulton se folklori, në këtë drejtim edhe kënga epike historike, paraqet një sistem të veçantë të njohjes që gërshetohet me shumë sisteme të tjera, andaj si rrjedhojë imponohet edhe eksploatimi i njohurive të më shumë disiplinave të tjera me qëllim që të arrihet sa më lehtë drejt ndonjë rezultati, qoftë edhe modest.

Heroi (Hasan Prishtina) në kontekst të rrethanave historike

Figura e atdhetarit Hasan Prishtina, në vija të përgjithshme, mishëron tipin e një heroji të mirëfilltë nëse u referohemi veprimeve që e kanë përcjellë gjatë jetës së tij. Me rëndësi parësore, në kuadër të tipizimit të një heroji, veç tjerash, janë

rrethanat historike në të cilat veprohet, pastaj karakteri i palëkundur drejt jetësimit të idealit dhe përmasat, apo posedimi i attributeve të simbolit kombëtar.

Në kuadër të rrethanave historike në të cilat veprohet, mund të konkludohet se jo çdo rrethanë historike është e volitshme për paraqitjen e një heroi kombëtar. Si të volitshme, apo të përshtatshme, konsiderohen ato ngjarje, apo situata të cilat shënojnë përfundimin e një periudhe kohore dhe si rrjedhojë – aderimin në një periudhë tjetër të re kohore. Braktisja e një periudhe të vjetër kohore dhe aderimi në një periudhë tjetër kohore është i përmbushur me plot rreziqe e pasiguri, pasi shënohet kthesë e rëndësishme në zhvillimin historik të një bashkësie të caktuar njerëzore. Kohërat e këtilla i vënë në lëvizje fuqitë intelektuale në kërkim të gjetjes së modaliteteve të reja të të qenurit. Jorastësisht, kohërat e këtilla janë të përmbushura me kriza, trazira, kryengritje, tensione të vazhdueshme, luftëra e kështu me radhë. Fundi i shekullit XIX dhe fillimi i shekullit XX, shënonin, sidomos në Ballkan, rënien e një perandorie pesëshekullore, siç ishte ajo osmane dhe lindjen e shteteve të reja. Rritni i ri i krijimit të shteteve dhe kombeve kërkonte edhe lindjen e heronjve të rinj. Në gjë e tillë kishte ndodhur më herët në traditën evropiane, andaj është i drejtë konstatimi se periudha prej vitit 1750 deri në vitin 1920 është periudha më e volitshme e paraqitjes së heronjve kombëtarë dhe e krijimit të narracioneve për ta. Kjo është koha kur të gjithë popujve evropianë u shkonte për shtati kulti dhe mitologjizimi i heronjve kombëtarë të cilët me aktivitetin e tyre kishin ndikuar vendosmërisht në formësimin e kombeve dhe shteteve moderne në Evropë. Edhe te ne qysh në vitin 1878 me organizimin e Lidhjes së Prizrenit ishin paraqitur sinjalet e para të lindjes së këtyre heronjve

kombëtarë për të vazhduar pastaj më vonë me Hasan Prishtinën si një figurë emblematike e përpjekjeve të jetësimit të idealeve kombëtare.

Pra, kohërat në të cilat vepronte Hasan Prishtina ishin të këtilla, pasi përfundimisht mbyllej etapa e gjatë pesëshekullore e sundimit osman dhe hapeshin shtigje të reja që nënkuptonin modalitete të tjera e që si synim të fundit e kishin mëvetësinë kombëtare. Pra, heroit në shumicën e rasteve del në skenë kur kombi, ose bashkësia e tij ndodhet në gjendje konflikti me një popull, ose me më shumë popuj të tjerë, apo thënë më mirë, kur kolektiviteti të cilit i përket heroit, i kanoset rreziku i madh në rrugën drejt mirëqenies së tij. Në funksion të këtij fakti, studiuesi Alber Zhan-Pjer, me të drejtë thekson se çdoherë kontekstet tragjike janë ato që i ndjellin të bëmat dhe gjestet heroike. Nëse ndonjë popull ka nevojë për heronjtë e tij kjo është rrjedhojë e faktit se ai popull ndodhet në gjendje kritike dhe nuk posedon në gjirin e tij kapacitete të nevojshme morale, por edhe intelektuale për ta përmirësuar gjendjen e tij (Jean-Pierre, 1998: 16). Në kapërcyell të shekullit XIX dhe XX kur përcaktohej fati i kombit, shoqëria shqiptare ishte krejtësisht e pllakosur në një ambient të skajshëm patriarkal, me një analfabetizëm të madh të masave popullore si rrjedhojë e mungesës së shkollave në gjuhën amtare, por edhe me një varfëri dhe anarki të theksuar në të gjitha fushat e jetës. Në kushte të këtilla, krejtësisht të pavolitshme për mirëqenien e kombit duhej dikush ta merrte përgjegjësinë kolektive mbi supet e veta. Hasan Prishtina nuk nguroi ta merrte një rol të tillë. Së pari, në rolin e përfaqësimit të interesave të përgjithshme kombëtare në parlamentin turk të asaj kohe e më vonë edhe të organizimit të Kryengritjes së Përgjithshme

Shqiptare kundër Perandorisë Osmane që i numëronte çastet e fundit të ekzistimit të saj.

Nëse lindjen e heroit e zbresim në rrafshin letrar, apo atë të këngës, atëherë duhet konstatuar se kënga gjithmonë mëton ta paraqes heroin, në rastin konkret – Hasan Prishtinën, si bir të shtresave të varfëra, ashtu siç ishte edhe pjesa dërmuese e popullsisë së asaj kohe. *O lum e lum po ban nana, / Për Hasanin trim qe bana, / E kam rritur pa bukë e gëzime, / Për liri e për bashkim*¹. Paraprakisht edhe këngët kreshnike e ndjeknin një logjikë të tillë, pasi kryeheronjtë e tyre – Muji dhe Halili ishin po ashtu me prejardhje nga shtresat e varfëra, madje edhe barinj të fshatit. Pra, fakti se përmbajtja e traditës gojore popullore, mundet aspak, pjesërisht, ose plotësisht t'i përgjigjet të vërtetës historike, nuk ka rëndësi të madhe për vetë modelimin e kësaj të vërtete sipas skemës së përvetësuar tradicionale. Studiuesi i njohur Jurij Lotman, këtë veçori të folklorit e ka cilësuar si “njëjtësim estetik” që bazohet në njëjtësimin e tregimit të dukurive jetësore dhe historike me modelet, apo klisjetë tanimë të njohura që kanë hyrë në traditë dhe sistemin e tyre të rregullave. “Stereotipet (klisjetë) e vetëdijes”, thotë Lotmani, “kanë rol të madh në procesin e njohjes dhe më gjerë në procesin e bartjes së informatave” (Lotman, 1976: 370–371). Një figurë klishe e cila bartet nga tradita popullore, është edhe ajo e dragoit. Në këtë kontekst, trimëria e heroit, në rastin konkret, e Hasan Prishtinës identifikohet me dragoin si krijesë e rëndësishme e mitologjisë sonë popullore. *Ndër drangojtë e lirisë, / Hasan beu heroj i lirisë*². Në rastin konkret, dragoi risemantizohet dhe merr funksion poetik, apo simbolik duke iu shmangur funksionit

¹ www.youtube.com/AugustinNrecaj / Këngë për Hasan Prishtinën

² www.youtube.com/RizaBytyqi1974 / Hasan Prishtina

mitik. Me dragoin e vërtetë të mitologjisë sonë identifikohet figura e Skënderbeut në bazë të disa legjendave për të, sidomos që i destinohen lindjes së tij.

Si një veçori tjetër e heroit ishte karakteri i tij ngulmues në jetësimin e idealit dhe aspiratave gjithëpopullore. Hasan Prishtina e kishte edhe këtë veti, pasi deri në fund të jetës së tij luftoi për ta kurorëzuar idealin e tij, madje duke u ndeshur shumë herë ballë për ballë me vdekjen, derisa në fund nuk arriti t'i shmanget asaj. *Mua n'iden t'eme patriotike nuk ka mujtë as nuk do të muej me më shtrve ari i të tanë botës, por as mënia e të tanë armiqve! Ka me më shtrve vetëm vdekja* – citohen fjalët e Hasan Prishtinës në revistën “Ora e Shqipërisë” të botuar në numrin shtatë të vitit 1928 (Tahiri, 2008: 185). Në këtë shkrim të njëjtë, ai thotë: *Unë kam një rrugë të caktueme para mejet: atë e kam shkelë dhe atë do të shkeli deri në vdekje – rrugën e independencës ma të plotë të tanë Shqipnisë!* (Tahiri, 2008: 185). Pra, nga këto citate mund të kuptojmë se Hasan Prishtina në cilësinë e heroit kombëtar preferonte vdekjen para nënshtrimit, pasi në sistemin që është i orientuar më shumë kah vdekja sesa kah jeta, thotë Cvetan Todorov, ndodhet bota e heronjve kombëtarë (Todorov, 1991: 19). Kjo botë përbëhet nga nocione kundërthënëse, si: *ne* dhe *ata*, *miqtë* dhe *armiqtë*, *trimëria* dhe *qyqaria*, *heroi* dhe *tradhtari*. Hasan Prishtina nuk njihte rrugën e pragmatizmit, pasi ishte i bindur në rrugën e tij të drejtë. Edhe vargjet popullore e përligjin këtë veti të karakterit të tij. *Eu, vepra e tij – o, jo, kurr s'a ndalë, / o, me pushkë, o, pen'e fjalë, / kundër shtypjes gjithmonë luftoi, / padrejtësinë, jo, s'e duroi* (KPH, IV, 2007: 122).

Një veçori tjetër, apo e fundit e heroit kombëtar është edhe paradigma simbolike me të cilën është i stolisur ai. Në këtë

kontekst, veçohet sidomos si shumë i fuqishëm ndonjë narracion që i referohet aktit konkret të viktimizimit të tij në altarin e lirisë. Krahas me viktimizimin ndërldihen edhe vuajtjet, torturimi, sfidat e shumta të heroit e kështu me radhë. Hasan Prishtina i posedon të gjitha këto cilësi. Madje, vrasja e tij në Selanik është përcjellë në detaje, kurse këtë në vija të përgjithshme, e ka regjistruar edhe kënga, si: *Kur ju vra plakun, Bajram Curri, / n'Selanik po na shkojka burri, / por tradhtarët janë përбетua, / jetën trimit me ja shkurtue. / N'Selanik dora mizore, / jetën trimit ja shkurttoi* (KPH, IV, 2007: 123). Pra, figura e Hasan Prishtinës ngërthen një numër të madh të vuajtjeve e torturave në rrugën e tij drejt tendencës së jetësimit të idealit të tij madhor, siç ishte, bashkimi i tërë trojeve shqiptare në një tërësi të vetme.

Tipizimi i figurës letrare dhe historike të Hasan Prishtinës

Nëse figurën e Hasan Prishtinës e zhvendosim nga rrafshi historik në rrafshin letrar (duke e tipizuar nëpërmjet vargjeve popullore), atëherë duhet t'u referohemi disa tipeve të heronjve letrarë të përcaktuar nga studiuesit e letërsisë. Në këtë kontekst kemi tipizime të ndryshme të heronjve letrarë, por ne preferuam modelin e studiuesit të njohur botëror Cvetan Todorov. Sipas këtij modeli, dallohen katër tipe të heronjve letrarë: ai i *Akilit*, *Hektorit*, *Sokratit* dhe *Odiseut*. Tipi i *Akilit* mëton që me çdo kusht të arrijë të përkryerën si kriter të brendshëm, andaj preferon jetë të shkurtër, por njëherit vdekje të lavdishme. Lloji i dytë i heroit identifikohet me *Hektorin* i cili tenton jo vetëm të arrijë këtë të përkryer të brendshme, por t'i shërbej edhe botës së jashtme, përkatësish atdheut, kombit e kështu me radhë. Kjo traditë e tillë heroike ka vazhduar deri në shekullin XX, si ideal që ngërthente

vdekjen për hir të atdheut. Tipi i *Sokratit* mishëron fuqinë shpirtërore, pasi mençuria heroike u takon shenjtorëve, heronjve fetarë dhe pushtetmbajtësve të mençur. Së fundmi, tipi i *Odiseut* i cili për dallim nga Akili (i cili zgjedh mes vdekjes së famshme dhe jetëgjatësisë), zgjedh mundësinë e ruajtjes së përparësisë të të dyjave – edhe jetëgjatësinë edhe lavdinë e veprave heroike. Në të vërtetë, Odiseu ka arritur famën si hero, por njëkohësisht e ka ruajtur edhe jetën duke u plakur në mesin e familjarëve dhe bashkësisë së vet (Todorov, 1991: 54–56).

Nëse figurën e Hasan Prishtinës e kërkojmë brenda këtyre katër modeleve të heronjve letrarë, atëherë do ta kemi vështirë ta gjejmë atë që përkon më tepër me profilin e tij moral e luftarak. Meqenëse, nuk do të ishte aspak e vështirë të konstatohet se secila figurë letrare ngërthen ndonjë cilësi që i referohet edhe figurës së Hasan Prishtinës. Vështruar në vija të përgjithshme, ndoshta figura e Hasan Prishtinës ngërthen me tepër cilësi, apo attribute të Hektorit duke pasur parasysh faktin se e tërë jeta e tij është në shërbim të atdheut për të cilin sakrifikon gjithçka, madje në fund edhe jetën. Veprimtaria e tij mban vetëm një emër, atë të bashkimit të trojeve kombëtare, pasi “Hasan Prishtina e organizoi luftën çlirimtare shqiptare për çlirimin e katër vilajeteve shqiptare, që e përbënin Shqipërinë etnike” (Maxhuni – Novosella, 2011: 63). Pas krijimit të shtetit të cinguar shqiptar, Hasan Prishtina u angazhua edhe për ndërkombëtarizimin e çështjes së Kosovës, por edhe të pjesëve tjera shqiptare të mbetura padrejtësisht nën sovranitetin territorial të shteteve fqinje.

Aedi popullor këtë copë toke të identifikuar me atdheun e njëjtëson më nënën, andaj bijtë më të mirë të saj janë ata që i dalin zot asaj. *Eu, moj Kosovë, e lunja nanë, / lum për trimat*

që i ke dhanë; (Tahiri, 2008: 189). Toka, sipas narracioneve mitike të popujve të lashtë, identifikohet me Nënë e Madhe e cila lind, jo vetëm kulturat bujqësore, por edhe bijtë e bijat e saj. Ajo në kontekstin e këngëve historike nuk ka më rolin mitik të Nënës së Madhe, por shndërrohet në një simbol të fuqishëm për të cilën vlen të sakrifikohet edhe jeta. Atdheu në këngë identifikohet me kombin, kurse Hasan Prishtina betohej se do të luftonte për këto vlera të shenjta kolektive deri në vdekjen e tij: *Eu, qysh i ri—o, more, u frymzue, / kombit t'vet me i nimue. / Para shqipes—o u betua, / para shqipes përpara kombit, / o, flamurit t' Gjergj Kastriotit,* (KPH, IV, 2007: 122).

Kulminacioni i veprimtarisë patriotike të Hasan Prishtinës shënohet me organizimin e kryengritjes gjithëshqiptare kundër Perandorisë Osmane. Zhgënjimi i tij nga politika xhonturke, sidomos në raport me shqiptarët, e detyroi Hasan Prishtinën të gjykoj se vetëm kryengritja e armatosur ishte varianti i vetëm drejt mirëqenies shqiptare, apo mëvetësisë së trojeve shqiptare. Këngëtari popullor e ka fiksuar këtë moment në vargjet e tij: — *Qemal Vlora e Hasan—o Prishtina, / po i çojnë letrat nëpër Shipni: / “O, vllazni! — n’letër po thet — / kush të don mos me pasë hyrjet, / me lidhë besën qysh e kem adet, / për atdhe duhet me dekë, / ah, hyrjetin dona me hjekë! / S’domë hyrjet, na nuk domë mretni, / domë flamurin, vllazën, kuq e zi,* (KPH, II, 2007: 232). Pra, nga përmbajtja e këngës mund të vërehet se bëhet fjalë për kushtrimin që lëshohet në trojet shqiptare pas Kuvendit të Taksimit në Stamboll të Turqisë në të cilin figura kryesore ishin Hasan Prishtina dhe Ismail Qemali. Sipas këngës, kërkohet shpëputje definitive e trojeve shqiptare nga

Perandoria Osmane, por kjo do të arrihej vetëm nëpërmjet kryengritjes së armatosur.

Kryengritjes së armatosur, sidomos në Kosovë, i paraprin Besëlidhja e Junikut e cila është pasqyruar gjerësisht edhe në vargjet e këngëve popullore: *Qanë sulltani prej trishtini, / Lajm i zi n'Stamboll na mrrini: / "Asht çu' n'kamë tanë Dukagjini!" / Në Kosovë na u dha kushtrini, / thirrje ban Hasan Prishtina: / – Çohi vllazën, çohi trima! / Rrokni armët, kush asht gjallë, / Sot Kosovës zot me i dalë!* (KPH, II, 2007: 218). Në një këngë tjetër edhe më konkretisht përmendet Besëlidhja e Junikut në krye me Hasan Prishtinën. *Kшту n'Junik u muer vendimi / edhe flakë ne t'kallet Drini, / le t'rrjedhë gjak krejt Dukagjini, / le të kuqet krejt Kosova, / t'shmet Peja dhe Gjakova / e ta marrë vesh krejt Evropa: / se asht lidhë besa shqiptare, / qi n'kto troje legjendare, / mos me shkelë thundra barbare, / për pa dalë Kosova fare!* (KPH, II, 2007: 220). Këngët e kësaj natyre, përveç informacionit autentik që ngërthejnë në brendinë e tyre, shquhen edhe me ndonjë vlerë artistike. *Po pëvet sulltan Hamidi: / Zo', çka ka qi s'po bje dielli? / – Ti sulltan, koke habitë, / dielli a ra, po s'po ban dritë. / A nisë lufta në Junik,* (KPH, II, 2007: 221). Pra, nëpërmjet vargjeve në fjalë, autori i këngës, nëpërmjet mekanizmit stilistik të parashtrimit të pyetjes dhe dhënies së përgjigjes krijon një skenë me efekt të konsiderueshëm artistik. Këngët destinuar Besëlidhjes së Junikut ngërthejnë në brendinë e tyre edhe skena të tjera që i referohen figurës së Hasan Prishtinës. Në të vërtetë, bëhet fjalë për tentativën e korrupsionit të Hasan Prishtinës me qëllim që të heq dorë nga kryengritja e armatosur. Madje, Hasan Prishtina e shpalos publikisht këtë tentativë të pushtetmbajtësve turk, si: *n'Junik janë mledhë shum trima, / n'kam u çu Hasan Prishtina: / –*

Merni vesh, të bijt e Kosovës, / sot ne mreti i Stamollës / na ka çu lira e pare, / me ja shitë votrën shqiptare. / Ka harru i biri i qenit / se jem nipa t'Skënderbegit, / se nuk domë dukat as lirë, / veç Kosovën e domë t'lrë! (KPH, II, 2007: 220). Një veçori e këngëve të kësaj periudhe është edhe fakti se Hasan Prishtina paraqitet çdoherë nën shoqërinë e atdhetarëve të tjerë kosovarë, si: *Lum, Hasan, nana qi t'lindi, / t'rrin për krah Isë Boletini, / qi ma i fort nuk bahet trimi, / se me ty luftës na i prini, / Lum Kosova, qi ju rriti!* (KPH, II, 2007: 218).

Këngët i kanë dhënë rëndësi të konsiderueshme edhe një episodi shumë të rëndësishëm të kryengritjes shqiptare e cila kulminacionin e saj e arriti me hyrjen e trupave kryengritëse në Shkup. Ky ishte një episod i hidhur, apo dëshpërues i cili la pasoja tejet negative në zhvillimin e mëtejme të lëvizjes kombëtare. Krerët udhëheqës të kryengritjes nuk arritën të merren vesh për koordinimin e aktiviteteve të mëtejme, por të prirë nga interesi i tyre personal, apo injoranca e skajshme, vepruan në baza arbitrare, madje duke anashkaluar urdhërat e prijësit të kryengritjes – Hasan Prishtina. Vargjet e këngës e vënë në shënjestër të turpit figurën e Riza Begut i cili hyrjen e trupave kryengritëse shqiptare në Shkup, e motivon me pretekstin e kinse kthimit në pushtet të sulltan Hamidit i cili ishte i burgosur nga xhonturqit në burgun e Selanikut. Ja, si e paraqet këtë ndodhi rapsodi popullor. *Oh, mazun ishin ba kralia, / shumë dukatin n'Shkup p'e shtijkan. / N'Shkup po bijshin—o shumë dukat. / Riza Begi, qaj hosh—arap, / Riza Begi—o, qaj tradhtar, / e i mashtrojke disa shqiptarë, / shumë shqiptarin e ka mashtrue, / n'Ferizoviq ishin kanë tubue; / n'Ferizoviq i mashtroi, / i qiti, ah, me lypë sulltan Hamitin. / Shumë shqiptart, eh, na i ka tredhtue, / mrena n'voz ishin kanë ngujua, / ah n'vagona shqiptart janë hi, / shumë*

përmrena, ma shumë përmi. / Ah, n'Shkup t'zitë kur janë hi, / e, ç'po bajnë qato krali: / – Çka po do, po thonë, kjo Shqipëri? / Ah zoti i vraftë, begler e zotni, / hiç s'po lypin, po thonë, për Shqipëri, / o, Shqipërinë hiç s'e kanë lypën, / kta p'e donë, thonë, sulltan Hamitin! / Çka po bajka Franca e Inglizi, / gazanicat po i çelin me lira, / ah, ryshfeti, vllazën, po hijka, / hanë beglert, po i hanë parsia; / hanë dukat, e na u ba beteri. Këtij momenti të lig, i referohet edhe një version i një kënge tjetër, si: Vjen pamporri zingërl, / Gjysa n'ta, gjysa përmi! / Dogri Shkupin e paskan msy. / U hap fjala n'shtatë krajli: / Krejt Shipnia n'Shkup ka hi! / Hajmedet, po ban Shipnia, / Boll shum paret po i qet krajlia! Hajmendet, po i han parsia! / Qysh at ditë maroi Shipnija! (KPRK, 1978: 339). Pra, nga vargjet e këngëve në fjalë vërehet se stigmatizohet dhe demaskohet paria udhëheqëse e kryengritjes, sidomos klasa e bejlerëve të cilët për shkak të korrupsionit të tyre bëjnë transformin e kërkesave kombëtare. Si eksponent më tipik të këtij devijimi, kënga e apostrofon figurën e Riza Begut, madje duke e mallkuar veprimin e tij antikombëtar, si: mik u ba për Jugosllavi, / pruni serbin e na ka shti, / ngrehi serbin e na ka shti, / n'qafë e muer t'mjerën Shqipëri, / o, mos pafë drit—o kurrë dera e ti! (KPH, 2, 2007: 275–276).

Nëse përmbajtjen e këngëve ua referojmë të dhënave historike, atëherë kemi një përputhje midis tyre. Nga të dhënat historike dihet se kryengritësit shqiptarë më 12 gusht kanë hyrë në Shkup. Sipas disa shënimeve me 30 mijë kryengritës, kurse atëbotë në Shkup arrijnë edhe disa përfaqësues, sidomos nga Shqipëria e Mesme. Megjithatë, nga paria e kryengritjes do të anashkalohen tejmasë kërkesat kombëtare dhe do të bëjnë të pamundur ndonjë akt më serioz që do të ndërlihej me shpalljen e autonomisë, ose pavarësisë

së trojeve shqiptare. Hasan Prishtina duke iu referuar këtij momenti delikat të historisë sonë kombëtare, në një vend të *Kujtimeve* të tij, fajëson Riza Begun dhe Isë Buletinin. Ai thotë: *Me të vërtetë këta të dy, n'at kohë, nuk mendofshin ndonji send tjetër veç me pështue Sulltan Hamidin prej burgimit. Jo qi nuk mund t'u flite me ta për punë t'independences, por nuk mund t'u permendte gjë as per autonomi pse këto ishin fjalë qyftri (mkati) per Riza Begun e Isa Boletinin* (Prishtina, 2011: 201). Hasan Prishtina më tej thekson se edhe disa krerë të Shqipërisë së Mesme që kishin arritur në Shkup, ishin dëshpëruar kur kishin parë shkallën e fanatizmit të Riza Begut dhe Isë Buletinit. Në një gjendje të tillë pa shtegdalje dhe me tendosje, por edhe për të penguar marshimin e disa krerëve drejt Selanikut për të liruar sulltan Hamidin e mbyllur në burg, por edhe për të shmangur konfliktin vëllavrasës, Hasan Prishtina ishte detyruar të jepte urdhër për demobilizimin e kryengritësve shqiptarë. Me këtë do të përmbylej një etapë e veprimtarisë patriotike të Hasan Prishtinës e cila nuk do të kurorëzohej me sukses, madje më vonë në shënjestër të kritikës do të jetë edhe vetë Hasan Prishtina në një shkrim të mikut të tij Fan S. Noli. Ndoshta ky episod kritik (hyrja në Shkup) i kryengritjes shqiptare duhet edhe më tepër të ndriçohet, sidomos nga historianët tanë, me qëllim që të shmangen të gjitha dilemat dhe paqartësitë që ekzistojnë edhe sot e kësaj dite.

Nëse u referohemi këngëve që pasqyrojnë ngjarjet e mëvonshme vlen të përmendet një këngë e cila i kushtohet një atdhetari me emrin Sadri Bardhi e në të cilën Hasan Prishtina del si figurë dytësore. Sipas këngës, Ker Kadria, alias Sadri Bardhi pasi mposhti një ekspeditë ndëshkuese të forcave turke del në Shqipëri: *Ker Sadria, burr i vogël, / mas do kohe*

doli n'Shkodër; / qi ma trim nuk i bahet burri, / i çoi fjalë Bajram Beg Curri. / U bashkuen gjithë kta trima; / Isë Buletini e Hasan Prishtina; / janë ba bashkë burrat shqiptarë, / Ismail Qemali i thirri n'Vlorë. / Mbrend n'Vlorë trimat janë hi, / çojnë flamurin kuq e zi (KPH, 2, 2007: 367). Kënga në fjalë devijon nga realiteti pasi Hasan Prishtina sipas shënimeve historike nuk kishte marr pjesë në shpalljen e pavarësisë në Vlorë nga Ismail Qemali, pasi atëbotë ndodhej në burgun e Beogradit.

Ngjarjet që do të pasojnë më vonë kur Hasan Prishtina pas vitit 1912 do të jetë aktiv në skenën politike të Shqipërisë së pavaruar, madje duke qenë edhe ministër në disa Qeveri, nuk do të reflektohen në përmbajtjen e këngëve, së paku të atyre të publikuara deri më tani. Kënga do të regjistroj momentet që ndërliken me ardhjen e Ahmet Zogut në pushtet. Dihet historikisht se Hasan Prishtina në vitin 1921 u ngjiti në postin e kryeministrit shqiptar, por vetëm pas disa ditësh nën tryshninë e organizuar nga Ahmet Zogu duhej të jepte dorëheqje me të vetmin qëllim që të mos shkaktohej ndonjë gjakderdhje e brendshme. Po në këtë vit, Hasan Prishtina do të përjashtohet edhe si deputet nga Kuvendi i atëhershëm shqiptar me pretekstin se viset që përfaqësonte ai ishin të pushtuara (Abdyli, 1990: 239). Ardhja në pushtet e Ahmet Zogut në vitin 1924 dhe konflikti me Hasan Prishtinën dhe bashkëpunëtorët e tij do të pasqyrohet edhe në këngët popullore. Në këtë kontekst, këngëtari popullor përshkruan gjerësisht ardhjen e Zogut në pushtet me ndihmën e Pashiqit. Ai së bashku me Cana Begun – mik i Pashiqit shkojnë në Beograd dhe e lutin atë t'i ndihmoj për ta sjellë në pushtet. Si kundërveprim ndaj këtij akti, Ahmet Zogu i premton Pashiqit: – *O, t'kam ra n'dorë ksi hovi–o me m'nimue. / Eu*

*për bakshish, more qi do t'u jap juve, / a, naj dy skele t'Shqipërisë kam m'jau lshue; / o, nja dy skele du' m'jau dhanë t'Shqipërisë: / o, skelen e Durrsit—o edhe te Peshkopia! / O, u nal Pashiqi—o, thonë, koka kujtunun, / o, pritka Zogun vetë me ja nënshkrunun. / Ah, thonë, nënshkrimin vetë e paska dhanë, / O Cana Begun po m'ja le dorzan, (KPH, IV, 2007: 22). Si rrjedhojë e kësaj marrëveshjeje, Ahmet Zogu me ndihmën e Pashiqit kthehet në pushtet, kurse këngët vijnë me aktin e parë të Zogut, përkatësisht vrasjen e Bajram Currit në shpellën e Dragobisë. Hasan Prishtina në kontekst të këngëve për vrasjen e Bajram Currit përmendet si një mik i mirë i tij. *More, fort po kajn—o trimat e Kosovës: / Ah, na u vra Bajram Begu i Gjakovës, / e, na u vra Begu—o neve n'Dragobi; / eu, Bajram Currin e Hasan Prishtinës, / o, kta dy trima i ka pasë Shqipëria!* (KPH, IV, 2007: 28). Edhe në shumë këngë të tjera që i referohen vrasjes së Bajram Currit, figura e Hasan Prishtinës del si një figurë miku i cili është në ballë të proceseve kombëtare.*

Nëse i referohemi figurës historike të Hasan Prishtinës, atëherë duhet të konstatojmë se ky i fundit në aspektin simbolik kishte edhe shumë ngjashmëri me figurat letrare të Odiseut dhe të Sokratit. Bredhja e Odiseut për t'u rikthyer në atdheun e tij – Itakë ishte e gjatë dhe zgjati afër 20 vjet. Këto vite ishin të mbushura me plot sfida të njëpasnjëshme. Odiseu u dëshmuar paraprakisht edhe si diplomat i shkathët në mposhtjen e Trojës, pasi me sugjerimin e tij u ndërtua kali i famshëm me të cilin definitivisht ra Troja. Odiseu e mposhti Trojën pasi nuk kishte përçarje në parinë greke, kurse Hasan Prishtina nuk mund ta kurorëzonte idenë e shpalljes së pavarësisë në Shkup, pasi kishte devijime nga përcaktimet kombëtare, por ai arriti që të demobilizonte kryengritësit që

të mos ndodhte vëllavrasja. Odiseu mbahet mend si mishërim i udhëtimit të rrezikshëm që sfidonte jetën njerëzore. Ai është hero i që shkoi më larg se të gjithë heronjtë tjerë të panteonit grek. Ai e sprovoi edhe Hadin, botën nëntokësore, por edhe prej aty doli i gjallë, arriti deri në ujdhesën e Kalipsës ku kishin frikë të shkonin edhe hyjnitë. Edhe Hasan Prishtina kishte të përbashkët me Odiseun peripecitë e tij nëpër shumë sfida me qëllim që ta lironte Itakën e tij, përkatësisht Kosovën nga kthetrat pushtuese. Ai u ndesh shumë herë ballë për ballë me vdekjen, pasi “armiqtë politikë i bënë katër herë atentate, dy herë e burgosën pushtuesit serbë e bullgarë dhe gjashtë herë u dënua me vdekje (xhonturqit një herë, Esat Toptani një herë, serbët një herë, qeveria e Ahmet Zogut tri herë” (sipas Tahirit, 2008: 151). Ai brodhi nëpër shumë qendra evropiane për të qajtur hallet e Kosovës. Në këtë rrugëtim të rrezikshëm asnjëherë nuk u ndal dhe nuk u demoralizua.

Figura historike e Hasan Prishtinës pjesërisht përkon edhe me figurën e Sokratit si mishërim i dijes dhe urtisë. Hasan Prishtina nuk mbante vetëm pushkën si simbol të trimërisë, por edhe penën si simbol të urtisë, si: *Eu, vepra e tij—o, jo, kurr s’a ndalë, / o, me pushkë, o, pen’e fjalë*, (Tahiri, 2008: 189). Shpallja e Kushtetutës, a e Hyrjetit (lirisë) në vitin 1908 u prit me entuziazëm nga të gjithë shqiptarët, por së shpejti kjo eufori kaloi në dëshpërim pasi xhonturqit, apo turqit e rinj nuk i përmbushën kërkesat e shqiptarëve, por përkundrazi gjendja edhe më tej u përshkallëzua. Hasan Prishtina arriti të zgjedhet deputet dhe u bë një zëdhënës i fuqishëm i çështjes kombëtare. *N’parlament ai foli i pari, / Sesa t’zezati i vuan shqiptari, / Nga askeri o osmanlije. / Sa zullumin o e kan shtije*³. Megjithatë, puna e tij në cilësinë e deputetit, nuk

³ www.youtube.com/MarashKrasniqi/ Kënga e Hasan Prishtinës

kishte sukses, andaj e braktisi Parlamentin turk për të organizuar kryengritjen shqiptare, kurse do të njihet si hartuesi i kërkesave të kësaj kryengritje. Hasan Prishtina ishte një erudit i madh dhe poliglot i vërtetë. Dinte shumë gjuhë, si “anglishten, arabishten, çerkezishten, frëngjishten, greqishten, gjermanishten, italishten, serbishten e turqishten” (Tahiri, 2008: 26). Hasan Prishtina ishte një ithtar dhe dashamir i madh i çështjes arsimore. Ai, madje gati tërë pasurinë e tij e kishte vënë në shërbim të arsimit. Në vatrat e diturisë, si në Normalen e Elbasanit e të tjera që do të hapeshin në Shqipëri, ai do të dërgonte shumë nxënës nga Kosova. Ai, edhe i financonte vetë këta nxënës duke shitur për këtë qëllim tërë pasurinë e tij që e kishte gjithandej, si në Vushtrri, Mitrovicë, Prishtinë, Drenicë, Shkup, Selanik e kështu me radhë.

Hasan Prishtina – figurë heroie me fat tragjik

Duke dashur që figurën e Hasan Prishtinës ta zbërthejmë edhe më tej, duke pasur gjithmonë për bazë, sidomos jetën e tij, imponohet edhe çështja e ndërlidhjes së tij me kategorinë e tragjikes. Studiuesi i njohur letrar Nortrop Fraj në drejtim të klasifikimit të heronjve letrarë, mes tjerash, dallon një lloj të veçantë të heroit të cilin e pagëzon si *hero epik dhe tragjik*. Ai së të tillë i cilëson ata të cilët ishin mbi njerëzit tjerë, por jo edhe mbi mjedisin, apo bashkësinë e vet në të cilën jetonin (Frey, 1973: 33–35). Këta heronj posedojnë fuqi, guxim, mençuri dhe qëndrueshmëri, andaj si rrjedhojë e kësaj, lufta e tyre shumë herë përfundon me vuajtje të shumta. Ndërkaq, edhe më i qartë është Aristoteli kur bën definimin e heronjve e me këtë edhe të gjinive letrare. Aristoteli thotë se heroie në

veprat letrare mund të jetë më i mirë se ne mesatarët, më i keq se ne, ose i barabartë si ne. Kështu, komedia, sipas tij, mëton t'i paraqes njerëzit që janë më të këqinj se ne, kurse tragjedia mëton t'i paraqes njerëzit që janë më të mirë se ne, të cilët sakrifikohen për një ideal të përgjithshëm (sipas RKT, 1992: 324). Pra, figura historike, por pjesërisht edhe ajo letrare e Hasan Prishtinës përkon me disa nga konstatimet e sipërpërmendura. Ai sakrifikohet për një ideal të përgjithshëm të cilin nuk arriti ta jetësoj si rrjedhojë e rrethanave jo edhe aq të volitshme në të cilat vepronte. Ai e përmbylli jetën e tij pa mos shijuar aromën e lirisë, madje zemra e tij pushoi së rrahuri nga plumbat e një renegati që u zbrazën mbi trupin e Hasan Prishtinës. Ky akt tragjik u reflektua edhe në vargjet popullore, madje edhe në një këngë që vjen nga Filati i Çamërisë, por e regjistruar në Durrës në vitin 1960 dhe e publikuar në vitin 1990, si: *Klaj Kosov, mos pëshho fare, / klaj e klaj, moj Shqipëri, / dhe ti e shkreta Çamëri, / ra Kosova në dalldi, / na erdh një haber i zi! – Ditë e hënë më qindi, / Selenik në kasaba. / Hasan Prishtina u vra. / Vallë kush e vrau Hasanë? / Ata q'i kishnë inanë, / Ahmet Zogu, me serbianë, / lanet paçin që e vranë, / se punonte për vatanë, / jaram në ditën që dha xhanë* (EH, III, 1990: 672). Një këngë tjetër, në pamundësi për ta ndëshkuar dorasin, e lëshon një mallkim, si: *Qoftë mallkue, ai tradhtar! / Lum Kosova për këtë djalë!* (Tahiri, 2008: 189).

Nga kënga rezulton se Hasan Prishtina u vra në Selanik të Greqisë duke rënë në panteonin e lirisë. Ai gjakonte si askush tjetër pas bashkimit të trojeve kombëtare. Ndoshta ishte i veçantë, pasi më shumë se çdokush tjetër e donte këtë bashkim. Studiuesi i njohur i letërsisë Nortrop Fraj me të drejtë në një vend thekson se “heronjtë tragjikë ngriten lartë

mbi mjedisin e vet shoqëror, në cilësinë e një druri të lartë, si prijës të forcave që vijnë nga lartë dhe të cilët më mirë se pjesa e poshtme e tokës, apo barishtet, e tërheqin vetëtimën” (Frye, 1984: 274). Kjo thënie e Frajit përkon me fjalën tonë të urtë popullore se lisi i gjatë e rreh era më shumë, kurse Hasan Prishtina ishte me të vërtetë një lis i gjatë, andaj duhej të goditej nga vetëtimja e Zeusit, pasi ishte konfrontuar me pushtetin e perëndive. Pra, heronjtë tragjikë çdoherë janë të orientuar kah drejtësia dhe nuk bëjnë kompromis në emër të saj: *kundër shtypjes gjithmonë luftoi, / padrejtësinë, jo, s’e duroi* (KPH, 2007: 122). Ata çdoherë i sakrifikojnë interesat personale për hir të interesave të përgjithshme. Në vija të përgjithshme, heronjtë tragjikë çdoherë përballen me dy tendenca të kundërta. Tendencia, apo instinkti i parë kërkon nga heronjtë që të mbeten pasivë dhe heshtazi të përkrahin gjendjen ekzistuese, kurse tendenca e dytë kërkon që heronjtë të mos pajtohen asnjëherë me fatin, madje edhe me çmim të sakrifikimit të jetës personale. Hasan Prishtina pa asnjë lëkundje përqafoi tendencën e dytë dhe i qëndroi besnik asaj deri në fund të jetës së tij. Prijësit e masave nuk sakrifikojnë të vërtetën për ta përqaftuar mimikrinë, poltronizmin, oportunitetin e kështu me radhë. Hasan Prishtina kishte një të vërtetë të cilën e mori me vete edhe në varr.

Tragjikja në planin objektiv manifestohet si rënie e diçkaje që është e madhe, e fuqishme, heroike, por gjithmonë në funksionin shoqëror, apo të përgjithshëm. Heroit tragjik në luftën kundër gjendjes ekzistuese të cilën mëton ta ndryshoj, i dalin shumë pengesa, andaj edhe përkundër angazhimit të tij të drejtë, nuk arrin ta kurorëzojë dëshirën dhe bie i vdekur, pasi aksioni i tij nuk ka jehonën e vërtetë shoqërore–historike. Kundër dëshirës së tij nuk ishin vetëm shqiptarët që

lakmonin pushtetin dhe të korruptuarit, por edhe shumë shtete të mëdha që mishëronin fuqinë e Zeusit. Edhe vargjet e këngës e pohojnë këtë, sidomos gjatë hyrjes së kryengritësve shqiptarë në Shkup, si: *Aty ishin, o, dy kralia, / deligatë t'shteteve dy krali, / Franc e Ingliz kishin ardhë aty, / dojshin serbin—o me na shti* (KPH, 2, 2007: 274–275). Pra, Hasan Prishtina përfaqësonte pushtetin e moralit, kurse rrethanat me të cilat bashkëjetonte përfaqësonin pushtetin e fuqisë. Hegeli duke dashur ta definoj situatën, apo gjendjen tragjike thekson se kjo paraqet konflikt mes fuqive që sundojnë me botën dhe sistemit etik njerëzor.

Dinamika e brendshme e çdo akti tragjik i ngërthen në brendinë e saj ndryshimet rrënjësore të rrethanave historike. Kjo nënkuptonte rrënimin e marrëdhënieve të deriatëhershme dhe lindjen e marrëdhënieve të reja që patjetër të reflektoheshin në figurat që mishëronin ndryshimet në fjalë. Me një fjalë në skenën e viteve kur vepronte Hasan Prishtina ndodhnin ndryshime radikale që kishin ndikim në ardhmërinë e qenies sonë kombëtare. Ndërkaq, askush më shumë se sa personaliteti tragjik nuk është i shqetësuar për atë se çfarë pasoje do të kishin këto ndryshime. Pra, koha tragjike është kohë e ndryshimeve, e kthesave dramatike. E tillë ishte atëherë shqiptaria pasi përcaktoheshin fatet e saj për një periudhë të gjatë kohore. Hasan Prishtina pati fatin të veprojë në këtë kohë të pakohë. Ai veproi si rrjedhojë e *hybris*–it. Këtë term grekët e vjetër e shfrytëzonin në mitologji, tragjedi dhe filozofi për të shpjeguar gjendjen e rrezikshme të kaosit, jobaraspeshimit dhe mospërmbajtjes e cila është e kundërt me imazhin e preferuar të rendit, drejtësisë dhe përmbajtjes – *diké*, përkatësisht “virtyeteve të mesit të artë” që i përgjigjen

imazhit të rendit politik që vendos harmoninë mes fuqive të konfrontuara (Vernan, 1990: 83).

Çdo ndryshim i këtyre raporteve kërkonte viktimë të reja, kurse një viktimë e kësaj natyre ishte edhe Hasan Prishtina. Zatën, në baladat popullore të murimit, nuk ndërtohet ura, ose kështjella përderisa nuk sakrifikohet dikush në themelet e tyre. Hasan Prishtina ishte një sakrificë e fuqishme në ngrehinën e kështjellës së quajtur bashkim kombëtar dhe si i tillë do të bëjë roje deri në përjetësi.

Përfundim

Historiani i njohur botëror Antoni D. Smit duke i përcaktuar atributet e identitetit kombëtar thekson se mitet dhe mbamendja e përbashkët historike, radhiten si të dytat për nga rëndësia e tyre (Smit, 2010: 30), menjëherë pas territorit të përbashkët. Hasan Prishtina me siguri se është një figurë e rëndësishme e mbamendjes historike, pasi arriti t'i vë në një lëvizje të madhe të gjitha energjitë që kishin të bënin me prosperitetin e qenësisë sonë kombëtare në një kohë të pakohë kur njëherë e përgjithmonë përcaktoheshin fatet e popujve të vegjël. Si një figurë e rëndësishme historike, ai u bë edhe pjesë përbërëse e traditës sonë popullore. Në këtë traditë, përkatësisht në këngët popullore, arriti të përfshihet nëpërmjet procesit të seleksionimit të të dhënave dhe memorizimit të tyre.

Ky memorizim, apo mbamendje shoqërore, në trajtë të këngës, është i rëndësishëm për çdo bashkësi njerëzore, pasi i bën të amshueshëm ata të cilët i vendosën themelet e qenësisë kombëtare moderne. Nëpërmjet këngëve që ndërlidhen me memorjen kolektive, mund ta kuptojmë jo vetëm historinë e trajektores sonë, por edhe më thellë, gjedhet, apo modelet

kognitive (njohëse), etike, por edhe vlerat e përgjithshme të një kulture.

Nënkuptohet se kjo memorje që i referohet personazhit letrar (në këngë), apo funksionit të tij brendapërbrenda krijimit letrar artistik, nuk mund të themi se përkon absolutisht me protagonistin historik. Protagonisti apo figura historike është qenie që ka frymuar ose që frymon; një organizëm i gjallë, me mundësi të kufizuar veprimi në planin kohor dhe hapësinor; qenie që e ndërron natyrën, por edhe që pëson prej saj. Personazhi letrar është tjetër. Ai para së gjithash është një ide, një përvojë, që përmes shenjave arrin të lexuesi si vetëdije e autorit, apo si domethënie. Pra, ekziston si personazh në strukturën tekstore, që përftohet nëpërmjet gjuhës. Jashtë strukturës gjuhësore përkatëse, përkatësisht të tekstit letrar, ai nuk mund të ekzistojë si i tillë. Sido që të jetë, këngët historike, megjithatë mëtojnë që në mënyrë sa më autentike të paraqesin realitetin objektiv. Hasan Prishtina duke qenë pjesë përbërëse e këtyre këngëve, bëhet edhe pjesë përbërëse e kujtesës sonë historike, pasi për një hero të përmasave të mëdha, siç ishte Hasan Prishtina, është e patjetërsueshme edhe përfshirja e tij në trajtat e ndryshme letrare të traditës sonë popullore.

Bibliografia dhe shkurtesat:

- Abdyli, Tahir (1990): *Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e Demokratike Shqiptare 1908–1933*. “Rilindja”. Prishtinë.
- Baleta, Abdi (2011): Parathënie. Për një sprovë politologjike. Në librin: Sabri Maxhuni – Novosella. *Kuvendi i Taksimit dhe luftërat çlirimtare shqiptare (1912 – 1998 / 99)*. Prishtinë.
- Ben – Amos, (1971): Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore*, Vol. 84, No. 331.

EH, III (1990): *Epika historike. Vëllimi III*. Përgatitur nga Qemal Haxhihasani dhe Miranda Dule. Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Instituti i Kulturës Popullore. Tiranë.

Fetiu, Sadri (2007): Parathënie. *Këngë popullore historike, I*. Përgatitën: Dr. Rustem Berisha, dr. Sadri Fetiu, dr. Fazli Syla, dr. Adem Zejnullahu dhe mr. Jahir Ahmeti. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.

Frey, Northrop (1973): *Anatomy of Criticism*. Princeton University Press. Princeton – New Jersey.

Jean-Pierre, Albert (1998): Du martyr à la star: les métamorphoses des héros nationaux. *La fabrique des héros*, sous direction de P. Centlivres, D. Fabre, F. Zonabend, Collection Ethnologie de la France, cahier 12, Paris: Éd. De la Maison des sciences de l'homme.

Koliqi, Ernest (2009): *Ese të letërsisë shqipe*. Botimet IDK. Tiranë.

KPH, II (2007): *Këngë popullore historike, I*. Përgatitën: Dr. Sadri Fetiu, dr. Rustem Berisha, dr. Fazli Syla, dr. Adem Zejnullahu dhe mr. Jahir Ahmeti. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.

KPH, III (2007): *Këngë popullore historike, I*. Përgatitën: Dr. Fazli Syla, dr. Rustem Berisha, dr. Sadri Fetiu, dr. Adem Zejnullahu dhe mr. Jahir Ahmeti. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.

KPH, IV (2007): *Këngë popullore historike, I*. Përgatitën: Dr. Adem Zejnullahu, dr. Fazli Syla, dr. Rustem Berisha, dr. Sadri Feti dhe mr. Jahir Ahmeti. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.

KPRK (1978): *Këngë popullore të Rilindjes Kombëtare*. Instituti Albanologjik i Prishtinës. Prishtinë.

- Lotman, Jurij (1976): *Struktura umetničkog teksta*. Nolit. Beograd.
- Maxhuni – Novosella, Sabri (2011): *Kuvendi i Taksinit dhe luftërat çlirimtare shqiptare (1912 – 1998/99)*. Prishtinë.
- Prishtina, Hasan (2011): Një shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912. Në librin: Maxhuni – Novosella, Sabri (2011): *Kuvendi i Taksinit dhe luftërat çlirimtare shqiptare (1912 – 1998/99)*. Prishtinë.
- Ricoeur, Paul (1993): *Vreme i priča. (Prvi tom)*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci – Novi Sad.
- RKT (1992): *Rečnik književnih termina*. Institut za književnost i umetnost. Beograd.
- Smit, D. Antoni (2010): *Nacionalni identitet*. Biblioteka XX vek. Beograd.
- Tahiri, Bedri (2008): *Hasan Prishtina: Truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare*. “Drenusha”. Prishtinë.
- Todorov, Tzvetan (1991): *Face à l'extrême*. Seuil. Paris.
- Vernan, Žan–Pjer (1990): *Poreklo grčke misli*. Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. Sremski Karlovci – Novi Sad.

MIXHAIT POLLOZHANI

Universiteti Shtetëror i Tetovës

FIGURA E HASAN PRISHTINËS NË ARTIN FIGURATIV

Kumtesa e titulluar “*Figura e Hasan Prishtinës në artin figurativ*” paraqet një studim të munguar të këtillë deri më tani, kushtuar personalitetit më të shquar të lëvizjes kombëtare. Fjala është për ndriçimin e figurës së heroit tonë kombëtar edhe në planin estetik figurativ. Ndonëse, leximi i veprave figurative nuk tingëllon aq zëshëm, megjithatë gjuha e magjishme artistike e universalizon dhe përjetëson figurën e një personaliteti. Ndaj, kujtojmë se deshifrimi ikonografik i veprave figurative kushtuar figurës së Hasan Prishtinës do ta plotësoj sadopak zbërthimin shkencor të biografisë dhe veprimtarisë së këtij personaliteti poliedrik.

Përvoja e shfrytëzimit të personazheve të rëndësishme historike të një kombi nga ana e krijuesve të ndryshëm artistik është një traditë e njohur që nga lashtësia dhe deri më sot. Kështu kanë vepruar krijuesit letrarë, muzikor, teatror, filmik, koral dhe ata të baletit, dhe po kështu kanë vepruar edhe artistët figurativ. Raportet ndërdisiplinore flasin për historizmin e arti, por kësaj radhe kemi të bëjmë me vizualizimi i historisë. Aq më tepër, kur vizualizimi i mirëfilltë i një figure, qoftë edhe ngjarjeje apo një përmbajtje historike, nuk e zbeh imazhin, por, përkundrazi, e plotëson edhe në aspektin pamor besueshmërinë ndaj tij.

Portretizimi i figurës së një personaliteti të shquar, para se gjithash inspirohet nga admirimi i vlerave humane, respek-

tivisht, virtyteve fizike dhe shpirtërore të tij. Krahës respektit që tregohet ndaj këtyre personaliteteve të rëndësishme, skulptura monumentale të njëjtëve u kushtohet edhe për qëllime propagandistike. Sepse, pikërisht realizimet e kësilla skulpturore krijojnë efekte më të drejtpërdrejta vizuale tek publiku.

Duke u bazuar në përvojën e krijuesve të vendeve me traditë më të madhe artistike, edhe artistët figurativ shqiptarë jo rrallë herë i kanë shfrytëzuar figurat e rëndësishme kombëtare. Në historinë jo edhe gjithaq të gjatë të artit laik figurativ shqiptar, paraqiten vepra të ndryshme kushtuar personaliteteve të rëndësishme. Ndonëse ka vepra të dështuara, por ka të atilla edhe me vlera të mirëfillta artistike, që përveç tipareve pamore, brenda tyre, ato ruajnë edhe elemente të rëndësishme dokumentare e historike. Vetëm të përkujtojmë, se janë pikërisht veprat e trashëguara figurative, përkatësisht, pikturat dhe gravurat të cilat sollën pamjet e heroit tonë kombëtar, Skënderbeut, (Frashëri, 2003: 264–300) apo pikturat murale, gjegjësisht mozaikët kanë ruajtur kujtimin pamor të Justinianit të Parë, (Jonson, 1975: 170–171) i kanë ndihmuar kronistët dhe artistët e më vonshëm të krijojnë perceptimin mbi origjinalitetin e fytyrës së tyre.

Por jo gjithmonë, historiografia, dhe bashkë me të edhe arti janë treguar njëlloj të drejtë ndaj gjithë atdhetarëve të shquar që aq shumë sakrifikuan për çështjen kombëtare. Ashtu siç nuk e kanë marrë vendin e merituar në hierarkinë historiografike, për shkak të caktuara figurat e tyre nuk janë trajtuar as edhe vizualisht aq sa duhet. Prandaj duhet pranuar faktin se, një fat të kësillë e ka përjetuar edhe figura e Hasan Prishtinës, i cili për kombin dha gjithçka, atë që mundej, dhe atë që nuk jepej dot!

Përgjigjja e mundshme sigurisht që do të pasojë në vijim, megjithatë duhet përkujtuar se ishin rrethanat dhe faktorët politikë të cilët kanë ndikuar që figura e tij të anatemohej jo vetëm politikisht por edhe artistikisht. Sigurisht që është punë e studiuesve të fushave dhe disiplinave socio–historike, që të merren me ndriçimin e mëtutjeshëm të pozicionit historiografik të figurës së Hasan Prishtinës.

Ndërkohë që nëpërmjet analizës estetike të atyre pak veprave pamore në njëfarë mbase mund të pasqyrohen deri diku edhe shkaqet e (mos)vlerësimit adekuat të këtij personaliteti nga ana e politikës zyrtare, sidomos të asaj gjatë periudhës së sundimit mbretërisë si dhe të komunizmit në Shqipëri. Në veçanti duhet potencuar periudhën komuniste shqiptare, sepse, pikërisht asokohe me gjuhën e artit të realizmit socialist u krijuan vepra të shumta në pikturë, si dhe u ngritën skulptura dhe monumente për shumë personalitete të historisë kombëtare. Thujse nuk mbeti pa iu ngritur një vepër skulpturale çdo luftëtar i LNC–së, për të mos thënë çdo partizani. Përderisa trajtimi figurativ i disa personaliteteve mori edhe përmasa të glorifikimit të skajshëm, ndërsa gjatë tërë periudhës komuniste nuk ka asnjë vepër figurative kushtuar këtij patrioti të shquar. Për këtë flet edhe fakti që politika zyrtare shqiptare deri në vitin 1962, Hasan Prishtinën e ka cilësuar si tradhtar të kombit shqiptar, gjë që i përshkruhet shfrytëzimit të dokumenteve jugosllave dhe ruse për vlerësimet e disa figurave politike shqiptare gjatë shkrimit të historisë kombëtare. (Tahiri, 2008: 153–154). (<http://www.nasergashi.com>, Hasan Prishtina)

Duke shikuar numrin simbolik të veprave figurative kushtuar Hasan Prishtinës, vetvetiu imponohet pyetja, vallë i ka frymëzuar krijuesit figurativ ky personalitet aq i rëndësishëm i

historisë kombëtare? Sigurisht që po! Por duhet shtuar se përgjigjja e kësaj pyetje do të mbetet jo plotë, sepse gjatë punës hulumtuese – kërkimore hasëm në vështirësi të ndryshme. Së pari si mungesë akribie, sidomos nga ana e institucioneve gjegjëse, dhe së dyti si pasojë e dhunës së manifestuar nga ana e pushtetit komunist duke e vënë këtë figurë përballë një “*censure sistematike pamore*”, metodë kjo e shpikur për qasjen selektive ndaj personaliteteve të caktuara në artin të ish–Bashkimit Sovjetik.★¹

Nderini i kësaj figure është përligjur deri diku me vënien e emrit të tij disa institucioneve kulturore dhe arsimore. Por ai është përjetësuar edhe me disa vepra figurative. Sipas një evidence të lirë, në kuadër të veprave kushtuar personalitetit të Hasan Prishtinës, mund të thuhet se ruhen: portrete, buste, monumente (shtatore), tablo kompozimi, etj. Përveç evidentimit numerik të veprave të realizuara në disa gjini, teknika dhe materiale të ndryshme, me interes është sidomos zbërthimi dhe interpretimi në planin teorik duke ravijëzuar kështu tiparet stilistike me të cilat karakterizohet ikonografia e krijimtarisë në fjalë.

Duke u nisur nga dinamika e realizimit të veprave figurative të regjistruara deri më tani, mund të konstatohet se kemi të bëjmë me dy faza të krijimtarisë kushtuar këtij personaliteti. Njëra fazë i përket sistemit komunist, dhe tjetra pluralizmit demokratik. Ndërkohë që në aspektin gjeografik, vepra kushtuar figurës së Hasan Prishtinës kryesisht gjinden në Kosovë, dhe shumë pakë në Shqipëri dhe në Maqedoni. Nuk dihet nëse është krijuar ndonjë vepër figurative kushtuar këtij

¹ Kjo përvojë është për herë të parë është zbatuar në doktrinë ideologjike të artit të realizmit socialist gjatë periudhës së sistemit komunist në Shqipëri.

personaliteti në viset tjera të banuara me shqiptar, si dhe në diasporë. Por, duhet përkujtuar se këtu nuk janë marrë në konsideratë ato vepra figurative që ruhen nëpër fondet e vetë krijuesve.

Evidente është se, krijuesit, krahas burimeve të shkruara dhe publikimeve monografike, në sendërtimin e imazhit të kësaj figure dukshëm kanë shfrytëzuar edhe fondin fotografik, që po ashtu përbënë një segment të veçantë artistik kushtuar këtij personaliteti. Meqenëse, fondi i pasur i fotografive shmang dilemat e autenticitetit pamor të Hasan Prishtinës, do të ndalemi vetëm në trajtimin estetik të karakterit dhe tipareve psikologjike të shprehur nëpërmjet numrit sado të vogël të veprave figurative.

Si vepra e parë skulpturore merret busti i cili është vendosur në oborrin e ish – Normales, ndërsa aktualisht, Shkolla e Mesme Ekonomike “Hasan Prishtina” në Mitrovicë. (Hajrizi, 2007: Monografi,) Busti është zbuluar më 23 nëntor të vitit 1969, i cili është realizuar nga skulptori serb Svetozar Arsiq nga Prishtina. (Tahiri, 2008: 159) Si realizim paraqet një bust me përmasa natyrore, i vendosur mbi një bazament të mbështjellë me mermer i cili është në disproporcion me skulpturën. Busti qëndron në pozicion frontal me shikim të përqendruar në largësi, por që paraqet një realizmi me vlera mesatare artistike,

Ngritja e bustit të Hasan Prishtinës në Mitrovicë ndoshta nxitën edhe kthimin e eshtrave të tij në Shqipëri. Në vitin 1977, me një ceremoni zyrtare, eshtrat e tij u sollën nga Selaniku në Shqipëri. Ata u rivarrosën në Varrezat e Dëshmorëve, në Kukës, (Tahiri, 2008: 154) në qytetin e Heroinës Shotë Galica. Aty është ngritur edhe një lapidar, por pa ndonjë vepër të modeluar skulpturore.

Një bust tjetër kushtuar figurës së Hasan Prishtinës, ka qenë ngritur para oborrit të Shkollës Filllore “Hasan Prishtina” në lagjen Ulpiana të Prishtinës, që ka qenë vepër e skulptorit Agim Çavdarbasha, (Hajredinaj, 2008: Monografi) dhe është zbuluar më 18 prill të vitit 1986. Busti në fjalë jo vetëm që është mirëpritur nga qytetarët, por ai ka motivuar edhe krijuesit letrarë, për këtë flasin edhe dy poezitë e shkruar nga intelektual i Agim Vinca, i cili ia kushtuar pikërisht Hasan Prishtinës. (Vinca, 1987, 1997) Sipas pohimeve të Bedri Tahirit në librin e tij kushtuar jetës dhe veprimtarisë së Hasan Prishtinës, aparati pushtues serb në vitin 1991 përdhos bustin e tij, për ta zëvendësuar atë pastaj me bustin e Dositej Obradoviç. (Tahiri, 2008: 160–161)

Busti i Hasan Prishtinës para shkollës së Ulpianës është rikthyer në shtator të vitit 1999, pra menjëherë pas çlirimit të Kosovës, (Tahiri, 2008: 162–163) por tash më me veprën e skulptorit, Muntaz Dhrami nga Shqipëria. Mund të thuhet se kjo vepër shquhet për vlerat artistike të shtrira thellë në planin narrativ dhe psikologjik.

Nga shënimet e publikuara deri më tani, por, edhe nga kërkimet në terren janë regjistruar edhe disa vepra tjera në skulpturë me figurën e Hasan Prishtinës. Duhet përkujtuar bustin e Hasan Prishtinës të realizuar nga skulptori Azis Islami e vendosur në Qendrën e Kulturës në Skenderaj. (Tahiri, 2008: 160–161).

Gjithashtu duhet përkujtuar se, ka edhe disa skulptura tjera të cilat ruhen nëpër atelietë e artistëve, kështu duhet përmendur veprat të skulptorëve tjerë★, duke konfirmuar vetëm disa nga ata, siç janë: Luan Mulliqi, Fatmir Hoxha dhe Doars Hoxha nga Prishtina, Idriz Balani nga Durrësi, (<http://www.shqip.dk/index>), etj. Një nxitje e veçantë për t’iu përkushtuar

pak më shumë artistikisht figurës së Hasan Prishtinës ishte edhe konkursi i shpallur për ngritjen e shtatores së Hasan Prishtinës para godinës së Rektoratit të Universitetit të Prishtinës. Duhet përkujtuar se konkursin në fjalë e fitoi skulptori Artan Peqini, pedagog në Akademinë e Arteve të Tiranës, që u zbulua në nëntor të vitit 2011. Nga ky projekt pasuan edhe dy skulptura tjera monumentale kushtuar Hasan Prishtinës, njëra në Shkup dhe tjetra në Tiranë.

Një skulpturë monumentale duhet të jetë parapërgatitur për një hapësirë të caktuar, dhe për realizmin e suksesshëm të saj duhet harmonizuar vetit tematike të

kompozicionit me karakteristikat ambientale të hapësirës. Për një projekt mirë të (para)menduar shumë me rëndësi është prapavija në të cilën perceptohet dhe rishikohet vepra, dhe atë nga pozicione të ndryshme dhe sa është e mundshme qasja ndaj vizurave të hapura si dhe dominimi i saj në hapësirë. Te shtatoret e Hasan Prishtinës mbisundon interesi pragmatik i skulptorit, i cili, i kapluar nga etja për porosi, nëpërmjet sintetizimit të “harmonisë së brendshme” synon korrespondencën e monumentit me “kohën historike”.

★ *Të përkujtojmë se bicet i Luan Mulliqit është ofruar si projekt për ngritjen e monumentit të Hasan Prishtinës te godina e Komunës së Prishtinës por që nuk është pranuar, kurse boceti i skulptorit të ri, Doars Hoxha, është krijuar me rastin e shpalljes së konkursit për Monumentin e ngritur para godinës së Rektoratit të Universitetit të Prishtinës.*

Kjo shtatore mbase u bë shkak që me rastin e shënimit të Njëqindvjetorit të Pavarësisë së Shqipërisë të vazhdoi realizmi i projektit të ngritjes së monumenteve të Hasan Prishtinës në

tre (krye)qendrat shqiptare, Prishtinë, Tiranë dhe Shkup. Përzgjedhja e Artan Peqini, si fitues i konkursit të shpallur nga Qeveria e Shqipërisë, është shfrytëzuar që Komuna e Çairit në bashkëpunim me Institutin për Trashëgimi Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve dhe ndihmën e pinjollit të familjes Mehmet Prishtina, ngriti monumentin edhe në qytetin e Shkupit, i cili është vendosur në afërsi të sheshit Skënderbe.

Dy monumentet e Hasan Prishtinës qëndrojnë në pozicion frontal me një lëvizje pak të lehtë trupore, të mbështetur ca më shumë mbi këmbën e djathtë, kurse këmba e majtë qëndron diç më para dhe është e përthyer lehtë te gjuri. Ato kanë përafërsisht një lartësi dhe janë paraqitur me frakun evropiane. Por duhet theksuar se ekziston një dallim midis këtyre dy monumenteve. Shtatorja e Prishtinës për dallim nga ajo e Shkupit, në dorën e majtë mbanë një libër, kurse dora e djathtë tek të dy skulpturat është gjysmë e ngritur lart që e plotëson karakterin vizionar dhe intelektual të Prishtinës. Mbetet të pritët dhe të shikohet se si do të duket monumenti i Hasan Prishtinës i cili është paralajmëruar se para 28 Nëntorit, Ditës së Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë do të zbulohet në sheshin “Paris” në Tiranë.

Një vepër tjetër kushtuar figurës së Hasan Prishtinës duhet përmendur edhe skulpturën të realizuar në dyllë të ekspozuar në Muzeun e VMRO – së në Shkup. Shtatorja është me përmasa natyrore dhe portreti i tij i përket një moshe relativisht të re.

Në përgjithësi veprat kushtuar figurës, veprimtaria politike, diplomatike dhe ushtarake e të cilit është zhvilluar gjatë epokës moderne, ndonëse të realizuara në epokën artistike post-moderne, stilistikisht vendosen në suaza të *realizmit akademik*, *realizmi socialist* dhe me ndonjë theks të rrallë

edhe në kuadër të *realizmit ekspresiv*. Përjashtim bënë skulptura e Luan Mulliqit, e cila paraqet një bocelë të realizuar në frymën *ekspresioniste*. Sidoqoftë, me këto vepra sado që të vonuara, po përmbushet një obligim i harruar ndaj kësaj figure të rëndësishme.

Bibliografi

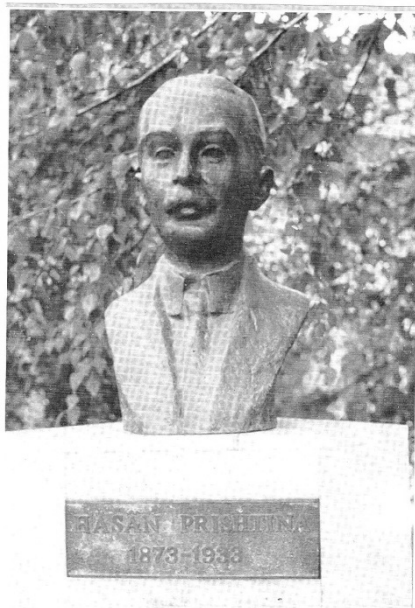
- Frashëri, Kristo, (2004): *Gjergj Kastrioti Skënderbeu*, Tiranë
- Hajrizi, Fazli, (2007): *Shkolla normale "HASAN PRISHTINA" e Mitrovicës*, Monografi, Prishtinë
- Haredinaj, Agron, (2008): *Shkolla fillore "HASAN PRISHTINA"*, Monografi, Prishtinë
- Jonson, H.W. (1975): *Istorija umetnosti*, Beograd
- Paolucci, Antonio (1971): *Ravenna, an art guide*. Edizioni Salera. Ravenna
- Tahiri, Bedri, (2008): *Hasan Prishtina – Truri i Lëvizjes Kombëtare Shqiptare*, Prishtinë
- Vinca, Agim, (1987): *Arta dhe ëndrra*, Rilindja, Prishtinë
- Vinca, Agim, (1997): *Kohë e keqe për lirikën*, Rilindja, Prishtinë
- <http://www.shqip.dk/index>, *Kujtesa e mermervuar e një arti-sti*: Me skulptorin Idriz Balani: Vizituar më 20 shtator, 2012
- <http://www.nasergashi.com>, *Hasan Prishtina*: Vizituar më 24 shtator

Çaste nga përrurimi i bustit të Hasan Prishtinës në vitin 1969
në ish-Normalen e Mitrovicës

Svetozar Arsiq, *Hasan Prishtina* (1969) , bust në bronz
(Bedri Tahiri përkrahë bustit të Hasan Prishtinës në
ish–Normalen e Mitrovicës)

Agim Çavdarbasha, *Hasan Prishtina* (1986), bust në bronz

Busti para Shkollës fillore “Hasan Prishtina” në Ulpiana të Prishtinës

Muntaz Dhrami, *Hasan Prishtina* (1999), bust në bronz
(Para godinës së Shkollës fillore në lagjen Ulpianë të Prishtinës)

Azis Islami, *Hasan Prishtina*, bust në bronz
(Në foajen e Qendrës së Kulturës në Skenderaj– Kosovë),

Luan Mulliqi, *Monumenti i Hasan Prishtinës* (2011), bocet në bronz

Artan Peqini, *Monumenti i Hasan Prishtinës* (2011), shtatore në bronz

(Para Rektoratit të Universitetit të Prishtinës)

Artan Peqini, *Monumenti i Hasan Prishtinës* (2012), shtatore në bronz
(Përballë Bibliotekës Universitare në Shkup)

SEVDAIL DEMIRI

*Instituti i Trashëgimisë Kulturore dhe Shpirtërore të
Shqiptarëve – Shkup*

REFLEKTIMI I IDEVE TË HASAN PRISHTINËS NË AKTUALITETIN E SOTËM SHQIPTAR

Reflektimi i një figure kaq markante historike, do të shpërthejë fuqishëm nëpër shumë vite, dekada e shekuj të hapësirës shqiptare.

Njëqind vjet më pas, idetë iluministe të Hasan Prishtinës, këtij burri të madh të kombit, do të jenë aktuale sa edhe atëherë kur po brumoseshin vijat e shëndosha të identitetit tonë kombëtar.

Njëqind vjet më pas, konceptet politike, diplomatike, kulturore e arsimore të Hasan Prishtinës, fatkeqësisht ende kanë nevojë të shtjellohen, përpunohen, analizohen e realizohen, derisa shumë gjëra ende nuk e kanë gjetur shtratin e vetë të vërtetë.

Shikuar nga ky aspekt, shumë ide dhe projekte që asokohe po mundohej t'i vente në praktikë i madhi Hasan Prishtina, gjejnë vend edhe sot e kësaj dite gati nëpër të gjitha sferat e veprimtarive të shumanshme nëpër gjithë arealin shqiptar.

Vetëm nëse analizohen me kujdes 14 kërkesat e Hasan Prishtinës¹ që i paraqiti ndaj Portës së Lartë, në gusht të vitit 1912, pas Çlirimit të Shkupit nga ana e forcave kryengritëse shqiptare, do të shohim se shumica e tyre janë aktuale edhe

¹ Tahir Abdyli, Hasan Prishtina në Lëvizjen Kombëtare e Demokratike Shqiptare 1908– 1933, Prishtinë, 2003, f. 133–135

sot e kësaj dite. Natyrisht, në këtë kontekst bëjnë përjashtim shqiptarët që sot jetojnë brenda kornizave administrative shtetërore të Shqipërisë e Kosovës, ku në njëfarë forme janë tejkaluar disa ide dhe kërkesa. Kurse, për shqiptarët që jetojnë në Maqedoni, Malin e Zi, Luginën e Preshevës e viset tjera shqiptare, ku më shumë e ku më pak, realizimi i këtyre kërkesave është impenjim i përditshëm i politikës ditore.

Me këtë rast, të analizojmë shkurtimisht disa nga pikat kryesore të platformës politike të Hasan Prishtinës, njëqind vjet më parë.

Kërkesa e tij e parë, që “të emërohen nëpunës vetëm ata që i njohin gjuhën dhe zakonet e vendit”, tingëllon sikurse të jetë shkruar sot. Konkretisht, këto kërkesa të Hasan Prishtinës, gati një shekull më pas i gjejmë te Marrëveshja e Ohrit në Maqedoni, apo ajo e Konçulit në Luginën e Preshevës. Në Republikën e Maqedonisë, Mal të Zi e Luginë të Preshevës, edhe sot e kësaj dite vazhdon përpjekja e shqiptarëve për të pasur përfaqësim të drejtë apo proporcional nëpër institucionet shtetërore. Nëpër shumë vende kjo kërkesë ka arritur realizim të kënaqshëm, ndërsa ende ka mjaft institucione ku shqiptarët nuk mund ta marrin shërbimin e kërkuar nga një administrator që flet shqip. Pra, ideja dhe kërkesa e Hasan Prishtinës që “të emërohen nëpunës vetëm ata që i njohin gjuhën dhe zakonet e vendit”, është nevojë e përhershme për shqiptarët që jetojnë jashtë shteteve amtare.

Më tej, kërkesa e tij që të vihet në zbatim të përpiktë Kanuni, në kushtet kur drejtësia institucionale nuk ka kurrfarë efekti, dëshmon plagën e madhe dhe të hapur ndërshtetërore, siç ishte dhe ende është gjakmarrja, e cila edhe sot e kësaj dite vazhdon ta tkurrë indin shqiptar. Pra, ligjësimi institucional i disa dispozitave kanunore, edhe sot mund të ketë efekte pozitive

në zgjidhjen e shumë problemeve të kësaj natyre. Andaj, ata që bëjnë ligje, pra deputetët shqiptarë, qoftë në Shqipëri apo Kosovë, gjithnjë duhet ta kenë parasysh këtë element.

Në pikat 5, 6, 7 dhe 8, Hasan Prishtina prekë çështjen e arsimit të shqiptarëve, si një nga nevojat më imediate të kohës. Ai kërkon të hapen shkolla në gjuhën e vendit në të gjitha prefekturat e qendrave të Kosovës e më gjerë². Me këtë ai kërkon institucionalizimin e shqipes nëpër shkolla fillore e gjimnaze, të cilat deri atëherë ishin penguar nga ana e pushtetit turk... Sa për një krahasim të vogël, derisa tash në arsimin fillor e të mesëm shqip nuk ka probleme të theksuara të kësaj natyre, deri në vitin 2001 shqiptarët në Maqedoni u penguan të arsimoheshin në gjuhën amtare shqipe në arsimin sipëror, madje shpesh edhe në atë të mesëm. U deshtë të zhvillohej edhe një luftë e armatosur në vitin 2001, që më pas të zyrtarizohet Universiteti i Tetovës, dhe më vonë të themelohen edhe institucione tjera shtetërore arsimore–shkencore, siç është edhe Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore e Kulturore të Shqiptarëve të Maqedoninë në Shkup.

Nëse shikohen idetë e Hasan Prishtinës në planin kulturor, del se ai ishte një nga reformatorët më të mëdhenj shqiptar të kohës, duke ndihmuar dhe themeluar klube shqiptare në Kosovë e Manastir, të cilat do të shërbejnë si çerdhe të avancimit dhe përparimit të shqiptarëve. Në ato klube, shoqata apo gazeta, artikulohej vullneti i shqiptarëve për një jetë të lirë, të pavarur dhe prosperitet kombëtar. Edhe sot e kësaj dite, përmes klubeve, shoqatave e medieve të ndryshme, shqiptarët vazhdojnë të mbajnë gjallë identitetin e tyre kombëtar, edhe atje ku mund të jetë vetëm një grusht

² Historia e Popullit Shqiptar II, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë, Toena, 2002, f.418

shqiptarësh, siç është rasti me mërgimtarët tanë nëpër vende të ndryshme të Evropës perëndimore e botës. Përmes këtij veprimi, thënë kushtimisht 'jashtëinstitucional', ngrihen dhe realizohen shumë projekte të rëndësishme kombëtare edhe sot e kësaj dite nëpër të gjitha hapësirat shqiptare.

Në planin arsimor, Hasan Prishtina dha shembullin më të mirë, se si duhet të ndihmohet kombi, përmes shkollimit të gjeneratave të reja, në bazë të nevojave të kohës. Atëherë ai me paratë e xhepit të vetë shkolloi shumë nxënës shqiptarë në Normalen e Elbasanit, duke qenë thellë i vetëdijshëm se me këtë kontribut konkret, nxjerr një komb të tërë nga terri dhe injoranca. Këtë shembull pozitiv, edhe sot e kësaj dite vazhdojnë ta ndjekin edhe shumë dashamirë tjerë të arsimit shqip, të cilët përmes bursave apo ndihmave të tjera, përkrahin nxënësit apo studentët e dalluar që të përfundojnë shkollimin e nisur dhe ti kthehen kombit me projekte dhe vizione të reja.

Për shkak se ishte edhe një politikan dhe orator i dalluar, do të shquhej veprimtaria politike dhe diplomatike e Hasan Prishtinës në kontekst të sensibilizimit të çështjes shqiptare në botë. Mënyra e paraqitjes së tij në Parlamentin Osman, duke ua përplasur në sy të vërtetat qeveritarëve të sulltanit, e bëjnë atë një figurë të çmuar, nga i cili duhet të marrin mësim politikanët e sotëm. Edhe kërkesat e tij në Konferencën e Paqes në Paris (dhjetor 1919), për bashkimin e Kosovës me Shqipërinë, janë shumë domethënëse. Por, vetë fakti që ai u dënua gjashtë herë me vdekje nga regjime të ndryshme, tregon mjaft në këmbëngulësinë e tij për ta çuar deri në fund luftën e nisur për çlirim dhe bashkim kombëtar. Andaj, politikanët dhe diplomatët e sotëm shqiptarë, ende kanë mjaft

të mësojnë se si punohet dhe luftohet për atdhe, gjithkund ku e lyp nevoja, vendi dhe kuvendi.

Hasan Prishtina llogaritej si njeriu më i zotë dhe më i përgatitur për ta udhëhequr shtetin shqiptar një shekull më parë. Ai ishte figura më e ndritur dhe më e pastër kombëtare, që nuk ishte mashtruar apo korruptuar për asnjë çast në dëm të fateve të popullit të vetë. Ai Shqipërinë e shihte si njësi politike ekuivalente me kombin. Pra, në Shqipërinë etnike të Hasan Prishtinës bënë pjesë të gjitha territoret shqiptare, pas asnjë dallim gjeografik apo tjetërfare. Prandaj, ndaj tij ishin turrur shumë keqdashës të kombit, të cilët ditë e natë punonin në neutralizimin e lavdisë së tij.

Në këtë kontekst, studiuesi i njohur Prof.dr.Hysamedin Feraj, me të drejtë do të konstatojë se: “Përfaqësuesi *par excellence* i nacionalizmit shqiptar mbas Shpalljes së Pavarësisë dhe ndërmjet dy luftërave botërore është Hasan Prishtina. Ai është i vetmi aktor politik shqiptar, idetë dhe veprimtaria politike e të cilit nga fillimi deri në fund i përmbahen parimit të realizimit të përputhjes së njësisë politike (shtetit) me njësinë e kombit”³.

Pra, Hasan Prishtina është sinonimi më i mirë i bashkimit kombëtar të shqiptarëve, duke i luftuar me të gjitha mjetet ndasitë ideologjike brendashqiptare, dhe përkrahësit e politikave përçarëse serbo–greke, që aq shumë ishin ngulitur në trungun shqiptar.

Siç dihet, në fund të vitit 1920, Kuvendi shqiptar, Hasan Prishtinës ia besoi drejtimin e qeverisë shqiptare. Burri i matur dhe i mençur, qëndroi vetëm pesë ditë në krye të qeverisë, pra si kryeministër i Shqipërisë, dhe kur pa se disa deputetë

³ Hysamedin Feraj, Skicë e mendimit politik shqiptar, Logos–A, Shkup, 1999, f.148

zogistë ishin në gjendje të shkaktojnë edhe gjakderdhje ndërvëllazërore, u tërhoq nga posti që të shpëtojë interesi kombëtar. Ky mësim duhet të shërbejë përjetësisht për të gjithë politikanët e sotëm dhe të ardhshëm shqiptarë kudo që janë, për shumicën nga të cilët, kolltuku është më i rëndësishëm se sa kombi.

Njëqind vjet më vonë, idetë, veprimet dhe angazhimet konkrete të Hasan Prishtinës⁴, duhet të analizohen, studiohen e aplikohen me kujdes nga të gjithë ata që mendojnë se duan kombin e tyre. Rruga e nisur e mbarë e Hasan Prishtinës dhe shumë burrave tjerë të mëdhenj të kombit, duhet të jenë udhërrëfyesit tanë, në drejtim të realizimit të aspiratave tona kombëtare.

Jeta dhe vepra e tyre, deri në amshim do të reflektojë për mirëqenien mbarëshqiptare.

⁴ Hasan Prishtina, Nji shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912, Shkodër, 1921. Ribotimi i parë në Kosovë, Prishtinë, 2009. Shih edhe: Sabri Maxhuni–Novosella, Kuvendi i Taksimit dhe luftërat çlirimtare shqiptare 1912–1998/99, Prishtinë, 2012

*FITIM RIFATI**INSTITUTI I HISTORISË – PRISHTINË*

HASAN PRISHTINA SIPAS MEMOAREVE TË DISA BASHKËKOHËSVE

Veprintaria atdhetare e Hasan Prishtinës në shërbim të çështjes kombëtare dhe bashkimit të viseve shqiptare në një shtet kombëtar, është njafat e rëndësishme. Kështu e njohim aktivitetin e tij në dokumente të kohës e në atë çka shkruar ai, por edhe në kujtime e vlerësime historike të bashkëkohësve të tij, përveç ndonjërit në të cilat paraqitet si personalitet që gjoja kurdiste intriga e bënte aventura. Këso përshtypje burojnë si rezultat i vlimeve politike që kanë karakterizuar viset shqiptare dhe raporteve acaruese mes grupeve e figurave të ndryshme, që, ku më shumë dhe ku më pak kanë reflektuar në krijimin e vlerësimeve subjektive (shpeshherë të gabuara), ndërsa në disa raste objektivisht kritike. Të përfshirë në këtë trajtesë të shkurtër janë memoaret dhe vlerësimet historike të Eqrem bej Vlorës, Sejfi Vllamasit, Skënder Luarasis, Mehdi Frashërit e Tajar Zavalanit në raport me qëndrimet e tyre për Hasan Prishtinën.

Eqrem bej Vlora e konsideroi Hasan Prishtinën ndër “*deputetët shqiptar në parlamentin osman që përfaqësonte idenë e mëvetësinimit shqiptar në kornizën e Perandorisë Osmane*”. Ndërkohë Tajar Zavalani në veprën “*Histori e Shqipnis*” thekson se “*kryengritjet shqiptare të viteve 1909–1912 janë të lidhura me Hasan Prishtinën*” madje si “*prijës suprem i asaj të vitit 1912*”. Skënder Luarasi e kontestoi organizimin e “Komplotit të Taksimit” sipas përmbledhjes “*Nji shkurtim*

kujtinesh mbi kryengritjen shqiptare të vjetit 1912’ të Hasan Prishtinës, për arsye se “*Ismail Qemali ishte në raporte armiqësore me Myfid bej Libohovën, Esad pashë Toptanin, Aziz pashë Vrionin e Syrja bej Vlorën*” dhe për këtë shkak nuk do të mund të ulej në tryezën e bisedimeve me “*kundërshtarët e tij*”. Po ashtu, Luarasi për disa nuanca e kritikoi Hasan Prishtinën në raport me atë që shkruan aty për Ismail Qemalin, Isa Boletinin dhe Bajram Currin. Sejfi Vllamasi, në kujtimet e tij orvatet të pohojë: “*Hasan Prishtina, deputet i Prishtinës, mendohej të tregohej politikan i madh dhe patriot, por ky në parlament dhe në shtyp, duke përfutur nga rastet, bënte zhurmë për reklamë dhe për emër, që në sajë të këtyre më vonë të fitonte pozita të larta*”. Sipas tij gjoja se “*Hasan Prishtina s’ka qenë në kontakt me rininë nacionaliste dhe s’kishte të bënte me aktivitete pa zhurmë e me përfundime të vonshme*”. Këtë e demanton Eqrem bej Vlora, i cili ndër të tjerash ishte dëshmitar i çlirimit të Shkupit më 12 gusht 1912, që qe nën mbrojtjen e Hasan Prishtinës dhe drejtuesve të tjerë. Duke lavdëruar disiplinën e treguar nga ana e kryengritësve me t`u futur në Shkup, Vlora nënvizoi: “*Hasan Prishtina si atdhetar dhe tepër i arsimuar meritonte ta udhëhiqte këtë popull zotëri dhe të varfër*”.

Sipas tij, Hasan Prishtina ishte përfaqësues i të gjitha krahinave të pushtuara nga sllavët në mesin e Dërgatës Shqiptare, e cila në shkurt të vitit 1914 u takua në Nojvid me princ Vidin në pallatin e tij. Pas largimit të Esat pashë Toptanit në Itali, si pasojë e sulmit të rebelëve në Durrës, më 29 maj 1914 Hasan Prishtina kishte dhënë dorëheqje nga posti i ministrit të Postës dhe Telegrafit në qeverinë e Turhan pashë Përmetit. Gjatë kësaj kohe ai e mbrojti pavarësinë e Shqipërisë. Sipas vlerësimeve historike të Tajar Zavalanit, Hasan Prishtina,

meqenëse hynte në radhët e atdhetarëve të ndershëm, në këtë kohë *“të luftoje për kauzën kombëtare, kurrkush nuk të vinte mbrapa, por do gjeje belanë nga të katër anët dhe përpjekja do të dështonte në mes të rrëmujës së përgjithshme”*. Ai nuk i ndali përpjekjet për të filluar kryengritjen në Kosovë në verë e vitit 1914.

Aksioni i shkarkimit të armëve në bregdetin shqiptar më 1920, ku Hasan Prishtina kishte biseduar për detajet me Gabriele D'Anuncio, sipas Eqrem bej Vlorës nxiste *“luftë midis Jugosllavisë dhe Shqipërisë. Mendimi i çlirimit të Kosovës nuk ishte i huaj, por me mënyra të tilla ishte i rrezikshëm”*, shkruan Vlora. Kurse Vllamasi, konsekuent në insistime negative, për këtë çështje kujton: *“Hasan Prishtina bënte pjesë në grupin e italoofilëve për interesa personale dhe rrezikoi fatin e qeverisë shqiptare me tentativën e shkarkimit të armëve”*, duke e cilësuar atë si një *“aventurë të rrezikshme prej të cilës ai”* gjoja se *“donte të siguronte shumën të mëdha me shifren”* e tyre.

Më 19 tetor 1921 u formua qeveria e re nën kryesinë e Pandeli Evangjelit. Për këtë rast, Mehdi Frashëri kujton: *“Kur na erdhi lajmi në Vjenë për formimin e kabinetit të ri, në hotelin “Huberbhof” u ndodh edhe Hasan Prishtina, i cili mbi këtë lajm tregoi habitjen e tij edhe shtoi se formimi i kabinetit të ri pritej të bëhej ndryshe, me Gurakuqin e me Mustafë Krujën...”*.

Formimi i kabinetit qeveritar me kryeministër Hasan Prishtinën, më 7 dhjetor 1921, sipas Eqrem bej Vlorës u vlerësua si një akt që *“nuk gjeti miratimin e duhur as brenda dhe as jashtë vendit, për arsye se veprime të tilla fshihnin në vetvete rrezikun që ato t’u shërbenin armiqve të Shqipërisë si shkak për të ndërhyrë në punët e saj të brendshme. Në shumë qytete të Shqipërisë, por kryesisht në*

Tiranë u inskenuan manifestime proteste kundër Hasan Prishtinës, në të shumtën nga përkrahës të Ahmet Zogut. Përballë kësaj trysnie të gjithanshme Hasan beu dha dorëheqje". Mehdi Frashëri, në memoaret dhe në vlerësimet e tij historike përfundoi se ky ishte një akt i paligjshëm për të cilin e kritikoi Mustafa Krujën me shokë dhe sidomos Aqif pashë Elbasanin dhe Luigj Bumçin, anëtarë të Këshillit të Naltë të Regjencës. Ai e cilësoi si *"grusht shteti me një qëllim të posaçëm... i përgatitur prej italianëve me shpirt irredentizmi të ekzagjeruar për një politikë antijugosllave dhe tërthorazi filoitaliane"*. Ndërkaq Vllamasi e konsideroi si *"veprim puçist, të pabesë, akt banditesk e komprometues të pavarësisë kombëtare"*, formimin e kabinetit të Hasan Prishtinës më 7 dhjetor 1921. Për lëvizjen e marsit të vitit 1922, në të cilën organizator qe edhe Hasan Prishtina, Mehdi Frashëri shkroi se *"kishte për qëllim rrëzimin e qeverisë dhe për të vendikuar rrëzimin e Këshillit të Naltë e të qeverisë së Hasan Prishtinës"*.

Megjithëkëtë, u vërtetua se Hasan Prishtina ishte i gatshëm të jepte në çdo kohë jetën për Shqipërinë. *"Ndër viktimat e Zogut, të asaj periudhe të zymtë ishin Bajram Curri e Zija Dibra, që u vranë në Shqipëri, Luigj Gurakuqi dhe Hasan Prishtina që ranë nga plumbat e gjakësorit mercenar në dhe të huaj"*, konstaton Zavalani në veprën e tij.

Përkundër një aktiviteti, i cili për një kohë ose një tjetër nuk ka gjetur miratimin absolut, por që në vete gërshtonte një synim qëllimmirë kombëtar, këta bashkëkohës në memoaret e tyre vlerësuan karakterin atdhetar të Hasan Prishtinës.

"Nuk ka asnjë dyshim që Hasan Prishtina e donte mëmëdhenë me gjithë mallin që ka çdo patriot i vërtetë; dhe ia donte të mbarën. Dallohej për shumë shërbime të vlefshme që i ka bërë çështjes shqiptare, për këtë s'ka vend dyshimi dhe askush nuk

do të guxonte t'ia mohonte këtë vlerë. Ai konsiderohej atdhetar i njohur, i ndershëm e i shquar me dashuri dhe qëllime të mira. Bënte pjesë në mesin e elitës dhe shtresës së lartë të bejlerëve, që ka bërë sakrifica të mëdha në lëvizjen çlirimtare kombëtare, që punoi dhe e mbrojti pavarësinë e Shqipërisë” – shkruajnë Vlora, Luarasi e Zavalani dhe që ishte “*shumë guximtar*”, vërteton Vllamasi.

Për sa u tha më sipër, mund të konkludojmë se bashkëkohësit ishin në dijeni për veprimtarinë atdhetare të Hasan Prishtinës, por, në disa raste marrëdhëniet e ftohta dhe përplasjet që janë shfaqur mes disa figurave dhe grupeve të elitës sonë kombëtare dhe koha kur janë shkruar kujtimet dhe vlerësimet historike, kanë influencuar konstruktimin e imazheve të shtrembëruara, të reduktuara dhe qëndrimeve kundërthënëse për veprimtarinë e tyre atdhetare, siç është rasti i Sejfi Vllamasit në kujtimet e tij karshi figurës së Hasan Prishtinës, në të cilat mbizotëron një antipati e theksuar dhe me vlerësime përgjithësisht mohuese. Prandaj, kur gjykojmë veprimtarinë e personaliteteve kombëtare duhet të jemi shumë të kujdesshëm sidomos kur nuk respektojmë kriteret profesionale e humane, sepse kujtimet personale nuk mund të merren si dokumente ose burime të patjetërsueshme dhe se nuk mund të mbivlerësohet një figurë kombëtare duke përbaltur figura të tjera atdhetare.

Krejt në fund, sot kur jemi në vigjilje të shënimit të 100 vjetorit të Shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë, kujtojmë rilindësit dhe figurat tona kombëtare që lanë gjurmë të pashlyeshme me rolin dhe kontributin e tyre të pazëvendësueshëm për liri dhe pavarësi të shqiptarëve. Në mesin e tyre, pa dyshim, ishte edhe atdhetari ynë i shquar, Hasan Prishtina.

